FRANÇOIS DE BASSOMPIERRE (1579–1646)

DENÍK MÉHO ŽIVOTA



I

Dobový portrét ze zámku Beauregard

DÍL I · 1579–1621

Praha, dvůr Jindřicha IV., pád Conciniho a Montauban

Paměti maršála Francie, psané v Bastile

ČESKÝ VÝBOR S VYSVĚTLIVKAMI · podle vydání markýze de Chantérac, Paříž 1870–1877

1579 · 1621

François de Bassompierre

Deník mého života

Díl I: 1579–1621

Journal de ma vie. Mémoires du maréchal de Bassompierre

Dvůr Jindřicha IV., Uhry a Praha, regentství,
pád Conciniho, Španělsko a Montauban

François de Bassompierre (1579–1646),
maršál Francie a generální plukovník Švýcarů

Český výbor s vysvětlivkami
podle prvního vydání z vlastnoručního rukopisu,
které pořídil markýz de Chantérac
(Paříž, Renouard, 1870–1877, svazky I a II)

Staré texty
2026

Obsah

Poznámka k tomuto vydání 5

Maršál de Bassompierre a jeho deník (podle úvodní studie markýze de Chantérac) 10

Svazek první: do roku 1614. 35

I. Rod pánů z Betsteinu a Bassompierru (do roku 1596). 36

II. Mládí, cesty a příchod na dvůr Jindřicha IV. (1595–1602). 59

III. Tažení do Uher proti Turkům (1603). 90

IV. Zima v Praze a na Karlštejně. Návrat do Francie a zranění v Louvru (1604–1605). 113

V. Milostná dobrodružství, vysoká hra a slečna de Montmorency (1606–1609) 139

VI. Tajné poselstvo do Lotrinska a útěk prince de Condé (1609) 171

VII. Smrt Jindřicha IV. a regentství Marie Medicejské (1610–1612) . . . 197

VIII. Zabití barona de Luz a dva dny intrik v Louvru (leden 1613) 225

IX. Maignatova aféra, nemilost u královny a úřad generálního plukovníka Švýcarů (1613–1614) 245

Svazek druhý: 1615–1621 270

X. Proces v Rouenu a tažení proti princům (1615) 271

XI. Mír v Loudunu a návrat pana prince (leden–srpen 1616) 299

XII. Zatčení prince de Condé a předtucha maršála d'Ancre (srpen–prosinec 1616) 317

XIII. Smrt maršála d'Ancre, vyhnanství a útěk královny matky, nástup Luynesův (1617–1619) 338

XIV. Vzpoura královny matky: sbírání vojska v Champagni a pochod ke králi (leden–červenec 1620) 359

XV. Ponts-de-Cé, cesta do Béarnu a roztržka s Luynesem (srpen–prosinec 1620) 381

XVI. Mimořádné vyslanectví ve Španělsku: smrt Filipa III. a Madridská smlouva o Valtellině (leden–duben 1621) 403
XVII. Návrat ze Španělska a hugenotská válka: Saint-Jean-d'Angély a první měsíc před Montaubanem (květen–září 1621) 431
XVIII. Obléhání Montaubanu: boj s Rohanovým pomocným sborem, marný útok a rozhodnutí odtáhnout (23. září – 7. listopadu 1621) 458
XIX. Ústup od Montaubanu, Monheurt a smrt konetábla de Luynes (listopad–prosinec 1621) 484
Přílohy 509
Přílohy k prvnímu svazku (výbor) 510
Přílohy k druhému svazku (výbor) 534
Tiráž 566

Poznámka k tomuto vydání

Kdo byl Bassompierre

François de Bassompierre se narodil 12. dubna 1579 na zámku Haroué v Lotrinsku. Jeho rod byl německého původu a v říši se psal z Betsteinu. Otec Christophe sloužil jako plukovník rejtarů francouzským králům a lize. Syn studoval v Ingolstadtu, procestoval Itálii a na podzim 1598 přijel do Paříže. Jindřich IV. si ho oblíbil a Bassompierre zůstal u francouzského dvora skoro půl století. Proslul jako dvořan, hráč, milovník a tanečník baletů, ale také jako voják a vyjednavač. Roku 1603 táhl jako dobrovolník s císařským vojskem proti Turkům k Budínu a zimu potom strávil v Praze u dvora Rudolfa II. Roku 1614 se stal generálním plukovníkem Švýcarů, roku 1622 maršálem Francie. Jako vyslanec byl ve Španělsku, ve Švýcarsku a v Anglii.

Dne 25. února 1631, krátce po takzvaném Dni oklamaných, ho kardinál Richelieu dal zavřít do Bastily. Proces s ním nikdy nevedl. Bassompierre tam seděl dvanáct let a vyšel teprve po kardinálově smrti, v lednu 1643. Zemřel náhle 12. října 1646 v Provins.

Co je tato kniha

Deník mého života napsal Bassompierre v Bastile. Není to deník vedený den po dni. Je to vzpomínkové vyprávění uspořádané po letech a měsících, psané z paměti a z rodinných a vlastních zápisů. Začíná dějinami rodu, pokračuje mládím a pak sleduje rok po roce autorův život u dvora, na válečných taženích a na poselstvích až do roku 1640. Bassompierre píše věcně, sebevědomě a s dvornou ironií a málokdy se omlouvá. Viděl zblízka poslední léta Jindřicha IV., jeho smrt, regentství Marie Medicejské, vzestup a pád Conciniho i nástup Richelieua.

Poprvé vyšel deník roku 1665 v Kolíně nad Rýnem pod smyšlenou tiskařskou adresou, podle chybných opisů. Teprve markýz de Chantérac jej pro Société de l'histoire de France vydal podle autorova vlastnoručního rukopi-

su (Paříž, Renouard, 1870–1877, čtyři svazky) a opatřil poznámkami a přílohami. Z tohoto vydání překládáme.

Co je v tomto dílu

Naše vydání má dva díly. Tento první díl obsahuje první a druhý svazek Chantéracova vydání, tedy léta 1579–1621. Dělení na svazky jsme uvnitř knihy zachovali, protože na ně odkazují Chantéracovy poznámky i naše vysvětlivky.

Knihu otevírá výbor z Chantéracovy úvodní studie o maršálovi a jeho rukopisu. **Svazek první** (kapitoly I–IX) sahá do roku 1614: dějiny rodu s pověstí o víle a jejích třech darech, studia a kavalírská cesta do Itálie, příchod ke dvoru, tažení do Uher roku 1603, zima v Praze a na Karlštejně, milostné příhody a vysoká hra, tajné poselstvo do Lotrinska, útěk prince de Condé, zavraždění Jindřicha IV. a první léta regentství až po jmenování generálním plukovníkem Švýcarů.

Svazek druhý (kapitoly X–XIX) obsahuje léta 1615–1621. Z dvořana a hráče se stává voják a vyjednavač. Bassompierre vede při se slečnou d'Entragues o slib manželství, táhne proti vzbouřeným princům, je u toho, když královna matka dá v Louvru zatknout prince de Condé, a v ležení před Soissons ho zastihne zpráva, že král dal zabít maršála d'Ancre. Vidí vyhnanství Marie Medicejské, vzestup královského oblíbence Luynese a roku 1620 krátkou válku matky se synem, která skončila u Ponts-de-Cé. Když se pohádá s Luynesem, je poslán jako mimořádný vyslanec do Španělska. V Madridu vyjednává o Valtellině (Veltlínu), alpském údolí, kterým si Španělé zajistili cestu z Milána do říše, a je svědkem smrti Filipa III. Po návratu se účastní války proti hugenotům a dlouhého, nakonec marného obléhání Montaubanu. Svazek končí smrtí konetábla de Luynes v prosinci 1621.

Na konci knihy je výbor z příloh, které Chantérac připojil k oběma svazkům: listiny, dobové letáky, královy dopisy a svědectví dalších pamětníků.

Bassompierre a Čechy

Pro českého čtenáře je nejzajímavější čtvrtá kapitola. Bassompierre přijel do Prahy v lednu 1604 s polním maršálem Russwormem, dostal se k Rudolfu II., přijal plukovnický patent pro další tažení, prožil masopust mezi českou šlechtou, dostal se do potyčky se staroměstskými biřici a deset dní pobyl na Karlštejně, kde se zamiloval do purkrabího dcery. Česká jména píše podle sluchu a po francouzsku. Kde je ztotožnění spolehlivé, uvádíme je ve vysvětlivce jako jisté (karlštejnský purkrabí „Prechethovits“ je Jan z Vřesovic). Kde jde o domněnku, říkáme to (například „Haraud et Charnin“ jsou patrně Harant a Černín). Chantérac se v českých věcech místy mýlí. Popravu Russwormovu klade na 29. prosinec 1604, ve skutečnosti byl sťat 29. listopadu 1605.

Ve druhém svazku se české věci objevují na okraji. Bassompierre zaznamenává „bitvu u Prahy“, tedy Bílou horu (8. listopadu 1620), a klade ji omylem o měsíc dřív. V Madridu slyší, jak se o porážce českých stavů a o falckraběti mluví u španělského dvora. Před Montaubanem potká bosého karmelitána Dominika a Jesu Maria, který podle tradice pobízel katolické vojsko k bitvě na Bílé hoře a teď předpovídal pád hugenotského města. Jeho proroctví se nesplnilo. Podrobněji o něm mluví příloha XIX k druhému svazku.

Výbor: co je přeloženo celé a co shrnuto

Vydání je výbor. Celé a věrně je přeloženo všechno, co je vyprávění: příběhy a příhody, bitvy, útoky a obléhání, cesty a poselstva, rozhovory a přímé řeči, porady, na nichž se rozhoduje, dvorské zápletky, soudy o lidech a všechno, co se týká českých zemí, císařského dvora a Uher. Shrnuty jsou pasáže, které jsou holým výčtem: itineráře den po dni, seznamy účastníků slavností, baletů, obřadů a audiencí, rodokmeny, majetkové přehledy, rozestavení vojska, denní služba v zákopech a přetištěné listiny. Shrnutí jsou sázena kurzivou v hranatých závorkách a zachovávají data, místa a hlavní jména, takže dějová linie zůstává souvislá.

První svazek je téměř celý vyprávěcí, proto je v něm doslova přeloženo zhruba devět desetin deníku. Ve druhém svazku je holého deníku víc,

zvlášť při cestě do Španělska a u Montaubanu, a doslova je přeloženo zhruba sedm desetin až tři čtvrtiny. Z Chantéracovy úvodní studie a z jeho příloh vybíráme to, co čtenáři pomůže. U každé přílohy je uvedeno místo deníku, k němuž patří.

Jak překlad vznikl

Předlohou je korigovaný přepis Chantéracova vydání ve francouzském Wikizdroji (Wikisource), u prvního svazku na sporných místech srovnávaný se skenem z digitální knihovny Gallica Francouzské národní knihovny. Chantérac zachovává autorův pravopis 17. století. Český překlad vznikl s pomocí umělé inteligence. V druhém kroku byl celý text větu po větě srovnán s francouzským originálem, opraveny byly významové chyby, vynechávky, čísla a data a vysvětlivky byly ověřeny proti Chantéracovým poznámkám. Je to pracovní čtenářský překlad, nikoli vědecká edice. Místa, kde je rukopis porušen nebo kde čtení není jisté, jsou označena ve vysvětlivkách.

Rozdělení do kapitol, jejich názvy a mezititulky pocházejí od nás, kapitoly jsou číslovány průběžně (I–XIX). Označení měsíců na začátku odstavců (kurzivou) jsou z předlohy.

Vysvětlivky, jména a pojmy

Vysvětlivek je mnoho, protože Bassompierre píše pro čtenáře, který francouzský dvůr znal. U každé osoby při prvním výskytu v kapitole uvádíme, o koho šlo. Vysvětlujeme také dobové reálie: úřady, vojenské hodnosti, měny, hry, dvorské zvyky a politické pozadí. Údaje převzaté z Chantéracových poznámek jsou uvozeny slovem „Chantérac:“, ostatní jsou naše. Nejisté údaje jsou označeny slovy „patrně“ nebo „snad“. Kde se autor nebo vydavatel mýlí v datu či v osobě, říká to vysvětlivka.

Panovníky a místa uvádíme v ustálené české podobě (Jindřich IV., Marie Medicejská, Mety, Ostřihom, Budín). Francouzská šlechtická jména ponecháváme francouzsky a skloňujeme je, ženská jména nepřechylujeme (paní de Verneuil, slečna d'Entragues). Španělská jména uvádíme v dnešní španělské podobě (vévoda z Osuny, don Baltasar de Zúñiga). Dvorské tituly,

jimiž autor osoby označuje, překládáme: „pan princ“ je kníže z Condé, „pan hrabě“ hrabě de Soissons, „pan velký podkoní“ vévoda de Bellegarde. „Královna“ je do roku 1617 Marie Medicejská a potom zpravidla mladá královna Anna Rakouská. Vévodu de Mayenne, jemuž Bassompierre podle dobového zvyku říká „Mr du Maine“, píšeme pan de Mayenne. Tolar je francouzské écu (tři libry).

„Polní maršál“ (*maréchal de camp*) je ve francouzském vojsku generálská hodnost mnohem nižší než maršál Francie. Bassompierre byl od roku 1619 polním maršálem, maršálem Francie se stal až roku 1622. „Kompanie těžké jízdy“ jsou *gendarmes*, těžkooděnci. U Montaubanu znamená „čtvrť“ úsek obléhacího ležení a „pomocný sbor“ vojsko, které vévoda de Rohan poslal obleženému městu.

Deník mého života ve Starých textech

Díl I (tato kniha) obsahuje léta 1579–1621. **Díl II** obsáhne třetí a čtvrtý svazek Chantéracova vydání, tedy léta 1622–1640: maršálskou hůl, vyslanectví ve Švýcarsku a v Anglii, obléhání La Rochelle, pád do Bastily a léta vězení.

Maršál de Bassompierre a jeho deník (podle úvodní studie markýze de Chantérac)

[Tato kapitola není dílem Bassompierrovým. Je to výbor z úvodní studie (Notice historique et bibliographique), kterou k prvnímu vydání Deníku mého života podle vlastnoručního rukopisu napsal jeho vydavatel, markýz Audoin de La Cropte de Chantérac (nar. 1812). Edici pořídil pro Société de l'histoire de France – učenou společnost založenou roku 1833, která vydává prameny k francouzským dějinám – a vyšla v Paříži ve čtyřech svazcích v letech 1870–1877. Chantérac byl, jak sám hned v úvodu říká, „nejdražšími svazky" spojen s poslední dědičkou jména Bassompierre – byla to jeho manželka Julie de Bassompierre –, a měl tedy k maršálově památce vztah i rodinný. Studie stojí v čele prvního svazku z roku 1870; z jejích odkazů na události let 1871 a 1874 a na čtvrtý svazek je však zřejmé, že ji vydavatel dokončil až při závěru edice. Životopisné části a pasáže o vzniku a osudech rukopisu jsou zde přeloženy v úplnosti: o Bassompierrovi se v nich mluví ve třetí osobě, „já" je vydavatel. Bibliografický rozbor starších vydání, popis opisů a ediční zásady jsou shrnuty v odstavcích tištěných kurzivou v hranatých závorkách.]

Vydavatel o svém úkolu a o starších vydáních

Radí-li se obecně autorům, aby o sobě mluvili co nejméně, musí to platit tím přísněji pro pouhého vydavatele, jehož zásluha je jen v tom, že věrně reprodukuje cizí dílo a komentuje je zdrženlivě a střídmě. Řeknu tedy o sobě jen málo, a na místě, kde bude dovoleno mě nečíst. Jsa nejdražšími svazky spojen s poslední dědičkou jména, které má vyhasnout, ujal jsem se úkolu obnovit v pravé podobě historické dílo – dosud znetvořené – muže, který toto jméno proslavil. Jakou lepší záruku bych mohl dát za zbožnou péči, s níž jsem tu práci vykonal?

[Následuje bibliografický rozbor. Deník vyšel poprvé roku 1665 v Kolíně nad Rýnem „u Pierra du Marteau" – to je smyšlená tiskařská adresa, pod níž tehdy, hlavně v Holandsku, vycházely knihy, které by ve Francii neprošly cenzurou – ve dvou svazcích dvanácterkového formátu pod názvem Mé-

moires du mareschal de Bassompierre, contenant l'histoire de sa vie et de ce qui s'est fait de plus remarquable à la cour de France pendant quelques années (Paměti maršála de Bassompierre, obsahující historii jeho života a toho nejpozoruhodnějšího, co se po několik let dálo na francouzském dvoře), s předmluvou. Toto úhledné vydání, tištěné písmem a ozdobami slavných nizozemských tiskařů Elzevirů a bibliografem Brunetem řazené k tiskům, jež lze připojit k elzevirské sbírce, je podle Chantéraca „plné hrubých chyb, vynechávek a přesmyček, které kazí smysl v každé větě"; vlastní jména jsou v něm zkomolena často k nepoznání a vše svědčí o tom, že je „podle nepřesného opisu pořídil nechápavý vydavatel". Chantérac přitom hájí básníka Clauda de Malleville (1597–1647), Bassompierrova tajemníka a jednoho z prvních členů Francouzské akademie, jemuž Paulin Paris ve svém vydání Tallemantových Historiettes připsal „velmi málo bdělou" péči o toto vydání. Malleville, který ve svých verších oplakával maršálovo neštěstí a snažil se obměkčit přísnost kardinála de Richelieu, byl roku 1665 už dávno mrtev: jeho básně vyšly posmrtně roku 1649 a knihkupec v nich čtenáři sděloval, že básník věnoval poslední léta života cele „tomu drahému pánu, jehož zajetí tak dlouho oplakával", a neměl kdy svá díla pečlivě přehlédnout.]

[Ještě téhož roku 1665 vyšel v Kolíně méně úhledný přetisk ve třech svazcích, s několika tiskovými chybami navíc a bez předmluvy; další vydání následovala v letech 1666 (Kolín), 1692 (Kolín a Amsterodam, obě na titulu ohlášená jako „přehlédnutá a opravená"), 1703 (Kolín), 1721 a 1723 (Amsterodam). Všechna stará vydání vyšla v cizině. V 19. století byly Paměti otištěny ve velkých sbírkách pamětí k dějinám Francie, Petitotově (1819–1829) a Michaudově (1836–1839). Petitotův vydavatel prohlašuje, že vzal za základ vydání z roku 1665 a očistil je od několika chyb; Chantérac však shledává, že nejzávažnější omyly zůstaly věrně zachovány, a Michaudova sbírka se sama ohlašuje jako pouhé opakování Petitotovy.]

Z tohoto krátkého bibliografického přehledu plyne závěr, že ze všech dosavadních vydání, starých i nových, není žádné zcela uspokojivé, ba žádné nelze ani pokládat za vážné. Právem tedy Société de l'histoire de France uznala za užitečné pořídit přesné vydání díla, které obsahuje zajímavé podrobnosti o vládě Jindřicha IV. a Ludvíka XIII. Cíle bylo snadné dosáh-

nout: šlo jen o to otisknout autorův vlastnoruční rukopis. Existují různé opisy tohoto rukopisu; omezím se na ty, které jsou mi známy. Vedle takového dokumentu by opisy měly význam jen tehdy, kdyby nabízely různočtení svědčící o záměrné změně v myšlence nebo ve výrazu; avšak v těch, které jsem měl před očima a které jsem prozkoumal, jsou různočtení prostě chybami.

[Chantérac vypočítává opisy. V pařížské Národní knihovně jsou tři: dvousvazkový (Fr. 17476–17477), který nese na prvním listu jméno Mallevillovo, patrně vlastnoruční, takže rukopis asi patřil jemu a přešel od něho do knihovny kancléře Séguiera, později Coislinovy, a odtud do opatství Saint-Germain-des-Prés; pětisvazkový v červeném safiánu s erbem Philippa de Béthune, hraběte de Selles (Fr. 4062–4066); a dvousvazkový s orleánským erbem (Fr. 10315–10316), který pravděpodobně patřil slečně de Montpensier. Knihovna Arzenálu má jeden svazek ze semináře Zahraničních misií, odpovídající jen druhému svazku originálu; městská knihovna v Meaux chová druhý a třetí svazek opisu z tamního opatství Saint-Faron. Třísvazkový opis v Britském muzeu (Harleian 4586–4588), pocházející z knihovny hraběte de Brienne a koupený počátkem 18. století hrabětem z Oxfordu, zná Chantérac jen z podrobného popisu Gustava Massona. V poznámce připomíná ještě třísvazkový rukopis z knihovny abbého de Rothelin, sahající od roku 1598 do maršálova uvěznění roku 1631, který byl roku 1746 prodán „za skrovnou cenu 5 liber“.]

Tyto opisy se od sebe v něčem liší; všechny však obsahují velmi mnoho hrubých chyb, dosti podobných oněm příznačným rysům, podle nichž se poznávají členové jedné rodiny a které dosvědčují jejich společný původ: z toho lze soudit, že byly pořízeny jeden z druhého, nebo snad všechny z jednoho z nich. Protože se tytéž chyby a tytéž vynechávky nacházejí ve vydání z roku 1665, a tedy i ve vydáních následujících, je třeba předpokládat, že toto vydání bylo pořízeno podle některého z těchto opisů nebo podle opisu podobného, který možná zůstal mimo Francii. S některými z těchto chyb čtenáře seznámím na místě, kde se nacházejí; střežím se však upozorňovat na všechny: znamenalo by to rozšířit dílo nad všechnu míru a zbytečně unavovat čtenářovu trpělivost. Postačí mu vědět, že mu podávám

text přesně shodný s původním rukopisem, o němž jsem se už zmínil a o němž je načase povědět několik podrobností.

Vlastnoruční rukopis

Tento rukopis je uložen v Národní knihovně pod čísly 17478–17479 francouzského fondu (dříve Saint-Germain français, č. 1029); tato čísla navazují na čísla prvního opisu, o němž jsem se zmínil. Skládá se ze dvou foliových svazků v měkké pergamenové vazbě. První svazek má 424 listů a končí uprostřed věty, která pokračuje na prvním listu svazku druhého. Tento první list nese číslo 425 a číslování pokračuje až k číslu 667, po němž text končí na 74 nečíslovaných listech.[1] Je třeba poznamenat, že věta, kterou začíná druhý svazek, ve většině opisů není a že chybí ve všech tištěných vydáních. Oba svazky jsou celé psány rukou maršála de Bassompierre, dobrým a čitelným písmem a poměrně správným pravopisem, jehož nejistoty a kolísání nesvědčí o nedostatku autorova vzdělání a je třeba je přičíst jen tomu, že v té věci neexistovala pevná pravidla. Slova, která se dnes smějí objevit jen v jednotné livreji jako vojáci moderních praporů, přicházela tehdy spisovateli pod pero v pestrém kroji ostřílených žoldnéřů našich starých rot, a sami literáti užívali v tom ohledu svobody, která jim byla ponechána.

Dílo je, jak říká jeho název, psáno formou deníku: data jsou na každé stránce připomenuta nahoře na okraji měsícem a rokem a každá změna v průběhu stránky je vyznačena, rovněž na okraji, příslušným údajem.

Je známo, že maršál de Bassompierre napsal své paměti za smutných prázdných chvil svého zajetí: jejich sepisování trvalo několik let, jak lze vidět z některých okolností jeho vyprávění, na které upozorním na příslušném místě; avšak rukopis, jímž se zabývám, je čistopis, který, jak se zdá,

1. Chantéracova poznámka: Každý svazek nese na prvním listu rukou psané číslo (1547 a 1548) a tištěné ex libris, které česky zní: „Z rukopisné knihovny Coislinovy, dříve Séguierovy, kterou nejjasnější Henri du Cambout, vévoda de Coislin, pair Francie, biskup metský atd., odkázal roku 1732 klášteru Saint-Germain-des-Prés.“ – Pierre Séguier (1588–1672) byl kancléřem Francie za Richelieua a Mazarina; jeho knihovnu zdědili potomci z rodu Coislinů. Rukopisy opatství Saint-Germain-des-Prés přešly za revoluce do dnešní Národní knihovny.

pořídil jedním dechem a na němž je vidět jen velmi málo oprav a několik dodatků, někdy na okraji, někdy mezi řádky.

[Dále Chantérac vykládá své ediční zásady. Rozhodl se zachovat autorův pravopis, neboť sloh spisovatelů té přechodné doby mezi jazykem Montaignovým a Brantômovým a jazykem Guez de Balzaka či paní de Sévigné má ještě ráz, s nímž by se moderní pravopis špatně snášel: přizpůsobit jej Bassompierrově větě by bylo totéž jako svléknout mu na krásném Van Dyckově portrétu[2] *„černý sametový kabátec s prostřihy a naškrobený límec a obléci ho do šatu našich dnů“. Upravil jen to, co by četbu historického díla ztěžovalo: odstranil matoucí záměnu ukazovacího a přivlastňovacího zájmena a sjednotil psaní vlastních jmen; jinak text otiskl tak, jak byl, i s některými zvláštními tvary slov a sloves, jež jsou autorovi vlastní. Okrajová data rukopisu převedl do živého záhlaví stránek, aby dílo neztratilo podobu deníku; autorovy dodatky po stranách a mezi řádky, pokud přerušují větu, dal do poznámek s označením „Addition de l'auteur“; připojil obsah po letech, rejstřík osob a míst a poznámky pod čarou, z nichž delší přesunul do příloh. Doufá, že pod záštitou Společnosti podává vydání, které po stránce přesnosti „nenechá nic k přání“ a které „lze pokládat zároveň za vydání první i za vydání definitivní“. Vydání z roku 1665 zůstane jedním ze svazků elzevirské sbírky a bibliofilové za ně možná zaplatí velmi draho, zvlášť je-li v krásné vazbě nebo neořezané; je však určeno jen pro police oblíbené skříně. Kdo nechce „být na každém kroku zastavován nesmyslem nebo nerozmotatelnou změtí jmen a věcí“, bude moci číst a pracovat jen s vydáním novým.]*

2. Chantéracovy poznámky: Tento portrét, chovaný v rodině Bassompierrů, byl roku 1874 vystaven na výstavě Alsaska-Lotrinska. Na Bassompierrovu počest se činila i jiná umění: vedle Van Dyckova plátna vlastní vydavatel maršálův portrét na mramoru, na koni a ve zlacené zbroji; další portrét, malovaný po způsobu Philippa de Champaigne, patří hraběti de Laugier-Villars. Medaile ražená roku 1633 nese na líci Bassompierrovu hlavu s opisem, který ho jmenuje maršálem Francie a generálním velitelem Švýcarů, a na rubu maják pod hvězdným nebem se slovy *Quod nequeunt tot sidera præstat* („Dokáže, co tolik hvězd nesvede“). Jezuita Bouhours toto heslo kritizuje a má výhrady i k jinému maršálovu heslu, k letící raketě se slovy *Da l'ardore l'ardire* („Ze žáru odvaha“); to se však líbilo paní de Sévigné.

Původ a mládí

Životopis maršála de Bassompierre sepsal on sám ve svých pamětech: několik stránek postačí, abych jej shrnul a dovedl od doby, kde jeho vyprávění končí, až k jeho smrti.

François de Bassompierre se narodil na zámku Harouel v Lotrinsku 12. dubna 1579. Jeho rod byl slavný: pocházel z hrabat z Ravensteinu, jejichž plný erb nosil – ve stříbře tři červené krokve –, a císař Ferdinand III. jej uznal za mladší větev starého domu klévského. Jeho předkové sloužili vévodům burgundským, potom vévodům lotrinským: jeden z nich bojoval za Reného II. v bitvě u Nancy.[3] Od té doby zastávali baroni z Betsteinu neboli de Bassompierre nejvyšší úřady na lotrinském dvoře. Náboženské války jim daly příležitost vstoupit do služeb ve Francii: maršálovi strýcové a otec přivedli králi pluky rejtarů a lancknechtů; jeho otec se ve Francii oženil s neteří maršála de Brissac, Louise le Picart de Radeval; za vojenské služby mu byly dány do zástavy velké statky v Normandii. Baron z Betsteinu, přítel vévody de Guise a účastník ligy, bojoval proti Jindřichu IV. u Arques[4] a musil se potom uchýlit do Lotrinska; když však byl mezi králem a vévodou lotrinským uzavřen mír, který sám vyjednal, a když král už nesporně držel svou korunu, chtěla Bassompierrova matka, rodem Francouzka, jež ovdověla a stala se poručnicí svých dětí, představit své syny na francouzském dvoře. Bylo to roku 1598: tehdy už dokončili své vzdělání a navštívili dvůr bavorský a florentský, Německo a Itálii. Ve Francii nalezli mezi princi a velkými pány přátele svého otce, kteří je přijali a u dvora se jich ujali. Proto je třeba pokládat za málo pravděpodobnou historku, kterou vypráví Tallemant des Réaux (sv. III, s. 333), o tom, jak si Sygongne z Françoise

3. Harouel je dnešní Haroué, asi 30 km jižně od Nancy; nynější zámek tam dal po roce 1720 postavit kníže de Craon, o němž bude řeč níže. – Ravenstein bylo panství na dolní Máze, držené vedlejší větví vévodů klévských; Ferdinand III. byl císařem v letech 1637–1657. Německé jméno rodu znělo Betstein, Bassompierre je jeho francouzská podoba. Tři červené krokve ve stříbrném poli měl v erbu i rod du Plessis de Richelieu – na to Chantérac naráží níže. – U Nancy porazil roku 1477 lotrinský vévoda René II. burgundského vévodu Karla Smělého, který v bitvě padl.

4. Henri de Lorraine, vévoda de Guise (1550–1588), stál v čele katolické ligy, která za náboženských válek bojovala proti hugenotům a bránila nástupu protestanta Jindřicha Navarrského na trůn; roku 1588 ho dal král Jindřich III. v Blois zavraždit. U Arques nedaleko Dieppe porazil Jindřich IV. v září 1589 ligistické vojsko vévody de Mayenne. Maršálův otec Christophe de Bassompierre zemřel roku 1596.

de Bassompierre vystřelil.[5] Brzy pojal král k mladému dvořanu živé přátelství a od té chvíle začal pro Bassompierra onen život milostných dobrodružství a mladických pošetilostí, který je třeba nechat vyprávět jeho samého a který jen nakrátko přerušilo tažení savojské roku 1600 a tažení uherské roku 1603.[6] Mezi jeho četnými vášněmi byla jedna, která ho s králem ještě víc sblížila: miloval Charlotte-Marii de Balsac, sestru markýzy de Verneuil;[7] v tomto neklidném poměru se jeho osud poněkud podobal osudu Jindřicha IV.: jako on se rozcházel a usmiřoval, jako on byl pronásledován slibem manželství. Obě sestry, popoháněné matkou, hořely touhou dát se pojmout za ženu; dlouhý proces, který mu způsobil mnoho trápení, skončil teprve roku 1615 konečným rozsudkem, jenž ho této trýzně zbavil.

Uprostřed těchto pošetilostí se však mladému pánovi naskytla vyhlídka na skvělé zaopatření: konetábl de Montmorency pojal myšlenku provdat za něho svou dceru a sám mu to navrhl. Vyprávění o této zajímavé epizodě je třeba číst v *Pamětech*: jaká důstojnost v nabídce toho starého, poctami zahrnutého velmože, který chce dát svou dceru mladému muži, jenž je jí rodem hoden, ale dosud je neznámý a štěstí neudělal; a jaká ušlechtilá prostota ve skromnosti a vděčnosti mladého muže, který cítí cenu pocty, jíž se mu dostává, ale zároveň se jí nepokládá za nehodna! Sňatek se tedy měl uskutečnit, když zasáhl král: něžný panovník uviděl slečnu de Montmorency a zahořel k ní šílenou vášní; raději chtěl, aby hrozba manželské nehody dopadla na jeho příbuzného než na jeho přítele, a prosil Bassompierra, aby

5. Gédéon Tallemant des Réaux (1619–1692) sepsal kolem roku 1657 *Historiettes*, sbírku drobných, často zlomyslných portrétů a klepů o svých současnících; tiskem vyšly až v 19. století. Chantérac je cituje často, ale s nedůvěrou. Sygongne (Sigogne, zemř. 1611) byl satirický básník a dvořan Jindřicha IV.

6. Roku 1600 válčil Jindřich IV. se savojským vévodou Karlem Emanuelem I. o markrabství Saluzzo; válku ukončil roku 1601 mír lyonský. Roku 1603 sloužil Bassompierre jako dobrovolník v císařském vojsku v Uhrách proti Turkům (tzv. patnáctiletá válka, 1593–1606) a zimu po tažení strávil v Praze na dvoře Rudolfa II.; navštívil tehdy i Karlštejn.

7. Marie-Charlotte de Balsac d'Entragues, v *Deníku* „slečna d'Entragues“ nebo jen „Entragues“. Její starší sestra Henriette, markýza de Verneuil (1579–1633), byla milenkou Jindřicha IV., který jí roku 1599 dal písemný slib, že se s ní ožení, porodí-li mu syna; slib se pak stal pramenem dlouhých mrzutostí. Stejně se slečna d'Entragues, která měla s Bassompierrem syna, domáhala před církevními i světskými soudy, aby byl jeho slib uznán za platné manželství.

se vyhlídky na toto krásné spojení vzdal ve prospěch prince de Condé.[8] Bassompierre králově přání vyhověl, ne bez lítosti, neboť slečnu de Montmorency miloval, avšak „spořádanou láskou manželskou“, což mu dovolilo utěšit se láskami jinými, které táž spořádanost nemírnila.

Ve službách krále a královny matky (1609–1622)

Král, jako by chtěl Bassompierra odškodnit, mu brzy svěřil tajné a důležité poslání: uložil mu, aby vévodovi lotrinskému přednesl první návrhy stran zamýšleného sňatku jeho dcery s francouzským dauphinem.[9] Mladý vyslanec, napůl Francouz a napůl Lotrinčan, se dovedl postavit na všechna hlediska a předložit vévodovi všechny důvody, které ho mohly přimět k rozhodnutí. Nerozhodná povaha tohoto knížete mu zabránila dát určitou odpověď. Kolika pohrom by bylo Lotrinsko ušetřeno, kdyby se jeho spojení s Francií bylo uskutečnilo touto pokojnou cestou, místo aby bylo vykoupeno dlouhými válkami! Avšak velké myšlenky Jindřicha IV. se neměly dočkat naplnění, a po osudné ráně, která ho Francii vzala, ustoupila starost o obecné zájmy pletichám a osobním ctižádostem: protestanti, kteří se už necítili ani dostatečně drženi na uzdě, ani dostatečně chráněni, se začali hýbat a vše věstilo, že ve Francii brzy propukne občanská válka. První ozbrojené vystoupení princů a velmožů roku 1614 bylo pro Bassompierra příležitostí k vysokému povýšení: dostal jmenovací listiny na úřad generálního plukovníka Švýcarů, který odkoupil od vévody de Rohan.[10] Druhé povstání roku 1615 vedlo k tažení, jehož se účastnil, které však bylo vedeno velmi liknavě: zdálo se, že se králové generálové bojí pronásledovat protivníky

8. Henri I. de Montmorency (1534–1614), konetábl Francie, tedy nejvyšší velitel královského vojska. Jeho dcera Charlotte-Marguerite (1594–1650) byla roku 1609 provdána za králova příbuzného Jindřicha II. de Bourbon, prince de Condé (1588–1646); ten ji však před zamilovaným králem odvezl do Bruselu pod španělskou ochranu. Byla matkou slavného vojevůdce, „Velkého Condého“.

9. Vévodou lotrinským byl od roku 1608 Jindřich II.; neměl syna a dědičkou byla jeho dcera Nicole, narozená roku 1608. Dauphin je pozdější Ludvík XIII. (nar. 1601). Sňatek by byl přinesl Lotrinsko francouzské koruně; ve skutečnosti je Francie v 17. století opakovaně obsadila a definitivně získala až roku 1766.

10. Generální plukovník Švýcarů (*colonel général des Suisses*) velel všem švýcarským žoldnéřským plukům ve francouzských službách; byl to jeden z velkých vojenských úřadů koruny a jako jiné úřady se kupoval a prodával. Henri de Rohan (1579–1638) byl zeť ministra Sullyho a pozdější vojenský vůdce hugenotů.

příliš rázně a dobýt nad nimi rozhodného vítězství. Bassompierre zůstával věrný královně matce, pomáhal jí dát zatknout prince de Condé a roku 1617 znovu odjížděl bojovat proti vzbouřeným princům. Brzy však smrt maršála d'Ancre[11] změnila tvář věcí a Bassompierre učinil to, co královně poctivě oznámil, když jí říkal:

„Kdyby král některého dne odjel do Saint-Germain a vzkázal panu d'Épernon a mně, abychom tam za ním přijeli, a potom nám řekl, že vás už nemáme uznávat – jsme vaši velmi zavázaní služebníci, ale nemohli bychom učinit nic jiného než přijít se s vámi rozloučit a co nejponíženěji vás poprosit, abyste nám prominula, jestliže jsme vám za vaší správy státu nesloužili tak dobře, jak jsme byli povinni.“

Koncem roku 1619 byl jmenován rytířem královských řádů a roku 1620 horlivě shromáždil vojsko k boji proti nespokojencům seskupeným kolem královny matky a dovedl toto vojsko k Ponts-de-Cé, kde opět skončilo povstání bez pevnosti a bez kořenů.[12]

Ale vévoda de Luynes[13] už cítil, že jeho přízeň může být ohrožena: domníval se, že v Bassompierrovi vidí soka, a přiměl ho přijmout čestné vyhnanství v podobě poselstva do Španělska. Tam Bassompierre jednal o záležitostech Valtelliny a Graubündenu a uzavřel madridskou smlouvu, která neměla být valně plněna.[14] Vrátil se do Francie v průběhu roku 1621 a účast-

11. Po zavraždění Jindřicha IV. (14. května 1610) vládla za nezletilého Ludvíka XIII. jeho matka Marie Medicejská a moc podržela i po králově zletilosti. Princ de Condé, hlava vzbouřených velmožů, byl 1. září 1616 zatčen v Louvru. Královnin oblíbenec, Florenťan Concino Concini, markýz d'Ancre a maršál Francie, byl 24. dubna 1617 na rozkaz patnáctiletého krále zastřelen při vstupu do Louvru; královna matka byla poslána do Blois a vlády se ujal Ludvík XIII. se svým oblíbencem Luynesem.

12. „Královské řády“ jsou řád svatého Michala a řád svatého Ducha; ten druhý, založený roku 1578, byl nejvyšším vyznamenáním francouzské monarchie a měl nejvýš sto rytířů. – U Ponts-de-Cé, mostů přes Loiru nedaleko Angers, rozprášilo královské vojsko 7. srpna 1620 při první srážce stoupence Marie Medicejské; současníci té bitvě posměšně říkali „taškařice u Ponts-de-Cé“.

13. Charles d'Albert, vévoda de Luynes (1578–1621), původně králův sokolník, strůjce Conciniho pádu a pak všemocný oblíbenec Ludvíka XIII.; roku 1621 se stal konetáblem a v prosinci téhož roku zemřel za tažení proti hugenotům.

14. Valtellina, alpské údolí řeky Addy, byla poddanou zemí Graubündenu (franc. Grisons), spolku svobodných obcí spojeného se Švýcary. Vedla jí nejkratší cesta mezi španělským Milánskem a habsburským Tyrolskem; když ji Španělé roku 1620 po povstání tamních katolíků obsadili, stala se evropským sporem. Madridskou smlouvou z 25. dubna 1621 se Španělsko zavázalo údolí vrátit, ale neučinilo tak.

nil se války proti protestantům, tentokrát války vážné, a jako polní maršál sehrál činnou úlohu při obléhání Montaubanu, které skončilo pro královské vojsko nezdarem.[15]

Bezděčný důvěrník královых zármutků a jeho rozhořčení proti konetáblu de Luynes, viděl Bassompierre smrt tohoto upadajícího oblíbence bez lítosti i bez radosti, nesnažil se však nahradit ho v králově přízni, a dokonce odmítl návrhy, které mu v tom směru činily osoby mající zájem dostat ho na uprázdněné místo; spokojil se s tím, že za důležitého tažení roku 1622 statečně sloužil ve srážce na ostrově Rié a při obléhání Royanu, Négrepelisse, Saint-Antoninu, Lunelu a Montpellieru.[16] Tallemant des Réaux, Bassompierrovi obecně málo nakloněný, mu při této příležitosti přece jen přiznává, co mu patří, a říká, že u Sables-d'Olonne „nasadil vlastní osobu a ukázal cestu ostatním: neboť vlezl do vody až po krk“. Král, který mu na počátku tohoto tažení dal hodnost prvního polního maršála, ho 12. října 1622 za potlesku vojska jmenoval maršálem Francie. Sotva několik dní poté, co Bassompierre přijal od krále maršálskou hůl, přišel si zase Richelieu pro kardinálský biret: tak tyto dvě nepřátelské fortuny, z nichž jedna měla druhou svrhnout, dospěly téměř v touž chvíli ke svému vrcholu. Naprostá shoda jejich erbů nabízí ještě jedno dosti podivné srovnání.

Maršál Francie, vyslanec a vojevůdce (1622–1630)

Nový maršál měl tehdy vliv v královых radách: dosáhl toho, že byl Caumartin jmenován strážcem pečeti, a oddálil pád Schomberga, superintendanta financí. Markýz de la Vieuville se po krátkou dobu své moci marně snažil ho zničit, a nepodařilo se mu ani odvrátit od něho královu mysl. Roku 1625 byl maršál de Bassompierre vyslán jako mimořádný vyslanec do Švýcarska, kde bylo jeho osobního vlivu třeba k tomu, aby vyvážil vliv

15. Polní maršál (*maréchal de camp*) byla generálská hodnost odpovídající zhruba generálmajorovi – její nositel rozmisťoval vojsko v ležení a řadil je k boji; je mnohem nižší než důstojenství maršála Francie. – Hugenotský Montauban v Quercy obléhal Ludvík XIII. od srpna do listopadu 1621 a musil odtáhnout.

16. Tažení proti hugenotům na západě a jihu Francie. Na „ostrově“ Rié (Riez), bažinatém pruhu pobřeží v Poitou nedaleko Les Sables-d'Olonne, zničil král 16. dubna 1622 vojsko hugenotského vůdce Soubise; přebrodil se k němu za odlivu mořským ramenem. Tažení skončilo v říjnu 1622 mírem uzavřeným před obleženým Montpellierem.

německý a španělský a utužil svazky spojenectví s Konfederací. Roku 1626 byl vyslancem v Anglii, aby vyjednal návrat francouzských duchovních a služebníků ke královně. V letech 1627 a 1628 měl velké velení při obléhání La Rochelle, o němž ve svých pamětech zanechal vyprávění bohužel víc naplněné bezvýznamnými osobními příhodami než vojenskými podrobnostmi.[17]

Po pádu této bašty protestantů obrátil kardinál de Richelieu svůj zrak volněji k zahraniční politice, a rok 1629 sotva začal, už král znovu odjížděl, tentokrát však do Itálie. Při přechodu soutěsky u Susy přidal maršál de Bassompierre další květ do věnce své vojenské slávy, potom se vrátil, aby se účastnil obléhání Privasu a posledního tažení v Languedoku, jež skončilo konečným uklidněním tohoto kraje, dlouho zmítaného náboženskými válkami. Sotva uplynulo několik týdnů, a italské záležitosti už zase přivedly královy zbraně do té země: maršál byl počátkem roku 1630 opět vyslancem ve Švýcarsku, kde provedl verbování, a potom měl hlavní podíl na rychlém dobytí Savojska.[18]

Pád a Bastila (1630–1642)

Tím skončil Bassompierrův činný život: brzy přišla králova nemoc, za níž se nahromadilo vše, co měl kardinál proti svým nepřátelům; maršál byl zapsán na tento osudný seznam, a ať už Richelieuovi odmítl dát k dispozici Švýcary pro případ královy smrti, ať se v radě kardinálových nepřátel, jak se říká, vyslovil pro jeho uvěznění, anebo ať konečně stačilo, že byl Lotrinčan a přítel Guisů a královny matky, aby byl podezřelý, o jeho zkáze

17. Louis Lefèvre de Caumartin byl strážcem pečeti jen několik měsíců (1622–1623); Henri de Schomberg řídil finance do počátku roku 1623 a vystřídal ho Charles de La Vieuville, který sám padl v srpnu 1624, když se do královské rady prosadil Richelieu. – Anglickou královnou byla Henrietta Marie, sestra Ludvíka XIII., od roku 1625 manželka Karla I.; ten roku 1626 vypověděl její francouzský dvůr i kněze. – La Rochelle, hlavní pevnost a přístav hugenotů, byla obléhána od září 1627 a vzdala se vyhladovělá 28. října 1628.

18. Ve válce o dědictví mantovské (1628–1631) podporovala Francie nároky vévody de Nevers proti Španělsku a Savojsku. Dne 6. března 1629 prolomilo královské vojsko savojské zátarasy v průsmyku u Susy v Piemontu. Privas ve Vivarais padl v květnu 1629 a v červnu ukončil hugenotské války mír v Alès, který protestantům ponechal svobodu vyznání, ale vzal jim pevnosti a politickou samostatnost. Roku 1630 obsadili Francouzi téměř celé Savojsko.

muselo být už tehdy rozhodnuto. Po dni napálených,[19] za něhož byl maršál – máme-li věřit jeho ujišťování – v nevědomosti snad trochu strojené, dopadla bouře, která hřměla nad nejslavnějšími hlavami, postupně na každou z nich. Bassompierre šel nebezpečí směle vstříc a přijel za králem do Senlisu, když předtím spálil „víc než šest tisíc milostných dopisů“, mezi nimiž byly možná i nějaké politické písemnosti. Byl zatčen 25. února 1631 a začalo ono dlouhé zajetí, které mělo skončit teprve po kardinálově smrti. K zármutku z uvěznění se měl připojit ještě hořčí žal: princezna de Conti,[20] ta roztomilá a duchaplná žena, s níž ho pojilo tajné manželství, byla právě vykázána ode dvora; o dva měsíce později zemřela na zámku Eu, podlehnuvši bolesti z odloučení. Dosvědčuje to básník Malleville v elegii, která začíná těmito verši:

Když zvěděla Armida, že v chmurném vězení

jí drží toho, jenž je její toužení,

a že krásný Dafnis, jenž chloubou věrných byl,

sám ztratil svobodu, již kráskám uloupil,

z tak náhlé proměny hned bohy vinila

a rána krutá ta ji tolik zranila,

že na list zmáčený slzami docela

své smrtelné úzkosti rázem vepsala,

dala průchod hněvu a z krve a slz svých

stvořila mroucí obraz bolestí živých:

Dafnide, jediný, jenž v paměti mi zbývá,

19. *Journée des Dupes*, 10.–11. listopadu 1630: Marie Medicejská žádala po synovi, aby Richelieua propustil, a dvůr už ji pokládal za vítězku; král se však nazítří postavil za kardinála. „Napáleni“ byli ti, kdo si pospíšili s gratulací královně. Marie Medicejská pak roku 1631 uprchla do ciziny a už se nevrátila; její stoupence stihlo vězení nebo vyhnanství. Král těžce onemocněl v září 1630 v Lyonu.

20. Louise-Marguerite de Lorraine (1588–1631), dcera zavražděného vévody de Guise a vdova po Françoisi de Bourbon, princi de Conti (zemř. 1614), duchaplná dáma a důvěrnice Marie Medicejské. Zemřela 30. dubna 1631 na zámku Guisů v Eu v Normandii. V Mallevillově elegii vystupuje pod pastýřským jménem Armida, Bassompierre jako Dafnis.

má touho, naděje, mé jmění, slávo živá,

jestliže smutná řeč, jež věrnost moji stvrzuje,

prolomí žaláře a k tobě doputuje,

vyslechni, co ti říci láska velí mi,

a pocti muka má aspoň pár vzdechy svými.

Zavřen v Bastile, nevydal Bassompierre jedinou stížnost: spíš se slovy i skutky snažil obměkčit přísnost všemocného ministra. Tak když se rozhodl prodat svůj úřad, naléhal, aby připadl některému Richelieuovu příbuznému; živě se ohrazoval, když se domníval, že by mohl být počítán mezi nespokojence nebo mezi kardinálovy protivníky; půjčoval kardinálovi svůj dům v Chaillot, kdykoli o něj byl požádán; konečně, což mu slouží ke cti nejvíc, když byla roku 1636 Francie napadena, ušlechtile se nabídl, že bude sloužit jako věrný voják. Vše bylo marné. Nejvýznamnější osobnosti se přimlouvaly za jeho svobodu; básníci se zajímali o jeho osud a jejich verše, třebaže jsou potomstvu méně známé než verše bajkářovy k Nymfám z Vaux,[21] dosvědčily neméně statečnou vděčnost těch, jimž maršál nepochybně býval mecenášem.

Básník Maynard si věrností maršálu de Bassompierre a hraběti de Cramail přivodil nemilost kardinála de Richelieu.[22]

Malleville adresoval Richelieuovi elegii, v níž žádal o maršálovu svobodu a básnickou lstí si stěžoval, že nemůže kardinála náležitě velebit, dokud jeho pán a ochránce strádá ve vězení. Bassompierre, pravil,

Bassompierre je vězněm; dokud nemilost ho tíží,

neprávem bych se k přízni Parnasu teď blížil.

Sotva byl zajat on, mé srdce jal hned žal

21. Narážka na *Elegii k nymfám z Vaux*, v níž se Jean de La Fontaine roku 1662 odvážně přimlouval u Ludvíka XIV. za svého uvězněného mecenáše, superintendanta financí Nicolase Fouqueta, stavebníka zámku Vaux-le-Vicomte.

22. François Maynard (1582–1646), žák Malherbův a jeden z prvních členů Francouzské akademie. Adrien de Montluc, hrabě de Cramail (1571–1646), vnuk maršála Blaise de Montluc, dvořan a literát, byl Bassompierrovým spoluvězněm v Bastile až do ledna 1643.

a jazyk můj se s ním v touž chvíli spoután stal.

Pobídne-li tvá ctnost mé pero někdy k psaní,

zchladí mi jeho žal ten krásný žár, jenž plá mi,

a ruka má, jež sdílí s ním pouta železná,

už pohybu, by verše psala, nezná.

A takto začínal vyprávění o slavných činech svého hrdiny:

Ty víš, že Bassompierre, rek bohům podobný,

vykonal skutky, jež jsou místa jiného hodny,

a že by ctnostem těm, jimž rovných nebylo,

spíš chrámy nežli žalář stavět slušelo.

Víš, že když jeho z pout a vazby vyprostíš,

svobodu všem, kdo ctí čest, navrátíš,

že každý si to přeje, že jeho volnost je

obecné dobro, jež tvá ruka Francii dluhuje.

Aby si však ukrátili dlouhou chvíli zajetí, hleděli si vězňové v Bastile dopřát nějaké zábavy, a Bassompierre, přes svůj věk stále galantní, měl prý poměr s paní de Gravelle, vězeňkyní jako on. Dokonce se tam kula spiknutí, a jemu se dostalo cti, že si vysloužil nedůvěru mladého abbého de Retz, [23] který přicházel zahájit svůj život pletich úklady smluvenými s hrabětem de Cramail, avšak pečlivě tajenými před maršálem, o němž soudili, že je „příliš povídavý“.

Konečně 4. prosince 1642 Richelieu zemřel a maršál de Bassompierre si brzy mohl zapsat do svého *Repertoria* tyto verše:

Konečně, pozdě, v žití jeseni

23. Jean-François-Paul de Gondi (1613–1679), pozdější pařížský koadjutor a kardinál de Retz, jeden z vůdců frondy a autor slavných *Pamětí*. V nich sám líčí, jak roku 1641 docházel do Bastily a osnoval s hrabětem de Cramail vzpouru proti Richelieuovi; patrně odtud je i výrok o „příliš povídavém“ maršálovi.

se Armandův osud s mým shoduje:

Francie, vycházím ze svého vězení,

když jeho duše ze svého vystupuje.

Suď sama, zda to právem bylo,

že dvanáct let mě v této bídě trápil,

když náhlé změny stačilo

a obrat ten mi dávnou volnost vrátil.[24]

Propuštění (1643)

Slavným vězňům z Bastily se však nepodařilo dostat se ven bez nesnází. Mazarin a Chavigny žádali o jejich propuštění; Sublet de Noyers se stavěl proti. Rozkaz k propuštění byl vydán teprve 18. ledna 1643, a protože osvobození zajatci ještě nesměli zpět ke dvoru, maršál odmítal ze svého vězení vyjít: přátelé ho přiměli, aby se s tím smířil, a on se podle králova rozkazu uchýlil na zámek Tillières.[25]

Henri Arnauld, opat od svatého Mikuláše v Angers,[26] v deníku adresovaném paní prezidentové Barillon (rukopisy Národní knihovny, Fr. 3778) vylíčil takto peripetie tohoto osvobození, jemuž jako by ještě bránil neviditelný vliv Richelieuův:

„4. ledna 1643… Oběma maršálům, kteří jsou v Bastile, dávají naději, že tam nezůstanou do konce tohoto měsíce.“

24. Armand je křestní jméno Richelieuovo (Armand-Jean du Plessis); „vězením“ jeho duše se míní tělo. Chantérac upozorňuje, že třetí verš, v originále *France je sors de ma prison*, je přesmyčkou jména François de Bassompierre, zamění-li se b za n. *Repertoire* je maršálův zápisník, o němž se mluví níže.

25. Kardinál Jules Mazarin nastoupil po Richelieuovi jako první ministr; Léon Bouthillier, hrabě de Chavigny, byl státním sekretářem zahraničních věcí, François Sublet de Noyers státním sekretářem války a Richelieuovým oddaným pomocníkem. – Tillières (dnes Tillières-sur-Avre v Normandii) byl zámek maršálova švagra, hraběte de Tillières, manžela jeho sestry Catherine.

26. Henri Arnauld (1597–1692), člen proslulé jansenistické rodiny, bratr teologa Antoina Arnaulda a pozdější biskup v Angers. „Oba maršálové“ v Bastile jsou Bassompierre a Nicolas de L'Hospital, maršál de Vitry (1581–1644) – týž, který roku 1617 jako kapitán gardy zabil Conciniho a dostal za to maršálskou hůl; Richelieu ho dal zavřít roku 1637.

„7. ledna… Vězňové z Bastily chovají velké naděje na brzkou svobodu.“

„11. ledna… Nevidím, že by naděje, které těm pánům z Bastily dávají, měly příliš jistý základ. Nesmírně si přeji, abych se ve svém úsudku mýlil.“

„18. ledna… Po napsání svého dopisu jsem šel do Bastily, kam přišel pan de Romefort od pana de Chavigny oznámit pánům de Bassompierre, de Vitry a de Cramail, že jim král dává svobodu, avšak pod podmínkou, že první pojede do Tillières k panu švagrovi, pan de Vitry do Châteauvilain a pan de Cramail na některý ze svých domů. Ti dva poslední to přijali s radostí; ale pan de Bassompierre je až dosud pevně rozhodnut, že pod touto podmínkou vyjít nechce a že raději zůstane v Bastile, a všichni jeho přátelé a služebníci s ním v té věci nic nepořídí. Vyjít mají zítra: snad do té doby změní názor.“

„Ve středu 21. ledna 1643. V pondělí vyšli páni de Bassompierre, de Vitry a hrabě de Cramail z Bastily, ti dva poslední s nesmírnou radostí, a co se týče prvního, jeho příbuzní a přátelé měli všechnu myslitelnou práci, aby ho přemluvili přijmout svobodu pod podmínkou, že pojede do Tillières, a stokrát jsem myslel, že to neudělá: byl jsem tam od deseti hodin ráno až do devíti večer, kdy vyšli… Mají tři nebo čtyři dny, aby tu zůstali: navštívili všechny pány ministry. Je jistá naděje, že pan maršál de Bassompierre nezůstane dlouho tam, kam jede.“

„25. ledna… Ty tři osoby propuštěné z Bastily dostaly zákaz navštívit Monsieura. Odjeli. Markýz de Saint-Luc donesl králi děkovný dopis pana maršála de Bassompierre. Král, když jej dvakrát přečetl, řekl: ‚Nechci, aby se se mnou smlouvalo, a maršál de Bassompierre byl jeden z prvních, kdo mi řekl, že to nemám dopouštět; kdyby se nebyl odhodlal jet do Tillières, byl bych ho nechal v Bastile, kde by se živil na své útraty. Jejich propuštěním získám pětačtyřicet tisíc liber ročně.‘ – ‚Ano, sire,‘ odpověděl Saint-Luc, ‚a sto tisíc požehnání.‘“[27]

27. Monsieur je králův bratr Gaston, vévoda orleánský (1608–1660), účastník všech spiknutí proti Richelieuovi. – Chantéracova poznámka: Král téhož dne napsal Bassompierrovi příznivý dopis; maršál za něj poděkoval Chavignymu, neboť jej pokládal za „pouhé dílo jeho dobroty“.

„V úterý 28. ledna… Pan maršál de Bassompierre odjel dnes ráno z Chaillot, aby byl zítra v Tillières.“

„11. března… Pan maršál de Bassompierre se v Tillières nudí tak, že dává najevo, že lituje, že z Bastily vyšel a že v tom uposlechl rady svých přátel.“

O několik měsíců později, zcela krátce před svou smrtí, dovolil Ludvík XIII. hraběti de Cramail a maršálům de Vitry a de Bassompierre, aby se znovu objevili u dvora.

Poslední léta a smrt (1643–1646)

Od chvíle, kdy Bassompierre vstoupil do Bastily, uplynulo dvanáct let; za tu dlouhou dobu se mnoho změnilo: s regentstvím Anny Rakouské teď nastupoval nový dvůr. Bassompierre se svými starými zvyky okázalosti a galantnosti tu působil poněkud zestárle; nicméně podle mínění paní de Motteville[28] „zbytky maršála de Bassompierre měly větší cenu než mládí některých z nejuhlazenějších lidí té doby“. Tito mladí lidé vytvořili kabalu Důležitých, jejíž jepičí vláda skončila uvězněním vévody de Beaufort. K této kabale patřil markýz de la Châtre, který dostal úřad generálního plukovníka Švýcarů po panu de Coislin, nástupci maršála de Bassompierre. Byl nucen se ho vzdát a maršál se ho znovu ujal pod podmínkou, že panu de la Châtre vyplatí částku 400 000 liber, kterou sám kdysi dostal od pana de Coislin. Jeho rezignace byla pokládána za neplatnou a úřad za takový, jako by nikdy nebyl uprázdněn.[29] Markýz de la Châtre si při té příležitosti ve svých pamětech na maršála de Bassompierre a na pana de Brienne stě-

28. Ludvík XIII. zemřel 14. května 1643; za čtyřletého Ludvíka XIV. vládla jako regentka jeho matka Anna Rakouská s kardinálem Mazarinem. Françoise Bertaut de Motteville (zemř. 1689) byla královninou dvorní dámou a důvěrnicí a zanechala cenné *Paměti*.

29. „Důležití“ (*les Importants*) – posměšné jméno skupiny velmožů, kteří se roku 1643 pokusili odstranit Mazarina; jejich hlava, vévoda de Beaufort, vnuk Jindřicha IV., byl v září 1643 zatčen. Markýz de Coislin, Richelieuův příbuzný, koupil Bassompierrův úřad za jeho věznění. – Chantéracova poznámka: V soupisu pořízeném po maršálově smrti se uvádí „listina o znovuuvedení řečeného pana maršála do úřadu generálního plukovníka Švýcarů, daná 15. října 1643, podepsaná: Ludvík, a na přehybu: z rozkazu krále, za přítomnosti královny regentky, jeho matky, Le Tellier, a zpečetěná velkou pečetí ze žlutého vosku“.

žuje; Brienne mu dal odpověď, kterou lze najít ve sborníku *Recueil de diverses pièces*, tištěném v Kolíně roku 1664.

Maršál se z tohoto návratu přízně netěšil dlouho. Dne 12. října 1646 ho jeho lidé našli mrtvého v posteli v Provins, kde se zastavil cestou z domu pana Bouthilliera, bývalého superintendanta financí; „tato náhlá smrt," praví *Gazette de France*, „překvapila přítomné tím víc, že si tento pán už od mládí získal náklonnost všech."[30] Vzniklo dokonce jakési podezření z otravy, jak je vidět ze zprávy, kterou farář z Chaillot zapsal do úmrtní matriky, dnes shořelé, avšak naštěstí vytěžené panem Cocherisem před smutnými událostmi roku 1871:[31] „Jeho tělo bylo otevřeno," píše farář; „vzniklo jakési zlé podezření stran jeho smrti, jako se obyčejně zle smýšlí o smrti velkých pánů, zvláště když umírají tímto způsobem." Tělo bylo v kočáře převezeno na zámek v Chaillot: vnitřnosti, jazyk a mozek byly pohřbeny ve farním kostele před hlavním oltářem; srdce a ostatek těla odevzdal farář minimům z Nigeonu,[32] jejichž klášter sousedil se zámkem, a byly uloženy v kapli vlevo od hlavního oltáře, v chóru jejich kostela. Smutečního obřadu se účastnil vévoda de Chevreuse „a jiní páni a dámy vysokého rodu s velkým počtem měšťanů a obyvatel Chaillot".

Synové, synovci a dědictví

Maršál de Bassompierre zanechal dva syny. Jeden se narodil z Marie-Charlotte d'Entrague: jmenoval se Louis de Bassompierre; ještě za otcova života vstoupil do duchovního stavu. Mluví se o něm v Příloze, XV, s. 399–400. Dodejme k tomu, co se tam o něm říká, že ho ve svých dopisech

30. *Gazette de France*, první francouzské noviny, založil roku 1631 s Richelieuovou podporou lékař Théophraste Renaudot. Claude Bouthillier (1581–1652), otec výše zmíněného Chavignyho, řídil finance v letech 1632–1643. Provins leží v kraji Brie, asi 80 km jihovýchodně od Paříže.

31. Míní se Pařížská komuna: při požárech v květnu 1871 shořela pařížská radnice a Justiční palác a s nimi téměř všechny staré pařížské matriky. Farářův zápis cituje Chantérac podle nového vydání díla abbého Lebeufa *Histoire de la ville et de tout le diocèse de Paris*, které opatřil poznámkami Hippolyte Cocheris (sv. IV, s. 313–314).

32. V předloze „Migeon". Chaillot byla ves na výšině nad Seinou západně od tehdejší Paříže (dnes v 16. obvodu), kde měl Bassompierre dům se zahradami, zvaný též zámek; v sousedství stál klášter řádu minimů v Nigeonu, lidově zvaných „Bonshommes". Vévoda de Chevreuse (Claude de Lorraine, 1578–1657) byl bratr princezny de Conti.

chválí paní de Sévigné.[33] Dne 1. července 1676 psala: „Ach, když už mluvíme o spaní, ubohý pan biskup ze Saintes usnul této noci v Pánu spánkem věčným. Byl nemocen pětadvacet dní, třináctkrát mu pouštěli žilou, a včera ráno byl bez horečky a myslel, že je z toho docela venku. Hodinu rozmlouval s abbém Têtu (tato zlepšení jsou skoro vždycky zrádná), a najednou upadl znovu do agonie, a nakonec jsme ho ztratili. Protože byl nesmírně milý, je nesmírně oplakáván.“ A 31. července 1676: „Pan biskup z Albi zemřel; zanechává poklady vévodovi du Lude. Ach, jak svatě naložil se svým jměním náš ubohý pan biskup ze Saintes proti tomuhle lakomci!“

„Tento důstojný prelát,“ psala *Gazette* 4. července, „zanechal své přátele citelně zarmoucené, chudé své diecéze v krajním zoufalství a všechny, kdo ho znali, vzdělané příkladnými skutky jeho života a jeho křesťanskou odevzdaností ve smrti.“

Druhým maršálovým synem byl onen François de la Tour, zrozený z jeho tajného svazku s princeznou de Conti, svazku, který současníci pokládali za jistý, který však on sám ve svých pamětech nikde nenaznačil. Je obecně velmi diskrétní, pokud jde o jména žen, u nichž měl úspěch, jako by chtěl proměnit v pravdu tento verš z *Contreveritez de la cour*:[34]

Že Bassompierre miluje a slova neřekne,

a o svých stycích s princeznou zachovává diskrétní zdrženlivost; jeho tlumené pohnutí, když oznamuje její smrt, je jediným náznakem jeho citů k ní. Jméno této vznešené ženy se mu nicméně vrací pod pero v jedné z jeho *Akademických rozprav*, kde říká:

„Z toho někteří autoři, snad příliš zaujatí pro zájem svého pohlaví, vyvodili domněnku, že ženy jsou méně soudné než muži, protože jsou vlhčí konstituce; ale i kdyby nebylo nikoho než oné vznešené princezny, jíž je poctěn dům lotrinský původem a dům bourbonský sňatkem, nemáme snad přehoj-

33. Marie de Rabutin-Chantal, markýza de Sévigné (1626–1696), jejíž dopisy dceři jsou klasickým dílem francouzské prózy. Louis de Bassompierre byl od roku 1648 biskupem v Saintes; paní de Sévigné mu po dobovém zvyku říká prostě „Monsieur de Saintes“ a albijskému biskupovi z rodu Daillon du Lude „Monsieur d'Alby“.

34. *Contre-vérités de la cour* („Dvorské protipravdy“) je dobový veršovaný pamflet, jehož vtip je v tom, že každý verš tvrdí opak skutečnosti. Satirik tedy říká, že Bassompierre se svými úspěchy u žen nemlčel.

ný důvod odsoudit mylnost tohoto závěru a spíše uznat, že jejich měkká a jemná tělesná povaha nemůže plodit než duchy pročištěné a bystré, a tudíž pravý temperament pro krásu ducha, jemnost myšlenek a jasnost úsudku? A tak, dalek toho, abych přistoupil na mínění tak protivné mému cítění, věřím, že cena nejlepších věcí a poslední ozdoba nejkrásnějších děl, ba i pověst uhlazeného muže závisí na jejich uznání, a ať máme ke svým dílům přirozeně jakoukoli lásku, začnu být s tímto spokojen teprve tehdy, až poznám, že je ony nesoudí za zcela nehodné svého schválení."

François de la Tour byl 10. srpna 1648 raněn při dobytí Vietri v království neapolském a pravděpodobně na své zranění zemřel. Nepochybně o něm mluví *Gazette de France*, když k datu 27. ledna 1648 oznamuje, že se pan de Bassompierre, kapitán lodi, vyznamenal v bojích svedených v Neapolském zálivu mezi královým loďstvem, jemuž velel vévoda de Richelieu, a loďstvem španělským pod rozkazy dona Juana d'Austria. Několik podrobností o něm lze číst ve svazku IV, Příloha XIX, s. 362–364.

Ze tří Bassompierrových synovců byl nejstarší, Anne-François, markýz de Bassompierre, zabit v souboji v květnu 1646, aniž se oženil (P. Anselme, sv. VII, s. 468). Druhý, Charles, baron de Dommartin, se oženil s Henriettou d'Haraucourt: jeho mužské potomstvo trvalo jen do druhého pokolení. Třetí, Gaston-Jean-Baptiste, markýz de Baudricourt a de Bassompierre, zanechal potomstvo, které sloužilo postupně Lotrinsku a Francii: Charles-Jean-Stanislas-François, markýz de Bassompierre, zemřelý roku 1837, byl posledním mužským představitelem této linie. Rodiny, které dnes mohou nosit jméno Bassompierre, nesouvisí s domem Betsteinů žádným poutem.

Maršál de Bassompierre zanechal zadlužené dědictví, jehož vypořádání trvalo bezpříkladně dlouho. Při soupisu pozůstalosti, započatém 15. října 1646 v paláci, kde bydlel, v ulici Neuve-des-Petits-Champs, a protaženém až do ledna 1647, vystoupili jeho synovci nejprve jako dědici a zároveň jako věřitelé. V průběhu soupisu prohlásil rozsudek budoucího biskupa ze Saintes jediným maršálovým dědicem s výhradou soupisu. Tento prelát zemřel, aniž z dědictví cokoli získal. Baronie Bassompierre a markýzství Harouel byly dány do soudního prodeje, který zkomplikovalo střídání vlád, jež Lotrinsko zakoušelo. Po celý zbytek století a první polovinu století následujícího přicházela četná řízení a rozsudky. Generální advokát de Mon-

tureux, předkládaje obšírně odůvodněný návrh, pronesl k soudu v Nancy tato slova:

„Kdyby se byl maršál de Bassompierre spokojil s tím, že své jméno zvěční slavnými činy ve válce, moudrými radami v kabinetě a šťastnými úspěchy, které mu jeho velký duch zjednal v důležitých jednáních, jimiž byl pověřen, měl by dnes jeho dům tu výhodu, že by spojoval držbu jeho velkých statků se slávou, jíž jej zahrnul. Protože však velkolepost tohoto pána ještě nekonečně převyšovala jeho jmění, byly výdaje, které činil, a dluhy, které si na jejich úhradu nadělal, takové, že se jeho jména běžně užívalo k vyjádření titulu Velkolepý, a přivedly jeho záležitosti tak nízko, jak vysoko stály jeho rod, jeho zásluhy a jeho hodnost; proto zanechal svým dědicům mnohem víc poct než statků.“

„Už více než šedesát let je vidět, jak se soudí před různými tribunály, aby z toho ztroskotání zachránili několik prken, a slavný proces o markýzství Harouel byl skončen teprve nedávno. Ale jako by spravedlnost bažila po tom, aby se památka tohoto velkého muže uchovávala v její svatyni, jako se uchovává všude jinde, zdá se, že se nesnáze jeho pozůstalosti rodí znovu ze svého popela, aby neskončily nikdy. Takže po tak dlouhém jejich úsilí ve věci soudního prodeje markýzství Harouel jde dnes o to rozhodnout o oprávněnosti prodeje baronie Bassompierre, jejíž ztráta by pro ně byla tím citelnější, že tento statek, nesoucí jejich jméno, nese titul jejich šlechtictví a jejich slávy.“

Konečně 25. října 1719 postoupili dědicové Georgese-Africana, markýze de Removille, bratra maršála de Bassompierre, knížeti de Craon všechna svá práva vůči uprázdněné a opuštěné pozůstalosti, a tak se z tohoto dlouhého řízení vyvázali. Přesto vystupují ještě 23. října 1752 v listině potvrzující smlouvu o postoupení.

Mecenáš, sběratel knih a spisovatel

Okázalá marnotratnost maršála de Bassompierre, výdaje, jichž si žádaly jeho velké úřady, a snad i jeho milostná dobrodružství byly hlavními příčinami jeho úpadku. Mezi zdroje jeho výdajů lze však počítat i vybudování bohaté knihovny a štědrou ochranu, kterou poskytoval literátům a kterou

dosvědčuje značný počet děl jemu věnovaných; následující výčet je pravděpodobně neúplný.

[Chantérac uvádí deset titulů z let 1609–1647: romány (du Souhaitovy Les chastes destinées de Chloris, 1609; Demoreauxův Peristandre, ou l'illustre captif – „Peristandr aneb Slavný zajatec“, 1642; Orasie slečny de Senneterre, 1646), tragédii Philis od Chevaliera, tragikomedii L'art de régner Gilleta de la Tessonnerie, dvě knihy F. de Rosseta (sbírku milostných a mravních dopisů dobových krasoduchů a překlad Psích dnů Simona Maioliho), heraldický Sommaire armorial (1638), traktát La conduite du courtisan („Jak si má vést dvořan“, 1647) od Françoise de Soucy a konečně šedesát latinských dialogů De admirandis naturæ reginæ deæque mortalium arcanis („O podivuhodných tajemstvích přírody, královny a bohyně smrtelníků“) od Lucilia Vaniniho, který si říkal Julius Caesar. K této poslední knize připojuje Chantérac následující úvahu.]

Pisatel *Života Lucilia Vaniniho*, vyprávěje, že ho Bassompierre měl nějaký čas za almužníka, uvaluje na maršála, podle mého mínění dosti nespravedlivě, obvinění, že nebyl „jinak nábožností příliš obtížen“. Naopak slavný ateista, jako by chtěl svou knihu postavit pod bezpečnou ochranu, mu ve věnovacím listě říkal: *Sæpenumero adversus hæreticos te disserentem excipiens, suspicabar an ab ipso Deo consultò donatum fuerit cognomentum, Bassompetræus, Petri S. Ecclesiæ basis.*[35]

Soupis knihovny maršála de Bassompierre, jedné z nejkrásnějších své doby,[36] pořídili po jeho smrti knihkupci Sébastien Cramoisy a Jacob Chevalier. Tento tištěný soupis je v Mazarinově knihovně pod č. 18611. Obsahuje přes sedm set čísel. Nelze ani říci, kolikrát by se dnes zdesateronásobily ceny některých děl, která jsou v něm uvedena.

35. „Když jsem tě častokrát slýchal rozmlouvat proti kacířům, napadalo mě, zda ti snad sám Bůh úmyslně nedal příjmení Bassompetraeus – základ svaté církve Petrovy.“ Giulio Cesare (Lucilio) Vanini (1585–1619), italský filozof a někdejší karmelitán, byl roku 1619 v Toulouse upálen jako ateista a rouhač. Jeho dialogy vyšly v Paříži roku 1616; letopočet 1611, který má předloha, je zřejmě tisková chyba.

36. Chantéracova poznámka cituje spis P. Louise Jacoba *Traicté des plus belles bibliothèques* (Pojednání o nejkrásnějších knihovnách, Paříž 1644): „Monseigneur de Bassompierre má pověst ducha velmi dokonalého ve vědách; neboť studuje ustavičně a stejně ustavičně pečuje o to, aby vyhledával nejlepší knihy k obohacení své slavné knihovny, kde se chová přes čtyři tisíce svazků.“

Bassompierre byl ostatně sám spisovatel. Kromě *Pamětí*, jejichž sloh, vždy lehký a správný, má rozmanité přednosti, přiměřené rozmanitým látkám, o nichž pojednávají, kromě *Poselstev* (*Ambassades*), vydaných velmi neúplně v Kolíně u P. du Marteau roku 1668, sepsal řadu akademických rozprav a pojednání a listů o různých předmětech, které se chovají ve vlastnoručním rukopise v Národní knihovně (Fr. 19196); opis ve dvou svazcích, obsahující o několik kusů víc, nese čísla 19195 a 19197. Vlastní rukou napsal ještě *Repertoire*, kde jsou myšlenky buď vlastní, nebo vypsané z různých děl, básně v různých jazycích, jednotlivé úryvky atd. To vše je obsaženo ve čtyřech malých kvartových svazcích, které jsou v Národní knihovně pod čísly 14224–14227 latinského fondu, a v sešitě připojeném k jednomu foliovému svazku knihovny Arzenálu. Bassompierre se mstí za zdrženlivost, kterou dlouho zachovával, a zapisuje do tohoto sborníku krvavé epitafy na kardinála de Richelieu, ba i na otce Josefa.[37] Lze se tomu divit nebo mu tu změnu vyčítat? Neplodí snad despotismus vždy otrocké uctívání své moci a urážky při svém pádu?

Roku 1802 byla vydána kniha nazvaná *Nouveaux Mémoires du maréchal de Bassompierre* (Nové paměti maršála de Bassompierre; Paříž, Locard syn, rok X – 1802), vybraná z papírů prezidenta Hénaulta. Pan Hippeau viděl opis těchto pamětí mezi písemnostmi zámku Tillières, kam byl maršál po svém osvobození vykázán, a usuzuje z toho, že mu mohou být právem připsány. Protože nejsou vlastnoruční a jejich pravost není zcela jistá, neuznala Společnost za vhodné připojit je k *Deníku mého života*.

Konečně *Poznámky k dějinám králů Jindřicha IV. a Ludvíka XIII. od Scipiona Dupleixe*, alespoň v té podobě, v jaké byly uvedeny do oběhu a později vytištěny, maršál, jemuž byly připisovány, rázně zapírá. Nejsou proto méně zajímavé, zvláště srovnáme-li je s odpovědí Scipiona Dupleixe. Lze o tom nahlédnout do *Pamětí* (sv. IV, s. 232 n.) a do Přílohy XIII téhož svazku, s. 355–356.

37. Otec Josef (François Leclerc du Tremblay, 1577–1638), kapucín, Richelieuův nejbližší důvěrník a tajný diplomat, zvaný „šedá eminence“.

Soud Bussyho-Rabutina

Nemohu tuto studii zakončit lépe, než když o Bassompierrově osobě a o jeho díle uvedu úsudek muže, který byl jako on vojákem, dvořanem a spisovatelem a který jako on prošel zkouškou dlouhé nemilosti. Bussy-Rabutin píše 16. srpna 1671 paní de Scudéry:[38]

„Neviděl jsem paměti příjemnější ani lépe psané než paměti maršála de Bassompierre. Nevím, zda mě představa, kterou o něm mám, nezaujímá předem v jejich prospěch. Byl to muž vysokého rodu, krásný, urostlý, třebaže postavy trochu silnější. Měl mnoho ducha a povahu velmi galantní. Měl odvahu, ctižádost a duši velkého krále. Ačkoli se velmi často chválí, nelže. Byl bych si však přál, aby nám byl uvedl králova nařízení, soukromé dopisy Jeho Veličenstva, dopisy ministrů a vojevůdců, ba i dopisy milenek se svými odpověďmi.[39] Neboť jako jsou dějiny jen portrétem lidí, o nichž se mluví, nic nedává lépe poznat jejich povahu než jejich dopisy, nehledě na to, že by maršál byl lépe doložil věci, které nám pověděl. A nelze na jeho omluvu říkat, že psal svůj život zpaměti, a nemohl si tedy vzpomenout na všechna ta nařízení a všechny dopisy, o nichž jsem právě mluvil, neboť je jisté, že se obyčejně uchovávají pro rodinu. Ale to, co říká, totiž že svůj život psal zpaměti, to být nemůže. Jak si lze představit, že by někdo mohl pouhou vzpomínkou vypsat věci, které den po dni dělal a říkal před třiceti lety? Tak maršál, chtěje, abychom si vážili jeho paměti, působí, že pohrdáme jeho soudností. Řekl nám také malichernosti zbytečné, nepoví-li se o nich víc: že toho a toho dne měl štěstí v lásce, že se jiného dne zapletl s jednou plavovlasou dámou, že jiného dne dával oběd, aniž nám poví, které to byly dámy a kteří pánové, jaké příhody a co příjemného se při těch hostinách stalo, což jsou věci, na něž může být čtenář zvědav. Ale při tom všem jsou krásy jeho pamětí velmi velké a vady velmi malé. Kdy-

38. Roger de Rabutin, hrabě de Bussy (1618–1693), generál a bratranec paní de Sévigné. Za posměšnou kroniku dvorských lásek *Histoire amoureuse des Gaules* byl roku 1665 zavřen do Bastily a potom na sedmnáct let vykázán na své statky v Burgundsku. Paní de Scudéry, jeho věrná korespondentka, byla vdova po dramatikovi Georgesi de Scudéry a švagrová známé romanopiskyně.
39. Chantéracova poznámka: Četba *Pamětí* by byla obtížná, kdyby ji ustavičně přerušovaly úřední listiny. Pokud jde o diplomatická poslání, vycházejí Bussyho přání vstříc *Poselstva*. Co se týče dopisů milenek, je známo, co s nimi Bassompierre udělal, a abych řekl pravdu, myslím, že tím potomstvu prokázal službu.

by si byl dal práci a přečetl je znovu s některým ze svých přátel, byl by ty malichernosti odstranil nebo by je učinil zajímavými podrobnostmi, které by o nich pověděl, jako je ta o jeho prodavačce prádla.[40] Ačkoli mu toto milostné štěstí nedělá velkou čest, je ta příhoda tak neobyčejná, že ji člověk rád zná. Zkrátka je to neštěstí kardinála de Richelieu a skvrna na jeho životě, že pronásledoval tak dokonalého kavalíra, jako byl maršál de Bassompierre; a nelze milovat tohoto – jakož se tomu nelze ubránit –, a nemít v nenávisti onoho."

40. Nejslavnější příhoda *Deníku* (rok 1606): krásná prodavačka prádla z krámu „U Dvou andělů" na pařížském Malém mostě, která si sama řekne o noc s Bassompierrem, a morový dům, v němž skončí druhá schůzka. Podle Bassompierrova vyprávění ji zpracovali Goethe (v *Rozmluvách německých vystěhovalců*, 1795) a Hugo von Hofmannsthal (*Zážitek maršála de Bassompierre*, 1900).

Svazek první: do roku 1614

Dějiny rodu, mládí a cesty, dvůr Jindřicha IV., tažení do Uher a zima v Praze, regentství Marie Medicejské. Odpovídá prvnímu svazku Chantéracova vydání (Paříž 1870).

I. Rod pánů z Betsteinu a Bassompierru (do roku 1596)

[Bassompierre píše v Bastile, kam ho roku 1631 dal zavřít Richelieu; deník tedy nevznikal den po dni, nýbrž zpětně, z paměti a z rodinných zápisů. Než začne vyprávět o sobě, předesílá dějiny svého rodu: od říšských hrabat z Ravensbergu přes pověst o víle a jejích třech darech a předky ve službách burgundských vévodů a císařů až k otci Christophovi, plukovníku rejtarů, který se z rukojmího na francouzském dvoře stal „přítelem srdce“ vévody de Guise a hlavním náborářem ligy. Teprve potom přichází na řadu on sám: narození na zámku Haroué v Lotrinsku roku 1579, první učitelé, školy ve Freiburgu a v Pont-à-Mousson a cesta do Bavor, kde kapitola na jaře 1595 končí na univerzitě v Ingolstadtu. Rodokmeny a výčty statků jsou shrnuty; místa, která autor v rukopise nechal prázdná, jsou vyznačena třemi tečkami.]

Proč píšu tento deník

Pro své vlastní potěšení bych si přál, abych byl hned na počátku mládí dostal radu (kterou mi dáváte, když je už téměř u konce), že si mám vést deník svého života. Byl by mi sloužil za umělou paměť, a to nejen co do míst, jimiž jsem prošel na cestách, při poselstvech nebo ve válce, ale i co do lidí, s nimiž jsem se tam stýkal, co do mých soukromých i veřejných činů a co do pamětihodnějších věcí, které jsem tam viděl a slyšel; znát je by mi teď bylo velmi užitečné a vzpomínat na ně sladké a příjemné. Protože jsem však o tu výhodu přišel, ať už proto, že mě nikdo neupozornil, nebo z vlastní nerozvážnosti, uchýlím se k té, kterou mi skýtá výtečná paměť, jíž mě obdařila příroda, abych posbíral trosky toho ztroskotání a tu ztrátu nahradil, jak jen budu moci; a napříště se budu řídit vaší spasitelnou radou. Nepoužiji jí ovšem k účelu, který mi navrhujete, totiž abych zanechal látku k dílu tomu, kdo by chtěl vylíčit můj život. Ten nebyl dost slavný, aby si zasloužil být předán potomstvu a sloužit za příklad těm, kdo nás přežijí. Chci si jen zaznamenat dobu svých příhod a posoudit, která léta mi byla neblahá a která šťastná; a také, dopřeje-li mi Bůh té milosti, že se do-

žiji stáří, jež oslabuje schopnosti duše i ducha a obzvlášť paměť, chci v těchto denících svého života najít, co se mi ze vzpomínek vytratí. Je nutno naplnit je z větší části věcmi nízkými, směšnými nebo pro jiné neužitečnými, a tak je nikdy neuvidí nikdo než já, až v nich budu chtít vyhledat některý ze svých minulých činů, anebo vy, jenž jste mé druhé já[1] a před nímž nemám nic tajného ani skrytého, až se budete chtít něco dovědět o mém původu, o mých předcích, o statcích, které měli oni i já, o mé osobě a o mém životě.

Rod z Ravensbergu a ztracené dědictví

Mezi dobrými rody Říše v Německu byl rod z Ravensbergu[2] od nepaměti pokládán za jeden z nejstarších a nejslavnějších; jeho páni drželi po dlouhá léta hrabství Ravensberg a Ravenstein, baronie Betstein a Albe[3], město Gennep a mnoho dalších panství. Předposlední hrabě toho rodu, jménem Ulrich III., měl dvě děti, mezi něž roku … rozdělil své dědictví: staršímu synu Eberhardovi dal hrabství Ravensberg a Ravenstein s panstvím Gennep a mladšímu, jménem Simon, zanechal baronie Betstein a Albe s mnoha dalšími statky v kraji Westrich a po stu zlatých věčného platu z každého z měst Kolína, Štrasburku a Met. Eberhard, poslední hrabě z Ravensbergu, měl však jen dceru a chtěl ji provdat za nejstaršího syna svého bratra Simona, jemuž podle říšských ustanovení jeho majetek při nedostatku muž-

1. Komu jsou paměti určeny, není jisté. Předmluva vydání z roku 1666 jmenuje hraběte de Cramail (Carmain), který od roku 1635 sdílel s autorem vězení v Bastile. Chantérac o tom pochybuje a soudí, že tak důvěrné oslovení by se spíše hodilo na maršála de Créquy (padl 1638), s nímž Bassompierre podle vlastních slov žil „vždy jako s bratrem“.
2. V textu „Ravenspourg“. Chantérac: hrabství Ravensberg leželo ve Vestfálsku mezi Vezerou a Emží (kolem dnešního Bielefeldu), panství Ravenstein na levém břehu Mázy v dnešním nizozemském Severním Brabantsku. Ravensberg byl později součástí jülišsko-klévského dědictví, o něž se roku 1609 rozhořel velký evropský spor; jeho dědicové nosili v erbu ravensberské pole – stříbrné se třemi červenými krokvemi –, shodné s erbem Bassompierrů.
3. Chantérac: většina míst v německém Lotrinsku měla dvě jména, z nichž jedno bylo přibližným překladem druhého; Betstein je Bassompierre, baronie u Sancy tři míle od Briey na severu Lotrinska. Albe je dnešní Sarralbe na soutoku Sáry a Albe, Gennep leží v nizozemském Limbursku na Máze. Westrich (níže) se říkalo kraji na západě Rýnské Falce při hranicích Lotrinska.

ských dědiců připadal. Zabránil mu v tom císař Adolf z rodu nasavského[4]; byl totiž strýcem z matčiny strany … markraběte jülišského, jemuž se obě hrabství velmi hodila, protože sousedila s jeho državami. Císař chtěl, aby se ta dcera provdala za markraběte, jeho synovce, a listinou se zlatou bulou mu udělil řečená hrabství jako odúmrť po manželce, dceři posledního hraběte. Tak zůstal Simonův syn i jeho potomci připraveni o své zákonné otcovské dědictví. Markrabě jülišský byl do něho uveden a on i jeho nástupci ho užívali; a pře, kterou proti markrabatům jülišským v té věci zahájil rod Betsteinů a která je dosud vedena u říšského komorního soudu ve Špýru, nemohla být do dnešního dne rozsouzena. Potomci Simona z Ravensbergu a Betsteinu se od té doby na všech sněmech domáhali titulu a místa hrabat z Ravensbergu, nedosáhli však ničeho jiného než odpovědi, že až bude pře rozsouzena, dostane se jim práva; do té doby že mají zaujímat místo a zasedat jako baroni z Betsteinu.

Potomci tohoto Simona sloužili vévodům burgundským v čestných válečných hodnostech až do roku …, kdy vévoda Karel Burgundský dobyl malé říšské město jménem Épinal, jehož byli moji předkové odedávna purkrabími čili ochránci. Vévoda Karel dal mému prapradědovi, jménem Simon II., naději, že mu to město po dobytí dá; proti svému slibu je však udělil v léno pánu de Neufchâtel, maršálu burgundskému. Proto Simon opustil jeho službu, přidal se na stranu vévody lotrinského a Švýcarů, kteří tehdy s Karlem válčili, a přivedl jim na vlastní útraty tři sta jezdců, jak dosvědčují kroniky[5]. A z épinalského purkrabství zůstal našemu rodu dodnes plat, který to město odvádělo našim předkům, dokud bylo svobodným městem; záleží v jisté lžíci čili míře ze všeho obilí, které se v řečeném městě prodá.

4. Adolf Nasavský, římský král 1292–1298, padl 2. července 1298 v bitvě u Göllheimu; císařem korunován nebyl. Chantérac v příloze připouští, že dědička Ravensbergu Markéta se skutečně provdala za Gerharda, syna prvního vévody jülišského (její otec se však jmenoval Otto, nikoli Eberhard); sňatek ale sotva zařídil Adolf, neboť Gerhard zemřel až roku 1360. Hrabství tak jülišskému rodu připadlo až v polovině 14. století. Říšský komorní soud, u něhož se podle autora pře stále vleče, sídlil ve Špýru v letech 1527–1689 a byl pověstný nekonečnými spory.

5. Karel Smělý (1433–1477), poslední burgundský vévoda z rodu Valois; Bassompierre mu níže říká „le Terrible“, Hrozný. Chantérac: Épinal a celé Lotrinsko dobyl roku 1475. Vévoda lotrinský je René II. (zemř. 1508), který se Švýcary Karla porazil 5. ledna 1477 u Nancy, kde Karel padl. Pán z Bassompierru, jehož kroniky a rodokmeny jmenují Geoffroy (nikoli Simon), vedl podle Chantéraca v té bitvě část jízdy předvoje a dostal potom velení v Nancy.

Pověst o víle a třech darech

Týž Simon z Betsteinu měl za manželku nejstarší dceru hraběte d'Ogéviller[6]; druhou si vzal jeden pán de Croÿ a třetí byla provdána za rýnského hraběte. Hrabě měl jen tyto tři dcery a rozdělil mezi ně svůj majetek. Na díl mého prapraděda připadla panství Rosières, Pulligny, Acraigne, Remoncourt a Chicourt a s nimi vílina lžíce, tak jako rýnskému hraběti připadl prsten a pánu de Croÿ pohár.

O těch třech věcech se vypráví, že je pánu d'Ogéviller, otci těch dcer, darovala víla[7], která do něho byla zamilována a chodila za ním každé pondělí do letního domku, německy zvaného *Sommerhaus*. On tam chodil každé pondělí bez výjimky spát; ženě namlouval, že jde do lesa na čekanou a odtamtud že se uchýlí tam. Když to po dvou letech vzbudilo v jeho ženě podezření, snažila se vypátrat, co za tím vězí, a jednoho letního rána do toho letního domku vešla. Uviděla svého muže ležet se ženou dokonalé krásy; oba spali. Nechtěla je budit, jen jim přes nohy rozprostřela roušku, kterou měla na hlavě. Když ji víla při probuzení spatřila, hlasitě vykřikla a dala se do velikého nářku; říkala, že hraběte, svého milence, už nikdy nesmí spatřit ani se k němu přiblížit na sto mil. Opustila ho a dala mu tyto tři dary pro jeho tři dcery; ty i jejich potomci je měli pečlivě opatrovat, a budou-li tak činit, přinesou štěstí jejich domům i potomstvu.

Týž Simon se po smrti vévody Karla Hrozného vrátil do služeb domu burgundského a rakouského, které se spojily sňatkem Maxmiliána, syna císaře Fridricha, s Marií, dědičkou Karla Burgundského.

6. Ogéviller je ves mezi Lunéville a Blâmontem. Chantérac: Geoffroy de Bassompierre si roku 1469 vzal v druhém manželství Philippe de Wisse, dceru pána z Gerbéviller; ten byl bratrem Jeana de Wisse, pána z Ogéviller. Rýnský hrabě (Rheingraf) je dědičný titul říšských hrabat z rodu Salmů, usedlých v Porýní a v Lotrinsku; v této kapitole se jich vystřídá několik.

7. Chantérac: všechna starší vydání a opisy tu měly „une femme“, ženu, místo „une fée“, vílu, což pověst připravilo o všechen půvab; věrně a s mnoha podrobnostmi ji vypráví Tallemant des Réaux v Historce o Bassompierrovi. Podle staršího znění, tedy o „krásné ženě“, ji roku 1795 převyprávěl Goethe v cyklu Unterhaltungen deutscher Ausgewanderten.

Pradědové ve službách císaře Maxmiliána

[Simon z Betsteinu měl několik synů, potomky však jen nejmladší, podle autora opět Simon (III.); Chantérac upozorňuje, že rodokmeny tento stupeň neznají. Oženil se s Alix, podle autora starší sestrou pána de Baudricourt, maršála Francie a místodržícího Provence a Burgundska[8]; druhá sestra byla provdána za pána de Chaumont, bratra kardinála d'Amboise. Maršálovo dědictví bylo rozděleno podle řeky Mázy: co leželo za ní „na straně Lotrinska a Německa“, připadlo Alix a jejímu muži, autorovu pradědovi. Ten dostal i úřad bailliho vogézského[9], který pak v rodě zůstal „pro pohodlí statků, jež jsou v něm uzavřeny“, a přešel postupně na Geoffroye, Françoise a Clauda Antoina. Co leželo před Mázou na straně Francie, dostala druhá sestra, jejíž muž měl také hejtmanství ve Vaucouleurs.]

Tento Simon byl za císaře Maxmiliána při různých příležitostech plukovníkem tří tisíc lancknechtů a nakonec vedl po sedm let nepřetržitě válku s říšským městem Metami ve své soukromé při, ve spolku s baronem z Boppardu z rodu Bayerů[10]. Po těch sedmi letech je císař usmířil a nařídil městu, aby oběma pánům zaplatilo za jejich útraty a jiné škody čtrnáct tisíc zlatých.

Zanechal syna jménem Geoffroy, který se oženil s dcerou z rodu de Ville[11] a byl za císaře Maxmiliána rovněž plukovníkem rejtarů a lancknechtů. Na sklonku života se uchýlil do poustevny, kde zbožně strávil pět let, a pak zemřel. Zanechal tři syny a tři dcery.

8. Jean de Baudricourt (zemř. 1499), maršál Francie od roku 1486, syn Roberta de Baudricourt, hejtmana ve Vaucouleurs, který roku 1429 vypravil Janu z Arku ke králi. Kardinál Georges d'Amboise (1460–1510) byl prvním ministrem Ludvíka XII. Chantérac upřesňuje, že Jean d'Amboise neměl za ženu maršálovu sestru, nýbrž neteř Catherine de Saint-Belin; Alix byla tedy nejspíš její sestra, rovněž neteř a dědička bezdětného maršála.

9. Bailli byl v Lotrinsku stejně jako ve Francii šlechtický správce a soudce velkého obvodu (bailliage); vogézská bailliage se sídlem v Mirecourtu byla jednou ze tří, na něž se vévodství dělilo.

10. Lancknechti byli němečtí žoldnéřští pěšáci, rejtaři (níže) němečtí žoldnéřští jezdci ozbrojení pistolemi; najímat je a velet jim bylo po několik pokolení řemeslem autorova rodu. Soukromá válka (záští) šlechtice s městem byla v tehdejší Říši běžná. Chantérac: s Metami válčil Geoffroy de Bassompierre a mír byl uzavřen 31. května 1493; jeho spojenec byl lotrinský pán.

11. Chantérac opravuje: Jeanne de Ville-sur-Illon si 22. června 1494 vzal Christophe I. (nikoli Geoffroy), pán z Bassompierru a z Haroué, a ten byl synem, nikoli vnukem Geoffroye, jehož autor mylně nazývá Simonem II. Bassompierre tedy do rodokmenu vložil pokolení navíc.

[Dcery (podle autorova přípisku): Marie, provdaná za hraběte Petra Arnošta z Mansfeldu[12], z níž vzešli hrabata Karel a Oktavián, „oba zemřelí bez dětí“; Susanne, provdaná za barona z Pappenheimu; a Yolande, třikrát vdaná. Ze synů dostal nejstarší, Maximilian, všechny otcovské statky rodu Betsteinů a oženil se s hraběnkou z Leiningenu; jeho syn Dietrich zemřel bez dětí, a betsteinské statky tak nakonec připadly autorovu otci Christophovi. Druhý syn, rovněž Dietrich, byl velkým proboštem v Mohuči a kanovníkem ve Würzburgu „a měl mnoho dalších obročí“.]

Děd François a císař Karel V.

Třetí a poslední, jménem François, můj děd, dostal dědictví po své babičce Alix de Baudricourt, totiž panství Haroué[13], Removille, Châtelet, Baudricourt, Ville-sur-Illon, Ormes, Mandres a další, a také bailliage vogézskou. Byl vychován jako čestné páže vévody Karla Lucemburského, prince flanderského a infanta španělského, pozdějšího císaře Karla V.; stal se pak jeho komořím a nato hejtmanem jeho německé gardy. Byl plukovníkem lancknechtů v mnoha válkách, ve Francii, v Itálii, ve válce u Ingolstadtu, v bitvě vyhrané nad Mořicem Saským, byl obležen Sulejmanem ve Vídni v Rakousích a provázel císaře na výpravě k Tunisu[14]. Císař ho potom poslal jako mimořádného vyslance ke své neteři Kristině, královně dánské a vévodkyni vdově milánské a lotrinské, aby jí pomáhal při vládě v Lotrinsku za nezletilosti jejího syna vévody Karla, který byl svěřen do poručnictví jí a svému strýci Mikuláši, hraběti z Vaudémontu, pod ochranou císaře Karla

12. Petr Arnošt z Mansfeldu (1517–1604), vojevůdce Karla V. a Filipa II., dlouholetý místodržící v Lucembursku. Jeho syn Karel (1543–1595), v této kapitole stálý druh autorova otce, zemřel jako císařský generál v Uhrách při tažení k Ostřihomi. Levobočkem starého hraběte byl Arnošt z Mansfeldu, pozdější vojevůdce českých stavů.

13. V textu Harouel. Městečko a zámek na řece Madon jižně od Nancy, hlavní sídlo rodu; roku 1623 bylo pro autora povýšeno na markýzství (Chantérac). Ostatní jmenovaná panství leží v jižním Lotrinsku, většinou v dnešním departementu Vosges.

14. Chantérac: „válka u Ingolstadtu“ je první tažení Karla V. proti šmalkaldskému spolku na Dunaji roku 1546; v bitvě u Mühlberka 22. dubna 1547 nebyl poražen Mořic Saský (ten stál tehdy na císařově straně), nýbrž kurfiřt Jan Fridrich. Sultán Sulejman obléhal Vídeň od 26. září do 14. října 1529; výprava k Tunisu se konala roku 1535.

V.[15] Po šesti letech však francouzský král Jindřich II. postavil mocné vojsko na pomoc německým protestantům proti císaři Karlu V., cestou zabral říšská města Mety, Toul a Verdun a přitáhl do Lotrinska. Královnu dánskou odtamtud vyhnal, vévodu Karla poslal do svého království, aby tam byl vychováván s královskými dětmi, a správu Lotrinska ponechal hraběti z Vaudémontu. Můj děd François z Betsteinu se s několika oddíly stáhl do Vogéz; když pak pod ochranným glejtem přijel do Rosières vyjednávat s maršálem de Saint-André[16], bylo ujednáno, že odevzdá, co ve Vogézách drží, do rukou králových, že odejde z Lotrinska s vojskem, které tam má, a nesmí se tam již vrátit, a že pro větší jistotu dá jedno ze svých dětí jako rukojmí; za to mu bude ponecháno užívání jeho statků. Učinil tak a poslal tam nejmladšího ze tří synů, které měl, jménem Christophe z Betsteinu, mého otce, jenž byl tehdy čestným pážetem vévody Karla Emanuela Savojského[17]. Sám se uchýlil ke svému pánu, císaři Karlovi, a vrátil se s ním k obléhání Met jako plukovník 3000 lancknechtů. Když pak bylo od obléhání upuštěno a císař odevzdal své země do rukou svého jediného syna, krále anglického, později zvaného Filip II., král španělský[18], ponechal si jako doprovod do ústraní v klášteře Yuste ve Španělsku, kde svatě dokonal své dny, svou španělskou gardu a německou a vlámskou přenechal králi, svému synovi. Chtěl však, aby oba jejich hejtmani (totiž můj děd a markýz de Renty[19]) šli s ním až k řečenému klášteru Yuste. U jeho brány se s nimi

15. Kristina Dánská (1521–1590), dcera sesazeného dánského krále Kristiána II. a sestry Karla V., vdova po milánském vévodovi Františku Sforzovi a po lotrinském vévodovi Františku I. (zemř. 1545); Chantérac podotýká, že byla princeznou, nikoli královnou dánskou. Její syn Karel III. Lotrinský (1543–1608) vládl dvaašedesát let a je vévodou po celé autorovo mládí. Mikuláš z Vaudémontu (1524–1577) byl otcem Luisy, manželky Jindřicha III.

16. Roku 1552 (Chantérac) se Jindřich II. spojil s německými protestantskými knížaty a obsadil tři lotrinská biskupská města Mety, Toul a Verdun, která už Francii zůstala; Karel V. se na přelomu let 1552 a 1553 marně pokusil Mety dobýt zpět – to je obléhání zmíněné níže. Jacques d'Albon de Saint-André, maršál Francie od roku 1547, padl roku 1562 u Dreux.

17. Chantérac: Karel Emanuel se tehdy ještě nenarodil; páže sloužilo u jeho otce Emanuela Filiberta (jak autor níže sám správně píše), který se vévodou savojským stal až roku 1553.

18. Filip se roku 1554 oženil s anglickou královnou Marií Tudorovnou, a byl proto titulován králem anglickým; španělskou korunu převzal po otcově abdikaci roku 1556. Karel V. dožil v klášteře San Jerónimo de Yuste v Extremaduře, kde zemřel 21. září 1558.

19. Chantérac: markýz de Renty je Guillaume de Croÿ (1527–1565) z rodu vévodů z Aarschotu, který patřil k nejmocnějším ve španělském Nizozemí. Protože Philippe II. de Croÿ, první vévoda z Aarschotu a manžel Anny Lotrinské, zemřel už roku 1549, dožil autorův děd nejspíš u jeho syna Philippa III.

rozloučil a každému dal krásný diamant na památku a na znamení jejich věrnosti; od té doby jej pečlivě opatrujeme. Když se můj děd vrátil do Flander, shledal, že mu katolický král ponechal úřad hejtmana německé gardy, ne však úřad komořího; proto odešel do ústraní. A protože nemohl jít bydlet do Lotrinska, kde měl hlavní jmění, zdržoval se u svého bratrance vévody z Aarschotu, který měl v druhém manželství tetu vévody Karla Lotrinského z otcovy strany; z ní vzešel markýz d'Havré, otec naposled zesnulého vévody de Croÿ. Po několika měsících však François z Betsteinu u řečeného vévody z Aarschotu zemřel, ať už na nějakou nemoc, nebo žalem, že ztratil svého dobrého pána císaře a že je vyhnán ze svých statků, anebo jedem, na což bylo silné podezření. Zanechal šest dětí se svou manželkou, paní Marguerite de Dommartin, starší sestrou hraběte de Fontenoy: tři syny, Clauda Antoina, Bernarda a Christopha, a tři dcery, Yolande, abatyši v Épinalu, Madeleine, hraběnku d'Ausbourg, a Marguerite, koadjutorku v Remiremontu[20].

Strýcové a tety

Claude Antoine de Bassompierre, Françoisův prvorozený, byl jako jeho předchůdci místodržícím a baillim vogézským a stal se jím i v biskupství metském, když odtamtud vyhnal Salcèda, který se tam vzbouřil proti svému pánu, panu kardinálu lotrinskému, biskupu metskému; ten použil mých strýců i mého otce, aby ho odtamtud dostal[21]. Týž Claude Antoine byl také podplukovníkem jízdy i pěchoty svého strýce, pana rýnského hraběte, který měl za manželku sestru jeho matky Marguerite de Dommartin. Řečený rýnský hrabě byl s 1000 lancknechty svého pluku a s 1500 rejtary, jimž ve-

20. Épinal a Remiremont byly proslulé lotrinské světské kapituly urozených kanovnic: dámy musely prokázat starobylý šlechtický původ, neskládaly však řeholní sliby a mohly kapitulu opustit a provdat se. Koadjutorka byla určená nástupkyně abatyše.

21. Chantérac: roku 1565 získal kardinál lotrinský pro metské biskupství císařovy ochranné listy; jeho místodržící, Španěl Pierre Salcède, je jménem francouzského krále odmítl dát vyhlásit a vzbouřil se. Christophe de Bassompierre dobyl hradu Vic, který Salcède držel, a pře skončila dohodou mezi králem a kardinálem. Karel, kardinál lotrinský (1524–1574), arcibiskup remešský, byl bratr vévody Františka de Guise a hlava rodu Guisů u dvora.

lel, poslán obléhat Le Havre obsazený Angličany[22]; při tom obléhání byl Claude Antoine z Betsteinu při jednom výpadu zajat a poslán do Anglie a osvobodil ho teprve mír uzavřený mezi Francií a Anglií. Měl za ženu paní Anne du Châtelet, sestru pána de Deuilly, a s ní jedinou dceru jménem Yolande, která byla provdána za Érarda de Livron, pána de Bourbonne, a má s ním mnoho synů i dcer. Nakonec přijel Claude Antoine do Paříže sjednat kapitulaci[23] dvou pluků po patnácti stech rejtarech, jejichž plukovníky král Karel jmenoval hraběte Karla z Mansfeldu, jeho bratrance, a Christopha de Bassompierre, jeho mladšího bratra; když si s nimi hrál, dostal malou ránu kordem do podbřišku, která nešla hlouběji než na půl prstu, a zemřel na sněť, jež se mu dala do rány.

Bernard de Bassompierre, druhý Françoisův syn, si vzal dědičku z rodu de Maugiron a de Montblet, s níž neměl děti. Účastnil se v čestných hodnostech mnoha válečných podniků ve službách císaře Maxmiliána; nakonec zemřel na nemoc ve Vídni, kde je pochován v katedrálním chrámu, při návratu od obléhání Sigetu v Uhrách[24], kde byl plukovníkem pluku lancknechtů.

[Z dcer strávila nejstarší Yolande život „svatě ve svém opatství v Épinalu“ a zemřela podle autora v devětaosmdesáti letech (Chantérac: narodila se roku 1536, abatyší byla od roku 1558 a zemřela 21. dubna 1621, tedy pětaosmdesátiletá). Druhá, Madeleine, měla několik dětí; její nejstarší syn, baron de Raville, byl královským místodržícím ve vévodství lucemburském a soudcem tamní šlechty.]

Třetí, Marguerite, byla nejprve kanovnicí a potom koadjutorkou opatství v Remiremontu a pak se proti vůli svých bratrů chtěla provdat za pána de

22. Le Havre vydali roku 1562 hugenoti královně Alžbětě výměnou za pomoc; královské vojsko je dobylo zpět roku 1563 a mír byl uzavřen roku 1564 (Chantérac). Rýnský hrabě je Jan Filip I. (zemř. 1566). Chantérac dále opravuje, že Claudova manželka (níže) se jmenovala Barbe, nikoli Anne du Châtelet.

23. Kapitulace je tu smlouva mezi panovníkem a plukovníkem-podnikatelem o najmutí pluku: stanovila počet mužů, žold, zálohu a dobu služby. Plukovník pak pluk naverboval na vlastní úvěr.

24. Maxmilián II., císař 1564–1576. Siget (Szigetvár) v jižních Uhrách hájil roku 1566 proti sultánu Sulejmanovi Mikuláš Zrinský; pevnost padla, sultán však při obléhání zemřel. Chantérac dodává, že Bernard sloužil i ve Francii: Karel IX. ho roku 1562 jmenoval plukovníkem lancknechtů.

Vaubecourt; když to provedla, moji strýcové ho zabili[25]. Uchýlila se ke své sestře, abatyši épinalské; a když si po nějaké době vyjela s épinalskou děkankou pro rozptýlení do Burgundska, provdala se tam za šlechtice jménem pan de Viange. Měla s ním dceru, která se později stala abatyší v Épinalu, a syna, jenž si vzal sestru pána de Marcoussay a zanechal tři syny.

Otec: rukojmí, páže a plukovník rejtarů

Zbývá promluvit o Christophovi de Bassompierre, mém otci, posledním z Françoisových dětí. Otec ho určil za maltézského rytíře a dal ho jako čestné páže k vévodovi Emanuelu Filibertovi Savojskému; odtamtud ho odvolal a poslal do Francie, když byl přinucen dát tam jednoho ze svých synů jako rukojmí.

Protože byl Christophe ještě velmi malý, nedali ho k dauphinovi, králi skotskému, jako jiné jeho stavu, nýbrž k jeho bratru panu d'Orléans, pozdějšímu králi Karlu IX.[26] Ten si ho, ať pro stejný věk, nebo z nějaké náklonnosti, velmi oblíbil a žil s ním důvěrně. Když se pak po smrti králů Jindřicha a Františka II., svého otce a bratra, ujal koruny, když byl uzavřen mír se Španělskem a pan lotrinský se oženil s paní Klaudií, druhou dcerou francouzského krále, a můj otec se tedy mohl svobodně vrátit k bratřím, zadržel ho král (tehdy ještě nezletilý) u sebe. Teprve po velké cestě do Bayonne roku 1564[27] mu jeho starší bratr, plukovník de Harouel, svěřil prapor své plukovnické kompanie a on šel v té hodnosti sloužit do Uher; bylo mu tehdy sedmnáct let. Na téže výpravě byl i pan de Guise, Jindřich

25. Chantérac: zabitý byl Gaspard de Nettancourt, syn pána de Vaubecourt, komořího vévody lotrinského. Druhý manžel byl Jean de Cussigny, pán de Viange; jejich dcera Claude byla abatyší épinalskou po tetě Yolandě v letech 1621–1635.

26. František II. (král 1559–1560) byl jako manžel Marie Stuartovny titulován král-dauphin. Jeho mladší bratr Karel IX. (nar. 1550) vládl v letech 1560–1574, zprvu pod regentstvím matky Kateřiny Medicejské.

27. Mír se Španělskem byl uzavřen roku 1559 v Cateau-Cambrésis. „Velká cesta“ je dvouletý objezd království, který Kateřina Medicejská podnikla s mladým králem v letech 1564–1566; v Bayonne se dvůr roku 1565 setkal se španělskou královnou. Tažení do Uher, o němž je dále řeč, spadá do roku 1566.

Lotrinský[28], v témž věku; kardinál lotrinský, jeho strýc, ho poslal k vévodovi ferrarskému, jeho strýci z matčiny strany, který byl toho roku generálem císařova vojska v Uhrách, když turecký císař Sulejman oblehl Siget, dobyl ho a zemřel tam. Kardinál ho doporučil mému strýci plukovníkovi, aby o něho pečoval, dokud nebude u pana ferrarského. Strýc tak učinil a pečoval i o všechnu šlechtu, která šla s ním, přes sto urozených šlechticů; ti táhli až k Sigetu s plukem mého strýce, který se nalodil v Ulmu. Na té výpravě vzniklo ono pevné přátelství mezi panem de Guise a mým nebožtíkem otcem; otec mu pak až do jeho smrti stále zachovával své srdce i službu a pan de Guise ho miloval nad všechny své ostatní služebníky a oddané a nazýval ho přítelem srdce.

Můj otec zůstal v Uhrách dva roky a vrátil se až po smrti mého strýce, svého bratra plukovníka, který zemřel ve Vídni, jak bylo řečeno výše. Povolal ho zpět král Karel IX., tehdy již prohlášený za zletilého, a zakrátko mu dal hodnost plukovníka patnácti set rejtarů, ač mu nebylo ještě celých devatenáct let. Touž hodnost dal zároveň i jeho bratranci hraběti Karlu z Mansfeldu, který byl rovněž v mládí vychováván při něm a jehož měl velmi rád. Oba poprosili mého strýce Clauda Antoina de Bassompierre, aby jim přijel pomoci sjednat jejich kapitulace; a tu potkalo mého otce to neštěstí, že když si v domě Tanchou na Novém trhu hrál se svým kordem, poranil řečeného strýce v podbřišku. Rána to byla velmi lehká, ale protože byla zanedbána, přivodila mu smrt.

Ti dva bratranci sloužili s dalšími plukovníky (kteří byli rovněž povoláni) králi platně v občanských válkách s hugenoty, hlavně v bitvách u Jarnaku a u Moncontouru[29]. V obou konal můj otec vše, co se slušelo na něho i na jeho hodnost, a byl v nich raněn: v první do levé paže ranou z pistole, která

28. Jindřich Lotrinský, vévoda de Guise (1550–1588), řečený Zjizvený, pozdější hlava katolické ligy; roku 1588 ho dal Jindřich III. v Blois zavraždit. Vévoda ferrarský je Alfons II. d'Este (zemř. 1597), bratr jeho matky Anny d'Este. Chantérac: Agrippa d'Aubigné otiskl ve svých Všeobecných dějinách dopis vévody de Guise Christophovi de Bassompierre z 21. května 1588, podepsaný jen „přítel srdce“ – tak vévoda autorovu otci říkal, jak se praví níže.

29. Jarnac (13. března 1569) a Moncontour (3. října 1569): dvě vítězství královského vojska, jemuž velel králův bratr vévoda d'Anjou, nad hugenoty ve třetí náboženské válce. Chantérac v příloze připomíná, že němečtí plukovníci ve službách francouzského krále, většinou luteráni, tehdy tiskem (Lyon 1569) hájili, proč bojují proti svým krajanům a souvěrcům, kteří přišli na pomoc hugenotům; prohlášení podepsal i katolík Christophe de Bassompierre.

mu urazila kost zvanou ořech, jež spojuje obě kosti paže a dává pohyb lokti, takže zůstal chromý; v druhé bitvě, svedené téhož roku, dostal jinou ránu z pistole do pravé paže, do téhož místa jako předtím, a ochromila mu tu paži stejně, jako měl již ochromenou levou. A je pozoruhodné, že dva jiní plukovníci – totiž rýnský hrabě, synovec toho, o němž byla řeč výše, který měl za ženu otcovu sestřenici Dianu de Dommartin, dceru hraběte de Fontenoy, otcova strýce (ta, když po smrti rýnského hraběte, jenž na to zranění zemřel, ovdověla, provdala se znovu za markýze d'Havré), a hrabě Petr Arnošt z Mansfeldu, jenž měl za ženu sestru mého děda a jehož poslal králi na pomoc s vojskem vévoda z Alby – tito tři plukovníci, pravím, byli raněni do téhož místa a do téže pravé paže, byli uloženi v téže světnici a ošetřoval je týž ranhojič, mistr Ambroise Paré, který se o tom zmiňuje ve své knize[30]. Rýnský hrabě zemřel, zahubila ho horečka; druzí dva vyvázli díky výtečné vodě, kterou kdysi dal baron de la Garde panu kardinálu lotrinskému a jíž tehdy pan de Guise přispěl mému otci. Ten se o ni rozdělil s hrabětem z Mansfeldu, svým strýcem, jehož lůžko stálo vedle jeho. Ta voda, užitá na lžíci, bránila po tři hodiny horečce, aby se dostavila, a to je zachránilo. Pozoruhodné je také toto: mistr Ambroise Paré oběma plukovníkům oznámil, že nemají doufat v žádný pohyb paže, protože loketní ořech je pryč, a že si mohou vybrat, chtějí-li mít paži rovnou, nebo ohnutou. Můj otec dal na vybranou svému strýci, ať si zvolí jeden způsob, a on že si vezme druhý, aby se podle výsledku ukázalo, kdo volil šťastněji. Hrabě si zvolil paži nataženou; říkal, že s ní bude moci vést bod kordem. Můj otec si ji nechal ohnutou a pomáhal si jí mnohem lépe než strýc svou; tomu byla docela k ničemu, kdežto můj otec své užíval k mnoha věcem a nezdál se tak zmrzačený.

Můj otec sloužil se svými rejtary také na mnoha jiných taženích a při jiných příležitostech, tak za vpádu falckraběte Kazimíra do Francie a potom v Guyenne proti hugenotům. Předtím ho král Karel poslal s tisícem jezdců

30. Ambroise Paré (asi 1510–1590), chirurg čtyř francouzských králů a zakladatel novodobého ranhojičství; o ošetřování hraběte z Mansfeldu, Bassompierra a rýnského hraběte po Moncontouru píše ve své Apologii s vylíčením cest (1585). Chantérac: rýnský hrabě Jan Filip II. (nar. 1545) dostal u Moncontouru ránu z pistole od samého admirála de Coligny. Vévoda z Alby (zemř. 1582) byl španělský místodržící v Nizozemí. Baron de la Garde, od něhož pocházela níže zmíněná voda, byl proslulý generál galér řečený kapitán Polin.

na pomoc vévodovi z Alby; byl tam v bitvě u Memmingenu[31] a zůstal rok ve Flandrech, avšak v králově žoldu a na jeho rozkaz. Totéž učinil i hrabě Karel z Mansfeldu, syn hraběte Petra Arnošta.

Bartolomějská noc, ženitba a cesta do Polska

Když se pak vrátili do Francie, byl uzavřen mír a ujednán sňatek krále navarrského s nejmladší dcerou francouzského krále, paní Markétou; byl slaven v Paříži a po něm přišla noc svatého Bartoloměje, při níž byl i můj otec[32]. Zakrátko nato přivedla krále Karla náklonnost, kterou choval k hraběti Karlovi a k němu, k úmyslu oženit je s oběma dcerami maršála de Brissac. Hrabě z Mansfeldu to přijal jako milost; ale můj otec, který byl chudý a mladší syn svého rodu, králi namítl, že ty dívky, které se těší velké vážnosti a mají málo jmění, by se dobře nehodily k němu, který ho má pramálo a potřebuje ho; kdyby mu však král chtěl prokázat tu přízeň a oženit ho s maršálovou neteří jménem Louise le Picart de Radeval[33], která je dědička a jíž její teta paní de Moreuil chce dát sto tisíc tolarů, prokázal by mu mnohem větší dobrodiní a založil by jeho štěstí. Král Karel to učinil, proti vůli příbuzných a proti vůli dívky samé, která ho nechtěla, protože byl chudý, cizinec a Němec. Nakonec si ji vzal; a několik dní nato se vydal k obléhání La Rochelle, kterou sevřel pan vévoda d'Anjou, králův bratr. Při tom obléhání došla vévodovi zpráva, že byl zvolen králem polským[34], a přál si, aby ho můj nebožtík otec doprovázel. Ten tak učinil s velkou a skvělou výpravou; cestou mu dal od svých příbuzných prokázat mnoho

31. Chantérac: falckrabě Jan Kazimír přivedl francouzským kalvinistům německé vojsko v letech 1567–1568. Bitva, kterou vévoda z Alby vyhrál 21. července 1568 nad Ludvíkem Nasavským, se nesvedla u Memmingenu, nýbrž u Jemmingenu ve Frísku; boje v Guyenne spadají do konce roku 1568, tedy před Jarnac a Moncontour – autor tu pořadí událostí převrací.

32. Mír v Saint-Germain (1570) ukončil třetí náboženskou válku. Svatba Jindřicha Navarrského, pozdějšího Jindřicha IV., s Markétou z Valois se konala 18. srpna 1572; o šest dní později, v noci na svatého Bartoloměje 24. srpna, byli v Paříži povražděni hugenotští šlechtici, kteří se na ni sjeli. Víc než tato tři slova o tom autor neříká.

33. Chantérac: Charles de Cossé, hrabě de Brissac, maršál Francie; z jeho dcer si Diane vzala hraběte z Mansfeldu a Jeanne Françoise d'Espinay de Saint-Luc. Louise le Picart de Radeval, autorova matka, byla dcerou bratrance maršálovy ženy; svatební smlouva nese datum 5. října 1572.

34. Obléhání hugenotské La Rochelle začalo podle Chantéraca v prosinci 1572, vévoda d'Anjou k němu dorazil v únoru 1573. Téhož roku byl zvolen polským králem; v Polsku pobyl jen několik měsíců a po bratrově smrti roku 1574 odtamtud tajně odjel, aby se jako Jindřich III. ujal francouzské koruny.

služeb a sám mu jich velmi dobře posloužil svým prostřednictvím u knížat tam, kudy projížděl, pro znalost německého jazyka. Když však zvolený král chtěl odjet z Vídně v Rakousích, vzkázal mu jeho bratr král Karel o nepokojích, které ve Francii začínali pan d'Alençon a král navarrský[35], jeho bratr a švagr, a že potřebuje najmout tisíc rejtarů; poslal mému otci pověření, aby je najal. Otec tak učinil, vrátil se a přivedl je do Francie, právě když král Karel zemřel, a královna matka Kateřina jako regentka si je ponechala až do návratu svého syna krále Jindřicha III. z Polska. Ten mu později uložil další nábor za vzpoury pana d'Alençon a příchodu vévody zweibrückenského do Francie[36]. Několik let nato vrátil otec králi své úřady a penze a roku 1585 se přidal k lize[37]; přivedl jí toho roku na svůj úvěr velké houfy rejtarů, Švýcarů a lancknechtů.

Roku 1586 se pan de Guise rozhodl oblehnout Sedan, protože několik šlechticů, kteří se tam uchýlili a jejichž vůdcem byl Champagnac, mu přepadem vzalo Rocroi; král vyslal mého nebožtíka otce, aby ohledal, je-li to obléhání možné, či nemožné, a podal mu o tom zprávu. Potom se otec uchýlil do Removille, aby se léčil z nemoci, která ho postihla. *(Autorův přípisek.)*

Když se ligisté dohodli s králem, chtěl Jeho Veličenstvo, aby otec roku 1587 najal nových patnáct set jezdců; tehdy do Francie vtrhlo velké vojsko rejtarů pod vedením pana de Bouillon a barona z Dohny. A ačkoli ten pluk byl s králem na řece Loiře, můj otec sám s několika oddíly, které narychlo sebral, zůstal na německých hranicích a v Lotrinsku s panem de Guise a

35. František, vévoda d'Alençon (zemř. 1584), nejmladší bratr Karla IX. a Jindřicha III., hlava strany „nespokojenců“; s Jindřichem Navarrským, manželem své sestry Markéty, osnoval roku 1574 útěk ode dvora. Karel IX. zemřel 30. května 1574.

36. Chantérac: d'Alençon se vzbouřil roku 1575; německému vojsku, které počátkem roku 1576 vtrhlo do Francie, nevelel vévoda zweibrückenský (ten zahynul už při výpravě roku 1569), nýbrž opět falckrabě Jan Kazimír.

37. Katolická liga v čele s Guisy se obnovila, když se smrtí vévody d'Alençon (1584) stal dědicem trůnu hugenot Jindřich Navarrský; opírala se o španělské peníze a Christophe de Bassompierre byl jejím hlavním náborářem v Německu. Smír ligy s králem (níže) je smlouva z Nemours ze 7. července 1585, jíž Jindřich III. odvolal toleranční edikty.

byl při srážce u Pont-Saint-Vincent[38]; námaha, kterou tam podstoupil, mu přivodila ustavičnou horečku, z níž byl na pokraji smrti a zotavoval se z ní déle než šest měsíců.

1588: Blois, liga a poklad v trámu

1588. Když pak roku 1588 došlo v Paříži k barikádám a byl odpřisáhnut mír v Chartres, svolal král stavy do Blois[39]. V téže době vpadl pan vévoda savojský do markrabství saluzzského[40] a král dal zavolat mého nebožtíka otce, aby mu postavil čtyři tisíce lancknechtů, a dal mu na ně kapitulaci. Když otec chtěl odjet provést nábor, přikázal mu král, aby se zdržel ještě čtrnáct dní a přijal o nejbližším Novém roce řád svatého Ducha[41]. Zatímco se k tomu chystal, byl dva dny před Vánocemi zabit pan de Guise a král zároveň poslal pana de Crillon[42], mistra tábora gardového pluku, do domu mého otce, aby ho zatkl a zmařil tak nábory, které by se mohly konat pro ligu v Německu; tušil dobře, že láska, kterou můj otec choval k panu de Guise, ho povede k tomu, aby pomstil jeho smrt. Když však jeden z otcových lidí řekl svému pánu, že brány zámku byly zavřeny, vytušil otec, co se stalo a co by mohlo potkat jeho. Dal připravit dva dobré koně, vsedl na ně s jedním ze svých lidí a vyjeli z města Blois, právě když zvedali most. Přijel do Chartres a přiměl to město ke vzpouře. Potom dorazil do Paříže a byl veden rovnou na radnici, kde ve velkém shromáždění, náramně rozní-

38. Německé pomocné vojsko pro hugenoty vedli mladý vévoda de Bouillon, kníže sedanský (1562–1588), a purkrabí Fabian z Dohny (česky z Donína; Chantérac ho jmenuje Julien), kterého určil falckrabě Jan Kazimír. Chantérac: u Pont-Saint-Vincent na Mosele jižně od Nancy se s nimi 5. září 1587 střetl vévoda de Guise a se ctí vyvázl proti přesile; vojsko pak zpustošilo Lotrinsko a táhlo k Loiře, kde je Guise na podzim rozprášil.

39. Den barikád, 12. května 1588: Paříž povstala na podporu vévody de Guise a Jindřich III. z města uprchl do Chartres. Smír stvrdil v červenci edikt jednoty a na podzim se v Blois sešly generální stavy, ovládané ligou.

40. Markrabství Saluzzo, francouzskou državu v Piemontu, obsadil na podzim 1588 savojský vévoda Karel Emanuel I. (vládl 1580–1630); Francie se ho roku 1601 vzdala výměnou za území mezi Saônou a Rhônou.

41. Řád svatého Ducha, založený Jindřichem III. roku 1578, byl nejvyšším francouzským rytířským řádem; noví rytíři se přijímali o Novém roce. Chantérac: Christophe byl jmenován už roku 1587, přijat však nikdy nebyl. Vévodu de Guise dal král zavraždit 23. prosince 1588, jeho bratra kardinála den nato.

42. Louis de Berton de Crillon (zemř. 1615), velitel pluku francouzských gard, proslulý „chrabrý Crillon“. Mistr tábora (mestre de camp) je velitel pěšího pluku.

ceném pro válku, promluvil o tom, co se přihodilo. Když se ho ptali na mínění, co mají dělat, řekl jim otevřeně, že mají-li milion ve zlatě hotových, aby mohli válku začít, radí jim, aby se do ní pustili; ne-li, že bude nejlépe dohodnout se s králem za co nejvýhodnějších podmínek, jen když budou zbylí členové rodu Guisů navráceni do svých hodností a cti, jak již navrhli někteří královi služebníci, kteří byli v Paříži. Shromáždění se rozešlo v nejistotě, k čemu se má rozhodnout, protože na počátek války nemělo hotové peníze; a velká jeho část doprovodila mého otce do paláce Guisů, kam šel navštívit vdovu po zemřelém vévodovi a potěšit ji, jak nejlépe uměl.

Hned nazítří ráno se pak stalo, že zedník, který zřídil pokladníkovi královské pokladny Molanovi skrýš v trámu jeho domu, ji prozradil pánům z města, a ti v ní našli 330 000 tolarů se sluncem[43]. Tu všichni volali po válce a z té sumy bylo dáno mému otci 100 000 tolarů se sluncem na nábor 4000 rejtarů, 6000 lancknechtů a 8000 Švýcarů; zavázal se k tomu a ihned odjel zařídit, aby byli postaveni. Všechny ty síly se na počátku července následujícího roku 1589 shromáždily v okolí Langres, kam si pro ně přijel vévoda de Nemours s několika francouzskými oddíly. Když pak 2. srpna zemřel král Jindřich III., vytáhl pan de Mayenne[44] s mocným vojskem, aby zatlačil krále navarrského k Dieppe, a u Arques došlo k nějakému boji; a v březnu následujícího roku 1590 byla svedena bitva u Ivry[45], v níž byl můj otec raněn na dvou místech. Zachránil se a uchýlil do Německa, potom se vrátil do Lotrinska a pak do Francie, odkud koncem roku 1592 odjel zpátky do Lotrinska. V té době zemřel biskup štrasburský a otec pospíšil do Saverne, aby tam pracoval ve prospěch pana kardinála Karla Lotrinského a

43. Molan byl pokladník Épargne, ústřední královské pokladny; écu d'or au soleil, zlatý tolar se sluníčkem nad korunou, byla hlavní francouzská zlatá mince. Podle soupisu, který Chantérac otiskuje v příloze, se Molanův dům prohledával v březnu 1589 a zlato se nacházelo postupně; pařížští ligisté si tehdy prý přidali do litanií prosbu: „Abys nám ráčil ukázat skryté poklady, prosíme tě, uslyš nás.“ Starší vydání tu místo „Molan dans une poutre“ (Molanovi v trámu) tiskla „Molandant, une pauvre femme“ (Molandant, chudá žena).

44. Karel Lotrinský, vévoda de Mayenne (1554–1611), mladší bratr zavražděného vévody de Guise a po jeho smrti hlava ligy; současníci mu říkali „pan du Maine“, ač hrabství Maine nikdy nedržel (Chantérac). Vévoda de Nemours (zemř. 1595) byl nevlastní bratr obou, syn Anny d'Este z druhého manželství.

45. Jindřicha III. smrtelně zranil 1. srpna 1589 mnich Jacques Clément; dědicem se stal Jindřich Navarrský jako Jindřich IV., liga ho však neuznala. U Arques (září 1589) i u Ivry (14. března 1590) Jindřich IV. vévodu de Mayenne porazil. Chantérac: k Arques přivedl Bassompierre lize posilou tři korouhve jízdy.

dal ho zvolit biskupem. To se mu šťastně podařilo, když slíbil kapitule, že vzniknou-li z té volby nepokoje, bude generálem jejich vojska. Tak se i stalo, protože protestantští kanovníci, kteří byli ve Štrasburku, zvolili biskupem bratra markraběte braniborského; tomu vedle jeho vlastních sil pomáhalo město Štrasburk a vévoda württemberský. Přesto můj otec dobyl celé biskupství z této strany Rýna a vzal Mutzig, Dachstein, Benfeld a mnoho dalších míst, jichž se protestanté zmocnili[46].

Mír s Jindřichem IV. a otcova smrt

Potom se uchýlil do Lotrinska a po obrácení krále Jindřicha IV. zanechal všech záměrů, které snad měl ve Francii; vzal na sebe péči o to, aby napravil záležitosti pana vévody lotrinského a sjednal mír s králem. Za tím účelem jel roku 1594 do Laonu, který král obléhal, uzavřel mír mezi králem a panem lotrinským a dosáhl toho, že vévoda zůstane neutrální mezi ním a králem španělským. Král poslal do Lotrinska pana de Sancy[47], aby smlouvu stvrdil, a tu se dohodli i na jakémsi příměří a potom na míru mezi oběma zvolenými biskupy štrasburskými. Zároveň se jednalo o sňatku pana markýze du Pont, nejstaršího syna vévody lotrinského, s Madame, sestrou královou, z čehož tehdy pro její náboženství sešlo[48]. Zdařil se zato sňatek vévody bavorského[49] s nejmladší dcerou vévody lotrinského, jménem Alžběta; byl slaven o masopustě roku 1595 a můj otec jako nejvyšší hofmistr dal vše uspořádat tak, aby dopadl nádherně. Téhož roku založil klášter mi-

46. Takzvaná štrasburská biskupská válka (1592–1604): katolická část kapituly zvolila v Saverne (Zabern) kardinála Karla Lotrinského (1567–1607), syna vévody Karla III. a biskupa metského, protestantská část Jana Jiřího Braniborského. Spor skončil až roku 1604 ústupem Braniborského. Mutzig, Dachstein a Benfeld leží v Dolním Alsasku.

47. Jindřich IV. přestoupil ke katolictví v červenci 1593, a vzal tak lize důvod k odporu. Chantérac: Christophe de Bassompierre, nejvyšší hofmistr a správce financí vévody lotrinského, ho předtím zastupoval na stavech ligy (1593) a pomohl tam zmařit záměr zvolit francouzským králem Filipa II. nebo vévodu de Guise. Smlouvu před Laonem podepsal 31. července 1594 s Nicolasem de Harlay de Sancy (zemř. 1629), královým diplomatem a finančníkem.

48. Markýz du Pont je Jindřich (1563–1624), dědic lotrinský, od roku 1608 vévoda Jindřich II. Madame je Kateřina Bourbonská (1559–1604), sestra Jindřicha IV., neústupná kalvinistka; sňatek se nakonec uskutečnil roku 1599.

49. Maxmilián I. Bavorský (1573–1651), vládnoucí vévoda od roku 1597, od roku 1623 kurfiřt; hlava německé katolické ligy za třicetileté války, jejíž vojsko zvítězilo na Bílé hoře. Alžběta Lotrinská byla jeho sestřenice; svatba se konala 5. února 1595 (Chantérac).

nimů v novém městě nancyjském a následujícího roku 1596 zemřel na zámku v Nancy … dubna, v noci z neděle na pondělí po Quasimodo[50].

Sourozenci a synovec

Zanechal se svou manželkou Louise de Radeval pět žijících dětí, totiž tři syny a dvě dcery; já jsem z nich prvorozený.

Druhý byl Jean de Bassompierre, který byl vychován se mnou a do Francie jsme přišli společně. Roku 1599 byl v Uhrách a následujícího roku se odtamtud vrátil k dobývání Savojska, které podnikl král. Roku 1603 se pak s králem rozešel ve zlém kvůli hrabství Saint-Sauveur, které jsme měli v zástavě, opustil ho a vstoupil do služeb krále španělského, jenž mu dal stálý pluk. Zatímco jej stavěl, odjel k obléhání Ostende[51]; a když byl při tom, jak Španělé dobyli bašty Dikobraz, byl raněn ranou z muškety do kolena, uřízli mu nohu a zakrátko nato roku 1604 zemřel.

Třetí syn, jménem George African, byl určen k duchovnímu stavu, ale nechtěl se mu oddat, zato chtěl být maltézským rytířem. Byl tedy poslán na Maltu a vykonal tam své karavany[52], plavby a pobyty. Když mu zbývalo pět dní do složení slibů, došlo u Ostende ke smrti mého bratra de Removille a matka a já jsme k němu spěšně vypravili posla, aby mu v tom zabránil a odvedl ho do Říma a pak do Španěl. Odtamtud se vrátil do Lotrinska a oženil se roku 1610 s … de Tornielle, dcerou hraběte de Tornielle, nejvyššího hofmistra lotrinského. Byl baillim a místodržícím vogézským a nejvyšším podkoním lotrinským; zemřel roku 1632 po návratu z válečného tažení do Německa, které podnikl s panem vévodou Karlem IV. Lotrinským, když král švédský porazil císařovo vojsko v bitvě u Lipska a páni

50. Quasimodo je první neděle po Velikonocích (Bílá neděle); pondělí po ní připadlo roku 1596 na 22. dubna (Chantérac). Minimové neboli pauláni jsou žebravý řád založený svatým Františkem z Pauly; zakládací listina nancyjského kláštera, kterou Chantérac otiskuje, je ovšem datována už 24. května 1592. V klášterním kostele měli Christophe de Bassompierre a jeho žena náhrobky, později rozbité; klášter sám zanikl.

51. Ostende hájili Holanďané proti Španělům od roku 1601 do září 1604; bylo to nejdelší a nejkrvavější obléhání nizozemské války. Dikobraz (Porc-épic) byla jedna z bašt pevnosti. Jean se psal po panství Removille; níže je to „můj bratr de Removille“.

52. Karavany se říkalo povinným válečným plavbám na řádových galérách, které musel uchazeč vykonat, než byl přijat za maltézského rytíře. Řeholním slibem by se byl George African vzdal manželství – a po Jeanově smrti zbýval rodu vedle něho jen dosud svobodný autor.

vévodové bavorský a lotrinský přitáhli se svými silami, aby se spojili se zbytky vojska hraběte Tillyho a postavili se mu na odpor[53].

[George African zanechal tři syny a tři dcery; jedna se provdala za pana de Houailly, druhá byla koadjutorkou v Épinalu, třetí hodnostářkou kapituly v Remiremontu. O nejstarším synovi, svém synovci Annu Françoisovi (narozeném v březnu 1612), se autor rozepisuje podrobně: roku 1624 mu ho poslali do Francie, on ho po několika měsících poslal studovat a učit se německy do Freiburgu im Breisgau, „kde byl rektorem“, roku 1626 ho měl u sebe v Solothurnu, kam jel jako mimořádný vyslanec, a pak ho dal do Benjaminovy akademie[54]. Synovec byl s ním roku 1628 před La Rochelle, potom v průsmyku u Susy a roku 1629 ve válce s languedockými hugenoty, nato s holandským vojskem při obléhání 's-Hertogenbosche a roku 1630 s králem při dobývání Savojska. „Když mě král počátkem roku 1631 dal uvěznit, zanechal jsem ho u Jeho Veličenstva“; provázel pak krále na výpravě do Burgundska, když králův bratr Monsieur opustil Francii, a po návratu dostal rozkaz opustit Francii a odešel k otci do Lotrinska. Vévoda Karel IV. mu po otcově smrti ponechal bailliage vogézskou i úřad nejvyššího podkoního, „měl ho ve velké lásce“ a učinil ho polním maršálem svého vojska (maréchal de camp, generálská hodnost nižší než maršál). Když bylo to vojsko roku 1633 v jeho nepřítomnosti poraženo, král Lotrinsko obsadil a vévoda je postoupil svému bratrovi, chtěl synovec „sdílet osud starého vévody, svého pána“, dostal velení nad zbytkem jeho vojska, čtyřmi sty jezdci, a spojil se v Alsasku s císařskými. Ti byli poraženi rýnským hrabětem Ottou (Chantérac doplňuje datum 12. března 1634 a vyvozuje z něho, že paměti nemohly být započaty dříve) a synovec, který bojoval statečně „a získal mnoho cti“, byl raněn ranou z pistole do paže, zajat a odveden do Rouffachu.]

Co se týče dvou dalších synů mého bratra George Africana de Bassompierre, jsou ještě mladí a na studiích, zatímco toto v Bastile píšu.

53. Bitva u Breitenfeldu nedaleko Lipska, 17. září 1631, v níž švédský král Gustav II. Adolf porazil císařsko-ligistické vojsko hraběte Tillyho (zemř. 1632). Vévoda Karel IV. Lotrinský se přidal na stranu císaře, a přivodil tak roku 1633 obsazení Lotrinska Francouzi, o němž je řeč níže.

54. Chantérac: akademie byla škola, kde se mladí šlechtici cvičili v jízdě, šermu a ve všem, co z nich mělo učinit dokonalé kavalíry; pařížská akademie podkoního Benjamina byla nejslavnější své doby.

[Z dcer Christopha de Bassompierre zemřela nejstarší, Diane, v deseti letech roku 1584 v Rouenu. Henriette se roku 1603 provdala za Timoléona d'Espinay, maršála de Saint-Luc, a zemřela v listopadu 1609 po nešťastném porodu; zanechala dva syny a dvě dcery. Catherine se roku 1608 provdala za hraběte de Tillières a má s ním několik synů a dcer[55].]

1579–1591: Narození a první učení

Bylo nutné předeslat tomuto deníku mého života vše, co bylo vypověděno výše, aby bylo dokonale zřejmé, odkud pocházím, jaké svazky můj rod uzavřel a jaké jsem měl předky, a zároveň jaké statky přišly do rodu Betsteinů v přímé či pobočné linii a které si po právu nárokujeme. Nyní obšírně vylíčím svůj život, bez strojenosti a bez ješitnosti. A protože je to deník toho, co jsem dokázal posbírat ze své paměti anebo co jsem našel v zápisnících svého domu, které mi daly jakési světlo o jednotlivostech, nebude vám divné, že říkám všechno dopodrobna, spíše aby to sloužilo paměti, než abych z toho dělal historii; neboť můj úmysl je takové nemístné okázalosti velmi vzdálen.

Narodil jsem se jako třetí dítě nebožtíka Christopha de Bassompierre a Louise de Radeval a jako první z těch, kdo je přežili; těch bylo pět, jak bylo řečeno výše.

1579. Narodil jsem se v neděli na Květnou neděli, 12. dne měsíce dubna, ve 4 hodiny ráno, roku 1579 na zámku Haroué v Lotrinsku a v úterý 21. téhož měsíce mě drželi u křtu Karel Lotrinský, vévoda de Mayenne, Jan, hrabě ze Salmu, maršál lotrinský, a Diane de Dommartin, markýza d'Havré[56]; dostal jsem jméno François.

1584. Vychovávali mě v témž domě až do října roku 1584; to je nejdál, kam sahá má paměť: viděl jsem tehdy pana vévodu de Guise, Jindřicha, který se skrýval v Haroué, aby tam vyjednával s mnoha plukovníky rejtarů, lancknechtů a Švýcarů o náborech pro ligu. Tehdy mě začali učit číst a psát

55. Chantérac: Timoléon d'Espinay de Saint-Luc (zemř. 1644), maršál Francie od roku 1628, byl synem Jeanne de Cossé-Brissac. Tanneguy le Veneur, hrabě de Tillières (zemř. 1652), byl roku 1619 vyslancem v Anglii a zanechal paměti.

56. Kmotry byli vůdce ligy vévoda de Mayenne (viz výše), Jan IX., hrabě ze Salmu (zemř. 1600), a otcova sestřenice, vdova po rýnském hraběti raněném u Moncontouru.

a potom základům latiny. Měl jsem za preceptora normandského kněze jménem Nicole Cirée. Koncem téhož roku odjela matka do Francie – na té cestě zemřela má starší sestra Diane – a nás, mého bratra Jeana a mne, odvezli do Épinalu, abychom byli po dobu matčiny nepřítomnosti vychováváni u mé tety, abatyše épinalské. Matka se vrátila po pěti měsících, přijela si pro nás a odvezla nás zpátky do Haroué. Tam jsme strávili rok 1585 i rok 1586, na jehož sklonku se tam uchýlili pan de la Roche-Guyon a pan de Chantelou[57]. Přijel tam i otec, ale zdržel se jen velmi krátce. Uchýlil se tam i jeden intendant financí Francie jménem Videville; kvůli těm druhým však chtěl raději bydlet v Removille, odkud se právě vracel můj otec, který se tam zotavoval z těžké nemoci.

1587. Počátkem roku 1587 porodila matka mého mladšího bratra Africana. Když se blížilo velké vojsko rejtarů, odvezli nás do Nancy; rejtaři na podzim vypálili městečko Haroué. Otec měl v Nancy velmi těžkou nemoc, kterou dostal po návratu z tažení k Montbéliardu[58] a poté, co páni lotrinský a de Guise pobyli několik dní na Haroué.

1588. Roku 1588 nám dali jiného preceptora jménem Gravet a dva mladé muže, kteří se jmenovali Clinchamp a la Motte; první nás měl učit krasopisu, druhý tanci, hře na loutnu a hudbě. Nehnuli jsme se z Haroué a z Nancy, kam koncem roku dorazil otec, uprchlý z Blois. V učení i v těch ostatních věcech jsme pokračovali v letech 1589 a 1590 a také roku 1591, kdy jsem v Nancy poprvé viděl pana de Guise[59], který unikl ze svého vězení.

57. Chantérac: Henri de Silly, hrabě de la Roche-Guyon, a Jean de la Haye, pán de Chantelou, manžel sestry autorovy matky. Koncem roku 1586 byli naříčeni, že chtěli pobouřit lid ke vzpouře (ligisté se tehdy hýbali v Pikardii a Normandii); Christophe de Bassompierre jim pak v březnu 1587 tlumočil králův příslib milosti. Videville je Benoît Milon, intendant financí.

58. Německé vojsko purkrabího z Dohny táhlo v září 1587 Lotrinskem. Gaspard de Schomberg psal 13. září králi: „Zapalují bez rozdílu všechny šlechtické domy, opatství, městečka a vsi, odkud odtáhnou… Vypálili třináct vsí na jednom panství pána de Bassompierre a teď leží na druhém“ (cituje Chantérac). Když byli rejtaři 24. listopadu 1587 poraženi u Auneau, pronásledovali vévoda de Guise a markýz du Pont jejich zbytky až do hrabství Montbéliard.

59. Karel Lotrinský, vévoda de Guise (1571–1640), syn zavražděného; po otcově smrti byl vězněn v Tours, odkud 15. srpna 1591 uprchl. Chantérac: provází celé paměti, které končí zprávou o jeho smrti.

1591–1595: Školy a cesta do Bavor

V říjnu (1591) jsme jeli, bratr a já, studovat do Freiburgu im Breisgau a byli jsme v třetí třídě. Zůstali jsme tam jen pět měsíců, protože Gravet, náš preceptor, zabil la Motta, který nás učil tančit; ten zmatek způsobil, že jsme se vrátili do Haroué, odkud nás matka ještě téhož roku odvezla do Pont-à-Mousson[60], abychom tam ve studiích pokračovali. Zůstali jsme tam jen šest neděl v třetí třídě, potom jsme přijeli strávit prázdniny do Haroué (1592) a po návratu jsme postoupili do druhé, kde jsme byli rok; a o dalších prázdninách roku 1593, kdy jsme postoupili do první, jeli jsme na prázdniny do Haroué. Roku 1594 jsme jeli strávit masopust do Nancy, kde jsme bojovali u bariéry, oblečeni po švýcarsku, s mladým Rosnem, oběma Amblisy a Vignollem, na svatbě Montrichera, který si bral sestru Tremblecourtovu[61] a při níž bylo mnoho nádhery. Potom jsme se vrátili do Pont-à-Mousson až do prázdnin, které jsme jeli strávit do Haroué; když skončily, vrátili jsme se do téže třídy. Zakrátko nato se můj nebožtík otec vrátil od obléhání Laonu (kde vyjednával o neutralitě Lotrinska) a přivezl nám vychovatele jménem George de Springuesfeld, Němce; povolal nás za sebou do Nancy, aby nám ho dal, a zůstali jsme tam až po Všech svatých. Pak jsme se vrátili do Pont-à-Mousson a zůstali tam až do masopustu následujícího roku 1595, kdy jsme přijeli do Nancy na svatbu pana vévody bavorského s paní Alžbětou, nejmladší dcerou Jeho Výsosti lotrinské, a jeli jsme s ním do Bavor, když si odvážel ženu do své země.

Jeli jsme přes Lunéville, Blâmont, Sarrebourg a Saverne, kde je pan kardinál lotrinský, legát a biskup štrasburský, tři dny hostil; potom projeli Haguenau a odtamtud jeli do Wissembourgu, kde byli ubytováni u komtura německých rytířů, který má hodnost knížete. Odtud jeli do Landau a pak do Špýru, kde je pohostil velký probošt biskupství jménem Metternich;

60. Ve Freiburgu im Breisgau v habsburských Předních Rakousích byla katolická univerzita. Pont-à-Mousson na Mosele byl sídlem jezuitské univerzity, kterou založili vévoda Karel III. a kardinál lotrinský (Chantérac). Třídy jezuitských kolejí se počítaly sestupně: třetí byla nejvyšší třída gramatiky, druhá humanitní, první rétorika.

61. Boj u bariéry: turnajové klání pěších, kteří se utkávali píkou a mečem přes dřevěnou přepážku. Masopust (carême-prenant) jsou poslední dny před Popeleční středou. Chantérac: mladý Rosne je Charles de Savigny, oba Amblisové Claude a René d'Anglure; Tremblecourt byl lotrinský šlechtic, který v únoru 1595 na vlastní pěst vpadl do Franche-Comté, musel vydat Vesoul a zakrátko zahynul.

pak dorazili do Heidelbergu, kde je přijal, ubytoval a vydržoval falckrabě Fridrich, kurfiřt[62], který měl za ženu nejstarší dceru knížete Viléma Oranžského. Odtud jsme projížděli vévodstvím württemberským a vévoda nám přijel naproti do jednoho města své země jménem Neustadt, kde hostil vévodu bavorského. Ten se tam zdržel dva dny a pak odjel do Donauwörthu, kde jsme pro rozvodnění Dunaje byli nuceni zůstat tři dny. Poslední den, když byl vévoda na lodi, aby si prohlédl přechod pro zítřek, poručil jednomu ze svých pážat od zavazadel, které stálo za ním, aby vystřelilo z pistole na znamení vévodkyni, pod jejímiž okny na lodi projížděl. Pistole selhala, a když ji páže chtělo znovu natáhnout, vyšla rána a zabila starého pána, který seděl mezi vévodou a mnou na téže lavici a jmenoval se Notarft[63]. Nazítří jsme z Donauwörthu odjeli, s velkými obtížemi jsme se přepravili přes Dunaj a dva dny jsme byli velmi špatně ubytováni kvůli oklikám, které jsme museli dělat. Třetího dne jsme konečně dorazili na zámek vévody bavorského jménem Isareck a nazítří do Landshutu, druhého města Bavor. Strávili jsme tam Svatý týden, kdy tam bylo množství kajícníků. Po Velikonocích jsme se rozloučili s vévodou a vévodkyní a odjeli jsme si odbýt svou kanovnickou studijní lhůtu do Ingolstadtu[64], kde jsme zastihli tři vévody, bratry vévody Maxmiliána, kteří tam studovali; byli to vévoda Filip, biskup řezenský, pozdější biskup pasovský a kardinál, vévoda Ferdinand, koadjutor kolínský, který se tam později stal kurfiřtem, a vévoda Albrecht, nejmladší z dětí tehdy panujícího vévody Viléma. Krátký čas jsme tam pokračovali v rétorice, potom jsme přešli k logice, kterou jsme zkráceně probrali za tři měsíce, a od ní k fyzice a zároveň jsme studovali sféru[65].

62. Fridrich IV. Falcký (1574–1610), kurfiřt od roku 1583; s Luisou Julianou Oranžskou, dcerou Viléma Mlčenlivého, měl syna Fridricha V., pozdějšího českého „zimního krále“ (nar. 1596).

63. Fridrich I., vévoda württemberský 1593–1608. Neustadt je podle Chantéraca Neuenstadt v poříčí Neckaru; Donauwörth leží na Dunaji při ústí Wörnitz. Zabitý šlechtic byl patrně z bavorského rodu Nothaftů.

64. V originále „stage de chanoines“: lhůta pobytu či studia předepsaná držiteli kanovnického obročí. Oba bratři tedy zřejmě měli – jak bylo u šlechtických synů běžné – prebendu v některé kapitule, s níž se pojila povinnost univerzitního studia; blíže to autor nevysvětluje. Ingolstadt byl bavorskou zemskou univerzitou, v níž měli hlavní slovo jezuité; krátce předtím tu studoval i pozdější císař Ferdinand II.

65. Chantérac: Filip, biskup řezenský, kardinál od roku 1596, zemřel 1598; Ferdinand se stal arcibiskupem kolínským roku 1612 a zemřel 1650; Albrecht byl později lankrabětem z Leuchtenberka. Jejich otec Vilém V. vládl v Bavorsku v letech 1579–1597. „Sféra“ je nauka o nebeské sféře, tedy základy astronomie a zeměpisu; fyzikou se rozumí Aristotelova přírodní filosofie.

II. Mládí, cesty a příchod na dvůr Jindřicha IV. (1595–1602)

[Kapitola začíná v létě 1595, kdy šestnáctiletý Bassompierre studuje s mladším bratrem Jeanem na univerzitě v bavorském Ingolstadtu. Po otcově smrti (1596) se bratři vydávají na kavalírskou cestu do Itálie – Florencie, Řím, Neapol –, málem se zapletou do války o Ferraru a na jaře 1598 se vracejí do Lotrinska. V říjnu 1598 přijíždí Bassompierre do Paříže, zalíbí se Jindřichu IV. a zůstane v jeho službách; kapitola ho pak provází dvorem, savojskou válkou roku 1600 a cestou do Anglie až k popravě maršála de Biron a ke konci roku 1602.]

1595–1596: Na studiích v Ingolstadtu

V srpnu jsme jeli do Mnichova, neboť vévoda[1] nás pozval, abychom s ním strávili dobu jeleních honů (které tam říkají *Hirschfeiste*). Viděli jsme vévodu Viléma a jeho ženu vévodkyni Magdalenu i obě jeho dcery: princeznu Marii Annu, později provdanou za arcivévodu Ferdinanda, nynějšího císaře, a princeznu Magdalenu, která se potom stala ženou vévody neuburského a jülišského. Jeli jsme k Panně Marii v Altöttingu, do Wasserburgu a do Straubingu, které ležely poblíž míst, kde se lovilo. Po měsíci, když hon skončil, jsme se vrátili ke studiím a pokračovali v nich až do října, kdy jsme nechali fyziky, jakmile jsme dospěli ke knihám *De anima*[2]. A protože nám zbývalo ještě sedm měsíců pobytu, dal jsem se zároveň do studia in-

1. Maxmilián I. Bavorský (1573–1651), syn a spoluvladař vévody Viléma V., pozdější kurfiřt a hlava katolické ligy, jejíž vojsko zvítězilo na Bílé hoře. Počátkem roku 1595 se v Nancy oženil s Alžbětou, dcerou lotrinského vévody; svatbu vystrojil autorův otec jako nejvyšší hofmistr lotrinského dvora, a bratři Bassompierrové pak odjeli studovat do Bavorska. Vévoda Vilém V. se roku 1597 vzdal vlády; Chantérac opravuje, že jeho žena se jmenovala Renata (Lotrinská), nikoli Magdalena. Z dcer se Marie Anna provdala v dubnu 1600 za arcivévodu Ferdinanda Štýrského, pozdějšího císaře Ferdinanda II., Magdalena v listopadu 1613 za Wolfganga Viléma, falckraběte neuburského, jednoho z uchazečů o dědictví jülišsko-klevské. Níže zmíněný „kardinál bavorský“ je Maxmiliánův bratr Filip Vilém, od dětství biskup řezenský a od roku 1596 kardinál.

2. Aristotelův spis O duši, jímž se v tehdejším univerzitním kursu uzavírala „fyzika“, tedy přírodní filosofie. „Případy svědomí“ (kazuistika) patřily k morální teologii; „instituce“ jsou Justiniánova učebnice římského práva. Ingolstadtskou univerzitu tehdy ovládali jezuité.

stitucí práva, jimž jsem věnoval jednu vyučovací hodinu, další hodinu případům svědomí, hodinu Hippokratovým aforismům a hodinu Aristotelově etice a politice; těmi studii jsem se zaměstnával tak, že mě můj vychovatel musel čas od času od nich odtrhovat, abych přišel na jiné myšlenky.

1596. Po zbytek toho roku a na počátku roku 1596 jsem ve studiích pokračoval. Můj pobyt skončil o Velikonocích; tehdy se v Ingolstadtu zastavil můj bratranec baron de Boppart[3], který táhl do Uher. Strávil Velikonoce s námi a na Velikonoční pondělí jsme s ním vsedli na loď a pluli po Dunaji do Řezna.

[Baron odtud nazítří pokračoval v cestě; bratry ubytoval ve svém paláci a tři dny hostil kardinál bavorský, biskup řezenský. Pak jeli do Norimberka, „kde jsme byli právě tehdy, když zemřel můj nebožtík otec“ (Christophe de Bassompierre zemřel v Nancy v dubnu 1596), a přes Eichstätt se vrátili do Ingolstadtu, kde zůstali ještě skoro měsíc. Když dostali zprávu o otcově smrti, rozloučili se v Mnichově s vévodou a vévodkyní bavorskými a přes Augsburg a Ulm se vrátili k matce do Haroué a potom do Nancy, kde otci vypravili pohřeb.]

1596–1597: Itálie – Florencie, Řím a Neapol

Když jsme pobyli nějaký čas v Lotrinsku, vydali jsme se s bratrem do Itálie; provázel nás pan de Mallaville, starý šlechtic, který nám byl místo vychovatele, dále Springuesfeld, který jím byl předtím, a jeden šlechtic mého nebožtíka otce jménem d'Arandel.

[Cesta vedla přes Štrasburk, Ulm, Augsburg a Mnichov, kde bratři znovu navštívili vévodu a vévodkyni, dále přes Wasserburg, Altötting, Burghausen a Innsbruck do Brixenu, Tridentu a Verony. Tam si pro ně do hostince přišli hrabata Ciro a Alberto di Canossa – druhý z nich vyrostl jako páže bavorského vévody a vracel se s nimi domů – a odvedli je do svého paláce, kde

3. Chantérac: rody Bayer de Boppart a Bassompierre byly dávno spřízněny; baronova bába byla sestrou Bassompierrovy báby z rodu Dommartin. Do Uher táhl do takzvané dlouhé (patnáctileté) války císaře Rudolfa II. s Turky (1593–1606), která lákala katolickou šlechtu celé Evropy jako křížová výprava i jako škola válečného řemesla. Bassompierre sám se jí zúčastnil roku 1603.

se jim dostalo „velkého přijetí a pohoštění“. Přes Mantovu a Bolognu pak přešli Apeniny do Toskánska.]

Do Florencie jsme dorazili přes Pratolino, letohrádek velkovévody, který byl tehdy v Lambrogianu; dal nás při příjezdu pohostit a poskytl nám kočáry, abychom za ním nazítří přijeli do Lambrogiana, kde jsme byli ubytováni a vydržováni na zámku. Den nato jsme se poklonili jemu a potom Madame, jíž byl můj nebožtík otec velkým služebníkem; přála si, abych ji vedl, když se procházela po zahradě, a když jsme tam potkali princeznu Marii, pozdější královnu francouzskou, představila nás jí[4]. Po obědě jsme z Lambrogiana odjeli a vrátili se do Florencie; pobyli jsme tam čtyři dny a vydali se přes Sienu a Viterbo do Říma. Zdrželi jsme se tam osm dní, abychom vykonali pouť po kostelích, Svaté schody a jiné pobožnosti a navštívili kardinály, k nimž jsme měli doporučení, a pak jsme jeli do Neapole přes Gaetu, Capuu a Aversu. Přidalo se k nám několik francouzských i cizích šlechticů pod ochranou velmi obsáhlého průvodního listu, který nám dal vévoda ze Sessy[5], španělský vyslanec v Římě; ten byl nejen zvláštním přítelem našeho nebožtíka otce, ale kdysi také pobyl měsíc v Pont-à-Mousson, kde čekal na bezpečný průjezd do Francie právě v době, kdy jsme tam studovali, a my jsme ho tehdy často navštěvovali.

Když jsme dorazili do Neapole, šli jsme se poklonit místokráli, donu Enriquovi de Guzmán, hraběti z Olivaresu, a odevzdali jsme mu doporučující listy vévody ze Sessy. Jakmile je otevřel a dozvěděl se naše jméno, zeptal se nás, zda jsme děti pana de Bassompierre, plukovníka rejtarů ve Francii, který přitáhl na pomoc vévodovi z Alby do Flander, vyslán nebož-

4. Velkovévodou toskánským byl Ferdinand I. Medicejský (vládl 1587–1609). Pratolino byl letohrádek Medicejských nedaleko Florencie (Chantérac); „Lambrogiano“ je medicejská vila L'Ambrogiana u Montelupa na Arnu. „Madame“ je velkovévodkyně Kristina Lotrinská (1565–1637), dcera lotrinského vévody Karla III., provdaná roku 1589 – odtud oddanost autorova otce, lotrinského velmože. Princezna Marie je Marie Medicejská (1575–1642), dcera předchozího velkovévody Františka, a tedy neteř vládnoucího (Chantérac); roku 1600 se stala ženou Jindřicha IV., po jeho smrti regentkou a Bassompierrovou ochránkyní.

5. Chantérac: Antonio Folch de Cardona y Córdoba, vévoda ze Sessy (1551–1606), španělský vyslanec u papeže. Neapolské království patřilo španělské koruně a Francie byla se Španělskem až do roku 1598 ve válce; Francouzi tam proto bez průvodního listu nemohli. Pont-à-Mousson je lotrinská jezuitská univerzita, kde bratři dříve studovali.

tíkem králem Karlem[6]. Když jsme mu řekli, že ano, objal nás s velkou něhou a ujišťoval nás, že měl mého otce rád jako vlastního bratra a že to byl nejušlechtilejší a nejupřímnější kavalír, jakého kdy poznal; že s námi nebude jednat jen jako s urozenými osobami, nýbrž jako s vlastními dětmi. A to pak opravdu plnil všemi důkazy náklonnosti a dobré vůle, jaké si lze představit. Učil jsem se jezdit na koni u Giovanniho Battisty Pignatelliho[7]; po dvou měsících mu však vysoké stáří už nedovolovalo, aby se nám bedlivě věnoval, a veškerou péči přenechal svému podjezdímu Horatiu Pintasovi. Můj bratr zůstal v jeho jízdárně dál, já jsem však odešel a přešel do jízdárny Cesara Mirabella, který ji měl poblíž Konstantinopolské brány. Téhož roku jsem si také prohlédl pamětihodnosti v Bajích a v Pozzuoli. Následujícího roku 1597 dostal můj bratr neštovice a po něm já; když jsme se uzdravili, odjeli jsme v postě z Neapole a vrátili se do Říma, kde jsme bydleli v malém paláci na náměstí Santa Trinità směrem k minimům.

Pan vévoda de Luxembourg přijel jako řádný vyslanec krále k Jeho Svatosti.

Sainte-Offange zabil provensálského šlechtice Roquemengarda, a když se uchýlil do našeho domu, zachránili jsme ho tím, že jsme ho dostali k minimům a odtud ke kardinálu Montaltovi[8].

Krátce po Velikonocích jsme odjeli z Říma do Florencie, kde jsme zůstali a učili se svým cvičením: já jezdit na koni u Rustica Picardiniho, bratr u Lorenzina; pro ostatní cvičení jsme měli stejné mistry, messera Agostina na

6. Enrique de Guzmán, druhý hrabě z Olivaresu (Chantérac), místokrál neapolský v letech 1595–1599 a otec pozdějšího všemocného ministra Filipa IV., hraběte-vévody z Olivaresu. Král Karel je Karel IX. Francouzský (vládl 1560–1574), v jehož službách Christophe de Bassompierre velel najatým německým jezdcům – rejtarům; vévoda z Alby byl španělským místodržícím v Nizozemí v prvních letech tamního povstání.

7. Giovanni Battista Pignatelli, nejslavnější jezdecký mistr 16. století; jeho neapolskou školou prošli zakladatelé francouzského jezdeckého umění La Broue a Pluvinel. „Podjezdí“ překládá výraz *créat* – podle Chantéraca pomocník učitele v jezdecké akademii.

8. Kostely a kláštery poskytovaly právo azylu. Minimové (pauláni) měli francouzský klášter u kostela Trinità dei Monti nad dnešním Španělským náměstím; jeho okolí bylo střediskem Francouzů v Římě. Kardinála Montalta ztotožňuje Chantérac s Andreou Perettim, jmenovaným roku 1596; Peretti-Montalto byl rod papeže Sixta V. – Vyslanec z předchozí věty je podle Chantéraca François de Luxembourg, vévoda de Piney (zemřel 1613), vyslaný do Říma po smíření krále se Svatou stolicí; vjel tam 16. dubna 1597. Papež Klement VIII. (Ippolito Aldobrandini, 1592–1605) udělil Jindřichu IV., někdejšímu hugenotovi, roku 1595 rozhřešení.

tanec, messera Marchina na šerm a Giulia Parigiho[9] na pevnostní stavitelství, při němž býval někdy přítomen a také nás učil Bernardo delle Girandole. Pokračovali jsme v tom celé léto a viděli jsme i florentské slavnosti, jako calcio, palio při koňských dostizích, komedie a několik svateb v paláci i mimo něj. Po Všech svatých jsem pak jel do Pratolina oznámit velkovévodovi první zprávu o dobytí Amiensu[10].

[Pak bratři objeli Toskánsko – Pistoia, Pisa, Lucca, Livorno –, vrátili se do Florencie, rozloučili se s velkovévodským párem a přes Bologna a Romagnu (Faenza, Imola, Forlì, Pesaro, Senigallia, Ancona) dojeli v předvečer Vánoc 1597 do Loreta.]

V Loretu jsme v noci vykonali v kapli zpověď a přijímání; kardinál Gallo[11] nás dal ubytovat v loretském paláci zvaném Santa Casa a také vydržovat. Nazítří, na Boží hod, mě učinil jedním ze svědků při otvírání pokladniček s almužnami, které za poslední čtvrtletí roku vynesly asi šest tisíc tolarů.

1598: Ferrara – místo na Turky proti papeži

V Loretu se zároveň s námi sešlo i mnoho francouzských šlechticů a všichni společně jsme se rozhodli, že než se vrátíme domů, potáhneme do Uher do války. Slíbili jsme si to navzájem a den po Božím hodu jsme se tam všichni společně vydali, totiž: bratři pánové de Bourlemont a d'Amblise, bratři pánové de Foucaude a Chaseneuil, pan de Clermont d'Entrague, pan baron de Crapados a můj bratr a já. Ale protože Francouzi jsou od přírody vrtkaví, tři dny cesty odtamtud přišli někteří z těch, kdo neměli měšec dost naplněný na tak dlouhou cestu nebo kdo spíš toužili být brzy doma, s tím,

9. Giulio Parigi (1571–1635), florentský architekt, inženýr a tvůrce dvorských slavností. „Bernardo delle Girandole“ je přezdívka jeho učitele, slavného medicejského architekta Bernarda Buontalentiho (zemřel 1608), proslulého ohňostroji. Jízda, tanec, šerm a pevnostní stavitelství byly obvyklou náplní šlechtických „akademií“, kvůli nimž mladí kavalíři do Itálie jezdili.

10. Španělé se Amiensu zmocnili lstí v březnu 1597; Jindřich IV. jej po půlročním obléhání dobyl zpět – španělská posádka kapitulovala 19. září 1597 (Chantérac). Byla to poslední velká událost války se Španělskem před mírem ve Vervins (1598). – K florentským slavnostem Chantérac: calcio je míčová hra vlastní Florencii (předchůdce kopané); palio je hedvábná látka dávaná jako cena v dostizích, odtud „běžet o palio“.

11. Loreto u Ancony patřilo k nejslavnějším poutním místům Evropy: v bazilice stojí Svatá chýše (Santa Casa), podle legendy nazaretský domek Panny Marie přenesený anděly. Chantérac: Antonio Maria Gallo, biskup v Osimu, kardinál od roku 1585, zemřel 1620.

že zbytečně jedeme hledat válku tak daleko, když ji máme tak blízko; že jsme uprostřed papežova vojska, které táhne dobýt Ferraru, připadlou papeži smrtí nedávno zesnulého vévody Alfonsa, již don Cesare d'Este[12] drží proti všemu právu; že tato válka není o nic méně spravedlivá a svatá než válka uherská a je tak blízko, že za osm dní budeme v boji s nepřítelem, kdežto půjdeme-li do Uher, vojska nevytáhnou do pole dřív než za čtyři měsíce. Tyto řeči nás přemohly a usnesli jsme se, že nazítří pojedeme do Forlì nabídnout všichni společně své služby kardinálu Aldobrandinimu[13], legátovi u vojska, a že jménem všech promluvím já; vykonal jsem to, jak jsem nejlépe dovedl. Legát nás však přijal tak hubeně a tak málo vlídně, že jsme večer na noclehu nemohli dost vyjádřit rozhořčení a zlost nad jeho pohrdáním. Tu začal můj nebožtík bratr říkat, že jsme vpravdě dostali, co jsme zasloužili; že nejsme papežovi poddaní ani k té válce zavázáni, a přece jsme se šli nerozvážně nabízet, že napadneme knížete z rodu Este, jemuž je Francie tolik zavázána, z rodu, jehož členové byli vždy tak dvorní k cizincům a zvláště k Francouzům a jsou tak blízcí příbuzní nejen francouzských králů, z nichž pocházejí po přeslici, ale i pánů de Nemours a de Guise; a že kdybychom za něco stáli, šli bychom nabídnout své životy a služby na pomoc tomu ubohému knížeti, jehož chtějí nespravedlivě oloupit o stát, který držela tak dlouhá řada jeho předků. Sotva domluvil, dostalo se mu nejen souhlasu celé ostatní společnosti, ale i pevného rozhodnutí vyrazit hned nazítří přímo do Ferrary a vrhnout se tam. To jsem tu chtěl vylíčit předně proto, aby bylo vidět, jak těkavého a nestálého ducha jsou Francouzi, a potom proto, že Štěstěna je většinou paní a ředitelkou našich činů: vždyť my, kteří jsme zamýšleli pozvednout poprvé zbraň proti Turkům, pozvedli jsme ji proti papeži.

12. Vévoda Alfons II. d'Este zemřel v říjnu 1597 bez legitimních potomků a papež Klement VIII. prohlásil Ferraru, papežské léno, za odumřelou. Alfonsův bratranec Cesare d'Este, z nemanželské větve rodu, se dal 29. října provolat vévodou; papež ho koncem prosince exkomunikoval – odtud níže chování ferrarských kněží. Kapitulací z 13. ledna 1598, kterou vyjednala vévodkyně z Urbina Lucrezia d'Este, se Cesare Ferrary vzdal a podržel jen Modenu a Reggio (Chantérac). S Francií pojila Esty Renata Francouzská, dcera krále Ludvíka XII. a manželka ferrarského vévody Herkula II.; jejich dcera Anna d'Este se provdala nejprve za vévodu de Guise, potom za vévodu de Nemours.

13. Pietro Aldobrandini (1571–1621), synovec papeže Klementa VIII., kardinál od roku 1593 (Chantérac); velel jako legát papežskému vojsku proti Ferraře a na přelomu let 1600 a 1601 zprostředkoval mír mezi Francií a Savojskem (viz níže).

A tak jsme v předvečer Nového roku 1598 dorazili do Bologne, kde jsme našli rytíře Verdelliho a několik dalších, kteří se k nám přidali na cestu do Ferrary; vyjeli jsme druhého a třetího jsme byli ve Ferraře, kde nás vévoda ubytoval a přijal u sebe se vší ctí a dobrým pohoštěním. Zastihli jsme tam už pana hraběte de Sommerive, druhého syna pana vévody de Mayenne, a několik dalších francouzských šlechticů, kteří se přišli donu Cesarovi nabídnout. On však byl k válce tak málo odhodlán, že nám neustále vykládal, jak málo má prostředků ji vést; že v pokladnicích zesnulého vévody nenašel žádné peníze; že španělský král se už prohlásil pro papeže a že král podle jeho mínění učiní totéž; že Benátčané, kteří ho k válce ponoukají, mu nechtějí pomáhat otevřeně, a co mu slibují pod rukou, je málo. Nakonec na Tři krále, když vešel s velkým zástupem pánů a šlechticů na mši do velkého kostela blízko paláce, všichni kněží, jakmile nás uviděli přicházet, opustili oltáře, aniž dokončili započaté mše, a ustoupili před námi jako před lidmi v klatbě. To dovršilo zkázu nepříliš pevného úmyslu dona Cesara udržet Ferraru, a hned po obědě vypravil vévodkyni z Urbina, sestru zesnulého vévody Alfonsa, aby jednala s legátem Aldobrandinim. Když jsme to uvážili, rozloučili jsme se s ním nazítří a každý šel, kam se mu zlíbilo.

1598: Janov, Švýcarsko a návrat do Lotrinska

[Bratři jeli z Ferrary „šestého“ ledna – Chantérac soudí, že nejspíše osmého, neboť šestého byli ještě u dona Cesara – do Roviga a do Padovy, kde se v rytířských uměních cvičil pan de Tilly[14]; ten je pohostil a jel s nimi na osm dní do Benátek. Přes Padovu, Mantovu a Pavii pak zamířili do Janova.]

V Janově jsme strávili zbytek masopustu a tam jsme se, bratr a já, oba zamilovali do dcery konzula Němců jménem Filipína (bydleli jsme u něho) a pohádali se tak, že jsme spolu několik dní nemluvili.

14. Chantérac: Jacques Tserclaes, první hrabě de Tilly (zemřel 1624), starší bratr slavného vojevůdce třicetileté války Jana Tserclaese Tillyho, velitele ligistického vojska na Bílé hoře.

Za našeho pobytu v Janově nás markýzové Ambrogio a Federico Spinolové[15] pozvali na svatbu své sestry, kterou vdávali za knížete z Borgo Val di Taro z rodu Landi; učinili tak, jak soudím, na prosbu pana Manfreda Ravaschieriho, jemuž nás doporučil pan hrabě de Fiesque.

[Z Janova vyjeli první čtvrtek v postě a přes Tortonu dorazili do Milána, kde je „skvělou hostinou“ uctili markýzové de Marine, bratranci hraběte de Fiesque, provedli je po kostelích a pamětihodnostech města a kde je kastelán pustil do hradu a pohostil. Po čtyřech dnech pokračovali s rytířem Verdellim a španělským vyslancem ve Švýcarsku Alfonsem Casalem přes Como, Lugano a Bellinzonu, „za velmi špatného počasí“ vystoupili na Svatý Gotthard a sjeli do Altdorfu, přepluli jezero do Lucernu a přes Basilej, Thann a Remiremont dojeli do Épinalu k tetě, u níž zůstali přes Velikonoce 1598. Pak se vrátili k matce do Haroué a do Nancy. Zakrátko přijeli vyslanci vévody klevského požádat o ruku paní Antonie, druhé dcery lotrinského vévody, a odvezli ji do Düsseldorfu[16]. V září provázeli oba bratři pana de Vaudémont do Vaudrevange, kudy projížděl arcivévoda Albrecht na cestě do Itálie a do Španělska, kde se měl oženit s infantkou; jeho nejvyšší hofmistr don Diego de Ibarra je uvedl do arcivévodovy komnaty a ten je přijal velmi vlídně a řekl, že „naše jméno a náš rod jsou drahé jemu i celému jeho domu“.]

Po návratu z této krátké cesty jsme se chystali na cestu do Francie. Předtím jsme byli v Lucemburku vyžádat si k ní svolení od pana hraběte Petra Ar-

15. Ambrogio Spinola (zemřel 1630), janovský patricij a bankéř, později jeden z největších vojevůdců ve španělských službách – dobyl Ostende (1604) a Bredu (1625). Jeho bratr Federico, admirál, padl v námořní bitvě u Ostende roku 1603. Scipione Fieschi, hrabě de Fiesque (zemřel 1598), byl janovský šlechtic usazený na francouzském dvoře a rytíř královských řádů (Chantérac). Rod „Candi“ předlohy je nejspíše rod Landi, knížata z Val di Taro.

16. Chantérac: Jan Vilém, vévoda jülišský, klevský a bergský, zemřel bezdětný 25. března 1609 a jeho smrtí se otevřel spor o jülišsko-klevské dědictví, který málem rozpoutal evropskou válku. – François de Lorraine, hrabě de Vaudémont (zemřel 1632), byl mladší syn lotrinského vévody Karla III. a otec pozdějšího vévody Karla IV. Arcivévoda Albrecht (1559–1621), syn císaře Maxmiliána II. a bratr Rudolfa II., původně kardinál, odložil purpur, aby se oženil s infantkou Isabelou Klárou Evženií, dcerou Filipa II., a vládl s ní španělskému Nizozemí. Vaudrevange je dnešní Wallerfangen v Sársku.

nošta z Mansfeldu[17], našeho čestného poručníka. Dal nám je velmi nerad, protože chtěl, abychom vstoupili do služeb katolického krále, a to jen pod podmínkou, že až pobudeme nějaký čas u dvora krále a v Normandii (kde jsme podle toho, co mu matka namluvila, měli nějaké záležitosti), přejedeme odtud ke dvoru španělskému a nezavážeme se ani jednomu, ani druhému, dokud se nevrátíme z obou. Musili jsme mu nadto slíbit, že až budeme chtít volit, zařídíme se radou, kterou nám v té věci dají naši přední příbuzní a přátelé.

Podzim 1598: Příjezd do Paříže a balet holičů

Říjen. Vyjeli jsme tedy z Haroué, bratr a já, s matkou a oběma sestrami, ve velmi pěkné výpravě, den po svatém Františku, pátého října téhož roku 1598; přes Toul, Ligny, Saint-Dizier, Vitry, Fère-Champenoise, Provins a Nangis jsme dvanáctého téhož měsíce dorazili do Paříže a ubytovali se v paláci Montlor v ulici Saint-Thomas-du-Louvre.

Král byl tehdy v Monceaux, těžce nemocen, a byl ve velkém nebezpečí. Z matčiných známých u něho nebyl nikdo než pan de Schomberg[18], maršálův otec; matka mu napsala, aby zvěděla, kdy bychom se mohli Jeho Veličenstvu poklonit. Odpověděl jí, že ve stavu, v jakém král je, není radno na to ani pomyslet, a že jí radí, aby nás zdržela v Paříži, dokud tam Jeho Veličenstvo nepřijede a nám se té cti nedostane. Vyčkali jsme tedy a zatím

17. Petr Arnošt z Mansfeldu (1517–1604), místodržitel lucemburský a jeden z předních velitelů španělského krále v Nizozemí; jeho nemanželský syn Arnošt z Mansfeldu později bojoval ve službách českých stavů (roku 1618 pro ně dobyl Plzeň). „Katolický král“ je titul krále španělského. Bassompierrové měli statky v Lotrinsku i v říši a jako cizinci si mohli pána teprve zvolit. Chantérac připomíná, že skutečné poručnictví nad dětmi i statky měla matka.

18. Chantérac: Gaspard de Schomberg (zemřel 1599), šlechtic z Míšeňska, plukovník rejtarů ve francouzských službách za náboženských válek – tedy někdejší druh autorova otce; jeho syn Henri byl později maršálem Francie. Zámek Monceaux, dvě míle od Meaux, daroval král roku 1595 Gabrielle d'Estrées. Jindřich IV. tu v říjnu 1598 nebezpečně onemocněl horečkou a zadržením moči, jež působil výrůstek v močové trubici; ošetřovali ho ranhojiči, tehdy zároveň holiči – odtud námět baletu, o němž je řeč níže.

jsme se dvořili Madame[19], jeho sestře, která byla určena za vévodkyni de Bar a vše bylo už tehdy ujednáno. Zamýšlela oženit mě se slečnou Catherine de Rohan, aby si ji udržela u sebe v Lotrinsku, kde jsem měl nějaký majetek; já jsem však tehdy neměl do ženění chuť.

Navštívilo nás několik přátel mého nebožtíka otce a matčiných příbuzných, jako Dunes, Chanvallon, maršál de Brissac a bratři pánové de Saint-Luc; víc než kdo jiný se nám však věnoval pan hrabě de Gramont[20], který se tehdy ucházel o mou starší sestru. A stalo se, že jednoho dne, když se králi začalo dařit lépe, zajel si do Paříže pan velký podkoní[21], který byl prvním komořím; jakmile se to pan de Gramont dozvěděl, přišel pro mě, aby mě k němu dovedl na poklonu. On však šel k Pregontatovi do lázně, a tak jsem svůj úmysl mohl provést až druhý den ráno. Jeho obvyklá zdvořilost ho vedla k tomu, že mi řekl víc lichotek, než jsem zasluhoval, a naléhal, abych u něho zůstal na oběd, k němuž byli pozváni nejgalantnější muži dvora. Při obědě navrhli, že nastudují balet, aby krále rozveselili, a zatančí mu ho v Monceaux; všichni s tím souhlasili a tanečníky se stali jednak někteří z přítomných, jednak jiní, které vybrali a kteří tam nebyli. Řekli mi, že musím být při tom; projevil jsem po tom vášnivou touhu, ale protože jsem se ještě nepoklonil králi, zdálo se mi, že si to nesmím dovolit. Pan de

19. Kateřina Bourbonská (1559–1604), jediná sestra Jindřicha IV. – u dvora prostě „Madame“ – a neochvějná kalvinistka. Byla zasnoubena s Jindřichem Lotrinským, vévodou de Bar, dědicem lotrinského vévody; svatba se konala v lednu 1599. Slečna Catherine de Rohan (zemřela 1607) byla z přední hugenotské rodiny, sestra pozdějšího vůdce hugenotů vévody de Rohan; roku 1604 se provdala za falckraběte zweibrückenského (Chantérac).

20. Chantérac: Charles de Balsac, pán de Dunes, zvaný „krásný Entraguet“, účastník proslulého souboje „mignonů“ Jindřicha III. (1578); Jacques de Harlay, pán de Champvallon, jeden z milenců královny Markéty; Charles de Cossé, hrabě a později vévoda de Brissac, maršál Francie, který roku 1594 otevřel Jindřichu IV. brány Paříže, bratranec z druhého kolena autorovy matky; bratři d'Espinay Saint-Luc byli jeho synovci. Antoine, hrabě de Gramont (zemřel 1644), byl syn „krásné Corisandy“, někdejší milenky Jindřicha IV.; ze sňatku s Bassompierrovou sestrou sešlo.

21. Roger de Saint-Lary, pán a později vévoda de Bellegarde (zemřel 1646), velký podkoní Francie – odtud dvorské označení „Monsieur le Grand“ –, první komoří, oblíbenec Jindřicha III. i Jindřicha IV. a jeden z nejelegantnějších mužů dvora (Chantérac). Před králem byl milencem Gabrielle d'Estrées.

Joinville[22] na to řekl: „To vám nemá bránit; přijedeme do Monceaux včas, pokloníte se králi a večer potom zatančíme balet.“ A tak jsem se ho naučil s jedenácti dalšími, jimiž byli pánové hrabě d'Auvergne, de Joinville, de Sommerive, velký podkoní, Gramont, Termes, mladý Schomberg, Saint-Luc, Pompignan, Messillac a Maugeron; jmenuji je proto, že to byl výkvět lidí tehdy tak krásných a urostlých, že víc už nebylo možné. Představovali holiče – podle mého soudu proto, aby si utahovali z krále, jehož výrůstek, který tehdy měl, vydal do rukou lidem toho řemesla, aby ho ošetřovali.

Když jsme se balet naučili, vydali jsme se do Monceaux, abychom ho zatančili. Jakmile se však král dozvěděl, že jedeme, vzkázal nám naproti, že v Monceaux, které tehdy nebylo skoro k obývání, nemá střechu, pod kterou by nás uložil, a že se máme zastavit v Meaux, kam ještě ten večer pošle šest kočárů, aby nás přivezly s celou baletní výpravou. Tak jsem byl zklamán v naději, že ho pozdravím před baletem. Oblékli jsme se tedy v Meaux, nasedli s hudbou, pážaty a houslisty do kočárů, které nás přivezly nebo které nám poslal král, a zatančili jsme ten balet. Když jsme potom sňali masky, král vstal, přišel mezi nás a zeptal se, kde je Bassompierre. Tu mě všichni ti princové a páni představili, abych mu objal kolena; zahrnul mě laskavostmi a nikdy bych nebyl věřil, že tak veliký král může mít tolik dobroty a důvěrnosti k mladému muži, jako jsem byl já. Potom mě vzal za ruku a šel mě představit paní vévodkyni de Beaufort[23], své milence, jíž jsem políbil šat; a král, aby mi dal příležitost pozdravit ji a políbit, odešel jinam.

Zůstali jsme v Monceaux do jedné hodiny po půlnoci, pak jsme se vrátili na noc do Meaux a nazítří do Paříže.

22. Claude de Lorraine (1578–1657), mladší syn vévody Jindřicha de Guise zavražděného roku 1588, princ de Joinville, od roku 1606 vévoda de Chevreuse; Bassompierre ho nazývá střídavě oběma jmény (Chantérac). Z ostatních tanečníků: hrabě d'Auvergne je Charles de Valois (1573–1650), nemanželský syn Karla IX. a Marie Touchet, později vévoda d'Angoulême – nevlastní bratr slečen d'Entragues, o nichž bude řeč; Sommerive je syn vévody de Mayenne, známý z Ferrary; Termes je César-Auguste de Saint-Lary, mladší bratr velkého podkoního; mladý Schomberg je Annibal, který později padl v Uhrách proti Turkům.

23. Gabrielle d'Estrées (zemřela 1599), od roku 1591 milenka Jindřicha IV., markýza de Monceaux a od roku 1597 vévodkyně de Beaufort (Chantérac). Porodila králi tři děti a král se s ní po zrušení svého manželství s královnou Markétou hodlal oženit.

Paní vévodkyně dostala od krále svolení přijet do Paříže, aby viděla balet tančit ještě jednou u Madame v paláci královny matky, kde se tančil o den později. A dvanáct masek si k tanci branlů vybralo slečnu de Guise, paní vévodkyni, Catherine de Rohan, slečnu de Luce, paní de Villars a de la Pardieu a slečny de Retz, de Bassompierre, de Haraucourt, d'Entragues, de la Patrière a de Mortemer[24]. Jmenuji je proto, že když těch čtyřiadvacet mužů a dam začalo tančit branly, bylo celé shromáždění uneseno pohledem na výběr tak krásných lidí; takže když branly skončily, musili je začít ještě jednou, aniž se páry rozešly – což jsem od té doby nikdy neviděl. Madame, králova sestra, netančila, protože měla trochu dnu v noze; zdržela však společnost od deseti hodin večer až do rána, kdy byl už bílý den.

Král se o několik dní později uzdravil a odjel změnit vzduch do Saint-Germain; cestou se zastavil v Paříži. Bydlel v děkanství u Saint-Germain-l'Auxerrois, kde bydlela paní vévodkyně; a v Saint-Germain-en-Laye dal pokřtít posledního nemanželského syna, kterého měl s řečenou paní vévodkyní. Dostal jméno Alexandre od Madame, královy sestry, a pana hraběte de Soissons[25], kteří ho drželi u křtu; a večer po obřadu se tančil velký balet Cizinců, v němž jsem byl i já, v družině Indiánů.

1599: Svatba Madame a hádka na jarmarku

[Leden. Rok 1599 začal obřadem řádu svatého Ducha, při němž byli za rytíře jmenováni a přijati vévoda de Ventadour, markýz de Trainel, pan de Chevrières, vikomt d'Auchy, pánové de Palaiseau, hrabě de Choisy, Poyanne a Belin. Den nato přijel vévoda de Bar, aby se oženil s Madame; pan de

24. Chantérac: slečna de Guise je Louise-Marguerite de Lorraine (zemřela 1631), sestra pana de Joinville, od roku 1605 princezna de Conti – o ní se soudilo, že byla s Bassompierrem tajně oddána; paní de Villars je Julienne-Hippolyte d'Estrées, sestra Gabriellina, podle Tallemanta des Réaux do Bassompierra zamilovaná; slečna de Bassompierre je autorova sestra; slečna d'Entragues je nejspíše Henriette, která zakrátko vystřídala Gabriellu jako králova milenka a stala se markýzou de Verneuil – její sestra Marie byla později milenkou Bassompierrovou. Branle je společenský tanec v kole nebo v řadě, k němuž si maskovaní tanečníci po baletu vybírali dámy z publika. „Palác královny matky“ pokládá Chantérac za Tuilerie, postavené Kateřinou Medicejskou; může však jít i o její městský palác u svatého Eustacha (pozdější Hôtel de Soissons), který králova sestra roku 1601 koupila.

25. Alexandre, zvaný rytíř de Vendôme (1598–1629), legitimovaný roku 1599, později velkopřevor Francie; zemřel ve vězení ve Vincennes. Jeho kmotr Charles de Bourbon, hrabě de Soissons (1566–1612), králův bratranec z rodu Condé, byl u dvora nazýván prostě „pan hrabě“ (Chantérac).

Montpensier[26] *mu z králova rozkazu vyjel naproti a přivedl ho do Paříže, král sám ho uvítal mezi Pantinem a La Chapelle, objal ho, „zanechal ho v rukou pana de Montpensier a šel strávit zbytek dne na lovu“.]*

O několik dní později byl s Madame oddán v Saint-Germain panem arcibiskupem rouenským[27], nemanželským bratrem krále, jehož dlouho nebylo možno přemluvit, aby ten úkon vykonal, a to kvůli náboženství, které Madame vyznávala. Po obědě byl velký ples, při němž jsem vedl slečnu de Longueville.

Dvůr se vrátil do Paříže a parlamentní soud přišel králi přednést výhrady směřující k tomu, aby nebyl zapsán edikt nantský ve prospěch těch od Náboženství; král jim odpověděl velmi dobrými slovy[28]. Byl jsem při tom.

Únor. Jeho Veličenstvo si odtud za saintgermainského jarmarku zajelo do Fontainebleau nařídit stavby, které tam chtělo dát provést zjara. Za jeho nepřítomnosti došlo na jarmarku k výtržnosti několika princů proti panu velkému podkonímu, při níž se pan de Chevreuse pohádal s Termesem. Doprovázeli jsme pana velkého podkoního zpátky a v ulici de Bussy jsme se s nimi setkali, aniž jedni nebo druzí udělali něco jiného, než že se na sebe zpupně dívali. Pan de Montpensier zadržel Termesa ve svém paláci, a když se pan velký podkoní vrátil do svého s mnoha pány, přišel tam kolem půlnoci pan d'Aiguillon[29] nabídnout panu velkému podkonímu, že chce-li

26. Řád svatého Ducha, založený roku 1578 Jindřichem III., byl nejvyšší francouzský rytířský řád (modrá stuha); noví rytíři se přijímali o Novém roce. Chantérac: obřad se konal 2. ledna 1599; d'Auchy a Palaiseau ve skutečnosti patřili už k promoci roku 1597. Henri de Bourbon, vévoda de Montpensier (1573–1608), byl princ královské krve.

27. Charles de Bourbon (zemřel 1610), nemanželský syn Antonína Bourbonského, krále navarrského, a tedy nevlastní bratr Jindřicha IV., arcibiskup rouenský v letech 1597–1604 (Chantérac). Sňatek katolického prince s kalvinistkou vyžadoval papežský dispens, který nepřišel; svatba se podle Chantéraca konala 30. ledna 1599 a Řím ji dlouho odmítal uznat.

28. Edikt nantský (duben 1598) zaručil hugenotům – „těm od Náboženství“, totiž „náboženství prý reformovaného“ – svobodu svědomí, omezenou svobodu bohoslužeb a přístup k úřadům. Aby platil, musel jej pařížský parlament, nejvyšší soud království, zapsat do svých register. Králova rázná řeč k soudcům, pronesená podle jiných pramenů už 7. ledna 1599, je proslulá; edikt byl zapsán 25. února (Chantérac).

29. Henri de Lorraine (padl 1621 před Montaubanem), starší syn vévody de Mayenne a bratranec pana de Joinville, jemuž se nabízel za sekundanta (Chantérac). „Vést na louku“ znamená přivést k souboji; sekundanti se tehdy bili také. Saintgermainský jarmark, konaný koncem zimy u opatství Saint-Germain-des-Prés, byl hlavní zimní zábavou Paříže – s krámky, hernami a loteriemi, kam chodil celý dvůr.

přivést svého bratra na louku, přivede tam on pana de Joinville a oni dva že se utkají spolu. Odpověděl, že jeho bratr je v rukou pana de Montpensier a že on je služebníkem pana de Joinville i jeho, víc že mu však říci nemůže. Ta rozmíška přiměla krále k návratu z Fontainebleau; všechno urovnal, pana de Termes však podržel ve vazbě až do odjezdu Madame.

[Madame odjela do Lotrinska ve čtvrtek druhého dne postu (25. února). Král ji s vévodkyní de Beaufort vyčkal v Monceaux, vystrojil jí tam „nádhernou hostinu" a doprovodil ji do Jouarre; dál až do Châlons ji vedli pánové de Montpensier a de Nemours. Král pak odjel strávit půst do Fontainebleau a většina dvora se zdržela v Paříži.]

1599: Kapucín Joyeuse a smrt vévodkyně de Beaufort

Paní de Retz se jednoho večera vracela z Noisy a pan vévoda de Joyeuse mě vzal s sebou jí naproti: on i já jsme přisedli do jejího kočáru a vrátili se s ní do paláce de Retz, kde jsme posvačili a kolem půlnoci se rozešli. Celý ten den byl nejlepším společníkem na světě. Dal jsem mu dobrou noc u zadních dveří jeho domu; on jím jen prošel a šel se odevzdat kapucínům, u nichž svatě dokonal své dny. Druhý den ráno to otec Archange, kapucín, který kázal v Saint-Germain, oznámil v kázání; byl jsem při něm na kruchtě s pány de Montpensier, d'Épernon a velkým podkoním[30], kteří tím nebyli o nic méně ohromeni než já, zato zarmouceni víc, ačkoli i já jsem byl zarmoucen velmi; toho pána jsem si totiž zvlášť vážil.

O dva dny později jsem odjel do Fontainebleau. Když tam jednou králi řekli, že mám krásné portugaly a jiné velké zlaté mince, zeptal se mě, zda bych o ně nechtěl hrát cent s jeho milenkou; svolil jsem, a tak mě nechával u ní hrát, zatímco byl na lovu, a večer se hry ujímal sám. To mi zjednalo

30. Henri de Joyeuse (zemřel 1608), hrabě du Bouchage a později vévoda, bratr oblíbence Jindřicha III. Po smrti ženy vstoupil roku 1587 ke kapucínům jako otec Ange, roku 1592 klášter opustil, aby vedl ligu v Languedoku, stal se maršálem Francie a 8. března 1599 se do řádu vrátil; Chantérac k němu připomíná Voltairovy verše: „Neřestník, kajícník, dvořan, poustevník, / oblékl, odložil a znovu oblékl kyrys i žíněné roucho." O otci Archangeovi se podle Chantéraca říkalo, že je plodem lásky královny Markéty a Champvallona. Paní de Retz je Claude-Catherine de Clermont (zemřela 1604), vévodkyně a maršálka de Retz, proslulá vzdělaností. Jean-Louis de Nogaret de La Valette, vévoda d'Épernon (1554–1642), někdejší všemocný oblíbenec Jindřicha III. a generální plukovník pěchoty, hrál významnou úlohu i za Jindřicha IV. a Ludvíka XIII. a dožil v nemilosti.

velkou důvěrnost s králem i s ní. A když mě jednoho dne přivedl k řeči o tom, co mě přimělo přijet do Francie, přiznal jsem mu upřímně, že jsem nepřijel s úmyslem vstoupit do jeho služeb, nýbrž jen strávit tu nějaký čas a potom učinit totéž u dvora španělského, dřív než se nějak rozhodnu, kudy a kam zamířit za svým štěstím; že mě však okouzlil tak, že nepůjdu dál hledat pána, a chce-li mé služby, zasvěcuji se jim až do smrti. Tu mě objal a ujistil mě, že jsem nemohl najít lepšího pána, než je on, který by mě měl raději a víc přispěl k mému štěstí a postupu. Bylo to jednoho úterý … března[31]; od té chvíle se počítám za Francouze a mohu říci, že jsem v něm od té doby nalezl tolik dobroty, důvěrnosti a důkazů přízně, že jeho památka bude po zbytek mých dnů hluboko vryta v mém srdci.

Duben. Přišel Svatý týden a já jsem požádal krále o dovolení jet vykonat velikonoční pobožnost do Paříže. Řekl mi, že pojedu v úterý s ním do Melunu, kam doprovodí svou milenku, která ji chtěla také vykonat v Paříži. Když jsme večer byli v Melunu, dal mě král zavolat, zrovna když večeřel, a řekl mi: „Bassompierre, má milenka vás chce zítra vzít s sebou ve své lodi do Paříže; budete cestou spolu hrát.“ Nazítří ji vyprovodil až k nalodění a mě posadil k ní. Přistála poblíž Arzenálu, kde na ni čekali maršál de Balagny a markýz de Cœuvres; pomohli jí vystoupit a odvedli ji do blízkého domu u Arzenálu, kde bydlela její sestra paní maršálka de Balagny. Tam za ní přišly paní a slečna de Guise, paní de Retz s dcerami a několik dalších dam a doprovodily ji na temné hodinky do Petit Saint-Antoine[32], kde byla při temných hodinkách výtečná hudba, a potom ji dovedly do jejího bytu v děkanství u Saint-Germain. Požádala slečnu de Guise, aby u ní zůstala; ale hodinu nato ji zachvátila prudká křeč, z níž se probrala, a když chtěla začít dopis, který psala králi, přišla druhá křeč tak prudká, že už k sobě nepřišla. Zůstala v tom stavu celou noc a druhý den, kdy porodila

31. V rukopise je den vynechán; podle Chantéraca šlo o 16., 23. nebo 30. březen 1599. Do Fontainebleau odjel Bassompierre ve středu 10. března, dva dny po Joyeusově návratu do kláštera. – Portugaly jsou velké zlaté mince portugalské ražby v hodnotě několika dukátů; cent („sto“) je karetní hra pro dva hráče, předchůdce piketu.

32. Temné hodinky (tenebrae): zpívané noční hodinky posledních dnů Svatého týdne, při nichž se postupně zhášejí svíce; dvorská společnost je navštěvovala i kvůli hudbě. Chantérac: Jean de Montluc, pán de Balagny (zemřel 1603), maršál Francie, byl manžel Diany d'Estrées, starší sestry Gabrielliny; François-Annibal d'Estrées, markýz de Cœuvres (zemřel 1670), její bratr, pozdější maršál d'Estrées. „Paní de Guise“ je Catherine de Clèves, vdova po vévodovi zavražděném v Blois a matka slečny de Guise.

mrtvé dítě; a na Velký pátek v šest hodin ráno skonala. Viděl jsem ji v tom stavu ve čtvrtek odpoledne, tak změněnou, že nebyla k poznání.

Na Velký pátek, když jsme byli na pašijovém kázání v Saint-Germain-l'Auxerrois, přišel La Varenne říci maršálu d'Ornano, že paní vévodkyně právě zemřela[33] a že je třeba zabránit králi, aby přijel do Paříže, kam spěšně míří; prosil ho, aby mu jel naproti a odvrátil ho od toho. Byl jsem při kázání vedle maršála a ten mě požádal, abych jel s ním. Učinil jsem tak a zastihli jsme krále za La Saussaye poblíž Villejuif, jak se žene tryskem na malých rychlých koních. Když uviděl pana maršála, vytušil, že mu jede oznámit tu novinu, a dal se do velkého nářku. Nakonec ho přiměli sesednout v opatství La Saussaye a uložili ho tam na lůžko. Projevoval všechnu přemíru bolesti, jakou si lze představit. Když konečně přijel z Paříže kočár, posadili ho do něho, aby se vrátil do Fontainebleau; všichni přední princové a páni se k němu mezitím sjeli. Jeli jsme tedy s ním do Fontainebleau, a když byl ve velkém sále s krbem, kam nejprve vystoupil, požádal celou společnost, aby se vrátila do Paříže a prosila Boha o útěchu pro něho. U sebe podržel pana velkého podkoního, hraběte du Lude, Termesa, Castelnaua de Chalosse, Montglata a Frontenaka; a když jsem odcházel se všemi, které propustil, řekl mi: „Bassompierre, byl jste poslední u mé milenky; zůstaňte také u mne, abyste mi o ní vyprávěl.“ A tak jsem zůstal i já a byli jsme osm nebo deset dní, aniž se společnost rozrostla, leda o několik vyslanců, kteří mu přijeli projevit soustrast a hned se zase vraceli.

1599: Král a slečna d'Entrague

Neuplynulo však mnoho dní a začal nové milostné pletky se slečnou d'Entrague[34], k níž často posílal hraběte du Lude a Castelnaua. Nakonec se paní

33. Podle pamětníka L'Estoila zemřela Gabrielle až v sobotu 10. dubna 1599; Chantérac to vysvětluje tím, že La Varenne dal králi oznámit nevyhnutelnou smrt předčasně, aby nedojel do Paříže. Zemřela patrně na eklampsii; současníci mluvili o jedu, protože král se s ní chystal po Velikonocích oženit. Guillaume Fouquet de La Varenne (zemřel 1616), původně kuchař, byl králův důvěrník a posel v milostných věcech; Alphonse d'Ornano (zemřel 1610), Korsičan, maršál Francie.

34. Henriette de Balsac d'Entrague (1579–1633), dcera Françoise de Balsac d'Entrague a Marie Touchet, někdejší milenky Karla IX. Ctižádostivá rodina ji králi prodala draho: za sto tisíc tolarů a písemný slib manželství pro případ, že mu do roka porodí syna (říjen 1599). Stala se markýzou de Verneuil. Malesherbes, zámek rodiny d'Entrague, leží mezi Fontainebleau a Orléansem. Hrabě du Lude, králův prostředník, byl později vychovatelem králova syna Gastona (Chantérac).

d'Entragues usadila v Malesherbes a kdekdo říkal králi, že má-li zahnat svůj zármutek, musí se jít rozptýlit; jel tam tedy a velmi se zamiloval. Bylo nás s ním jen deset nebo dvanáct, jedli jsme obvykle u jeho stolu a bydleli v témž zámku.

[Květen–červen. Odtud jel král do Le Hallier a paní d'Entragues do Chemault, „kam král zajížděl každou chvíli“. V Le Hallier měl král v galerii „prudký výstup“ s hrabětem d'Auvergne, jehož svědky byli pan de Sainte-Marie-du-Mont a Bassompierre; pak jel do Châteauneuf-sur-Loire a dámy se vrátily do Paříže. V předvečer svatého Jana byl dvůr v Orléansu, kde pobývala maršálka de La Châtre se dvěma dcerami, „které byly velmi krásné“; den po svatém Janu však král vyrazil poštou do Paříže a ubytoval se u Gondiho[35]*, protože paní d'Entragues bydlela v paláci de Lyon. Po několika dnech se tam hraběti du Lude, který šel za slečnou d'Entragues od krále, přihodila jakási nepříjemnost; její otec a bratr ztropili povyk a nazítří ji odvezli do Marcoussis. Král se tam jednoho rána zastavil cestou do Blois a zakrátko se z Blois vrátil do Paříže – poštou za jediný den, s devíti koňmi, „a já jsem byl v té družině“.]*

Červenec. Ubytoval se u prezidenta de Verdun[36], kde jsme povečeřeli; pak jsme uložili krále a dali se do hry v kostky, pan de Roquelaure, králův podkoní Marcilly a já. Zakrátko jsme uslyšeli krále volat, aby k němu někdo přišel; byl venku ze své komnaty. Přiběhli jsme a našli ho, jak se přetahuje o dveře své komnaty s Beringhenem, jehož tam zavřel a jemuž se pomátl rozum od palčivého slunce, které mu ten den pražilo na hlavu, když jel s králem poštou. Vytáhli jsme Beringhena ven a v králově komnatě spal místo něho pan de Roquelaure.

Král na té cestě neměl s sebou žádnou výpravu; obědval u některého prezidenta, večeřel u některého prince nebo pána, podle toho, komu to dal vzká-

35. Jérôme de Gondi, Florenťan ve francouzských diplomatických službách; jeho palác v předměstí Saint-Germain se později stal palácem Condé (Chantérac). Marcoussis je hrad rodiny d'Entragues jižně od Paříže. „Jet poštou“ znamená jet rychle na koních střídaných na poštovních stanicích.

36. Chantérac: Nicolas de Verdun, tehdy prezident jedné z komor pařížského parlamentu, později jeho první prezident; Antoine de Roquelaure (zemřel 1625), starý Gaskoněc z králova nejbližšího okolí, od roku 1615 maršál Francie; Pierre de Beringhen, první králův komorník, který spával v králově ložnici.

zat. Slečnu d'Entragues ještě neměl a spával občas s jednou hezkou holkou, které říkali la Glaude. Stalo se, že jednoho večera po večeři u pana d'Elbeuf šel král spát k Zametovi s tím děvčetem, a když jsme ho odstrojili a chtěli nasednout do králova kočáru, který nás měl odvézt domů, dostali se pánové de Joinville a velký podkoní do hádky kvůli něčemu, co prý podle prvního řekl pan velký podkoní králi o slečně d'Entragues a o něm; takže pan velký podkoní byl zraněn do hýždě, vidam z Le Mans dostal ránu skrz tělo a La Rivière ránu do beder[37]. Když pan de Praslin dal zavřít vrata domu a pan de Chevreuse odešel, požádali mě, abych šel za králem a vypověděl mu, co se stalo. Vstal v županu a s kordem a přišel na schodiště, kde byli; já jsem před ním nesl pochodeň. Rozzlobil se nesmírně a ještě v noci poslal vzkázat prvnímu prezidentovi, aby k němu nazítří přišel s parlamentním soudem; přišli kolem deváté hodiny ráno. Přikázal jim, aby věc dali vyšetřit a zjednali řádnou spravedlnost; učinili tak a dali předvolat hraběte de Cramail, Barrauta, Chaserona a mě, abychom o věci svědčili. Král nám přikázal jít odpovídat komisařům, jimiž byli pánové de Fleury a de Turin, radové velké komory; to jsme učinili a proces byl veden. Ale na naléhavou prosbu, kterou ke králi vznesli pan, paní a slečna de Guise, nešla věc dál; a o dva měsíce později tu při urovnal v Conflans pan konetábl[38].

Král se po dvou dnech vrátil do Blois a brzy potom (v srpnu) jel do Chenonceaux navštívit královnu Louisu[39], která tam tehdy pobývala; trochu se zamiloval do jedné z královniných dvorních slečen, jménem La Bourdaisière. Vrátil se strávit léto ve Fontainebleau a čas od času zajížděl za slеč-

37. Chantérac: princ de Joinville byl do slečny d'Entragues zamilován; příhodu líčí i Tallemant des Réaux. Sébastien Zamet (zemřel 1614), finančník původem z Luccy, „pán osmnácti set tisíc tolarů“, byl králův bankéř a hostitel jeho soukromých zábav. Charles de Lorraine, vévoda d'Elbeuf (1556–1605), byl z rodu Guisů. Vidam z Le Mans je Charles d'Angennes, markýz de Rambouillet (zemřel 1652), pozdější manžel slavné hostitelky literárního salonu. Charles de Choiseul, markýz de Praslin (zemřel 1626), kapitán královy tělesné stráže, byl od roku 1619 maršálem Francie.

38. Henri de Montmorency (1534–1614), konetábl Francie – nejvyšší vojenský hodnostář koruny, jemuž z úřadu příslušelo rozsuzovat spory šlechty o čest; u dvora „pan konetábl“. První prezident pařížského parlamentu byl v letech 1583–1611 Achille de Harlay. Pan, paní a slečna de Guise jsou bratr, matka a sestra prince de Joinville (Chantérac).

39. Louise Lotrinská (1553–1601), vdova po Jindřichu III., zavražděném roku 1589; žila v ústraní a ve stálém smutku na zámku Chenonceau a potom v Moulins. La Bourdaisière je Marie Babou de La Bourdaisière (Chantérac), z rodiny Gabrielliny matky.

nou d'Entragues do Malesherbes, kde jí (v září) dosáhl; a na podzim, po návratu do Paříže, ji ubytoval (v říjnu) v paláci de Larchant.

[Král zajel ještě poštou do Orléansu, kudy projížděla královna Louise na cestě do Moulins, a strávil s ní tři dny. V téže době se mu v Orléansu poklonil kardinál Ondřej Rakouský – syn arcivévody Ferdinanda Tyrolského a Filipiny Welserové, narozený na zámku Březnice v Čechách, biskup kostnický.]

Listopad. Koncem podzimu přijel král do Monceaux, odkud jsem se s ním rozloučil a jel do Lotrinska jednat s Jeho Výsostí, aby mě zprostila ručení, které za ni převzal můj nebožtík otec, za sto padesát tisíc tolarů, jež si vypůjčila na svatbu své dcery paní velkovévodkyně a pro něž mě v Paříži znepokojovali.

Prosinec. Zůstal jsem v Lotrinsku šest týdnů, spíš z lásky, kterou jsem choval ke slečně de Bourbonne[40], než kvůli té druhé záležitosti.

1600: Vévoda savojský v Paříži

Leden. Vrátil jsem se konečně v předvečer Tří králů roku 1600. Několik dní předtím přijel ke králi pan vévoda savojský[41]; král byl toho večera na velké hostině u pana de Nemours, po níž následoval ples. Šel jsem se mu poklonit a on mě pak představil vévodovi savojskému a řekl mu o mně mnoho dobrého.

40. Yolande de Livron, slečna de Bourbonne (narozená 1581), dcera autorovy sestřenice Gabrielle de Bassompierre (Chantérac). „Jeho Výsost“ je lotrinský vévoda Karel III. (vládl 1545–1608), jeho dcera toskánská velkovévodkyně Kristina. Tolar (écu) měl hodnotu tří liber; šlo o obrovskou částku, pro niž věřitelé stíhali ručitelova dědice.

41. Karel Emanuel I. (vládl 1580–1630) se roku 1588 zmocnil markrabství Saluzzo, francouzské državy v Piemontu. Do Paříže přijel v prosinci 1599 vyjednávat a smlouvou z února 1600 slíbil do června buď Saluzzo vrátit, nebo za ně postoupit Bresse; zároveň však navazoval tajné styky s nespokojenými velmoži, především s maršálem de Biron.

Téhož večera přišla zpráva o ústupu od Kaniže, který král nesmírně chválil, stejně jako počínání pana de Mercœur[42]. A když pan hrabě de Soissons na to řekl, že se diví, že to pan de Mercœur dokázal, protože ho za vojevůdce nepokládá, odsekl mu král: „A co byste říkal, kdyby vás nebyl zajal a vašeho bratra neporazil?“

[Zbytek zimy vyplnily balety: pánové d'Auvergne a de Biron tančili balet Turků, pánové de Montpensier, de Guise a velký podkoní balet Zamilovaných, „v němž jsem byl i já“, hrabě d'Auvergne s několika dalšími „bez přípravy“ balet Pradlen a krátce nato balet Nymf, pan de Nemours balet Líbezných doktorů; v únoru se konaly i slavnosti na koních.]

Té zimy jsem chodil k paní de Santeny a potom jsem se zamiloval do La Raverie; král se zamiloval do paní de Boinville a do slečny Clin[43].

Březen. Vévoda savojský odjel kolem poloviny postu. Král ho vyprovodil míli za Paříž a jel vykonat velikonoční pobožnost do Fontainebleau, kde se zakrátko v lázeňském sále konala disputace o ověření článků z knihy pana du Plessis-Mornay proti mši[44]; byl jsem při ní. Přijel tam za králem pan de Vaudémont.

Duben. Odjel jsem navštívit matku do Lotrinska, kde jsem zůstal jen osm dní.

42. Philippe-Emmanuel de Lorraine, vévoda de Mercœur (1558–1602), poslední vůdce ligy v Bretani, se po smíření s králem dal do služeb Rudolfa II. a velel císařskému vojsku v Uhrách. Když se mu nepodařilo vyprostit Turky obleženou Kanižu (Nagykanizsa v jihozápadních Uhrách), provedl před mnohonásobnou přesilou obdivovaný ústup. Kaniža ovšem padla až v říjnu 1600; zpráva tedy patrně nemohla přijít už v lednu toho roku a Bassompierre ji zřejmě zařadil po paměti nepřesně. Králova odpověď naráží na to, že Mercœur roku 1589 zajal hraběte de Soissons v Bretani a roku 1592 porazil u Craonu královské vojsko, jemuž velel jeho bratr princ de Conti (Chantérac).

43. Chantérac: paní de Santeny je patrně ta, pro niž král dal postavit zámek Ormesson; paní de Boinville byla manželkou králova rady Oudarta Hennequina; „slečna Clin“ je paní Quelinová, jejíž syn, rada parlamentu, se prý neprávem vydával za syna Jindřicha IV. – V baletech výše vystupuje Charles de Gontaut, vévoda de Biron (1562–1602), maršál Francie a nejslavnější z králových vojevůdců; o jeho pádu viz konec kapitoly.

44. Philippe du Plessis-Mornay (1549–1623), přední hugenotský státník a teolog, starý rádce Jindřicha IV., vydal roku 1598 spis o eucharistii namířený proti mši. Biskup z Évreux du Perron ho obvinil z falšování citátů z církevních otců; při veřejné disputaci před králem 4. května 1600 (Chantérac) byl Mornay uznán poraženým, což katolíci slavili jako velké vítězství.

1600: Válka v Savojsku

Květen. Když se pak král přijel do Paříže rozloučit s princeznami – jeho rozvod s královnou Markétou byl proveden a sňatek s princeznou Marií Medicejskou ujednán[45] –, vydal se poštou do Lyonu. Dvůr poslal napřed, aby na něho čekal v Moulins, kde se zdržel čtrnáct dní u královny Louisy, hlavně kvůli La Bourdaisière, kterou miloval.

Červenec. Konečně jsme dorazili do Lyonu, kde král pobyl tři měsíce[46] a čekal, jak dopadne smlouva, kterou uzavřel s panem vévodou savojským o vrácení markrabství Saluzzo; nakonec se vydal do Grenoblu, kam dorazil 14. srpna. Odjel jsem odtamtud téhož dne, abych byl při dobytí města Montmélian, k němuž pan de Créquy se svým plukem přiložil petardu z jedné strany a pan de Morges s několika kompaniemi gardového pluku z druhé[47]. Byl jsem se svým bratrancem Créquym, který měl víc štěstí než Morges, protože jeho petarda mu otevřela vstup do města, kdežto druhá udělala jen docela malou díru, takže naši lidé šli vylomit bránu, kterou měly vejít gardy. Postavili jsme barikádu proti zámku, který do nás hojně pálil z děl. Mezi oddíly, které vedl Morges, a oddíly pana de Créquy došlo k jistému zmatku kvůli jednomu z králových lehkých jezdců, kterého zabil dauphinéský šlechtic jménem Pilon, protože ho měl za nepřítele. Když pan de Créquy povyk utišil, chtěl přimět jednoho lehkého jezdce, Béarňana jménem Beuseins, aby zastrčil kord do pochvy; ten mu řekl, ať tasí sám svůj, což svár obnovilo, a utišila ho nakonec až rozvaha pana de Créquy. Zůstal jsem tam celý následující den i noc, kdy jsme šli vyplašit posádku zámku a měřili hloubku jejich příkopu. Střídali na nás náramně z mušket i z děl; a když se ostatní stáhli pod barikádou, kudy přišli, ztratil jsem jejich stopu, takže jsem byl víc než hodinu vydán na milost palbě ze zámku, dva-

45. Manželství Jindřicha IV. s Markétou z Valois, bezdětné a dávno jen formální, prohlásil papež v prosinci 1599 za neplatné. Svatební smlouva s Marií Medicejskou, neteří toskánského velkovévody, byla podepsána na jaře 1600; věno mělo umořit část králových dluhů u Medicejských.

46. Chantérac opravuje: tři týdny. Vévoda savojský lhůtu k vrácení Saluzza nedodržel a král mu v srpnu 1600 vypověděl válku; tažení bylo krátké a pro Francouze vítězné.

47. Montmélian na Isère byl hlavní pevností Savojska; město padlo hned, zámek na skále, pokládaný za nedobytný, se držel do listopadu. Petarda je kovový zvon naplněný prachem, který se připevnil na bránu a odpálil – petardník k ní musel dojít pod palbou. Charles de Créquy (zemřel 1638), zeť a dědic Lesdiguièrův, od roku 1621 maršál Francie (Chantérac), byl proslulý duelant; příbuzenství s Bassompierrem vykládá Chantérac v příloze svého vydání.

cet kroků od příkopu. Nakonec pan de Créquy, který měl o mě starost, poslal seržanta, aby mě hledal; byl jsem velmi rád, že jsem ho našel, a ještě radši, že jsem našel díru, kudy se dalo ven.

Večer nato jsem se vrátil k panu de Crillon, který vedl gardový pluk k Chambéry, kde jsme ještě té noci obsadili předměstí, a prorážejíce domy, dostali jsme se až k městské bráně. Král tam přijel nazítří v šest hodin ráno, a když dal město vyzvat, aby se vzdalo, vyšel pan de Jacob, který tam byl guvernérem, promluvit z hradby s panem de Villeroy[48]; ujednal s ním kapitulaci, že nedostane-li do tří dnů pomoc, vydá králi město i zámek Chambéry a že se král zatím smí přiblížit až k příkopu, ba i postavit tam své baterie. Král měl jen svůj gardový pluk, který neměl ani patnáct set mužů, tři švýcarské kompanie a pluk Créquyho s nějakými čtyřmi sty jezdci; a bylo třeba obléhat Chambéry i Montmélian zároveň a ještě čelit nepříteli. A dělostřelectvo bylo tak špatně vypraveno, že ke čtyřem dělům, která vzal z pevnosti Barraux, ustanovil komisaři Vignolla, Termesa, Contenana a mě, abychom každý řídili palbu jednoho; činili jsme to o závod jeden s druhým, ale nadarmo, neboť když nadešel smluvený den, vešel král do Chambéry.

Nazítří za svítání vyrazil pan de Lesdiguières[49] (jehož král učinil generálním místodržícím ve svém vojsku) se vším vojskem, které mohl vzít s sebou, a se všemi námi dobrovolníky, kteří jsme byli u krále, počtem deset nebo dvanáct; projeli jsme na dostřel děl Montmélianu a Miolans, nakrmili koně v Saint-Pierre-d'Albigny, pak jsme svedli šarvátku u Conflans a jeli ještě přes míli dál v domnění, že tam najdeme Albignyho ležet s vojskem vévody savojského. On však ráno odtáhl, takže jsme se museli vrátit do Sa-

48. Nicolas de Neufville, pán de Villeroy (zemřel 1617), státní sekretář, který sloužil čtyřem králům a řídil zahraniční věci (Chantérac). Louis de Berton de Crillon (zemřel 1615), velitel pluku francouzských gard, proslul odvahou jako „chrabrý Crillon“. Chambéry bylo hlavním městem savojského vévodství. Barraux je pohraniční pevnost v údolí Isèry, kterou Lesdiguières odňal Savojsku roku 1598.

49. François de Bonne, pán de Lesdiguières (1543–1626), hugenotský vůdce z Dauphiné, který po desetiletí válčil se Savojskem a znal alpské průsmyky jako nikdo; roku 1609 maršál, roku 1622 – po přestupu ke katolictví – poslední konetábl Francie (Chantérac). Jako hugenot se níže vyhýbá dni svatého Bartoloměje: 24. srpna 1572 začalo v Paříži vraždění hugenotů. Albigny byl savojský guvernér; Conflans je dnes součástí města Albertville.

int-Pierre-d'Albigny, kam jsme dorazili až ve tři hodiny po půlnoci, po čtyřiadvaceti hodinách v sedle za nesmírného vedra.

Druhý den dal pan de Lesdiguières vyzvat Miolans, který se vzdal, ale Conflans toho dne oblehnout nechtěl, jednak pro námahu předešlého dne, jednak proto, že byl svátek svatého Bartoloměje, den neblahý pro ty od Náboženství. Ráno nato se tam však vypravil se třemi kompaniemi gardového pluku a sedmi Créquyho pluku a s nějakou jízdou. Gardy měly předvoj a spěchaly, aby Créquyho pluk předstihly, což se jim podařilo; přiblížily se k pevnosti zdola, předměstím, které měšťané dva dny předtím vypálili, když jsme se objevili před městem. Sotva se tam však usadily, byly spatřeny a ostřelovány zezadu z neopevněného domu, kde bylo čtyřicet muškетýrů, a při prvním výpadu, který obránci Conflans čtvrt hodiny nato podnikli, byly gardy zahnány až pod horu. Tu se objevil Créquyho pluk, který se s nimi vrátil a znovu zaujal první postavení. Gardisté přišli při obědě pana de Lesdiguières požádat o jedno ze dvou děl určených k ostřelování pevnosti, aby mohli dobýt onen dům, který jim tolik znepříjemňoval postavení. Tu pan de Créquy, kterého hnětlo, že gardy na něho nepočkaly, aby šli k obklíčení společně, on po jejich levici, nabídl panu de Lesdiguières, že dům vezme bez děla; ten ho vzal za slovo a po obědě přešel na druhý břeh Isèry naproti tomu domu, aby se podíval na tu kratochvíli. Petardník jménem Bourquet připevnil na dveře petardu, která nadělala víc hluku než škody; k domu však přiléhala stodola, tu podkopali a pak zapálili, což obránce donutilo vzdát se na milost a nemilost. Pan de Créquy je všechny svázané přivedl panu de Lesdiguières, a ten pak šel horem samošestý (byl jsem jedním z nich) prohlédnout místo, kam postaví svou baterii. Když jsme byli nahoře, jeden z kapitánů Créquyho pluku, který byl mezi těmi šesti, jménem La Couronne, dostal, právě když se mnou mluvil, z města ránu z muškety, která mu přerazila stehno. Pan de Lesdiguières nám ukázal, kde postaví baterii; měli jsme to místo za nepřístupné pro děla, on nám však řekl: „Zítra v deset hodin budou má dvě děla nahoře, vyhraju-li dnes večer na panu de Bassompierre čtyřicet tolarů, abych dal dvacet Švýcarům a dvacet Francouzům, kteří je vytáhnou.“

To také učinil. Nejprve dal dopravit děla, střelivo, hradební koše a podlážky pod děla na úpatí hory, tak příkré, že po ní stěží vystoupil pěší člověk, a

dal vykopat výklenky pro ty, kdo měli děla vytahovat; byly jako stupně, na nichž se mohli držet. Vzhůru po svahu rozestavil padesát Švýcarů z jedné strany a padesát Francouzů z druhé, s lany; a v odstupech dal cestou vzhůru udělat odpočívadla, kde se dalo dělo zastavit a kde měli Francouzi i Švýcaři čas vystoupit na vyšší stupně. Tak dal nejprve vytáhnout koše, pak podlážky, střelivo a lafety a nakonec vytáhl děla, s rychlostí neuvěřitelnou a jakou jsme ve Francii ještě nezažili. Baterie byla hotova v jedenáct hodin a začalo se střílet do zadní strany zámku, který je v horní části města, proti všemu očekávání obležených, kteří by si nikdy nepomysleli, že je vezmeme odtamtud. Král přijel k baterii kolem druhé hodiny odpoledne, právě když jsme se chystali k útoku; nedovolil to a poslal Perna, důstojníka své gardy, aby odvolal osm nebo deset nás dobrovolníků, kteří jsme byli připraveni vyrazit. A v téže chvíli dali ti z města bubnem znamení, že se chtějí vzdát; o dvě hodiny později vytáhlo za čestné kapitulace tisíc třicet vojáků, jimž velel jakýsi markýz de Versoy, baron de Vatteville – a nás, kteří jsme je obléhali, ani tolik nebylo.

Král odjel nazítří a přenocoval v Saint-Pierre-d'Albigny. Další den obědval na zámku Miolans. Našel tam pět vězňů, které tam vévoda savojský držel už dlouhá léta a kteří při východu nemohli snést denní světlo; čtyřem dal svobodu a pátý, v němž byl poznán člověk, jenž napáchal ve Francii velké ničemnosti, byl poslán do Lyonu, kde byl o několik dní později vpleten do kola. Odtud jel král na noc do Chamoux, aby oblehl Charbonnières, které už obklíčil pan de Crillon. Pan de Sully[50] tam přivezl množství děl, která dal vytáhnout nahoru po příkladu pana de Lesdiguières, a téhož dne, kdy baterie začala střílet, se zámek vzdal (v září). Strávili jsme při tom obléhání dvanáct dní a po dobytí Charbonnières odjel král do Grenoblu.

Chtěl jsem jet s panem de Lesdiguières do údolí Maurienne, které šel dobýt, ale král mi přikázal, abych jel s ním. Přenocoval v La Rochette a na-

50. Maximilien de Béthune (1559–1641), tehdy markýz de Rosny, od roku 1606 vévoda de Sully: hugenot, vrchní správce financí a velmistr dělostřelectva, nejbližší spolupracovník Jindřicha IV. (Chantérac). Charbonnières, pevnost střežící vstup do údolí Maurienne, kapitulovalo 10. září. Hrad Miolans nad údolím Isèry sloužil savojským vévodům jako státní vězení; v 18. století tu byl vězněn markýz de Sade.

zítří obědval v Grenoblu. Když se tam dozvěděl, že paní de Verneuil[51] přijíždí do Saint-André-de-la-Côte, vyjel za ní a dal mi půjčit jednoho z koní své stáje, abych jel s ním. Urazil jsem tu cestu klusem a byl jsem tak znaven, že jsem při příjezdu už nemohl dál. Hned při setkání se král a paní de Verneuil pohádali, takže král se chtěl ve zlosti vrátit a řekl mi: „Bassompierre, ať nám osedlají koně, pojedeme zpátky.“ Řekl jsem mu, že rád vyřídím, aby osedlali jeho koně, ale co se mého týče, že se prohlašuji za straníka paní de Verneuil a zůstanu u ní. A zároveň jsem se tolik nachodil sem a tam, abych smířil dva lidi, kteří k tomu měli sami dobrou chuť, že jsem mezi nimi zjednal mír; a spali jsme v Saint-André. Nazítří se král vrátil do Grenoblu a vzal paní de Verneuil s sebou; zůstal tam osm nebo deset dní.

[Potom se král vrátil do Chambéry a v říjnu zajel do Aix a do Annecy, kde ho „velmi dobře“ přijal pan de Nemours a kam za ním od obléhání Bourgu přijel maršál de Biron. „Zajeli jsme si zatím prohlédnout Ženevu, kde jsme viděli Theodora Bezu.“[52] Z Annecy jel král do Faverges – které zčásti vyhořelo téže noci „nedopatřením královské kuchyně“ –, do Beaufortu a nahoru k průsmyku Cormet, který chtěl prohlédnout jako jednu z cest, jimiž se vévoda savojský mohl vrátit do své země; přes Saint-Pierre-d'Albigny a kolem baterií u Montmélianu se pak vrátil do Chambéry, kde přenechal svůj byt blížícímu se legátovi, kardinálu Aldobrandinimu, synovci papeže Klementa VIII. Královo vojsko mezitím „nesmírně rostlo a všichni princové a páni Francie se tam hrnuli o závod“. Baterie začaly ostřelovat zámek Montmélian, ale po prvním dni umlkly: guvernér hrabě de Brandis vyjednal, že pevnost vydá, nepřijde-li jí do měsíce na pomoc vojsko (kapitulace byla podle Chantéraca podepsána 16. října). Legáta přijali v Chambéry s velkou nádherou; když projížděl kolem Montmélianu, stálo vojsko, které mělo ten den generální přehlídku, v bitevním šiku. Král odjel do Moûtiers,

51. Slečna d'Entragues, mezitím povýšená na markýzu de Verneuil. V létě 1600 předčasně porodila mrtvého syna, čímž králův písemný slib manželství pozbyl účinnosti. Chantérac soudí, že příčinou hádky byl právě tento slib a blížící se příjezd „tlusté bankéřky“, jak favoritka nazývala Marii Medicejskou.

52. Theodor Beza (Théodore de Bèze, 1519–1605), Kalvínův nástupce v čele ženevské církve, tehdy jednaosmdesátiletý; Ženeva byla „protestantským Římem“ a přirozeným spojencem Jindřicha IV. proti Savojsku. Henri de Savoie, vévoda de Nemours (zemřel 1632), z větve savojského rodu usazené ve Francii, sídlil v Annecy a za této války zůstal nečinný (Chantérac). Aix je dnešní Aix-les-Bains.

protože vévoda savojský znovu obsadil celé údolí Tarentaise od Malého svatého Bernarda až k průsmyku Pas du Ciel, který střežily pluky Navarra a Chambord.]

Listopad. Král tam přijel a dal svést velkou šarvátku, při níž byl po celou dobu sám, aby velel a přiměl nás k ústupu, vydán nesčetným ranám z mušket, které po něm pálily. Vrátil se na noc do Moûtiers a odtud jel do Chambéry přes Montmélian, který mu byl tehdy vydán podle dřívější kapitulace. Zastihl tam pana legáta, s nímž měl několik rozmluv, aniž se co rozhodlo.

Paní de Verneuil se vrátila do Francie a král šel oblehnout pevnost Sainte-Catherine; když ji dobyl, odevzdal ji Ženevanům, kteří ji v tu hodinu srovnali se zemí (v prosinci). To legáta urazilo tak, že chtěl okamžitě odjet, a dalo velkou práci ho zdržet. Koncem roku se král konečně vrátil do Lyonu, kde našel královnu, která tam už vykonala svůj slavnostní vjezd, a téhož večera naplnil své manželství[53].

O několik dní později, když přijel pan legát, pojal ji za manželku před tváří církve.

1601: Nová královna a cesta do Anglie

[Leden. O několik dní později uzavřel král „k legátově spokojenosti“ mír s vévodou savojským, rozloučil se s legátem a jedné noci vyrazil poštou z Lyonu do Paříže. V Roanne vsedl na loď a po Loiře doplul do Briare; cestou se dozvěděl o smrti královny Louisy. Z Briare jel na noc do Fontainebleau, nazítří obědval ve Villejuif, přívozem u Tuilerií přejel Seinu a jel přenocovat do Verneuil[54], „a měl s sebou jen čtyři lidi, z nichž jsem byl jeden“.]

Zůstali jsme ve Verneuil tři dny a pak jsme jeli do Paříže. Král bydlel u Montglata v převorství Saint-Nicolas-du-Louvre, kde míval vždy k večeři

53. Chantérac: sňatek v zastoupení byl uzavřen ve Florencii 5. října 1600; královna vjela do Lyonu 3. prosince, král přijel 9. prosince a církevní obřad se konal 17. prosince. Pevnost Sainte-Catherine postavil vévoda savojský nedaleko Ženevy, aby město držel na uzdě; že ji král vydal ke zboření kalvínské Ženevě, pobouřilo papežského legáta.

54. Verneuil na Oise u Senlis (Chantérac), zámek, podle něhož měla favoritka titul markýzy: král tedy spěchal nejprve za milenkou, kdežto královna cestovala pomalu za ním. – Lyonským mírem ze 17. ledna 1601 si vévoda savojský ponechal Saluzzo, ale postoupil Francii země na pravém břehu Rhôny: Bresse, Bugey, Valromey a Gex.

dámy, které dal pozvat, a pět nebo šest princů nebo někoho z nás, kdo jsme s ním přijeli.

Konečně královna dorazila do Nemours; král jel za ní se šedesáti poštovními koňmi a odvezl ji do Fontainebleau. Pobyla tam pět nebo šest dní a pak přijela do Paříže, kde se ubytovala u Gondiho. Téhož večera jí král představil paní de Verneuil, kterou přijala vlídně. Odtud jsme se přestěhovali k Zametovi, protože Louvre ještě nebyl připraven. Nakonec se tam královna nastěhovala a nazítří se oblékla po francouzsku a vzala smutek za královnu Louisu. Tančili jsme několik baletů a o masopustě jsme se utkali v otevřeném kolbišti na mostě Pont au Change.

Rozloučil jsem se s králem a jel do Lotrinska za nemocnou matkou. Zůstal jsem tam skoro tři měsíce a vrátil se, když paní de Bar a Jeho Výsost, její tchán, přijeli do Francie navštívit krále (v červnu). Ten jim vyjel vstříc do Monceaux, které několik dní předtím daroval královně, a ta své švagrové a panu vévodovi lotrinskému vystrojila velké hostiny. Tam jsem byl svědkem rady, při níž mě král zdržel ze strachu, abych neodjel do Paříže, protože jsem na něm vyhrával peníze. Ptal se, má-li dát něco paní de Verneuil, aby ji provdal za jednoho prince, který si ji prý chtěl vzít, bude-li mít ještě sto tisíc tolarů. Pan de Bellièvre[55] řekl: „Sire, jsem toho mínění, abyste té slečně dal sto tisíc pěkných tolarů, aby se jí našla dobrá partie.“ A když pan de Sully namítl, že je velmi snadné vyslovit sto tisíc pěkných tolarů, ale těžké je najít, kancléř, aniž se na něho podíval, odvětil: „Sire, jsem toho mínění, abyste vzal dvě stě tisíc pěkných tolarů a dal je té slečně, aby se vdala, a třeba i tři sta tisíc, nejde-li to za méně; a to je mé mínění.“ Král později litoval, že té radě neuvěřil a neřídil se jí.

Červenec. Odtud jel král do Verneuil a odtamtud znenadání vyrazil poštou do Calais (v srpnu). Mě poslal z Verneuil zpět ke královně, své sestře a Jeho Výsosti, abych je jeho jménem pozdravil. Vrátil jsem se k němu do Calais a rozloučil se s ním, abych jel k obléhání Ostende[56]; a když jsem po

55. Pomponne de Bellièvre (1529–1607), kancléř Francie od roku 1599 (Chantérac). Starý státník chtěl krále zbavit favoritky za každou cenu; že měl pravdu, ukázalo spiknutí rodiny d'Entragues proti králi roku 1604. Sully, správce financí, proslul naopak tím, jak nerad vydával peníze.

56. Ostende, poslední oporu Nizozemců ve Flandrech, obléhali Španělé arcivévody Albrechta od 5. července 1601 (Chantérac) až do září 1604. Obléhání bylo vojenskou podívanou celé Evropy a šlechtici je jezdili sledovat z obou stran; i král přijel do Calais proto, aby byl dění nablízku.

nějakém čase přijel jednoho večera za králem do Calais (v září), zastihl jsem pana de Biron, jak se právě chystá vyplout do Anglie, a ten mě svedl, abych ho doprovodil.

Královnu[57] jsme v Londýně nenašli; byla na cestě po zemi čtyřicet mil odtamtud, na zámku jménem Basing, který patří markýzi z Winchesteru. Královna nás dala přijmout na jiném zámku, míli od Basingu, jménem The Vyne, odkud přišli pro pana de Biron, aby ho odvedli do Basingu. Královna ho přijala velmi čestně a druhý den přijela na lov s více než padesáti dámami na mimochodnících až k zámku The Vyne a vzkázala panu de Biron, aby přijel na lov. Nazítří se s královnou rozloučil a vrátil se do Londýna; pobyl tam tři dny a pak se plavil zpátky přes moře. To ho neslo k Boulogni, ale byli jsme nuceni přistát v přístavu Saint-Jean a do Boulogne jsme dorazili o půlnoci. Tam nás zastihla zpráva o narození pana dauphina[58], který přišel na svět v den svatého Kosmy, 27. září. Vrátili jsme se poštou ke králi do Fontainebleau, kde zůstal (říjen), dokud královna nevstala z šestinedělí (listopad); pak se vrátil do Paříže, kde se s ním paní jeho sestra a pan vévoda lotrinský rozloučili a vraceli se do své země (v prosinci).

Krátce nato došlo k roztržce paní de Verneuil s králem; zavinilo ji to, že paní de Villars dala králi dopisy, které paní de Verneuil psala princi de Joinville a on je dal jí. Věc se urovnala tím, že pan vévoda d'Aiguillon přivedl králi Bigotova písaře, který se přiznal, že ty dopisy padělal; a princ de Joinville byl vypovězen ode dvora[59].

57. Alžběta I. (vládla 1558–1603), tehdy osmašedesátiletá. Biron k ní jel jako mimořádný vyslanec Jindřicha IV.; podle tradice mu při tom dala za výstrahu osud svého oblíbence hraběte z Essexu, popraveného pro vzpouru téhož roku. Basing House a The Vyne („la Vigne“) leží v hrabství Hampshire; „progres“ je každoroční letní objížďka královny po sídlech šlechty. Chantérac: William Paulet, markýz z Winchesteru, zemřel 1629.

58. Dauphin: titul následníka francouzského trůnu. Budoucí Ludvík XIII. se narodil 27. září 1601 ve Fontainebleau; Bassompierre mu později sloužil jako maršál Francie.

59. Paní de Villars, sestra zesnulé Gabrielle, favoritku nenáviděla; v dopisech se paní de Verneuil prý posmívala králi i královně. Přiznání písaře bylo patrně jen vítanou záminkou ke smíru. Claude Bigot, pán des Fontaines, byl později královským zpravodajem (*maître des requêtes*), vysokým úředníkem královské rady (Chantérac).

1602: Pád maršála de Biron

[Leden–květen. Bassompierre zajel za matkou do Lotrinska a vrátil se na masopust roku 1602, „kdy Švýcaři přijeli odpřisáhnout obnovení spojenectví“[60]. V únoru se Créquy bil v souboji s Chambaretem, La Bourdaisière se provdala za vikomta d'Estoges a tančil se balet Ročních dob a několik dalších. V březnu jel král na půst do Fontainebleau, kam za ním v polovině postu přijel La Fin[61] „a odevzdal mu smlouvy pana de Biron se Španělskem a Savojskem“. Kolem Velikonoc odjel král do Blois, pak do Tours a v květnu do Poitiers, aby uspořádal záležitosti v Poitou.]

Červen. Odtud jsme přijeli strávit Boží tělo do Blois, pak do Orléansu, kam za králem přijel hrabě d'Auvergne, a odtud do Fontainebleau, kam jednoho rána přijel pan de Biron. Král na něho v borové zahradě dlouho naléhal, aby mu řekl, jak je to s jeho pletichami, a že mu odpustí; totéž učinil po obědě, večer a ještě druhý den. K večeru pak král vydal rozkaz, aby byl zatčen, což se stalo, když vcházel z králova kabinetu do komnaty svatého Ludvíka, kde ho zatkl Vitry[62]. Byl jsem v té komnatě, stranou u okna s panem de Montbazon, Montglatem a La Guesle. Přistoupili jsme blíž a tu řekl panu de Montbazon, aby šel jeho jménem poprosit krále, aby mu nebrali kord, a nám pak řekl: „Jaké to zacházení, pánové, s mužem, který sloužil jako já!“ Pan de Montbazon mu přišel říci, že král chce, aby kord odevzdal; nechal si ho odebrat. Pak ho se šesti gardisty odvedli do oválné komnaty a zároveň král řekl hraběti d'Auvergne, aby přešel do malého kabinetu Loménieho, a panu velkému podkonímu, panu de Mayenne a mně

60. Spojenectví se švýcarskými kantony, které Francii zajišťovalo nábor švýcarských žoldnéřů, bylo obnoveno smlouvou sjednanou roku 1602 v Solothurnu; slavnostní přísaha švýcarských vyslanců v Paříži se podle jiných pramenů konala až na podzim téhož roku. Bassompierre se později stal generálním plukovníkem Švýcarů ve francouzských službách.

61. Jacques de La Fin (Chantérac ho uvádí jako Jeana de La Fin de Beauvais), burgundský šlechtic, Bironův důvěrník a prostředník jeho tajných jednání se Savojskem a Španělskem – a jejich udavač: vydal králi Bironovy vlastnoruční listy. Maršál měl podle obžaloby za pomoc nepřátelům dostat ruku savojské princezny a svrchované panství v Burgundsku.

62. Chantérac: Louis de L'Hospital, markýz de Vitry (zemřel 1611), kapitán královy gardy a správce Fontainebleau; Hercule de Rohan, vévoda de Montbazon (zemřel 1654); Jacques de La Guesle, generální prokurátor pařížského parlamentu. Biron přijel do Fontainebleau 13. června. Loménie byl králův sekretář; pan de Mayenne (v předloze „Mr du Maine“) je vévoda de Mayenne, někdejší hlava ligy, nyní věrný služebník krále. Hrabě d'Auvergne byl zatčen jako Bironův spoluviník.

řekl, abychom u něho zůstali. Po nějaké době nás dal vystřídat Termesem, Gramontem a Montglatem a tehdy dal číst dopisy, které mu dal La Fin, psané rukou pana de Biron, z nichž bylo celé jeho spiknutí zjevné. Odešli jsme až za svítání. Nazítří ráno byli oba odvedeni nad komnatu pana velkého podkoního a do jiné komnaty poblíž, každý zvlášť. Den nato je nalodili na řece ve Valvins a po vodě je dopravili k Arzenálu, odkud je odvedli do Bastily. Král přijel téhož dne do Paříže. Den po jejich příjezdu postoupil král věc pana de Biron parlamentu, který určil za své komisaře pány de Fleury a de Turin, rady velké komory; ti pomáhali panu kancléři de Belliè-vre a panu prvnímu prezidentovi de Harlay vést vyšetřování. Král se zatím uchýlil do Saint-Maur-des-Fossés a parlament dal povolat pairy Francie, aby se účastnili soudu nad panem de Biron. Ten byl po skončení vyšetřování dopraven po vodě do Justičního paláce panem de Montigny, guvernérem Paříže, s několika kompaniemi gard; tam byl vyslechnut na stoličce obžalovaných[63] před shromážděnými komorami a nazítří byly sebrány všechny hlasy a pan de Biron odsouzen ke stětí na náměstí de Grève a ke ztrátě jmění. Jeho příbuzní a přátelé se za jeho věznění několikrát vrhli králi k nohám a prosili o milost; Jeho Veličenstvo jim lidsky odpovědělo, že lituje jeho neštěstí stejně jako oni a že ho má rádo, ale že musí mít raději blaho své koruny, které ho zavazuje, aby za příklad posloužil ten, kdo přijal nejvíc milostí a tím hůř se provinil; a že má dobré a zákonné soudce, jimž rozsudek ponechává. Konečně … července[64] byl popraven na nádvoří Bastily a byl při tom posledním úkonu rozrušenější a víc bez sebe, než by kdo čekal. Ještě téhož večera byl pohřben v kostele Saint-Paul u vchodu do chóru, kam ho všichni chodili pokropit svěcenou vodou.

Srpen–září. Část léta jsme strávili v Saint-Germain; potom král, když projížděl Paříží do Fontainebleau, odpustil hraběti d'Auvergne a propustil ho na svobodu (v říjnu).

63. Biron byl vévoda a pair, a měl tedy právo být souzen parlamentem doplněným o pairy království; ti se však podle dobových zpráv nedostavili. Stolička obžalovaných (*sellette*) byla nízká dřevěná sedačka, na níž obviněný seděl při závěrečném výslechu před soudem – ponížení, jehož nebyl ušetřen ani maršál Francie. Náměstí de Grève před pařížskou radnicí bylo obvyklým popravištěm.

64. Den je v rukopise vynechán; popravu datuje Chantérac 31. červencem 1602. To, že se konala na nádvoří Bastily, a ne veřejně na náměstí de Grève, povolil král jako milost rodině. Biron podle svědků přecházel od vzteku k zoufalství, bránil se spoutání a hrozil katovi.

Listopad. Královně se 22. listopadu narodila ve Fontainebleau první dcera[65], nyní královna španělská, v téže oválné komnatě, kde se narodil pan dauphin. Na zimu jsme se vrátili do Paříže. Uspořádali jsme karusel a několik baletů (v prosinci).

65. Alžběta Francouzská (1602–1644), od roku 1615 manželka pozdějšího španělského krále Filipa IV. (Chantérac). Karusel je jezdecká slavnost kostýmovaných družin, která nahradila nebezpečné turnaje.

III. Tažení do Uher proti Turkům (1603)

[Rok 1603 začíná Bassompierre ještě u francouzského dvora, v létě se však vydává po Dunaji do Uher, aby jako dobrovolník sloužil v císařském vojsku proti Turkům. Ve Vídni zjistí, že vojsku velí úhlavní nepřítel jeho rodu Russworm; přesto táhne k Budínu a Pešti, bojuje v bitvě na dunajském ostrově, usmíří se s Russwormem „na mrtvých Turcích“, prožije celé podzimní tažení a v zimě se vrací do Vídně a na Moravu. Setkává se tu s muži, kteří o sedmnáct let později stanuli proti sobě na Bílé hoře: s Tillym, Hohenlohem a Lichtenštejnem.]

1603: Od dvora do uherské války

[Na počátku roku 1603 se Saubole[1] „zabarikádoval v Metách proti panu d'Épernon“; král se tam vypravil, Saubola odvolal a na jeho místo dosadil Arquiena.[2] V březnu přijela za Jejich Veličenstvy do Met Madame, králova sestra,[3] po ní vévoda lotrinský a vévoda a vévodkyně zweibrückenští.[4] Den po Velikonocích (31. března) král nocoval v Nomeny, městečku mezi Metami a Nancy, a nazítří dorazil do Nancy, kde byl přijat „se vší myslitelnou okázalostí a nádherou“; Madame tam tančila balet. Po osmi dnech se král vrátil do Fontainebleau, „kde držel dietu, a já také“. V předvečer Letnic ho postihla zástava moči, která mu nadělala starosti, ale brzy pominula. V

1. Chantérac: Roger de Comminges, pán de Saubole (zemř. 1615), velitel v Metách pod vévodou d'Épernon; o jeho sporu s metskými měšťany i s vévodou vypráví dějepisec de Thou. Jean-Louis de Nogaret, vévoda d'Épernon (1554–1642), někdejší oblíbenec Jindřicha III. a jeden z nejmocnějších velmožů království, byl guvernérem Met; Saubole se mu v tamní citadele vzepřel a král musel spor rozhodnout osobně.
2. Chantérac: Antoine de la Grange, pán d'Arquien (Bassompierre píše „Requien“), mladší bratr maršála de Montigny, zemřel 1626. Jeho vnučkou byla Marie d'Arquien, polská královna – tedy Marie Kazimíra, manželka Jana III. Sobieského, vítěze nad Turky u Vídně roku 1683.
3. Kateřina Bourbonská (1559–1604), jediná sestra Jindřicha IV., od roku 1599 provdaná za Jindřicha, vévodu z Baru, dědice lotrinského vévodství. Zůstala kalvinistkou i po bratrově konverzi; zemřela v Nancy necelý rok po této návštěvě.
4. Vévodou lotrinským byl Karel III. (vládl 1545–1608), lenní pán Bassompierrova rodu. „Deux-Ponts“ je francouzské jméno falckého vévodství Zweibrücken při lotrinské hranici; vévodou byl tehdy Jan I. (zemř. 1604).

červenci si pan de Saint-Luc[5] vzal Bassompierrovu starší sestru; král zatím objížděl Saint-Germain, Monceaux, Tresmes, Nanteuil, Villers-Cotterêts a Soissons. Když se vrátil do Paříže, Bassompierre se s ním rozloučil, „abych odjel do Uher“.]

Moji němečtí příbuzní,[6] kteří vídali všechny mé předky cele oddané zbraním, těžce nesli, že trávím život v zahálce, do níž nás uvrhl mír ve Francii. A třebaže jsem byl při králově dobývání Savojska a u obléhání Ostende,[7] ustavičně na mě naléhali, abych opustil francouzský dvůr a vrhl se do uherských válek,[8] a za tím účelem mi opatřili pluk tří tisíc pěších, který měl roku 1603 postavit bavorský kraj.[9] Ten úřad jsem pro tento rok odmítl, neboť se nehodilo, abych bez jakékoli zkušenosti a znalosti země šel rovnou velet třem tisícům mužů; rozhodl jsem se však, že tam pojedu jako dobrovolník, s výstrojí co nejlepší, a připravil jsem se k tomu, jak nejlépe jsem mohl.

[Služebnictvo a vozy poslal napřed do Ulmu, aby tam připravily „plukovnickou loď“ a opatřily vše potřebné. Sám vyjel z Paříže 16. srpna 1603, 18. byl v Nancy, kde zůstal do 22.; s přepřahanými kočáry dojel na noc do Sarrebourgu, 23. obědval v Saverne u děkana Franze von Kriechingen[10] a nocoval ve Štrasburku. Tam se den zdržel, aby si dal peníze, které vezl, vyměnit za dukáty. V najatém kočáře vyjel 25. a 28. dorazil do Ulmu; 29. si

5. Timoléon d'Espinay, pán de Saint-Luc (1580–1644), syn velmistra dělostřelectva padlého roku 1597 u Amiens, pozdější maršál Francie (1627). Oženil se s Bassompierrovou starší sestrou Henriettou.

6. Bassompierrové byli původem německý rod z Betsteinu v Lotrinsku (franc. Bassompierre je pofrancouzštěná podoba téhož jména); otec Christophe i jeho předkové sloužili jako plukovníci německých rejtarů a lancknechtů a měli četné příbuzenstvo mezi porýnskou a alsaskou šlechtou.

7. Válku se Savojskem vedl Jindřich IV. roku 1600 o markrabství Saluzzo; Ostende ve Flandrech obléhali Španělé v letech 1601–1604 a obléhání bylo vyhlášenou „školou války“, kam se jezdili dívat šlechtici z celé Evropy. O obojím vypráví Bassompierre v předchozí části.

8. Takzvaná dlouhá čili patnáctiletá válka (1593–1606) mezi císařem Rudolfem II. a osmanskou říší. Vedla se hlavně o pevnosti na Dunaji a v Sedmihradsku, rok co rok od léta do podzimu, a skončila nerozhodně mírem u ústí Žitavy (1606). Na straně císaře v ní bojovaly pluky placené říší i stavy českých a rakouských zemí a množství cizích dobrovolníků.

9. Říše se dělila na deset krajů, které na tureckou válku stavěly a platily vlastní pluky; velitele jmenovala knížata kraje, v bavorském především vévoda bavorský.

10. Sarrebourg (něm. Saarburg) leží v Lotrinsku, Saverne (něm. Zabern) v Alsasku; bylo sídlem štrasburských biskupů. Chantérac: František z Créhange čili Kriechingenu, syn svobodného pána Wiericha z Kriechingenu a dcery rýnského hraběte, byl kanovníkem kolínským a štrasburským.

prohlédl městskou zbrojnici, „která je velmi krásná“, a 30. srpna se s celou výpravou nalodil na dvě velké lodi na Dunaji.]

Září. Třetího dne ráno jsem dorazil do Neuburgu, kde pro mne vévoda, otec nynějšího,[11] poslal a dal mě přivést na svůj zámek, kde jsem byl nadmíru dobře přijat: zdržel mě celý den a večer mi vystrojil hostinu tak skvělou, jak jen lze. Rozloučil jsem se s ním, abych nazítří ráno odjel, a obědval jsem v Ingolstadtu; potom jsem přes Řezno, Pasov a Linec dorazil 9. září do Vídně v Rakousích. Zastihl jsem tam pana prince de Joinville,[12] rýnského hraběte Fridricha,[13] Quinterota a jiné, kteří za mnou přišli, hned jak jsem přijel, a nazítří u mne večeřeli.

Ve Vídni: nepřítel Russworm a noví přátelé

Octl jsem se ve velkých nesnázích, když jsem se dozvěděl, že císařskému vojsku v Uhrách toho roku velí Russworm,[14] můj úhlavní nepřítel. Býval totiž kdysi poručíkem gardy mého otce za Ligy, když jí jako kapitán velel Schwarzenberg,[15] a když se potom za francouzských nepokojů stal kapitá-

11. Chantérac v něm vidí bavorského vévodu Viléma, který se vzdal vlády ve prospěch syna Maxmiliána. Neuburg na Dunaji byl však sídlem falckrabat neuburských, takže jde nejspíše o falckraběte Filipa Ludvíka (1547–1614), otce Wolfganga Viléma, jenž v Neuburgu vládl v době, kdy Bassompierre paměti psal.

12. Claude de Lorraine, princ de Joinville (1578–1657), mladší syn vévody de Guise zavražděného roku 1588 v Blois; později vévoda de Chevreuse – tímto pozdějším titulem ho Bassompierre níže jednou nazývá už teď. Od dvora byl vykázán pro pletky s královou milenkou paní de Verneuil a vyhnanství trávil v uherské válce. Jeho pozdější chotí byla proslulá intrikánka vévodkyně de Chevreuse.

13. Chantérac: Fridrich, rýnský hrabě (Rheingraf), hrabě ze Salmu a Neufville (1547–1610). Rýnská hrabata byla říšský hraběcí rod z Porýní, předkové pozdějších knížat ze Salmu; s Bassompierry je pojilo několikeré příbuzenství, proto ho autor nazývá bratrancem. Quinterota Chantérac neurčuje.

14. Hermann Christoph Russworm (1565–1605), durynský šlechtic, který se z prostého důstojníka vypracoval na císařského polního maršála. Chantérac: roku 1601 se vyznamenal při dobytí Stoličného Bělehradu, roku 1602 vzal útokem dolní město Budína a Pešť. Byl oblíbencem Rudolfa II.; po pouliční rvačce v Praze, při níž byl zabit jeden z Belgiojosů, byl odsouzen a sťat na Staroměstské radnici (podle Chantéraca 29. prosince 1604, správně 29. listopadu 1605).

15. Liga: katolická strana vedená Guisy, která v letech 1585–1594 válčila proti Jindřichu III. a Jindřichu IV.; Christophe de Bassompierre (1547–1596) pro ni najímal a vedl německé rejtary. Chantérac: Adolf, svobodný pán a potom hrabě ze Schwarzenbergu, padl roku 1600 před Pápou v Uhrách. Byl to slavný dobyvatel Rábu (1598) a předek knížat ze Schwarzenbergu; odtud havran klovající Turka v jejich erbu.

nem sám, zabil dosti nepěkným způsobem poručíka jménem Petoncourt, statečného šlechtice. Otec ho pak poslal střežit Blancmesnil;[16] za svého pobytu se tam zamiloval do mladé slečny, která se do Blancmesnilu uchýlila se svou matkou, unesl ji s ujištěním, že si ji vezme, nějaký čas jí užíval, potom jí dal užít několika jiným a nakonec ji poslal zpátky. Když se to doneslo mému nebožtíku otci, snažil se ho dát chytit; on však s tuctem mužů otcovy gardy brousil krajem, a když se dostal k Amiens, ubytoval se nedaleko města v domě tamního starosty a v tom domě vypukl oheň. Starosta poslal ven několik lidí, aby oheň uhasili; ti tam našli Russworma a zajali ho. Jakmile se to otec dozvěděl, postavil ho před recht,[17] aby mu byla sťata hlava; a byl by ji ztratil, kdyby mu pan de Vitry,[18] mistr tábora lehké jízdy, který ho znal a jemuž kdysi prokázal nějakou službu, neposkytl možnost uprchnout. Od té doby, protože to byl statečný muž a táhl s vojsky, dospěl až k onomu vysokému úřadu; a prohlásil se za našeho nepřítele do té míry, že jsme dostali jakousi zprávu, že nás chtěl dát v Ingolstadtu zavraždit. Nebožtík otec si na to stěžoval vévodovi bavorskému, který Russwormovi svěřil vedení svého pluku, a ten mu toho roku pověření odňal, což ho proti mému otci a nám, jeho dětem, popudilo ještě víc.

To vše byly dostatečné důvody, abych se bál vydat tam, kde on měl veškerou moc a já byl bez pomoci a bez přátel. Proto jsem se večer po večeři svěřil s těmi pochybnostmi svému bratranci rýnskému hraběti. Dal mi za pravdu a zrazoval mě od cesty k vojsku, pokud se předem dobře nezajistím; soudil, že bych měl jet do Sedmihradska pod generála Jiřího Bastu,[19] přítele mého nebožtíka otce a muže velké válečnické pověsti. Při tom jsme toho večera zůstali. Nazítří mě vzal poklonit se arcivévodovi Ferdinandovi,

16. Le Blanc-Mesnil, zámek severovýchodně od Paříže.
17. V originále „au reicht“, tj. německy *Recht*: vojenský soud pluku, jak jej znalo právo německých lancknechtů a rejtarů.
18. Louis de L'Hospital, markýz de Vitry (zemř. 1611), velitel Ligy, který roku 1594 přešel ke králi a stal se kapitánem jeho gardy; otec maršála de Vitry, jenž roku 1617 zabil Conciniho. „Mistr tábora“ (*mestre de camp*) byl velitel pluku, zde velitel veškeré lehké jízdy.
19. Giorgio Basta (1550–1607), císařský generál italsko-albánského původu, vyučený ve španělských službách v Nizozemí. Chantérac: slavný vojevůdce, autor spisu o velení lehké jízdě, nedávno dobyl Sedmihradsko, kde ještě v září 1603 svedl významnou bitvu. V Sedmihradsku vládl tak tvrdě, že jeho jméno tam zůstalo příslovečné.

pozdějšímu císaři,[20] a ten mě vlídně přijal. Téhož rána přišel k audienci také doktor Pezzen,[21] jeden z předních radů císaře Rudolfa, který předešlého večera přijel do Vídně; císař ho tam poslal, aby se o záležitostech poradil s arcivévodou, jeho bratrem. Byl to přítel rýnského hraběte, který mě mu také představil; a protože to byl člověk bez okolků, řekl rýnskému hraběti, že by ho potěšil, kdyby ho toho dne pozval na oběd, protože jinak půjde obědvat úplně sám do hostince. Rýnský hrabě mu odpověděl, že ho zavede na oběd k svému druhému já, totiž ke mně, svému bratranci a bratru, a já ho o to snažně prosil. Přijal s tou výminkou, že nazítří přijdeme na oběd my k němu; jeho služebnictvo mělo totiž dorazit ještě týž den.

Tento doktor Pezzen neměl Russworma rád. Rýnský hrabě mu pověděl, jak to mezi mnou a jím je, a po obědě, když jsme byli on i já napůl opilí, o tom se mnou promluvil. Řekl mi, že se mám před Russwormem bedlivě střežit, neboť je to nejhorší ze všech lidí, a že mi nabízí pomoc svého bratra plukovníka Pezzena, který má ve vojsku tři tisíce lancknechtů;[22] že můj bratranec rýnský hrabě tam má šest set francouzských jezdců a stejný počet moravské jízdy, jimž velí společně; a abych si ve vojsku hledal ještě další oporu; on že se mi ji ze své strany pokusí najít a že se mi nabízí za přítele se vším všudy. Poděkoval jsem mu slovy co nejvybranějšími. Nato jsme se rozešli se slibem, že k němu nazítří přijdeme na oběd; pozval i pana prince de Joinville a Quinterota, kteří s ním obědvali u mne. Řekl jsem rýnskému hraběti, co mi doktor Pezzen pověděl o Russwormovi, a on byl velmi rád, že se řečený doktor prohlásil pro mne, a jeho bratr také; ani on totiž Russworma neměl rád.

20. Tak píše Bassompierre a Chantérac k tomu nic nepoznamenává. Ve Vídni však tehdy sídlil jako místodržitel arcivévoda Matyáš, bratr Rudolfa II. a od roku 1612 sám císař, a jen na něho se hodí slova „arcivévoda, jeho bratr“ o něco níže; Ferdinand Štýrský, od roku 1619 císař Ferdinand II., byl Rudolfův bratranec a sídlil ve Štýrském Hradci. Bassompierre, který psal po třiceti letech, tu tedy patrně zaměnil jména obou pozdějších císařů.

21. Chantérac: doktor Petzen, právník, rada a vyjednavač císaře Rudolfa II. Patrně Bartholomäus Pezzen, člen říšské dvorní rady a v letech 1587–1592 císařský vyslanec v Cařihradě.

22. Lancknechti byli němečtí žoldnéřští pěšáci, rejtaři němečtí jezdci ozbrojení pistolemi. Pluky, o nichž je tu řeč, většinou stavěly a platily jednotlivé země: „moravská jízda“ a „rakouský pluk“ byly jízdní pluky vydržované moravskými a rakouskými stavy, níže se objeví i pluk „z Království českého“.

Nazítří jsme přišli do hostince, kde nás měl doktor Pezzen hostit, a našli jsme tam plukovníka Seifrieda Koloniče,[23] který večer předtím přijel od vojska a obědval s námi. Při obědě jsme si Kolonič a já připili na bratrství – udělali jsme *brouderchaft* – s velkým ujišťováním o přátelství; a po obědě mu doktor Pezzen přede mnou vylíčil, jak se to má s Russwormem a se mnou, a řekl, že když jsme teď bratři, musí mě ve vojsku podržet a zabránit, aby mi Russworm nějak ublížil. Kolonič mi slíbil a odpřisáhl, že to učiní ze všech sil. A ty nebyly malé: měl tisíc německých jezdců rakouského pluku, jemuž velel, k tomu dvanáct set Uhrů, jejichž byl plukovníkem, a jeho bratr Ferdinand Kolonič měl patnáct set lancknechtů. Ostatně prý je Russworm ve vojsku nenáviděn a nic otevřeně podniknout se neodváží, neboť by to byla ničemnost příliš zjevná; a co do ostatního, ubytuji se v jeho ležení, kde už on zabrání každému úkladu. Nazítří se prý vrátí k vojsku, řekne Russwormovi, že mě viděl ve Vídni, a vyzví, zda by mu bylo vhod, abych ho navštívil; v nejhorším si mě nechá ve svém ležení u Uhrů a nebudeme se o něho starat.

Do Vídně nedávno přijel lankrabě hesensko-darmstadtský,[24] aby se odebral k vojsku, a doktor Pezzen ho pozval na tutéž hostinu. Doktor při ní vyprávěl, že den předtím obědval u mne po francouzsku a že se nikdy neměl lépe, a že to musím nazítří dopřát celé společnosti; všichni mi slíbili, že přijdou, a Kolonič, že odloží odjezd až na odpoledne, aby mohl být při tom. Přišli všichni a já je dobře pohostil. Po obědě Kolonič odjel, dobře mi nakloněn; požádal jsem ho ještě, aby promluvil s panem hrabětem Fridrichem z Hohenlohe a s jeho bratrem hrabětem Kazimírem, štrasburským kanovníkem, z nichž první byl plukovníkem tisíce jezdců a druhý pěti set

23. Seifried z Kollonitsch (v Čechách psáno Kolonič), dolnorakouský šlechtic chorvatského původu, plukovník rakouské stavovské jízdy i uherských oddílů a pozdější polní maršál. Chantérac: jeden z předních důstojníků císařského vojska, který se právě toho roku vyznamenal mnoha činy v nekonečné válce s Turky. Z téhož rodu pocházel kardinál Leopold Kolonič, známý z obléhání Vídně roku 1683.

24. Chantérac: Ludvík V. Věrný, lankrabě hesensko-darmstadtský (1577–1626). Luteránský kníže, který stál věrně při císaři; také on jel k vojsku jako dobrovolník.

rejtarů arkebuzírů, a také s plukovníkem z Mörsbergu. Všichni tři byli moji příbuzní[25] a rýnský hrabě jim po něm rovněž napsal.

Zůstal jsem ve Vídni do 21. září, jednak abych si opatřil stany, vozy, koně a ostatní náčiní potřebné ve vojsku, kam je třeba všechno vézt s sebou, protože se táboří, jednak abych počkal na pana prince de Joinville, který mě požádal, abych ho vzal na své lodi, protože přijel bez výstroje. Toho dne jsme tedy společně vyrazili a nocovali čtyři míle od Vídně, odkud jsme vypluli dosti pozdě.

Po Dunaji k vojsku

Nazítří, 22., jsme dojeli na noc do Prešpurku (jinak Posonia),[26] hlavního města Uher, pokud je nyní drží císař. Tam jsme zastihli plukovníka Germanika Strassolda, který vedl k vojsku tři tisíce Italů; jeho podplukovníkem byl Alessandro Rodolfi a jako dobrovolníci s ním na tuto výpravu táhli páni Mario a Pompeo Frangipani, markýz Martinengo a markýz Avogadro.[27] Přišli za panem princem de Joinville a všech pět se mu poklonilo s mnoha nabídkami přátelství, a mně také; říkali, že máme držet pevně při sobě, když jsme všichni cizinci, a to jsme jim ze své strany slíbili.

23. jsme pluli celý den a k večeru jsme dostali chuť zastavit se na noc na pustém ostrově a dát tam postavit stany, abychom viděli, zda v nich nic nechybí. V noci jsme tam však našli takové množství komárů a ti nám tak zřídili tváře, že jsme jimi byli nejen celou noc nadmíru sužováni, ale nazítří nás nebylo k poznání, jak jsme měli obličeje oteklé.

25. Chantérac: Jiří Fridrich hrabě z Hohenlohe-Weikersheimu, zemřel 1645 (narození klade do roku 1559; správně 1569). Oženil se později do Čech s Evou z Valdštejna, v letech 1618–1620 byl jedním z vrchních velitelů vojska českých stavů a bojoval i na Bílé hoře. Chantérac: jeho bratr Ludvík Kazimír padl roku 1604 v Uhrách; hrabata z Hohenlohe byla ve Francii známa jako „comtes d'Hollac“. Plukovník z Mörsbergu (franc. Morimont) byl podle Chantéraca z mladší větve alsaského rodu spřízněného s rýnskými hrabaty.

26. Chantérac: maďarsky Pozsony, latinsky Posonium – dnešní Bratislava. Od roku 1536, kdy Budín drželi Turci, byla hlavním a korunovačním městem té části Uher, která zůstala Habsburkům.

27. Chantérac: plukovník Strassoldo (z furlanského rodu) padl koncem téhož roku před Hatvanem. Markýz Pompeo Frangipani a jeho mladší bratr Mario pocházeli ze starého římského rodu; Pompeo se stal Bassompierrovým bratrem ve zbrani a jedním z jeho nejmilejších přátel, zemřel 1638. Markýz Martinengo byl patrně bratr hraběte Martinenga, který rok předtím padl u Pešti.

24. jsme nocovali v Komárně, kde za námi přišel velitel pevnosti jménem Hans von Mollart[28] a prosil nás, abychom se ubytovali u něho; omluvili jsme se, že chceme časně ráno vyplout. Večer poslal panu princi de Joinville darem jesetera a mně druhého a vzkázal nám, že doufá, že nás nazítří uvidí v Ostřihomi: právě prý přijeli biskup jagerský a pan Illésházy,[29] císařovi zmocněnci k jednání o mír spolu s hrabětem z Althannu[30] a s ním samým, a míří do Ostřihomi, kde se má rozmluva konat.

Z Komárna jsme vyrazili 25. časně ráno, abychom se pokusili Ostřihom minout a setkání s těmi zmocněnci se vyhnout; ale hrabě z Althannu si pro nás přijel a přivedl nám koně, abychom vyjeli nahoru do pevnosti. Vystrojil panu princi de Joinville a mně k večeři krásnou hostinu, při níž jsme pili s mírou; naneštěstí však ke konci večeře dorazili řečení zmocněnci, dalo se nosit na stůl znovu a seděli jsme u tabule až do půlnoci a opili se tak, že jsme o sobě vůbec nevěděli. Odvedli nás zpátky na lodi a odtud jsme nazítří, 26., odpluli na noc do Vácu.[31] V noci nás několikrát poplašili Turci, či lépe řečeno Uhři, kteří se za Turky vydávali, aby mohli plenit; strávili jsme proto noc na lodích. A 27. září jsme pluli podél váckého ostrova, který střežilo patnáct set lancknechtů pod velením plukovníka Ferdinanda Koloniče. Ten nás čekal s obědem na své lodi a velmi dobře nás pohostil, jak mu to nařídil jeho bratr plukovník Seifried Kolonič, o němž jsem mluvil výše.

Krátce poté, co jsme vstoupili na jeho loď, vzal si mě stranou do své komory a dal mi list od svého bratra, který se v něm odvolával na to, co mi poví on. Vzkazoval mi, že mohu bezpečně přijít pozdravit generála

28. Komárno, císařská pevnost na soutoku Váhu a Dunaje, hlavní opora obrany před Vídní. Hans von Mollart (zemř. 1619) byl později prezidentem dvorské válečné rady.

29. Chantérac: „Agria“ je latinské jméno města Eger (něm. Erlau, česky Jager); „Eliachiasy“ je hrabě Štěpán Illésházy, jeden z předních uherských pánů. Jager byl od roku 1596 turecký, biskup byl tedy bez sídla – tehdy jím byl patrně Štěpán Szuhay, předseda uherské komory. Illésházy (1541–1609) se později stal uherským palatinem.

30. Chantérac: Michael Adolf hrabě z Althannu čili Altheimu, narozený 1574, císařský polní maršál. Podílel se i na míru roku 1606; na Moravě později založil jezuitské koleje v Jihlavě a ve Znojmě. O mír se s Turky jednalo skoro každý rok souběžně s bojem; rozmluvy roku 1603 se konaly u Ostřihomi (lat. Strigonium, něm. Gran), sídla uherského primasa, které císařští roku 1595 dobyli zpět, a vyzněly naprázdno.

31. Vác (něm. Waitzen, starší česky Vacov), biskupské město na levém břehu Dunaje nad Peští. „Vácký ostrov“ je dlouhý dunajský ostrov mezi Vácem a městečkem Szentendre (Svatý Ondřej) na pravém břehu, dnes Szentendrei-sziget; ještě o něm bude řeč.

Russworma ve společnosti pana prince de Joinville. Pan Tilly,[32] který byl toho roku generálním strážmistrem jízdy i pěchoty ve vojsku, kdysi sloužil mému nebožtíku otci jako *aufwarter* a měl mě velmi rád, mu prý řekl, že ho generál ujistil, že mně osobně nic zlého nepřeje, ale že se mnou také nechce mít žádné důvěrnosti; mohu ho tedy v řečené společnosti pozdravit a pak se s ním příliš nestýkat. Dále mi vzkazoval, že mě ujišťuje, že by se více než polovina vojska postavila proti generálovi, kdyby mi chtěl učinit nějaké násilí nebo příkoří, a že oba hrabata z Hohenlohe, hrabě ze Solmsu, [33] rýnský hrabě, plukovníci z Mörsbergu, Pezzen a Strassoldo a on sám jsou dohromady silnější než generál; ostatně ať pošlu své stany do jeho ležení k Uhrům, kteří tvoří předvoj, a budu tam mít stejnou moc jako on.

Ta zpráva mě velmi potěšila, neboť jsem měl starost, jak se s Russwormem setkám, a starost také, že kdybych k němu nešel, nestrpí mě ve vojsku. Dorazili jsme tam téhož dne kolem třetí hodiny odpoledne. Když pan princ de Joinville pozdravil Russworma před jeho stanem, pozdravil jsem ho i já a on mne; potom jsem pozdravil pana Tillyho, který se mnou rozmlouval, dokud se pan de Chevreuse a pan generál nerozešli. Pak jsem odešel do svých stanů, které stály v předvoji u Koloniče; ten mě tam dovedl a odešel.

Po večeři mi Kolonič vzkázal, že si pro mne hned přijede, ať čekám na koni před svým stanem. Učinil jsem tak a jeli jsme spolu přes most na ostrov Odom,[34] který ležel u našeho tábora. Na ostrově bylo na stráži asi sto dvacet Koloničových Uhrů a ti nám řekli, že Turci přecházejí na ostrov míli výše a že stavějí lodní most, aby se přes vodu dostali. Kolonič mi dal jednoho ze svých koní místo mého, který nebyl dost rychlý, a jeli jsme s tou jízdou Turky obhlédnout; jakmile nás však uslyšeli přijíždět, nasedli

32. Jan Tserclaes Tilly (1559–1632), Brabanťan, který začínal ve španělském vojsku a ve vojsku Ligy a pak řadu let sloužil císaři v Uhrách. „Sergent major général“ odpovídá německému *Generalwachtmeister*, generálnímu strážmistrovi, jenž řídil šikování a pochod celého vojska. Později velel vojsku německé katolické ligy a roku 1620 zvítězil na Bílé hoře. *Aufwärter* (Chantérac: sloužící voják nebo páže) byl mladý šlechtic v osobní službě plukovníka.

33. Chantérac: z četných tehdejších hrabat ze Solmsu to byl bezpochyby Vilém, hrabě ze Solms-Greiffensteinu, pozdější císařský komisař v Uhrách.

34. Chantérac: velký ostrov Adony mezi oběma tábory, který Russworm silně obsadil. Podle polohy jde nejspíše o Csepelský ostrov, který začíná hned pod Budínem a Peští; městečko Adony leží na pravém břehu naproti jeho jižní části. Chantérac k rozložení sil: rok předtím křesťané dobyli Pešť a dolní město Budína; nyní tábořili na levém břehu, kryli Pešť a ohrožovali Budín, kdežto Turci na pravém břehu chtěli Budín zásobit a dobýt zpět Pešť nebo Ostřihom.

zpět do čajek (což jsou malé ozbrojené dunajské lodi)[35] a vrátili se na druhou stranu k tureckému vojsku. Byla to jen hrstka Turků, kteří přišli obhlédnout místo, kde by se po přechodu utábořili. Stavbu lodního mostu však nepřerušili; dovedli jej už od svého břehu k malému ostrůvku, který tam Dunaj tvoří, a z toho ostrůvku už k nám vysunuli čtyři lodi. Ty jsme následujícího rána, 28. září, rozbili dělostřelbou a i z tureckého tábora se na nás přes řeku hojně střílelo. Potom jsme se stáhli do tábora a u mostu jsem poprvé viděl narážet na kůl: dva *prebeky*[36] (čili zběhy z našeho vojska k Turkům).

Zbytek dne jsme strávili v očekávání, co Turci podniknou. Ukázalo se to příští noci: přepravili se na ostrov Odom na témž místě, které předešlé noci obhlédli a kde přistáli, v počtu asi deseti tisíc mužů pěších i jízdních, na čajkách a pontonech, a začali se zakopávat, podle mého soudu s úmyslem převést tam potom celý zbytek svého vojska, kdybychom je odtamtud nevyhnali.

Toto malé vojsko tvořily oddíly, které do tábora u Budína přivedl bratr Písaře,[37] toho, jenž v předešlých letech vzbudil tolik nepokojů v Asii; po bratrově smrti se dohodl s tureckým císařem pod podmínkou, že bude pašou a místodržitelem Bosny. A protože s sebou vedl výkvět povstalců, kteří měli v Levantě velkou pověst, požádal, aby směl, dříve než se ujme svého místodržitelství, strávit jedno léto ve válce v Uhrách. A jelikož si Písař, který nesnášel nečinnost (obě vojska totiž dělil Dunaj), stěžoval, že nemá příležitost ukázat udatnost svých lidí, nabídl serdarovi (to jest vrchnímu velícímu pašovi),[38] že přejde na křesťanskou stranu a opevní se tam tak, aby serdar mohl potom v klidu přejít za ním a svést s námi bitvu.

35. V originále „chayques“ (Chantérac: kaiky); česky též šajky – dlouhé mělké veslice s jedním či dvěma malými děly, jimiž obě strany ovládaly Dunaj. Jejich posádkám se říkalo šajkáši.
36. Z maďarského *pribék*, slovo slovanského původu („přeběhlík“): zběh, který přešel k Turkům. Narážení na kůl bylo na uherském bojišti obvyklým trestem na obou stranách.
37. „Písař“ (franc. l'Escrivan) je Kara Jazidži („Černý písař“), vůdce velkého povstání takzvaných dželálíů v Malé Asii v letech 1598–1602. Chantérac tu autora opravuje: Písař prý nezemřel a bosenské místodržitelství získal sám. Tato oprava je však mylná a pravdu má Bassompierre: Kara Jazidži zemřel roku 1602 a se sultánem se dohodl jeho bratr Deli Hasan, který dostal Bosnu a roku 1603 přivedl své lidi do Uher. V další větě ovšem Bassompierre říká „Písař“ i tomuto bratrovi.
38. Serdar byl vrchní velitel osmanského polního vojska jmenovaný sultánem pro dané tažení. Roku 1603 jím v Uhrách byl patrně Lala Mehmed paša, pozdější velkovezír.

Bitva na ostrově

Kolonič vsedl se svými Uhry na koně už o půlnoci a já s několika francouzskými šlechtici, kteří mě provázeli, jsme jeli s nimi; zůstali však ve velkém opevnění (které bylo zbudováno tak, aby pojalo celé vojsko), jež střežil Strassoldův italský pluk.

Za svítání na svatého Michala, 29. září, jsme s dvěma sty Uhry vyjeli z velkého opevnění obhlédnout nepřítele; neujeli jsme však ani tři sta kroků, a už jsme měli před sebou asi sto jezdců. Řečení Uhři se podle svého zvyku rozjeli sem a tam na výzvědy a neměli jsme s sebou ani třicet koní; ti všichni, jakmile je uviděli, se dali na útěk. Já však, který jsem nemohl uvěřit, že by Turci postoupili tak daleko, a viděl jsem mezi nimi a Uhry pramalý rozdíl, jsem měl za to, že jsou to naši, dokud na mě jeden prchající Uher nezavolal: „Heu! Domine, adsunt Turcae.“[39] Tu jsem ustoupil i já. Turci se k nám však nikdy nepřiblížili víc než na třicet kroků, protože se báli léčky; byli jsme totiž v mlází a oni byli vzdáleni víc než uherskou míli od vojska, které přešlo na naši stranu.

Zakrátko přijel generál Russworm a převedl na ostrov celé vojsko až na čtyři tisíce mužů, které nechal na stráži našeho tábora. Když přešlo a bylo sešikováno k bitvě, chopil se první rýče a začal zasypávat příkop řečeného opevnění a nás všechny přiměl pracovat s ním, aby povzbudil vojáky. Bylo to hotovo za méně než půl hodiny. Pak poslal čtyři uherské kompanie Nádasdyho pluku,[40] aby Turky vydráždily šarvátkou. Ti se ihned dali na útěk a Uhři je hnali skoro tři čtvrtě míle. Russworm poslal na jejich podporu čtyři kompanie lutyšských karabiníků;[41] když však Uhři narazili na tisíc tureckých jezdců, kteří přicházeli prchajícím na pomoc, dali se na útěk sami a Turci je prudce pronásledovali. Uhři měli dobré koně jak k pronásledování, tak k útěku; ale karabiníky, kteří tak dobré neměli, Turci notně pocu-

39. Latinsky: „Běda, pane, Turci jsou tu!“ Latina byla v Uhrách běžnou dorozumívací řečí mezi šlechtou i vojáky různých národů.

40. Chantérac: plukovník, kterého Bassompierre píše „Anadasti“, se v dobových dějinách jmenuje Nadasdi. Nejproslulejším válečníkem toho jména byl František Nádasdy (1555–1604), Turky zvaný „Černý beg“, manžel Alžběty Báthoryové, pozdější „čachtické paní“; zda jde právě o něho, není jisté.

41. Chantérac: karabiníci byli jezdci ozbrojení karabinou. Šlo o lehkou jízdu verbovanou ve valonských zemích, zde v knížecím biskupství lutyšském.

chali a pobili jich přes čtyřicet, než se jim rakouský a moravský jízdní pluk postavily čelem a než karabiníci ustoupili mezi tyto dvě eskadrony.

Tu se Turci dali do šarvátek, čemuž rozumějí dokonale a lépe než křesťané, a nás asi třicet dobrovolníků, Francouzů a Italů, se do té šarvátky vmísilo mezi Uhry. Trvalo to přes dvě hodiny a nepozorovaně jsme postoupili mnohem dál, než nám generál nařídil, takže postoupily i řečené pluky rakouský a moravský, aby naši šarvátku podpořily. To přimělo Russworma poslat Koloniče s rozkazem provést ústup tak, jak mu jej předepsal, totiž novým způsobem, který jsme dosud neviděli. Kolonič přijel nejprve k Uhrům, kteří harcovali, a pak k nám a řekl nám, abychom šarvátku nepřerušovali, ale stále pomalu ustupovali. Potom se vrátil k oněm dvěma tisícům jezdců, rozdělil je na pět eskadron a postavil je jako pětku na kostce. Do čela každé eskadrony dal kapitána a na její konec poručíka; a ve stanovený okamžik dal každému muži obou předních eskadron udělat čelem vzad doleva, když jim k tomu předtím trochu rozšířil řady. Eskadrona, nyní obrácená čelem k našemu táboru a s poručíkem v čele, odjela klusem a obě tyto eskadrony se postavily za dvě eskadrony, jež tvořily dva zadní body pětky, a nechaly mezi čtyřmi útvary tolik místa, kolik bylo třeba, aby se tam vešel pátý a pětka byla úplná; nato se zase obrátily čelem k nepříteli. Mezitím jsme my ustoupili o tolik půdy, kolik jí ty dvě eskadrony opustily, a naši šarvátku podpírala eskadrona prostřední; ta se zakrátko stáhla týmž způsobem jako první dvě a zařadila se doprostřed mezi čtyři. Pak totéž učinily obě poslední eskadrony, a tak stále dál, až jsme se bez nepořádku připojili k hlavnímu sboru vojska. Tu dal generál celému vojsku vyrazit v bitevním šiku přímo na nepřátele, kteří nás statečně očekávali, ačkoli jich bylo méně. Za pochodu do nás z druhého břehu Dunaje bilo padesát děl, což nám trochu uškodilo; když jsme však ušli osm nebo devět set kroků, nemohla nám už ublížit.

Pan generál si u sebe ponechal pana prince de Joinville a pana lankraběte s italskými dobrovolníky; já jsem se však krátce předtím vytratil s osmi nebo deseti francouzskými šlechtici a postavil se na levém křídle k pluku svého bratrance hraběte Kazimíra z Hohenlohe, který mi prokázal tu čest, že mě postavil po své pravici a ony šlechtice do první řady své eskadrony. Udeřili jsme první na houf asi tisíce tureckých jezdců a podporovaly nás dva tisíce

koní, totiž tisíc Koloničových rejtarů a tisíc rejtarů hraběte Fridricha z Hohenlohe. Plukovník a já s jeho důstojníky a s Francouzi, které jsem přivedl, jsme udeřili velmi dobře; ale těch pět set jezdců, rejtarů arkebuzírů, si tak nevedlo: místo útoku se dali do karakoly,[42] každá řada po výstřelu odbočila, a ukázali tak Turkům bok. Ti na ně prudce udeřili a byli by nás porazili, kdyby nevyrazily obě řečené eskadrony; ty nám daly čas znovu se sešikovat a udeřit podruhé. Při tomto druhém útoku už Turci neobstáli a hnali jsme je před sebou až na břeh Dunaje, kde nastala hrozná řež; neboť v téže době udeřilo pravé křídlo našeho vojska na levé křídlo Turků a porazilo je. Tak bylo všechno rozprášeno a z těch deseti tisíc mužů, kteří přešli, jich přes sedm tisíc zůstalo na místě a přes tisíc se utopilo, když chtěli Dunaj přeplavat zpět. Asi tisíc jezdců se rozprchlo po ostrově; i ti byli potom poraženi a většinou pobiti.[43]

V tom boji se mi stala nehoda, která mě málem zahubila. Seděl jsem na španělském ryzákovi, krásném a dobrém koni, za něhož jsem dal Geronimu Gondimu[44] tisíc tolarů; byl však trochu ohnivý. V boji dostal ránu oštěpem nad oko a začal pohazovat hlavou tak, že si přetrhl podbradní řetízek udidla. Při prvním útoku jsem si toho nevšiml; ale když nepřátelé začali couvat, zpozoroval jsem, že jsem zakrátko nejen první z pronásledovatelů, ale mezi prchajícími hlouběji, než jsem chtěl, a když jsem chtěl ohnivost svého koně zkrotit, viděl jsem, že ho zastavit nedokážu. Chytil jsem ho tedy za jednu otěž, abych ho stočil doleva, což udělal; ale rozběhl se rovnou na houf tisíce Turků, kteří ustupovali, aniž bojovali, a byl by do něho vběhl, kdyby se mu Des Estans, který mi sloužil jako štolba, nevrhl po uzdě. Zdvihl mu ji tak, že jsem měl čas seskočit na zem dvacet kroků od Turků. Ti se neodvážili obrátit a přijít mě zabít, ačkoli k tomu jevili velkou chuť: měl jsem totiž zbroj zlacenou, rytou, velmi krásnou, a na sobě i na

42. Karakola byl způsob boje jízdy se střelnou zbraní: řada za řadou přijela k nepříteli, vypálila a odbočila dozadu nabíjet. Chantérac ji popisuje jako obrat eskadrony na místě vpravo nebo vlevo. Proti prudkému útoku šavlemi byla bezmocná, protože odbočující jezdci nastavovali nepříteli bok.

43. Chantérac v příloze otiskuje líčení téže bitvy od jiného očitého svědka, Nicolase de Montreux (1608): Turky prý nejprve přivítali palbou Valoni na břehu, pak na ně udeřil Koloničův pluk, v jehož čele jeli princ de Joinville „a pan de Bassompierre se svou družinou, nevelkou počtem a velkou udatností“; Turci na druhém břehu prý nakonec sami strhli most a vydali tak své druhy na smrt.

44. Jérôme (Girolamo) de Gondi, patrně člen florentského bankéřského rodu usazeného ve Francii, z něhož vzešli i pařížští biskupové a kardinál de Retz. Tisíc tolarů byla za koně cena knížecí.

koni množství per a šerp. Řečený Des Estans si při tom, jak se vrhl k mému koni, probodl nohu mým kordem, který jsem si nechal viset na paži, abych mohl uchopit otěže.

Smíření na mrtvých Turcích

Mezitím pan princ de Joinville, který šel za vítězstvím, mě uviděl v tom stavu, měl mě za raněného a přijel ke mně; já jsem spěšně nasedl na jiného koně a pronásledoval Turky až k vodě. Potom jsme se vrátili na místo, kde byl Russworm a ostatní velitelé; seděli na mrtvých Turcích. Když mě uviděl, chtěl se mnou promluvit přede všemi těmi pány. Pochválil mě, že mě viděl dobře si vést, řekl, že bych nebyl z rodu, z něhož pocházím, kdybych nebyl udatný, a potom pravil: „Nebožtík pan z Betsteinu,[45] váš otec, byl mým pánem, ale chtěl mě dát nedůstojně usmrtit. Chci na tu poslední křivdu zapomenout a pamatovat jen na první závazek a být napříště (chcete-li) vaším přítelem a služebníkem.“

Tu jsem sestoupil z koně, šel ho pozdravit a ujistil ho svou službou slovy co nejpůsobivějšími, jaká jsem dovedl vymyslet. Potom se obrátil k oběma princům, de Joinville a lankraběti hesenskému, a k plukovníkům a ostatním důstojníkům, kteří tam byli, a řekl jim: „Pánové, nemohl bych toto smíření a nové ujištění přátelstvím s panem z Betsteinu vykonat na lepším místě, po lepším činu ani před vznešenějšími svědky. Zvu vás všechny zítra k obědu, a jeho také, abychom je stvrdili.“ To jsme mu slíbili.

Pak jsme se, pan de Joinville a já, posadili jako ostatní na těla těch mrtvých Turků a dověděl jsem se tehdy věc, o níž jsem později poznal, že není bezdůvodná. Jeden ze zástupců polního maršála,[46] starý plukovník jménem Hermestein, nám řekl, že Turky od křesťanů, kteří tam leželi mrtví, lze rozeznat nejen podle obřízky, ale i podle zubů: Turci je prý mají všechny zkažené a shnilé kvůli turbanům, jimiž si příliš zakrývají hlavu, kdežto u

45. Německé jméno Bassompierrova rodu; mezi Němci a v císařském vojsku byl autor „pan z Betsteinu“.

46. Polním maršálem je tu míněn sám Russworm: v císařském vojsku byl *Feldmarschall* tehdy nejvyšší skutečný velitel v poli pod arcivévodou. Francouzský výraz *maréchal de camp* jinak označuje hodnost mnohem nižší, zhruba generálmajora, a nesmí se plést s maršálem Francie. Plukovníka „Hermesteina“ Chantérac neurčuje; snad šlo o některého z Herbersteinů.

Uhrů, kteří ji kryjí jen onou malou čapkou, to nenajdeme. Shledali jsme, že je to pravda, u více než padesáti Turků, kteří měli zuby zkažené; a ti, kdo nebyli obřezáni, je měli velmi bílé a čisté.

Po tomto vítězství jsme celé vojsko převedli zpět na druhou stranu Dunaje do našeho tábora; celé tam dorazilo až nazítří, 30., za bílého dne. Toho dne generál rozkázal, aby byli pobiti všichni zajatci z předešlého dne, protože byli vojsku na obtíž; byla to věc velmi krutá, vidět chladnokrevně zabíjet víc než osm set mužů, kteří se vzdali.

Šel jsem na oběd k Russwormovi, jak jsem mu slíbil, se všemi předními muži vojska a tam jsme sklenicí a tisícerým ujišťováním potvrdili přátelství, které jsme uzavřeli na bojišti (a které mi od té doby vždy věrně zachovával). Po obědě jsme se dali do hry prime[47] a zůstal jsem v jeho stanu až do půlnoci, když jsme tam ještě povečeřeli.

Říjen. Nazítří, prvního října, zasedala válečná rada, k níž byli připuštěni oba princové, a i mně prokázali tu čest, že mě k ní přizvali. Jednalo se tam o sporu mezi baronem de Siray a plukovníkem Starhembergem,[48] který velel pluku tisíce jezdců z Království českého. Urovnat tu při trvalo několik dní, protože jim bylo pod trestem bezectí nařízeno, aby svůj spor vyřídili soubojem; to Starhemberg odmítl, když s tím Siray souhlasil, a když pak Starhemberg, přemluven přáteli, souboj přijal, nechtěl zase Siray. Nakonec rada, aby nezneuctila oba, nařídila hraběti ze Sulzu, nejvyššímu polnímu zbrojmistrovi, a plukovníku Hofkirchenovi,[49] aby je smířili mezi sebou, aniž se budou dále obracet na radu.

47. Prime (ital. primiera, špan. primero): hazardní karetní hra, při níž každý hráč dostane čtyři karty a sází se na jejich kombinace; v 16. a 17. století nejoblíbenější hra dvorů a vojenských táborů. Bassompierre v ní byl mistrem.

48. Chantérac: Richard hrabě Starhemberg (1570–1613), z hornorakouského panského rodu. Pluk tisíce jezdců stavěli a platili čeští stavové jako svůj podíl na turecké válce; podoba „Steremberg“ v rukopise by připouštěla i některého z českých pánů ze Šternberka, jisté to však není. Barona „de Siray“ Chantérac neurčuje.

49. Chantérac: Karel Ludvík hrabě ze Sulzu (1560–1616). „Grand maître de l'artillerie“ odpovídá císařskému nejvyššímu polnímu zbrojmistrovi (*Feldzeugmeister*), veliteli dělostřelectva. Hofkirchenové byli dolnorakouský panský rod, který dal císařskému vojsku několik plukovníků.

Zůstali jsme v klidu až do neděle 6. října,[50] kdy několik Tatarů z tureckého vojska přeplavalo Dunaj (v čemž jsou zběhlí) a nedaleko čela našeho tábora přepadlo lidi, kteří sekali seno pro koně vojska. Mohlo jich být asi dvanáct set; když viděli, že z tábora vyjíždí jízda, aby se s nimi utkala, prchali tak rychle, že v mžiku zmizeli, a přeplavali Dunaj zpátky tak, jak ho předtím přešli.

Ostrůvek, pevnůstka a turecký útok

Řekl jsem výše, že Turci překročili rameno Dunaje, které bylo mezi nimi a ostrovem Odom, pomocí malého ostrůvku o obvodu patnácti set kroků, ležícího uprostřed toho ramene mezi velkým ostrovem a nimi; že postavili lodní most od svého břehu k ostrůvku a že jsme dělostřelbou rozbili ten, který začali stavět od ostrůvku k ostrovu Odom, což je přinutilo přepravit se (když na nás táhli) na čajkách a vorech. I po bitvě ten ostrůvek drželi a zachovali most, který jej spojoval s jejich vojskem. Postavili tam také šest děl a stříleli z nich na každého, kdo se přiblížil.

Generál si usmyslel zmocnit se toho ostrůvku i těch děl. Dal upravit loď, na níž byly dva soudky prachu a v nich pružinové strojky, které měly prach zapálit, jakmile spustí; ke každému soudku byla připevněna tyč a k tyčím provazy, jež pružiny spouštěly, když tyče narazily na odpor a ohnuly se.[51] Loď pak pustili po proudu k tureckému mostu, který spojoval ostrůvek s břehem, a když měla proplout mezi dvěma jeho loďmi, tyče se o most zarazily, způsobily, co se od nich čekalo, a most přetrhly. Russworm určil čtyřicet čajek, které měly za temné noci ze čtvrtka na pátek 11. října přistát u ostrůvku, pobít sto nebo sto dvacet Turků, kteří tam byli na stráži, a naložit děla na vory k tomu přichystané.

Všechno se dálo ve velmi dobrém pořádku, až na to, že půl hodiny předtím Uhři určení k tomu podniku požádali o posilu padesáti pikenýrů nebo hala-

50. Chantérac: neděle připadla na 5. října. Bassompierre, který psal po letech z poznámek, je v datech tohoto měsíce soustavně o den napřed: jeho pátek 11. je 10., sobota 12. je 11., neděle 13. je 12. října a podobně až do počátku listopadu.

51. Jde o plovoucí minu: pružinový strojek byl patrně kolečkový zámek jako u pistole, který při uvolnění vykřesal jiskru do prachu. Podobných „pekelných strojů“ užili roku 1585 Nizozemci proti španělskému mostu u Antverp.

partníků, kteří by vydrželi náraz jízdy, kdyby na ostrůvku nějaká byla. Russworm řekl, ať udělají, co jim bylo nařízeno, a že své pikenýry při tom podniku nasazovat nebude. To Uhry tak popudilo, že nechtěli na ostrůvek udeřit, ačkoli by se ho byli bez nesnází zmocnili, a děl také: neboť loď se soudky narazila na most a přetrhla jej a Turky na ostrůvku pojal takový úděs, že se vrhli do Dunaje, aby se dostali do svého tábora, a mnoho se jich utopilo; a naši Uhři zůstali uprostřed Dunaje na svých lodích a nechtěli se hnout kupředu. My jsme byli na druhé straně Dunaje naproti ostrůvku, abychom viděli, jak se ten podnik provede, velmi rozmrzelí, že jsme pro zbabělost nebo zlovůli Uhrů tu příležitost promarnili.

Generál se vrátil velmi rozhněván a říkal o Uhrech mnoho hanebných věcí; pokračoval v tom i nazítří, zvláště když za ním přišli tři uherští plukovníci, Kolonič, Nádasdy a Dourgi,[52] aby ho uchlácholili vysvětlením. Řekl jim, že ty uherské oddíly jsou bez odvahy a že jim už nikdy nesvěří žádnou službu ani podnik. Plukovníci to oznámili svým lidem a nazítří, v sobotu 12. října, přišli znovu, aby generálovi jménem Uhrů řekli, že jim v útoku na ostrůvek nezabránila žádná zbabělost ani bázlivost, nýbrž pohrdání, které jim projevil, když nechtěl na jejich podporu nasadit padesát pikenýrů lancknechtů; a na důkaz, že je od záměru neodvrátil strach, nabízejí, že pod naším táborem přeplují na čajkách Dunaj a postaví na druhém břehu, na straně nepřátel, pevnůstku v rovině mezi Budínem a jejich táborem, kde Turci pásli své velbloudy v počtu asi deseti tisíc.

Russworm věděl, jak důležité by bylo zbudovat mezi Budínem a nepřátelským táborem pevnůstku, která by Turkům zabránila Budín zásobovat, a chtěl také, aby Uhři, kteří nechtěli přistát na ostrůvku, dostali přes prsty; usoudil, že se mu určitě povede jedno nebo druhé. Proto hlasitě chválil šlechetné odhodlání Uhrů a zásluhu o ně přičítal plukovníkům, kteří je prý k němu přiměli. Ihned jim dal vydat čajky, nářadí a inženýra, aby vyměřil pevnůstku na okraji druhého břehu. Tam naše čajky občas přistávaly na nepřátelské straně a vždy odvlekly nějakého velblouda nebo buvola anebo nějakého nešťastného Turka; proto se turecké vojsko neznepokojilo, když dvě hodiny před setměním oné soboty vidělo u svého břehu přistát dvě čaj-

52. Chantérac: patrně ten, jehož de Thou nazývá Tursy a který byl generálním kapitánem na Dunaji – tedy snad někdo z rodu Thurzů; jisté to není.

ky. A když jim inženýr pevnůstku vyměřil, přeplulo dalších pět čajek s asi padesáti kopáči, což ty pasáky velbloudů nepřekvapilo. Jakmile však nastala noc, přepravilo se na osm set Uhrů, kteří pracovali bez ustání celou noc; ráno je vystřídalo pět set jiných a ti v opevňování pokračovali, takže kolem byl příkop dva sáhy široký a sáh hluboký a pevnůstka se zvedala skoro do výše deseti stop. To nahnalo Turkům takový strach, aby se celé naše vojsko nechtělo utábořit mezi Budínem a jimi, že se rozhodli naše z té pevnůstky vyhnat.

Rovina, kde stála, měří přes půl míle zdéli i zšíři a má tvar půlměsíce: oblouk tvoří návrší, nepřátelský tábor a Budín, tětivu řeka. Ta návrší vytvářejí pět údolí, nepočítaje údolí budínské a údolí tábora; a v Budíně je na vršku citadela zvaná Blockhaus.[53]

V neděli 13. října hned ráno postavili Turci své velbloudy do řady nahoře po návrších, každého s praporkem, což byl velmi krásný pohled; a v celé té rovině nebylo vidět člověka ani zvíře, leda nějakého Turka, který občas projel z tábora do Budína nebo do údolí s rozkazy.

Russworm dal na břehu ostrova Odom, naproti nepřátelské rovině, rozestavit čtyřicet bořicích děl; pod pevnůstku dal přivést všechny čajky našeho vojska, kterých bylo šedesát, aby Uhry přijaly a převezly zpět, kdyby byli přinuceni ustoupit; a na ostrov Odom do našeho velkého opevnění dal přejít třem tisícům jezdců a pluku plukovníka Pezzena, aby je pomohly střežit Strassoldovým Italům, kteří tam leželi. Ráno jsem byl v nové pevnůstce a viděl, v jakém stavu jsou ti, kdo v ní byli; shledal jsem je mnohem odhodlanější ji postavit než ji držet. Řekl jsem to po návratu Russwormovi; on mi však odpověděl, že s udržením té pevnůstky nepočítá a že když byla postavena za jednu noc, byl by div, kdyby nebyla za jeden den zničena.

Kolem druhé hodiny odpoledne jsme uviděli, jak proti proudu stoupá turecké loďstvo, seřazené do půlměsíce a složené z dvaapadesáti čajek. Uvnitř půlměsíce byly dvě galéry o dvaceti osmi lavicích a mezi oběma galérami, ale o něco vpředu, čajka, která nesla vrchního tureckého bubení-

53. Patrně turecká srubová pevnůstka na dnešním Gellértově vrchu nad Dunajem jižně od hradu; vrch se podle ní německy jmenoval Blocksberg. Budín byl od roku 1541 sídlem tureckého paši a jeho dobytí hlavním, nikdy nedosaženým cílem celé války; císařští jej marně obléhali v letech 1598 a 1602.

ka. Ty dvě galéry ustavičně pálily ze svých těžkých děl a čajky každá ze dvou falkonetů, které nesou. Neurazily proti proudu ani tři sta kroků, když z budínského Blockhausu zazněly tři dělové rány, což bylo znamení k útoku na pevnůstku. V témž okamžiku se z pěti řečených údolí, z Budína a z tábora vyhrnulo přes pětadvacet tisíc jezdců, kteří pokryli rovinu. Všichni měli v ruce šavli a po svém způsobu jí kroužili nad hlavou, takže se v záři slunce, které bylo toho dne velmi krásné a jasné, zdálo, že je tu nesčíslně zrcadel. Vrhli se zuřivě na naši novou pevnůstku; ti, kdo nemohli nahoru, posloužili ostatním za stupátko, aby se dostali dovnitř, a pobili tam přes tři sta našich Uhrů. Ostatní se zachránili na čajkách, které stály u jejich břehu, aby je převezly k našemu. Několik Turků se na koních vrhlo do Dunaje, aby napadli naše čajky; někteří z nich byli zabiti a dva i s koňmi přivedeni na naši stranu.

Mezitím se dunajské loďstvo Turků stále blížilo, ustavičně pálilo a zasáhlo eskadrony rejtarů, které stály v bitevním šiku na ostrově Odom, takže je bylo třeba odvést stranou a Pezzenovu pluku poručit, aby si lehl na břicho. V tu chvíli však hrabě ze Sulzu dal namířit šest bořicích děl proti tureckým galérám a čajkám a donutil je k návratu.

Bylo zvláštní, že ze čtyřiceti děl namířených na rovinu, kde byli Turci, a třikrát vypálených šly při zemi všeho všudy dvě koule; každá z nich vyrazila, kudy prolétla, ulici a vymrštila do vzduchu tolik hlav, nohou a paží, že kdyby byly ostatní rány dopadly stejně, pobily by přes dva tisíce mužů. Generál to kladl za vinu neděli: dělostřelci a miřiči se toho dne opili.

Děla na fialový stan a výpad do Budína

Po dobytí té pevnůstky Turci dál v klidu zásobovali Budín, což byl jejich hlavní záměr; a je jisté, že kdyby se jim v tom zásobování dalo zabránit – a to bylo možné, kdybychom se včas utábořili na druhé straně Dunaje –, nemohl by se už Budín udržet. Russwormovi to bylo velmi vyčítáno; on se však hájil tím, že kdyby byl přešel na druhou stranu řeky, kde leží Budín, byli by Turci neomylně obsadili postavení, v němž jsme leželi, a potom

bez nesnází i město Pešť,[54] odkud by zásobovali Budín pohodlněji, než jak to učinili z oné strany, a že by mu tedy pomoc stejně neušla.

Turci, aby se pomstili za pevnůstku, kterou jsme chtěli zbudovat na jejich straně, postavili naproti našemu táboru na malém vyvýšeném místě u Budína, jež nad ním vládne, dvacet děl a po několik dní z nich pálili do našeho tábora, ne bez jistých škod. Jednou odpoledne, když jsme s generálem a dvěma dalšími hráli prime, prorazila dělová koule jeho stan na dvou místech: byl nápadný tím, že byl fialový, a proto na něj často mířili. Jiná rána povalila stan mladého Schomberga, bratra maršála nedávno zemřelého,[55] právě když jsem ho šel navštívit, a bylo nás pod ním pohřbeno čtrnáct; jistý Boisrot byl těžce zraněn stanovou tyčí, která mu spadla na hlavu. Nakonec Russworm opustil pahorek, kde ležel, a utábořil se v blízkém údolí, kde mu děla už nemohla ublížit; a Turci, když viděli, že nám jejich palba už neškodí, ji po pěti dnech zastavili.

Nakonec generál, když viděl, že jeho pobyt v tomto táboře je k ničemu a že mu ve Vídni i v Praze[56] vyčítají, že se s tak krásným vojskem (mělo totiž pětatřicet tisíc pěších a deset tisíc jezdců) neodvážil utábořit na straně nepřátel, a to ani po oné velké porážce na Odomu, která je připravila o množství mužů a o jejich nejlepší vojáky, rozhodl se přejít na jejich stranu. Dal k tomu postavit dvojí most: jeden na vácký ostrov a druhý z něho na břeh u Svatého Ondřeje,[57] pět mil nad Budínem. V neděli 20. jel obědvat na vácký ostrov, přešel po prvním mostě, šel si prohlédnout druhý, který už hodně pokročil, a vrátil se do tábora. Odtud vytáhl s celým vojskem následující úterý 22.; přešel první most a utábořil se na ostrově, kde zůstal i den nato. Ve čtvrtek 24. přešlo vojsko druhý most, vedoucí přes rameno Dunaje u Svatého Ondřeje, a utábořili jsme se nedaleko odtud.

54. Pešť, tehdy samostatné opevněné město na levém břehu naproti Budínu, dobyli císařští roku 1602 a drželi ji s velkými obtížemi do roku 1604; dnes tvoří s Budínem Budapešť.

55. Chantérac: Annibal de Schomberg, druhý syn Gasparda de Schomberg; zahynul v uherské válce proti Turkům. Jeho bratr Henri de Schomberg, maršál Francie, zemřel v listopadu 1632 – z toho je vidět, že Bassompierre tyto stránky psal v Bastile až po tomto datu.

56. V Praze sídlil císař Rudolf II. se svým dvorem a říšskou dvorní radou, ve Vídni arcivévoda Matyáš a dvorská válečná rada; z obou míst se velitelům v Uhrách dostávalo pokynů i výčitek.

57. Chantérac: u Svatého Ondřeje (maď. Szentendre) na pravém břehu mezi Budínem a Visegrádem postavil Russworm pevnůstku, aby se v tom postavení nemohli usadit Turci. K datům Chantérac poznamenává, že neděle byla 19., úterý 21. a čtvrtek 23. října.

Turecké vojsko svůj tábor nezměnilo, ačkoli jsme my svůj starý opustili. Teprve pět dní poté, co jsme se utábořili pod Svatým Ondřejem, to jest v neděli 27., přitáhlo asi dvacet tisíc jezdců na míli od našeho vojska; postavili se v rovině u hory, která je kryla před naším zrakem, a poslali pět set jezdců na šarvátku, aby nás vlákali do léčky. Jeden Uher, který bydlel nablízku, nás přišel varovat, a tak jsme harcovali celý den, ale nehnuli jsme se kupředu, když předstírali útěk.

Zůstali jsme tábořit bez činnosti u Svatého Ondřeje až do úterý 5. listopadu, kdy generál při západu slunce vyrazil s pěti tisíci jezdci a celou noc táhl přímo k Budínu. Za svítání jsme dorazili do dolního města Budína,[58] které není opevněno a kde se podle zprávy, kterou generál dostal, ubytovalo mnoho předních Turků z vojska. Pronikli jsme až ke královským stájím a nepotkali nikoho než chudé uherské obyvatele; jen v lázních jsme našli asi třicet Turků, kteří byli pobiti při koupeli. Když jsme se však vraceli, pozdravilo nás drsně dělostřelectvo města i hradu a zabilo deset nebo dvanáct rejtarů. Vrátili jsme se do tábora u Svatého Ondřeje a vytrpěli té noci velikou zimu.

Konec tažení a návrat do Vídně

Tureckými vojsky, která přicházejí válčit do Evropy, je zvykem netábořit déle než do svatého Martina,[59] to jest do jedenáctého listopadu, ledaže by se chýlilo ke konci nějaké obléhání a velitel si vyžádal ještě tři dny navíc; jakmile uplynou, smějí vojáci beztrestně přeřezat provazy velitelova stanu, nazítří vyplenit *proviant* (to jest sklad potravin) a pak bez dalšího rozkazu odejít. A protože toho roku neměli Turci jiný záměr než zásobit město Budín, které trpělo nouzí a začínalo hladovět, měl serdar paša (to jest jejich vrchní velitel) za to, že svým rozkazům dostál, když je dostatečně opatřil potravinami na dva roky. Nechtěl tedy držet vojsko v poli déle, než je u nich obvyklé, a vytáhl z tábora, kde ležel tři měsíce, aby se vrátil do Bělе-

58. Dolní čili Vodní město (maď. Víziváros) pod hradním vrchem při Dunaji; Russworm je dobyl roku 1602, ale udržet se nedalo. Turecké lázně na teplých pramenech pod hradem jsou v Budapešti dodnes.

59. Autor si sám připsal: „Den svatého Martina nazývají Demetrius.“ Osmanská válečná sezona končila dnem Kasim, svátkem svatého Demetria (26. října starého kalendáře, tedy počátkem listopadu nového); potom měli vojáci právo na návrat domů.

hradu a tam vojsko rozpustil. Generál se o tom dozvěděl na svatého Martina večer, když jsem s ním hrál v jeho stanu prime, od muže, kterého mu poslal velitel Pešti; ten jejich odchod viděl a vyslal několik husarů, aby jeli podél řeky až k Bělehradu, a vzkazoval, že mu bude podávat zprávy, dokud se vojsko nerozejde. Učinil tak nazítří, a den nato, to jest 13., ho ujistil, že většina vojska byla rozeslána do posádek a že asijské oddíly se naloďují na Dunaji k návratu. Když to generál zvěděl i od různých uherských zvědů, kteří byli v řečeném tureckém vojsku, převedl 15. listopadu vojsko zpět na vácký ostrov a zůstal tam i nazítří, aby velkou část vojska rozpustil nebo rozložil do různých posádek. Plukovníka Gaisbergera s jeho plukem patnácti set lancknechtů poslal do Pešti, která leží naproti Budínu; a protože se zdráhali tam vstoupit, nedostanou-li zálohu,[60] než jim bude vyplacen žold, požádal mě generál, abych půjčil dva tisíce dukátů, které by jim dal, a ujistil mě, že mi je dá za pár dní vrátit. Učinil tak, protože věděl, že o peníze nemám nouzi: od svého příjezdu k vojsku jsem na nich v prime vyhrál přes osm tisíc dukátů.

Pan princ de Joinville, pan lankrabě hesenský, pan rýnský hrabě, Schomberg a italští dobrovolníci se z Vácu vrátili domů; já jsem šel s létacím sborem tří tisíc jezdců a osmi tisíc pěších, který si generál ponechal. Vytáhl s ním 17. z ostrova a utábořil se čtyři míle od řeky; nazítří oblehl město Hatvan,[61] které se drželo jen tři dny a pak se vzdalo. Vložil tam posádkou Römerův pluk o patnácti stech mužích a přenocoval tři míle odtud; den nato se utábořil před Ostřihomí, na druhé straně lodního mostu, který tam byl postaven. Odtud jsme vytáhli nazítří, 24. listopadu, když generál vojsko rozpustil – propustil je nebo rozeslal do různých posádek –, a za kruté zimy jsme přijeli na oběd i na noc do Rábu.[62] Nazítří jsme odtud vyjeli a nocovali v Komárně, kde jsem zůstal tři dny s Russwormem, který byl za-

60. Chantérac: záloha na pět dní, než bude vyplacen žold, který se vyplácel při přehlídce (mustrunku). Žold se v císařském vojsku opožďoval celé měsíce a posádka Pešti, odříznutá a hladovějící, patřila k nejhorším místům služby.

61. Hatvan, turecká pevnost asi padesát kilometrů severovýchodně od Pešti na cestě k Jageru. Před ní podle Chantéraca padl plukovník Strassoldo; Turci ji získali zpět už příštího roku.

62. V originále „Javarin“ z latinského Jaurinum. Chantérac: Ráb na řece Rábě blízko jejího ústí do Dunaje, dnes Győr; klíčová pevnost před Vídní, kterou Turci roku 1594 dobyli a císařští roku 1598 nočním přepadem získali zpět.

milován do slečny Anny Reginy z Hollnecku,[63] sestry manželky komárenského velitele Hanse von Mollart. Byla dvorní dámou španělské královny a doprovodila ji až do Madridu; nechtěla však ve Španělsku zůstat a rok předtím se vrátila. Myslela, že si Russworma vezme; ale to byl starý lišák, který o ženění nechtěl nic vědět.

Z Komárna jsme vyjeli 29. a 30., poslední listopadový den, jsme dorazili do Vídně v Rakousích, kde už byli páni de Joinville, rýnský hrabě, Schomberg a jiní, kteří byli ve vojsku. Našel jsem tam také své přátele Karla z Harrachu, Seifrieda Breunera,[64] Quinterota a jiné, a dostalo se mi od nich tak vlídného přijetí a tolika zdvořilostí, že jsem v řečené Vídni zůstal šest neděl a strávil tam čas nadmíru příjemně.

Byl jsem na Moravě v krásném domě svého dobrého přítele pana Maxmiliána z Lichtenštejna,[65] zvaném Raurau, ve společnosti Karla z Harrachu, pana de Joinville a Schomberga. Potom pan princ de Joinville, který poslal své služebnictvo domů, bydlel čtrnáct dní v mém bytě, kde se mu dostalo přijetí co nejlepšího; pak odjel poštou do Prahy a odtud do Francie.

63. Chantérac: señora Anna Regina von Hollneck. Španělskou královnou byla od roku 1599 Markéta Rakouská, dcera arcivévody Karla Štýrského a sestra pozdějšího císaře Ferdinanda II., provdaná za Filipa III.; štýrské šlechtičny ji doprovázely do Madridu.

64. Karel z Harrachu (1570–1628), později první hrabě toho jména a vlivný rádce Ferdinanda II.; jeho dcera Isabela se roku 1623 provdala za Albrechta z Valdštejna a jeho syn Arnošt Vojtěch byl kardinálem a arcibiskupem pražským. Chantérac: Seifried Kryštof svobodný pán Breuner, rada čtyř císařů od Rudolfa II. po Ferdinanda III., zemřel 1651; měl za ženu Annu z Harrachu, jednu ze čtrnácti Karlových sester.

65. Maxmilián z Lichtenštejna (1578–1645), mladší bratr Karla z Lichtenštejna, pozdějšího místodržícího v Čechách; roku 1620 velel části císařského vojska na Bílé hoře. Chantérac: roku 1623 dostal od Ferdinanda II. knížecí titul. Místo „Raurau“ nelze bezpečně určit: Maxmilián sídlil na Rabensburgu (česky Ranšpurk) na moravsko-rakouském pomezí u Břeclavi a na Moravě mu sňatkem s Kateřinou z Boskovic připadly Bučovice s renesančním zámkem.

IV. Zima v Praze a na Karlštejně. Návrat do Francie a zranění v Louvru (1604–1605)

[Kapitola začíná Bassompierrovým příjezdem z Vídně do Prahy v lednu 1604. Pod ochranou polního maršála Russworma se tu čtyřiadvacetiletý Lotrinčan dostane až k Rudolfu II., přijme plukovnický patent pro další tažení proti Turkům, prožije masopust mezi českou šlechtou a zamiluje se do dcery karlštejnského purkrabího. Spor o zastavené normandské panství Saint-Sauveur a smrt bratra před Ostende ho však vrátí do Francie; rok 1605 pak vyplní dvorské zábavy, při nichž ho vévoda de Guise v Louvru málem zabije dřevcem, a aféra se ztraceným milostným dopisem.]

1604: V Praze u Russworma

Leden. – Z Vídně jsem odjel 18. ledna roku 1604 a poštou jsem 22. dorazil do Prahy, kde jsem zastihl Russworma[1], jenž ke mně od našeho usmíření choval velmi úzké přátelství. Nazítří ráno, devatenáctého[2], si pro mě přijel kočárem do mého bytu a zavezl mě do sálu pražského paláce[3], kde jsme se procházeli, dokud neskončila zasedání rad. Tu přišli všichni páni z rad popřát Russwormovi dobrého dne, neboť si ho velmi vážili pro úřad generálního polního maršála vojska, který zastával; a on mě jim nato představil, prosil je, aby mi byli nakloněni, a řekl jim o mně mnoho dobrého.

1. Heřman Kryštof Russworm (1565–1605), rodem z Durynska, začínal ve Francii jako důstojník gardy Bassompierrova otce za válek ligy a pak se v císařských službách v Uhrách vyšvihl až na polního maršála; roku 1603 velel císařskému vojsku u Budína. Bassompierre v něm měl původně úhlavního nepřítele (Russworm kdysi uprchl před hrdelním trestem, který nad ním vynesl jeho otec), za tažení se však smířili. V předloze má hodnost „mareschal de camp général“ – míněn je císařský polní maršál (Feldmarschall), nikoli nižší francouzská hodnost maréchal de camp. Skončil špatně: po pouliční šarvátce v Praze v létě 1605, při níž jeden z jeho sluhů zabil Francesca Belgiojosa, bratra císařského generála, byl odsouzen jako spoluviník vraždy a 29. listopadu 1605 sťat na Staroměstské radnici, prý proti vůli císaře. Chantérac klade popravu mylně k 29. prosinci 1604.
2. Chantérac opravuje: správně má být 23. ledna.
3. Nejspíše Vladislavský sál Pražského hradu: sloužil tehdy jako veřejná promenáda a tržiště s přepychovým zbožím, kde se čekalo na konec zasedání zemských a dvorských úřadů („rad“), které úřadovaly v sousedních místnostech paláce.

Odtud mě vzal na oběd k jednomu starému pánovi jménem Vřesovec[4], který byl purkrabím na Karlštejně[5], jenž je jedinou pevností Českého království a v němž se chová koruna i všechny listiny a výsady řečeného království. Měl dva syny: jeden byl císařovým nejvyšším sokolníkem, druhý mladý pán, který byl v posledním tažení Russwormovým druhem a letos se ucházel o jízdní pluk, jejž mělo České království vyslat do Uher; a protože Russworm mohl mnoho učinit, aby jej dostal, ucházeli se všichni horlivě o jeho přízeň. Řečený Russworm byl zamilován do nejmladší ze čtyř purkrabího dcer, která se jmenovala panna Sibyla. Ostatní tři byly: nejstarší hraběnka z Millesima; druhá se provdala za Karla Koloniče, bratra plukovníka Seifrieda Koloniče[6]; a třetí, jménem panna Ester, byla mladá dáma znamenité krásy, osmnáctiletá, půl roku vdova po šlechtici jménem Briczner, za něhož byla rok provdána.

U tohoto pana z Vřesovic jsme byli přijati a pohoštěni po šlechticku a po obědě se tančilo. Tam jsem se začal zamilovávat do paní Ester, oné vdovy, a ona mi dala najevo, že ji můj záměr nemrzí, když jsem jí ho při odchodu z domu odhalil, zatímco její sestry vyprovázely Russworma; odpověděla na něj totiž tak, že mi poskytla způsob, jak jí psát, a vzkazovala mi, kam chodí, abych se tam mohl dostavit. Občas jsem ji také chodil navštěvovat pod záminkou přátelství, které jsem ve vojsku uzavřel s jejím mladým bra-

4. V předloze „Prechethovits“ (Chantérac čte „Prestowitz“). Jde zjevně o Jana z Vřesovic a z Doubravské Hory na Podsedicích († 1605): podle edice Sněmy české byl od roku 1603 druhým a od ledna 1604 prvním purkrabím karlštejnským a zemřel brzy po sněmu roku 1605; sněm roku 1605 také schválil „Vřesovcových“ pět set jezdců pro Uhry. Měl dva syny, staršího Viléma († 1640) a mladšího Volfa Ilburka († 1634), pozdějšího císařského plukovníka – ten je zřejmě autorův „Wolf“. Kterého ze synů míní autor nejvyšším sokolníkem, nelze z textu určit.

5. Hrad Karlštejn u Berouna, založený Karlem IV.; až do 17. století se na něm chovaly české korunovační klenoty a zemský archiv („koruna a listiny“). Spravovali jej dva purkrabí, jeden ze stavu panského a jeden z rytířského, a jejich úřad patřil k nejvyšším zemským úřadům. Jedinou pevností království Karlštejn ovšem nebyl.

6. Panna: Chantérac upozorňuje, že starší vydání udělala z tohoto slova křestní jméno Anna („Anna Sibilla“, „Anna Esther“); rukopis má správně české *panna*. – Hraběnka z Millesima byla provdána do italského rodu Caretto di Millesimo, jehož příslušníci se za Rudolfa II. usadili v Čechách. Koloničové (Kollonitsch) byli rod chorvatského původu usedlý v Rakousích; plukovník Seifried Kolonič patřil k nejznámějším císařským velitelům v Uhrách a Bassompierre s ním roku 1603 uzavřel přátelství. Manžela druhé dcery jmenuje autor jednou Karel, podruhé Hans; podle Chantéraka jde o tutéž osobu.

trem Volfem z Vřesovic; když se však blížil masopust a její otec odjížděl na Karlštejn, musela odjet i ona.

Když jsme vycházeli z toho oběda a plesu u Vřesovců, zapletl mě Russworm v domnění, že mi prokáže laskavost, do dosti ošklivé věci. Ujednal s jedním hostinským na Novém Městě, že mu za dvě stě dukátů vydá své dvě dcery, které byly velmi krásné; a mám za to, že toho ubožáka k tomu slibu přiměl, když byl opilý, jak se potom ukázalo. Když jsme totiž dojeli na dvě stě kroků od toho hostince, vystoupili jsme z kočáru, jemuž poručil, aby se obrátil a čekal tam na nás; a Russworm a já jsme s jedním jeho českým pážetem, které nám mělo dělat tlumočníka, šli do hostince. Otce jsme zastihli ve světnici s oběma dcerami, které seděly nad ruční prací; byl poněkud zaražen, že nás vidí, a ještě víc, když mu Russworm dal vyřídit, že mu každý neseme sto dukátů, abychom dostali panenství jeho dvou dcer, jak mu slíbil. Tu vykřikl, že nikdy nic takového neslíbil, otevřel okno a dvakrát zavolal: „Mordyjó! Mordyjó!“[7], což znamená: vražda! Nato mu Russworm přiložil dýku k hrdlu a dal mu pážetem říci, že promluví-li na sousedy nebo neporučí-li dcerám, aby nám byly po vůli, je synem smrti; a mně zatím řekl, abych si jednu z dívek vzal a pobavil se s ní. Já, který jsem se domníval, že jdu k věci, na níž jsou všechny strany dohodnuty, jsem byl velmi překvapen, když jsem viděl, že máme dívky znásilňovat, a to před očima jejich otce. Řekl jsem Russwormovi, že násilí na dívkách není moje řemeslo. On mi na to řekl, že nechci-li, mám tedy přijít podržet otci dýku na hrdle a on že s jednou z těch dívek vykoná svou povinnost sám; což jsem s velkou nechutí udělal, a ty ubohé dívky plakaly. Russworm začínal jednu líbat, když ho veliký hluk v sousedství, vzbouřeném hostinského křikem, přiměl, aby ji pustil a řekl mi, že si teď musíme pomoci odvahou a jistým vystupováním, jinak že jsme ztraceni; a dal hostinskému říci, že ho zabije, nevyvede-li nás z rukou lidu. Hostinský měl na sobě volný kabát; pod něj mu vsunul dýku, kterou mu tiskl na holé tělo, a mně dal podat dýku pážete, abych učinil totéž. Tak jsme vyšli ze světnice až na ulici a zastrašený hostinský pořád lidem říkal, že se nic neděje, až

7. V předloze „Mortriau“ – Bassompierre tak po sluchu zapsal dobový poplašný pokřik (německy *Mordio*, česky *mordyjó*, *mordyjé*), jímž se svolávali sousedé na pomoc. – Dukát byla zlatá mince; dvě stě dukátů představovalo pro měšťana velké peníze. Nové Město a Staré Město byla tehdy samostatná pražská města s vlastními radnicemi a hradbami.

jsme se trochu vzdálili a vytáhli dýky zpod jeho kabátu; tu začal hostinský křičet jako předtím: „Mordyjó! Mordyjó!“, což lid pobídlo, aby se za námi hnal s nesčetným kamením. Tu na mě Russworm zavolal: „Bratře, zachraň se, kdo můžeš! Upadnete-li, nečekejte, že vás budu zvedat; každý ať myslí na sebe.“ Běželi jsme dost rychle; ale déšť kamení nám byl velmi nepříjemný a jeden kámen zasáhl Russworma do beder a srazil ho k zemi. Já, abych neudělal to, co on řekl, že by udělal mně, jsem ho zvedl a dvacet kroků podpíral; pak jsme naštěstí našli svůj kočár, vrhli se do něho a dali ujíždět, dokud jsme nebyli v bezpečí na Starém Městě, když jsme unikli ze spárů více než čtyř set lidí.

Císařova antikamera a plukovnický patent

Den nato, 24. ledna, mi Russworm vymohl přístup do císařovy antikamery[8], což je místo vyhrazené velmi velkým pánům a knížatům, a já tam docházel obden. O pět či šest dní později jsem hrál v míčovně proti velkému Valdštejnovi[9], který zastával úřad císařova nejvyššího komořího od smrti Petra z Mollartu, zemřelého před týdnem; císař se na naši hru přišel dívat skrze žaluzii v okně, které vedlo do míčovny, a zůstal tam dlouho. Nazítří ráno, když jsem byl v jeho antikameře, dal mě zavolat, abych se mu poklonil, a jednal se mnou velmi milostivě. Řekl, že zná můj rod, který vždy věrně sloužil jejich královskému domu, že o mně má dobré zprávy z poslední války v Uhrách a že ucházím-li se o nějaký úřad, rád mi jej udělí. Mluvil se mnou španělsky a chtěl, abych mu týmž jazykem i odpovídal[10].

8. Předpokoj císařových soukromých komnat na Pražském hradě. Rudolf II. byl proslulý nepřístupností – vyslanci i vlastní úředníci čekali na slyšení celé týdny – a přístup do antikamery byl proto vzácnou výsadou.

9. V předloze „le grand Walestein“, níže „Walestein le Longuo“. Chantérac vidí v prvním Albrechta z Valdštejna, pozdějšího vévodu frýdlantského, v druhém jakéhosi Hynka z Valdštejna. Albrechtovi však bylo roku 1604 teprve dvacet a u dvora žádný úřad nezastával. Oba údaje se nejspíše týkají téže osoby: Adama mladšího z Valdštejna (1570–1638), pro vysokou postavu zvaného „Dlouhý“, dvořana Rudolfa II., pozdějšího nejvyššího štolby (1606), nejvyššího hofmistra a nejvyššího purkrabího a autora známého deníku rudolfínského dvořana. Že by v lednu 1604 „zastával úřad nejvyššího komořího“, víme jen od autora. – Peter z Mollartu byl podle autora dosavadním nejvyšším komořím císařského dvora. Hrálo se *jeu de paume*, předchůdce tenisu.

10. Rudolf II. vyrůstal v letech 1563–1571 na dvoře svého strýce Filipa II. ve Španělsku a španělština i španělský dvorský obřad mu zůstaly vlastní. Autorův děd François byl podle rodinných pamětí pážetem, komorníkem a kapitánem německé gardy Karla V. a plukovníkem jeho lancknechtů.

Únor. – Několik dní nato mě došla zpráva o smrti barona de Siray, jehož zabil můj bratranec pan rýnský hrabě[11]; to mě zavázalo, abych se u předních členů rady za rýnského hraběte přimlouval a omlouval ho a nakonec abych v té věci požádal o slyšení u císaře. Bylo mi ihned povoleno a císař mi odpověděl příznivě. Potom mi dal po hraběti z Fürstenberka vzkázat, že šest jízdních kompanií rýnského hraběte sloučil ve tři a čtyři Russwormovy kompanie karabiníků ve dvě; a kdybych chtěl naverbovat ještě tři nové kompanie jízdy a dvě karabiníků, že si mě císař podrží ve svých službách jako plukovníka nad tisícem koní[12]. Přijal jsem to, protože jsem viděl, že ve Francii trvá dlouhý mír, a také mě k tomu vedla nesmírná láska, kterou jsem choval k paní Ester. Tři kompanie lehké jízdy dostali Champgaillart, starý francouzský voják, don Baltasar Marradas, Španěl, a Jean Paul, Ital, kteří jim veleli už pod rýnským hrabětem a doplnili je zbytky těch ostatních. Ze dvou kompanií karabiníků dostal jednu kapitán la Ramée a druhou kapitán Merguelot, oba Lutyšané[13]. Kornetem v Champgaillartově kompanii jsem dal jmenovat Comingese[14] a poručíkem La Croixe, který se později stal plukovníkem.

Masopust, maškaráda a staroměstští bičíci

O mé kapitulaci se jednalo za masopustu, kdy se v těchto severních zemích o úředních věcech mluví málo; a já na vyřízení svých listin příliš nenaléhal, protože jsem byl bez sebe zamilován do paní Ester. Ta mi dávala – a její sestra Russwormovi – mnoho nadějí, že se vrátí strávit karneval do

11. Rýnský hrabě (Rheingraf) – titul hrabat ze Salmu, spřízněných s Bassompierry; jeden z nich velel roku 1603 v Uhrách jízdnímu pluku v císařském žoldu. O sporu barona de Siray s plukovníkem české jízdy, který tehdy zaměstnával válečnou radu, vypráví autor k říjnu 1603.

12. Chantérac: Kryštof hrabě z Fürstenberka (1583–1614). – Kompanie byla jízdní setnina o zhruba stu koních; „reformovat“ (tak předloha) znamenalo zeslabené kompanie sloučit a nadbytečné důstojníky propustit. Karabiníci (*carabins*) byli lehcí jízdní střelci. Smlouvě, jíž panovník najímal plukovníka i s vojskem, které si plukovník sám naverboval, se říkalo kapitulace; o ní je řeč níže.

13. Don Baltasar de Marradas (asi 1560–1638), španělský šlechtic a maltézský rytíř, zůstal v císařských službách natrvalo: za třicetileté války byl polním maršálem a velitelem v Čechách, kde získal mimo jiné Hlubokou. – Laurentius Ramée (la Ramée), rodák z Lutyšska, velel roku 1611 pasovskému vojsku, které vpadlo do Čech a obsadilo Malou Stranu; roku 1613 byl popraven.

14. Chantérac: Charles de Cominges-Guitaut, pán de Fléac, sloužil dlouho pod Bassompierrem, stal se královským hofmistrem a kapitánem gardového pluku; padl roku 1630 při obléhání Pinerola. Níže ho autor jmenuje Guitaut. Kornet byl praporečník jízdní kompanie.

Prahy, nakonec je však na Karlštejně zdržela nemoc jejich otce purkrabího. My jsme masopust strávili velmi vesele v ustavičných slavnostech a hostinách a při malé primě[15], kterou jsme hráli velmi vysoko v pěti či šesti, totiž prezident království jménem Šternberk[16], Adam Havel Popel, velkopřevor maltézských rytířů, starší Kinský[17], Russworm a já; a nebylo večera, aby se neprohrály nebo nevyhrály dva tři tisíce tolarů.

Ten, kdo zastával úřad císařova nejvyššího štolmistra, jménem Pruskovský[18], se oženil s bohatou paní a Russworm i já jsme byli na svatbu pozváni. Jednoho ze čtyř dní, co ta svatba trvala, jsme si usmyslili udělat maškarádu na koních a projíždět se městem ve velmi krásných šatech. Bylo nás osm: Russworm a já jsme jeli první; za námi Valdštejn zvaný Dlouhý a Kinský; pak následovali Harant a Černín, dva šlechtici z císařovy komory; a poslední byli mladý Schomberg s hrabětem Volfem z Mansfeldu[19]. Když jsme jeli kolem radnice Starého Města, přišlo nám, Russwormovi a mně, několik biřiců říci slovanským jazykem, jemuž jsme nerozuměli, že císař zakázal jezdit po městě v maskách; na to jsme neodpověděli nic jiného,

15. Prima (*prime*) byla nejoblíbenější hazardní karetní hra té doby; „malá“ prima je jedna z jejích obměn. Také níže zmíněná quinola je karetní hra. Tolar (v předloze „dallers“) byl velká stříbrná mince; dva až tři tisíce tolarů za večer byly i na poměry vysoké šlechty obrovské sumy.

16. V předloze „le président du royaume nommé Steremberg“. Chantérac navrhuje Jana Oldřicha ze Starhembergu (rakouský rod); „prezident království“ však mnohem spíše označuje Štěpána Jiřího ze Šternberka (1570–1625), radu české komory, který byl nejpozději roku 1605 jejím prezidentem, tedy hlavou nejvyššího finančního úřadu království.

17. Adam Havel Popel z Lobkovic (německy Adam Gall Popel, odtud Bassompierrovo „Galpopel“), pán na Duchcově. – Velkopřevorem (nejvyšším mistrem) johanitů čili maltézských rytířů v Čechách byl tehdy Matouš Děpolt Popel z Lobkovic; řád sídlil na Malé Straně u kostela Panny Marie pod řetězem. – „Kinsky l'aîné“: Chantérac míní Viléma Kinského (Vchynského), syna Jana Vchynského a Anny z Vřesovic, zavražděného roku 1634 v Chebu spolu s Valdštejnem; starším z bratří byl však patrně Václav Vchynský (1572–1626), pověstný pletichář rudolfínského dvora, a může jít i o něho.

18. V předloze „Bruscofschi“: nejspíše Oldřich Desiderius Pruskovský z Pruskova, slezský šlechtic, komorník a oblíbenec Rudolfa II., který zastával úřad nejvyššího štolmistra.

19. V předloze „Haraud et Charnin“; Chantérac váhá: „snad Harald a Czernin“. Protože autor mluví o dvou císařských komornících, jde s velkou pravděpodobností o Kryštofa Haranta z Polžic a Bezdružic (1564–1621), spisovatele, hudebníka a cestovatele, komorníka Rudolfa II., popraveného roku 1621 na Staroměstském náměstí, a Heřmana Černína z Chudenic (1576–1651), s nímž Harant roku 1598 putoval do Svaté země a který se později stal císařským vyslancem v Cařihradě; „Haraud“ bude chybné čtení jména Harant. Jistota to však není. – Mladý Schomberg je patrně Annibal de Schomberg, syn plukovníka rejtarů ve francouzských službách; podle Chantéraka padl ve válce s Turky. Volf (Wolfgang) hrabě z Mansfeldu (1575–1638) byl později císařským polním maršálem.

než že slovansky neumíme. Tehdy nás nechali projet; když jsme se však vraceli, natáhli řetězy[20] ve všech ulicích ústících na radniční náměstí kromě té, kterou jsme vjížděli; a jakmile jsme projeli, zatáhli i tu. Pak začali od posledních: chytili za uzdu koně hraběte z Mansfeldu a koně Schombergova a odvedli je do vězení; potom se zmocnili Haranta a Černína a Valdštejna s Kinským, kteří tu potupu nesli netrpělivě, a protože neměli kordy, aby jí zabránili, křičeli na nás, ať si dáme pozor. Tu se Russworm chopil svého kordu a já svého – nesli je před námi naši lokajové – a aniž jsme je tasili z pochev, hleděli jsme, aby nám nikdo nechytil koně za uzdu. Když se o to jeden biřic pokusil u mne, uhodil ho Russworm kordem i s pochvou přes ruku tak, že se pochva prosekla a řečeného biřice těžce na ruce poranil. Tu se na nás vrhlo přes dvě stě biřiců; my dva jsme zase vzali do rukou obnažené kordy a těm se oni vyhýbali, ale při každém našem obratu nám sázeli veliké rány ratišti halaparten přes bedra a přes paže. To trvalo nějaký čas, až z radnice vyšel jeden soudní hodnostář a zvedl svou hůl (které se říká regiment)[21]; tu všichni pochopové položili halapartny na zem a Russworm, který ten zvyk znal, tam hodil i svůj kord a křikl na mě, ať rychle odhodím i já svůj. Učinil jsem to; jinak bych byl prohlášen za císařova rebela a jako takový potrestán. Russworm mě pak požádal, abych mluvil já, až nás bude soudce vyslýchat, aby jeho nepoznali. Soudce se mě zeptal, kdo jsem, a když jsem mu to bez přetvářky řekl, zeptal se, kdo je můj druh; řekl jsem mu, že je to Russworm. Tu se nám začal velice omlouvat; a Russworm, kterého velmi mrzelo, že jsem ho jmenoval, když viděl, že už to nelze vzít zpět, strhl si v hněvu masku a hrozil soudci i biřicům, že je dá přísně potrestat a že si bude stěžovat císaři a kancléři. Snažili se ho uchlácholit, jak nejlépe dovedli; byl však příliš zbit, a já také, než aby se spokojil se slovy. Vrátili nám našich šest druhů, kteří byli šťastnější než my, neboť vyvázli jen se strachem, a odebrali jsme se domů; večer jsme se pak, jako by se nic nestalo, vrátili na svatbu. Nazítří však Russworm zašel

20. Biřici (v předloze *sergents*, níže také *archers*) byli ozbrojení městští pochopové. „Slovanským jazykem“ rozumí autor češtinu. Ulice ústící na Staroměstské náměstí se daly uzavřít řetězy zavěšenými na nárožích domů.

21. Patrně rychtář, zástupce panovníka v městské správě a soudnictví; odznakem jeho moci byla hůl, které se česky říkalo „právo“. Výraz *regiment* (velitelská hůl) zná Bassompierre z němčiny. Kdo před zdviženým rychtářským právem nesložil zbraň, dopouštěl se odporu proti královské moci.

za kancléřem království[22], s nímž mluvil velmi zpupně, a kancléř dal pro naše zadostiučinění uvěznit přes sto padesát biřiců. Jejich ženy stály celý den u dveří mého bytu, aby vyprosily milost, a já se za ně u Russworma dost přimlouval; byl však neúprosný a nechal je čtrnáct dní ve vězení za kruté zimy, takže dva z nich zemřeli. Nakonec jsem s velkou námahou dosáhl jejich propuštění.

Několik dní nato se u nejvyššího kancléře sešla krásná společnost dam a my jsme tam šli zatančit malý balet, který se líbil – na to, že to bylo v Čechách, kde se balety netančí často.

V té době, když jsme jednou večer hráli quinolu, se Adam Havel Popel a Kinský pohádali a nazítří se bili; Adam Havel Popel byl přitom raněn do nohy. Dělali jsme mu společnost, dokud ho zranění drželo na lůžku nebo doma, a český velkopřevor a benátský vyslanec, který k němu přišel s námi hrát, se pohádali také, a to o svatého Jana a svatého Marka[23], čemuž se dvůr zasmál.

Deset dní na Karlštejně

V městě Praze se totiž užívá nového kalendáře, ale na venkově, mezi husity, se nezachovává[24]; takže když v Praze masopust skončil, trval na venkově ještě o deset dní déle. Karlštejnský purkrabí pozval nás, Russworma a mě, se dvěma dalšími pány – jeden se jmenoval Slavata a druhý Kolovrat[25]

22. Nejvyšším kancléřem Království českého byl od roku 1599 Zdeněk Vojtěch Popel z Lobkovic (1568–1628), hlava katolické strany.

23. Svatý Jan Křtitel je patronem johanitského (maltézského) řádu, svatý Marek patronem Benátské republiky; šlo tedy o spor o přednost mezi řádem a Benátkami.

24. Gregoriánský kalendář byl v Čechách zaveden v lednu 1584; v převážně nekatolické zemi se s ním mnozí smiřovali neradi. „Husity“ míní autor české utrakvisty a evangelíky vůbec. Rozdíl mezi starým a novým počtem činil deset dní. Chantérac klade Popeleční středu roku 1604 na 3. března. Bassompierrovo vysvětlení, psané po třiceti letech zpaměti, ovšem právě pro rok 1604 nesedí: Velikonoce tehdy připadly podle obou kalendářů na týž den (18. dubna nového, tj. 8. dubna starého počtu), takže i masopust končil ve městě a na venkově současně. Prodloužené veselí na Karlštejně mělo tedy patrně jiný důvod než kalendář.

25. V předloze „Slabato“ a „Colobrat“ (Chantérac: Slavata a Kolovrat, čeští páni) – příslušníci předních českých panských rodů; o které členy rodu jde, nelze z textu určit. Slavatou by mohl být Vilém Slavata z Chlumu a Košumberka (1572–1652), který po Vřesovcově smrti roku 1605 převzal úřad karlštejnského purkrabího a roku 1618 byl vyhozen z okna Pražského hradu; je to však jen domněnka.

–, abychom jej přijeli strávit na Karlštejn, kde se mělo sejít i množství dam a pánů. Učinili jsme to hned o naší Popeleční středě a vsedli jsme všichni čtyři do kočárů, my čtyři milovníci čtyř purkrabího dcer; Kolovrat totiž odedávna miloval hraběnku z Millesima a Slavata se nedávno zapletl se ženou Hanse Koloniče. Našli jsme tam přes dvacet dam, mezi nimi některé velmi krásné; a netřeba se ptát, zda jsme byli vítáni a rádi viděni od čtyř dcer domu, zvláště však od té mé, která byla uchvácena, že mě vidí, a já zase že vidím ji. Byl jsem do ní nesmírně zamilován a mohu říci, že jsem za celý život nestrávil deset dní příjemněji ani jich lépe nevyužil než těchto: byla to ustavičná slavnost, byli jsme bez přestání u stolu nebo na plese nebo na saních nebo při jiném, ještě lepším zaměstnání.

Když konečně masopust minul, vrátili jsme se do Prahy, k velké lítosti jejich i naší, ale s velkým uspokojením z našeho malého výletu. Má milenka mi slíbila, že brzy přijede do Prahy; protože se však její otec znovu roznemohl, nemohla, a tak mě nechala přijet v přestrojení na Karlštejn, kde jsem byl pět dní a šest nocí ukryt v komnatě vedle její. Když byly ty dny – a s nimi i mé síly – u konce, vrátil jsem se do Prahy, kde jsem si vyzvedl své listiny a poukázku na peníze pro verbování, znějící na lotrinský landfríd[26], a rozloučil jsem se s císařem, abych se vrátil do Francie *(duben)*. Z Prahy jsem vyjel ve čtvrtek před Květnou nedělí poštou s jedním svým přítelem jménem Kokořovec[27] a na noc jsme dojeli na Karlštejn, abychom dali sbohem purkrabímu, jeho synům a dcerám, ve skutečnosti však abych se rozloučil se svou milenkou – v naději, ba tehdy v pevné víře, že se k ní vrátím, jakmile bude hotovo mé verbování; vojsko jsem chtěl poslat po Dunaji do Uher a sám si zatím zajet na císařský dvůr.

Odjel jsem odtamtud nazítří a na noc dorazil ke Kokořovcovi, kde mě pán domu velmi dobře pohostil a kde byla dost pěkná společnost dam; mého srdce se však sotva dotkly, neboť jsem v něm dal příliš místa panně Ester z

26. Chantérac: poukázka na výnos lotrinského příspěvku k říšskému landfrídu (zemskému míru), vyhlášenému wormským sněmem roku 1495. Lotrinsko, ač smlouvou z roku 1542 uznáno za nezávislé, přispívalo svým dílem na výdaje určené k míru a bezpečnosti říše; z těchto peněz měl být placen Bassompierrův verbovací závdavek.

27. V předloze „Cocorjovits“: někdo z Kokořovců z Kokořova, starého západočeského rodu usedlého na Plzeňsku. Stejným jménem označuje autor o odstavec níže i jeho sídlo, kde přenocoval; které to bylo, nelze bezpečně určit. Čtvrtek před Květnou nedělí připadl podle Chantéraka na 8. dubna.

Vřesovic. Měl jsem s sebou jen Guitauta a jednoho německého sluhu, kterého jsem byl nucen přijmout, protože moji zůstali nemocní v Praze. Nazítří v sobotu nám hostitel ještě vystrojil k obědu hostinu, při níž nás opil, a potom nám půjčil svůj kočár, který mě dovezl do Plzně; odtud jsem na Květnou neděli vyjel, abych přenocoval v Řezně. V pondělí jsem odjel a nocoval v Brucku a v úterý jsem dorazil do Mnichova.

Cesta domů: Mnichov, Saverne, Lotrinsko

Ve středu jsem se šel poklonit panu vévodovi Maxmiliánovi[28], který mi prokázal tu čest, že mi nabídl pluk tří tisíc lancknechtů, jejž bavorský kraj vydržoval v Uhrách: dá mi ho prý v kterémkoli roce, kdy ho budu chtít převzít, jen když mu to oznámím před Velikonocemi. Co nejpokorněji jsem mu za to poděkoval.

[Vévoda mu uhradil útratu a půjčil kočár. Ještě téhož dne, na Škaredou středu, Bassompierre odjel, na Zelený čtvrtek obědval v Augšpurku, kde ho „nějaké záležitosti“ zdržely až do Velikonoční neděle, a v pondělí velikonoční (podle Chantéraka 19. dubna) vyrazil dál: za tři dny byl k obědu ve Štrasburku a na noc v Saverne.]

Zasedl jsem ke stolu k večeři, dříve než půjdu navštívit kanovníky[29] na zámek; sotva jsem však začal, přišli si pro mě sami, aby mě odvedli ubytovat na zámek. Byli to pan dómský děkan z Créhange a hrabata z Quesle a z Reifferscheidu. Byli už po večeři a napůl opilí. Prosil jsem je, když už mě zastihli u stolu, aby si k němu raději přisedli, než aby mě vedli čekat na večeři na zámek; což udělali. A za krátký čas našeho popíjení jsme je Guitaut, jeden můj kmotr, lotrinský mincmistr, a já dorazili tak důkladně, že je museli na zámek odnést. Já zůstal ve svém hostinci a nazítří za úsvitu jsem

28. Maxmilián I. Bavorský (1573–1651), vévoda od roku 1597, pozdější kurfiřt a hlava Katolické ligy. Říše se dělila na kraje, které na tureckou válku stavěly a platily vlastní pluky; lancknechti byli němečtí žoldnéřští pěšáci.

29. Saverne (německy Zabern) v Alsasku bylo sídlem štrasburských biskupů; po dlouhém sporu o biskupství mezi katolíky a protestanty tu sídlili i katoličtí kanovníci štrasburské kapituly, vesměs příslušníci říšských hraběcích rodů. Chantérac: dómským děkanem (*Domdechant*) byl František z Créhange (Kriechingen), kanovník kolínský a štrasburský; „comte de Quesle“ je podle Chantéraka snad hrabě z Manderscheid-Kaylu (v textu ponechána podoba předlohy); kanovníky byli dva bratři ze Salm-Reifferscheidu, Heřman Adolf († 1637) a Vilém Salentin († 1634).

vsedl na koně v úmyslu odjet; oni však v noci poslali zákaz, aby mě nikdo nepouštěl ven, neboť mi chtěli oplatit, že jsem je opil. Musel jsem tedy toho rána zůstat na oběd, a zle se mi to vyplatilo: aby mě opili, nalili mi podle mého mínění do vína pálenku, ačkoli mě později ujišťovali, že ne a že to bylo jen víno z Lebsbergu, které je tak silné a tak stoupá do hlavy, že jsem ho nevypil ani deset nebo dvanáct sklenic, a ztratil jsem veškeré vědomí a upadl do takové letargie, že mi museli několikrát pouštět žilou, sázet baňky a stahovat paže i nohy podvazky. Zůstal jsem v tom stavu v Saverne pět dní a ztratil jsem chuť na víno do té míry, že jsem je potom víc než dva roky nejen nemohl pít, ale ani cítit bez ošklivosti.

Když jsem se uzdravil, dojel jsem za dva dny do Haroué, kde jsem dlouho nepobyl a zajel do Nancy. Na lotrinském dvoře jsem našel změnu způsobenou smrtí Madame, královy sestry, vévodkyně z Baru[30].

Květen. – Když jsem tam několik dní pobyl, jel jsem do Épinalu, ani ne tak za tetou jako za svou sestřenicí de Bourbonne[31], nedávno provdanou za hraběte des Cars. Býval jsem do ní nesmírně zamilován; a kdyby se tomu má nebožka matka nebyla příčila, byl bych věřil, že s ní v manželství nebudu žít nešťastně; nechtěl jsem však matku rozhněvat. Zastihl jsem ji, jak přijíždí k tetě zároveň se mnou; naše staré plameny se tam znovu rozhořely a čtyřdenní pobyt v Épinalu tomu velmi napomohl.

[S panem de Couvonges a jeho ženou pak Bassompierre sestřenici vyprovodil do Ville-sur-Illon, zajel do Mirecourtu za panem a paní de Marcossey a ve Ville-sur-Illon se s hraběnkou des Cars rozloučil, „ne bez velké lítosti nás obou“; ona se vrátila do Bourbonne, on přes Épinal do Nancy. Den po příjezdu jel do Toulu naproti matce, která se vracela z Francie, a odvezl ji do Haroué, kam ji nazítří přijela navštívit paní d'Épinal.]

30. Kateřina Bourbonská (1559–1604), jediná sestra Jindřicha IV., provdaná roku 1599 za Jindřicha, vévodu z Baru, dědice lotrinského vévodství; do smrti zůstala kalvinistkou. Zemřela v Nancy v únoru 1604. Haroué je rodové sídlo Bassompierrů jižně od Nancy.

31. Tetou je Yolande de Bassompierre, abatyše světské kapituly šlechtičen v Épinalu (níže „paní d'Épinal“). Sestřenice: podle Chantéraka Yolande de Livron, slečna de Bourbonne (narozená 1581), dcera autorovy sestřenice Gabrielle de Bassompierre, provdaná za Jacquesa de Pérusse, hraběte des Cars.

Den nato přivezli tělo mého nebožtíka bratra de Removille, který byl při dobytí Dikobraza při obléhání Ostende[32] raněn ranou z muškety do kolena; museli mu proto uříznout nohu a pět dní nato zemřel. Byla to pro mne citelná bolest a značná ztráta; byl to totiž muž velkého srdce a dobrého úsudku, který měl podle všeho před sebou velkou kariéru. Když jsem odjížděl do Uher, nechal jsem ho u krále, aby dovedl do konce záležitost Saint-Sauveur; vyložím ji, protože právě ona změnila mé záměry, přiměla mě vzdát se úřadu, který jsem měl v Uhrách, a byla také příčinou smrti mého bratra.

Záležitost Saint-Sauveur a bratrova smrt

[Bassompierre tu vkládá obšírný výklad o rodinném majetku. Prateta jeho matky, paní de Moreuil, dala nevěstě věnem šedesát tisíc tolarů; aby zůstaly matčiným vlastním jměním, byly uloženy do královské zástavy: Christophe de Bassompierre za ně převzal od krále hrabství Saint-Sauveur-le-Vicomte, Saint-Sauveur-Lendelin a baronii Néhou[33] *se zárukou, že kdyby panství nevynášela pětiprocentní úrok, tedy devět tisíc liber ročně, doplatí se rozdíl z královské pokladny v Caen. Po bitvě u Moncontouru*[34]*, když se propouštěli rejtaři a na jejich žold nebylo dost hotových peněz, nabídl otec, že si dalších čtyřicet tisíc tolarů, které mu koruna dlužila, nechá připsat na tatáž panství; ministři to přijali „s radostí“. Protože však „neznal jisté zvláštní francouzské zákony“, nedal tuto druhou zástavu zapsat u účetních komor a užíval panství takto bezmála třicet let. Roku 1595 přibyla třetí vrstva: pan de Schomberg, který otci dlužil 32 000 tolarů, převedl svůj*

32. Jean de Bassompierre, pán de Removille, autorův mladší bratr. – Ostende ve Flandrech obléhali Španělé plné tři roky (1601–1604); pevnost se vzdala v září 1604. „Dikobraz“ (*Porc-Épic*) byl podle Chantéraka jeden z předsunutých šanců na západní straně města; při generálním útoku 5. června 1604, v předvečer Letnic, padlo na straně obléhatelů na osm set mužů.

33. Saint-Sauveur-le-Vicomte a Néhou leží na poloostrově Cotentin v Normandii, Saint-Sauveur-Lendelin blíže ke Coutances. Zástava (*engagement*) korunního statku znamenala, že král si vypůjčil hotové peníze a věřiteli přenechal panství k užívání, dokud dluh nesplatí. Podle Chantéraka byly statky zastaveny Christophu de Bassompierre patentem Jindřicha III. z 15. října 1575 a potíže s nimi začaly už roku 1578. Tolar (*écu*) se počítal za tři libry.

34. U Moncontouru v Poitou porazilo 3. října 1569 královské vojsko hugenoty admirála Colignyho; Christophe de Bassompierre tam velel pluku německých rejtarů, jízdních žoldnéřů ozbrojených pistolemi. Schomberg je Gaspard de Schomberg († 1599), saský šlechtic, rovněž plukovník rejtarů ve francouzských službách.

dluh na krále a spolu s nedoplatky za rejtary (24 000 liber) byl i ten zajištěn na Saint-Sauveur. Parlament to zapsal, účetní komory v Paříži a v Rouenu však zápis odmítly – u této zástavy i u té předchozí – a autorova matka ho ani jako vdova přes opakované královské rozkazy nedosáhla.]

[Roku 1601 se vévoda württemberský domáhal splacení peněz, které králi půjčil za války, a dostal radu, ať si sám najde, z čeho by mohl být zaplacen – třeba korunní statek zastavený pod cenou. Jeho rezidentovi poradil za deset tisíc tolarů generální prokurátor rouenské účetní komory právě Saint-Sauveur: Bassompierrové je prý právoplatně drží jen za šedesát tisíc tolarů, a zaručil-li jim král doplatek, kdyby panství nevynášela dost, musí oni zase králi vrátit, co vynášela navíc; po takovém zúčtování nejenže koruna nedluží nic z žádné ze tří zástav, ale Bassompierrové jí zůstanou dlužni přes šedesát tisíc liber. Pan de Sully[35] *přijal tu radu „s potleskem“, neboť tak mohl, „aniž rozváže měšec“, uspokojit vévodu, jemuž přál, „protože byl protestant“. Když se Bassompierre roku 1601 vrátil z Anglie, našel hotový výnos královské rady: první suma mu bude vyplacena s desetiprocentním úrokem, druhé dvě bez úroků, a on složí účty ze všech výnosů panství od roku 1569. Stěžoval si králi na „nespravedlnost jeho rady“: otec, cizinec neznalý francouzských zákonů, jednal v dobré víře a vzal zástavu místo hotových peněz, které dostali ostatní plukovníci; kdyby se takto zacházelo se všemi starými držiteli korunních statků, přivedlo by to na mizinu mnoho velkých rodů a statky samy by zpustly.]*

Král přijal mé důvody dosti dobře; nedal však proto vydaný výnos zrušit, nýbrž jen odložil jeho provedení o více než dva roky. Po tu dobu jsme statků užívali, ale v nejistotě o svých věcech a v obavě, že bude-li výnos jednoho dne proveden, dolehnou na nás důchody, které jsme dále vybírali, tím tíže. Čas od času jsem tedy na krále naléhal, aby mi zjednal právo, buď tím, že mě vyplatí, nebo že výnos zruší; a když jsem chtěl odjet do Uher, naléhal jsem, aby mou věc vyřídil. Slíbil mi, že mi vyhoví a že nejpozději do dvou měsíců budu spokojen; ať však své důvody dobře vyložím panu

35. Maximilien de Béthune, markýz de Rosny, od roku 1606 vévoda de Sully (1559–1641), hugenot, superintendant financí a nejmocnější ministr Jindřicha IV.; korunní dluhy umořoval mimo jiné přezkoumáváním starých zástav. Autor ho jmenuje střídavě Rosny a Sully. Vévoda württemberský: Fridrich I. (vládl 1593–1608), luterán, jeden z německých věřitelů Jindřicha IV. z dob občanských válek.

de Sully, který mi v té věci nepřál. Řekl jsem králi, že se do té doby vrátím (svou cestu do Uher jsem mu totiž zatajil z obavy, aby mě od ní neodvrátil, a řekl jsem mu jen, že jedu do Lotrinska a do Německa), a že mu tu zatím nechávám bratra, který mu to bude čas od času připomínat; s čímž souhlasil. Když s ním o tom můj bratr, duch prchlivý a horký, mluvil, řekl mu král, že mě uspokojí po mém návratu; bratr na něho naléhal tak, že se král rozhněval, a nemluvil s králem s úctou a zdrženlivostí, jakou měl. To způsobilo, že s ním král mluvil velmi ostře; a můj bratr se s ním nazítří rozloučil a odešel do Flander sloužit králi španělskému, kde dostal velmi dobrý plat a pověření postavit pěší pluk. Protože se však pluk měl dostavit k přehlídce až koncem července, zajel se zatím podívat za markýzem Spinolou[36] před Ostende, a tam byl zabit. A protože jsem se krátce před jeho smrtí vrátil do Lotrinska, kde jsem já verboval pět set koní pro Uhry a bratr pěší pluk pro službu ve Flandrech, uvěřil král, že jsem jeho službu nadobro opustil; proto dal prezidentem d'Enfreville a baronem de la Luthumière obsadit zámek Saint-Sauveur a vyhnat odtud ty, kdo tam byli mým jménem. Když se však dozvěděl, že jedu do Uher, a ne do Flander, a že můj bratr je mrtev, dal mi napsat Zametem[37], že se velice diví, proč chci bez příčiny opustit jeho službu; že dosud nedal výnos rady provést, nýbrž jen vzal z rukou mého bratra, který se dal ke Španělům, jednu ze svých pevností; že dodrží, co mi slíbil, totiž že mi vyhoví, a že se vždy postará, abych neprávo měl já.

Červenec. – Pokládal jsem za svou povinnost napsat Jeho Veličenstvu stížný list, provázený vší úctou i zármutkem nad tím, že mi chce vzít možnost setrvat se ctí v jeho službě; a také napsat obšírnější dopis Zametovi, v němž jsem vyložil své důvody. Král jej přijal dobře, přečetl si i ten Zametovi a pak mi vlastní rukou napsal dvě slova, jimiž mi přikazoval, abych za ním přijel, a že mi dosvědčí, jak dobrým je mi pánem; což jsem učinil. Poznával jsem, že nemohu být zároveň ve Francii i v Uhrách, že má francouzská záležitost není z těch, které se skončí za měsíc, a že mě tam dlouho zdrží; uvážil jsem také, že mi v ní jde o sto padesát tisíc tolarů. Rozhodl

36. Ambrogio Spinola (1569–1630), janovský bankéř a vojevůdce ve španělských službách; od roku 1603 vedl obléhání Ostende a jeho dobytím se proslavil.
37. Sébastien Zamet († 1614), finančník původem z Lukky, věřitel a důvěrník Jindřicha IV., v jehož pařížském paláci král rád pobýval; později správce domu královny Marie Medicejské.

jsem se tedy omluvit se císaři prostřednictvím šlechtice, kterého jsem k němu vyslal a jejž jsem doporučil Russwormovi, aby se přičinil, by Jeho Veličenstvo mé omluvy vzhledem k důvodům, které jsem uvedl, dobře přijalo. Císař to ze své dobroty učinil, a to tak, že mi dal týmž Russwormem vzkázat, že svým cizím oddílům plukovníka neustanoví, a budu-li se chtít příští rok vrátit, že mi zachová kapitulaci, kterou se mnou uzavřel. A ačkoli jsem už měl nějaké výlohy, vrátil jsem peníze, které jsem přijal, do posledního; za to mě na císařském dvoře chválili.

Návrat k francouzskému dvoru

Srpen. – Vyjel jsem tedy z domu a přijel do Paříže, kde mě neobyčejně dobře přijali přátelé; zdrželi mě tam tři dny, než jsem jel za králem, který byl ve Fontainebleau, a chtěli mě tam doprovodit, takže jsme uháněli skoro se čtyřiceti poštovními koňmi. Jeli jsme totiž společně pánové de Praslin, de Laval, de Créquy, hrabě de Sault, Gordes, Saint-Luc, Sainte-Marie-du-Mont, Richelieu[38] a já.

Král byl, když jsme přijeli, na té velké terase před dvorem Bílého koně a čekal tam na nás; přijal mě tisícerým objímáním a pak mě zavedl do komnaty královny, své ženy[39], která bydlela v pokoji na konci, s vyhlídkou na rybník. Dobře mě přijaly i dámy, které shledaly, že na zatvrzelého Němce po roce stráveném v té zemi nevypadám špatně. Král mi půjčil své koně k štvanici na jelena na druhý den, což byl den svatého Bartoloměje, 24. srpna; sám toho dne lovit nechtěl, protože v týž den kdysi podstoupil tak veli-

38. Vesměs mladí dvořané, jak je ztotožňuje Chantérac: Charles de Choiseul, markýz de Praslin (pozdější maršál Francie, † 1626); Charles de Créquy (pozdější maršál a vévoda de Lesdiguières), autorův příbuzný a důvěrný přítel, a jeho polorodý bratr Louis d'Agoult, hrabě de Sault († 1609); Guillaume de Simiane, baron de Gordes, pozdější kapitán skotské tělesné gardy; Timoléon d'Espinay de Saint-Luc, autorův švagr; Georges aux Espaules, pán de Sainte-Marie-du-Mont, královský místodržící v Normandii; a Henri du Plessis de Richelieu, starší bratr pozdějšího kardinála, zabitý roku 1619 v souboji.

39. Marie Medicejská (1575–1642), od roku 1600 druhá manželka Jindřicha IV. Dvůr Bílého koně je hlavní nádvoří zámku Fontainebleau, nazvané podle sádrového odlitku antické jezdecké sochy, který tam tehdy stál.

ké nebezpečí[40]. Po honu jsem za ním přišel do lázeňského sálu, kde jsme s královnou a s ním hráli lancknechta.

Tehdy jsem se zamiloval do slečny d'Entragues[41] a byl jsem ještě zamilován do jedné jiné krásné dámy. Byl jsem také v květu mládí, dosti urostlý a hodně veselý.

Září. – Král se zamiloval do hraběnky de Moret[42], která se jmenovala Bueil a byla vychována u paní princezny de Condé.

[Král vrátil Bassompierrovi zámek Saint-Sauveur a zrušil obstavení jeho důchodů. Koncem září proto Bassompierre odjel do Normandie: tři dny pobyl u Sainte-Marie-du-Mont, kam za ním přijeli pánové de Montgommery, de la Luzerne a de Canisy a doprovodili ho do Saint-Sauveur; předtím ho smířili s prezidentem d'Enfreville a baronem de la Luthumière, kteří mu ukázali královy listy s rozkazem zámek obsadit, a tím ho uspokojili. Po osmi dnech v Saint-Sauveur se vracel (říjen) přes Damigny, Sainte-Croix, Lisieux, kde ho hostil maršál de Fervaques, a Rouen, kde ho přátelé zdrželi dva dny, do Fontainebleau. Tam právě přijel konetábl kastilský[43], „jehož král přijal velmi vlídně“.]

Vedl jsem v té době u dvora velmi krásný život. Dvůr opustil po Všech svatých Fontainebleau a přesídlil do Paříže *(listopad)*; král dal krátce před-

40. O bartolomějské noci 24. srpna 1572, několik dní po své svatbě s Markétou z Valois, byl Jindřich Navarrský jako hlava hugenotů v Louvru zajat a život si zachránil jen vynuceným přestupem ke katolictví.

41. Marie de Balsac d'Entragues, mladší sestra králové milenky markýzy de Verneuil. Poměr s Bassompierrem trval léta; porodila mu syna Louise, pozdějšího biskupa v Saintes, a dlouho se s ním soudila o splnění manželského slibu. Autor ji jmenuje prostě „Antragues“.

42. Jacqueline de Bueil (1588–1651). Chantérac: jako příbuzná a sirotek byla vychována u Charlotty-Catherine de La Trémoille, vdovy po Jindřichu I. Bourbonském, princi de Condé; král ji učinil hraběnkou de Moret. Měl s ní syna Antoina, hraběte de Moret.

43. Juan Fernández de Velasco, vévoda z Frías, konetábl kastilský; vracel se přes Francii z Londýna, kde v srpnu 1604 uzavřel jménem Filipa III. mír s Jakubem I. Maršál de Fervaques: Guillaume de Hautemer († 1613), královský místodržící v Normandii.

tím v Auvergni zatknout hraběte d'Auvergne[44] a odvézt ho do Bastily a brzy nato pana d'Entragues, jehož poslal do vězení Conciergerie, i paní de Verneuil, kterou hlídal velitel městské stráže v jednom domě v ulici Saint-Paul, patřícím Heudicourtovi. Se všemi třemi byl zaveden proces; rozsudek však padl jen nad panem hrabětem d'Auvergne, který byl odsouzen ke stětí. Král mu však trest změnil v doživotní vězení, zčásti z ohledu na paní d'Angoulême, která se za něho úžasně přimlouvala, ale podle mého mínění spíše z důvodu, který nám sám řekl: že nebožtík král Jindřich III., jeho předchůdce, mu umíraje zvlášť poručil jen pana hraběte d'Auvergne a pana velkého podkoního a že nechce, aby se řeklo, že dal usmrtit člověka, kterého mu tak vřele poručil ten, kdo mu zanechal království[45].

1605: Masopustní bitka a zápas u bariéry

Leden. – Všechna tato odsouzení a milosti však byly vyneseny až počátkem roku 1605, kdy byl král v Paříži, kde jsme strávili masopust ve slavnostech a baletech.

Únor. – Dostal jsem se do sporu s Termesem a můj švagr Saint-Luc ho šel za mne vyzvat; sám se měl bít s Montespanem. Pan de Montpensier[46] nás smířil a byli jsme potom vždy nesmírnými přáteli.

44. Charles de Valois, hrabě d'Auvergne (1573–1650), levoboček Karla IX. a Marie Touchet, a tedy nevlastní bratr markýzy de Verneuil (Henrietty d'Entragues), která byla od roku 1599 královou hlavní milenkou. Roku 1604 vyšlo najevo, že s jejím otcem Françoisem de Balsac d'Entragues a se Španěly osnoval spiknutí opřené o písemný manželský slib, který král kdysi markýze dal: dědicem trůnu měl být místo dauphina uznán její syn. – Chantérac upřesňuje: hrabě byl zatčen 9. listopadu a 20. zavřen do Bastily; ke stětí byl odsouzen i pan d'Entragues a i jemu král trest zmírnil, takže směl odejít na své statky, kdežto hrabě d'Auvergne zůstal ve vězení (až do roku 1616). Rozsudek padl 1. února 1605, milost byla udělena 15. dubna.

45. Diane de France, vévodkyně d'Angoulême (1538–1619), legitimovaná dcera Jindřicha II., a tedy teta hraběte d'Auvergne. – „Pan velký podkoní“ (*Monsieur le Grand*): Roger de Saint-Lary, vévoda de Bellegarde († 1646), nejvyšší podkoní Francie, někdejší oblíbenec Jindřicha III.

46. César-Auguste de Saint-Lary, baron de Termes († 1621), mladší bratr velkého podkoního Bellegarda. Švagr Saint-Luc: Timoléon d'Espinay de Saint-Luc (pozdější maršál Francie), manžel autorovy sestry Henrietty („má sestra de Saint-Luc“); nesl Termesovi výzvu a jako sekundant se měl bít také. Antoine-Arnaud de Pardaillan, markýz de Montespan († 1624), byl Termesův švagr a sekundant. Henri de Bourbon, vévoda de Montpensier (1573–1608), princ královské krve.

Král dovolil pánům de Nemours a de Sommerive, aby se o masopustním úterý 20. února[47] proháněli v maskách po ulicích. Potkali pány de Vitry[48], de Saint-Luc, hraběte de Sault a mě, když jsme se vraceli z příprav na vjezd k zápasu u bariéry, a ptali se nás, zda se chceme připojit. Když jsme s díky odmítli, řekli nám: „Mějte se tedy na pozoru, abyste nás nepotkali, neboť nikoho neušetříme ran obuškem.“ Tu odpověděl Vitry otec: „Pánové, přichystáme vám svačinu na hřbitově Saint-Jean[49], budete-li si pro ni chtít přijít.“ Tak jsme se rozešli a rozhodli jsme se, že se po ulicích proženeme také. Protože jsme se však chystali pozdě, bylo zřejmé, že jejich tlupa bude silnější než naše; nato nám pan de Vitry řekl: „Chcete-li mě poslechnout, sejde se nás tucet příbuzných, ve zlacené plné zbroji, jíž máme dost, postavíme před sebe osm či deset maskovaných a u sedlové hrušky budeme mít pořádné obušky. Po nikom nebudeme nic chtít; napadnou-li však nás nebo naše masky, budeme se moci bránit, a s velkou výhodou.“ To jsme učinili a sešli jsme se pan de Vitry se synem, pan de Créquy a hrabě de Sault, pan de Saint-Luc a komtur, jeho bratr, pan de Senecey a Beauvais-Nangis, Trémont, Seneceyův bratr, a já[50], všichni v krásné zlacené zbroji až po holenice a plátové střevíce, na velkých ořích s válečnými sedly, s kordy po boku a v rukou s obušky ze studničních provazů potažených růžově červeným taftem. Postavili jsme před sebe osm či deset masek na koních, ozbrojených jen obušky, a vyjeli jsme zpoza Královského náměstí, od Vitryho; táhli jsme ulicí Saint-Antoine po dvou a dorazili na prostran-

47. Henri de Savoie, vévoda de Nemours († 1632), a Charles-Emmanuel de Lorraine, hrabě de Sommerive (1581–1609), mladší syn vévody de Mayenne. – K datům Chantérac: masopustní úterý připadlo roku 1605 na 22. února; autor v rukopise původně správná data sám přepsal chybnými. Správná jsou uvedena v hranatých závorkách.

48. Louis de L'Hospital, markýz de Vitry († 1611), kapitán královské tělesné gardy a správce Fontainebleau; patrně týž pan de Vitry, který podle autorova vyprávění k roku 1603 kdysi pomohl k útěku Russwormovi. Jeho syn Nicolas se proslavil roku 1617, kdy na rozkaz Ludvíka XIII. dal zastřelit maršála d'Ancre, a stal se za to maršálem Francie.

49. Hřbitov Saint-Jean byl někdejší hřbitov proměněný v tržiště nedaleko pařížské radnice; ulice Saint-Antoine a de la Verrerie patří k hlavním ulicím čtvrti Marais. Královské náměstí (*Place Royale*, dnešní place des Vosges) se právě roku 1605 začínalo stavět.

50. Chantérac v dodatku dokládá, že členové této družiny byli skutečně vzájemně spřízněni (přes rody Brichanteau a d'Aguerre). Komtur: Charles d'Espinay, maltézský rytíř, padl roku 1622 v boji s Turky; Henri de Bauffremont, markýz de Senecey († 1622); Nicolas de Brichanteau, markýz de Beauvais-Nangis (1582–1654), sám autor pamětí. Holenice (*grèves*) a plátové střevíce (*solerets*) jsou části zbroje kryjící nohy.

ství hřbitova Saint-Jean právě ve chvíli, kdy se od ulice de la Verrerie začala objevovat velká tlupa, která mohla mít dvě stě koní. Jakmile zahlédli masky, které jely před námi, vyrazili k útoku; naše masky se podle rozkazu, který jsme jim dali, stáhly za nás, my jsme se tu objevili a tvrdě na ně udeřili. Naše nákolenice jim byly velmi nepříjemné, kdežto jejich obušky zraňovaly jen naši zbroj; usoudili tedy, že nejlepší bude stáhnout se k hlavnímu houfu, který byl ještě v ulici de la Verrerie, a uvedli jej ve zmatek. A jak jsme je přitom stále pronásledovali, měl jsem to potěšení, že jeden z mých soků u slečny d'Entragues, do níž jsem byl tehdy zamilován, dostal pořádně na záda před jejíma očima, neboť se na nás dívala z oken svého domu. Nakonec se rozprchli a my jsme projeli jejich středem. Bylo to v úterý 20. února [22.], a ve čtvrtek 22. [24.] mě potkalo milostné štěstí.

V neděli 25. [27.] se konal zápas u bariéry[51], jediný, který se uskutečnil za vlády nebožtíka krále i za vlády jeho syna, nyní panujícího krále. Naše družina byli rytíři Orla; byli jsme to hrabě de Sault, Saint-Luc a já, kteří jsme vjížděli společně. Nebožtík pan de Vitry byl naším polním maršálem a počínal si při tom s větším půvabem než kdokoli jiný, kdo se toho tehdy účastnil; byl to ostatně velmi řádný a statečný muž a originál svého druhu.

Klání v Louvru: rána dřevcem

Březen. – Následující úterý, 27. února [prvního března], řekl ráno král, který byl v Tuileriích, panu de Guise[52]: „Ach, Guisarde, Entragues námi všemi pohrdá a zbožňuje Bassompierra. Neříkám vám to, aniž to dobře vím.“ Pan de Guise odpověděl: „Sire, vám nechybějí prostředky, jak se pomstít; já pak nemám jiný než ten, jaký má bludný rytíř: vyzvu ho, aby se mnou

51. Zápas u bariéry (*combat à la barrière*): pěší turnajové klání, při němž na sebe soupeři dotírali píkou a mečem přes dřevěné hrazení; předcházel mu slavnostní vjezd družin v nákladných kostýmech. Podle Chantéraka byli vyzývateli „thráčtí rytíři“ v čele s vévodou de Nevers; Bassompierre nesl na štítě orla hledícího do slunce s heslem *Yo solo lo meresco* (Jen já jsem toho hoden). „Polní maršál“ (*maréchal de camp*) tu neznamená vojenskou hodnost, nýbrž pořadatele, který družinu uváděl do kolbiště; ve vojsku to byla hodnost generálského důstojníka, mnohem nižší než maršál Francie.

52. Charles de Lorraine, čtvrtý vévoda de Guise (1571–1640), syn vévody zavražděného roku 1588 v Blois; „Guisard“ je králova žertovná přezdívka. Jeho mladší bratr Claude, princ de Joinville (pozdější vévoda de Chevreuse, † 1657), byl roku 1603 s Bassompierrem v Uhrách.

dnes odpoledne zlomil tři dřevce v otevřeném poli[53], na místě, které nám Vaše Veličenstvo ráčí určit.“ Král nám to povolil – stávalo se nám často, že jsme pořádali podobné zábavy – a řekl, že to bude v Louvru a že dá dvůr vysypat pískem. Pan de Guise si vzal za druhého svého bratra pana de Joinville a za třetího pana de Termes; já jsem si vzal pana de Saint-Luc a pana hraběte de Sault.

Všech šest nás přišlo poobědvat a ozbrojit se k Saint-Lucovi; a protože jsme měli vždy pro všechny případy připravenou zbroj i livreje, byli jsme oděni do postříbřené zbroje, s chocholy růžově červenými a bílými, a stejné byly i naše suknice. Pan de Guise se svou družinou se kvůli uvěznění markýzy de Verneuil, do níž byl tehdy tajně zamilován, oblékl a ozbrojil do černé a zlaté.

Přijeli jsme tedy do Louvru; naše výprava vjela první, a my s ní, a postavili jsme se na straně starého křídla; pan de Guise, který přijel po nás, se postavil pod okna královny, naproti nám. Naše dráha vedla podél sálu Švýcarů. Stalo se, že pan de Guise seděl na malém koni jménem Lespesnes a já na velkém oři, kterého mi daroval hrabě de Fiesque. On jel dolem při strouze, já horem po dláždění, takže jsem byl proti němu velmi vysoko; a místo aby zlomil dřevec směrem vzhůru, zlomil jej směrem dolů, takže když první kus zlomil o mou přilbu, zlomil druhý o stehenní plát zbroje; ten kus sklouzl až do rozparku nohavic, jím mi vnikl do břicha a zarazil se o tu velkou kost, která spojuje kyčel s bedry. Tam se dřevec zlomil podruhé a zůstal mi z něho pahýl, delší než paže, vězet v kostech stehna a trčel mi z břicha. Zlomil jsem svůj dřevec o jeho přilbu, a třebaže jsem se cítil smrtelně raněn, dojel jsem svou dráhu. Přišli mi pomoci sesednout u králova malého schodiště, kde se mě ujali pan velký podkoní a starší Guitaut a pomohli mi vystoupit k panu de Vendôme, pod královu komnatu; a jeden šlechtic pana prince, který se domníval, že pahýl, jejž jsem měl v těle, vězí jen v suknici, mi jej bezděky vytrhl tak šikovně, že by to ranhojiči stěží dokázali tak obratně. Tu mi všechna střeva vyhřezla z břicha a spadla do pravé strany nohavic; pupek se mi tiskl k zádům a množství krve, které jsem

53. Klání „v otevřeném poli“ (*à camp ouvert*): jezdci se proti sobě rozjeli s dřevci bez dělicí přepážky, která jinak bránila srážce koní a nízko vedeným ranám. Ve Francii byla taková klání v nemilosti od roku 1559, kdy při turnaji smrtelně zranila tříska z dřevce krále Jindřicha II.; odtud autorova poznámka níže, že šlo o jediné za sto let.

ztrácel, mi nedovolilo udržet se na nohou, takže mě hodili na lůžko pana de Vendôme. Tam mě odzbrojili, prohlédli mi ránu a vrátili mi střeva do břicha, jak nejlépe to šlo; potom je tam dlouhým knotem z cupaniny a spoustou obvazů upevnili. Král, pan konetábl[54] a všichni přední lidé dvora byli přítomni, většinou v slzách, a nemysleli, že budu žít ještě hodinu. Já se přesto netvářil sklesle a ani na okamžik jsem nevěřil, že umřu. Bylo tam několik dam, které viděly, jak mě obvazují; a já chtěl stůj co stůj zpátky do svého bytu. Královna mi k tomu poslala svou nosítkovou židli, v níž ji nosili, neboť byla tehdy těhotná. Lid šel cestou za mnou a dával najevo lítost. Když jsem dorazil domů, ztratil jsem zrak, což mě přivedlo na myšlenku, že je se mnou zle; a skoro zároveň mě dali vyzpovídat a pustili mi žilou. Přesto jsem nevěřil, že umřu, a jen jsem se smál.

Jakmile jsem byl raněn, dal král turnaj zastavit a nedovolil, aby od té doby ještě někdo podnikl takovou jízdu v otevřeném poli; byla to jediná, která se ve Francii konala za sto let předtím, a od té doby se už neopakovala.

Kolem jedenácté hodiny večer v den mého zranění se mi vrátil zrak, který jsem před sedmi hodinami ztratil; to dalo první naději, že budu žít, neboť do té doby pokládali můj život za ztracený. Když mě však zároveň začaly trápit prudké křeče v břiše, mysleli, že skonám, a kněží mi začali mluvit o spáse duše; já stále říkal, že se cítím lépe, než si myslí. Když křeče polevily, usnul jsem s mírnou horečkou a spal do šesti hodin ráno, kdy mi znovu pustili žilou, aby zastavili krev, která mi bez ustání vytékala z rány, a odvedli ji jinam. Tehdy jsem velmi zeslábl; brzy nato jsem však znovu usnul a po probuzení jsem věřil, že jsem úplně zdráv. A také jsem potom už neměl žádnou příhodu ani bolest, leda když mě příliš rozesmáli; to mi totiž knot někdy vyjel z břicha, a střeva také. Nakonec jsem se uzdravil až na jedno stehno – pravé –, v němž jsem od chvíle zranění ztratil hybnost.

Nelze vypovědět, kolik návštěv jsem za svého zranění měl, zvláště od dam. Přišly všechny princezny a královna tam třikrát poslala své dvorní slečny,

54. Chantérac: François de Fiesque, hrabě de Lavagne, padl roku 1621 před Montaubanem; Gaspard de Cominges, pán de Guitaut, byl starší bratr autorova korneta; César, vévoda de Vendôme (1594–1665), legitimovaný syn Jindřicha IV. a Gabrielly d'Estrées, byl tehdy desetiletý. „Pan princ“ (*Monsieur le Prince*): Jindřich II. Bourbonský, princ de Condé (1588–1646), první princ královské krve, otec Velkého Condého. „Pan konetábl“: Henri de Montmorency (1534–1614), nejvyšší velitel královského vojska a Bassompierrův příznivec.

které slečna de Guise[55] přivedla, aby u mne strávily celá odpoledne; a ona sama, která se cítila zavázána o mne pečovat, protože mě zranil její bratr, tam byla většinu času. Má sestra de Saint-Luc, která po celou dobu, co jsem byl v nebezpečí, spávala u nohou mého lůžka, dámy přijímala; a král mě s výjimkou dne po zranění chodil navštěvovat každé odpoledne, zčásti také proto, aby tam viděl dobrou společnost. Šestnáctého dne jsem konečně vyšel; knot jsem však měl v břiše stále. Ještě víc než tři týdny potom mě nosili na židli, protože jsem neměl žádnou oporu v pravém boku, a chodil jsem o berli, dokud se mi rána nezavřela; pak jsem se opíral o hůl a stále jsem cítil silné chvění v celém pravém stehně a noze.

Ztracený dopis a markýz de Cœuvres

Duben. – Několik dní po Velikonocích téhož roku jsem v králově kabinetě vytahoval kapesník a upustil dopis od slečny d'Entrague; zvedl ho Sardini, a když mu markýz de Cœuvres řekl, že je jeho, dal mu ho. Markýz jej ukázal králi a pak mě požádal o rozmluvu v noci před palácem de Soissons, o samotě; přivedl si tam nicméně hraběte de Cramail[56]. Když mi vyčetl několik špatných služeb, které jsem mu prý prokázal, řekl mi, že úcta, kterou ke mně chová, a touha získat mé věčné přátelství ho přiměly k rozhodnutí raději mi v této příležitosti posloužit než uškodit; že našel dopis, který mi psala Entrague, nijak ho nezneužil a právě ho po Sardinim poslal zpět jí samotné; a že mě prosí, abych mu za tuto péči, kterou o mne měl, napříště dával důkazy stejného přátelství. Já, který jsem věřil, že mluví bez přetvářky, jsem ho tisíckrát ujišťoval svou službou a náklonností. Řekl mi, že král ví, že se mu ten dopis dostal do rukou, a že mu musím rychle poslat nějaký dopis, který mi napsala jiná žena, aby jej mohl králi ukázat; to jsem bez odkladu udělal a v tu chvíli jsem poslal k slečně d'Entrague zeptat se, zda dopis dostala. Když mi však vzkázala, že od markýze nikoho neviděla, za-

55. Louise-Marguerite de Lorraine (1588–1631), sestra vévody de Guise; v červenci 1605 se provdala za prince de Conti. Chantérac připomíná, že se o ní později věřilo, že je tajně provdána za Bassompierra.

56. Sardini: patrně některý ze synů lucckého bankéře Scipiona Sardiniho, usazeného ve Francii. François-Annibal d'Estrées, markýz de Cœuvres († 1670), bratr zesnulé královy milenky Gabrielly, pozdější maršál Francie. Adrien de Montluc, hrabě de Cramail († 1646), dvořan a literát. Palác de Soissons stál nedaleko Louvru.

mířil jsem, bez sebe hněvem a ztracen v té zlosti, přímo k markýzovu domu, abych dostal svůj dopis zpět, nebo ho ztrestal. Cestou jsem však potkal pana d'Aiguillon[57] a pana de Créquy, kteří mě zastavili, aby se dozvěděli, co mám v úmyslu. „Jdu," odpověděl jsem jim, „k markýzi de Cœuvres pro dopis, který našel a který mi psala Entragues; a nevrátí-li mi ho, jsem odhodlán ho zabít."

Tu mi vyložili, že se vydávám v krajní nebezpečí, z něhož není úniku, jduli zabít člověka v jeho domě uprostřed všech jeho lidí; a on že by byl velký zbabělec, kdyby mi dopis vrátil, když tam přijdu takto; lepší prý bude poslat tam některého z mých přátel, a Créquy se nabídl, že půjde. Shledal, že markýz je velmi dalek toho, aby mi dopis vrátil, jak se předtím v rozmluvě se mnou nabízel; naopak řekl, že chce využít příležitosti, kterou mu štěstí poskytuje, aby se mi pomstil. Créquy mu řekl, že takhle ta věc neskončí, a protože na ní visí můj život, neměl by vyhledávat něco, co by mu snad mohlo přinést velké neštěstí. Nakonec markýz požádal Créquyho, aby se vrátil nazítří v šest hodin ráno (podle mého mínění proto, že tehdy poslal dopis po La Varennovi[58] králi). Créquy se tam vrátil a dohodli se, že markýz sám donese dopis v devět hodin slečně d'Entragues. S tím jsem souhlasil, nicméně odhodlán bít se s tím pletichářem; chtěl jsem však napřed dostat Entragues z nesnází. Markýz jí dopis donesl, jak slíbil, a Entragues mi napsala s prosbou, abych byl markýzovi přítelem a dostavil se kolem páté hodiny večer do jejího domu, kam přijde i on; chce prý, abychom si před ní slíbili vzájemné přátelství.

Když jsem chtěl vyjít z domu, přišel pan velký podkoní a řekl mi, že když oblékl krále, král mu poručil, aby za mnou zašel a jeho jménem mi pod trestem smrti zakázal cokoli na markýzovi pohledávat, a že ho urazím, učiním-li to. Odpověděl jsem mu, že se divím, proč mi takový zákaz dává, když na řečeném markýzovi nemám co pohledávat; a že je mi tedy velmi snadné králova rozkazu poslechnout.

57. Henri de Lorraine, vévoda d'Aiguillon, starší syn vévody de Mayenne (po otci sám vévoda de Mayenne; padl roku 1621 před Montaubanem).
58. Guillaume Fouquet de La Varenne († 1616), podle tradice původně kuchař, pak králův důvěrník pro milostné i diplomatické vzkazy a správce pošt.

Přišel jsem do Louvru, odhodlán nechat uplynout dva tři dny, aniž markýzovi co řeknu, a pak s ním vyvolat hádku z nějaké jiné příčiny, ale ať tak či onak se s ním bít; tak jsme to uzavřeli s Créquym, který si dal slíbit, že v té věci použiji jeho služeb. Když jsem se však vrátil domů k obědu s několika přáteli, přišel Le Terrail a řekl mi, že když šel navštívit markýze de Cœuvres, řekli mu, že není doma; přichází-li však ode mne, že ho k němu pustí. Z toho prý soudí, že mezi námi dvěma je něco k vyřízení. Tu jsem řekl panu de Créquy, že už není nač čekat, a ať ho jde mým jménem vyzvat[59]. Vyšli jsme tedy potají, Créquy a já; zavedl mě za předměstí Saint-Germain a pak šel pro markýze. Ten se však tolik vykrucoval, že Cramail, který s Créquym jednal jeho jménem (sám s ním totiž nechtěl za nic promluvit), ho zdržoval výmluvami až do večera; mezitím uvědomili krále, přišli si pro mě tam, kde jsem byl, a dali mi stráž. Nazítří nás pak smířili a já nechtěl jiné zadostiučinění než vylíčení všeho, co se stalo a co nám zabránilo se bít.

Král mi dal zakázat, abych chodil do Louvru a objevoval se tam, kde bude on; řekl, že jsem ho urazil tím, že jsem dal markýze vyzvat po zákazu, který mi dal vyřídit. Příliš jsem se netrápil tím, že nemohu vidět krále, s nímž jsem nebyl spokojen; a když brzy nato odjel do Fontainebleau, zůstal jsem v Paříži a bavil se. Jeho hněv se však vztahoval stejně na mého bratrance de Créquy jako na mne, a Créquy se měl ujmout pluku gard, který mu postoupil pan de Crillon[60], což král už nechtěl dovolit; a protože nás také dámy u dvora postrádaly, zakročilo se u královny, aby nás s králem smířila a zjednala nám návrat. Toho dosáhla; a když nás tam král nějaký čas vídal a nemluvil s námi, omrzelo ho to a žil s námi jako dřív.

59. Souboje byly ve Francii od ediktu z roku 1602 zakázány pod nejtěžšími tresty; kdo vyzval nebo výzvu přijal, urážel krále. Přesto se bily neustále a král zpravidla uděloval milost. Vyzývalo se prostřednictvím „druhého“ (sekundanta), který se obvykle bil také. – Louis de Comboursier, pán du Terrail, byl podle Chantéraka roku 1609 sťat v Ženevě za pokus o přepadení města.

60. Louis de Berton de Crillon († 1615), „chrabrý Crillon“, proslulý velitel pluku francouzských gard, první pěší jednotky královského domu. Créquy po něm převzal hodnost mistra tábora, tedy velitele tohoto pluku.

Plombières, zatmění slunce a cesta do Limoges

Tehdy se pan de Créquy ujal pluku gard a já odjel kvůli svému stehnu do lázní v Plombières[61]; vzal jsem s sebou kromě svých šlechticů dobrou společnost od dvora, jako Bellota, Charmeila, Messillaca a barona de Neufvy. Měl jsem s sebou kapelu avignonských houslistů, kterou vede La Pierre; měl jsem jakousi hudbu a všechna povyražení, jaká si jen může přát mladý muž bohatý, prostopášný a špatný hospodář. Má sestra de Saint-Luc přijela do Lotrinska navštívit naši matku; byl tam i můj bratr a lotrinská mládež mě stále provázela. Vedli jsme v Plombières sladký život a já se tam úplně uzdravil *(červen)*. Byl jsem tam zamilován do jedné dámy z Remiremontu, Burgunďanky, jménem paní de Fussé *(červenec)*. Zkrátka, za ty tři měsíce, co jsem tam pobyl, jsem se nenudil.

Srpen. – Odjel jsem odtamtud, když mi vzkázali, že král táhne s jakýmsi vojskem do Limousinu a že snad bude válka[62].

[V Paříži se Bassompierre ubytoval u sestry, která přijela pár dní před ním, a osm či deset dní se tam „nenudil“: sblížil se s neteří presidentové de Verdun, slečnou Maupeou, a měl za sousedku „la Patrière, která patřila k mým přítelkyním“.]

Rozešel jsem se se slečnou d'Entragues a neponechal jsem si s ní žádné spojení; potom jsem jel s dobrou společností dam na dva dny do Savigny k hraběnce de Sault a odtud jsem se vydal do Orléansu, v předvečer velkého zatmění slunce[63], které toho roku bylo.

61. Plombières ve Vogézách na jihu Lotrinska, lázně s horkými prameny, vyhledávané od středověku. Blízký Remiremont měl proslulou kapitulu šlechtičen-kanovnic, které neskládaly řeholní sliby; „dáma z Remiremontu“ je jedna z nich. Bratr je nejmladší z Bassompierrových sourozenců George-African. Messillac: podle Chantéraka Bertrand Chapt de Rastignac, pán de Messillac.

62. Chantérac: přívrženci vévody de Bouillon, hugenotského velmože, pobuřovali Quercy, Limousin a Périgord a chystali tam ozbrojené povstání. Král na podzim 1605 vytáhl do kraje osobně a odpor se zhroutil bez boje.

63. Chantérac: zatmění nastalo 12. října 1605 v jednu hodinu odpoledne; Bassompierre tedy za králem dojel až v říjnu, a ne v srpnu, jak naznačují data na okraji rukopisu. Hraběnka de Sault, Chrétienne d'Aguerre († 1611), byla matka hraběte de Sault i pana de Créquy.

Cestou jsem v Artenay viděl pana kancléře de Bellièvre[64], který při odjezdu z Tours zanechal pečeti v rukou pana strážce pečetí de Sillery. Zastihl jsem ho, jak se prochází v zahradě s několika referendáři, kteří se vraceli s ním. Řekl mi: „Pane, vidíte člověka, který si jde do Paříže hledat hrob. Sloužil jsem králům, dokud jsem mohl, a když viděli, že toho už nejsem schopen, poslali mě odpočívat a postarat se o spásu duše, na niž mi jejich záležitosti nedaly pomyslet.“ A když jsem mu o něco později říkal, že přece bude sloužit dál a předsedat radám jako kancléř, odpověděl mi: „Příteli, kancléř bez pečetí je lékárník bez cukru.“

Téhož večera jsem dorazil do Orléansu, kde jsem zastihl královnu vracející se z Tours, neboť jí těhotenství zabránilo následovat krále do Limoges. Dala mi dopisy pro krále a poručila mi, abych mu vyřídil její stížnosti na paní de Guercheville[65]: že nechtěla, ač jí to královna vzkázala, počkat s nastoupením do královnina kočáru na paní princeznu de Conti a paní vévodkyni de Longueville, a že když ji za to kárala, odpověděla jí dosti zpupně. Tam jsem poprvé viděl paní princeznu de Conti po její svatbě.

Vyjel jsem v den zatmění, které nastalo, když jsem se blížil k Romorantinu. Za tři dny jsem dorazil do Limoges, kde jsem našel krále; přijal mě velmi vlídně, hned týž večer jsem s ním zasedl ke hře a během té cesty jsem vyhrál přes sto tisíc franků.

Říjen. – Vrátili jsme se přes La Maison-Fort, Nançay, Aubigny a Montargis do Fontainebleau, kde byla královna s dámami *(listopad)*, a krátce nato se král vrátil z Fontainebleau do Paříže, aby tam ten rok dokončil *(prosinec)*.

64. Pomponne de Bellièvre (1529–1607), kancléř Francie od roku 1599. Kancléř byl nesesaditelný, král mu však mohl odejmout pečeti a svěřit je „strážci pečeti“, čímž ho zbavil skutečné moci; roku 1605 je dostal Nicolas Brûlart de Sillery († 1624), který se po Bellièvrově smrti stal kancléřem.

65. Antoinette de Pons, markýza de Guercheville († 1632), první dvorní dáma královny, známá přísnými mravy i ostrým jazykem. Princezna de Conti je někdejší slečna de Guise, provdaná 24. července 1605; Catherine de Gonzague, vévodkyně de Longueville († 1629). Šlo o přednost: do královnina osobního kočáru (*carrosse du corps*) usedaly dámy v pořadí podle hodnosti.

V. Milostná dobrodružství, vysoká hra a slečna de Montmorency (1606–1609)

[Kapitola zachycuje Bassompierra na vrcholu přízně u dvora Jindřicha IV.: je mu necelých třicet, vyhrává v kartách a kostkách jmění, tančí v baletech a má několik milenek najednou, především slečnu d'Entragues. Král ho posílá jako mimořádného vyslance do Lotrinska a zve ho ke svému hracímu stolu, v Paříži ho potká podivná příhoda s plátenicí z Malého mostu. Roku 1608 mu konetábl de Montmorency nabídne ruku své dcery, nejkrásnější dívky ve Francii; počátkem roku 1609 se však do ní zamiluje sám král a Bassompierre se nevěsty „s dobrou tváří" vzdá ve prospěch prince de Condé.]

1606: Sedan a otevřený králův dopis

Leden. Rok 1606 jsme začali saintgermainským jarmarkem[1], kde se Créquy slovně chytil s Haraucourtem a potom s markýzem de Cœuvres[2]; ten spor trval dlouho a zavinil i spor hraběte de Sault s Nantouilletem, který toho druhého stál život[3].

Královna porodila 10. února paní Savojskou[4], a když se jí v šestinedělí začalo dařit lépe, pouštěl mě král dovnitř, abych s ní hrál.

1. Výroční trh v pařížském předměstí Saint-Germain, konaný od počátku února do postu. Byl hlavní zimní zábavou dvora: kupovaly se tu šperky a drobnosti jako dary dámám (odtud autorovo „hodně jsem rozdal na jarmarku"), hrálo se o vysoké částky a často tu vznikaly hádky.
2. Charles de Créquy (†1638), Bassompierrův přítel a druh v zábavách, zeť pozdějšího konetábla de Lesdiguières; roku 1621 se stal maršálem Francie a padl při obléhání pevnosti Breme v Lombardii. Haraucourt pocházel patrně ze známého lotrinského rodu toho jména. – François-Annibal d'Estrées, markýz de Cœuvres (1573–1670), bratr Gabrielly d'Estrées, někdejší milenky Jindřicha IV.; později maršál Francie a vyslanec v Římě.
3. Chantérac: hrabě de Sault byl Louis d'Agoult, syn Chrétienne d'Aguerre z jejího druhého manželství, tedy Créquyho nevlastní bratr (†1609). Michela Antoina du Prat, pána de Nantouillet, zabil v souboji 12. března 1606. Souboje byly přes královské zákazy mezi mladou šlechtou na denním pořádku a spor jednoho se snadno přenášel na jeho příbuzné a přátele.
4. Královnou je Marie Medicejská (1575–1642), od roku 1600 druhá manželka Jindřicha IV. „Paní Savojská" je podle Chantéraca Kristina Francouzská, druhá dcera Jindřicha IV., provdaná roku 1617 za Viktora Amadea, prince piemontského a pozdějšího vévodu savojského (†1663); Bassompierre, píšící ve třicátých letech, ji nazývá titulem, který získala až sňatkem.

Uspořádali jsme několik baletů a karusel, který se jel v Louvru a v Arzenálu[5] a měl čtyři družiny: první byla Voda, k níž patřil pan velký podkoní[6] a přední osoby dvora; po ní vjížděla Země, kterou vedl pan de Nevers; třetí byl Oheň pod vedením pana de Rohan a čtvrtá Vzduch, v jehož čele stál hrabě de Sommerive[7].

Březen. Koncem postu král vytáhl obléhat Sedan; pan de Bouillon[8] však dostal rozum, podrobil se králi a ten mu udělil milost. Král napsal panu de Guise[9], panu velkému podkonímu a mně dopis, v němž nám oznamoval, že se pan de Bouillon podrobil, a zval nás, abychom za ním rychle přijeli a byli při jeho vjezdu do Sedanu.

[Vyjeli společně na velikonoční pondělí 27. března. Přes La Ferté-sous-Jouarre, Remeš – kde zastihli pány de Montpensier a d'Épernon s paními de Guise, de Conti a de Nevers[10] – a přes La Cassine dorazili ve čtvrtek do

5. Dvorský balet (ballet de cour) byla maškarní hra s tancem, zpěvem, verši a strojními proměnami na společný námět; tančili ji sami dvořané, někdy i král a královna, hlavně o masopustu. Bassompierre patřil k nejhorlivějším pořadatelům a tanečníkům. – Karusel byla jezdecká slavnost, při níž nákladně a alegoricky přestrojené družiny šlechticů předváděly jízdní figury a závodily v obratnosti; nahradila skutečné turnaje, které u francouzského dvora vyšly z užívání po smrtelném zranění Jindřicha II. roku 1559. – Arzenál byla pařížská zbrojnice na břehu Seiny poblíž Bastily, sídlo velmistra dělostřelectva – tehdy vévody de Sully, hlavního králova ministra; na jejím prostranství se jezdecké slavnosti konaly nejčastěji.

6. „Monsieur le Grand“, tj. Roger de Saint-Lary, pán (od roku 1619 vévoda) de Bellegarde (†1646 ve věku 83 let), velký podkoní Francie, oblíbenec už Jindřicha III., proslulý elegán a ctitel dam.

7. Chantérac: Karel Gonzaga, vévoda de Nevers a de Rethel (†1637), zdědil roku 1628 vévodství mantovské; Henri, první vévoda de Rohan (1579–1638), za Ludvíka XIII. vojenský vůdce hugenotů; Charles-Emmanuel Lotrinský, hrabě de Sommerive (1581–1609), mladší syn vévody de Mayenne.

8. Chantérac: Henri de La Tour, vikomt de Turenne (1555–1623), po první manželce vévoda de Bouillon a svrchovaný pán knížectví Sedan na řece Máse. Tento přední hugenotský velmož a maršál Francie byl zapleten do Bironova spiknutí (1602) a uchýlil se před králem za hranice; Jindřich IV. proto na jaře 1606 vytáhl s vojskem a děly na Sedan. Bouillon se podrobil a dostal milost. Jeho synem byl slavný maršál Turenne.

9. Charles Lotrinský, vévoda de Guise (1571–1640), syn Jindřicha „Zjizveného“, vůdce katolické ligy zavražděného roku 1588; s Jindřichem IV. se smířil a stal se guvernérem Provence. Bassompierre patřil k jeho nejbližším přátelům – a v lásce k jeho sokům.

10. Henri de Bourbon, vévoda de Montpensier (1573–1608), princ královské krve; Jean-Louis de Nogaret, vévoda d'Épernon (1554–1642), někdejší oblíbenec Jindřicha III., generální plukovník pěchoty a jeden z nejmocnějších velmožů království. Paní de Guise je vévodova matka Kateřina Klévská, paní de Conti jeho sestra Louise-Marguerite Lotrinská, od roku 1605 provdaná za prince de Conti (později Bassompierrova důvěrná přítelkyně), paní de Nevers podle Chantéraca Kateřina Lotrinská, dcera vévody de Mayenne.

Donchery na Máse, těsně před Sedanem, ke králi, který se chystal nazítří vjet do města.]

V ten pátek přišel pan de Bouillon, ještě než král vstal, poklekl před jeho ložem a dlouho s ním mluvil. Když pak byl král oblečen, dal před panem de Bouillon přečíst listinu o jeho omilostnění, a když ho ten znovu ujistil svou věrností, vložil mu ji do ruky. Od té chvíle si pan de Bouillon vedl, jak býval zvyklý dříve: vzal nás na oběd ke stolu komořích, jemuž předsedal[11], a rozzlobil se na královy kontrolory, že na stůl nenosí podle jeho chuti. Ba když se vojsko před městem šikovalo ke královu průjezdu, dal mu změnit sestavu a velel mu s touž smělostí jako vždycky – tak byl ten člověk zvyklý všude poroučet.

Duben. Král pobyl v Sedanu pět dní, pak nocoval v Mouzonu a potom v Buzancy, kde jsem ho opustil a vrátil se do Paříže; přijela tam totiž znovu slečna d'Entrague[12], do níž jsem byl zamilován.

Král mi poručil, abych jeho jménem navštívil královnu Markétu, která ztratila svého galána Saint-Juliena Data; zabil ho šlechtic jménem Charmont a král mu potom dal stít hlavu[13].

Dal mi také dopisy pro paní de Verneuil a pro hraběnku de Moret[14]. Šel jsem nejprve k té první, protože u ní byla její sestra. Když jsem jí potom řekl, že nesu další dopis hraběnce de Moret, dostala chuť ho vidět. Dala mi skrze slečnu d'Entrague, do níž jsem byl tehdy zamilován, poručit, abych jí ho vydal, a já jí ho dal. Otevřela ho, přečetla a vrátila mi ho se slovy, že

11. Bouillon byl prvním královým komořím – právě o tento úřad se o tři roky později ucházel Bassompierre, jak se ukáže níže. Kontroloři dohlíželi na královskou kuchyni a na výdaje dvora.

12. Marie de Balsac d'Entrague, mladší sestra královy milenky markýzy de Verneuil, Bassompierrova dlouholetá milenka (v originále prostě „Antrague“). Měla s ním později syna a léta se s ním soudila o splnění manželského slibu; podle Chantéraca žila ještě roku 1660. Ucházeli se o ni i král a vévoda de Guise.

13. Markéta z Valois (1553–1615), první manželka Jindřicha IV., s níž byl roku 1599 rozveden; od roku 1605 žila opět v Paříži a s králem i královnou vycházela dobře. Jejího mladého oblíbence zastřelil v dubnu 1606 jiný mladík z jejího okolí u dvířek jejího kočáru; vrah (jiné dobové zprávy ho jmenují Vermont) byl hned nazítří popraven před jejím domem.

14. Henriette de Balsac d'Entrague, markýza de Verneuil (1579–1633), od roku 1599 hlavní milenka Jindřicha IV., jemuž porodila dvě děti; roku 1604 byla s otcem a nevlastním bratrem hrabětem d'Auvergne zapletena do spiknutí proti králi, ale dostala milost. – Chantérac: hraběnka de Moret byla Jacqueline de Bueil, králova milenka od roku 1604 a matka jeho levobočka, hraběte de Moret.

si za hodinu dám udělat stejný monogram, jaký je na pečeti dopisu, pak ho dám znovu zapečetit a nic nebude znát.

Uvěřil jsem jí. Nazítří jsem poslal komorníka s dopisem, aby dal zhotovit stejné pečetidlo, a ten naneštěstí padl právě na rytce, který totéž pečetidlo dělal pro krále. Rytec nedal nic znát, zařídil to tak, že dostal králův dopis do ruky, a pak skočil mému komorníkovi po krku, aby ho zadržel. Ten byl silný, vytrhl se mu, nechal mu plášť i klobouk a celý vyděšený utekl ke mně v domnění, že kdyby ho chytili, do dvou hodin by visel. Dal jsem ho ukrýt a šel za hraběnkou de Moret. Řekl jsem jí, že jsem nešťastnou náhodou, mysle, že otvírám psaníčko, které mi poslala jedna dáma, otevřel dopis, který jsem jí nesl od krále; že jsem se bál, aby si nemyslela, že jsem to udělal úmyslně, a chtěl jsem tedy dát udělat novou pečeť a dopis zase zavřít; že však můj komorník šel s rytím právě k tomu, kdo pečetidla dělá králi, a ten si dopis nechal; a chce-li jej mít, musí si pro něj poslat k tomu rytci jménem Turpin.

Té příhodě se jen smála; nenapadlo ji, že bych její dopis otevřel jinak než náhodou – vždyť by mi ho byla sama ukázala, nebo by mi ho ukázal král, kdybych byl zvědavý. Bez dalšího vyptávání si tedy pro dopis poslala. Rytec jí však vzkázal, že už není v jeho moci, nýbrž v moci prezidenta Séguiera, který předsedal Tournelle a jemuž ho odnesl; byl to člověk málo úslužný a přísný a ani ona, ani já jsme ho blíže neznali.

To mi nadělalo starostí. Nakonec mě napadlo zajít k paní de Loménie[15] a zkusit tu věc jejím prostřednictvím udusit: buď aby dala dopis vyzvednout, nebo aby napsala manželovi a ten to králi podal z takové strany, aby se nezlobil. Zastihl jsem ji velmi zaměstnanou chystáním zásilky ke dvoru; požádala mě, abych se posadil, než dopíše velmi důležitý dopis manželovi. Hned jsem pojal podezření, že jde o věc, která mě k ní přivádí, a zeptal jsem se, zda se stalo něco nového, co se musí tak naléhavě hlásit. Řekla, že ano: že kdosi chtěl padělat královy pečeti a že ten, kdo je dával padělat, na-

15. Chantérac: Anne d'Aubourg, manželka Antoina de Loménie, pána de la Ville-aux-Clercs, státního sekretáře, který provázel krále a vyřizoval jeho korespondenci. – Tournelle byla trestní komora pařížského parlamentu, nejvyššího soudního dvora. Padělání královské pečeti bylo hrdelním zločinem – odtud komorníkův strach ze šibenice. Prezident „Siguier“ je patrně Antoine Séguier, jeden z prezidentů parlamentu.

neštěstí utekl, ale vlastnoruční králův dopis zůstal; posílá jej manželovi, aby král sdělil, komu jej psal a po kom jej poslal, a tak se snad přijde věci na kloub. A dodala, že by dala dva tisíce tolarů za to, aby v tom měla úplně jasno. Slíbil jsem, že jí to za tu částku vyjevím, bude-li mi ji chtít vyplatit, a potom jsem jí řekl touž výmluvu jako paní de Moret. A protože ona i její manžel patřili k mým důvěrným přátelům, všechno urovnala s podmínkou, že sám pojedu do Villers-Cotterêts, kde měl být král nazítří, a doručím jejímu manželovi jiný dopis, který mu o té věci napíše, i tu zprávu tak, jak jsem jí ji řekl. To jsem udělal a vzal jsem s sebou odpověď na dopis, který jsem odevzdal paní de Verneuil, i na ten, který paní de Moret nedostala; ta se té příhodě i strachu, v němž jsem byl, s králem smála a on se tomu smál také.

Byl jsem tomu velmi rád a vrátil jsem se do Paříže za svou milou. Bydlela v ulici de la Coutellerie, kde jsem měl tajný vchod, jímž jsem vcházel do třetího poschodí domu, které její matka neměla pronajaté; a ona za mnou chodila skrytým schodištěm ze své šatny, když matka usnula.

Plášť pana velkého podkoního

Květen. Několik dní nato vjel král do Paříže branou Saint-Antoine a na oslavu se mu vypálilo množství dělových ran. Chtěl, aby pan de Bouillon jel těsně před ním. Učinil tak, ale s takovou jistotou a smělostí, že se nedalo rozeznat, zda král vede v triumfu jeho, nebo on krále. Král zůstal několik dní v Paříži a pak odjel do Fontainebleau. A protože byl do slečny d'Entragues zamilován on i pan de Guise a mnoho jiných a všichni na mě žárli-li, neboť měli za to, že jsem u ní zapsán lépe, smluvili se, že mě dají sledovat, aby zjistili, zda chodím do jejího domu a vídám se s ní o samotě. Král poručil těm, které tím pověřil, aby se svěřili panu de Guise a dali mu vědět, kdyby něco zpozorovali.

Jednoho květnového večera, kdy jsem tam měl jít a kdy mě sledovali, jsem večeřel u pana velkého podkoního a spustil se silný déšť. Musel jsem si tedy vzít jeden z jeho plášťů do deště, a nepomysliv, že je na něm přišit

kříž řádu[16], vydal jsem se kolem jedenácté večer do domu slečny d'Entrague. Šli za mnou královi zvědové i zvědové pana de Guise; hned ho o tom běželi zpravit a řekli mu, že viděli vejít zadními dveřmi do domu paní d'Entrague mladého rytíře řádu svatého Ducha. Pan de Guise tomu nemohl uvěřit a poslal tam dva své komorníky, aby rytíře, až bude vycházet, viděli a poznali; nemohl to být nikdo jiný než pan velký podkoní, protože v Paříži nebylo kromě něho mladého rytíře, který by mohl mít takové štěstí. Při odchodu jsem ty dva komorníky dobře viděl, znal jsem je; přestrojil jsem se proto, jak jen to šlo, a byl jsem přesvědčen, že mě stejně neomylně odhalili. Oni však, vidouce kříž svatého Ducha, usoudili, že je to pan velký podkoní, a pana de Guise o tom ujistili. Hned jsem slečně d'Entrague napsal, že mě komorníci pana de Guise viděli vycházet, že se bojím, že jsme prozrazeni, a ať si vymyslí nějakou výmluvu nebo falešnou stopu, kdyby s ní o tom mluvil.

Mezi devátou a desátou ráno přišel pan de Guise, jemuž to vrtalo hlavou, navštívit pana velkého podkoního; u dveří mu však řekli, že ho celou noc velmi bolely zuby a že ho bude možné vidět až k večeru. To pana de Guise ještě víc utvrdilo v přesvědčení, že pan velký podkoní, když celou noc bděl, chce si ráno přispat. Odtamtud přišel ke mně, zastihl mě ještě v posteli a řekl: „Prosím vás, vezměte si župan, musím vám něco říci.“ Byl jsem si jist, že mi chce říci, že mě viděli vycházet od slečny d'Entrague, a rozhodl jsem se pevně zapírat. On však naopak: „Co byste řekl,“ povídá, „kdyby velký podkoní byl u slečny d'Entrague zapsán lépe než vy a než kdokoli jiný – a nejen zapsán v její mysli, ale i v její posteli?“ Odpověděl jsem, že tomu vůbec nevěřím a že ani on, ani ona nemají jeden na druhého žádné úmysly. „Ach Bože,“ řekl, „jak snadno se dají zamilovaní oklamat! Věřil jsem tomu jako vy, a přece je naprosto pravda, že byl celou tuhle noc u ní a odešel až ve čtyři ráno. Viděli ho vcházet a moji vlastní komorníci ho viděli vycházet, a byl tak nedbalý, že si ani nevzal plášť bez řádového kříže, aby se zamaskoval.“ A hned zavolal jednoho z těch komorníků, jménem d'Urbal, a zeptal se ho přede mnou, zda neviděl pana velkého podko-

16. Řád svatého Ducha, nejvyšší francouzský rytířský řád, založil roku 1578 Jindřich III.; rytířů směla být nejvýše stovka. Nosili řádový kříž vyšitý na levé straně pláště, takže plášť svého nositele hned prozrazoval. Bellegarde rytířem byl, Bassompierre se jím stal až roku 1619.

ního vycházet od slečny d'Entragues. Ten odpověděl: „Ano, Milosti, tak zřetelně, jako teď vidím tuhle pana de Bassompierre.“

Neodvažoval jsem se pohlédnout do tváře tomu komorníkovi, který mě toho samého rána viděl odtamtud vycházet, a myslel jsem, že je to lest, aby si ze mne ztropili smích. Když jsem se však otočil na druhou stranu, uviděl jsem na lavici plášť pana velkého podkoního; můj komorník jej složil a kříž nechal navrchu, takže ho pan de Guise musel stokrát zahlédnout, kdyby nebyl v tu chvíli tak rozrušen. Šel jsem si na plášť sednout ze strachu, aby si toho kříže nevšiml; tvářil jsem se zkormouceně jako on, říkal tisíc věcí proti vrtkavosti slečny d'Entragues a nechtěl jsem z toho pláště vstát, ač mě pan de Guise prosil, abych se s ním prošel – dokud jsem neřekl komorníkovi, aby plášť, jakmile se pan de Guise otočí, odnesl do šatny a schoval, aby se s tím křížem neprozradila i má láska a mé štěstí z minulé noci.

Vzkázal jsem o jejich omylu slečně d'Entragues a ta ze zlomyslnosti prokazovala odpoledne panu velkému podkonímu velkou přízeň, aby se pan de Guise i král ve své domněnce utvrdili a přestali podezírat mne. A když si nazítří pan de Guise (který to nedokázal zamlčet, ač jsme se spolu dohodli, že mu o tom nic neřekneme) začal pana velkého podkoního dobírat pro jeho novou lásku, pan velký podkoní mu tu domněnku svou dvojsmyslnou odpovědí nevyvrátil a pověděl to slečně d'Entragues. Ta mu řekla: „Když už je pan de Guise toho mínění, dělejme, jako by mezi námi něco bylo.“ A tak se všechna žárlivost krále i pana de Guise svezla na pana velkého podkoního, jehož nenáviděli jako mor.

Červen. K našemu neštěstí však zpravili matku[17]. Ta si začala dávat větší pozor, a když si jednou ráno chtěla odplivnout a odhrnula závěs svého lože, uviděla lože své dcery odkryté a prázdné. Potichu vstala a šla do její šatny, kde našla otevřené dveře toho skrytého schodiště, o nichž si myslela, že jsou zazděné. Dala se do křiku a dcera na její hlas rychle vstala a běžela k ní. Já jsem zatím zavřel dveře a odešel, pln starostí, co z toho všeho

17. Paní d'Entragues byla Marie Touchet (1549–1638), v mládí milenka krále Karla IX., jemuž porodila hraběte d'Auvergne; později se provdala za Françoise de Balsac d'Entragues. Obě dcery střežila velmi přísně. Slečna d'Asy, u níž se autor s matkou usmířil, byla podle Chantéraca nejspíš Jeanne Hennequin, paní d'Assy, jejíž dcera se právě tehdy provdala za bratrance paní d'Entragues.

vzejde. Vzešlo to, že ji matka zbila a dala vylomit dveře, aby se dostala do pokoje ve třetím poschodí, kde jsme trávili noci; a velmi užasla, když ho uviděla zařízený krásným Zametovým[18] nábytkem, se stříbrnými nástěnnými svícny a svícemi. Tím bylo všemu našemu obcování konec. S matkou jsem se však usmířil prostřednictvím slečny d'Asy, u níž jsem se s ní sešel; tolikrát jsem ji prosil o odpuštění a ujišťoval, že jsme nezašli dál než k polibku, až předstírala, že tomu věří. Odjela do Fontainebleau a já také, ale se slečnou d'Entrague jsem se odvažoval mluvit jen potají, protože to král neviděl rád. Milenci jsou ovšem dost vynalézaví, aby si k vzácným schůzkám cestu našli.

Plátenice z Malého mostu

Zakrátko nato mě král vyslal jako svého mimořádného vyslance do Lotrinska, abych byl jeho jménem přítomen svatbě jeho švagra, pana vévody de Bar, s dcerou pana vévody mantovského, královninou neteří[19], a zároveň požádal paní vévodkyni mantovskou, aby přijela za kmotru panu dauphinovi, a pana vévodu lotrinského, aby byl kmotrem paní Alžbětě, nejmladší dceři Francie, nyní královně anglické[20]. Odjížděl jsem od dvora navečer a chci vyprávět příhodu, která mě potkala a která je, i když na ní mnoho nezáleží, přece podivná.

Už čtyři nebo pět měsíců mi pokaždé, když jsem jel přes Malý most (tehdy totiž Pont Neuf ještě nestál), jedna krásná žena, plátenice z krámu U Dvou

18. Chantérac: Sébastien Zamet (†1614), finančník původem z Luccy, „pán osmnácti set tisíc tolarů“, králův bankéř a důvěrník, v jehož pařížském domě král rád večeřel a hrával. Bassompierre si od něho zařízení tajného pokoje zřejmě vypůjčil.

19. Jindřich Lotrinský, vévoda de Bar (1563–1624), nejstarší syn vévody Karla III. a od roku 1608 sám lotrinský vévoda Jindřich II. Jeho první ženou byla Kateřina Bourbonská, sestra Jindřicha IV. (†1604) – proto „králův švagr“. Chantérac: podruhé se oženil s Markétou Gonzagovou, dcerou mantovského vévody Vincenza I. a Eleonory Medicejské, sestry královny. Jeho mladší bratr François, hrabě de Vaudémont (1572–1632), jmenovaný níže, byl otcem pozdějšího vévody Karla IV.

20. Chantérac: autor se tu mýlí dvakrát – Alžběta Francouzská, pokřtěná zároveň s dauphinem, byla nejstarší z králových dcer a stala se královnou španělskou; anglickou královnou byla Henrietta Marie, narozená až roku 1609. Dauphin, pozdější Ludvík XIII., se narodil roku 1601; slavnostní křest královských dětí se tehdy konal až několik let po narození.

andělů[21], skládala hluboké poklony a provázela mě pohledem, dokud mohla. Když jsem si jejího počínání všiml, díval jsem se na ni také a zdravil ji pozorněji. I stalo se, že když jsem přijel z Fontainebleau do Paříže a jel přes Malý most, postavila se, jakmile mě uviděla přijíždět, do dveří svého krámu a řekla mi, když jsem jel kolem: „Pane, jsem vaše nejponíženější služebnice.“ Opětoval jsem pozdrav, a jak jsem se chvílemi ohlížel, viděl jsem, že mě sleduje očima tak dlouho, jak jen může. Vzal jsem s sebou poštou jednoho ze svých lokajů, abych ho ještě týž večer poslal zpátky do Fontainebleau s dopisy pro slečnu d'Entragues a pro jinou dámu. Nařídil jsem mu tedy, aby sesedl, dal koně postilionovi, ať ho vede, a šel té mladé ženě vyřídit, že vidím, jak ráda mě vídá a zdraví, a že touží-li po důvěrnějším shledání, nabízím jí, že se s ní sejdu, kde mi řekne. Řekla lokajovi, že je to nejlepší zpráva, jakou jí kdo mohl přinést, a že půjde, kam budu chtít, ovšem pod podmínkou, že se mnou bude ležet mezi dvěma prostěradly.

Přistoupil jsem na to a řekl lokajovi, aby ji někam zavedl, ví-li o nějakém místě. Řekl, že zná jednu kuplířku jménem Noiret, k té že ji zavede, a že chci-li, donese tam z mého domu matrace, prostěradla a přikrývky a přichystá mi dobrou postel. Schválil jsem to a večer jsem tam šel. Našel jsem velmi krásnou dvacetiletou ženu v nočním čepci, jen v jemňounké košili a krátké spodničce ze zeleného flanelu, s pantoflíčky na nohou a s pudrmantlem přes ramena. Velice se mi líbila; chtěl jsem s ní laškovat, ale nedala se k ničemu přimět, dokud si s ní nelehnu do postele. Učinil jsem to; v mžiku tam vklouzla a já hned za ní, a mohu říci, že jsem nikdy neviděl půvabnější ženu a žádná mi za jedinou noc nedala víc rozkoše. Když noc skončila, vstal jsem a zeptal se jí, zda bych ji nemohl vidět ještě jednou; že odjíždím až v neděli – a tohle byla noc čtvrteční nebo páteční. Odpověděla, že si to přeje vroucněji než já, ale že je to nemožné, nezůstanu-li celou neděli; že v noci z neděle na pondělí se se mnou sejde. A když jsem dělal okolky, řekla: „Myslím, že teď, když jste po té minulé noci unaven, máte v

21. Petit-Pont, Malý most, spojuje ostrov Cité s levým břehem Seiny a byl tehdy zastavěn domy s krámy. Pont Neuf, započatý roku 1578, se dokončoval právě v těchto letech. – Lingère je obchodnice s plátnem a prádlem; domy a krámy se označovaly vývěsními štíty. – Následující příhoda patří k nejslavnějším místům pamětí: převyprávěl ji Goethe v cyklu Unterhaltungen deutscher Ausgewanderten (Hovory německých vystěhovalců, 1795) a Hugo von Hofmannsthal podle ní napsal povídku Das Erlebnis des Marschalls von Bassompierre (Zážitek maršála de Bassompierre, 1900).

úmyslu odjet v neděli; ale až si odpočinete a pomyslíte na mne, rád zůstanete o den déle, abyste mě jednu noc viděl.“

Nakonec jsem se dal snadno přemluvit a řekl jí, že jí ten den věnuji, abych ji v noci viděl na témž místě. Na to mi odpověděla: „Pane, vím dobře, že jsem v hanebném nevěstinci. Přišla jsem sem ráda, abych vás viděla, neboť jsem do vás tak zamilovaná, že abych vás měla, byla bych vám to, myslím, dovolila třeba uprostřed ulice, než abych se bez toho obešla. Jenže jednou není pravidlo. Z donucení vášně může člověk jednou do nevěstince přijít; ale vrátit se tam podruhé, to by znamenalo být veřejnou nevěstkou. Nepoznala jsem nikdy nikoho než svého muže a vás – ať bídně zhynu, není-li to pravda – a nemíním nikdy poznat nikoho dalšího. Ale co by člověk neudělal pro toho, koho miluje, a pro nějakého Bassompierra? Proto jsem přišla do nevěstince; bylo to však s mužem, který ten nevěstinec svou přítomností učinil počestným. Chcete-li mě vidět ještě jednou, může to být u jedné mé tety, která bydlí v ulici Bourg-l'Abbé, blízko ulice aux Ours, ve třetích dveřích od ulice Saint-Martin. Budu tam na vás čekat od deseti do půlnoci a ještě déle a nechám otevřené dveře. Za vchodem je chodbička; tou rychle projděte, protože do ní vedou dveře tetiny světnice, a najdete schody, které vás dovedou do druhého poschodí.“

Přijal jsem to, poslal napřed zbytek svého průvodu a čekal na neděli, abych tu mladou ženu viděl. Přišel jsem v deset hodin a našel dveře, které mi popsala, a velké světlo nejen ve druhém poschodí, ale i ve třetím a v prvním; dveře však byly zavřené. Zaklepal jsem, abych dal vědět, že jsem tu, ale ozval se mužský hlas a ptal se, kdo jsem. Vrátil jsem se do ulice aux Ours, a když jsem přišel podruhé a našel dveře otevřené, vešel jsem až do toho druhého poschodí. Tam jsem shledal, že to světlo je sláma z postelí, kterou tu pálili, a na stole ve světnici ležela dvě nahá těla. Tu jsem se velmi užaslý dal na ústup a při odchodu jsem potkal havrany[22], kteří se mě ptali, co tu hledám; abych je zahnal, tasil jsem kord a šel dál. Vrátil jsem se domů tou nenadálou podívanou poněkud vzrušen, vypil tři nebo čtyři sklenice nemíchaného vína, což je německý lék proti hrozícímu moru, a usnul, abych nazítří ráno odjel do Lotrinska, jak jsem také učinil. A ať jsem se později jak-

22. Chantérac: tak se říkalo mužům, kteří odnášeli nakažené morem. V Paříži toho roku po několik měsíců řádila nakažlivá nemoc; slámu z lůžek zemřelých bylo zvykem pálit.

koli snažil dozvědět, co se s tou ženou stalo, nikdy jsem se nedozvěděl nic. Byl jsem dokonce U Dvou andělů, kde bydlela, poptat se, kdo byla; ale nájemníci toho domu mi neřekli nic jiného, než že nevědí, kdo byl dřívější nájemník. Chtěl jsem vám tu příhodu vyprávět, třebaže jde o osobu nízkého stavu; byla však tak půvabná, že jsem jí litoval a byl bych dal mnoho za to, abych ji mohl znovu vidět.

Svatba v Nancy a perlový oblek ke křtu dauphina

[Do Nancy dorazil poštou dvě hodiny po svém průvodu. Princové ani šlechta tam nebyli, vyjeli vstříc vévodkyni mantovské a její dceři do Blâmontu, východně od Nancy. Matka, která v Nancy byla, mu půjčila kočár na přepřah do Lunéville; v Blâmontu pozdravil lotrinská a mantovská knížata a vrátil se čekat na ně do Nancy, kde byl „velmi skvěle hoštěn, ubytován a vydržován“.]

Konala se svatba a já při ní byl za krále. Hodně se tančilo a uspořádali dosti pěkný karusel, v němž jednu družinu vedl pan de Vaudémont a druhou já. Po svatbě jsem královým jménem požádal Jeho Výsost lotrinskou a paní vévodkyni mantovskou, aby přijeli do Francie držet při křtu královy děti; přijali tu milost Jeho Veličenstva s náležitou úctou a ctí.

Červenec. Potom jsem se vrátil do Paříže a ubytoval se u hraběte de Fiesque, pln starostí, že nemám ke křtu žádný nový oblek, protože všechny, které jsem měl, jsem unosil na lotrinské svatbě. Když mě však po příjezdu přišly navštívit má sestra, paní de Verderonne a paní de la Patrière[23] a pověděly mi, že všichni krejčí a vyšívači jsou tak zaměstnáni, že se žádný nedá sehnat, ať se jim nabízí peněz kolik chce, přišel můj krejčí jménem Tallot s mým vyšívačem a řekli mi, že na pověst o nádheře křtu přivezl jeden antverpský kupec koňský náklad drobných perel, jaké se prodávají na váhu, a že by se mi z nich dal udělat oblek, který by předčil všechny ostatní na křtu; vyšívač že se toho ujme, dám-li mu šest set tolarů jen za práci. Ty dámy a já jsme se na obleku usnesli; bylo na něj zapotřebí ne méně než

23. Chantérac: François de Fiesque, hrabě de Lavagne, z janovského rodu Fieschi usazeného ve Francii; padl roku 1621 před Montaubanem. – „Sestrou“ je nejspíš Henriette, provdaná roku 1603 za Timoléona d'Espinay, pána de Saint-Luc. Paní de Verderonne byla podle Chantéraca Louise Pot, manželka Clauda de l'Aubespine; „la Patrière“ není blíže určena.

padesát liber perel. Chtěl jsem ho z fialového zlatohlavu, s palmovými ratolestmi, které se budou proplétat. Zkrátka, než jsme se rozešli, zadal jsem – já, který jsem měl v měšci jen sedm set tolarů – oblek, který mě měl stát čtrnáct tisíc tolarů[24]. Zároveň jsem dal zavolat kupce, který mi přinesl vzorky svých perel a s nímž jsem smluvil cenu za unci. Žádal čtyři tisíce tolarů závdavku; odkázal jsem ho s tím na druhý den ráno.

Kolem mého domu jel pan d'Épernon, a když se dozvěděl, že jsem přijel, zašel ke mně a řekl, že k němu dnes večer přijde dobrá společnost na večeři a potom na hru a že mě prosí, abych byl při tom. Vzal jsem tam svých sedm set tolarů a vyhrál jsem s nimi pět tisíc. Nazítří přišel kupec; dal jsem mu jeho čtyři tisíce tolarů závdavku. Dal jsem závdavek i vyšívači a z toho, co jsem dál vyhrával ve hře, jsem nejen doplatil oblek a kord vykládaný diamanty za pět tisíc dvě stě tolarů, ale zbylo mi ještě pět nebo šest tisíc tolarů na ukrácení času.

Jeli jsme s králem do Villers-Cotterêts přivítat pana vévodu lotrinského a paní vévodkyni mantovskou, kteří tam dorazili. Na té cestě král při lovu odbočil, aby navštívil paní des Essarts[25], která byla u své tety, abatyše v Sainte-Perrine; a ta se při králově příjezdu zjevila krásnější, než kdy potom byla, ačkoli jí krása vydržela dlouho.

Srpen. Král přivedl svého kmotra a kmotru do Paříže, kde je všude skvěle hostili. Protože však v Paříži přibývalo moru, byl křest, který se měl konat v Paříži, přeložen do Fontainebleau a odbyl se tam s velikou nádherou 14. září. Při královské hostině jsem s pány de Créquy a de Termes[26] obsluhoval paní vévodkyni mantovskou. Večer jsem vedl k velkému plesu slečnu de Montmorency[27] a král nám dal místo přízně, to jest poslední: protože se

24. Tolar (écu) platil tři libry. Čtrnáct tisíc tolarů, tedy dvaačtyřicet tisíc liber, bylo jmění – zhruba cena pěkného pařížského domu. Bassompierrův perlový oblek se stal pověstným a bývá uváděn jako příklad přepychu dvora Jindřicha IV.

25. Chantérac: Charlotte des Essarts, zvaná hraběnka de Romorantin (†1651), jedna z milenek Jindřicha IV., s nímž měla dvě dcery; roku 1630 se provdala za pozdějšího maršála de l'Hôpital.

26. Chantérac: César-Auguste de Saint-Lary, baron de Termes (†1621), mladší bratr pana velkého podkoního.

27. Chantérac: Charlotte-Marguerite de Montmorency (1594–1650), dcera konetábla Henriho de Montmorency a jeho druhé ženy Louise de Budos; bylo jí tehdy dvanáct let. Roku 1609 se provdala za prince de Condé – o tom, jak se o ni Bassompierre ucházel a jak o ni přišel, vypráví konec této kapitoly.

král při přestávkách v tanci nikdy neotáčí, aby se podle zvyku rozmlouvalo po čtyřech, dává poslední místo tomu a té, kdo se mají otočit a bavit královnu a jeho. Nazítří se předvedl umělý hrad plný ohňostrojů, na nějž byla velmi pěkná podívaná. A když o několik dní později moru přibývalo i ve Fontainebleau a kmotři a papežský legát se s králem rozloučili, ponechal si král u sebe a u královny jen málo osob a odjel přebývat do Montargis. Přijela tam paní d'Entrague; dobře jsem se tam bavil s její dcerou i s jinými.

Listopad. Kolem Všech svatých jsme se vrátili do Fontainebleau a o několik dní později do Paříže, kam dorazila i paní d'Entrague s dcerou.

1607: Zatčen na útěku do Lotrinska

Leden. Rok 1607 začal skoro zároveň s masopustem a masopust Baletem šachů, který nebyl tak krásný jako jiné, ale byl důmyslnější než kterýkoli, co se kdy tančil. Nebyl jediný, ten karneval jimi oplýval. Po něm mě pan vévoda lotrinský požádal, abych se zúčastnil stavů jeho země[28]; tušil, a také se tak stalo, že na nich budou velké obtíže, a doufal, že je překoná, budu-li tam. Dvakrát nebo třikrát jsem žádal krále o dovolení odjet; protože jsem však na něm vyhrával ve hře peníze a hra by se mou nepřítomností rozpadla, nechtěl mi odjezd povolit.

Březen. Nakonec jsem za ním zajel do Chantilly. Řekl mi, že mi sbohem nedá, a já, ukláněje se, řekl jsem, že já jemu ano, a tak jsem odešel. Když už ležel, dal mi vzkázat, že jsem se s ním nerozloučil a ať neodjíždím. Já však, protože mi ubíhal čas lotrinských stavů, odjel jsem ráno do Paříže. Cestou jsem potkal pány d'Aiguillon[29] a de Bouillon a prosil jsem je, aby králi neříkali, že mě potkali; oni mu to však ze zlomyslnosti pověděli, jen co do Chantilly dorazili.

Tu poslal král dva exempty své stráže, Saint-Georgese a Du Puise, s rozkazem prévôtovi v Meaux, aby jim pomohl mě cestou zadržet. To pro ně bylo snadné, neboť jsem tam večer dorazil na nocleh. Ještě v noci jsem poslal

28. Sněm stavů vévodství lotrinského, který vévodovi povoloval daně. Bassompierrové patřili k přední lotrinské šlechtě a autor měl jako pán na Haroué ve stavech místo i vliv.
29. Chantilly je zámek konetábla de Montmorency severně od Paříže, kde Jindřich IV. často a rád pobýval a lovil. – Chantérac: Henri Lotrinský, vévoda d'Aiguillon, starší syn vévody de Mayenne a později sám vévoda de Mayenne; padl roku 1621 před Montaubanem.

ke králi mladého Guittauta a napsal panu de Villeroy[30] a ten vzkázal exemptům a prévôtovi, aby mě nechali jet, ovšem jen ke králi. Tak jsem učinil. Když mě král uviděl, posmíval se mi a řekl, že jsem se z toho, jak dobře zařídil mé zadržení, mohl přesvědčit, že se z jeho království bez jeho dovolení neodjíždí; že chce, abych u něho zůstal ještě deset dní, a po nich mi slibuje dát dovolenou; a že můj pobyt nebude pro mne bez užitku. V té době se se mnou totiž dohodl o té veliké záležitosti, kterou jsem měl kvůli panstvím Saint-Sauveur[31]: vrátil jsem mu je a on mně celou částku čtyř set dvaceti tisíc liber, kterou jsem si za ně nárokoval; svolil jsem však, že mi bude splacena teprve během čtyř let, a v těch lhůtách jsem byl přesně a úplně uspokojen.

Za svého pobytu jsem také upozornil pana prince de Joinville[32] a paní de Moret, že je král hodlá přistihnout spolu a způsobit jim krutou potupu. Oni si však mysleli, že jim to říkám z vlastního zájmu, a nepostarali se o to, jak bylo třeba. Spolu je sice nepřistihli, ale král odhalil dost na to, aby pana de Chevreuse vyhnal ode dvora, a byl by totéž udělal s ní, kdyby nebyla před slehnutím; čas pak věc urovnal.

Když těch deset dní uplynulo, odjel jsem do Lotrinska a zakrátko se vrátil nepoznán do Paříže navštívit paní de Moret a nabídnout jí v její nesnázi své služby. Cestou mě však potkal pan de Tresmes, který se jel ženit se slečnou de Luxembourg, a jel za mnou kurýr pana vévody lotrinského, který řekl Chanvallonovi, že jsem přijel před ním; o mém příjezdu se tedy rozneslo a paní d'Entrague držela dceru tak, že mě nemohla vidět.

30. Exempt byl nižší důstojník královské tělesné stráže, pověřovaný zatýkáním; prévôt byl královský soudní a policejní úředník. Meaux leží na Marně, na poštovní silnici z Paříže do Lotrinska. – Chantérac: Nicolas de Neufville, pán de Villeroy (†1617), státní sekretář čtyř králů, za Jindřicha IV. správce zahraničních záležitostí. Guittaut je jeden z bratří de Cominges-Guitaut, kteří patřili k Bassompierrově družině.

31. Panství Saint-Sauveur-le-Vicomte, Saint-Sauveur-Lendelin a Néhou v Normandii držel Bassompierrův otec od koruny v zástavě za půjčky a za nedoplatky žoldu rejtarům. Sully se od roku 1601 snažil zástavu vykoupit za podmínek pro rodinu zkázonosných; spor, kvůli němuž autorův bratr Jean odešel do španělských služeb, je vylíčen výše u roku 1604. Čtyři sta dvacet tisíc liber je sto čtyřicet tisíc tolarů.

32. Chantérac: Claude Lotrinský, princ de Joinville (†1657), mladší bratr vévody de Guise, později vévoda de Chevreuse; autor ho nazývá střídavě oběma tituly – hned v následující větě „pan de Chevreuse“.

[V úterý Svatého týdne, 10. dubna, odjel z Paříže a Velikonoce strávil v Nancy, kde zastihl vyhnaného prince de Joinville; ten tam zůstal skoro stejně dlouho jako on. Královna zatím 16. dubna ve Fontainebleau porodila vévodu orleánského (druhého krále syna, který zemřel už roku 1611). O lotrinských stavech zaznamenává jen, že „Jeho Výsost lotrinská byla na těch posledních stavech od své šlechty velmi špatně pojednána a pojala z toho zármutek, který ji provázel až do smrti“. Doprovodil vévodu ještě na stavy vévodství Bar, které skončily podle vévodova přání, a v květnu do vogézských lázní Plombières – „já jen pro ukrácení času“. V červnu se vrátil ke králi, který celé léto lovil na svých zámcích v Saint-Germain a ve Fontainebleau. K podzimu klade přijetí španělského vyslance dona Pedra de Toledo ve Fontainebleau[33]*. V listopadu vykonal několik cest do Chemault (podle Chantéraca za rodinou d'Entragues) a do Beaumontu a koncem roku přijela do Paříže jeho matka, kterou u sebe ubytoval.]*

1608: Předstíraná nemoc a nejzuřivější hra

Leden. Roku 1608 jsem se zapletl s jednou plavovlasou dámou. Toho roku jsem hodně vyhrával ve hře a hodně rozdal na jarmarku. Uspořádali jsme spoustu baletů, jako Balet nestálých, Balet mistra Guillauma a jiné, které se tančily ve městě. Měl jsem k tomu milenky u dvora a se slečnou d'Entragues jsem byl zadobře.

Březen. Také pan de Vendôme tančil balet a král si přál, abychom v něm byli Cramail, Termes a já, jimž se tehdy říkalo Nebezpeční. Šli jsme ho zatančit k panu de Montpensier, který kvůli tomu vstal z lože, ačkoli už umíral[34].

33. Chantérac: Pedro de Toledo, vévoda z Fernandiny, příbuzný Marie Medicejské, přijel jako mimořádný španělský vyslanec; podle de Thoua a L'Estoila však až roku 1608 (přijetí ve Fontainebleau 19. července 1608). Autor ho tedy klade o rok dříve. Jednal o sňatcích mezi francouzskými a španělskými královskými dětmi.

34. Mistr Guillaume byl dvorní šašek Jindřicha IV.; jeho jménem se tehdy vydávaly i satirické letáky. – „Nebezpeční“: v originále les Dangereux. César, vévoda de Vendôme (1594–1665), byl legitimovaný syn Jindřicha IV. a Gabrielly d'Estrées. Chantérac: Adrien de Montluc, hrabě de Carmain, zvaný de Cramail (†1646), vnuk maršála Blaise de Monluc, proslulý duchaplník; roku 1635 se stal Bassompierrovým spoluvězněm v Bastile. – Chantérac: autor klade balet mylně do března. Vévoda de Montpensier zemřel koncem února 1608 a svatební smlouva, uzavřená den po baletu, nese datum 14. ledna; tančilo se tedy nejspíš 13. ledna.

[Nazítří přišel k umírajícímu král sepsat svatební smlouvu mezi vévodou orleánským a slečnou de Montpensier, jeho dcerou[35]; vévoda v ní daroval své jmění ženichovi s vyloučením ostatních dědiců pro případ, že by dcera zemřela dříve než on. U markýze de Cœuvres byla velká společnost a hrála se komedie, v níž vystupovaly „samé plavovlasé ženy“, markýzovy příbuzné. Pan de Montpensier zemřel. V dubnu se Bassompierre s Créquym zavřeli na Velikonoce (6. dubna) do kartuziánského kláštera na okraji Paříže; zemřela paní de Simié. Král odjel do Fontainebleau, kde královna porodila pana d'Anjou, pozdějšího Gastona Orleánského (podle Chantéraca ne 7. dubna, jak píše autor, nýbrž 25. dubna).]

Já zůstal v Paříži, kde jsem se měl náramně dobře. Předstíral jsem, že stůňu na plíce, takže mě nebylo vidět dřív než v poledne, a celý dvůr trávil čas u mne až do deváté večer, kdy jsem předstíral, že se pro svou nemoc musím uchýlit na lože; bylo to však proto, abych mohl být celou noc v dobré společnosti.

Květen. Král se vrátil o Letnicích, a protože žárlil na dobré bydlo, které jsme si dělali, chtěl být při tom. Zatímco byl král ve Fontainebleau a já dělal nemocného, hrálo se u mne o velmi vysoké částky. Uvedl jsem tam portugalského kupce jménem Duarte Fernandes, který ručil za všechno, oč se hrálo, a vydával žetony těm, kdo mu pro jeho jistotu složili peníze nebo zástavy. Naší společnosti se účastnilo osm nebo deset počestných lidí z města a ode dvora pánové de Guise, de Créquy a já; z města to byli Autreville, Alméras, Chevry, Chastelain, Feydeau, Choisy de Can a jiní[36]. Král chtěl, aby s ním chodili hrát každý den, ať byl v Louvru, nebo u pánů de Roquelaure[37] či Zameta.

35. Chantérac: Marie de Bourbon, jediná dcera a dědička vévody de Montpensier (nar. 1605), byla smlouvou ze 14. ledna 1608 zaslíbena králově druhému synovi. Po jeho smrti se roku 1626 provdala za jeho mladšího bratra Gastona a zemřela roku 1627 při porodu dcery, pozdější „Velké Mademoiselle“.

36. Marques: známky, jimiž se u stolu hrálo místo hotových peněz; bankéř je vydával proti složené hotovosti nebo zástavě a ručil za jejich proplacení. Chantérac k Fernandesovi a k níže jmenovanému Pimentelovi odkazuje na Sullyho paměti a L'Estoilův deník; Sully si v nich stěžuje na sumy, které musel za královy prohry vyplácet. – Chantérac: Alméras byl později generálním poštmistrem a zemřel jako kněz; Charles Duret de Chevry se stal intendantem a generálním kontrolorem financí; Guillaume Feydeau byl válečným pokladníkem. Šlo tedy o bohaté pařížské finančníky.

37. Chantérac: Antoine de Roquelaure (†1625 ve věku 81 let), starý druh Jindřicha IV. ještě z dob, kdy byl králem navarrským, mistr královy šatny, později maršál Francie.

Červen. Byl jsem ve velkém štěstí; mezitím jsem však musel do Rouenu, kde byla má matka, kvůli procesu, který jsme vedli s dědici jakéhosi Le Clerca a který jsme vyhráli. Vrátil jsem se do Paříže, kde jsme pokračovali ve vysoké hře i v lásce ještě víc než předtím.

Červenec. Královna Markéta věnovala prsten jako cenu pro honění ke kroužku[38], které se konalo v Arzenálu a bylo spojeno s velkou slavností. Obhájci byli pánové de Créquy, de Rosny, de Gramont a de Marillac a ti chtěli, aby nikdo nezávodil, není-li v družině po čtyřech. A protože pánové de Guise, de Joinville, de Termes, de Bassompierre, generál galér[39] a hrabě de Sault se spojili v jednu družinu, vzkázali jsme jim, že nás je šest svázaných v jednu družinu a že se nemůžeme rozdělit. Oni však nechtěli připustit žádnou družinu o více ani o méně než čtyřech, a tak jsme my šest závodit nechtěli; přišli jsme se však na slavnost podívat, velmi pěkně vystrojeni.

A protože ti, kdo mají několik pletek s dámami, jako jsem tehdy měl já, bývají při takových velkých shromážděních ve velkých rozpacích, myslel jsem, že tam budu mít co dělat. Štěstí mi však přálo tak, že jsem nic neztratil ani nezanedbal a všemu vyhověl. A nakonec, když jsem se bez úmyslu postavil pod místo, kde byla královna, na tribunu, na níž byla slečna de Montmorency, přinutil mě Pérault, který byl u ní a který se mnou byl v Uhrách, abych si vzal jeho židli. Tehdy jsem s ní poprvé mluvil a snažil se vloudit do její přízně, aniž jsem pomyslel na to, co mě později potkalo. Po slavnosti jsem byl nadšen, když jsem viděl, že jsem uspokojil všechny, s nimiž jsem měl srozumění, a že žádná nepojala podezření vůči druhé, což bývá při takových příležitostech velmi vzácné.

38. Honění ke kroužku (course de bague): jezdec se v plném trysku snažil nabrat hrotem dřevce zavěšený kroužek. Cenu, zde prsten, věnovala dáma; „obhájci“ (tenants) vyhlašovali podmínky a ostatní se s nimi měřili. Chantérac: podle L'Estoila se slavnost konala 27. srpna 1608.

39. Chantérac: Rosny je Maximilien de Béthune, syn vévody de Sully (†1634); Antoine, hrabě de Gramont (†1644); Louis de Marillac se roku 1629 stal maršálem Francie a roku 1632 byl sťat – padl Richelieuovi za oběť po témž „dni oklamaných“, po němž Bassompierre skončil v Bastile. – Generálem galér byl podle Chantéraca Philippe-Emmanuel de Gondi, hrabě de Joigny (†1662), který později vstoupil mezi oratoriány; otec pozdějšího kardinála de Retz.

Horko toho roku způsobilo, že voda v řece byla tak dobrá ke koupání, že bylo déle než měsíc vidět od Charentonu až po ostrov Cité přes čtyři tisíce lidí ve vodě.

V té době zemřel pan vévoda lotrinský Karel III.[40] a byl jsem požádán, abych jel na jeho pohřeb. Učinil jsem tak a zdržel se na té cestě tři týdny. Nelze vypovědět, jak pečlivě mi dámy dávaly často o sobě vědět a posílaly mi kurýry, dopisy a dary. Venušina hvězda byla tehdy nade mnou věru v ascendentu. Vracel jsem se do Paříže, a tu mi čtyři dámy v kočáře, předstírajíce projížďku, vyjely vstříc až za Pantin, vzaly mě do kočáru a dovezly až k bráně Saint-Honoré, kde jsem zase nasedl na poštovní koně, abych vjel do Paříže. Shledal jsem, že slečna d'Entragues odjela, aby se v Malesherbes provdala za jakéhosi hraběte d'Aché z Auvergne, který se o ni ucházel; ten sňatek se však rozbil na článcích.

Jakmile se král dozvěděl, že jsem přijel do Paříže, napsal mi, abych honem přijel ke dvoru; vzkazoval, že jsem byl až dosud pokládán za největšího hráče jeho party, ale že nedávno přibyl jakýsi Portugalec jménem Pimentel, který mě daleko předčí. Vypravil jsem se tam jednoho rána s panem de Praslin[41], který dostal zprávu o smrti pana de la Guiche, místodržícího v Lyonsku, a jel žádat krále o jeho úřad; po příjezdu však shledal, že jej král na naléhání pana de Villeroy dal panu d'Alincourt, který byl tehdy jeho vyslancem v Římě.

Zůstali jsme několik dní ve Fontainebleau a hráli nejzuřivější hru, o jaké kdo kdy slyšel. Neminul den, aby se neprohrálo a nevyhrálo nejméně dvacet tisíc pistolí[42]. Nejmenší žetony byly po padesáti pistolích a říkalo se jim „quinterotky“, protože běhaly velmi rychle, po způsobu těch anglických koní, které přivedl do Francie o více než rok dříve Quinterot a kteří

40. Karel III., vévoda lotrinský (1543–1608), vládl od dětství přes šedesát let. Chantérac: zemřel už 14. května; pohřební slavnosti, proslulé svou nádherou, se však konaly až v létě.

41. Chantérac: Charles de Choiseul, markýz de Praslin (†1626), kapitán tělesné stráže a od roku 1619 maršál Francie, Bassompierrův věrný přítel. Charles de Neufville, markýz d'Alincourt, byl syn ministra Villeroye.

42. Pistole byla španělská zlatá mince v hodnotě kolem sedmi liber; dvacet tisíc pistolí tedy znamenalo denní obrat kolem sto padesáti tisíc liber. Frank je totéž co libra; pět set tisíc franků, které autor toho roku vyhrál, je tedy asi sto sedmdesát tisíc tolarů – víc, než činilo věno slečny de Montmorency. – Pimentel: cizí hráč, který během několika měsíců obral krále i dvůr o obrovské sumy; podle dobových pověstí mu ke štěstí pomáhaly falešné kostky.

potom způsobili, že se začalo užívat anglických koní jak k lovu, tak k cestování, což se dříve nedělalo. Větší žetony byly po pěti stech pistolích, takže člověk mohl držet v ruce najednou přes padesát tisíc pistolí v těchto žetonech. Vyhrál jsem toho roku ve hře přes pět set tisíc franků, ačkoli mě rozptylovalo tisíc pošetilostí mládí a lásky. Král se vrátil do Paříže a odtud do Saint-Germain a pokračoval v téže hře, v níž Pimentel vyhrál přes dvě stě tisíc tolarů.

Markýza de Verneuil a paní d'Entragues se svou druhou dcerou se vrátily do Paříže, když se jim v Malesherbes nezdařil sňatek s hrabětem d'Aché, a ubytovaly se markýza v Conflans u Cenamyho a paní d'Entragues v domě pana de Vienne v téže vsi. A protože sestry často nocovaly spolu, dělali jsme pan de Guise a já v noci bludné rytíře a jezdili za nimi. Nakonec se vrátily do Paříže. Paní d'Entragues se ubytovala u slečny d'Asy v ulici de Jouy; tam jsme se slečna d'Entragues a já pohádali a já se s ní úplně rozešel. Odjela do Chemault a já do Monceaux[43], kam král přijel v prvních dnech srpna.

[Pimentel odtamtud odjel a král se o několik dní později vrátil do Paříže, kam přijel jeho švagr Vincenzo I. Gonzaga, vévoda mantovský, manžel královniny sestry Eleonory. Král ho přijal co nejvlídněji, „a protože to byl velký hráč, byl nadšen, že se může pustit do té vysoké hry, která pro něho byla něčím neobyčejným“. Dvořané ho jeden po druhém hostili; v září před ním zatančili Balet mořských bohů a v maskách honili ke kroužku v Arzenálu. Král ho pak vzal do Fontainebleau mezi dámy, lovy a hry, a když se vévoda rozloučil, doprovodil ho až do Nemours; Bassompierre ho z králova rozkazu provázel až do Montargis. Den po jeho návratu do Fontainebleau vyzval pan princ[44] na souboj prince de Joinville; král je smířil. V říjnu se Bassompierre vrátil do Paříže; přijel tam s čtvrtodenní zimnicí i jeho mladší bratr, jak autor připsal na okraj.]

43. Conflans u Charentonu, těsně nad Paříží, bylo oblíbené letní sídlo. Chantérac: Barthélemy Cenamy byl boháč z Luccy, jehož jeden současník tituloval „pánem, baronem, hrabětem a markýzem milionu ve zlatě“; Jean de Vienne, prezident účetní komory, zemřel koncem června 1608. – Monceaux je zámek u Meaux, který král daroval Marii Medicejské. Na okraj rukopisu tu autor připsal: „Má sestra de Tillières byla v té době provdána v Paříži.“

44. „Monsieur le Prince“, tj. Jindřich II. Bourbonský, kníže z Condé (1588–1646), první princ královské krve, syn králova bratrance – proto mu král říká „synovec“; otec pozdějšího „Velkého Condého“. „Vyzvat“ znamená poslat vyzvání k souboji.

Konetábl nabízí dceru

Jednoho dne jsem šel navštívit pana konetábla[45], který mě měl velmi rád a vždy mi to dával najevo. Řekl mi, že mě chce nazítří pohostit obědem a ať určitě přijdu; tak jsem učinil. Pozval také pány d'Épernon a de Roquelaure, Zameta a jednoho referendáře jménem La Cave. Když jsme přišli, poručil zavřít dveře, že nechce, aby ho cokoli rušilo v požitku z této dobré společnosti důvěrných přátel; a nechtěl, aby v jeho komnatě byl kromě jeho služebníků kdokoli jiný než pan du Tillet Girard a jeho lékař Ranchin, jimž dal prostřít k obědu ve své šatně, aby mohli být po obědě u něho. Když jsme dobře pojedli a vstali od stolu, posadil nás do své ruelle[46], poslal všechny ven a poručil Ranchinovi, aby se postavil ke dveřím a nepustil nikoho, kdo by chtěl vejít. Nevěděli jsme a ani jsme netušili, co má v úmyslu. Když bylo konečně všechno uspořádáno, jak si přál, řekl nám:

„Pánové, už dlouho pomýšlím na to, že vás kvůli této věci shromáždím jako své nejdražší a nejlepší přátele, před nimiž nemám na srdci nic, co by vám mohlo zůstat skryto. Chci vám říci, že jsem za svého života přijal nesčetné milosti a dobrodiní od Boha, který mi dal narodit se z velkého a slavného otce a vedl mě za ruku dlouhým a šťastným životem až na vrchol nejvyšších poct, úřadů a hodností. Ne že by ten život nebyl často protkán velkými protivenstvími a zármutky; část z nich jsem z milosti Boží snášel trpělivě nebo přemohl odvahou a velkomyslností. Zmatky, které postihly náš dům na sklonku života krále Karla a za vlády krále Jindřicha Třetího[47], mi daly příležitost cvičit se v utrpení a chválit Boha, že mě z nich tak šťastně vyvedl. Měl jsem také několik soužení domácích, jako ztrátu svého nebožtíka syna d'Offemont, smrt své nebožky ženy, která mi nechala na starosti dvě děti v útlém věku, a sňatky svých dvou starších dcer, které nebyly příliš šťastné, ač jsem hledal partie výhodné pro sebe i pro ně. Přece

45. Henri I. de Montmorency (1534–1614), dříve známý jako maršál de Damville, dlouholetý guvernér Languedocu, od roku 1593 konetábl Francie, tedy nejvyšší velitel královského vojska a první z korunních hodnostářů.

46. Maître des requêtes: vyšší soudní úředník královské rady. Chantérac: Nicolas Girard, pán du Tillet, byl konetáblův sekretář. – Ruelle, „ulička“: prostor mezi ložem a stěnou, kde vznešená osoba přijímala nejdůvěrnější návštěvy.

47. Montmorencyové, hlava umírněných katolíků, upadli roku 1574 v nemilost: konetáblův starší bratr, maršál François de Montmorency, byl vězněn v Bastile a on sám se jako guvernér Languedocu spojil s hugenoty proti dvoru.

však, když jsem už byl pokročilý věkem, prokázal mi Bůh tu milost, že mi dal syna, který už nyní mnoho slibuje pro zachování našeho domu[48], a zdárnou dceru. Ta je nyní ve věku, kdy ji lze provdat, a já jsem ji hleděl provdat ke spokojenosti její i své; proto hledám manžela pro svou dceru a zetě pro sebe podle našeho srdce a naší touhy. A třebaže mohu vybírat mezi všemi princi Francie, nehleděl jsem ani tak na to, abych ji usadil vysoko, jako na to, abych ji usadil dobře a abych tam zbytek svých dní a ona běh svých prožila v radosti a spokojenosti. Úcta, kterou odedávna chovám k rodu, osobě, jmění a jiným přednostem, jež zrození dalo zde přítomnému panu de Bassompierre, mě pohnula k tomu, abych jemu, který na to nepomýšlí, nabídl to, oč by se jiní, vyššího stavu než on, možná pečlivě ucházeli a co bych jim odepřel. Chtěl jsem to učinit v přítomnosti svých nejlepších přátel, kteří jsou i jeho důvěrnými přáteli, a říci vám, pane de Bassompierre“ – obrátil se ke mně –, „že jsem vás od té doby, co vás znám, vždy vroucně miloval jako své dítě a že vám o tom chci dát ještě tento důkaz: učiním vás jím doopravdy a ožením vás se svou dcerou. Soudím, že s vámi bude šťastna, neboť znám vaši dobrou povahu; že budete šťasten a poctěn vy, když si vezmete dceru a vnučku konetáblů a z domu Montmorency; a že budu šťasten i já po zbytek svých dní, uvidím-li vás oba spolu spokojené a šťastné. Dám jí věnem sto tisíc tolarů hned a padesát tisíc jí odkáže můj bratr po své smrti[49]. A nebrání-li vám nic ve sňatku, pověřuji nyní zde Girarda, aby s vašimi lidmi, nebo s vaší matkou, je-li zde, vyjednal potřebné články a úmluvy.“

Když tu řeč dokončil, měl radostí slzy v očích, a já, zmaten tou nenadálou poctou, která mi byla tak drahá, nevěděl jsem, jakých slov užít, aby byla hodna toho, co jsem mu měl říci. Nakonec jsem mu odpověděl, že pocta tak veliká a tak nečekaná, jíž se mi jeho dobrotou právě dostává, mi bere

48. Chantérac: Hercule, hrabě d'Offemont, syn z prvního manželství, zemřel roku 1591. Druhá žena Louise de Budos zemřela roku 1598 ve třiadvaceti letech a zanechala Charlottu-Marguerite a Henriho. Starší dcery z prvního manželství byly provdány za hraběte d'Auvergne (levobočka Karla IX., tehdy vězněného v Bastile) a za vévodu de Ventadour. – Syn: Henri II. de Montmorency (1595–1632), v němž měl rod konetáblů, maršálů a admirálů naopak skončit: za vzpouru po boku krále bratra Gastona byl 30. října 1632 v Toulouse sťat.

49. Chantérac: konetáblův mladší bratr Charles de Montmorency, baron (od roku 1610 vévoda) de Damville, admirál Francie, zemřel roku 1612. Sto tisíc tolarů, tedy tři sta tisíc liber, bylo věno hodné princezny.

řeč a nechává mi jen úžas nad mým štěstím; že toto dobro, jež je nad mé očekávání i nad mé zásluhy, lze splatit jen nejponíženějšími službami a nekonečnou oddaností; že můj život bude příliš krátký, abych tomu dostál, a že mu nemohu nabídnout nic než srdce, které bude navěky otrokem jeho vůle; že nedává své paní dceři manžela, nýbrž tvora, který ji bude bez ustání zbožňovat jako bohyni a ctít jako královnu, a že si nezvolil ani tak zetě jako domácího služebníka svého domu, jehož všechny činy budou záviset jen na jeho úmyslech a vůli. A zbývá-li mi v tom návalu radosti, který zaplavil mé srdce, ještě trochu rozvahy, prosím ho o dovolení říci mu svou jedinou obavu: aby slečna de Montmorency, která si může vybrat ze všech princů Francie, kteří jsou právě na ženění, nelitovala, že opouští hodnost princezny, jíž si právem může být jista, a zaujímá místo prosté dámy; že bych raději zemřel a ztratil milost, kterou mi pan konetábl právě prokazuje, než abych jí způsobil sebemenší nechuť nebo nespokojenost.

Seděl jsem na dosti nízké židli blízko něho; poklekl jsem tedy na jedno koleno, vzal jeho ruku a políbil ji, a on mě objal a držel mě tak hodnou chvíli. Potom mi řekl, abych si s tím nedělal starosti: že než se mnou promluvil, chtěl vyzvědět smýšlení své dcery, a ta je naprosto ochotna plnit každou vůli svého otce, a zvláště tuto, která jí není nemilá.

Tu pánové d'Épernon a de Roquelaure schválili volbu, kterou pan konetábl učinil v mé osobě, a řekli mu o mně víc dobrého, než ve mně bylo, a stejně tak Zamet, La Cave a du Tillet Girard; potom mě všichni objali a chválili volbu pana konetábla i mé štěstí. Pan konetábl jim nato řekl, že není vhodné tu věc rozhlašovat a že ji svěřuje jejich mlčenlivosti, dokud nenastane čas ji zveřejnit; nebyl totiž tehdy v královské přízni, protože nechtěl svolit ke sňatku pana de Montmorency se slečnou de Verneuil, královou dcerou, který chtěl král uzavřít[50]. Všichni mu slíbili, že o tom nepromluví, a já také. Řekl mi, abych za ním přišel k večeru; že k němu má přijít paní d'Angoulême, jeho švagrová[51], a že se mnou před ní a před svou dcerou pro-

50. Chantérac: Gabrielle-Angélique, legitimovaná dcera Jindřicha IV. a markýzy de Verneuil. Král ji chtěl mladému Montmorencymu dát místo původně smluvené slečny de Vendôme, dcery Gabrielly d'Estrées; konetábl záměnu odmítl a král se rozhněval.

51. Diana Francouzská, vévodkyně d'Angoulême (1538–1619), legitimovaná dcera krále Jindřicha II. a vdova po konetáblově starším bratru; slečnu de Montmorency po smrti její matky vychovávala.

mluví o svém rozhodnutí dát mi ji za ženu. A řekl mi před ní: „Můj synu, tady je žena, kterou pro vás chovám; pozdravte ji.“ Učinil jsem to a políbil ji. Potom promluvil s ní a s paní d'Angoulême, která dala najevo, že je s volbou, již její švagr pro její neteř učinil v mé osobě, velmi spokojena.

Má matka požádala paní princeznu de Conti, aby ji nazítří zavedla k paní d'Angoulême, a ta jí hned při příchodu řekla: „Budeme dvě matky našich novomanželů a nevím, která z nás, paní, z toho bude mít větší radost, zda vy, nebo já.“

[Matka pak navštívila konetábla, který ji požádal o mlčení a o to, aby se rádcové obou stran sešli a sepsali svatební články; nepřál si jen, aby k tomu byl přizván prezident de Jambeville, „protože by se to příliš roznes-lo“[52]. Za Bassompierrovu stranu tedy jednal jen pan de Beauvilliers, „oso-ba velmi schopná a rozumná“, s konetáblovým sekretářem du Tilletem Gi-rardem; návrh článků konetábl i matka podepsali.]

1609: Král se zamiluje

Leden. Pan konetábl v té době nemohl žít, aby mě neviděl, tak mě měl rád, a nemyslel na nic jiného než na mé zaopatření.

[Konetábl chtěl, aby Bassompierre z peněz věna vynaložil padesát tisíc to-larů na koupi úřadu generálního plukovníka lehké jízdy Francie, který dr-žel pan d'Angoulême (tak autor předčasně nazývá hraběte d'Auvergne; ten byl podle Chantéraca tehdy ve vězení a plat z úřadu pobírala jeho žena, konetáblova dcera). Matka však nabídla, že těch padesát tisíc vyplatí sama, a konetábl, „aniž rozváže měšec“, dá místo slíbených sta tisíc tolarů panství La Fère-en-Tardenois, které zůstane vlastním majetkem nevěsty a jejích dětí. Na tom se shodli a konetábl řekl Bassompierrovi, aby se připra-vil přijet bez hluku do Chantilly, kam přijede i paní d'Angoulême, „a že se vezmeme bez obřadností“.]

Pan de Roquelaure, který se všemožně snažil pana konetábla znovu usmířit s králem, mu však řekl, že provdá-li dceru, aniž to předem oznámí králi,

52. Chantérac: Antoine le Camus, pán de Jambeville, jeden z prezidentů pařížského parlamentu (†1619); podle Tallemanta des Réaux „šprýmař, který každému prováděl zlomyslnosti“. Antoine Godefroy, pán de Beauvilliers, spravoval Bassompierrovy záležitosti ve Francii.

bude to projev pohrdání, jímž se král urazí ještě víc, než už je; a že by král nelibě nesl i to, kdybych mu svůj sňatek zatajil já, a měl by mi to za zlé.

Král si totiž nějaký čas předtím přál, abych se stal jeho prvním komořím[53] místo pana vévody de Bouillon, který se tomu úřadu nevěnoval tak vytrvale, jak bylo třeba, a slíbil mi dvacet tisíc tolarů na pomoc, abych ho mohl odškodnit. Pověřil také La Barauderie, který jel za panem de Bouillon, aby s ním o tom promluvil. Ten to udělal a přivezl zprávu, že pan de Bouillon žádá za ten úřad padesát tisíc tolarů, ale že by ho podle jeho mínění pustil za pětačtyřicet tisíc, a že se chystá ke dvoru, aby tu věc hned po příjezdu uzavřel. Pan de Roquelaure, který mě měl upřímně rád, o tom věděl a sám pomáhal krále k tomu naklonit. Dodal tedy panu konetáblovi, že zná královu povahu a ujišťuje ho, že by král byl velmi rád, kdyby měl takovou záminku, aby mohl vzít zpět těch dvacet tisíc tolarů, které mi slíbil.

Byl jsem téhož mínění. A protože se pan konetábl tehdy s králem nestýkal, chtěl, abych to králi přednesl já v přítomnosti pana de Roquelaure, který králi také řekne, že ho pan konetábl požádal, aby pro něho u Jeho Veličenstva vyprosil svolení. Oba jsme to učinili ještě týž večer. Král tu věc přijal tak ochotně, že řekl, že ji nejen schvaluje, ale že se kvůli ní s panem konetáblem i smíří, a ať mu jdu hned jeho jménem říci, aby ho zítra navštívil a byl si jist, že ho vlídně přijme. Běžel jsem mu to povědět a byl tím nadmíru potěšen.

Zvěst o mém sňatku se hned rozběhla po dvoře a král, aby mě zavázal, chtěl nazítří zajít k paní d'Angoulême, když ráno přijal pana konetábla, k němuž byl velmi vlídný. Paní d'Angoulême hned zkraje řekl, že přichází jako můj důvěrný přítel podívat se na slečnu její neteř a radovat se s ní, že ji tak dobře zaopatřila, a dával najevo mnoho jiných známek něhy ke mně.

Téhož večera přijel pan de Bouillon a král s ním hned promluvil o jeho úřadě v mé věci; odpověděl, že kvůli tomu přijel. Pozdravil jsem ho jako ostatní, kdo tam byli, ale zapomněl jsem ho nazítří navštívit u něho doma, jak jsem zajisté měl, už proto, že byl synovcem pana konetábla, a i z jiných

53. Premier gentilhomme de la chambre: řídil službu v králově komnatě a měl ke králi stálý přístup. Úřad zastávalo několik šlechticů, kteří se ve službě střídali po roce – odtud níže „rok mé služby“. Úřady u dvora i ve vojsku byly prodejné: nástupce musel dosavadního držitele „odškodnit“ smluvenou částkou, k níž král někdy přispěl.

důvodů. To všechno ho proti mně popudilo, nehledě na to, že po celý život zvlášť žárlil na pana d'Épernon, o němž se domníval, že ten sňatek zprostředkoval. A večer nato, když rozmlouval s králem, který viděl u královny slečnu de Montmorency – a všichni ji shledali dokonale krásnou, on také –, řekl mu, že se velice diví, proč Jeho Veličenstvo dovolilo tu dívku provdat, když je pan princ na ženění; že není radno spojovat ho sňatkem mimo Francii a že pro něho už nejsou jiné dívky, které by si mohl vzít, než slečna de Mayenne[54] a ona; že králi nikdo, komu záleží na jeho službě, nikdy neporadí oženit ho se slečnou de Mayenne, protože zbytky ligy jsou ještě příliš mocné, než aby se směly posílit takovou hlavou; kdežto slečna de Montmorency by mu přinesla jen tytéž spojence, které už má, neboť je prasynovcem pana konetábla. A že Jeho Veličenstvo co nejpokorněji prosí, aby radu, kterou mu dává, zvážilo a zamyslilo se nad ní. Král mu řekl, že o tom bude přemýšlet, a šel spát.

Nazítří začala královna zkoušet velký balet, který chtěla tančit o masopustu. Bylo to 16. ledna roku 1609. Dala všechny vykázat z velkého sálu Louvru a odebrala se tam. Král se šel podívat, jak se učí, a vzal s sebou jen pana velkého podkoního a kapitána své stráže Montespana[55]. Pan velký podkoní, jak měl ve zvyku rozplývat se obdivem nad vším novým a zvláště nad slečnou de Montmorency, která byla všeho obdivu hodna, vlil do králova ducha, snadno vznětlivého, lásku, která ho potom dohnala k tolika výstřednostem.

Ještě týž večer ho přepadla dna, která ho držela přes čtrnáct dní na loži, a k mému neštěstí chytila i pana konetábla a zabránila mu odjet vystrojit naši svatbu do Chantilly, jak bylo ujednáno.

Mezitím jsem se dozvěděl o zlém úmyslu pana de Bouillon proti mně. Řekl panu de Roquelaure, a ten to potom řekl mně, že pan de Bassompierre chce mít jeho úřad prvního komořího, a nemluví s ním o tom; že si

54. Chantérac: Renée Lotrinská, dcera vévody de Mayenne (du Maine), za náboženských válek vojenského vůdce katolické ligy, která s podporou Španělska bránila hugenotovi Jindřichovi IV. v nástupu na trůn. Chantérac dále uvádí, že matka prince de Condé byla dcerou konetáblovy sestry a že Bouillonova matka byla konetáblovou sestrou.

55. Chantérac: Balet Dianiných nymf. Slečna de Montmorency v něm tančila jednu z nymf; Jindřichovi IV. bylo pětapadesát let, jí čtrnáct. – Chantérac: Antoine-Arnaud de Pardaillan, markýz de Montespan (†1624), byl švagr pana de Termes.

chce vzít jeho neteř, a neřekne mu ani slovo; ale to že by musel spálit své knihy, abych dostal jeho úřad nebo jeho neteř. A k tomu konci začal kout železo u pana prince a navrhl mu sňatek se slečnou de Montmorency: že mu ten svazek dá za příbuzné všechny velmože Francie a že příbuzní osoby jeho stavu se stávají jejími oddanými lidmi; že má proto dát této partii přednost před větší; a propase-li ji, nebude se už moci oženit, protože král mu nestrpí sňatek mimo Francii a ve Francii je už na vdávání jen slečna de Mayenne, k čemuž král nikdy nesvolí. Zviklal tak jeho mysl, že svolil, aby o tom jeho jménem promluvil s panem konetáblem; toho jsem už předtím upozornil, že mi pan de Bouillon chce zkřížit cestu. Pan konetábl mi však řekl, ať si s tím nedělám starosti: ať mu navrhnou jakoukoli partii, odmítne ji, a ducha pana de Bouillon zná příliš dobře, než aby se jím dal svést. Také mu velmi kysele odpověděl, když s ním o tom mluvil, a řekl mu, že jeho dcera partii hledat nemusí, protože už jednu nalezenou má, a že on má čest být prastrýcem pana prince, což mu stačí.

Když král ležel se dnou, poručil panu velkému podkonímu, aby u něho jednu noc bděl, Gramontovi druhou noc a mně třetí, a tak jsme se střídali co tři noci; četli jsme mu při tom knihu o Astreji, která byla tehdy v módě[56], nebo jsme ho bavili řečí, když pro bolest nemohl spát. Bylo zvykem, že ho chodily navštěvovat princezny, a paní d'Angoulême důvěrněji než kterákoli jiná. Král tomu byl velmi rád a rozmlouval s její neteří, když paní d'Angoulême mluvila s některým z nás. Říkal jí, že ji chce milovat jako svou dceru, že bude bydlet v Louvru v roce, kdy budu konat službu prvního komořího, a že chce, aby mu upřímně řekla, zda se jí ta partie líbí; kdyby jí totiž nebyla milá, dovedl by ten sňatek zrušit a provdat ji třeba i za pana prince, svého synovce (kdyby chtěla). Odpověděla mu, že je-li to vůle jejího otce, bude se se mnou pokládat za velmi šťastnou. Řekl mi později, že právě to slovo ho přimělo k rozhodnutí můj sňatek zmařit, protože se bál, že by mě, kdybych si ji vzal, milovala víc, než by mu bylo milé.

Tu noc u něho bděl pan de Gramont a král skoro nespal; neboť láska i dna drží ty, které napadnou, hodně vzhůru.

56. Pastýřský román Honoré d'Urfé L'Astrée, nejčtenější kniha své doby. Chantérac: první díl se dlouho kladl až k roku 1610; exemplář vydání z roku 1607, objevený roku 1869 v Augsburgu, však Bassompierrovo svědectví potvrdil.

„Bassompierre, chci s tebou mluvit jako přítel“

Nazítří pro mne poslal už v osm ráno jednoho sluhu z komnaty, a když jsem k němu přišel, zeptal se mě, proč jsem u něho minulou noc nebděl. Odpověděl jsem, že to byla noc pana de Gramont a příští že je má. Řekl, že vůbec nezamhouřil oka a že na mne často myslel; pak mi dal pokleknout na polštář před svým ložem (jak bylo zvykem těch, kdo s ním rozmlouvali, když ležel). Pokračoval, že myslel na mne a na to, jak mě oženit. Já, který jsem ani zdaleka netušil, co mi chce říci, jsem odpověděl, že nebýt dny pana konetábla, bylo by už po všem. „Ne,“ řekl, „myslel jsem na to, že vás ožením se slečnou d'Aumale[57] a tím sňatkem obnovím vévodství Aumale ve vaší osobě.“ Zeptal jsem se, zda mi chce dát dvě ženy. Tu mi po hlubokém povzdechu odpověděl:

„Bassompierre, chci s tebou mluvit jako přítel. Jsem do slečny de Montmorency nejen zamilován, ale přímo šílený a bez sebe. Vezmeš-li si ji a bude-li tě milovat, budu tě nenávidět; kdyby milovala mne, nenáviděl bys ty mne. Bude lépe, když se to nestane příčinou, která by rozbila naši dobrou shodu; neboť tě mám rád z náklonnosti i ze srdce. Rozhodl jsem se provdat ji za svého synovce, prince de Condé, a mít ji u své ženy. Bude útěchou a potěšením stáří, do něhož teď vstupuji. Svému synovci, který je mladý a má raději lov než dámy, dám sto tisíc franků ročně, aby měl čím krátit čas, a od ní nechci jinou milost než její náklonnost a nic víc si nežádám.“

Když mi to říkal, uvažoval jsem, že kdybych mu odpověděl, že od svého ucházení ustoupit nechci, byla by to zbytečná nehoráznost, protože byl všemocný. Usmyslil jsem si ustoupit mu s dobrou tváří a řekl jsem:

„Sire, vždycky jsem vroucně toužil po jedné věci a dostalo se mi jí, když jsem to nejméně čekal: abych mohl nějakým skvělým důkazem osvědčit Vašemu Veličenstvu tu nesmírnou a vroucí oddanost, kterou k němu chovám, a jak opravdově je miluji. Věru se nemohl naskytnout důkaz vyšší než tento: vzdát se bez obtíží a bez lítosti tak vznešeného svazku a tak dokonalé dámy, kterou tak prudce miluji, protože tímto čistým a upřímným

57. Chantérac: Anna Lotrinská, dědička vévodství Aumale (†1638), později provdaná za vévodu de Nemours. Král nabízel Bassompierrovi s její rukou vévodský titul s hodností paira.

odstoupením a zřeknutím se jaksi zalíbím Vašemu Veličenstvu. Ano, Sire, navždy od toho upouštím a přeji si, aby vám tato nová láska přinesla tolik radosti, kolik smutku by mi způsobila její ztráta, kdyby mi ohled na Vaše Veličenstvo nebránil ji pociťovat.“

Tu mě král objal a rozplakal se. Ujišťoval mě, že udělá pro mé štěstí tolik, jako bych byl jedním z jeho nemanželských dětí, že mě má vroucně rád, tím ať jsem si jist, a že se mi za mou upřímnost a přátelství odvděčí. V tom přišli princové a páni a já musel vstát. Když mě pak zavolal zpátky a znovu mi řekl, že mě chce oženit se svou sestřenicí d'Aumale, odpověděl jsem, že měl moc mě rozženit, ale oženit se jinde, to že neudělám nikdy. A tím náš rozhovor skončil.

Šel jsem na oběd k panu d'Épernon a pověděl mu, co mi král ráno řekl. Odpověděl mi: „To je králův vrtoch, který přejde, jak přišel. Neznepokojujte se tím; pan princ hned prohlédne králův záměr a nepustí se do toho.“ Tomu jsem uvěřil i já, protože jsem si to přál, a nikomu jsem už o tom neřekl ani slovo. Je pravda, že nebylo tehdy pod nebem nic tak krásného jako slečna de Montmorency, nic půvabnějšího ani dokonalejšího, a vězela mi hluboko v srdci; protože to však byla spořádaná láska manželská, necítil jsem ji tak silně, jak jsem měl.

I stalo se, že odpoledne hrál král podle svého zvyku ve tři kostky a dal si postavit stůl do ruelle svého lože. Když jsme s ním k večeru hráli, přišla paní d'Angoulême se svou neteří, pro niž poslal, a král s tetou velmi dlouho rozmlouval na druhé straně lože. Díval jsem se zatím na neteř, která o celé té věci nic nevěděla, a nedovedl jsem si představit, že by to mohlo takhle dopadnout. Když domluvil s tetou, hovořil dlouho s neteří; pak se zase obrátil k tetě, a když slečna de Montmorency odcházela a já se na ni díval, pokrčila, jak se mi zdálo, rameny, aby mi naznačila, co jí král řekl. Nelžu v tom, co teď povím: ten jediný pohyb mi probodl srdce a dotkl se mě tak bolestně, že jsem nemohl pokračovat ve hře, předstíral jsem, že mi teče krev z nosu, a vyšel z prvního kabinetu i z druhého. Komorníci mi na malé schodiště přinesli plášť a klobouk. Peníze jsem nechal ležet bez dozoru; schoval je Beringhen[58]. Dole pod schody jsem našel kočár pana d'Éper-

58. Chantérac: Pierre de Beringhen, první králův komorník.

non, nasedl jsem a řekl kočímu, ať mě odveze domů. Potkal jsem svého komorníka, vyšel s ním do svého pokoje, zakázal mu říkat, že tam jsem, a zůstal tam dva dny a trápil se jako posedlý, beze spánku, bez jídla a pití. Mělo se za to, že jsem odjel na venkov, jak jsem takové výpravy někdy podnikal. Nakonec můj komorník ze strachu, abych nezemřel nebo nepřišel o rozum, pověděl, v jakém jsem stavu, panu de Praslin, který mě měl velmi rád. Ten mě přišel rozptýlit; a také mi poslali rozkaz, abych žil. Uposlechl jsem toho rozkazu i domluv pana de Praslin, který mě ještě ten večer přivedl ke dvoru, kde jsem hned všechny udivil, jak jsem za dva dny zhubl, zbledl a tak se změnil, že jsem nebyl k poznání.

Zásnuby pana prince, souboj v mlze a mrtvý pod okny

Březen. Dva nebo tři dny nato pan princ prohlásil, že si chce vzít slečnu de Montmorency, a když mě potkal, řekl mi: „Pane de Bassompierre, prosím vás, abyste dnes odpoledne přišel ke mně a doprovodil mě k paní d'Angoulême, kde nabídnu své služby slečně de Montmorency.“ Hluboce jsem se mu uklonil, ale nešel jsem tam.

Abych však nezůstal zahálčivý a utěšil se ve své ztrátě, rozptýlil jsem se tím, že jsem se usmířil se třemi dámami, které jsem, chystaje se oženit, úplně opustil. Jedna z nich byla slečna d'Entrague, s níž jsem se sešel u paní de Senteny, s ostatními pak náhodou, aniž jsem na to pomýšlel; a pustil jsem se do toho znovu.

Počátkem roku 1609 se má matka vrátila do Lotrinska.

Pan princ pokračoval ve svém ucházení a nakonec se se svou milou zasnoubil[59]. Byl jsem jednou ráno u krále a on mi přišel říci jako mnoha jiným: „Pane de Bassompierre, prosím vás, abyste dnes odpoledne přišel ke mně a doprovodil mě do Louvru k mým zásnubám.“ Král, který ho viděl se mnou mluvit, se zeptal, co mi říkal. „Něco, Sire,“ odpověděl jsem, „co neudělám.“ „A co?“ řekl. „Abych ho doprovodil k jeho zásnubám. Což není

59. Chantérac: autor zřejmě mylně připsal k žádosti o ruku březen a k zásnubám duben. Obojí se muselo stát v únoru, protože to předcházelo jeho souboji a nemoci, po níž se znovu objevil o masopustním úterý, 3. března 1609. Svatební smlouva, o níž nemluví, byla podepsána 2. března v galerii Louvru. Královnin balet se pak tančil 8. března.

dost velký, aby tam šel sám, a nedovede se zasnoubit beze mne? Ručím vám za to, že nebude-li mít jiného průvodce než mne, bude mít průvod velmi hubený.“ Král řekl, že chce, abych to udělal, a já mu odpověděl, že ho co nejpokorněji prosím, aby mi to neporoučel, protože to neudělám; že se Jeho Veličenstvo má spokojit s tím, že jsem svou vášeň obětoval prvnímu z jeho přání a jeho vůli; že mu to má stačit a nemá mě nutit, abych se dal vést v triumfu poté, co mi uchvátil mou nastávající ženu a všechnu mou radost. Král, který byl nejlepší z lidí, mi řekl: „Vidím dobře, Bassompierre, že se zlobíte; ale jsem si jist, že tam jít neopomenete, až uvážíte, že vás o to sám požádal můj synovec, první princ mé krve.“ S tím mě opustil, vzal si stranou pány de Praslin a de Termes a poručil jim, aby šli ke mně na oběd a přemluvili mě, abych tam šel, protože to žádá má povinnost i slušnost. Na jejich domluvu jsem to potom udělal, ale tak, že jsem vyšel teprve tehdy, když princezny vedly nevěstu do Louvru a ona míjela můj dům; to mě přimělo doprovodit ji s těmi pány, kteří u mne obědvali, a od brány Louvru jsme se pak vrátili za panem princem, jehož jsme potkali, jak tam přichází od Pont Neuf. Zásnuby se konaly v galerii Louvru; a král se o mne ze zlomyslnosti opíral a držel mě těsně u snoubenců, dokud obřad trval.

Dva dny nato jsem onemocněl třídenní zimnicí. Když jsem měl za sebou čtyři záchvaty, přišel jednou ráno, právě když jsem požil projímadlo, k mému loži gaskoňský šlechtic jménem Noé[60] a řekl mi, že si přeje bít se se mnou, až budu zdráv. Odpověděl jsem, že zdraví mám na rozdávání, když jde o to bít se, vstal jsem na místě i s tím lékem v těle a šel za ním na místo schůzky, které mi určil; bylo to u Bicêtre, v nesmírné mlze, a na zemi ležely dvě stopy sněhu. Když jsme stáli proti sobě, přijeli kolem nás dva Gaskoňci jménem La Graulas a Carbon s jakýmsi Le Fayem, aby nám v tom zabránili, a on mi řekl: „Tak jindy!“ Já však na něho křikl, ať nasedne na koně. Udělal to a po hlase jsme se mohli přiblížit a střetnout. Když jsem k němu dojížděl, vrazil však Carbon, který nás chtěl rozdělit, do Noéova koně z boku a povalil ho na zem. V té husté mlze to byl velký zmatek; málem jsem zabil La Graulase, protože jsem ho pokládal za Noého. Nakonec

60. Chantérac: Urbain, pán de Noé, nebo jeho mladší bratr Paul. Bicêtre a Gentilly leží na jižním okraji Paříže; odlehlá místa za hradbami byla obvyklým dějištěm zakázaných soubojů. Důvod vyzvání autor neuvádí. – Třídenní zimnice (fièvre tierce) je horečka se záchvaty obden, nejspíš malárie; léčila se projímadly a pouštěním žilou.

jsem odjel do Gentilly, neboť jsem už svůj lék nemohl snést, a přijeli Trigny, La Feuillade a několik dalších, kteří mě velmi nemocného dopravili domů. Protože se však večer tančil v Arzenálu balet dívek, při němž byli král, královna a princezny, a já byl pozván, šel jsem tam přesto v tom stavu, v jakém jsem byl, a zůstal až do rána. Rozstonal jsem se z toho tak, že jsem málem zemřel, a vstal jsem z lože až o masopustním úterý, abych šel do Arzenálu, kde se honilo o prsten, který věnovala slečna de Montmorency. Nezávodil jsem, byl jsem ještě příliš sláb; král si mě však zavolal k sobě, abych mu pomáhal bavit dámu, která prsten věnovala, a to jsem dělal dosti dobře. Došlo tam ovšem k mrzutosti kvůli rukavičce, která jí chyběla: d'Andelot[61] ji bez jejího vědomí dal panu velkému podkonímu a ten ji při závodě nosil na klobouku, na což jsem krále upozornil.

Královnin balet se tančil první neděli postní a byl nejkrásnější a také poslední ze všech, které tančila. Potom král odjel do Fontainebleau.

Zůstal jsem v Paříži, kde se přihodila věc, která mi vynesla trochu pohoršení. Jeden královnin podkoní, Ital jménem Camillo Simoni, bydlel v uličce před Mincovnou[62] směrem k Saint-Germain; na jejím rohu, proti bráně Mincovny, bydlela v domě s tečkovanou omítkou paní d'Entrague. Ten podkoní Camillo miloval svou bytnou, a když u ní našel v posteli mladíka, zasadili mu on nebo jeho lidé mnoho ran kordem a vyhodili ho v košili z domu. Pro těžká zranění neušel ani padesát kroků a zemřel; padl právě pod okny pokoje slečny d'Entrague. Kdosi šel v noci kolem, uviděl mrtvé tělo a pro to místo, kde leželo, měl za to, že jsem to já. Přiběhl bušit na dveře mého domu a volal, že mě v domě paní d'Entrague zavraždili a pak vyhodili z okna; ať mi mí lidé buď honem přispějí na pomoc, jsem-li ještě naživu, nebo mě odnesou, jsem-li mrtev. Náhodou jsem byl právě pryč z domu, v přestrojení, na návštěvě u jedné dámy; to je v té domněnce utvrdilo tak, že bezhlavě běželi tam, kde tělo leželo, a měli je za mé. Ti nejhorlivější se na ně vrhli a nedali těm rozvážnějším, aby si je lépe prohlédli, a všichni je odnesli ke mně. Teprve když jim někteří z mých lidí vyšli s křikem a s po-

61. Chantérac: Charles de Coligny, markýz d'Andelot (†1632), mladší syn admirála de Coligny, zavražděného o bartolomějské noci. Nosit při závodě dáminu rukavičku na klobouku znamenalo veřejně se hlásit k její přízni.

62. Královská mincovna stála tehdy na pravém břehu Seiny nedaleko Louvru a kostela Saint-Germain-l'Auxerrois. Výraz maison picottée znamená patrně dům s tečkovaně zdobenou omítkou.

chodněmi naproti, poznalo se konečně, že je to jiný člověk, a odnesli ho k sousednímu ranhojiči, kde se věci záhy chopil soud. Ve městě z toho bylo dost velké pohoršení a posměchu na účet mých lidí.

Zakrátko nato se pan princ jel oženit do Chantilly[63]. Král se vrátil z Fontainebleau do Paříže, a brzy po svatbě také ti z Chantilly. Dva dny nato pan konetábl trochu stonal a navštívil jsem ho. Potom byl ples u královny Markéty, na němž se objevila nová paní princezna; měl jsem tam mnoho nesnází kvůli modrému obleku, který jsem si vzal.

Nazítří jel král do Fontainebleau a princezny a dámy do Tuilerií, kde byla výtečná hudba. Den nato odjely do Fontainebleau i ony a já tam jel poštou. Přijel jsem právě, když napouštěli vodu do velkého kanálu[64]; král se se mnou vsadil o tisíc tolarů, že bude za dva dny plný, a nebyl plný ani za osm.

63. Chantérac: sňatek se zdržel čekáním na dispens od příbuzenství a byl slaven 17. května 1609. Král pak mladou princeznu zahrnoval přízní tak okázale, že ji manžel v listopadu téhož roku odvezl do Bruselu pod španělskou ochranu; i to přispělo ke královým válečným přípravám roku 1610.
64. Velký kanál v parku zámku Fontainebleau, dlouhý přes kilometr, dal Jindřich IV. vyhloubit právě v těchto letech.

VI. Tajné poselstvo do Lotrinska a útěk prince de Condé (1609)

[Léto a podzim roku 1609. Jindřich IV. posílá Bassompierra pod záminkou soukromé cesty do Lotrinska, aby vévodu Jindřicha II. tajně získal pro sňatek jeho dědičky s dauphinem, a zároveň k protestantským knížatům na Rýně, s nimiž má kvůli uprázdněnému dědictví jülišsko-klévskému navázat spolek proti Habsburkům. Po návratu ke dvoru je Bassompierre svědkem královy vášně k mladé princezně de Condé, útěku jejího manžela do španělského Nizozemí a zrodu „velkého záměru“ – války proti Španělsku po boku Savojska. Dlouhou řeč k vévodovi lotrinskému a cestovní itineráře přinášíme zčásti ve shrnutí.]

1609: Král mě posílá do Lotrinska

Paní princezny zůstaly u dvora týden a pak odjely do Vallery[1]; a dva dny nato mi král navrhl, abych se vypravil do Německa a do Lotrinska, naoko za jinými záležitostmi; ve skutečnosti však proto, abych vévodu lotrinského naklonil sňatku jeho starší dcery s dauphinem[2]. Dovolil mi také nabídnout až dvanáct tisíc tolarů ročního platu[3] jednotlivcům, o nichž usoudím, že by v té věci mohli pomoci. A aby mě k té službě ještě víc povzbudil, nabídl mi, že mě ožení se slečnou de Chemillé, jejíž manželství s panem de Montmorency dal právě zrušit, neboť tomu chtěl dát za ženu svou dceru,

1. Paní princezny: patrně mladá princezna de Condé, Charlotte-Marguerite de Montmorency (1594–1650), provdaná v květnu 1609, a její tchyně, princezna vdova; po svatbě v Chantilly přijely se dvorem do Fontainebleau. Vallery (Chantérac: jedno ze sídel prince de Condé) leží nedaleko Sens, v dnešním departementu Yonne.

2. Chantérac: vévodou lotrinským byl tehdy Jindřich II. (vládl 1608–1624); jako bezdětný vdovec po Kateřině Bourbonské, sestře Jindřicha IV., měl z druhého manželství s Markétou Gonzagovou jen dvě dcery, Nicole a Claude. Starší Nicole (nar. 1608) byla dědičkou vévodství. Dauphinovi, pozdějšímu Ludvíku XIII. (nar. 27. září 1601), nebylo ještě osm let. Sňatkem by Lotrinsko, dosud samostatné vévodství mezi Francií a Říší, časem připadlo francouzské koruně.

3. Roční důchody („pense“) vyplácené cizím rádcům a dvořanům byly běžným nástrojem tehdejší diplomacie; dnes bychom řekli úplatky. Tolar (écu) se počítal za tři libry.

slečnu de Vendôme[4]; nabídl mi také, že v můj prospěch obnoví panství Beaupréau jako vévodství a pairii[5]. Já však byl tehdy láskou tak ztracen, že jsem mu řekl: chce-li mi prokázat nějakou milost, ať to není sňatkem, když mi sňatkem tolik ublížil[6].

Chystal jsem se tedy na cestu; a protože jsem umíral touhou vidět svatbu pana de Vendôme[7], která se měla za deset dní konat ve Fontainebleau, zůstal jsem v Paříži pod záminkou, že tam mám nějaké záležitosti, a za ten pobyt jsem ve hře prohrál 25 000 tolarů. Nakonec jsem tam zajel inkognito; a když jsem viděl obřad, vrátil jsem se do Paříže a brzy nato odjel do Lotrinska. Do Nancy jsem se nestavěl a jel rovnou do Haroué, kde jsem pobyl několik dní s matkou, s tetou z Épinalu[8] a s množstvím šlechty, která mě tam přijela navštívit; potom jsem přijel do Nancy, jako bych tam neměl nic jiného na práci než pozdravit knížata a krátit si čas.

Nazítří jsem dal vyzvat[9] jednoho šlechtice jménem pan de Ludre, protože uhodil jednoho z mých kuchařů, když ten šel kolem jeho domu; ale omlouval se mi a dal mi tolik zadostiučinění, že jsme zůstali přáteli.

4. Chantérac: slečna de Chemillé byla Jeanne de Scepeaux, vévodkyně de Beaupréau, jediná dědička svého rodu, roku 1609 provdaná za Henriho II. de Montmorency; po zrušení manželství si roku 1610 vzala vévodu de Retz. Montmorency (1595–1632), syn konetábla a bratr mladé princezny de Condé, pozdější admirál a maršál Francie, skončil roku 1632 na popravišti za vzpouru proti Richelieuovi. Slečna de Vendôme, Catherine-Henriette, legitimovaná dcera Jindřicha IV. a Gabrielly d'Estrées, si ho nakonec nevzala; roku 1619 se provdala za vévodu d'Elbeuf.

5. Beaupréau leží v Anjou. Vévoda a pair patřil k nejvyšší vrstvě francouzské šlechty a zasedal v pařížském parlamentu; pro cizince a mladšího syna, jakým byl Bassompierre, to byla nabídka mimořádná.

6. Narážka na události z jara 1609, vylíčené v předchozí kapitole: Bassompierre byl zasnouben s krásnou Charlottou de Montmorency, dcerou konetábla; král se do ní zamiloval, přiměl ho, aby se jí vzdal, a provdal ji za prince de Condé v naději, že manžel bude povolný. Králi bylo pětapadesát, jí patnáct.

7. César, vévoda de Vendôme (1594–1665), nejstarší legitimovaný syn Jindřicha IV. a Gabrielly d'Estrées. Chantérac: v červenci 1609 se oženil s Françoise Lotrinskou, jedinou dcerou a dědičkou Filipa Emanuela, vévody de Mercœur – téhož Mercœura, který po ligistických válkách velel císařskému vojsku proti Turkům v Uhrách (zemřel 1602).

8. Otcova sestra Yolande de Bassompierre, abatyše šlechtické kapituly v Épinalu; autor o ní v úvodu pamětí píše, že „strávila život svatě ve svém opatství“ a zemřela v devětaosmdesáti letech.

9. Totiž na souboj; výzvu („appel“) doručoval přítel vyzyvatele. Ludre (Ludres) je stará lotrinská šlechtická rodina.

Audience u vévody lotrinského

Strávil jsem v Nancy čtyři nebo pět dní, aniž jsem Jeho Výsosti o čemkoli řekl slovo, a potom jsem ho co nejpokorněji požádal, aby mi dopřál hodinu soukromého slyšení, až se mu to bude hodit. Povolil mi je ještě téhož odpoledne ve své galerii; a tam jsem mu bez jakéhokoli zastírání prostě pověděl příčinu své cesty a podal mu králův pověřovací list[10], který jsem doprovodil slovy, jež jsem pokládal za užitečná svému záměru.

Pan vévoda lotrinský byl kníže bázlivý a nerozhodný. Mé pověření ho zprvu zarazilo a můj návrh ještě víc, a snadno uvěřil, že množství francouzského vojska pěšího i jízdního, které se kvůli tehdejší smrti posledního vévody klévského[11] rozložilo podél jeho hranic, tam bylo postaveno s úmyslem napadnout ho, kdyby neodpověděl podle králova přání. Zeptal se mě, zda mi král dal příkaz promluvit s ním už při odjezdu, nebo zda mi jej poslal až po mém příjezdu do Lotrinska. Řekl jsem mu, že jsem přijel výslovně proto, vyslán králem, který mi sám dal instrukci a list, jejž jsem mu přinesl, chtěl napsat vlastní rukou, aby se o tom jednání nikdo nedověděl dřív, než bude čas; a že mě ujistil, že o něm neřekl ani svým ministrům. Pravil na to, že se tedy velmi diví, že jsem byl v Lotrinsku tři týdny, než jsem s tím vyrukoval, a že má za to, že jsem to odkládal schválně, aby se všechna ta vojska stačila rozložit v jeho sousedství dřív, než s ním promluvím.

Viděl jsem dobře, že je pln podezření, a abych ho uklidnil, odpověděl jsem, že tytéž důvody, které krále přiměly mluvit o svém záměru jen se mnou, aby se nic neprozradilo, vedly i mne k tomu, že jsem s ním otálel až do této chvíle; že jsem schválně pobyl několik dní ve svém domě, abych zaslepil oči těm, kdo by do té věci mohli nahlédnout nebo by mohli tušit, že mám s Jeho Výsostí co jednat z pověření Jeho Veličenstva. O královýchúmyslech pak může soudit už z toho, že tento návrh svěřil mně, jehož bratr má

10. *Lettre de créance*: list, v němž panovník pouze žádá, aby se doručiteli věřilo, co ústně vyřídí. Samo poselství v něm není – proto se dalo snadno zapřít, což hraje roli v dalším jednání.

11. Chantérac: Jan Vilém, vévoda klévský a jülišský, zemřel 25. března 1609; od roku 1598 byl manželem Antonie Lotrinské, sestry vévody Jindřicha, tedy jeho švagrem. Zemřel bezdětný a o jeho bohaté země na dolním Rýně (Jülich, Kleve, Berg) se přihlásili protestantští dědicové – kurfiřt braniborský a falckrabě neuburský –, kdežto císař Rudolf II. je chtěl vzít do své správy. Ze sporu o dědictví jülišsko-klévské málem vzešla evropská válka; Jindřich IV. se postavil za protestantské uchazeče.

všechno jmění v Lotrinsku, který mám čest být vévodovým vazalem ze statků, jež tu mám, a jehož rod je mu zavázán nejužšími závazky; kdyby král chtěl Jeho Výsost oklamat, nebyl by k tomu užil mých služeb, a kdyby to byl chtěl, já bych ten úkol nepřijal. Nechci ho k ničemu přemlouvat, nýbrž jen prostě a upřímně vyřídit své poselství, snažně ho prosit, aby je držel v tajnosti, a potom ať mi dá odpověď, jaká se mu zlíbí; tu donesu Jeho Veličenstvu, aniž co přidám, zastřu nebo uberu. Nežádám odpověď hned; může ji zrale a v klidu zvážit, než mi ji dá. Jen ho co nejpokorněji prosím, aby si k poradě vybral pouze jednu nebo dvě osoby, aby se neroznesla věc, která má být z mnoha ohledů utajena a skryta.

Po té řeči se trochu vzpamatoval a zeptal se mě, kolik času mu dávám na odpověď. Odvětil jsem, že tolik, kolik si sám vezme, a že abych své jednání ještě lépe zakryl, odjedu, bude-li s tím souhlasit, na čtrnáct dní na projížďku do Německa; až mě pak lidé po návratu uvidí častěji s ním rozmlouvat, budou soudit spíš, že s ním mluvím o věcech německých než francouzských. Shledal můj úmysl velmi dobrým a řekl mi, že už si dokonce vybral toho, komu chce věc svěřit a s kým se chce poradit, totiž mého souseda pana Bouveta, prezidenta Lotrinska[12]; ještě dnes s ním promluví a přikáže mu, aby mě navštívil a poradil se se mnou, a ručí mi za jeho mlčenlivost. Co nejpokorněji jsem mu poděkoval a jeho volbu schválil.

Nato se mě zeptal, s jakým úmyslem dává král k Lotrinsku přitáhnout tak velké síly. Ujistil jsem ho, že je to kvůli smrti jeho švagra vévody klévského; král se obává, že by si jeho země chtěl přivlastnit dům rakouský, a to nehodlá nijak strpět, neboť mu velmi záleží na tom, aby ten dům tolik nezmohutněl, a zvláště ne v jeho sousedství.

Když jsem tu řeč končil, přišel prezident Bouvet; nechal jsem ho s vévodou a šel se chystat na cestu do Německa, kde jsem měl také co vyřídit

12. Tak Bassompierre jeho úřad nazývá („président de Lorraine“); šlo o předsedu jednoho z nejvyšších vévodských úřadů, patrně účetní komory, a o hlavního vévodova důvěrníka. Chantérac ho blíže neurčuje.

jménem krále u markraběte durlašského, u kurfiřta falckého a u vévody württemberského[13].

Ještě ten večer mě pan prezident Lotrinska, můj blízký soused, přišel navštívit, jak míval často ve zvyku. Viděl jsem, že se mnou chce mluvit, a protože u mne bylo plno společnosti, řekl jsem mu: „Sousede, pojďme se projít do našeho společného parteru“ (tak říkáme tomu prostranství v Nové ulici, ohrazenému zábradlím). Když jsme tam byli, řekl mi: „Pěknou práci jste nám dnes přichystal; uvedl jste našeho vévodu do takového zmatku, že jsem ho jakživ neviděl ve větších nesnázích. Neví si rady stejně s tím, jak vám odpovědět, jako s tím, jak vám neodpovědět.“ Řekl jsem mu: „Aspoň jsem mu nenavrhl nic, co by mu bylo k hanbě. Kdyby hledal dobrý sňatek pro svou dceru po celém světě, nenašel by vznešenější, pro sousedství výhodnější, ani větší a lepší partii, než jakou jsem mu přišel nabídnout. A víli o nějaké vhodnější nebo lepší, může si ji vzít, a neurazí nás.“ „O to nejde, přisámbůh,“ řekl, „je až příliš dobrá; obešli bychom se s menší.“

Potom jsem mu vyložil celou svou věc (ještě obšírněji než vévodovi) a podepřel ji nejlepšími důvody, jaké mi Bůh ráčil vnuknout. Řekl mi pak, že ho vévoda ujistil, že na něho nebudu s odpovědí naléhat dřív než po návratu z cesty, kterou se chystám vykonat do Německa, a že je sám rád, že se ta poplašená mysl mezitím uklidní a on bude moci v klidu vymyslet dobrou radu, kterou by vévodovi dal; zatím si s ní neví rady. Nabídl jsem mu jménem krále, že ho na věci zúčastním; odpověděl však, že je dobrý služebník svého pána, a ten je dost mocný, aby mu učinil víc dobrého, než potřebuje on i celá jeho rodina. Zeptal se, kdy odjedu do Německa, a já mu řekl, že si vezmu jen zítřek, abych se přichystal a počkal na pana rýnského hraběte[14], pro něhož jsem poslal a který mi slíbil, že tu cestu vykonáme spolu. Ujistil mě, že vévoda i on tajemství zachovají.

13. Tři přední protestantská knížata jihozápadního Německa. Chantérac: Jiří Fridrich, markrabě bádensko-durlašský (1573–1638), vládl od roku 1604; Fridrich IV., kurfiřt a falckrabě rýnský (1574–1610); Jan Fridrich, vévoda württemberský, vládl 1608–1628. Kurfiřt falcký stál v čele protestantské Unie, založené roku 1608; jeho syn Fridrich V. se roku 1619 stal českým „zimním králem“. Markraběte bádenského porazil roku 1622 u Wimpfenu Tilly.

14. Chantérac: Filip Otto, rýnský hrabě (Rheingraf), hrabě a později kníže ze Salmu, zemřel roku 1634. Rýnští hrabata, říšský rod usedlý i v Lotrinsku, byli s Bassompierry spřízněni; cesta s ním dávala Bassompierrově výpravě podobu rodinné návštěvy.

K markraběti bádenskému

[Když rýnský hrabě přijel, vyrazili: první noc spali v Blâmontu, druhou v Sarrebourgu u „našeho přítele“ plukovníka Lutzbourga, třetí v Saverne, „kde nás hostili kanovníci“, a čtvrtého dne dojeli do Štrasburku. Tam pobyli dva dny s pány z Ribeaupierre, Fleckensteinem[15], Hanem a dalšími, kteří jim přijeli naproti.]

Odtud jsme jeli na oběd do Lichtenau a na nocleh do Cannstattu, kde se s námi sešli pan hrabě a paní hraběnka z Hanau[16], švagr a sestra rýnského hraběte; chtěli nás pohostit večeří a při ní jsme se všichni náramně opili.

Nazítří jsme se s hostiteli rozloučili; oni jeli do Lichtenau, my na oběd na jeden zámek markraběte bádenského, kde tehdy pobýval kvůli jelením lovům[17]. Když jsme přijeli, byl na lovu se svou ženou (sestrou rýnského hraběte)[18]; přesto jsme byli dobře přijati a pohoštěni. Vrátili se večer velmi pozdě; markrabě nás dal pozdravit a setkání odložil na zítřek, což byla neděle. Znovu se dal omluvit, že nás uvidí až u oběda, kvůli kázání. Přišli jsme tedy na oběd k němu, k jeho ženě a dětem, a rýnského hraběte i mne přijal co nejlépe. Po obědě s námi ještě nějaký čas rozmlouval a velmi nás prosil, abychom s ním zůstali několik dní na lovu, z čehož jsme se omluvili. Při loučení jsem mu – naoko, jako bych mu skládal poklony, aby si toho rýnský hrabě nevšiml – řekl, že s ním mám tajně mluvit jménem krále a že ho co nejpokorněji prosím, aby pro mne dal znovu poslat pod záminkou, že mi chce svěřit nějaké vyřízení pro Jeho Veličenstvo. Provedl to velmi ob-

15. Blâmont a Sarrebourg leží na staré cestě z Nancy do Alsaska; Saverne (německy Zabern) bylo sídlem štrasburských biskupů a katolické části kapituly, kdežto samo město Štrasburk bylo luterské. Chantérac: hrabě z Rappoltsteinu neboli Ribeaupierre a Jiří, svobodný pán z Fleckensteinu (1588–1644) – přední páni alsaské šlechty.

16. Lichtenau (Chantérac: město ve velkovévodství bádenském) leží na pravém břehu Rýna pod Štrasburkem a patřilo hrabatům z Hanau-Lichtenbergu. Chantérac: Jan Reinhard I., hrabě z Hanau (zemřel 1625), měl za druhou ženu Annu, dceru rýnského hraběte Fridricha. „Canstatt“ stojí v rukopise; Cannstatt u Stuttgartu je však od Lichtenau vzdálen přes sto kilometrů a cestovatelé se tam ocitají vždy na půl dne cesty odtud, takže jde nejspíš o jiné místo v bádenském Porýní, snad Rastatt.

17. V originále *cervaison*, níže německy *hirschfaist* (Hirschfeiste): pozdní léto, kdy jsou jeleni nejtučnější a kdy německá knížata odjížděla na několik týdnů do loveckých zámků.

18. Chantérac: markrabě bádensko-durlašský se roku 1592 oženil s Julianou Uršulou, dcerou rýnského hraběte Fridricha z jeho prvního manželství. Markrabě byl horlivý luterán – proto níže omluva kvůli nedělnímu kázání.

ratně: doprovodil nás až ke dveřím sálu, a když už se obrátil k odchodu, náhle se otočil a zavolal na mne: „Pane z Betsteinu[19], zapomněl jsem se vás zeptat, zda se po návratu do Lotrinska brzy vydáte do Francie.“ A když jsem mu řekl, že tam pojedu ihned, pravil: „Zavázal byste si mě, kdybyste se ujal jedné záležitosti, kterou mám s Jeho Veličenstvem, a pokusil se mi ji dovést ke konci? Byl bych vám nesmírně povděčen.“ Ujistil jsem ho, že si to pověření budu pokládat za čest. „Prosím vás tedy, pojďte do mé komnaty, zatímco rýnský hrabě půjde navštívit a pobavit svou drahou sestru.“

Šel jsem za ním, a když jsme zůstali sami, odevzdal jsem mu list, kterým mě u něho král pověřoval, a řekl mu, že mi král přikázal navštívit ho kvůli události, jež nedávno nastala smrtí vévody klévského: jednak abych od něho dostal dobrou radu, jak si má král počínat, aby zabránil vzrůstu domu rakouského, který je mu tak na škodu, jednak abych se dověděl, jaký podíl by on sám chtěl na té věci mít (záleží mu na ní přece neméně než Jeho Veličenstvu), kdyby se král chtěl otevřeně postavit proti tomu, aby císař nebo král španělský vpadli do zemí klévských a jülišských, ať už pod záminkou ochrany, sekvestru[20], nebo jinak.

Odpověděl mi bez rozmýšlení, že co nejpokorněji děkuje Jeho Veličenstvu za čest, které se mu dostává jeho listem a mým poselstvím; královu rozumu že není třeba rady ani jeho moci pomoci. Přesto mu řekne, že hlavní věc, na kterou má král myslet, není jen zabránit vzrůstu domu rakouského, nýbrž jeho moc ještě zmenšit; za králova života mu ta moc uškodit nemůže, ale po jeho smrti, kdyby narazila na nástupce méně moudré a méně statečné, než je on, mohla by způsobit zkázu Francie. Bude-li se Jeho Veličenstvo chtít tomu dílu pevně věnovat, může počítat s jeho osobou, zeměmi, prostředky i životem; on sám by však v Německu znamenal málo, kdyby se k týmž záměrům nepřipojila jiná knížata, jichž se dotýkají tytéž zájmy. Odvažuje se tedy králi poradit, aby dal stejně oslovit pana kurfiřta falckého a ostatní knížata téhož domu, pana markraběte ansbašského, knížete velmi statečného a ušlechtilého, v Německu oblíbeného, který s sebou strhne mnoho říšských pánů, a také pana vévodu württemberského a lankrabata

19. Německá podoba jména Bassompierre (Betstein); v Říši autora nazývali takto.
20. Císař Rudolf II. prohlásil sporné země za uprázdněné říšské léno a chtěl je do rozhodnutí sporu vzít do nucené správy (sekvestru); protestanté v tom viděli pokus zmocnit se jich pro Habsburky.

hesenského a darmstadtského[21]; o těch všech mi markrabě řekl, že je si jist, že je Jeho Veličenstvo najde velmi ochotné k službě a k následování jeho podniků a záměrů.

Tu jsem připadl na věc, kterou král později velice schválil. Když jsem viděl, jak upřímně se staví za královy zájmy, chtěl jsem ho v nich ukotvit ještě pevněji důvěrou, kterou v něho král skládá, a řekl jsem mu, aniž jsem k tomu měl pověření, že mi král přikázal navštívit i ta ostatní knížata, pokud to půjde beze všeho podezření, tak jako u něho, k němuž jsem přijel na návštěvu jako příbuzný; měl jsem prý jet i do Stuttgartu k panu vévodovi württemberskému, ten však odjel na svatbu markraběte ansbašského, a kdybych byl jel za ním tam, vzbudilo by to podezření, jehož se král obává, neboť zdar celé věci záleží v tajnosti, která se o ní má zachovat. Byl velmi rád, když viděl, že si ve Francii tajemství hledíme, neboť se nás z té strany obával, a dal mi najevo, že právě na tom zdar našich věcí stojí.

[Bassompierre – stále z vlastní hlavy – pokračoval: králi prý o nepřítomnosti vévody württemberského i kurfiřta falckého, který odjel „na hirschfaist“ do Horní Falce, napsal a král mu zakázal jet dál. Najde-li však u markraběte bádenského důvěru, má ho požádat, aby se sám ujal „hlavního řízení celého toho záměru“ a sepsal pro krále úplný návod: která knížata oslovit pro „tu velikou unii a konfederaci k obecnému dobru“[22], jakými prostředky je získat, jaké listy jim psát, které z jejich lidí si naklonit, „zkrátka celek i podrobnosti té věci“. Markrabě „přijal mou řeč týmž způsobem, jakým jsem mu ji podával“: úkol s velkými díky přijal a slíbil poslat obsáhlá memoranda po svém sekretáři Huartovi, muži mladém, ale zběhlém, jemuž plně důvěřoval; ten pak zůstane u krále jako jednatel v markraběcí smyšlené záležitosti a bude prostředkovat další listy.]

Dal potom toho sekretáře zavolat a v přítomnosti pana rýnského hraběte (který se nakonec, aby nás popohnal k odjezdu, k markraběti vrátil) mi řekl, že to je osoba, kterou posílá k francouzskému dvoru vyřizovat svou

21. Chantérac: Jáchym Arnošt, markrabě braniborsko-ansbašský (1583–1625), syn braniborského kurfiřta Jana Jiřího, později velitel vojska protestantské Unie; Mořic, lankrabě hesensko-kasselský (1572–1632; roku 1627 se vzdal vlády); Ludvík V. Věrný, lankrabě hesensko-darmstadtský.

22. Protestantská Unie německých knížat existovala od roku 1608. Bassompierrova cesta patří k jednáním, jež vyústila ve spolkovou smlouvu Jindřicha IV. s Unií, uzavřenou v únoru 1610 ve Schwäbisch Hallu.

záležitost; doporučuje mi ji i jeho a prosí, aby mě do Francie doprovodil. Slíbil jsem mu to. Rýnský hrabě nikdy nepojal nejmenší tušení o tom, co jsem s markrabětem vyjednal; králi jsem o tom poslal obšírnou depeši a ten byl neobyčejně spokojen s ní i s celým mým počínáním u markraběte.

[Ještě týž den, ale velmi pozdě, se vrátili na nocleh do Cannstattu a nazítří obědvali v Lichtenau, kde zastihli Bassompierrovu „sestřenici hraběnku z Hanau, která tam zůstala trochu nemocná, jak říkala; ve skutečnosti však proto, aby tam počkala na bratra a na mne“. Večer dojeli do Štrasburku a tři dny se tam bavili; posledního dne (bylo to už v srpnu) dorazil sekretář Huart se všemi instrukcemi a memorandy, na něž markrabě připadl. Nazítří se týmiž zastávkami vrátili do Nancy.]

Čtyři odpovědi pro vévodu

Našel jsem tam obsáhlou depeši od krále o mnoha různých věcech; mimo jiné jsem měl vyzvědět, co pan vévoda lotrinský zamýšlí při nynějších událostech klévských. Nedostal jsem z něho nic jiného, než že bude bedlivě zachovávat neutralitu mezi oběma korunami, kterou mu obě Veličenstva povolila a přiznala[23].

Tak rychlého vyřízení jsem se nedočkal v naší věci, sňatku jeho paní dcery s dauphinem; po osmnácti dnech jsem ho našel bez rozhodnutí a bez odpovědi. Po mnoha poradách s prezidentem Bouvetem se usnesl jen na tom, že mi při první audienci řekne toto: já i moji že jsme byli celému jeho domu vždy velmi oddáni; můj bratr i já tu máme velké statky a nějaké příbuzné; zná mě jako muže poctivého a čestného; nemůže se tedy obrátit na nikoho lepšího než na mne, aby se poradil, jak se má rozhodnout a co má králi odpovědět.

Přiznávám, že mě ta řeč zaskočila; připadala mi úskočná. Nakonec jsem mu odpověděl: „Kdybych byl hned na počátku tohoto jednání nevzal na sebe úlohu králova zmocněnce, byl bych z té duše rád přijal úlohu rádce Vaší Výsosti a zhostil se jí, ne-li zdatně, tedy aspoň upřímně a poctivě. Teď už nejsem svoboden přijmout žádné postavení, protože jedno už mám.

23. Lotrinsko, sevřené mezi Francií a državami španělských a rakouských Habsburků, mělo od obou stran uznanou neutralitu; na ní stála jeho samostatnost.

Mohu však Vaší Výsosti vypočítat všechny odpovědi, které může dát, a ponechat jí potom volbu té, kterou uzná za nejvhodnější.“

„V návrhu, který jsem vám učinil, je patero osob, na něž musíte pomyslet: paní vaše dcera; vy sám; knížata vašeho domu, která mají čest nosit vaše jméno; ti, kdo si skrze manželky nebo příbuzenství činí nárok na vévodství lotrinské a ostatní vaše země; a konečně vaši poddaní, duchovní, šlechtici i neurození. U všech těch rozličných osob musíte bedlivě uvážit jejich rozličné zájmy v této věci.“

[Bassompierre pak zájmy probral jeden po druhém. Dceři jde jen o to, „být dobře a skvěle provdána“ a aby její děti, velká knížata už po ní, byla po otci ještě větší. Vévodovi kromě otcovské lásky o to, aby „žil šťastně a pokojně, milován a ctěn sousedy, poddanými respektován a poslouchán“. Knížata lotrinského domu – tři větve: nejstarší, vzešlá z Clauda Lotrinského, tedy dům de Guise; mladší, od Mikuláše z Vaudémontu, otce zemřelé královny Louisy; a nejmladší, vévodův bratr[24] *– si přejí, aby vévodství zůstalo v téže krvi; bojí se, že kdyby lotrinskému rodu chyběl panující kníže, ztratili by časem sami hodnost knížat, „jak jsme to viděli u domu lucemburského a jiných“. Vzdálenější příbuzní, kteří mohou dědit po přeslici, mají zájem, aby Lotrinsko nepadlo do rukou krále Francie a nebylo přivtěleno ke království, jako se to stalo s Bretaní, z níž byli vyloučeni dědicové z rodu ferrarského, nemourského i lotrinského, španělská infantka, vévoda savojský i sám vévoda lotrinský, potomek „druhé dědičky Francie“, „ačkoli na ni měli právo jasné a zřejmé“*[25]*.]*

„A konečně vazalové a poddaní Vaší Výsosti, zvyklí na vládu velmi dobrých knížat (a denně prosí Boha, aby to štěstí trvalo a Vaší Výsosti se narodil mužský potomek), mají zájem zůstat ve šťastném stavu, v jakém jsou.

24. Claude Lotrinský (1496–1550), mladší syn vévody Reného II., se usadil ve Francii a stal se prvním vévodou de Guise. Mikuláš z Vaudémontu, vévoda de Mercœur (1524–1577), byl otcem Louisy Lotrinské, manželky Jindřicha III. Vévodův bratr František, hrabě z Vaudémontu (1572–1632), byl otcem pozdějšího Karla IV., za něhož Nicole nakonec provdali.

25. Chantérac vysvětluje příbuzenství potomků Anny Bretaňské a opravuje autora: vévoda lotrinský nebyl potomkem její druhé dcery, jak říká Bassompierre, nýbrž nejstarší dcery Claudie, manželky Františka I. Bretaň byla s Francií trvale spojena roku 1532. Zmíněný dům lucemburský je francouzská větev Lucemburků (hrabata de Saint-Pol a Ligny), vedlejší linie téhož rodu, z něhož vzešli čeští králové, která zůstala bez vlastní svrchované země a mezi panující knížata se už nepočítala.

Obávají se každé novoty a změny; bojí se porušení svých výsad a vlády pánů, které jim pošlou z Francie a kteří nebudou tolik dbát, aby je dobře opatrovali a hájili, jako aby si na jejich útraty udělali vlastní jmění. Stali by se pohraniční provincií Francie proti Německu, a tedy provincií ustavičně deptanou posádkami a ubytováním vojska, první napadenou, která bude sloužit za shromaždiště vojsk a za jeviště všech tragédií mezi Francouzi a jejich nepřátelskými sousedy."

„To jsou, zdá se mi, všechny zájmy, které je při tomto návrhu třeba uvážit a zvážit."

„První z nich, zájem paní vaší dcery, vás musí vést k tomu, abyste vykonal, co se vám navrhuje. Neboť jakou lepší partii by mohla najít v celém křesťanstvu než dauphina Francie, neomylného dědice koruny? Jaké vyšší postavení než být první z křesťanských královen? Co výhodnějšího si může přát pro své děti než vidět je králi Francie po manželovi a vévody lotrinskými po sobě? Zkrátka, co se jí týče, všechno tomu záměru svědčí, a pro její dobro, o které jako otec máte pečovat, si nemůžete přát víc. Dodávám, že kdybyste vy a paní jejich matka zemřeli dřív, než budou vaše dcery provdány, připadly by do rukou královny, své pratety a tchyně jedné z nich, která by o ně pečovala jako o vlastní dcery, a měly by ochranu krále i její proti násilí či křivdám, jichž by se na nich chtěli dopustit jejich strýc[26], příbuzní nebo jiná knížata."

„Ale váš dům a knížata z něho vzešlá jsou vám drazí: přejete si zanechat dědictví témuž domu, z něhož vám přišlo, a zvěčnit své jméno. Uznávám, že jsou to přání oprávněná a slušná a že se vás bratrská láska musí živě dotýkat a pobízet vás, abyste bratrovým synům zjednal sňatkem to, co jste svým vlastním nemohl zjednat zplozením. Ale kdyby Jeho Výsost váš otec nezanechal mužské potomky, vládl by Lotrinsku rod Medicejských; kdyby vévoda František, váš děd, nezanechal syna a nástupce vévodu Karla, byl by jím dnes vévoda bavorský; a kdyby vévoda Antonín, váš praděd, neměl dva syny, svého nástupce Františka a Mikuláše z Vaudémontu, panoval by

26. Chantérac: Markéta Gonzagová, matka obou mladých princezen, byla dcerou Eleonory Medicejské, sestry královny Marie – odtud „prateta"; strýcem je míněn hrabě z Vaudémontu, bratr vévody lotrinského.

dnes Lotrinčanům místo Vaší Výsosti markýz d'Havré[27]. Takové jsou lidské zákony, jimž se musíme podřídit.“

[O příbuzná knížata z vedlejších větví se vévoda starat nemusí: spíš si má přát, aby jeho vnuci byli králi Francie a vévody lotrinskými, než aby Lotrinsko jednou zdědili Medicejští, Bavoři s Rakušany a falckrabaty neuburskými, pan de Vendôme, vévoda de Croÿ nebo potomci vévodova bratra a sester.]

„Zbývá promluvit o vašich vazalech a poddaných; těm bude ta změna nemilá, ale jejich postavení se jí nezhorší. Bretaň není o nic nešťastnější tím, že byla přivtělena k Francii: její výsady a svobody jí byly zachovány a osoby i statky Bretonců jsou králem Francie chráněny mocněji, než by byly vévodou bretaňským. Každý z bretaňských stavů tím spojením získal: duchovenstvo může dosahovat bohatých francouzských obročí; šlechta tam zbohatla a povznesla se, protože ve velkých královstvích se dělá mnohem větší štěstí než v malých provinciích; a třetí stav se dostal k velkým a výnosným úřadům soudním a finančním. A pak, to přivtělení Lotrinska k Francii není ještě hotová věc: nebude-li mít paní vaše dcera děti, nic se nestalo; nebudou-li to synové, stanou se dcery vévodkyněmi lotrinskými, jako se jí má po vaší smrti stát ona; bude-li mít synů víc, bude vévodou lotrinským druhý nebo třetí, jak se ujedná; a bude-li jen jeden, možná si Lotrinčané, až po léta zakusí mírnou vládu králů francouzských, o to spojení řeknou sami, jako to udělali Bretonci – ne že by nebyli raději měli vlastního knížete, ale ze strachu, aby nepadli pod moc vévody savojského, krále španělského nebo i Vaší Výsosti samé, které neměli tak rádi jako Francii a kteří by je nedovedli tak dobře spravovat a chránit jako králové francouzští.“

[Zbývá tedy jediný vážný ohled, knížata vévodova domu; ani ta by však hodnost knížat neztratila, stejně jako by ji neztratila bretaňská knížata krve, kdyby při spojení s korunou nějaká byla. A k nástupnictví mají všich-

27. Chantérac: Kristina, nejstarší dcera vévody Karla III., se provdala za Ferdinanda, velkovévodu toskánského; Renata, nejstarší dcera vévody Františka I., za vévodu bavorského; a markýz d'Havré, Charles-Philippe de Croÿ, byl synem Anny Lotrinské, dcery vévody Antonína. Bassompierrův výklad předpokládá, že v Lotrinsku mohou dědit i dcery – na tom celý návrh stál; po smrti Jindřicha II. (1624) to však vévodův bratr popřel a vlády se ujal sám.

ni daleko: „dům de Guise má před sebou přes sto hlav, než by lotrinská koruna mohla padnout na jeho hlavu“, a větev de Mercœur „přešla na přeslici“. Trpět bude jen vévodův bratr a jeho děti, jichž Bassompierre „nesmírně lituje“; ten však „ani tak neztrácí, jako spíš nezíská“, neboť všechno závisí na vůli vévody a jeho dcery a na potomstvu, které je u sňatku bratrance se sestřenicí nejisté.]

„Zdá se totiž, že Bůh tak blízkým svazkům nežehná a často je nechává bez dětí, jak je vidět na manželství pana vévody bavorského a paní vaší sestry[28]; podle lidského soudu měli mít krásné a četné potomstvo, oba tak urostlí a v květu věku, a přece za patnáct let, co jsou svoji, neměli ani jedinkrát naději, že je mít budou. A i kdyby Vaše Výsost dala svou starší dceru nejstaršímu synovi pana svého bratra, dala by mladší některému cizímu knížeti, a tomu by připadlo vaše vévodství, kdyby starší neměla s vaším panem synovcem děti; bylo by to tedy totéž, ale mnohem méně výhodné, než kdybyste ji provdal za dauphina, který bude mít jednou vůli i moc povznést svého strýce a bratrance.“

„To jsou, pane,“ řekl jsem mu, „rozličné zájmy a jejich důsledky, které jsem chtěl Vaší Výsosti představit, než jí povím, jaké rady má na výběr; ty jí mohu dát, aniž se prohřeším proti povinnosti k osobě, kterou tu nyní zastupuji. Nyní jí předložím všechny odpovědi, jež může dát; sama je pak zrale uváží a vybere tu, kterou chce králi dát, a já mu ji věrně donesu, nic nezatajím a nic nepřikrášlím.“

„Předně tedy může králi odpovědět, že zájmy domu lotrinského a přání zachovat dědictví a země ve vlastním rodě jsou jí tak vážné, že je rozhodnuta provdat paní svou dceru za knížete své krve. To je naprosté odmítnutí; a třebaže jsem si umínil neradit, kterou z rad zvolit, jsem příliš oddaný služebník Vaší Výsosti, abych jí neřekl, že jí neradím užít slov tak syrových; neboť odepřít tomu, kdo může přinutit, je umění, jak se zničit. A k tomu: dáte-li tuto odpověď, dopustíte se neomylně ještě něčeho horšího. Přivolají-li německé záležitosti krále a jeho vojsko na vaši hranici nebo k průchodu vaší zemí, budete tím předchozím odmítnutím takřka nucen poslat paní

28. Maxmilián I. Bavorský (1573–1651), pozdější hlava katolické Ligy, jejíž vojsko zvítězilo na Bílé hoře, měl od roku 1595 za ženu svou sestřenici Alžbětu Lotrinskou; manželství zůstalo bezdětné.

své dcery do Bavor, abyste kořist odklidil z dosahu; a až budou v Bavořích, kdo ví, zda pan vévoda bavorský nebude tu bohatou dědičku chtít stejně rád pro některého ze svých synovců jako pro synovce své ženy?“

„Druhá odpověď, kterou můžete králi dát, je, že dauphin ani paní vaše dcera nejsou ve věku ke sňatku a že o tom nechcete zbytečně přemýšlet dřív, než bude možno věc uzavřít. I tato druhá odpověď je naprosté odmítnutí a král ji tak přijme. Vaše Výsost by ji však mohla zmírnit dodatkem, že ujišťuje Jeho Veličenstvo, že až ten čas přijde, nebude slyšet na žádný návrh, který by jí kdo v té věci učinil, dokud se nedoví, zda Jeho Veličenstvo trvá na úmyslu poctít ji spřízněním skrze dauphina; a může, chce-li, ještě připojit, že jakákoli úmluva uzavřená před tím časem by nevázala Jeho Veličenstvo, kdežto Vaši Výsost by zavazovala, a že Jeho Veličenstvu co nejpokorněji děkuje za milost, že při svém úmyslu oženit dauphina obrátilo oči k její dceři.“

„Třetí odpověď, kterou Vaše Výsost může králi dát, je co nejpokorněji mu poděkovat za čest, kterou jí prokazuje a kterou přijímá se vší úctou a radostí; a co nejpokorněji ho prosit, aby se o té věci nějaký čas jednalo v naprosté tajnosti a mlčení, než se jí podaří připravit poddané, aby ji přijali, a příbuzné, aby s ní souhlasili; což učiní, jak nejdříve bude moci.“

„Poslední odpověď je přijmout královu nabídku doslova, podvolit se jí a uzavřít věc s radostí a uspokojením, a udělat tak ochotně to, k čemu jste stejně rozhodnut.“

„Z těch čtyř odpovědí si Vaše Výsost může vybrat, kterou chce; a jakmile mi ji dá, donesu ji Jeho Veličenstvu, aniž na ní co změním nebo pozměním.“

Ty rozličné rady ho zanechaly poněkud zamyšleného; a já ho na to opustil a nechal ho s prezidentem Bouvetem, který byl celé té rozmluvě přítomen jako třetí. Když se prezident večer vracel domů, potkal mě před mými dveřmi, kde jsem se procházel s několika pány a šlechtici; opustil jsem je a šel se projít s ním. Řekl mi:

„Myslel jsem, že to, co jste Jeho Výsosti předložil, mu pomůže se rozhodnout; ale uvedl jste ho do větších rozpaků než dřív, a věřím, že kdybyste mu byl dal jedinou radu, byl by se jí řídil; takhle se chce řídit všemi čtyř-

mi, protože neví, kterou vybrat. Zanechal jsem ho v té nejistotě; kloní se nicméně k třetí radě, totiž nabídku přijmout, ale držet ji v tajnosti, dokud nebude čas. Mezitím – kdo má čas, má život – se může přihodit tolik věcí, že záležitosti vezmou obrat, na jaký jsme snad nepomysleli ani vy, ani my. Při odchodu mi ještě přikázal, abych vám řekl, že vám klade na srdce tajemství a že se můžete chystat k odjezdu za dva dny; zítra bez odkladu rozhodne o své odpovědi a o vašem vypravení. Odpověď bude jen ústní, s odvoláním na list, který napíše králi v odpověď na jeho list, jenž byl také jen pověřovací."

Řekl jsem na to prezidentovi, že mám od krále výslovný příkaz odevzdat Jeho Výsosti žádost, kterou jsem mu přednesl, písemně a podepsanou mou rukou, a že ji už mám ve své komnatě připravenu; král však chce, aby i vévodova odpověď byla podepsána jeho rukou, a z mnoha důvodů ji nemohu přijmout jinak. Věc je závažná a dá se zapřít; já jsem mladý a nový vyjednavač, k tomu ještě vazal Jeho Výsosti, takže bych snadno upadl v podezření, že jsem něco přidal nebo ubral, zamlčel nebo vymyslel; a nejsem muž, který by mohl vyzvat Jeho Výsost na souboj, kdyby chtěla popřít, co mi uložila vyřídit. Proto chci, aby mluvil vévodův list a jeho podpis a já byl jen jejich doručitelem.

Bouvet mi řekl, že tohle vévoda sotva udělá. „Ani já," odpověděl jsem, „neodvezu nic, co nebudu mít psáno a podepsáno." S tím jsme se rozešli. Požádal jsem ho, aby toto mé pevné rozhodnutí oznámil Jeho Výsosti, a on mě požádal, abych i já přemýšlel o nějakém východisku, které by tohle nebylo, a přece to bylo totéž. Odpověděl jsem mu ihned, že jedno mám po ruce, které mě zbavuje odpovědnosti a vévodu nezavazuje: ať pošle jeho, prezidenta, nebo jinou spolehlivou osobu, aby donesla odpověď králi s pověřovacím listem; jiná cesta než jedna z těch dvou není.

Nazítří ráno jsem přišel k vévodovi; o věci se mi ani slovem nezmínil, protože tam bylo plno lidí. Řekl mi však, že přijdu-li si pro něho hned po obědě, zahraje si se mnou míč[29]. Přišel jsem, jak řekl; našel jsem ho v galerii a on mi oznámil, že je zcela rozhodnut podvolit se vůli králově a přijmout čest, kterou mu chce prokázat. Přeje si jen získat a připravit přední osoby

29. *Jeu de paume*, předchůdce tenisu, hraný v krytých míčovnách; oblíbená zábava knížat a vítaná příležitost k rozhovoru beze svědků.

své země, aby jim ten sňatek přišel k chuti, a před svými příbuznými jej zatím zastírat, dokud nebude čas jej odhalit; co nejpokorněji prosí Jeho Veličenstvo, aby jej zatím ráčilo držet v tajnosti; a mne prosí, abych tu odpověď od něho přijal a donesl králi s pověřovacím listem, který se na mne bude odvolávat.

Odpověděl jsem, že jsem přijel s pověřovacím listem, který byl mou plnou mocí k jednání s ním; chce-li však dát jen pověřovací list a nic víc, může poslat někoho ze svých, aby jej donesl. Já na sebe vezmu jen smlouvu nebo hodnověrnou podepsanou odpověď, s pověřovacím listem k ní. Řekl mi, že se bojí, aby tu odpověď s jeho podpisem někdo neuviděl, a že by ho to mohlo stát i život. Řekl jsem mu, že z týchž důvodů mám na jejím utajení neméně zájmu já, a ručil jsem mu, že ji utají i král.

Nakonec se rozhodl dát mi list, ne pověřovací, nýbrž odpověď na to, co jsem s ním vyjednal. Stalo se, a já ji odvezl králi, když jsem se s vévodou o dva dny později rozloučil. Král byl neobyčejně spokojen se zdarem všech záležitostí, jež mi svěřil, a dal mi svou přízeň velmi okázale najevo[30].

Návrat ke dvoru: králova vášeň a řeč proti Holanďanům

Září. Sotva jsem mu dopověděl zprávu o tom, co mi uložil, vyžádal si slyšení zase on u mne, aby mi mluvil o své vášni k paní princezně a o bídném životě, jaký vede vzdálen od ní; a opravdu to byla láska zběsilá, která se nedala udržet v mezích slušnosti. Já si mu zase postěžoval na něho samého, že dal prohledat mého komorníka, který se vracel poštou ode dvora, a pobrat mu dopisy, které mi vezl. Rozhodně mi to popřel; ale já to věděl dobře, protože mě předem varovala královna: řekla paní princezně de Conti[31], ať mého člověka upozorní, a ta to udělala. On pak na tu výstrahu svěřil všechny dopisy, které měl vézt, poslovi, kterého znal, a ten mu je vrátil až v Saint-Dizier. Králi bylo doneseno, že mi komorník veze dopisy „z dob-

30. Ze sňatku nakonec sešlo: Jindřich IV. byl za necelý rok zavražděn, dauphin si vzal španělskou infantku a Nicole provdali roku 1621 v Lotrinsku. K Francii bylo vévodství natrvalo připojeno až roku 1766.

31. Louise-Marguerite Lotrinská (1588–1631), dcera vévody de Guise zavražděného v Blois, provdaná za prince de Conti; duchaplná dáma a Bassompierrova celoživotní přítelkyně a milenka – podle tradice se s ní později tajně oženil.

rých rukou“ (a také vezl, a od různých osob); ale byl obratný. Krále nejvíc znepokojilo, že mi psal sám a jeho dopis se u mého člověka, jemuž jej dal, nenašel; a protože jsem mu na dopis odpověděl, pochopil, že zásilku poslal jinou cestou. Nakonec mi stále zapíral, že dal mého člověka přepadnout a obrat, a chtěl ve mně vzbudit podezření proti osobám, které na to ani nepomyslely.

Téhož dne se mnou královna mluvila o věci velmi závažné, a posloužil jsem jí v ní obratně a podle jejího přání.

O tři dny později, dvanáctého září, mě potkalo štěstí v lásce[32].

Vzpomínám si, že v té době, jednoho dne, kdy král užil lék a po obědě se procházel ve své galerii, začal pan de Bouillon[33] řeč o velikosti Španělska a o tom, jak míří k světovládě, k níž spěje velkými kroky, nespojí-li se všechna ostatní křesťanská knížata, aby mu v tom zabránila; nebýt Holanďanů, už by jí prý bylo dosáhlo. Příměří, které král sám pomohl sjednat mezi králem španělským a jimi[34], je Španělovi velmi prospěšné a jim i králi škodlivé; král má konečně vší mocí usilovat o vzrůst Generálních stavů a o zkázu Španěla jako toho, kdo má jednou porobit s Francií i celé ostatní křesťanstvo.

Dostalo se mu slyšení nejen pokojného, ale příznivého; a protože byl řečník krásný a důrazný, uchvátil obdivem leckterou dosti nevědomou hlavu, která tam byla. Byl jsem při tom, a protože jsem neměl mysl předem zaujatou v jeho prospěch jako ostatní, zpozoroval jsem v jeho řeči několik věcí nepravdivých, mnoho planých a spoustu takových, které sloužily spíš k ozdobě řeči než k přesvědčení. Řekl jsem tedy pánům de Roquelaure a de Trigny[35], kteří hlasitě chválili velký úsudek pana de Bouillon a říkali, že po

32. V originále *bonne fortune*, galantní úspěch u dámy; Bassompierre si taková data zapisuje, jména však neuvádí.

33. Henri de La Tour d'Auvergne, vévoda de Bouillon (1555–1623), maršál Francie a svrchovaný pán Sedanu, jeden z vůdců hugenotské šlechty a neklidný pletichář; otec slavného maršála Turenna.

34. Dvanáctileté příměří mezi Španělskem a Spojenými nizozemskými provinciemi, uzavřené v dubnu 1609 v Antverpách za francouzského a anglického prostřednictví; přerušilo válku trvající přes čtyřicet let.

35. Antoine de Roquelaure (zemřel 1625 v jedenaosmdesáti letech), starý gaskoňský druh Jindřicha IV., podle Chantéraca od roku 1615 maršál Francie. François de l'Isle, pán de Trigny, byl guvernérem Amiensu a zemřel roku 1611.

tom, co řekl, není už co dodat, že kdyby se někdo chtěl ujmout opaku toho, o čem mluvil, našlo by se víc důvodů, a pravděpodobnějších, než jaké přednesl, a že celou řeč postavil na falešných základech a domněnkách. Když pan de Bouillon odešel, řekl Trigny králi, který chválil krásné a dobré důvody, jež Bouillon vyložil, že já tvrdím, že stejně by se dalo mluvit, kdyby se člověk postavil na stranu Španěla proti Holanďanům. „Dopřejme si tu zábavu," odpověděl král; zavolal mě a přikázal mi, abych mu mluvil proti Holanďanům. Pustil jsem se do toho, když jsem se několikrát omluvil; a Bůh mě osvítil tak dobře, že se mi to povedlo líp, než by posluchači byli věřili. Král se k nim obrátil a řekl: „Je třeba přiznat pravdu: pan de Bouillon má pravdu, ale Bassompierre se nemýlí." A ještě ten večer mi král přikázal, abych sepsal, co jsem mu řekl, a dal to panu de Villeroy[36]. Řekl jsem mu, že si ze mne tropí žerty; že se nepletu do umění dobře mluvit, a ještě méně dobře psát, neboť jedno ani druhé není mým řemeslem, tím méně mou schopností; že už si nepamatuji, co jsem před ním v galerii říkal, a že jsem to udělal spíš proto, abych odporoval panu de Bouillon, kterého jsem neměl rád, než abych se vydával za řečníka. Nakonec mě donutil to sepsat, a udělal jsem to v lepší podobě, než jak jsem to řekl.

Říjen. Král odjel o několik dní později strávit zbytek podzimu do Fontainebleau, odkud jsem si několikrát zajel do Malesherbes[37].

Přijeli tam synové dona Virginia Orsiniho[38].

Pan de Chevreuse, přistižen, že se tajně stýká s paní de Moret[39], řekl králi, že si ji chce vzít. Jeho příbuzní tu věc urovnali a on odjel do Lotrinska, odkud se vrátil až po králově smrti.

36. Nicolas de Neufville, pán de Villeroy (1543–1617), státní sekretář pro zahraniční věci, zkušený ministr čtyř králů.
37. Malesherbes i níže zmíněné Chemault jsou sídla rodiny d'Entrague v dnešním departementu Loiret; žila tam Bassompierrova milenka Marie d'Entrague, sestra králově milenky paní de Verneuil.
38. Chantérac: synové Virginia Orsiniho, vévody z Bracciana, bratrance královny – Paolo Giordano, Alessandro (od roku 1615 kardinál) a Ferdinando.
39. Claude Lotrinský (1578–1657), mladší bratr vévody de Guise, dříve princ de Joinville; Chantérac: vévodou de Chevreuse se stal roku 1606, když mu bratr vévodství postoupil, a autor ho nazývá střídavě oběma jmény. Jacqueline de Bueil, hraběnka de Moret, byla od roku 1604 královou milenkou; o tom, jak je král chtěl přistihnout, vypráví autor už dříve.

Pimentel[40] se vrátil ke dvoru a jeho příjezdem hra zhoustla.

Král se vrátil do Paříže po Všech svatých.

Má sestra de Saint-Luc porodila mrtvé dítě a deset dní po slehnutí je následovala; myslel jsem, že si žalem zoufám[41].

Entragues se vrátila z Chemault.

Královna porodila 26. listopadu Madame Henriettu Marii, svou poslední dceru[42].

Útěk pana prince

Pan princ odjel ode dvora do Muretu[43], odkud posledního listopadu, na svatého Ondřeje[44], vyrazil s Rochefortem, Toirasem[45] a jedním sluhou, kteří za sebou na koních vezli paní princeznu, jeho ženu, slečnu de Serteau a komornou jménem Philipotte, a zamířil do Landrecies. Král hrál ve svém malém kabinetě, když mu tu zprávu přinesl nejprve d'Elbène a po něm ve-

40. Portugalský hráč, který se u dvora objevil roku 1608 a o němž král Bassompierrovi psal, že ho ve hře „daleko předčí“; Chantérac odkazuje na Sullyho paměti a na L'Estoilův deník.

41. Henriette de Bassompierre, provdaná roku 1603 za Timoléona d'Espinay, pána de Saint-Luc, pozdějšího maršála Francie. Chantérac: Bassompierrův žal probudil múzu básníka jménem Chevalier, který mu v knížce *Le tombeau de madame de Saint-Luc* (Paříž 1610) věnoval útěšný list a báseň; tělo paní de Saint-Luc bylo odvezeno do Nancy, srdce uloženo v pařížském kostele celestinů.

42. Chantérac: podle P. Anselma 25. listopadu. Henrietta Marie (1609–1669) se roku 1625 provdala za anglického krále Karla I.; Bassompierre k jejímu dvoru jel roku 1626 jako mimořádný vyslanec.

43. Pan princ („Monsieur le Prince“): Henri II. de Bourbon, princ de Condé (1588–1646), první princ královské krve. Muret je zámek princů de Condé v Pikardii nedaleko Soissons; Landrecies, kam uprchlíci zamířili, byla první pevnost španělského Nizozemí za francouzskou hranicí, v Henegavsku.

44. Chantérac: princ opustil dvůr 25. listopadu a z Muretu vyjel 29., nikoli 30. listopadu; datum bezpečně dokládá vlastnoruční princova zpráva o cestě, kterou zčásti otiskl vévoda d'Aumale v *Dějinách princů de Condé*.

45. Chantérac: Louis d'Aloigny, markýz de Rochefort (zemřel 1657), byl komoří prince de Condé. Jean de Saint-Bonnet de Toiras (1585–1636), bývalé princovo páže a jeho první komoří, od roku 1630 maršál Francie, podle dobových svědectví nevyjel s princem, nýbrž ho dohonil až v Landrecies a brzy se vrátil do Francie. Proslavil se později obranou ostrova Ré proti Angličanům a pevnosti Casale.

litel noční stráže[46]; byl jsem mu nejblíž. Pošeptal mi: „Bassompierre, příteli, jsem ztracen; ten člověk odvedl svou ženu do lesa. Nevím, jestli proto, aby ji zabil, nebo aby ji odvezl z Francie. Dej pozor na mé peníze a udržuj hru, zatímco se půjdu dovědět něco bližšího.“ Potom vešel s d'Elbènem do komnaty královny, která od porodu své poslední dcery, po němž jí bylo velmi zle, spala ve svém kabinetě.

Když král odešel, požádal mě pan hrabě, abych mu řekl, co se stalo; řekl jsem mu, že jeho synovec a neteř odjeli. Pak se mě na totéž zeptali pánové de Guise, d'Épernon a de Créquy[47], a dal jsem jim stejnou odpověď. Nato všichni od hry odešli; a já využil příležitosti, že mám králi odnést peníze, které nechal na stole, a vešel tam, kde byl. Nikdy jsem neviděl člověka tak ztraceného a tak bez sebe. Byli u něho markýz de Cœuvres, hrabě de Cramail, d'Elbène a Loménie[48]; ke každému návrhu nebo prostředku, s nímž kdo z těch tří přišel, svolil a přikázal Loméniovi, aby jej vyhotovil: poslat za panem princem velitele noční stráže s jeho lučištníky; vypravit Balagnyho do Bouchainu, aby se ho pokusil chytit; poslat Vaubecourta[49], který byl tehdy v Paříži, na hranici u Verdunu, aby mu tudy zabránil projít; a jiné směšné věci.

46. Chantérac: Alexandre d'Elbène, Florenťan, řádný komoří krále, plukovník italské pěchoty ve Francii a první hofmistr královny. Velitel noční stráže (*chevalier du guet*) velel královské stráži, která v Paříži držela noční hlídky a plnila úkoly policie.

47. Pan hrabě („Monsieur le Comte“): Charles de Bourbon, hrabě de Soissons; Chantérac připomíná, že byl nevlastním bratrem otce prince de Condé – proto „synovec a neteř“. Dále Charles Lotrinský, vévoda de Guise (1571–1640); Jean-Louis de Nogaret, vévoda d'Épernon (1554–1642), generální plukovník francouzské pěchoty; Charles de Créquy (zemřel 1638), zeť pana de Lesdiguières, pozdější maršál a Bassompierrův blízký přítel.

48. François-Annibal d'Estrées, markýz de Cœuvres (zemřel 1670), bratr Gabrielly d'Estrées a pozdější maršál; právě jeho král počátkem roku 1610 poslal do Bruselu, kde se marně pokusil princeznu unést. Adrien de Montluc, hrabě de Cramail (zemřel 1646), duchaplný dvořan, později Bassompierrův spoluvězeň v Bastile. Antoine de Loménie byl státní sekretář, který vyhotovoval královy rozkazy.

49. Chantérac: Damian de Montluc, pán de Balagny, syn maršála de Balagny a guvernér v Marle, zemřel roku 1612 na zranění ze souboje; Jean de Nettancourt, baron a později hrabě de Vaubecourt (zemřel 1642), byl tehdy guvernérem hrabství Beaulieu v Argonách. Bouchain je pevnost na Šeldě v tehdejším španělském Henegavsku.

Dal poslat pro své ministry, a ti mu po příchodu poradili každý po způsobu svého řemesla nebo své povahy. První přišel pan kancléř[50]; král mu věc pověděl a zeptal se, co je podle něho třeba učinit. Odpověděl rozvážně, že ten princ se nedal dobrou cestou; že by bylo bývalo záhodno, aby mu byl někdo lépe poradil, a že měl svou prudkost mírnit. Král mu hněvivě řekl: „Na to se vás neptám, pane kancléři; chci vaši radu.“ Tu řekl, že je třeba vydat proti němu a proti všem, kdo by ho následovali nebo mu pomáhali, ať penězi, ať radou, dobré a důrazné deklarace.

Když to říkal, vešel pan de Villeroy, a netrpělivý král se ho zeptal na mínění, jakmile mu věc pověděl. Pokrčil rameny a dal najevo, že ho ta novina velmi překvapila; pak řekl, že je třeba rozeslat depeše všem královým vyslancům u cizích knížat, oznámit jim, že pan princ odjel bez králova svolení a proti jeho zákazu, a uložit jim, aby u knížat, u nichž sídlí, vykonali potřebné kroky, aby ho ve svých zemích nedržela, nebo ho poslala zpět Jeho Veličenstvu.

S panem de Villeroy přišel pan prezident Jeannin[51]; i jeho se král zeptal na radu. Řekl bez váhání, že Jeho Veličenstvo má ihned vypravit jednoho z kapitánů své tělesné stráže za ním, aby se ho pokusil přivést zpět, a potom ke knížeti, do jehož zemí se uchýlil, a pohrozit mu válkou, nevydá-li ho. Neboť podle jeho mínění nebyl ten odjezd předem připraven a princ si nedal předem vyjednat přijetí a ochranu; bezpochyby odjel do Flander, a arcivévoda[52], který pana prince nezná, nemá ze Španěl výslovný příkaz, aby ho hájil, a krále si váží a bojí se ho, si ho pro takovou maličkost nebude chtít přitáhnout na krk a bezpochyby ho buď pošle zpět, nebo ho ze svých zemí vyžene.

50. Chantérac: kancléřem byl tehdy Brûlart de Sillery, nástupce Pomponna de Bellièvre. Kancléř stál v čele soudnictví a pečetil královské listiny – odtud jeho rada.
51. Chantérac: Pierre Jeannin (1540–1622), někdejší prezident dijonského parlamentu; za Jindřicha IV. vedl diplomatická jednání – mimo jiné o nizozemském příměří –, za Ludvíka XIII. byl generálním kontrolorem financí.
52. Chantérac: arcivévoda Albrecht. Albrecht VII. (1559–1621), syn císaře Maxmiliána II. a bratr Rudolfa II. a Matyáše, vládl od roku 1598 se svou ženou infantkou Isabelou španělskému Nizozemí.

Králi se ten prostředek zalíbil; nechtěl se však rozhodnout, dokud neuslyší také pana de Sully[53]. Ten přišel hodně dlouho poté, příkrý a drsný. Král k němu šel a řekl: „Pane de Sully, pan princ odjel a odvezl svou ženu.“ „Sire,“ řekl, „nedivím se tomu; předvídal jsem to a říkal jsem vám to. A kdybyste byl dal na radu, kterou jsem vám dal před čtrnácti dny, když odjížděl do Muretu, byl byste ho dal do Bastily, kde byste ho teď našel, a já bych vám ho byl dobře ohlídal.“ Král mu řekl: „Stalo se, o tom už nemluvme; ale co mám dělat teď? Řekněte mi své mínění.“ „Přisámbůh, nevím,“ odpověděl; „ale nechte mě vrátit se do Arzenálu, tam povečeřím a ulehnu a v noci vymyslím nějakou dobrou radu, kterou vám zítra ráno přinesu.“ „Ne,“ řekl král, „chci, abyste mi ji dal hned teď.“ „Musím si to tedy rozmyslet,“ řekl; otočil se k oknu, které hledí do dvora, a chvilku na ně bubnoval prsty. Pak přišel ke králi a ten mu řekl: „Nuže, rozmyslel jste se?“ „Ano,“ řekl. „A co je třeba udělat?“ zeptal se král. „Nic,“ odvětil. „Jak to, nic!“ řekl král. „Ano, nic,“ řekl pan de Sully. „Neuděláte-li vůbec nic a dáte najevo, že vám na tom nezáleží, bude jím každý pohrdat; nikdo mu nepomůže, ani přátelé a služebníci, které tu má; a za tři měsíce, dohnán nouzí a tím, jak málo si ho kde budou vážit, bude zase váš, za podmínek, jaké budete chtít. Kdežto dáte-li najevo, že vás to trápí a že ho chcete zpět, budou si ho cenit; zdejší lidé mu pomohou penězi; a mnozí si ho v domnění, že vám tím udělají nepříjemnost, podrží, ač by ho byli nechali být, kdybyste se o něj nestaral.“

Král, rozrušený a netrpělivý, tu radu nedokázal přijmout a přidržel se rady pana prezidenta Jeannina, která byla ráznější a víc podle jeho tehdejší nálady; a nazítří vypravil pana de Praslin[54] jak k panu princi, tak k arcivévodovi.

Chtěl jsem ta rozličná mínění, která s útěkem pana prince souvisí, vyložit podrobně; a teď dodám, že pan de Praslin zastihl pana prince a paní princeznu ještě v Landrecies. Protože s nimi o návratu nic nepořídil, jel dál do

53. Maximilien de Béthune, vévoda de Sully (1559–1641), hugenot, správce financí a velmistr dělostřelectva, nejmocnější ministr Jindřicha IV. Bydlel v Arzenálu a byl i guvernérem Bastily – proto by prince „dobře ohlídal“. Jeho výstrahu před princovým odjezdem dokládá Chantérac verši ze soudobé básně *L'Enlèvement innocent* (Nevinný únos) Clauda-Enocha Vireye.

54. Chantérac: Charles de Choiseul, markýz de Praslin, kapitán tělesné stráže, od roku 1619 maršál Francie; zemřel 1626.

Bruselu k arcivévodovi a oznámil mu, co mu král uložil. Arcivévoda byl dosti překvapen; a třebaže dal Rochefortovi, který za ním přijel od pana prince, jakousi naději, že ho ve svých zemích přijme a ochrání, vzkázal mu nyní s prosbou, aby jimi jen projel a nezdržoval se. Později však, povzbuzen domluvami markýze Spinoly[55], ho přijal a ponechal ve svých zemích. A právě to přimělo krále, aby se konečně rozhodl provést onen velký záměr, jemuž dlouho naslouchal a jehož uskutečnění často sliboval, do něhož se však až dotud nechtěl zcela pustit. Nebude od věci ani mimo náš předmět promluvit o něm teď a vzít věci od pramene, aby jim bylo lépe rozumět.

Velký záměr: Savojsko, Milán a Jülich

Ti od Náboženství[56] neměli nikdy mocnějšího nepřítele než krále španělského, ani takového, jehož by se víc báli a obávali; proto také obraceli své hlavní plány a záměry k jeho ponížení a zkáze, a kdykoli získali sluch některého knížete, vždy ho popouzeli k válce proti němu. Pánové de Bouillon, de Sully a de Lesdiguières[57], přední osoby tohoto státu a největší a nejschopnější muži hugenotské strany ve Francii, ač vždy mezi sebou znesvářeni a rozeštváni, byli přece po všechen čas zajedno v tom, že králi radili a naléhali na něho, ba že ho jitřili a rozněcovali proti domu rakouskému a zvláště proti králi španělskému. Pomáhala jim v tom vlastní náklonnost krále, kterého králi španělskému odcizila zášť pro příkoří, jež od něho utrpěl v posledních válkách, a obava z jeho velikosti, která mu ze státního zájmu musela být podezřelá. Nacházeli tedy u krále volný přístup a pokojné slyšení, ba i souhlas, když mu mluvili proti Španělsku; a bylo by došlo i k činům, kdyby král, unavený a zmožený tolika minulými válkami, s lidem zbídačeným a pokladnou vyčerpanou, nechtěl – pokud to dovolovalo dobro jeho státu a jeho čest – strávit zbytek svých dní v míru, ve šťastném a plod-

55. Ambrogio Spinola (1569–1630), janovský šlechtic a vojevůdce ve španělských službách, dobyvatel Ostende, vrchní velitel španělského vojska v Nizozemí.

56. Hugenoti, francouzští kalvinisté; jejich vyznání se úředně říkalo „náboženství domněle reformované“.

57. François de Bonne, pán de Lesdiguières (1543–1626), hugenotský vojevůdce a neomezený pán Dauphiné, starý protivník vévody savojského. Po přestupu ke katolictví se roku 1622 stal posledním konetáblem Francie. Maršálskou hůl, o níž je řeč níže, dostal podle Chantéraca ve Fontainebleau už v prvních dnech září 1609.

ném manželství, uprostřed četné rodiny a při zábavách, které ho neodváděly od věcí užitečných jeho státu, o nějž měl vždy dokonalou péči.

[Tyto důvody krále odvracely od dlouhé a nejisté války, od níž si, jak často říkal, nemohl slibovat nic než mír po velké ztrátě času, peněz a lidí, se zpustošenými hranicemi a s vrácením všeho, co si strany navzájem zabraly. Nebránily mu však, aby se nerozhodl, až uvidí dobrou příležitost. Neměl proto za zlé, když pan de Sully, vyslaný roku 1603 k novému anglickému králi Jakubovi, navrhl úzký spolek obou korun proti Španělsku[58]*. „Ale tito moudří panovníci, kteří oba přišli zdaleka k tak velikému dědictví, mysleli spíš na to, jak je dobře spravovat a zachovat, než jak je rozmnožit“, a spojili se jen úzkým přátelstvím, aniž porušili mír se Španělskem.]*

Stalo se však potom, že pan vévoda savojský[59], kníže statečný a ušlechtilý, jemuž mír a klid byly nesnesitelné, nevydržel dlouho nečinně po míru, který mu král dal počátkem roku 1601. Tento kníže plný velkých tužeb měl tu smůlu, že seděl mezi dvěma sousedy mocnějšími, než byl sám; a protože nedokázal dlouho setrvat v pokoji, stále jednoho nebo druhého ponoukal k válce a nabízel se tomu, kdo by chtěl být útočníkem. Poněvadž však král Filip III. byl panovník oddaný míru, nepochodil u něho. K tomu byl vévoda roztrpčen, že infantka Isabela dostala podílem velké země flanderské, kdežto jeho žena, infantka Kateřina[60], mu věnem přinesla jen čtyřicet tisíc dukátů roční renty, pojištěných na království neapolském, a ty mu ještě platili dost špatně. Měl za to, že když starší dostala Nizozemí, měla mladší dostat aspoň vévodství milánské; a protože je neměl, domníval se, že mu je neprávem zadržují. Proto se několikrát obrátil na krále, aby ho pohnul k válce, a nabízel mu se svou pomocí a službou i velké pletichy a tajná spojení, která prý má ve vévodství milánském.

58. Chantérac: Jakub I. nastoupil na anglický trůn 3. dubna 1603, Sullyho poselstvo se konalo v červnu téhož roku a mír mezi Anglií a Španělskem byl podepsán roku 1604.
59. Karel Emanuel I. (1562–1630), ctižádostivý a nestálý kníže, který celý život lavíroval mezi Francií a Španělskem. Mírem v Lyonu (leden 1601) po prohrané válce odstoupil Jindřichu IV. Bresse a Bugey výměnou za markrabství Saluzzo; Bassompierre se toho tažení sám účastnil.
60. Chantérac: infantky Isabela Klára Evženie a Kateřina byly dcery Filipa II. Španělského a jeho třetí ženy Alžběty Francouzské. Isabela dostala roku 1598 věnem Nizozemí; Kateřina, vévodkyně savojská, zemřela roku 1597.

Král, který povahu toho knížete znal a jeho věrnosti nedůvěřoval, se dlouho zdráhal pustit se s ním do jakéhokoli jednání. Nakonec, když mu vévoda dal vzkázat, že o své neměnné oddanosti poskytne takové záruky, jaké si Jeho Veličenstvo bude přát, dal si král poradit a vyslechl ho. Jeho Výsost savojská tehdy vyslala pána jménem hrabě Gattinara[61] a jednoho ze svých sekretářů, jemuž velmi důvěřovala; hrabě předstíral, že ho na tu cestu přemluvil jen jako společníka, a naoko jeli blahopřát k narození jednoho z dětí Francie.

Hrabě Gattinara po audienci předstíral dnu, aby měl záminku zůstat; a když se začal uzdravovat, král, který věděl, že je hráč, mu přikázal, aby s ním chodil hrát. Aby to měl hrabě večer blíž, nařídil král mně, abych ho každý večer hostil večeří; a krátce předtím, než se neslo na stůl, přicházel ke mně potají ten sekretář a říkal mu, co toho dne projednal s panem de Villeroy. Byla-li nějaká nesnáz, promluvil o ní hrabě večer před hrou s králem. Král mi prokázal tu milost, že mi věc svěřil, s přísným příkazem tajit ji před očima i vědomím celého světa; učinil to snad jen z nutnosti, z obavy, abych ji, až si jí všimnu, nevyzradil, když se schůzky konaly v mém domě.

Vévoda učinil králi několik velkých nabídek; král na ně odpověděl, že nevidí, jak by mu mohl důvěřovat, když jeho první ministr, jemuž dal za ženu svou nemanželskou sestru, pan d'Albigny[62], je duší Španěl. Vévoda tehdy králi vzkázal, že ho za několik dní zbaví z té strany všeho podezření; a učinil to: o týden později jsme slyšeli, že d'Albigny je uvězněn, a potom, že je mrtev.

Král viděl, že vévoda nežertuje, nýbrž jedná doopravdy; pobízely ho živé domluvy pana de Sully a pana de Lesdiguières, na něhož se vévoda obrátil nejdřív a který králi to spojení se Savojskem navrhl; viděl také výhody, jež z toho mohl mít, a velkorysé nabídky, které mu pan vévoda savojský činil; a podněcovala ho republika benátská, která nabízela, že se k témuž záměru

61. Chantérac: bezpochyby Filiberto Mercurino Arborio, markýz z Gattinary, velký hofmistr savojský.

62. Charles de Simiane, pán d'Albigny, někdejší ligista ve službách savojských a guvernér Savojska, velitel nezdařeného nočního přepadu Ženevy roku 1602. Jeho uvěznění a smrt se kladou patrně už do roku 1608; jednání s Gattinarou, které autor vypráví v jednom kuse, tedy nejspíš začalo dříve, než by z jeho líčení plynulo.

připojí. Uzavřel tedy s vévodou savojským přetajnou smlouvu[63], jíž sliboval svou nejstarší dceru za ženu jeho synu, princi piemontskému. Z dobytí Milána, které se mělo provést společnými zbraněmi Jeho Veličenstva, republiky a pana vévody savojského, měla Ghiara d'Adda[64] připadnout Benátčanům a zbytek vévodovi, který za to postoupí králi vévodství savojské a svůj nárok na Ženevu, jakmile bude Milán tři roky pokojně držet; králi připadne ochrana nad Janovem s místy, jež král španělský drží mezi Janovem a Provencí; vévoda savojský bude pod králem vrchním velitelem všech tří vojsk a pan de Lesdiguières jeho zástupcem, a toho Jeho Veličenstvo zároveň poctí holí maršála Francie. Dostal ji koncem roku 1609 ve Fontainebleau.

Ani všechny tyto velké výhody, ani nabídka holandských Stavů, že poruší příměří, které uzavřely na dvanáct let se Španělskem, kdykoli on bude chtít porušit mír, ho ještě nepohnuly k otevřené válce se Španělem, třebaže na něho ze všech stran prudce naléhali. Teprve smrt vévody klévského jím trochu otřásla, a ochrana, kterou arcivévoda poskytl panu princi, ho docela strhla k tomu, aby savojskou smlouvu splnil a zároveň silným vojskem napadl Nizozemí. K tomu ještě přibylo, že Jülichu se zmocnil arcivévoda Leopold[65], který tam vstoupil jako císařský komisař; král to pokládal za věc tak závažnou, že se rozhodl vyrvat to místo z rukou domu rakouského, a král anglický směřoval k témuž.

63. Smlouva byla podepsána 25. dubna 1610 v Bruzolu (Brussol) v údolí Susy, tři týdny před královou smrtí. Vražda Jindřicha IV. ji zmařila: nejstarší králova dcera Alžběta se stala královnou španělskou a princ piemontský Viktor Amadeus dostal roku 1619 mladší Kristinu.

64. Chantérac: malý kraj v Lombardii mezi řekami Addou a Seriem, sahající k bergamským horám; kdysi patřil k Bergamsku, smlouvy jej připojily k Milánsku.

65. Chantérac: Leopold, arcivévoda tyrolský, třetí syn Karla Štýrského, bratranec císaře Rudolfa II. i arcivévody Albrechta. Jako biskup pasovský a štrasburský obsadil pevnost Jülich už v červenci 1609, tedy před princovým útěkem; českému čtenáři je znám vpádem svých „pasovských“ do Čech roku 1611.

VII. Smrt Jindřicha IV. a regentství Marie Medicejské (1610–1612)

[Na počátku roku 1610 se Jindřich IV. chystá na jaře vytáhnout proti domu rakouskému: sám do Německa kvůli Jülichu, druhou armádou do Itálie, kde má Bassompierre velet lehké jízdě. Čtrnáctého května 1610 je král v Paříži zavražděn; Bassompierre s ním ještě ráno žertuje v Tuileriích, odpoledne pláče u jeho mrtvého těla, pomáhá udržet klid ve městě a slouží při pohřebních obřadech. Zbytek kapitoly líčí první léta regentství Marie Medicejské: Sullyho pád, sváry princů, Bassompierrův proces kvůli manželskému slibu slečně d'Entragues a slavný karusel na Place Royale roku 1612.]

1610: Přípravy na velkou válku

Leden. Tolik se v té věci[1] událo až do počátku roku 1610. Tehdy se pan velkovévoda[2] ujal úlohy přátelského prostředníka: obával se válek v Itálii a bál se, že zůstane-li neutrální, budou ho pustošit obě strany, a přidá-li se k jedné, bude zničen; vyjednával proto na všech stranách, aby zabránil otevřené roztržce. Vyslal spěšně markýze Bottiho do Španělska, a když tam shledal vše nakloněno míru, nařídil mu vrátit se přes Francii, aby zprostředkoval dobré narovnání, dokonce s nadějí, že bude vrácena paní princezna[3] a že se strany shodnou na někom třetím, komu by byl Jülich svěřen

1. Předchozí stránky pamětí líčí, jak se Jindřich IV. dal získat k válce proti Habsburkům: tajnou smlouvou se s vévodou savojským dohodl na dobytí španělského Milánska a zároveň se rozhodl zasáhnout do sporu o dědictví po vévodovi z Jülichu a Kleve, který roku 1609 zemřel bez dědice. O jeho země na dolním Rýně se hlásila protestantská knížata (Braniborsko a Falc-Neuburg); pevnost Jülich však obsadil arcivévoda Leopold jako komisař císaře Rudolfa II., jemuž jako lennímu pánu příslušelo o dědictví rozhodnout.

2. Chantérac: velkovévoda toskánský Cosimo II. Medicejský (1590–1621), bratranec královny Marie Medicejské. Markýz Botti di Campiglia byl jeho vyslanec.

3. Charlotte-Marguerite de Montmorency (1594–1650), dcera konetábla, od roku 1609 manželka prince de Condé. Stárnoucí Jindřich IV. se do ní vášnivě zamiloval – Bassompierre, který si ji měl původně vzít sám, se jí na královo přání vzdal –, a Condé proto s manželkou v listopadu 1609 uprchl do Bruselu pod ochranu španělského místodržícího. Král se jejího vydání domáhal jako státní záležitosti.

do úschovy; král souhlasil i s vévodou saským[4], ale protože to byla země katolická, Španěl na to přistoupit nechtěl. Nakonec se markýz Botti zeptal krále, zda by se spokojil s tím, kdyby navrhl svěřit Jülich do úschovy mně, pod podmínkou, že složím přísahu císaři, který by svolil, abych stejně přísahal i králi, že se té země nevzdám jinak než s jeho souhlasem. Král na to ochotně přistoupil; odpověď však přišla až po smrti Jeho Veličenstva, které zatím pokračovalo v přípravách k velké a mocné válce na příští jaro.

Vyslal pana maršála de Lesdiguières do Dauphiné, aby na jaře připravil vše k přechodu hor; jmenoval ho svým generálním zástupcem pod panem vévodou savojským, pana de Créquy[5] plukovníkem své pěchoty a mne plukovníkem lehké jízdy[6]. Učinil to jednoho večera, kdy jsem se toho nejméně nadál, a tak laskavě, že jsem se cítil zavázán dvojnásob.

[Král mu zároveň dal kompanii sta lehkých jezdců. Poručíkem v ní Bassompierre učinil starého kapitána la Tour, „jemuž se říkalo jeden ze čtyř evangelistů pana de Bouillon v Champagni“, kornetem pana de Bourbonne a ubytovatelem jistého Salverta; dostal také padesát mužů osobní stráže s kapitánem Comingesem a poručíkem Lambertem.[7]]

Král chtěl, abych konečně složil přísahu státního rady, kterou jsem před dvěma lety složit nechtěl, a přidal mi další čtyři tisíce tolarů penze. Zkrátka nebylo milosti, kterou by mi neprokázal: dal mi, aniž jsem ho o to žádal,

4. Chantérac: kurfiřt Kristián II. Saský; saský dům měl na jülišsko-klevské dědictví nároky opřené o staré císařské výsady. Kurfiřt byl luterán, odtud španělský odpor.
5. François de Bonne, vévoda de Lesdiguières (1543–1626), hugenotský vojevůdce a místodržící v Dauphiné, kraji sousedícím se Savojskem; maršálem Francie se stal roku 1609, konetáblem roku 1622. Bassompierre píše „des Diguières“. Charles de Créquy (asi 1578–1638), Lesdiguièrův zeť a Bassompierrův přítel, proslulý duelant, od roku 1621 maršál Francie; padl v Itálii.
6. Lehká jízda (*chevau-légers*) byla jízda v lehčí zbroji, na rozdíl od těžké jízdy, těžkooděnců (*gendarmes*). Jde o velení jízdě armády určené do Itálie. Kornet je důstojník, který nese korouhev jízdní kompanie.
7. Chantérac: Charles de Livron, markýz de Bourbonne, byl synem Bassompierrovy sestřenice; Salvert pocházel z auvergneského rodu Montrognon de Salvert; Jean de Lambert sloužil pod Bassompierrem dlouhá léta a dotáhl to na generála a guvernéra Met. Vévoda de Bouillon, kníže sedanský, byl hlavou hugenotské šlechty; „čtyřmi evangelisty“ se patrně žertem říkalo jeho čtyřem důvěrným kapitánům.

úřad, který odmítl panu d'Aiguillon[8], ačkoli ten o něj velice usiloval; řekl mu, že jej schovává pro někoho, kdo na něj ani nepomyslí.

Mezitím Entrague[9] otěhotněla.

Král na mne naléhal, abych si vzal slečnu de Chemillé, a chtěl v mé osobě obnovit vévodství Beaupréau[10]; já však vězel v největších bláznovstvích mládí, zamilován na tolika místech a na většině z nich rád viděn, že jsem neměl kdy myslet na své štěstí.

Král dal tančit balet panu dauphinovi[11]; a protože by to byla dost smutná slavnost, kdyby v ní účinkovaly jen ty malé děti, poručil král, aby dvorští galáni zatančili těsně před ním balet svůj; to jsme také udělali.

Duben. Paní princezna de Conti[12] porodila v postě dceru, která žila jen deset dní.

Královy předtuchy

Květen. Potom jsme vstoupili do toho nešťastného měsíce května, osudného pro Francii ztrátou, kterou jsme v něm utrpěli – ztrátou našeho dobrého krále!

Povím několik věcí o předtuchách smrti, které král měl a které jeho smrt předešly. Krátce před tou dobou mi řekl: „Nevím, čím to je, Bassompierre, ale nemohu se přesvědčit, že pojedu do Německa, a srdce mi neříká ani to, že ty pojedeš do Itálie.“ Několikrát řekl mně i jiným: „Myslím, že brzy umřu.“ A prvního května, když se vracel z Tuilerií velkou galerií (vždycky

8. Henri de Lorraine, vévoda d'Aiguillon (1578–1621), syn vévody de Mayenne, někdejší hlavy katolické ligy; po otcově smrti roku 1611 sám vévoda de Mayenne.
9. Marie-Charlotte de Balsac d'Entragues, mladší sestra markýzy de Verneuil, milenky Jindřicha IV.; léta byla Bassompierrovou milenkou. Bassompierre jí říká prostě „Antragues“.
10. Slečna de Chemillé byla dědičkou rodu de Scépeaux a vévodství Beaupréau v Anjou; sňatkem s ní by Bassompierre získal vévodský titul. Dědička se pak provdala do rodu de Gondi.
11. Následník trůnu, budoucí Ludvík XIII. (narozen 27. září 1601), tehdy osmiletý.
12. Louise-Marguerite de Lorraine (1588–1631), sestra vévody de Guise, druhá manželka prince de Conti; Bassompierrova nejbližší přítelkyně u dvora. Chantérac: její dcera Marie se narodila 8. března 1610 a zemřela 20. března.

se o někoho opíral, a tehdy držel z jedné strany pana de Guise[13] a z druhé mne), nepustil nás, dokud nebyl skoro u dveří královnina kabinetu. Tu nám řekl: „Neodcházejte; jdu popohnat ženu, ať se obléká, aby mě nenechala čekat s obědem“ – jídal totiž obyčejně s ní. Opřeli jsme se zatím o železné zábradlí, které hledí do nádvoří Louvru; vtom máj, který tam uprostřed vztyčili, spadl, aniž jím pohnul vítr nebo jiná zjevná příčina, a padl směrem k malému schodišti, které vede ke královu pokoji. Řekl jsem panu de Guise: „Dal bych za to něco pěkného, kdyby se to nebylo stalo; to je velmi zlé znamení. Bůh ochraňuj krále, který je májem Louvru!“ Řekl mi: „Jste blázen, že na to myslíte!“ Odpověděl jsem: „V Itálii a v Německu by takovému znamení přikládali mnohem větší váhu než my tady. Bůh zachovej krále a vše, co se ho týká!“

Král, který do královnina kabinetu jen vešel a hned zase vyšel, se k nám tichounce přikradl, aby nás vyslechl, protože si myslel, že mluvíme o nějaké ženě. Slyšel všechno, co jsem řekl, a přerušil nás: „Jste blázni, že se zabýváte všemi těmi předpověďmi. Už třicet let mi všichni hvězdopravci i šarlatáni, kteří se za ně vydávají, rok co rok předpovídají, že mi hrozí smrt; a v tom roce, kdy opravdu umřu, si lidé povšimnou všech znamení, která mě toho roku varovala, a budou si jich vážit; o těch, která se přihodila v letech předešlých, se mluvit nebude.“

Královna si obzvlášť vroucně přála být korunována ještě před královým odjezdem do Německa. Král si to nepřál, jednak kvůli výdajům, jednak proto, že velké slavnosti neměl v lásce; ale protože to byl nejlepší manžel na světě, svolil a odložil odjezd do Německa až na dobu po jejím slavnostním vjezdu do Paříže.[14] Poručil i mně, abych kvůli tomu zůstal, což jsem učinil také proto, že mě paní princezna de Conti požádala, abych byl při korunovaci a vjezdu jejím rytířem.

Dvanáctého května odjel tedy dvůr přenocovat do Saint-Denis, aby se připravil na zítřek, třináctého, kdy se konala korunovace královny; proběhla s

13. Charles de Lorraine, čtvrtý vévoda de Guise (1571–1640), syn vévody zavražděného roku 1588 v Blois; s Jindřichem IV. se smířil roku 1594 a byl guvernérem Provence. Bassompierre patřil k důvěrným přátelům jeho domu.

14. Marie Medicejská (1575–1642), provdaná za Jindřicha IV. roku 1600, dosud korunována nebyla. Korunovace měla upevnit její postavení, protože za královy nepřítomnosti měla vést regentskou vládu. Slavnostní vjezd do Paříže se měl podle Chantéraca konat v neděli 16. května.

největší nádherou, jaká byla možná. Král při ní byl neobyčejně veselý.[15] Po korunovaci došlo v domě, kde byli ubytováni vyslanci, k jakési rozmíšce mezi vyslancem španělským a benátským. Večer se všichni vrátili do Paříže.

Čtrnáctý květen 1610

Druhého dne ráno, čtrnáctého toho měsíce, se u mne zastavil pan de Guise a vzal mě s sebou za králem, který šel na mši k feuillantům[16]. Cestou nám řekli, že se vrací přes Tuilerie; šli jsme mu tedy nadejít a našli jsme ho v loubí, jak se vrací a hovoří s panem de Villeroy[17]. Opustil ho, vzal si pana de Guise a mne po obou bocích a hned nám řekl: „Jdu od feuillantů, kde jsem viděl kapli, kterou tam staví Bassompierre. Dal si nade dveře napsat: *Quid retribuam Domino pro omnibus quae retribuit mihi?* A já řekl, že pro něho, protože je Němec, by se mělo připsat: *Calicem salutaris accipiam.*“[18]

Pan de Guise se dal do hlasitého smíchu a řekl mu: „Jste podle mého soudu jeden z nejpříjemnějších lidí na světě a bylo nám souzeno, abychom patřili jeden druhému. Kdybyste byl jen člověkem prostředního stavu, měl bych vás ve svých službách, ať by to stálo cokoli; ale protože vám Bůh dal narodit se velkým králem, nemohlo být jinak, než že patřím já vám.“

Král ho objal a řekl jemu i mně: „Vy mě teď neznáte, vy dva; ale já jednoho z těchto dnů umřu, a až mě ztratíte, tehdy poznáte, zač jsem stál a jaký je rozdíl mezi mnou a ostatními lidmi.“

Řekl jsem mu na to: „Můj Bože, Sire, nepřestanete nás nikdy trápit řečmi, že brzy umřete? Taková slova není dobré říkat; budete s pomocí Boží žít

15. Chantérac: Bassompierre nesl při obřadu vlečku princezně de Conti, která sama nesla vlečku královně. Ke královu veselí Chantérac připomíná dobovou zprávu, podle níž král při vstupu do kostela, vida to množství lidí a to velké ticho, řekl nahlas: „Připomíná mi to veliký poslední soud; kéž nám Bůh dá milost, abychom se na ten den dobře připravili.“

16. Klášter feuillantů (reformovaných cisterciáků) v ulici Saint-Honoré, hned vedle zahrady Tuileries; Bassompierre tam dal postavit kapli.

17. Nicolas de Neufville, pán de Villeroy (1543–1617), státní sekretář pro zahraniční věci, který sloužil už čtyřem králům; jeden z hlavních ministrů Jindřicha IV. i regentky.

18. Žalm 116 (ve Vulgátě 115), verše 12–13: „Čím se odplatím Hospodinu za všechno, co mi prokázal? Kalich spásy vezmu.“ Král si dobírá Bassompierra pro pověstnou německou zálibu v pití.

ještě mnoho dlouhých a šťastných let. Není na světě štěstí, které by se vyrovnalo vašemu: jste teprve v květu věku, v dokonalém zdraví a tělesné síle, zahrnut ctí víc než kterýkoli smrtelník, v naprostém klidu užíváte nejkvetoucnějšího království světa, poddaní vás milují a zbožňují, máte hojnost statků a peněz, krásné zámky, krásnou ženu, krásné milenky, krásné děti, které dorůstají. Co vám ještě chybí a čeho byste si mohl přát víc?“

Tu si povzdechl a řekl mi: „Příteli, to všechno je třeba opustit.“

„A tuhle řeč také,“ odpověděl jsem, „protože vás chci o něco požádat; ale za peníze: totiž o sto zbrojí z vaší zbrojnice, které nám chybějí a které nemůžeme sehnat, ať za ně nabízíme, co chceme. Není to pro mou kompanii, ta je úplná a vyzbrojená, jak se patří; ale pan de Varennes jich potřebuje pětadvacet, pan des Bordes pětadvacet a hrabě de Charlus padesát.“

Odpověděl mi: „Bassompierre, dám vám je vydat; ale neříkejte o tom ani slovo, jinak by je po mně chtěl každý a já bych si zbrojnici vyprázdnil. Přijďte tam dnes po obědě; pojedu navštívit pana de Sully[19] a poručím mu, aby vám je vydal.“

Řekl jsem: „Sire, hned na místě dám panu de Sully peníze, které stojí, aby za ně opatřil jiné.“ A on mi odpověděl koncem jedné písně, v níž se zpívá:

Nikomu je nenabízím,

vám je ale daruji.

Políbil jsem mu ruku a odešel jsem, když vcházel do svého pokoje; šel jsem obědvat do paláce de Châlons s panem de Guise a panem de Roquelaure[20].

Po obědě jsem se stavil u d'Escures[21] na Place Royale kvůli maršrutám, které jsem potřeboval pro různé kompanie; pak jsem šel čekat na krále do Arzenálu, jak mi řekl. Ale běda, bylo to marné; neboť zakrátko přišli s kři-

19. Maximilien de Béthune, vévoda de Sully (1559–1641), hugenot, vrchní správce financí a velmistr dělostřelectva, nejmocnější ministr Jindřicha IV. Bydlel v Arzenálu (zbrojnici) u Bastily a v těch dnech stonal; král se ho odpoledne vypravil navštívit.

20. Antoine de Roquelaure (1543–1625), starý gaskoňský druh Jindřicha IV., správce královy šatny, od roku 1614 maršál Francie.

21. Chantérac: Pierre Fougeu, pán d'Escures, nejvyšší ubytovatel královských vojsk, který vydával kompaniím pochodové rozkazy (maršruty).

kem, že král byl zraněn a že ho vezou zpátky do Louvru.[22] Běžel jsem jako smyslů zbavený, vzal jsem prvního koně, kterého jsem našel, a hnal se tryskem k Louvru. Před palácem de Longueville jsem potkal pana de Blérancourt, který se z Louvru vracel a pošeptal mi do ucha: „Je mrtev!“

Běžel jsem až k závorám, které obsadily francouzské a švýcarské gardy se sklopenými píkami; prošli jsme, pan velký podkoní[23] a já, pod závorami a běželi jsme do králova kabinetu. Tam jsme ho uviděli nataženého na lůžku; pan de Vic[24], státní rada, seděl na témž lůžku, přiložil mu k ústům svůj řádový kříž a připomínal mu Boha. Milon, jeho první lékař, stál v uličce u lože a plakal, a byli tam ranhojiči, kteří ho chtěli ošetřit; ale byl už mrtev. Jednu věc jsme přece viděli: vydal vzdech, což ve skutečnosti nebylo nic než vzduch, který vycházel ven; tu první lékař vykřikl: „Ach, je konec, skonal!“

Pan velký podkoní, jak přišel, poklekl v uličce u lože a držel ho za ruku, kterou líbal; já se vrhl k jeho nohám, objímal jsem je a hořce plakal. Vtom přišel pan de Guise, také v pláči, a šel ho obejmout.

V téže chvíli přišla Catherine, královnina komorná, zavolat pana de Guise, pana velkého podkoního a mne. Našli jsme královnu na letním lůžku v jejím malém kabinetě, ještě neoblečenou a neučesanou, v nesmírném zármutku; byli u ní pan kancléř[25] a pan de Villeroy. Všichni tři jsme poklekli, jeden po druhém jí políbili ruku a ujistili ji svou věrností v jejích službách. Tu jí pan de Villeroy řekl:

„Madame, ten nářek a ty slzy je třeba odložit a nechat si je na dobu, až zajistíte bezpečí pánům svým dětem a sobě. Poručte, prosím, panu de Guise, aby šel na radnici s tolika lidmi, kolik jich dokáže shromáždit, a přiměl

22. Bassompierre sám u činu nebyl a nelíčí jej. Král vyjel po čtvrté hodině z Louvru v otevřeném kočáře, provázen vévodou d'Épernon a několika dalšími pány. V úzké ulici de la Ferronnerie kočár uvázl mezi vozy; François Ravaillac z Angoulême, katolický blouznivec, vyskočil na kolo a bodl krále nožem do hrudi. Jindřich IV. zemřel během několika okamžiků, ve věku 56 let. Ravaillac byl 27. května 1610 na náměstí Grève roztrhán koňmi.

23. *Monsieur le Grand*: Roger de Saint-Lary, vévoda de Bellegarde (1562–1646), velký podkoní Francie a první komoří, oblíbenec už Jindřicha III.; Bassompierrův přítel.

24. Chantérac: Méry de Vic, pán d'Ermenonville, státní rada, od roku 1621 strážce pečetí; zemřel 1622.

25. Nicolas Brulart de Sillery (1544–1624), kancléř Francie od roku 1607; s Villeroyem a prezidentem Jeanninem tvořil trojici „starých ministrů“, kteří řídili první léta regentství.

městskou radu, aby přišla uznat krále a vás. Pan de Bassompierre ať vezme, co se mu podaří sebrat z těch mnoha lehkých jezdců, kteří jsou pod jeho velením a jsou teď v Paříži, a ať projíždí městem, aby utišil zmatek a vzbouření. Nezklamte sama sebe, Madame, ani to, co vám má být tak drahé, totiž své děti. Pan velký podkoní zůstane u králova těla a bude-li třeba, u pana dauphina."

Paříž po králově smrti

Požádala nás tedy, abychom se vydali na cestu, a my to bez meškání udělali. Vyvedli nás ven míčovnou; šli jsme pěšky do mého domu, kde jsem našel množství lidí, kteří se tam na tu zprávu sběhli. Pan de Guise byl sám a pěšky a požádal mě, abych ho s těmi, které mám, doprovodil na radnici; mohlo jich být čtyřicet jezdců. Ale protože se v takovém úžasu každý připojí k většímu počtu, všichni, kdo pobíhali zděšeně městem, se přidali k nám, takže nás bylo přes tři sta koní, když jsme dorazili k radnici. Tam jsem nechal pana de Guise s částí toho houfu a táhl jsem ke hřbitovu Saint-Jean.

Když jsme odtud vyjížděli do ulice Saint-Antoine, potkali jsme pana de Sully s nějakými čtyřiceti jezdci. Když byl blízko nás, začal s uplakaným výrazem mluvit: „Pánové, je-li služba, kterou jste zasvětili králi, jehož jsme k svému velikému neštěstí právě ztratili, vtištěna ve vaší duši tak hluboko, jak má být u všech dobrých Francouzů, přísahejte teď hned, že zachováte králi, jeho synu a nástupci, tutéž věrnost, kterou jste prokazovali jemu, a že nasadíte svou krev a svůj život, abyste pomstili jeho smrt."

„Pane," odpověděl jsem mu, „tu přísahu dáváme skládat jiným my, a nepotřebujeme, aby nás někdo vybízel k věci, k níž jsme tolik zavázáni."

Nevím, zda ho má odpověď zarazila, nebo zda začal litovat, že se odvážil tak daleko ze své pevnosti; ihned odjel, obrátil se k nám zády a šel se zavřít do Bastily; zároveň poslal pobrat všechen chléb, který se dal najít na

tržištích a u pekařů. Vypravil také spěšně posla k panu de Rohan[26], svému zeti, aby dal obrátit šest tisíc Švýcarů, kteří stáli v Champagni a jejichž byl generálním plukovníkem, a táhl přímo na Paříž. To se pak stalo jednou ze záminek, jichž se použilo, aby byl odstraněn od vlády; a k tomu ještě to, že se nedal nijak přemluvit pány de Praslin[27] a de Créquy, kteří ho přišli vyzvat, aby se představil králi jako všichni ostatní velmoži. Přišel až nazítří, kdy ho pan de Guise s námahou přivedl; teprve potom odvolal svého zetě se Švýcary, kteří už postoupili o den pochodu k Paříži.

Pan d'Épernon[28], který nejprve zjednal potřebný pořádek mezi francouzskými gardami před Louvrem a pak přišel políbit ruku králi a královně, jeho matce, byl od ní poslán do parlamentu. Měl tam přednést, že královna má listiny o regentství, které jí vystavil zesnulý král před zamýšleným odjezdem do Německa; že už jednou, když ve Fontainebleau tak těžce stonal, měl v úmyslu prohlásit ji regentkou po své smrti; že to přísluší jí spíše než komukoli jinému; že naléhavost věci žádá, aby se to rychle opatřilo, a že je v zájmu státu, aby o tom bez odkladu rozhodli. To také učinili a prohlásili ji regentkou Francie po dobu nezletilosti krále[29]. Toho dala královna několik dní spát ve svém pokoji, až do pohřbu zesnulého krále, po němž se ujal svých komnat.

Všichni přítomní velmoži a princové o závod projevovali horlivost ve službě králi a poslušnost královně; a pan de Nevers[30], který tehdy velel armádě v Champagni, jí dal složit přísahu na jejich jméno.

26. Chantérac: Henri, vévoda de Rohan (1579–1638), se roku 1605 oženil se Sullyho dcerou a téhož roku se stal generálním plukovníkem Švýcarů. Později vůdce hugenotských povstání; úřad generálního plukovníka Švýcarů od něho roku 1614 převzal právě Bassompierre. Sully sám byl kapitánem Bastily, kde ležel královský poklad; jako hugenot se zřejmě obával, že vražda je počátkem všeobecného útoku na jeho souvěrce.

27. Charles de Choiseul, markýz de Praslin (1563–1626), kapitán královy tělesné stráže, od roku 1619 maršál Francie.

28. Jean-Louis de Nogaret de La Valette, vévoda d'Épernon (1554–1642), někdejší oblíbenec Jindřicha III. Chantérac připomíná, že byl generálním plukovníkem francouzské pěchoty, a velel tedy i gardám. Seděl v kočáře vedle krále, když byl zavražděn.

29. Pařížský parlament nebyl sněm, nýbrž nejvyšší soudní dvůr království, který zapisoval královské edikty. Že právě on prohlásil regentství, a to ještě v den vraždy, nemělo obdoby. Ludvíku XIII. bylo osm a půl roku. Regentství Marie Medicejské trvalo formálně do roku 1614, fakticky vládla až do převratu roku 1617.

30. Charles de Gonzague, vévoda de Nevers (1580–1637), francouzský velmož z mantovského rodu, guvernér Champagne; roku 1627 zdědil Mantovu.

Večer bylo královo tělo ošetřeno a omyto s týmž obřadem, jako by byl naživu: pan de Mayenne mu podal košili, pan velký podkoní sloužil a mně poručili sloužit také a zastoupit místo pana de Bouillon.[31]

Regentství a pohřební obřady

Druhého dne ráno, v sobotu patnáctého května, se všichni princové, vévodové, korunní hodnostáři a ostatní členové rady shromáždili v Louvru, kde bylo jednomyslně a bez jediného odporu potvrzeno, co bylo v parlamentu učiněno pro regentství královny. Aby se tomu dodalo větší váhy, usoudilo se, že je třeba dovést krále k augustiniánům, kde tehdy parlament zasedal[32]; tam bylo za zasedání pairů regentství znovu potvrzeno a král je vlastními ústy schválil. Pak se vrátil do Louvru.

Tělo zesnulého krále bylo vystaveno v úmrtní komnatě, kde je kropili svěcenou vodou až do páté hodiny odpolední, kdy bylo otevřeno; a já byl určen, abych při tom byl jako svědek spolu s pány prvními komořími a čtyřmi či pěti dalšími pány či státními rady. Měl dvě rány, které mu vnikly do těla; jedna byla lehká, ale druhá mu proťala tepennou žílu[33]. Byl velmi dobré tělesné soustavy a neměl v těle nic, co by nesvědčilo o dlouhém životě; podle svědectví přítomných lékařů a ranhojičů to byl nejsilnější žaludek, jaký kdy viděli. Levou plíci měl trochu přirostlou k žebrům.

Potom uložili jeho vnitřnosti do nádoby a srdce do olověné schránky, kterou odnesli k jezuitům[34]; tělo nabalzamovali a uložili do rakve. Spočívalo osm nebo deset dní v téže komnatě, kde stály po stranách dva oltáře, u nichž se sloužily mše, dokud to čas dovoloval, za přítomnosti množství mnichů a královských almužníků, kteří se tam dnem i nocí modlili. Vedle

31. Chantérac: vévoda de Mayenne byl velkým komořím Francie, Bellegarde a Bouillon prvními komořími; podávat králi košili bylo výsadou nejvyššího přítomného hodnostáře komory. Charles de Lorraine, vévoda de Mayenne (1554–1611), někdejší vůdce katolické ligy proti Jindřichu IV., zde králi prokazuje poslední službu; Bassompierre mu říká „pan du Maine“.

32. Chantérac: parlament se do kláštera augustiniánů (na levém břehu Seiny) přestěhoval kvůli přípravám, které se v Justičním paláci konaly ke královninu vjezdu.

33. *Veine artérieuse*, ve staré anatomii velká céva vedoucí mezi srdcem a plícemi. Podle pitevní zprávy královských lékařů vnikla druhá rána mezi žebry do levé plíce a proťala velkou cévu těsně nad srdcem; byla okamžitě smrtelná.

34. Jindřich IV. odkázal své srdce jezuitské koleji v La Flèche, kterou sám založil; jezuité je z Paříže odvezli počátkem června.

úředníků jeho domu byli určeni také šlechtici a páni, kteří se střídali po dvou hodinách ve dne i v noci. Hlavní je hodina od desáté do dvanácté dopoledne, a na tu jsme byli určeni pan hrabě a pan de Guise, pan d'Épernon, pan maršál de Lavardin, pan de Créquy, Saint-Luc, la Rochefoucauld, hrabě de Gurson, Noirmoutier, Termes a já[35], a to v místnosti, které se říká úmrtní komnata, potom v síni s podobiznou a v síni smuteční; tehdy jsme tam ovšem stáli jen v dlouhých pláštích.

V úterý osmnáctého[36] přijel pan hrabě s nějakými dvěma sty jezdci, které sebral mezi svými služebníky a přáteli; ale protože našel všechno už vyřízeno, nezbylo mu než se královně podrobit. Ta mu přesto dala místodržitelství v Normandii, které držel král, dokud byl dauphinem.

Tehdy se rozhodlo rozpustit armádu, která už měla vstoupit do Itálie; velitelům dali měsíční žold, aby jej rozdělili vojákům, kteří ještě ani nebyli docela postaveni do pole. Z armády, která stála v Champagni, ponechali deset tisíc pěších, totiž sedm tisíc Francouzů a tři tisíce Švýcarů, aby je poslali k Jülichu, a zbytek propustili.

V téže době dostal markýz Botti, který vyjednával o narovnání, plnou moc nabídnout královně, že vévodství jülišské bude dáno do úschovy mně; že na ně složím přísahu císaři, králi, králi španělskému, králi anglickému a Stavům[37] a že se ho nevzdám jinak než s jejich společným souhlasem a teprve, až bude rozhodnuto, komu má patřit. Královna matka byla velmi ráda, že se jí hned na počátku regentství přihodila věc tak čestná, totiž že k svěření úschovy byl vybrán její vlastní služebník (po králově smrti si mě totiž podržela se čtyřmi tisíci tolary penze), a chtěla k tomu mít souhlas

35. *Monsieur le Comte*: Charles de Bourbon, hrabě de Soissons (1566–1612), princ královské krve, bratranec Jindřicha IV. a velmistr královského domu. Přijel ovšem až několik dní po vraždě, jak autor sám uvádí níže. Ostatní podle Chantéraca: Jean de Beaumanoir, markýz de Lavardin, maršál od roku 1595 (zemřel 1614); François de La Rochefoucauld (1588–1650), později první vévoda toho jména a otec autora *Maxim*; Frédéric de Foix, hrabě de Gurson; Louis de la Trémoille, markýz de Noirmoutier (1584–1613). Saint-Luc byl Bassompierrův švagr, manžel jeho sestry; baron de Termes byl bratr vévody de Bellegarde.

36. Chantérac: podle deníku Pierra de l'Estoile se hrabě de Soissons vrátil už v pondělí 17. května „s velkým průvodem“; dvůr opustil několik dní předtím po hádce s králem.

37. Generální stavy Spojených nizozemských provincií, od roku 1609 v příměří se Španělskem. Z úschovy sešlo; Jülich v září 1610 dobyla protestantská knížata s nizozemskou a francouzskou pomocí.

krále anglického a holandských Stavů. Král anglický svolil ochotně; Holanďané však nechtěli a připravili mé štěstí o výhodu, která pro mne tolik znamenala.

Všechna města a provincie království přicházely po králově smrti o závod skrze své vyslance pozdravit krále a uznat královnu regentkou.

Tělo krále bylo přeneseno do paradní síně čili síně s podobiznou[38], které se sloužilo, jako by král žil. Tu jsme tehdy přicházeli střežit v dlouhých rouchách, s kápí přes rameno a se čtverhranným biretem na hlavě, což trvalo přes tři neděle. Po nich byla podobizna odstraněna, síň potažena černě a rakev odkryta; místo lože na ní ležel příkrov z černého sametu. Tehdy jsme tělo střežili s kápí na hlavě; a král přišel s velkým obřadem pokropit svěcenou vodou tělo krále, svého otce. Druhého dne bylo tělo přeneseno do Notre-Dame, den nato do Saint-Lazare a odtud do Saint-Denis, a následujícího dne se konaly zádušní bohoslužby a pohřební řeč.[39]

Po pohřbu: návrat pana prince a korunovace v Remeši

Krátce po pohřbu zesnulého krále vyjel pan princ[40], který se uchýlil do Milána, ke dvoru. Při jeho příjezdu mu vyjelo vstříc přes patnáct set šlechticů, pánů i princů. Cestou dal v Saint-Denis sloužit mši za zesnulého krále; pak v tom velkém průvodu přišel složit poklonu králi a královně regentce, která mu několik dní nato (v srpnu) darovala palác de Gondi, koupený za čtyřicet tisíc tolarů.

Entrague porodila sedmnáctého srpna.[41]

38. Podle starého obřadu byla na parádním loži vystavena vosková podoba zesnulého krále v korunovačním rouchu a dvůr jí po řadu dní sloužil jako živému: prostíral se jí stůl a nosila se jídla. Teprve potom byla síň potažena černě.

39. Chantérac: tělo bylo neseno do Notre-Dame 29. června, do Saint-Denis 30. června a pohřební obřad se konal 1. července 1610. „Saint-Ladre“ je klášter Saint-Lazare na cestě z Paříže do Saint-Denis.

40. *Monsieur le Prince*: Henri II. de Bourbon, princ de Condé (1588–1646), první princ královské krve. Chantérac: z Milána odjel 9. června do Bruselu, odtud 6. července do Paříže, kam vjel 16. července; manželku s sebou nepřivezl a v Bruselu ji ani nechtěl vidět.

41. Chantérac: slečna d'Entrague dala život synovi, který dostal jméno Louis a později nosil jméno Bassompierre. Stal se duchovním a zemřel jako biskup v Saintes.

Září. Král se v září vydal do Remeše, aby se dal korunovat; to se stalo desátého října, a nazítří vykonal obřad řádu svatého Ducha[42], při němž učinil pana prince rytířem.

Já mezitím odjel do Lotrinska, kam král poslal jako svého vyslance pana de Richelieu[43] navštívit vévodu lotrinského.

Paní hraběnka d'Auvergne odjela do Flander za paní princeznou, svou sestrou, a po návratu z korunovace ji přivedla zpět panu princi, jejímu manželu.

Vrátil jsem se ke dvoru (v říjnu), kde se markýz d'Ancre[44] dostal do sporu s panem velkým podkoním, jehož jsem byl přítelem; královna mi však poručila, abych stál při markýzi d'Ancre, což jsem učinil s řadou svých přátel, kteří mě chtěli doprovodit.

1611: Sullyho pád a svár princů

Leden. Rok 1611 začal odstraněním pana de Sully, který byl na naléhání a pletichami obou princů královské krve odsunut od vlády. Vzali mu vrchní správu financí a opatrování královského pokladu a zároveň Bastilu, kterou si královna vzala pro sebe a svěřila do opatrování panu de Châteauvieux a pod ním jednomu ze svých stolníků.[45]

[Finance dostali na starost tři ředitelé, páni de Châteauneuf, prezident de Thou a prezident Jeannin; ten k tomu obdržel úřad generálního kontrolora financí, „což mu dalo veškerou správu do rukou“, kdežto druzí dva jen za-

42. Nejvyšší francouzský rytířský řád, založený roku 1578 Jindřichem III.; počet rytířů byl omezen na sto a přijetí bylo vrcholem dvorské kariéry. Bassompierre o ně usiloval řadu let. Chantérac opravuje datum: korunovace se konala 17. října 1610.

43. Nejde o pozdějšího kardinála, tehdy mladého biskupa v Luçonu, nýbrž patrně o jeho staršího bratra Henriho du Plessis de Richelieu, dvořana regentky.

44. Concino Concini (asi 1575–1617), Florenťan, manžel královniny důvěrnice Leonory Galigaï, všemocný oblíbenec regentky; markýzem d'Ancre od roku 1610, později maršálem Francie, ačkoli nikdy nevelel vojsku. Roku 1617 byl na rozkaz Ludvíka XIII. zastřelen před Louvrem.

45. Princ de Condé a hrabě de Soissons. Sully se vzdal úřadů koncem ledna 1611 a odešel na své statky; žil ještě třicet let a sepsal paměti. Pan de Châteauvieux byl královnin čestný rytíř.

sedali.[46] *Pro doprovod krále na cestách byly postaveny kompanie jeho těžké jízdy (gendarmes) a lehkých jezdců, každá o dvou stech mužích; těžkooděnci tehdy prošli Paříží „ve velmi krásné výstroji“.]*

Pan vévoda de Guise se už za života zesnulého krále začal velmi tajně ucházet o paní de Montpensier[47]; neodvažoval se to však dát najevo, protože král by k tomu sotva svolil. Po jeho smrti ta věc znovu ožila, a třebaže se pan hrabě a pan d'Épernon všelijak snažili zabránit jejímu dovršení a paní de Verneuil[48] nadělala hluku kvůli jakýmsi svatebním článkům, přece se sňatek uskutečnil kolem masopustu v paláci de Montpensier v ulici de Grenelle, který dnes patří panu de Bellegarde.

Tři dny po té svatbě[49] se stalo, že se pan princ de Conti[50] pohádal s panem hrabětem de Soissons, svým bratrem, protože se jejich kočáry při míjení srazily a jejich kočí se poprali. Pan de Guise, jemuž královna ještě téhož večera poručila, aby zašel za panem princem de Conti a tu hádku utišil, vyjel druhého dne ráno z paláce de Montpensier, kde spal, do opatství Saint-Germain, kde pan princ de Conti bydlel; měl s sebou pětadvacet nebo třicet jezdců. Náhodou jel kolem paláce de Soissons, protože tudy vedla jeho cesta. To pana hraběte urazilo; vzkázal svým přátelům, ať k němu přijdou, a říkal jim, že ho pan de Guise přijel vyzývat. Tu se přátelé pana de Guise seběhli do paláce de Guise v takovém zástupu, že se tam sešlo přes tisíc šlechticů. Pan hrabě poslal poprosit pana prince, aby k němu přišel, a společně šli do Louvru žádat královnu, aby jim zjednala zadostiučinění za opovážlivost pana de Guise. Pan princ si nicméně v té věci hrál na přátel-

46. Chantérac: Guillaume de l'Aubespine, baron de Châteauneuf, státní rada; Jacques-Auguste de Thou (zemřel 1617), prezident pařížského parlamentu – proslulý dějepisec své doby. Pierre Jeannin (1540–1622), někdejší rádce ligy, byl jedním z nejzkušenějších ministrů Jindřicha IV.

47. Chantérac: Henriette-Catherine de Joyeuse (1585–1656), dědička domu de Joyeuse, od roku 1608 vdova po vévodovi de Montpensier, princi královské krve. Byla neteří vévody d'Épernon; hrabě de Soissons zase chtěl její dceru, nejbohatší dědičku Francie, pro svého syna.

48. Henriette de Balsac d'Entragues, markýza de Verneuil (1579–1633), dlouholetá milenka Jindřicha IV., sestra Bassompierrovy Entragues. Tvrdila, že jí vévoda de Guise dal manželský slib.

49. Chantérac: podle deníku Pierra de l'Estoile se svatba slavila ve středu 5. ledna 1611 ve čtyři hodiny ráno a hádka obou princů se strhla 10. ledna, tedy pět dní po ní; autor ji v rukopise mylně klade do března.

50. Chantérac: François de Bourbon, princ de Conti (1558–1614), strýc prince de Condé a nevlastní bratr hraběte de Soissons; od roku 1605 manžel sestry vévody de Guise. Byl téměř hluchý a špatně mluvil.

ského prostředníka a říkal, že se nestaví na žádnou stranu a chce je jen smířit a zabránit nepořádku.

Ta rozmíška trvala celý ten den i den následující, kdy královna z obavy před větším nepořádkem dala rozkaz, aby řetězy byly připraveny k natažení[51] na první povel a aby ve čtvrtích byli hotovi chopit se zbraní na první rozkaz, který pošle.

Celý další den se zatím marně hledaly cesty k narovnání; každý z obou princů měl u sebe jednoho kapitána tělesné stráže, aby ho hlídal. Večer poslal pan princ požádat pana de Guise, aby mu poslal některého ze svých důvěrných přátel. Pan de Guise se poradil s princi a pány, kteří při něm stáli, koho má pro to poselství vybrat, a nakonec mě na jejich radu požádal, abych šel já.

Poselství k panu princi

Našel jsem ho u pana de Beaumont na place Dauphine a pozval mě k večeři. Po večeři se se mnou uchýlil do jedné komnaty a začal mi vykládat, jakou náklonnost chová k panu de Guise; že si ho, jak myslí, velice zavázal, když se ukázal neutrálním ve věci, v níž jde o zájem jeho domu, jehož je prvním princem, a tedy po domě královském hlavou; že by to pana de Guise mělo vést nejen k tomu, aby dal na jeho radu, ale aby se řídil jeho názory a úmysly. On však že kvůli velkému počtu přátel, které při této příležitosti našel, zpyšněl a chce jednat jako rovný s rovným s princi královské krve, kteří mohou být jeho králi a pány, a to že ho uráží. Nepřistoupí-li pan de Guise na to, co on k urovnání sporu navrhl, prohlásí se otevřeně proti němu a pro pana hraběte, svého strýce, jak by mu ostatně velela povinnost, kdyby mu v tom nebránila zvláštní náklonnost k panu de Guise. Žádal mě, abych mu vyřídil, co mi řekl, a nadto mu oznámil, že prohlásí-li se proti němu, dvě třetiny těch, kdo při něm stojí, v tu chvíli odejdou k panu princi, jak mu většina z nich vzkázala.

51. Pařížské ulice se na nárožích uzavíraly železnými řetězy, aby se zabránilo pohybu jízdy; natahovala je měšťanská milice jednotlivých čtvrtí.

Řekl jsem mu, že jsem za ním přišel jen proto, abych vyslechl, co mi ráčí říci, a vyřídil to pak panu de Guise týmiž slovy, jak jsem to slyšel; že to jistě udělám a nabízím se nadto, že mu přinesu odpověď. A pak jsem zmlkl.

Pan princ, který má rád, když se mu odpovídá a když se jeho názorům odporuje, aby je mohl podepřít důvody – a je to vpravdě nejobratnější a nejschopnější princ, s jakým jsem kdy měl co dělat –, mi nato řekl: „Pojďte sem, pane de Bassompierre. Nemám pravdu, když tohle panu de Guise vzkazuji a když se od něho chci odvrátit a opustit ho, nechce-li se řídit mými radami a zachovávat úctu, která se sluší a náleží princům královské krve?“

„Pane,“ odpověděl jsem, „vám nikdo nemůže radit, aniž se dopustí troufalosti a domýšlivosti; jste tak obratný a schopný, že k tomu, co říkáte nebo navrhujete, nelze nic přidat. Přesto, když mi poroučíte, abych s vámi mluvil upřímně, učiním to s úctou a pokorou, jimiž jsem povinen, a řeknu vám, že ten zvláštní projev přátelství, který jste prý dal panu de Guise najevo, jsem při této příležitosti příliš neviděl, a ještě méně tu neutralitu, o níž mi mluvíte. Stala se totiž jediná věc, totiž že se šlo ke královně žádat spravedlnost proti panu de Guise, a k tomu jste přišel za panem hrabětem do jeho domu, abyste ho doprovodil; vy jste ho uvedl a jeho žádost jste jakoby podepsal. Několikrát jste byl za panem hrabětem, a do paláce de Guise jste nevkročil. Řeknete mi možná, že pan hrabě je váš strýc; tím je ovšem také pan princ de Conti, a starší než pan hrabě. Ten se přestěhoval do paláce de Guise a je to on, kdo má spor se svým bratrem, a ne pan de Guise, který ne úmyslně (jak je hotov odpřisáhnout), ale protože tudy vedla jeho cesta, ne okázale, neboť měl s sebou jen své domácí lidi, projel ne před branou, nýbrž kolem jednoho rohu domu pana hraběte. To je všechno, čím se mohl prohřešit proti úctě, kterou je povinen princům královské krve a kterou vždy zachová, dokud nepůjde o jeho čest a dokud nebude potupena jeho osoba.“

[Bassompierre pak ještě dlouze vykládal, že pan de Guise si zprostředkování pana prince bude vždy pokládat za čest, že však není povinen žádným zadostiučiněním, protože nikoho neurazil; ochotně prohlásí, že kolem domu pana hraběte projel bez zlého úmyslu, ale omlouvat se za to, že jel „volnou a průjezdnou ulicí“ se svým obvyklým průvodem a že bude vždy

stát při svém švagrovi princi de Conti, to neudělá nikdy. Přátele si nesháněl: když za ním Bassompierre přišel, nebyli v paláci de Guise kromě domácích ani čtyři šlechtici, a ten velký zástup se seběhl sám od sebe. Nakonec si dovolil připomenout, že přátelstvím a službou takového prince, jako je pan de Guise, by pan princ neměl pohrdat, když mu „touto malou ukázkou" předvedl, s jakým průvodem a počtem přátel by mu jednou mohl posloužit.]

Odpověděl mi, že to, co jsem mu řekl, vzal dobře a velmi dobře to přijal a že je z toho o mnohém třeba uvážit; že je však také třeba, aby přátelé pana de Guise a ti, jimž důvěřuje, podporovali spíše narovnání než svár, který jim nakonec může mnohem víc uškodit než prospět; že jsme si už pana de Guise svou pomocí zavázali, máme se s tím spokojit a přispět ke smíru. Ujistil jsem ho, že nejen já, který mezi tolika princi, vévody a hodnostáři, kteří při panu de Guise stojí, znamenám málo, ale všichni, jichž si váží a s nimiž se v té věci radí, k narovnání směřují a zcela se k němu kloní.

Tu mě propustil s prosbou, abych k tomu smíru pomáhal, jak jen budu moci, a že mě pak zase usmíří s panem hrabětem; za to jsem mu co nejpokorněji poděkoval. Rozloučil jsem se tedy s ním, a když jsem odcházel, řekl mi, že markýz de Noirmoutier a mnozí jiní, kteří stojí při panu de Guise, mu vzkázali, že prohlásí-li se proti němu, opustí ho, a že on jim nechtěl bránit, aby za ním přišli. Odpověděl jsem mu se smíchem: „Pane, kdyby markýz de Noirmoutier a ti ostatní, o nichž mluvíte, opustili dvůr paláce de Guise, tráva by tam proto ještě nerostla. Ale je třeba je smířit, a jsem si jist, pane, že z té strany pana de Guise potíž nevzejde, pokud se po něm budou chtít jen věci rozumné."

Nato jsem se vrátil do paláce de Guise, kde jsem vylíčil, co mi bylo řečeno a co jsem odpověděl, a bylo to shledáno dobrým. Nazítří, po mnoha pochůzkách sem a tam, byl smír uzavřen a pan de Mayenne promluvil za pana de Guise a jeho jménem.

Smrt krále zabránila konání saintgermainského jarmarku[52]; cizím kupcům, kteří na něj přijeli, však dovolili prodávat v halách v Tuileriích, kde se dávaly schůzky, jako by se to dělalo na trhu.

Manželský slib slečně d'Entragues

Pan hrabě se smrtelně rozhněval na ty, kdo při panu de Guise v jeho sporu stáli, a zvlášť na mne, protože jsem se předtím hlásil k jeho služebníkům a protože jsem to byl já, kdo konal pochůzky a přel se o podmínky jejich smíru. Aby se pomstil, chtěl, abych přestal vídat Entragues, a dal vzkázat jejímu otci, bratrům a matce, že svými dlouhými styky s jejich dcerou a sestrou zneuctívám jejich dům; že je s nimi jaksi spřízněn, a proto mu na tom záleží. Poslal pro paní d'Entragues[53] a mluvil s ní stejným způsobem.

Věc se měla takto. Když předešlého léta paní d'Entragues zpozorovala těhotenství své dcery, vyhnala ji z domu. Ta mě dala poprosit, abych jí dal manželský slib, aby matku uchlácholila, a nabídla mi všechny protisliby, jaké si od ní budu přát; chce jej prý jen proto, aby mohla v klidu a s matčinou pomocí slehnout. Šel jsem se poradit s pány Chauvelinem, Bouthillierem a Arnauldem, proslulými advokáty[54], a ti mi řekli, že závazek, k němuž existuje kvitance, je bez účinku, že je však přesto vždycky nejlepší žádný nedávat. Ale protože jsem jí chtěl vyhovět, dal jsem jí ho; a ona mně několik dopisů, v nichž jej prohlašovala za neplatný. Matka však viděla slib, a ne dopisy o jeho neplatnosti, a řekla tehdy panu hraběti, že není tak neobratná, jak si myslí, a že je si svou věcí dobře jista. Když na ni pan hrabě naléhal, řekla mu, že má ode mne manželský slib pro svou dceru, které jsem udělal dítě. Tu ji pan hrabě, celý rád, že našel příležitost, jak mi uškodit, ujistil svou ochranou a požádal ji, aby se v té věci řídila jeho radou; sliboval, že ji z ní šťastně vyvede.

52. Velký výroční trh na předměstí Saint-Germain, který začínal počátkem února a trval několik týdnů; byl střediskem pařížské zábavy, her a milostných schůzek.

53. Marie Touchet (1549–1638), v mládí milenka krále Karla IX., jemuž porodila syna, hraběte d'Auvergne; později manželka Françoise de Balsac d'Entragues a matka markýzy de Verneuil i Bassompierrovy milenky. Příbuzenství hraběte de Soissons s rodinou bylo podle Chantéraca vzdálené, přes rod de Rohan.

54. Chantérac: Jacques Chauvelin a Claude Bouthillier se roku 1613 stali rady pařížského parlamentu; Antoine Arnauld (zemřel 1619) byl nejslavnější advokát své doby a otec rodiny Arnauldů, proslulé později v dějinách jansenismu.

Ta bláznivá ženská se, aby ukojila hněv pana hraběte, vydala docela do jeho rukou; a on jí poradil, aby na mne naléhala, ať slib splním, a kdybych odmítl, aby mě dala předvolat před oficiála[55]. První radu splnila do puntíku. Já se té žádosti vysmál a dal jsem jí ostře promluvit do duše Richelieuem, jehož jsem k ní poslal; a ona mě dala předvolat asi čtrnáct dní před Velikonocemi. Chvilku předtím jsem dostal dopis, který mě nesmírně potěšil, a vracel jsem se právě domů, když mi soudní posel to předvolání podal a po něm několik dalších lidí prosebné listy, abych jim něco dal. Myslel jsem, že ten lístek patří k nim a je téhož druhu, strčil jsem si ho s ostatními do kapsy a dva dny jsem nevěděl, co to je, až jsem dal několik papírů sekretáři, aby se podíval, oč jde; ten předvolání uviděl a přinesl mi ho.

Brzy jsem poznal ruku, která po mně ten kámen hodila, a pan hrabě hlasitě rozhlašoval, že mě přivede do stavu, v němž zahynu já, nebo má čest. Svolal jsem poradu svých advokátů, abych věděl, jak si mám v té věci počínat. Byli jednomyslně toho mínění, že se před soudem nemohu a nemusím ničeho bát, že se však je co obávat nepřítele tak mocného, jako je pan hrabě, když se do toho pustil; radili mi, abych věc protahoval, dokud mi čas nebude příznivější. Královna se otevřeně postavila za mne a ve všem, v čem jsem potřeboval její pomoc, mi prokázala tu milost, že jí v můj prospěch užila. Odjel jsem tedy do Fontainebleau a oddaloval nová předvolání před pařížského oficiála, a když už to dál nešlo, odvolal jsem se ze všeho, co podnikl, do Sens.[56]

Jaro a podzim ve Fontainebleau

Duben. Když jsme byli ve Fontainebleau, přijel na Bílou sobotu, právě když jsem vykonal velikonoční zpověď a přijímání, markýz Spinola[57], a královna mi poručila, abych ho přijal a pohostil. Učinil jsem to a dal jsem

55. Církevní soudce, který jménem biskupa rozhodoval mimo jiné o platnosti manželských slibů a manželství. Od pařížského oficiála se bylo možno odvolat k arcibiskupovi v Sens, jemuž pařížský biskup tehdy podléhal.

56. Spor o manželský slib se vlekl několik let před církevními soudy i parlamenty; Bassompierre se k němu v pamětech ještě vrací. Slečna d'Entragues se až do smrti psala „paní de Bassompierre“.

57. Ambrogio Spinola (1569–1630), janovský markýz, vrchní velitel španělské armády ve Flandrech, dobyvatel Ostende (1604); největší španělský vojevůdce té doby. Bassompierre ho znal a obdivoval.

mu oběd; pak jel dál na cestě do Španělska a já zatím jezdil křížem krážem po kraji. Potom jsem se vrátil do Paříže kvůli návrhu na smír, k němuž mě chtěli přimět s Entrague; nechtěl jsem na něj přistoupit.

Po Velikonocích, když byli všichni princové ve Fontainebleau, dávala královna hrát s sebou primu[58] panu hraběti, panu de Guise a panu d'Épernon a snažila se je zase navzájem ochočit. Hrál jsem v té společnosti i já, a velmi vysokou hru. Ale zanedlouho odjel pan hrabě do Normandie a pan princ do Guyenne; paní princezny se přišly s královnou rozloučit (v květnu) a pak se tam vydaly také.

Moriskové[59] se za časů zesnulého krále obrátili na pana de la Force s nabídkou, že ve Španělsku povstanou, dá-li jim král přistát u břehů, které navrhovali, čtyři lodi naložené zbraněmi, aby se ozbrojili, a pomůže-li jim čtyřmi tisíci muži pod velením pana de la Force. Záhy po králově smrti byl ten podnik odhalen a sekretář pana de la Force, který jej osnoval, byl v Zaragoze oběšen; toho roku pak byli Moriskové ze Španělska docela vyhnáni.

Tehdy se v Saumuru konalo shromáždění těch od Náboženství[60], kde pan de Bouillon dělal královnina straníka proti pánům de Rohan a de Sully, kteří chtěli shromáždění ovládat. Schombergovi bylo poručeno, aby se po dobu shromáždění uchýlil do Nanteuil. Byl tehdy zamilován a jeho milenka právě přijížděla; její přízni se tehdy těšil pan de Reims[61]. Schoval jsem ho u sebe, zůstal tam čtyři dny, a usmířil jsem ho s jeho milenkou.

58. Karetní hra o vysoké sázky, vzdálená předchůdkyně pokeru, oblíbená u dvora; Bassompierre patřil k největším hráčům své doby.

59. Potomci španělských muslimů, po dobytí Granady donucení ke křtu. Chantérac: Jacques-Nompar de Caumont, markýz de la Force (1559–1652), hugenot a guvernér Béarnska při španělské hranici, později maršál Francie. Vyhánění Morisků ze Španělska ve skutečnosti začalo už roku 1609 a trvalo do roku 1614.

60. Politické shromáždění francouzských hugenotů (květen–září 1611), svolané k obnovení záruk Nantského ediktu. Vévoda de Bouillon v něm hájil zájmy dvora proti nesmiřitelnému křídlu Sullyho a jeho zetě Rohana.

61. Schomberg: podle Chantéraca Henri de Schomberg, hrabě de Nanteuil (1575–1632), syn německého plukovníka ve francouzských službách, Bassompierrův přítel; později vrchní správce financí a od roku 1625 maršál Francie. Pan de Reims: Louis de Lorraine (zemřel 1621), bratr vévody de Guise, arcibiskup remešský a pozdější kardinál de Guise; nikdy nebyl vysvěcen na kněze a prý se tajně oženil.

Také já tehdy začal jednu lásku, do níž jsem byl celý žhavý; však ta věc za to stála.

Září. Na podzim jsme se s celým dvorem vrátili do Fontainebleau. Bylo tam velmi krásně; královna jezdila na lov na koni, provázena dámami a princeznami rovněž na koních a následována čtyřmi nebo pěti sty šlechtici a princi. Paní princezna de Conti spadla ze svého klusáka a poranila se.

Paní vévodkyně lotrinská[62], královnina neteř, za ní přijela do Fontainebleau; královna jí vyjela vstříc a přijala ji s velkou okázalostí. Pak se kolem Všech svatých dvůr vrátil do Paříže, kam se ze svých místodržitelství vrátili také pan princ a pan hrabě.

Královna odjela do Saint-Germain kvůli nemoci pana vévody orleánského[63], svého druhého syna, který dva dny nato zemřel, totiž šestnáctého listopadu. Celý dvůr oblékl smutek a paní vévodkyně lotrinská se vrátila domů. Tím ten rok skončil.

1612: Balety pro královnu

Leden. Na počátku roku 1612 jsem se odvolal pro zneužití pravomoci[64] proti řízení oficiálů v Sens a v Paříži; odvolání bylo přijato a byl jsem odkázán k pařížskému parlamentu. U něho jsem pro příbuzenské svazky pana de Gié žádal o přenesení věci jinam a dosáhl jsem toho. Pan hrabě mi však násilím dal přidělit parlament v Rouenu, jehož jsem se obával nade všechno, protože tam byl guvernérem; přesto bylo třeba tím projít.

Téhož měsíce byl jeden šlechtic z Berry jménem Vatan[65] pro jakousi vzpouru proti spravedlnosti napaden a jat ve svém domě čtyřmi kompanie-

62. Markéta Gonzagová (1591–1632), manželka lotrinského vévody Jindřicha II., dcera mantovského vévody Vincenza a Eleonory Medicejské, sestry královny Marie.

63. Druhý syn Jindřicha IV. a Marie Medicejské, narozený roku 1607; zemřel jako čtyřletý. Chantérac: podle otce Anselma zemřel 17. listopadu. Titul vévody orleánského pak přešel na mladšího bratra Gastona.

64. *Appel comme d'abus*: odvolání ke královskému soudu proti církevnímu soudci, který překročil svou pravomoc. Protože protistrana měla mezi pařížskými soudci příbuzné, mohl Bassompierre žádat, aby byla věc přenesena k jinému parlamentu. Chantérac: César de Balsac, pán de Gié, nevlastní bratr slečny d'Entragues, se toho roku oženil s dcerou rady pařížského parlamentu.

65. Chantérac: Florimond du Puy, pán de Vatan, se otevřeně vzbouřil kvůli solné dani; byl obležen na svém zámku, souzen pařížským parlamentem a 2. ledna 1612 sťat.

mi gardy, odveden do Paříže a popraven na náměstí Grève v týž den, kdy tam s velkým průvodem přijel pan velký podkoní; vyjelo mu vstříc tolik lidí, že měl při vjezdu přes tisíc koní.

Únor. Mezitím se konal saintgermainský jarmark. Blížil se masopust a královna, která byla ještě v druhém smutku, se neodvažovala pořádat společnosti, a přece se chtěla veselit. Poručila proto nám, panu de Vendôme, panu de Chevreuse[66] a mně, abychom jí každou neděli předvedli balet. To jsme dělali a o útraty jsme se dělili ve třech.

[První balet se tančil v pokoji paní princezny de Conti, která dala královně večeři jen pro zvané dámy, prince a několik pánů; z Louvru jej pak šli tančit ještě do města. Druhý byl v komnatách paní de Vendôme, kde královnu hostila paní de Mercœur, třetí u paní de Guise a čtvrtý, poslední, u královniny čestné dámy paní de Guercheville.]

Karusel na Place Royale

Tehdy byly dojednány dvojí sňatky mezi Francií a Španělskem a strany se shodly na dni, kdy to bude vyhlášeno veřejnými slavnostmi a radovánkami.[67] Královna, která velikostí ducha, nádherou a štědrostí předčila všechny ostatní kněžny světa, chtěla k tomu dát uspořádat nějakou znamenitou slavnost, jež by tu španělskou daleko překonala. Poručila panu de Guise, panu de Nevers a mně, abychom byli obhájci kolbiště[68], a kolbiště nám propůjčila v důvěře, že svěří-li tu věc do našich rukou, nebudeme ničeho šetřit, aby byla dokonalá; a taková také byla. Umínila si, že do dne slav-

66. Pan de Vendôme: César de Bourbon (1594–1665), legitimovaný syn Jindřicha IV. a Gabrielly d'Estrées, nevlastní bratr krále. Pan de Chevreuse: Claude de Lorraine (1578–1657), mladší bratr vévody de Guise, dosud princ de Joinville, od roku 1612 vévoda de Chevreuse. Bassompierre mu říká střídavě „pan de Chevreuse“ a „pan de Joinville“.

67. Chantérac: sňatek Ludvíka XIII. s Annou Rakouskou, nejstarší španělskou infantkou, a sňatek infanta Filipa, pozdějšího Filipa IV., s Alžbětou Francouzskou, nejstarší dcerou Jindřicha IV.; znamenaly obrat od protihabsburské politiky zesnulého krále a slavily se roku 1615. Pro den vyhlášení zůstalo v rukopise prázdné místo; stalo se tak 25. března 1612, slavnosti však byly odloženy.

68. *Tenants*: rytíři, kteří při turnaji vyhlásí výzvu a hájí kolbiště proti všem příchozím „útočníkům“ (*assaillants*). Karusel roku 1612 už nebyl skutečným turnajem – ty po smrti Jindřicha II. roku 1559 vyšly z užívání –, nýbrž okázalým jezdeckým divadlem s lámáním dřevců o terč a honěním kroužku.

nosti dá Place Royale[69] srovnat a dostavět; na velkou baštu dala postavit sto děl a dvě stě hmoždířů k salvám a nařídila panu konetáblovi[70] a čtyřem maršálům Francie, aby zjednali potřebný pořádek, otevřeli nám kolbiště a byli soudci turnaje. Panu d'Épernon poručila obsadit zábradlí tisícem mušketýrů gardového pluku a pěti sty Švýcary. Místa na tribunách a okna domů na Place Royale dala rozdělit nejvyšším ubytovatelem a obhájcům i útočníkům dala vykázat v okolních ulicích místo pro jejich osoby, výstroj i stroje. Slavnost byla tři neděle předem s velkou nádherou vyhlášena na všech hlavních pařížských prostranstvích, kde se sešlo nesčetné množství lidí, aby to viděli.

[Pět dní po vyhlášení přišla zpráva o smrti mantovského vévody Vincenza, královnina švagra a hlavy rodu pana de Nevers, a málem všechno zvrátila: Nevers prohlásil, že obhájcem být nemůže. O uprázdněné místo požádal Bassompierra pan de Chevreuse a vévodu de Guise zároveň la Châtaigneraye[71]*, který se toho roku oženil s královninou dvorní slečnou a dovolával se starého zvyku, podle něhož má přednost ten, kdo si toho roku vzal slečnu ode dvora. Protože každý z obou už dal slovo jinému, přijali oba; a za dva tři dny se vrátil i Nevers, „který nemohl snést, aby tak krásná slavnost proběhla bez něho“, s tím, že chce-li na ní být královna, švagrová zemřelého, může být obhájcem i on, který je jen bratrancem z druhého kolena. Obhájců tak bylo pět.]*

Nikdy nebyl v Paříži tak krásný půst jako tenkrát; od devíti hodin ráno do poledne a od tří do šesti po obědě tam bylo pořád dvacet nebo třicet těžkooděnců, kteří lámali dřevce v ohradě nebo honili ke kroužku či útočili na

69. Dnešní place des Vosges ve čtvrti Marais, pravidelné náměstí s podloubím, které začal stavět Jindřich IV.; karuselem roku 1612 bylo slavnostně otevřeno.

70. Henri I. de Montmorency (1534–1614), konetábl Francie od roku 1593 a dlouholetý guvernér Languedoku, otec princezny de Condé, kterou si měl Bassompierre původně vzít. Zemřel v Languedoku v dubnu 1614.

71. Vincenzo I. Gonzaga, vévoda mantovský, zemřel v únoru 1612; jeho manželkou byla Eleonora Medicejská, sestra královny Marie. Chantérac: André de Vivonne, pán de la Châtaigneraye (zemřel 1616), kapitán královniny tělesné stráže a od roku 1612 velký sokolník Francie; jeho nevěsta byla dcerou státního sekretáře de Loménie.

quintaine[72], a každý byl tak zaměstnán tím, že dával stavět různé stroje, a lid tím, že se na ně chodil dívat, že to bylo nepřetržité povyražení.

Konečně v březnu[73], ve tři hodiny odpoledne, zaujaly královny, princezny a dámy místa na tribunách; mimo ty byly další tribuny kolem celé Place Royale, od prvního patra až po dlažbu, a dvě stě tisíc diváků. Děla a hmoždíře na baště vypálily salvu; když dozněla, vypálilo jinou, velmi krásnou, tisíc mušketýrů, kteří uzavírali náměstí u zábradlí. Tu vyjel z paláce Blaženosti, v němž bylo slyšet hudbu všeho druhu, pan de Praslin, polní maršál obhájců[74]; měl skvělého koně a nádhernou výstroj a následovalo ho dvanáct pěších sluhů v černém sametu, celém pošitém zlatými prýmky. Přišel naším jménem požádat pana konetábla (který seděl na zvláštní tribuně s pány maršály de Bouillon, de la Châtre, de Brissac a de Souvré[75]) o kolbiště, které nám slíbil. Pan konetábl a páni maršálové sestoupili, přišli před tribunu krále a královny a pan konetábl řekl královně: „Madame, obhájci mě žádají o kolbiště, které jsem jim na rozkaz Vašeho Veličenstva slíbil.“ Královna mu řekla: „Pane, dejte jim je.“ Tu pan konetábl řekl panu de Praslin: „Vezměte si je; král a královna vám je udělují.“

Vrátil se k nám a palác se otevřel velkou branou, která byla naproti bráně minimů, a my vjeli; před námi šla celá naše výprava, vozy se zbraněmi, stroje, obři a jiné věci tak krásné, že je není možné dost dobře vypsat. Řeknu jen, že v samotném našem vjezdu obhájců bylo na pět set lidí a dvě stě koní, všichni oblečeni a pokryti čabrakami z karmínového sametu a bílého

72. Chantérac: quintaine byl kůl, obvykle v lidské podobě, na němž se jezdci cvičili v lámání dřevce. Při honění ke kroužku (*course de bague*) jezdec v trysku navlékal dřevcem zavěšený kroužek.

73. V rukopise je den vynechán. Chantérac: karusel se měl konat 25. března, byl však pro různé okolnosti odložen a konal se až 5., 6. a 7. dubna 1612. Slavnost popsala řada tištěných zpráv, mimo jiné *Le camp de la Place Royalle* Laugiera de Porchères. Výzvu obhájců vyhlásili 13. března.

74. *Maréchal de camp*, zde ceremoniář, který obhájce uvádí na kolbiště. V armádě to byla generálská hodnost nižší než maršál Francie. Palác Blaženosti (*palais de la Félicité*) byla dřevěná slavnostní stavba na náměstí, z níž obhájci vyjížděli a na níž se večer zapaloval ohňostroj.

75. Chantérac autora opravuje: podle dobové zprávy byli soudci kolbiště vedle konetábla maršálové de Bouillon, de Brissac, de Boisdauphin a de Lesdiguières; pan de Souvré, vychovatel Ludvíka XIII., se maršálem stal až roku 1615.

stříbrohlavu, a naše šaty byly vyšívány tak bohatě, že víc už nebylo možné. Náš vjezd stál pět obhájců padesát tisíc tolarů.[76]

Po nás vjely družiny pana prince de Conti a pana de Vendôme, které zatančily velmi krásný balet na koních; pan de Montmorency, který vjel sám; a pánové hrabě d'Ayen a baron d'Huxelles pod jmény Amadise a Galaora[77]. Utkali jsme se se všemi těmi útočníky. Pak, když se blížila noc, byla slavnost ukončena novou salvou z děl a hmoždířů, po níž následovala i salva tisíce mušketýrů; a když nastala noc, byl na zámku Blaženosti nejkrásnější ohňostroj, jaký se do té doby ve Francii konal.

[Druhého dne ve dvě hodiny vjeli obhájci na kolbiště stejným způsobem a utkali se s dalšími družinami: s panem de Longueville, který vjel sám, s Nymfami, s rytíři Věrnosti, s družinou pánů d'Effiat a Arnaulda a nakonec s dvanácti Caesary.[78] Po stejných salvách a ohňostroji, a protože nesčíslný pařížský lid slavnost vidět nemohl, vytáhly všechny družiny se svou výpravou a strojí do města, obhájci poslední: branou Place Royale do ulice Saint-Antoine, ke hřbitovu Saint-Jean, ulicemi de la Verrerie a Saint-Denis na most Notre-Dame, kam se na průvod přijely podívat královny, a přes Petit Châtelet a ulici de la Harpe k Pont-Neuf, za nímž se každý rozešel po svém.]

76. Chantérac: pět obhájců si říkalo rytíři Slávy. Bassompierre vjel pod jménem Lysandr; ve znaku měl hořící raketu s italským heslem *Da l'ardore l'ardire* („Z žáru odvaha“), narážkou na otevřeně vyznávanou lásku. V průvodu šlo také pět obrů, „z rodu těch, které Herkules pobil ve válce s bohy“.

77. Chantérac: princ de Conti vedl družinu rytířů Slunce, vévoda de Vendôme rytíře Lilie; pan de Montmorency vjel s velkou nádherou jako „francouzský Perseus“. Je to Henri II. de Montmorency (1595–1632), syn konetábla a admirál Francie, roku 1632 popravený za vzpouru proti Richelieuovi. Amadis a Galaor jsou hrdinové *Amadise Galského*, nejčtenějšího rytířského románu 16. století.

78. Chantérac doplňuje z dobových zpráv: vévoda de Longueville vjel jako rytíř Fénix; nymfy představovali hrabě de Schomberg, plukovník d'Ornano, páni de Créquy a de Saint-Luc a markýz de Rosny, „všichni oblečeni za ženy a vezeni na voze“; rytířů Věrnosti bylo pět, d'Effiat (pozdější maršál a otec Cinq-Marse) a Arnauld byli rytíři Vesmíru a „slavných Římanů“ bylo ve skutečnosti jen devět. Téhož dne měli vjet i čtyři Králové větrů, ale jeden z nich, Balagny, byl pár dní předtím smrtelně raněn v souboji.

Třetího dne jsme všichni přijeli znovu ve zbroji a ve velmi krásné výstroji honit ke kroužku, o cenu, kterou dávala Madame, určená za španělskou princeznu; tu cenu vyhrál Rouillac.[79]

Španělští hosté a loučení s konetáblem

Duben. Dvůr odjel strávit Velikonoce do Fontainebleau, kam krátce nato přijeli markýz Spinola, hrabě de Buquoy a don Rodrigo Calderón, oblíbenec vévody z Lermy[80]. Královna mi poručila, abych je jejím jménem přijal, což jsem učinil; po dobu pobytu ve Fontainebleau byli hoštěni na královy útraty. Při odjezdu jsem je doprovodil do Paříže, cestou jsem jim vystrojil hostinu v Essonne a dvě další, velmi nákladné, v Paříži.

Červen. Pan konetábl se brzy poté rozloučil s králem, královnou a svými přáteli, aby odjel zemřít do Languedoku. Doprovodili jsme ho do Moret, kde nás pohostil; potom nám, svým nejbližším přátelům, dal sbohem s tolika slzami, že jsme myslili, že zemře na místě. Byl to dobrý a ušlechtilý pán a měl mě rád, jako bych byl jeho vlastní syn; jsem velice zavázán ctít jeho památku.

Červenec. Také pan de Mayenne odjel z Fontainebleau jako mimořádný vyslanec do Španělska ke dvojímu zasnoubení španělského prince a princezny s Madame a s králem. Zároveň vyjel ze Španělska do Francie za týmž účelem vévoda z Pastrany, který slavil vjezd do Paříže v téže době jako on do Madridu, a v týž den se konal i obřad tu i tam (v srpnu).[81] Pan

79. Madame: Alžběta Francouzská (1602–1644), nejstarší sestra Ludvíka XIII., zasnoubená španělskému následníku; od roku 1621 španělská královna. Chantérac: Louis de Goth, markýz de Rouillac (zemřel 1662), synovec vévody d'Épernon. Třetího dne cenu nikdo nezískal; honilo se o ni znovu 30. dubna po Velikonocích a teprve tehdy ji Rouillac vyhrál.

80. Karel Bonaventura Buquoy (Charles de Longueval, 1571–1621), valonský šlechtic a generál ve španělských službách ve Flandrech. Českému čtenáři je znám jako vrchní velitel císařského vojska proti stavovskému povstání a jeden z vítězů na Bílé hoře (1620); padl v červenci 1621 při obléhání Nových Zámků v Uhrách. Chantérac: Francisco de Sandoval, vévoda z Lermy, všemocný ministr Filipa III., zemřel roku 1625 v nemilosti. Rodrigo Calderón, syn chudého vojáka, se jeho přízní povznesl k velkému bohatství; roku 1618 byl uvězněn a roku 1621 sťat.

81. Chantérac: zde a nadále jde o druhého vévodu de Mayenne, dosud zvaného vévoda d'Aiguillon; jeho otec zemřel 4. října 1611. Data upřesňuje takto: Mayenne vyjel 5. června, do Madridu vjel 17. července a smlouvy podepsal 22. srpna; vévoda z Pastrany vjel do Paříže 13. srpna a smlouvy podepsal v Louvru 25. srpna.

de Guise měl za úkol uvést ho k audienci a my všichni ho doprovodit, v tak krásné výstroji, že Francouzi ve Španělsku, jsem si tím jist, takovou neměli. V den obřadu měl pan de Nevers jakousi rozepři s panem princem de Conti; ale hned se to urovnalo.

Vévoda z Pastrany odjel, když dokončil to, proč do Francie přijel; a krátce nato (v říjnu) došlo k onomu obvinění, které chtěli vznést proti panu velkému podkonímu, že měl jakési styky s kouzelníkem.[82]

Smrt pana hraběte a nová tvář dvora

Pan de Fervaques[83], maršál Francie a generální místodržící v Normandii, byl ve velmi špatné shodě s panem hrabětem. Přijel do Paříže a obklopil se třemi sty šlechtici, aby ho řečený pán nemohl zaskočit. Sloužil jsem mu a stál při něm svou osobou i se svými přáteli, pokud byl v Paříži, což ještě rozjitřilo nenávist, kterou ke mně hrabě už choval.

Několik dní nato jsem se rozloučil se dvorem, že odjíždím do Lotrinska; ve skutečnosti jsem však zůstal skryt v Paříži a tam nebo na venkově jsem pobyl skoro měsíc a trávil čas božsky dobře, lépe, než se mi to kdy potom v životě podařilo. Konečně jsem odjel do Lotrinska, kde jsem hned druhého dne (v listopadu) dostal dopis, který mi královna ráčila napsat; oznamovala mi v něm smrt pana hraběte[84] a poroučela, abych k ní okamžitě přijel. To jsem učinil a dorazil jsem v den křtu pana hraběte, syna právě zemřelého. Pozdravil jsem královnu v paláci de Soissons, kde tehdy byla s velmi početnou a krásnou společností, která mě ráda viděla a dobře přijala.

V té době se tvář dvora docela změnila; vytvořilo se totiž těsné spojenectví pana prince, pánů de Nevers, de Mayenne a de Bouillon a markýze d'Ancre, a královna se na tu stranu docela přiklonila. Ministři ztratili vážnost a

82. Vévoda de Bellegarde byl naříčen, že si pomocí čar chtěl zajistit přízeň regentky; za obviněním stál podle současníků markýz d'Ancre, jeho sok. Věc vyzněla do ztracena.
83. Guillaume de Hautemer, pán de Fervaques, maršál Francie; zemřel roku 1613. Chantérac: vzpíral se nárokům hraběte de Soissons, guvernéra Normandie, který chtěl dostat do rukou důležitou pevnost Quillebeuf při ústí Seiny.
84. Chantérac: hrabě de Soissons zemřel na skvrnitou horečku 1. listopadu 1612. Jeho syn Louis de Bourbon (1604–1641), zvaný rovněž „pan hrabě“, padl roku 1641 v bitvě u La Marfée jako vzbouřenec proti Richelieuovi.

neměli už moc; všechno se dělo podle přání těch pěti osob, a ty si mě prostřednictvím markýze d'Ancre, který byl tehdy mým důvěrným přítelem, a barona de Luz[85], jehož jsem dva měsíce předtím usmířil s královnou, oblíbily a přály mi. Páni de Guise, d'Épernon, de Joinville a velký podkoní byli hodně odstrčeni.

Prosinec. Toho měsíce páni de Guise a d'Épernon povolali ke dvoru pana velkého podkoního, aby posílil jejich kolísající stranu. Když už byl na cestě, poslala mu královna d'Escures vstříc do Villeneuve-la-Guyard[86], a ten mu jejím jménem zakázal přijet do Paříže; hned se tedy vrátil do svého místodržitelství v Burgundsku.

Mluvilo se o tom, že bude jmenováno deset rytířů svatého Ducha, čtyři princové a šest šlechticů, a já měl být jedním z nich. Ale pan princ chtěl ten počet rozmnožit o dva, kteří se nelíbili královně, a ona raději obřad zrušila, než by je k němu připustila. Tak jsme řád nedostali. Zato jsem já dostal řád objetí, a to v sobotu 28. prosince, a zakončil jsem svůj rok s touto dobrou chutí v ústech.[87]

85. Chantérac: Edme de Malain, baron de Luz, královský místodržící v Burgundsku, kdysi podezřelý ze spoluviny na spiknutí maršála de Biron; přimkl se nejprve ke Guisům, potom ke Concinimu a opačné straně. Guisové mu to, čemu říkali zrada, draze oplatili: počátkem ledna 1613 ho rytíř de Guise zabil na ulici. Ministry, kteří ztratili vliv, byli kancléř Brulart de Sillery, prezident Jeannin a Villeroy.

86. Chantérac: městečko na řece Yonně nedaleko Sens. Dodává, že podle pamětí markýze de Cœuvres se Bellegarde vrátil do Burgundska proto, že ho o tamní místodržitelství chtěli připravit; básník Malherbe se však ve svých dopisech shoduje s Bassompierrem.

87. Slovní hříčka: *accolade* je objetí i rytířský pasovací úder. Vydavatel Tallemantových *Historiettes* v tom viděl narážku na domnělý cit královny k Bassompierrovi; Chantérac soudí střízlivěji, že Bassompierre byl náhradou za řád svatého Ducha pasován na rytíře. Tón věty ovšem dává tušit spíše milostné dobrodružství. Sobota připadla podle Chantéraca na 29. prosince.

VIII. Zabití barona de Luz a dva dny intrik v Louvru (leden 1613)

[Kapitola zabírá pouhých devět dní, od 5. do 13. ledna 1613, a Bassompierre je po celou tu dobu v Paříži, mezi Louvrem a paláci velmožů. Rytíř de Guise zabije na ulici barona de Luz, regentka Marie Medicejská se rozejde s Guisy a ti se přimknou ke straně prince de Condé, která právě ovládá dvůr. Když si tato strana řekne o bordeauxskou citadelu Château-Trompette, královna se lekne o svou moc a pověří Bassompierra, aby jí během jediného dne potají získal zpět vévodu de Guise, vévodu d'Épernon i staré ministry. Bassompierre to sám pokládá za jeden ze svých nejlepších dvorských kousků, a proto ty dva dny vypráví hodinu po hodině.]

1613: Zabití barona de Luz

Leden. Rok 1613 začal smrtí barona de Luz[1], kterého 5. ledna v poledne zabil v ulici Saint-Honoré pan rytíř de Guise[2]; královnu[3] to neobyčejně rozhněvalo. Šel jsem hned do Louvru a našel jsem ji v pláči; poslala pro prince a ministry, aby se konala rada o té věci, která jí nesmírně ležela na srdci. Řekla mi tehdy: „Vidíte, Bassompierre, jakým způsobem na mne útočí, a jaký je to statečný kousek, zabít starého člověka, bezbranného, a ani nezvolat ‚střez se'. Ale to jsou kousky toho domu: je to kopie Saint-

1. Edme de Malain, baron de Luz (Bassompierre píše „Lus"), králův místodržitel v Burgundsku. Chantérac: kdysi byl podezírán ze spoluviny na spiknutí maršála de Biron, přimkl se nejprve ke Guisům, potom se oddal Concinimu a jeho prostřednictvím protivné straně; Guisové mu to, co nazývali zradou, dali draze zaplatit. Bassompierre ho krátce předtím sám usmířil s královnou.
2. Chantérac: François-Alexandre-Paris de Lorraine, rytíř de Guise (maltézský rytíř), syn vévody Jindřicha de Guise a Kateřiny Klévské, pohrobek narozený roku 1589; 1. června 1614 ho zabilo roztržené dělo. Podle Tallemanta des Réaux zabil barona „trochu po knížecku a po způsobu svého staršího bratra" – nedal mu čas vystoupit z kočáru, „ten dobrák měl ještě nohu ve dvířkách". Dva soudobé Malherbovy dopisy, z nichž jeden zaznamenává rytířovo vlastní vyprávění, líčí věc pro něho příznivěji.
3. Marie Medicejská (1575–1642), vdova po Jindřichu IV., zavražděném v květnu 1610, od té doby regentka za nezletilého Ludvíka XIII., jemuž bylo v lednu 1613 jedenáct let.

Paula[4].“ Řekl jsem jí, že bych se velmi mýlil, kdyby se pan rytíř de Guise dopustil zbabělého činu, a že až královna zví celou pravdu, ukáže se snad, že se věc neodehrála tak surově; že o tom ovšem nevím nic jiného než to, co se právě povídalo; že mě velice mrzí, že pan rytíř Její Veličenstvo urazil, a ještě víc, že při té urážce zahynul baron de Luz, který byl můj přítel a velmi schopný muž a sloužil Jejímu Veličenstvu tak, že s jeho službou byla spokojena.

Nato se rada sešla v mezipatře, kam jsem královně pomohl sejít, protože jsem byl právě u ní. Na ten čin se velmi reptalo a všechny pohoršilo, když přišla zpráva, že se v paláci Guisů[5] shromáždilo množství šlechty a že pan de Guise[6] má přijít ke královně s velkým průvodem. Poradili tedy královně, aby poslala pana de Châteauvieux[7] k řečenému panu de Guise se zákazem přijít ke královně, dokud mu nevzkáže, a s rozkazem jménem Jejího Veličenstva, aby se všechna šlechta, která k němu přišla, rozešla. Pan Dolé[8], který byl přítomen, tehdy řekl: „Madame, žádejte též o radu, co máte učinit, kdyby vás pan de Guise proti vašemu rozkazu přece navštívil.“ Pan de Bouillon[9] na to řekl, že se toho jistě neodváží; kdyby to však udělal, že by bylo třeba ho zatknout. Pan de Châteauvieux vykonal, co mu bylo uloženo, a po návratu řekl, že někteří dělali trochu potíže s odchodem a že je pan de Guise naléhavě žádal, aby odešli, když to královna poroučí; a když se ho ptali, kdo byli ti neochotní, jmenoval tři nebo čtyři a mezi

4. Chantérac: Antoine, řečený kapitán Saint-Paul, voják, který se vyšvihl z ničeho, jeden ze čtyř maršálů Francie jmenovaných roku 1593 vévodou de Mayenne za ligy. Jako zástupce vévody de Guise ve správě Champagne popudil utiskováním obyvatele Remeše; mladý vévoda de Guise (starší bratr rytířův) ho 25. dubna 1594 po hádce vlastní rukou probodl na náměstí před katedrálou. Královna tedy říká: Guisové už jednou zabili bez varování.

5. Hôtel de Guise ve čtvrti Marais, dnešní hôtel de Soubise, sídlo francouzského Národního archivu.

6. Charles de Lorraine, vévoda de Guise (1571–1640), hlava rodu, syn vévody Jindřicha „Zjizveného“, zavražděného roku 1588 v Blois; s Jindřichem IV. se smířil roku 1594 a dostal správu Provence. Starší bratr rytíře de Guise. Za Richelieua odešel do Itálie, kde zemřel.

7. Chantérac: Joachim de Chasteauvieux, hrabě de Confolens (1545–1615), čestný rytíř (chevalier d'honneur) královny, tedy nejvyšší mužský hodnostář jejího dvora; tehdy téměř osmašedesátiletý.

8. Chantérac: Louis Dolé, advokát, stal se státním radou díky přízni Conciniho, jehož byl přítelem a chráněncem; zemřel roku 1616.

9. Henri de La Tour d'Auvergne, vévoda de Bouillon (1555–1623), maršál Francie, svrchovaný kníže sedanský a jedna z hlav hugenotské šlechty; proslulý pletichář, otec pozdějšího maršála Turenna. Bassompierre píše „Boullon“.

nimi pana de La Rochefoucauld[10]. Tu královnu popudili proti němu, jenž se měl – jako správce královy šatny – zdráhat poslechnout méně než kdo jiný, a bylo rozhodnuto vyhnat ho ode dvora. Bylo též rozhodnuto, že věc bude předána parlamentu[11] a že se zavede vyšetřování.

Královnu poněkud uchlácholila rychlá poslušnost pana de Guise i to, že když rytíř po zabití barona de Luz přišel do paláce Guisů, pan de Guise ho odtud vykázal a přiměl ho zdržovat se mimo město. To mi dodalo odvahy říci královně, že mě pan de Guise dal požádat, abych od ní zvěděl, kdy a jakým způsobem by směl přijít k Jejímu Veličenstvu. Řekla mi: „Ať přijde za soumraku a bez průvodu.“ Využil jsem toho a zašel za ním, abych mu to vyřídil a zároveň ho přivedl; mluvil s královnou tak pokorně a uctivě, že ji trochu usmířil. Ale paní de Guise, jeho matka[12], přišla ke královně, když se už uchýlila do svých pokojů, a mluvila s ní tak zvysoka, že ji rozzlobila znovu.

Tři krále[13] jsme šli slavit k panu de Béthune[14]; v Louvru se kvůli té příhodě žádné veselí nekonalo, ačkoli se na ně královna chystala.

Guise přechází k panu princi

Nazítří dostal pan de La Rochefoucauld rozkaz odejít, což pana de Guise velmi zarmoutilo; mluvil o tom s královnou, ale ta ho odmítla. Potom o tom mluvil s markýzem d'Ancre[15], který mu řekl, že by se o tom neodvážil

10. François V., hrabě de La Rochefoucauld (1588–1650), přítel Guisů, držitel dvorského úřadu správce královy šatny (maître de la garde-robe); od roku 1622 vévoda. Jeho syn, narozený právě roku 1613, je autor slavných *Maxim*.

11. Pařížský parlament nebyl sněm, nýbrž nejvyšší soudní dvůr království; souboje a zabití mezi šlechtici patřily před něj.

12. Chantérac: Kateřina Klévská, hraběnka d'Eu (1548–1633), vdova po vévodovi Jindřichu de Guise; zemřela v pětaosmdesáti letech. Říkalo se jí „paní de Guise matka“ na rozdíl od snachy, vévodkyně de Guise.

13. „Faire les Rois“ – v předvečer Tří králů (5. ledna) se ve společnosti krájel koláč se zapečeným bobem; kdo bob našel, byl „králem“ večera a pilo se na jeho zdraví. U dvora to byla jedna z hlavních zimních zábav.

14. Chantérac: Philippe de Béthune, baron, později hrabě de Selles, mladší bratr vévody de Sully; několikrát vyslanec, zemřel roku 1649 ve čtyřiaosmdesáti letech.

15. Concino Concini, Florenťan, manžel královniny soukojenkyně a důvěrnice Leonory Galigaï; od roku 1610 markýz d'Ancre, koncem roku 1613 maršál Francie, nejmocnější muž regentství. V dubnu 1617 ho dal mladý Ludvík XIII. u brány Louvru zastřelit.

ani ceknout a že k té věci by se hodil pan princ[16] lépe než kdo jiný. To vnuklo panu de Guise myšlenku udobřit se s panem princem a ostatními pány, kteří byli v přízni; a nedalo mu to mnoho práce, neboť jakmile vytušili, že je popuzen proti královně, dali se o něho sami ucházet. Zatímco se toto jednání vedlo, požádal ještě pana markýze d'Ancre, který to jednání podněcoval, aby se přimluvil za odvolání hraběte de La Rochefoucauld; ten mu však řekl, abych o tom s královnou promluvil jeho jménem já, a že mou řeč podpoří. Učinil jsem to několikrát, v přítomnosti řečeného markýze i bez něho.

Mezitím se dohoda pana de Guise s panem princem dokončovala a pan de Guise mě požádal, abych už královně o La Rochefoucauldovi nemluvil, protože mu pan princ slíbil, že jeho návrat zařídí; a s tím prý bude napříště zadobře tak, že až se na něj královna rozhněvá, nebude to už ta metla, kterou by ho mrskala[17].

Pan princ a ti pánové[18] – majíce pana de Guise zcela oddaného a když s nimi o přistoupení jednal i pan d'Épernon[19], kdežto ministři[20] byli zbaveni vlivu – usoudili, že strhli na sebe veškerou moc, a začali pomýšlet na své zaopatření. Začali žádostí o Château-Trompette[21] pro pana prince; říkali, že není rozumné, aby v hlavním městě gubernie prvního prince královské krve byla citadela, která by mu nepodléhala. Nejprve dali po dvoře roznést

16. „Monsieur le Prince“ – Jindřich II. Bourbonský, kníže de Condé (1588–1646), první princ královské krve a po králově malém bratru nejbližší dědic trůnu, guvernér Guyenne; hlava velmožů, kteří si za regentství vynucovali úřady a peníze.

17. Totiž: královna až dosud trestala Guise tím, že proti němu stranila panu princi a jeho spojencům; spojí-li se s nimi sám, tu metlu jí vezme z ruky.

18. Na sklonku roku 1612 se podle Bassompierra „tvář dvora úplně změnila“: úzce se spojili pan princ, vévodové de Nevers, de Mayenne a de Bouillon a markýz d'Ancre, královna se k nim zcela přiklonila a vše se dělo podle vůle „těchto pěti osob“. Guisové, vévoda d'Épernon a staří ministři upadli v nemilost.

19. Jean-Louis de Nogaret de La Valette, vévoda d'Épernon (1554–1642), někdejší oblíbenec Jindřicha III., generální plukovník francouzské pěchoty, muž pověstně hrdý a nesmiřitelný. V květnu 1610 to byl on, kdo v parlamentu prosadil, aby byla Marie Medicejská prohlášena regentkou; tím těžší pro něj byla pozdější nemilost.

20. Chantérac: kancléř Brulart de Sillery, prezident Jeannin a Villeroy – tři staří rádci Jindřicha IV., kteří řídili stát i v prvních letech regentství.

21. Chantérac: Château-Trompette ovládalo Bordeaux a princ de Condé byl guvernérem Guyenne. Citadelu na břehu Garonny postavil po stoleté válce král právě proto, aby držel město na uzdě; její velitel (kapitán) podléhal přímo koruně, nikoli guvernérovi provincie.

pověst, že mu královna to velitelství dala, aby viděli, jak se to přijme, a aby věc připravili – jak se to ostatně v poslední době dělává vždy, že se věcem, které se mají udělat, dává předcházet pověstmi. Královna byla o té pověsti zpravena, ba řekli jí i to, že ji o tu pevnost chtějí požádat; domnívala se však, že ti, kdo jí to říkají, tak činí s úmyslem odcizit jí náklonnost k oněm pěti osobám, spolčeným a úzce spojeným s jejím souhlasem k její službě.

11. leden: žádost o Château-Trompette

Konečně jednoho rána, 11. ledna – pan de Bouillon předstíral, že ho předešlé noci chytila dna do nohy, aby ty ledy musel prolomit někdo jiný než on –, řekl královně pan de Nevers[22], provázen panem de Mayenne[23] a markýzem d'Ancre, že pan princ, který se k její službě připoutal tak těsně, že kvůli ní opustil všechny své zájmy, si věru zaslouží, aby mu královna byla zvlášť vděčna a aby se na jejích dobrodiních ukázalo, jak jsou jí jeho služby milé; proto je prý požádal, aby ji přišli požádat o velitelství Château-Trompette, v pevné důvěře, že ho Její Veličenstvo neodmítne. On, který mluví, i jeho dva druhové jí radí, aby věc tak oprávněnou a tak málo závažnou povolila ochotně a bez okolků; odklad jejího souhlasu by se rovnal odmítnutí, ba byl by horší, a pana prince by se živě dotkl.

Královna, tou řečí zaskočená, se nejprve začervenala a pak jim neodpověděla nic jiného, než že to uváží. A když jí namítli, že ji co nejponíženěji prosí, aby rozhodnou odpovědí vysvobodila pana prince z netrpělivosti, v níž čeká, řekla jim znovu, že to uváží, vstala ze židle, na níž seděla v kabinetu rady, a odešla do svého, plná hněvu a rozmrzelosti. Chvíli byla zamyšlená, pak se obrátila k těm pánům, kteří šli za ní, a řekla: „Vím o jedné Bassompierrově milostné pletce, o které si myslí, že o ní nevím, a která by mu nadělala starostí, kdyby věděl, že ji znám.“ Pan de Nevers jí řekl: „Madame, to mu musíte povědět.“ Pak mi pokynul a řekl mi: „Královna vám

22. Chantérac: Charles de Gonzague-Clèves, vévoda de Nevers a de Rethel († 1637), guvernér Champagne; roku 1628 zdědil po bratranci vévodství mantovské, což vyvolalo válku o mantovské dědictví.

23. Henri de Lorraine, druhý vévoda de Mayenne (1578–1621), syn vůdce katolické ligy a bratranec vévody de Guise; padl při obléhání Montaubanu. Chantérac: Bassompierre i jeho současníci mu říkají „pan du Maine“, ačkoli hrabství Maine nikdy nedržel.

má co říci.“ A když královna řekla: „Ne, ne, nepovím mu to,“ znepokojilo mě to a snažně jsem královnu prosil, aby mi to ráčila říci. Odešla tedy k druhému oknu svého kabinetu a řekla mi: „Nechci s vámi mluvit o tomhle, ale zeptat se vás, zda vám pan de Guise ještě mluví o návratu hraběte de La Rochefoucauld.“ Řekl jsem jí: „Madame, už tři dny o tom se mnou nemluvil; tehdy mě požádal, abych u Vašeho Veličenstva už nenaléhal, a řekl mi, že tu věc vyřídí prostřednictvím pana prince, s nímž bude napříště zadobře tak, že to už nebude ta metla, kterou byste ho mrskala, když se na něj rozhněváte; a že soudí, že nemůže chybit, půjde-li se stranou pana prince, když s ní jde i pan markýz d'Ancre, váš vlastní chráněnec.“

Tu se královna neubránila čtyřem nebo pěti slzám a obrátila se k oknu, aby nebylo vidět, že pláče; a – což jsem nikdy neviděl – ty slzy nestékaly, jak tomu bývá, když člověk pláče, nýbrž vystřelily z očí, aniž skanuly po tvářích. Potom mi řekla: „Ach, Bassompierre, ti zlí lidé mě přiměli opustit tyto prince[24] a pohrdnout jimi, přiměli mě také opustit a zanedbat ministry, a teď, když mě vidí zbavenou pomoci, chtějí uchvátit mou moc a zničit mě. Právě si ode mne drze přišli říci o Château-Trompette pro pana prince, a u toho nezůstanou; ale budu-li moci, překazím jim to.“ Řekl jsem jí tehdy: „Madame, netrapte se: kdykoli budete chtít, jsem si jist, že budete mít ty prince i ministry znovu oddané; přinejmenším je třeba zkusit, jak toho dosáhnout.“ Řekla mi: „Nemohu s vámi déle mluvit; ale buďte tu, až doobědvám, a já zatím něco vymyslím.“

Po těch slovech se vrátila ke společnosti tak vesele a se smíchem, že by nikdo nepoznal, že je smutná nebo že plakala, a bavila se s nimi, dokud neodešli, když zasedla ke stolu.

Rozmluva s vévodou de Guise na nádvoří

Dělal jsem, jako bych odcházel s nimi, a když jsem dole u schodiště na nádvoří potkal pana de Guise, který už nechtěl jít ke královně nahoru, když přišel tak pozdě, řekl jsem mu: „Nuže, pane, dostanete konečně chudáka

24. Chantérac: prince z rodu Guisů.

La Rochefoucaulda zpátky? Vždyť umře, bude-li muset strávit dobu saint-germainského jarmarku[25] v Onzainu[26].“

To mu dalo příležitost procházet se se mnou po nádvoří a říci mi: „Ano, přisámbůh, vrátí se, a přitom za to nebudu zavázán královně, která si mě v té věci mohla zavázat víc než čímkoli jiným, co pro mne kdy mohla udělat. Našel jsem však u ní tvrdost srdce, která zmrazila mé srdce, vždy tak horlivé v její službě. Jediným slovem by ze mne dostala víc, než kdy dostane zbytek světa všemožnými dobrodiními; ale příliš mě zanedbávala. Změnil jsem pána; nelíbí se mi tolik jako ona, ale neopustím ho, když mě mu sama vydala a donutila mě ho přijmout – je to pan princ a jeho klika, jíž jsem se podřídil; a jsem si jist, že to schválíte, protože k ní patříte také.“

Chopil jsem se příležitosti a odpověděl: „Pane, přiznávám, že jsem služebníkem každého jednotlivého člena kliky, o níž mluvíte, ale ke klice jako celku nepatřím a nikdy patřit nebudu, leda ke klice krále a královny regentky. Budu vždycky farníkem toho, kdo bude farářem[27]; a odpusťte, řeknu-li vám, že nejste dobře poraděn. Byl jste sám svou klikou, kohoutem ve své farnosti, závislý jen na králi, u něhož jste měl vždy navrch nad ostatními; a teď si berete pána, podřizujete se a oddáváte lidem, od nichž, až s nimi budete nadobro na jedné lodi, zakusíte urážky, které budete muset snášet – kdežto od královny jste nedokázal strpět trochu chladu a několik dobře odůvodněných odmítnutí. Chcete, aby v téže chvíli, kdy jste jí takřka na jejích šatech zabili barona de Luz, na vaši žádost povolala zpět člena královy domácnosti[28], kterého jen vzdálila, ač ho s jakýmsi zdáním práva mohla dát uvěznit za to, že na rozkaz daný jejím jménem odmítl opustit váš dům a že mluvil příliš zvysoka s tím, koho poslala. Buďte sám k sobě spravedlivý a shledáte, že jí ještě zůstanete dlužen.“

25. Foire Saint-Germain – výroční trh u opatství Saint-Germain-des-Prés, který začínal 3. února a trval až do postu. Pro dvořany to bylo hlavní zimní povyražení: krámy s přepychovým zbožím, hry, loterie, dostaveníčka.

26. Chantérac: Onzain, ves u Blois na Loiře (dnešní departement Loir-et-Cher); tam, zřejmě na vlastní zámek, musel hrabě odejít do vyhnanství.

27. Bassompierrovo krédo dvořana a cizince bez vlastní moci: drží se toho, kdo právě zákonně vládne. Stejným obrazem pokračuje, když Guise nazývá „kohoutem farnosti“ (coq de paroisse), tedy prvním mužem ve vlastním dvoře.

28. „Domestique du roi“ neznamenal sluhu, nýbrž každého držitele úřadu v králově domácnosti, i urozeného; neposlušnost vůči regentce u něj vážila dvojnásob.

Opustil mě, aby šel za paní svou sestrou[29] a poobědval s ní, a řekl mi: „Jsem si jist, že jednoho dne, až ji tihle lidé budou tyranizovat, sama přizná, že chybila, když mě ztratila, a že se o mne bude ucházet; a já se tehdy postavím na zadní a dám se draze koupit.“

Královna dává volnou ruku

Schválně jsem se ještě zdržel hovorem se dvěma nebo třemi lidmi, a když jsem usoudil, že královna asi doobědvala, předstíral jsem, že mě kdosi prosí, abych ji šel hned o něco požádat, a vyšel jsem zase k ní. Seděla ještě u stolu, u něhož obědvala; jakmile jsem vstoupil, vstala a neohlížejíc se odešla do svého kabinetu. Šel jsem za ní a tvářil se, že jí naléhavě potřebuji něco říci.

Při vstupu mi řekla: „Při obědě jsem jedla samý jed, tak mám žaludek zkažený a obrácený; potrvá-li to dlouho, myslím, že přijdu o rozum. Bassompierre, jedním slovem: musíš[30] se pokusit přivést mi zpátky pana de Guise; nabídni mu sto tisíc tolarů[31] v hotovosti, které mu dám vyplatit.“ „Madame,“ odpověděl jsem, „chci vám v tom posloužit věrně a užitečně.“ „Nabídněte mu ještě,“ řekla, „generální místodržitelství v Provence pro jeho bratra rytíře[32]; jeho sestře nabídněte čekatelství na opatství Saint-Germain[33] a ujistěte ho, že se La Rochefoucauld vrátí. Zkrátka, jen když

29. Louise-Marguerite de Lorraine (1588–1631), sestra vévody de Guise, od roku 1605 manželka Françoise de Bourbon, prince de Conti. Bassompierrova nejbližší spojenkyně u dvora a podle soudobých pověstí jeho milenka, po ovdovění prý i tajná manželka; zemřela nedlouho po jeho uvěznění v Bastile.

30. Královna v rozrušení přechází do tykání – u dvora výraz důvěrnosti panovníka k oblíbenci; vzápětí se vrací k vykání.

31. Sto tisíc écus, tj. tři sta tisíc liber – ohromná suma i na poměry velmožů. Za regentství se věrnost knížat kupovala penězi a úřady běžně; pokladna, kterou Sully nastřádal v Bastile, se tak během několika let vyprázdnila.

32. Chantérac: vévoda de Guise byl sám guvernérem Provence; dostal ji od Jindřicha IV. při smíření výměnou za Champagne. Generální místodržitel (lieutenant général) byl guvernérův zástupce v provincii – úřad by tak zůstal v rodině a z muže stíhaného pro zabití by učinil královského hodnostáře.

33. Chantérac: princ de Conti užíval po smrti svého bratra, kardinála de Bourbon, důchody opatství Saint-Germain-des-Prés; královna nabízela princezně de Conti, že jí toto obročí zůstane, kdyby ovdověla. Šlo o jedno z nejbohatších opatství v království.

ho vytrhnu z té kliky a budu si jím jista, dávám ti volnou ruku.“ Řekl jsem jí, že mě na cestu vybavuje tak dobře, že se k ní jistě nevrátím s prázdnou.

Potom jsem s ní mluvil o tom, aby povolala zpět pana d'Épernon. Řekla mi: „Toužebně bych si to přála; ale je to člověk, kterého jsem urazila, a on nikdy neodpouští.“ Odvětil jsem: „Ano, Madame, svým nepřátelům někdy neodpustí; ale svým pánům ano.“ Řekla mi tehdy: „Bude-li si pan d'Épernon chtít vzpomenout, co jsem udělala pro něho a pro jeho děti, pozná, že jsem mu byla dobrou paní. Kdybyste v tom viděl nějakou cestu, prokázal byste mi znamenitou službu, kdybyste to zkusil. Řiďte se tím, co uvidíte[34]: s tím vším se svěřuji jen vám.“

Řekl jsem jí tehdy: „Madame, povolejte zpět staré ministry; při této příležitosti vám nebudou neužiteční.“ Řekla mi: „Myslela jsem na to; ale koho k tomu použiji?“ „Mne, Madame,“ řekl jsem, „pro pana de Villeroy[35] a prezidenta Jeannina[36], a komtura de Sillery[37] pro pana kancléře[38], jeho bratra; a budou-li se chtít zase spojit, promluvíte s jedním z těch tří za všechny, abyste nikoho nepoplašila, dokud nebudete chtít své úmysly odhalit světu otevřeně.“ Řekla mi: „Máte pravdu; hned pošlu pro rytíře; navštivte ty druhé a posuďte, co si od toho smím slibovat. Já sama mám dobrou mysl a jsem schopna podstoupit jakékoli nebezpečí, abych uhájila svou moc proti těm, kdo mě o ni chtějí připravit.“

Den bez jídla: Guisové, d'Épernon a ministři

S tím jsem odešel a stavil se u paní de Guise matky, která byla královně vášnivě oddána. Řekla mi: „Můj Bože, pane, jak se jen můj syn proti krá-

34. V originále „faites la guerre à l'œil“ – vojenské rčení: veďte válku podle toho, co máte před očima, jednejte podle okolností.
35. Nicolas de Neufville, pán de Villeroy (1543–1617), státní sekretář pro zahraniční věci, který sloužil čtyřem králům od Karla IX.; nejzkušenější z ministrů.
36. Pierre Jeannin (1540–1623; Chantérac uvádí úmrtí 1622), někdejší prezident burgundského parlamentu a rádce ligy, potom věrný služebník Jindřicha IV. a vyjednavač; za regentství řídil finance. Bassompierre píše „Jannin“.
37. Chantérac: Noël Brulart, maltézský rytíř, řečený komtur de Sillery, mladší bratr kancléřův; Bassompierre mu říká střídavě „komtur“ a „rytíř“. Jak je z textu vidět, patřil ke královninu okolí a měl k ní snadný přístup.
38. Nicolas Brulart de Sillery (1544–1624), kancléř Francie od roku 1607, hlava soudnictví a strážce pečeti.

lovně vzpíná! Vedete ho k tomu vy, nebo jeho vrtoch? Viděla jsem vás totiž dlouho s ním mluvit tam dole na nádvoří.“ Odpověděl jsem, že nikoli, ale že královna nemá pravdu, když je tak nepovolná kvůli takové maličkosti, jako je La Rochefoucauldův návrat, a když nechce dát zastavit řízení vedené proti panu rytíři de Guise, a že by měla trochu slevit ze své vrozené hrdosti; já sám že nemám panu de Guise za zlé, že je poněkud roztrpčen. S tím jsem ji opustil; a ona, když potom byla u královny, jí řekla, že jejího syna proti ní popouzím, a vypověděla jí vše, co jsem jí řekl. Královnu to potěšilo, i to, že jsem paní de Guise z našeho záměru nic neprozradil.

Přišel jsem do pokoje paní princezny de Conti, kde jsem našel pana de Praslin[39], jak mluví s panem de Guise. To mi umožnilo promluvit s ní a odhalit jí, co se děje a jakými prostředky lze jejich dům zase pozvednout a pana de Guise usmířit s královnou, jen bude-li se horlivě chopit příležitosti, která se nám dostává do rukou, a nenecháme-li si ji uniknout. Byla to nejschopnější, nejobratnější, nejmlčenlivější a nejzpůsobilejší princezna, jakou jsem kdy poznal, a znala svůj dvůr jako nikdo. Položil jsem jí k nohám jen opatství Saint-Germain a La Rochefoucauldův návrat; řekl jsem jí ovšem, že bude-li k tomu třeba přidat pěknou sumu peněz, ručím jí za ni; o generálním místodržitelství v Provence jsem však nemluvil. Byla nadšena, že může mluvit s plnýma rukama. Požádal jsem ji, aby poslala pro paní svou švagrovou[40] a aby rychle dala železo do ohně, protože ta věc musela být do čtyřiadvaceti hodin buď hotova, nebo zmařena. Udělala to, a když krátce nato pan její bratr odešel, přidal se k nám jako třetí pan de Praslin, který ze své strany také udělal, co mohl.

Odtud jsem šel k Zametovi[41]; a když jsem se s ním radil, jakými cestami bychom mohli získat pana d'Épernon, přišel k němu šťastnou náhodou Pe-

39. Chantérac: Charles de Choiseul, markýz de Praslin († 1626), od roku 1619 maršál Francie; tehdy kapitán královy tělesné stráže. Bassompierre píše „Pralain“.
40. Henriette-Catherine de Joyeuse (1585–1656), dědička rodu Joyeuse, vdova po vévodovi de Montpensier, od roku 1611 manželka vévody de Guise – „paní vévodkyně de Guise“ na rozdíl od „paní de Guise matky“.
41. Chantérac: Sébastien Zamet, naturalizovaný Luccan, finančník, „pán osmnácti set tisíc tolarů“, správce domu královny Marie Medicejské; zemřel 14. července 1614. Bankéř a hostitel Jindřicha IV., v jehož domě u Bastily se scházel dvůr ke hře; hodil se za prostředníka, protože k němu chodil každý.

ronne[42], který byl oddán službě královny a těžce nesl, že se jeho pán, pan d'Épernon, od ní odvrátil a že k tomu měl důvod. Velmi se zaradoval, že vidí příhodnou chvíli, jak ho s ní zase smířit, a požádal mě, abych v té věci navštívil pana prezidenta de Villiers Séguier[43]; sám že půjde napřed a počká tam na mne, zatímco se stavím u slečny du Tillet[44]. Prezident Séguier se pro věc cele získal a rovnou se s panem de Peronne vypravil za panem d'Épernon. Zašel jsem též za královnou Markétou[45], která měla pana d'Épernon ráda, a požádal jsem ji, aby té věci pomohla.

Večer jsem se vrátil do Louvru a ve vratech jsem potkal jistého Vernègue-se[46], který mě jménem pana d'Épernon požádal, abych k němu zašel, aby z mých úst slyšel, co mu řekli ostatní, jak o žádosti o Château-Trompette, tak o tom, že je královna ochotna povolat je zpět k sobě. Řekl jsem mu toho ještě víc než ostatní a povzbudil ho, aby se bez okolků vrhl do jejích služeb a zapomněl na všechny minulé ústrky; a tu mi řekl věc, kterou si od té doby pamatuji: že ve velkých a závažných věcech, jako je tato, se člověk nemá zdržovat smlouváním, nýbrž přímo a ušlechtile udělat to, k čemu se chce rozhodnout; a že mohu královnu ujistit jeho nejponíženější a věrnou službou bez zisku, bez stranictví a bez výminek, a až mu bude chtít určit hodinu, kdy ji smí navštívit, že jí o tom dá ujištění ještě důkladnější. V téže chvíli dostal dopis od královny Markéty, která ho nabádala k tomu, k čemu se právě rozhodl. Dohodli jsme se také, že ho ke královně nedoprovodím a že už za ním nepřijdu, aby se věc neprozradila, a shodli jsme se, že spojku bude dělat pan Zamet.

S tímto šťastným začátkem jsem se vrátil do Louvru a vešel do malého kabinetu; Selvage[47] jsem řekl, aby královně oznámila, že tam jsem. Netrvalo

42. Muž ze služeb vévody d'Épernon („jeho pán“); Chantérac ho blíže neurčuje.
43. Chantérac: Antoine Séguier, pán de Villiers, prezident „à mortier“ (jeden z předsedů senátu) pařížského parlamentu, zemřel roku 1624. Strýc pozdějšího kancléře Pierra Séguiera.
44. Chantérac: Charlotte du Tillet, dcera vrchního písaře pařížského parlamentu, patřila ke královnině domácnosti; její sestra byla provdána za bratra prezidenta Séguiera. Byla známa jako důvěrná přítelkyně vévody d'Épernon – proto se k ní Bassompierre vypravil.
45. Markéta z Valois (1553–1615), dcera Jindřicha II. a první manželka Jindřicha IV., jejíž manželství bylo roku 1599 prohlášeno za neplatné. Od roku 1605 žila v Paříži ve vlastním paláci na levém břehu Seiny naproti Louvru a s Marií Medicejskou vycházela velmi dobře.
46. Chantérac: Joseph de Damian, pán de Vernègues; zřejmě šlechtic z družiny vévody d'Épernon.
47. Chantérac: královnina komorná.

dlouho a přišla a byla nadšena, když slyšela, že jí už přináším ujištění od pana d'Épernon a dobré naděje stran pana de Guise. Ptala se mě, co jsem pořídil s pány de Villeroy a prezidentem Jeanninem; řekl jsem jí, že se mi zdá, že jsem za ten den, který jsem strávil bez jídla, nepracoval špatně. Požádala mě, abych tam šel rychle, a já jí řekl, že to udělám, jakmile uvidím paní de Guise (která, když od ní odešla, šla na mne čekat k paní princezně de Conti), a že se velmi divím, že s ní za ty dvě hodiny, co u ní byla, vůbec nepromluvila. Řekla mi, že to nemohla udělat kvůli paní de La Trémoille[48], která se od ní nehnula, a abych jí to vyřídil jejím jménem; ostatně, aby nikoho nepoplašila, nebyla by se snad pokusila s ní promluvit, ani kdyby k tomu měla příležitost.

Hned jsem vyšel nahoru do pokoje paní princezny de Conti, kde jsem zastihl ji a paní vévodkyni de Guise v rozhovoru. Přisedl jsem jako třetí a získal jsem řečenou paní de Guise pro to, aby svého manžela přiklonila k osobní službě královně; nazítří ráno měl přijít Zamet a promluvit s ním, dokud budou oba ještě v posteli, a ona měla zařídit, aby ho našel naladěného podle našeho přání.

Nechtěl jsem, aby bylo vidět, že se do té věci pletu; proto jsem všude nastrkoval Zameta. Vzkázal jsem mu, že ho prosím, aby byl nazítří v sedm hodin u Beauvilliersa v ulici de Paradis[49]; a protože mi paní princezna de Conti dala k večeři zavařeniny[50], šel jsem odtud rovnou k panu prezidentu Jeanninovi. Když jsem mu poprvé naznačil, jaká příležitost se nabízí, aby se mocně vrátili k vlivu, a že mám pověření mluvit s nimi všemi, zakousl se do hroznu[51], přijal věc s díky Bohu a hned jí uvěřil, protože, jak mi řekl, pan de Bouillon ještě téhož rána vzkázal panu de Villeroy, že královna dá Château-Trompette panu princi, a radil mu, aby Její Veličenstvo povzbudil učinit to ochotně, aby za to byl pan princ vděčen jemu.

48. Chantérac: Charlotte-Brabantine Nasavská, dcera Viléma Oranžského, od roku 1604 vdova po Claudovi de La Trémoille, vévodovi de Thouars; zemřela roku 1631. Byla hugenotka a teta pana prince (jeho matka byla sestrou jejího zesnulého muže) – před ní se o věci mluvit nedalo.

49. Ulice de Paradis v Marais (dnes část ulice des Francs-Bourgeois) vedla podél paláce Guisů; dům blíže neurčeného Beauvilliersa ležel tedy v sousedství a hodil se za nenápadné stanoviště.

50. „Confitures“ – tehdy kandované ovoce a jiné cukrovinky, jaké měly dámy po ruce ve svých pokojích; Bassompierre ten den jinak nejedl.

51. V originále „il mordit à la grappe“ – rčení: dychtivě se nabídky chopil.

Řekl mi, že mezi nimi vidí jednu potíž, totiž špatnou shodu pana kancléře a pana de Villeroy v posledních několika dnech. Řekl jsem mu, že tohle je jeho věc a že jako jejich společný přítel snadno usmíří dva muže ve chvíli, kdy na jejich jednotě závisí jejich štěstí. Nakonec jsme se rozhodli, že půjdeme hned za panem de Villeroy, ačkoli bylo už po deváté večer. Ten nám hned řekl, že na mne už dlouho čeká a že k němu pan kancléř poslal svého bratra rytíře, který mu oznámil, že ho mám navštívit, a také dobré zprávy, které mu královna vzkázala. Řekl mi též, že by bylo záhodno, abych poslal pryč svůj kočár a své lidi, což jsem už učinil. Bylo po půlnoci, když jsme se rozešli. Dal panu prezidentu Jeanninovi volnou ruku, aby ho usmířil s panem kancléřem, který už udělal první krok tím, že k němu poslal svého bratra.

[Oba ministři Bassompierra požádali, aby královnu ujistil, že „nikdy nedýchali než pro její službu“ a budou jí sloužit do posledního dechu; když je vzdálila, drželi se prý stranou a o nikoho se neopřeli. Nazítří se všichni tři sejdou u kancléře a potom se jeden z nich – nejspíš prezident Jeannin jako nejméně podezřelý – octne „jakoby náhodou“ na místě, kde s ním královna bude moci promluvit a rozhodnout, co uloží ostatním dvěma. Navrhli Lucemburk[52]*, kam královna beztak jezdí „dívat se, jak se začíná její stavba a sázejí její stromy“; kdyby si přála jiné místo, vzkáže jim to po rytíři de Sillery nebo po Bassompierrovi.]*

Vyšel jsem tedy brankou u stájí paláce Villeroy a šel jsem se najíst a vyspat domů. Napsal jsem královně obšírně vše, co se při naší poradě událo, abych ji zbavil starostí, a nazítří ráno jsem poslal pro Sauveterra[53], jemuž jsem svůj dopis odevzdal, aby jej dal královně, až se bude oblékat.

52. Roku 1612 koupila Marie Medicejská na levém břehu Seiny palác vévody de Piney-Luxembourg s pozemky a začala tam zakládat zahrady a připravovat stavbu; základní kámen jejího nového paláce (dnešní Lucemburský palác, sídlo Senátu) byl položen až roku 1615.

53. Chantérac: Sauveterre byl dveřník (huissier) královy kabinetu – tedy člověk, který směl ke královně kdykoli a nenápadně.

12. leden: všechno je dojednáno

Sám jsem zatím časně ráno zašel k Beauvilliersovi, kde jsem našel pana Zameta už na místě. Požádal jsem ho, aby šel ke vstávání[54] pana de Guise a promluvil s ním; měl mu nabídnout až sto tisíc tolarů, La Rochefoucauldův návrat, ututlání věci jeho bratra rytíře a napříště královninu přízeň. Našel pana de Guise, jak je jeho zvykem, zprvu samý vrtoch, potom však svolného ke všemu, co chtěl, neboť ho na to večer a v noci předtím připravila jeho žena.

Tu pro mne poslali a já jsem mu jménem královny (která mi to přikázala) dal slovo, že splní vše, co mu pan Zamet slíbil. Žádal, aby jeho usmíření s ní nebylo hned zcela znát, aby měl čas se slušně rozejít s panem princem, jemuž se do jisté míry zavázal. Nechtěl, aby byl kdokoli u královny, až s ní bude mluvit, jednak aby nevzbudil podezření, jednak aby s ní mohl mluvit ještě otevřeněji a účinnějšími slovy; což učinil téhož dne, 12. ledna, kolem šesté večer.

Vrátil jsem se domů, kde jsem napsal královně další dopis, jímž jsem jí oznámil, co jsem pořídil s panem de Guise, a poslal jsem jej Sauveterrovi; pak jsem šel za panem d'Épernon, kde jsem našel pana Zameta už na místě. Řekl mi mnoho věcí, které měl proti královně, a uzavřel, že je to naše paní, naše královna, regentka království, manželka a matka našich dvou pánů, a že od ní musíme snést všechno, aniž ochladneme v ochotě sloužit jí při každé příležitosti, a hlavně při této, kdy své služebníky potřebuje. On sám že pokládá za urážku, aby se mu cokoli nabízelo, a že by se měl za nevděčníka nehodného jména, které nosí, a úřadů a poct, jichž požívá, kdyby něco žádal nebo se svým pánem smlouval, když je za službu jemu už zaplacen a odměněn. Prosí královnu jen o to, aby napříště osvědčila ve svém jednání více pevnosti, aby si víc hleděla těch, kdo jsou jejími věrnými služebníky, a aby si je uchovávala lépe než dosud; přijde k ní, až mu to poručí.

Šel jsem tedy do Louvru, kde byla královna obklopena všemi těmi princi. Po radě odešla do svého kabinetu a pod záminkou se mě zeptala, zda bych jí neprodal velký diamant, který jsem měl na prstě a který kdysi císař Karel

54. „Lever“ – ranní vstávání velmože bylo polooficiální chvílí, kdy k němu měli přístup přátelé a klienti; kdo tam přišel, nebudil pozornost.

V. daroval mému dědovi[55]; stáhl jsem jej z prstu a podal jí ho. Přistoupila k oknu, aby si ho prohlédla, a já jí tehdy řekl: „S panem d'Épernon je věc hotova, lépe a ušlechtileji, než by si Vaše Veličenstvo dovedlo představit; ptá se, v kterou hodinu ráčíte, aby za vámi kvůli tomu přišel.“ Dívajíc se stále na diamant, řekla mi: „Hned po obědě jedu do Lucemburku mluvit s prezidentem Jeanninem; až se vrátím, budu ho čekat.“ Měl jsem ještě kdy říci jí: „Což kdyby se Vaše Veličenstvo cestou z Lucemburku zastavilo u královny Markéty, která Vaše Veličenstvo vroucně miluje a může se přetrhnout, aby se zavděčila?“ Odpověděla: „Ano, zajedu tam; a k večeru ať přijde pan d'Épernon.“ Řekl jsem to Zametovi, který tam byl, a že přijde-li pan d'Épernon dříve než královna, mají se oba uchýlit do malého kabinetu, kam nevstoupí nikdo než oni dva; totéž jsem jménem královny řekl Selvage, aby je tam uvedla. Královna řekla rytíři de Sillery, aby dal panu prezidentu Jeanninovi přijít do Lucemburku, a poručila, aby měla kočár připraven, jakmile vstane od stolu.

Šel jsem obědvat a hned potom jsem se stavil u královny Markéty, jíž jsem dal vyřídit, že ji královna navštíví cestou z Lucemburku. Když jsem pokračoval ulicí de Seine[56], uviděl jsem u pana de Bouillon kočár pana markýze d'Ancre. Vystoupil jsem tam a bavil se se Sardinim[57], zatímco pan markýz d'Ancre mluvil s panem de Bouillon, který měl tehdy dnu. Po nějaké chvíli přišli markýzi d'Ancre říci, že královna je v Lucemburku; rozloučil se s panem de Bouillon a on, Sardini a já jsme nasedli do jeho kočáru. Velmi užasl, když při příjezdu do první lucemburské zahrady uviděl královnu samotnou v aleji, jak se prochází s prezidentem Jeanninem; ale užasl ještě víc, když se k nim chtěl přidat jako třetí a La Chastaigneraye[58] mu řekl, že nikdo nesmí projít a že o tom má od královny rozkaz co nejvýslovnější. Dal se jinou alejí se Sardinim a se mnou, tím dlouhým rozhovorem velmi zneklidněn. Když skončil, odjela královna ke královně Markétě a odtud do

55. François de Bassompierre, autorův děd; podle úvodu pamětí byl čestným pážetem pozdějšího císaře Karla V., potom jeho komořím a kapitánem jeho německé tělesné stráže.
56. Ulice na levém břehu, v předměstí Saint-Germain; stál v ní palác královny Markéty a, jak je vidět, i pařížský dům vévody de Bouillon.
57. Chantérac na jiném místě: Sardini, původem z Luccy, byl oddán královně matce a zároveň byl patrně příbuzný vévody de Bouillon, pocházel-li od onoho Scipiona Sardiniho, bankéře doby Kateřiny Medicejské, který si vzal Isabelle de La Tour, slečnu de Limeuil.
58. Chantérac: La Chastaigneraye byl kapitán královniny tělesné stráže.

Louvru, kde našla pana d'Épernon a Zameta ve svém malém kabinetu a pana de Guise ve velkém.

„Komedie, v níž bylo molto intrik“

Mluvila nejprve s panem de Guise, který ji všemožně ujišťoval naprostou věrností a zřekl se všeho, k čemu se snad předtím zavázal, donucen špatným zacházením, opovržením Jejího Veličenstva a domněním, že k ní není přístupu jinak než prostřednictvím pana prince a jeho společníků. Prosil ji, aby mu z uvedených důvodů nedávala vlídnou tváří najevo, že se s ní zcela smířil, a aby mu po paní jeho sestře, po mně nebo po komkoli jiném dávala vzkázat, co si bude přát.

Když to skončilo, předstírala královna, že se jde osvěžit do svého malého kabinetu, a šla mluvit s panem d'Épernon. Ten se nezdržoval stížnostmi ani výčitkami, které čekala, a projevil jí tolik pokory a tolik ji ujišťoval svou věrnou službou, že z toho byla celá zmatená a tak spokojená, že se po chvíli vrátila s veselou a spokojenou tváří. Stál jsem u dveří jejího malého kabinetu a mluvil s paní princeznou de Conti, když vyšla. Řekla nám: „Tohle byl snad největší a nejnamáhavější den, jaký jsem v životě měla, a *mi pare*, že je to komedie, v níž bylo *molto* intrik[59], a na konci je samý mír a samé veselí.“ Paní princezna de Conti jí řekla: „Bohu budiž chvála, Madame, že se vše daří k vaší spokojenosti a že jste spokojena s mým bratrem i s mými přáteli, jako je pan d'Épernon.“ Řekla jí: „Proč nejmenujete také Bassompierra, který se o to tolik přičinil, a tak dobře, že mu to nikdy nepřestanu uznávat a něco pro něho udělám? Budete mi svědkem, že mu slibuji úřad prvního komořího[60] krále, i kdybych ho měla koupit za vlastní peníze.“ Co nejpokorněji jsem jí poděkoval a řekl jí, že se pokládám za šťastného, jestliže jsem jí prokázal nějakou vítanou službu, a že ji co nejponíženěji prosím, aby mě ráčila vyvázat ze slova, které jsem jejím jménem dal paní princezně de Conti, že dostane čekatelství na opatství Saint-Germain-des-Prés, neboť vynaložila všechnu myslitelnou péči a obratnost nejen u pana

59. Bassompierre věrně zaznamenává královninu řeč: Florenťanka Marie Medicejská mluvila do konce života francouzsky s italskými slovy a obraty („mi pare“ = zdá se mi, „molto“ = mnoho).
60. „Premier gentilhomme de la chambre du roi“ – jeden z nejvyšších dvorských úřadů; první komoří se střídali ve službě, řídili královu komnatu a měli k němu stálý přístup. Úřad byl prodejný a stál jmění, proto královna mluví o koupi z vlastních peněz.

svého bratra, ale i u pana d'Épernon, aby je povzbudila k tomu, k čemu je ostatně našla nakloněny samy od sebe, totiž dobře a důstojně sloužit Jejímu Veličenstvu proti celému světu. Ochotně jí to potvrdila a paní princezna jí tehdy poděkovala dvojnásob, jak za milost, kterou právě dostala, tak za to, že ráčila ututlat záležitost pana rytíře.

Potom, když se paní princezna vzdálila, řekl jsem královně, že jsem pana de Guise ujistil La Rochefoucauldovým návratem a sto tisíci tolary, ale že jsem mu nic neřekl o generálním místodržitelství v Provence pro pana rytíře, jeho bratra; snažil jsem se počínat si jako ti hospodární sluhové, kteří přinesou na dně měšce zpátky část peněz, jež jim pán dal na útratu. Bude-li mu chtít tu milost prokázat, bude nyní mnohem větší, než by byla, kdybych ji nabídl předtím; anebo si ji může schovat na jinou příležitost. Královna, která byla nejvelkodušnější a nejštědřejší kněžna, jakou naše století zrodilo, mi řekla, abych mu šel jejím jménem říci, že mu tu milost uděluje, ale ať ji drží v tajnosti a ať jí za ni dokonce nepoděkuje jinak než ústy paní princezny, své sestry, a to ještě jen tehdy, až s ní bude sama. Potom mi řekla, že ministři jsou s ní velmi zadobře a že nazítří, v neděli 13. ledna ráno, k ní přijdou v devět hodin všichni tři.

V té chvíli vešli do královnina kabinetu pan d'Épernon, Zamet a Peronne, kteří po královnině odchodu zůstali ještě nějaký čas v malém kabinetu, aby nedali najevo, že s ní mluvili. Královna ho hned velmi vlídně uvítala a řekla mu, že je div vidět ho tu večer po tak těžké nemoci a že se musí víc šetřit. Řekl jí, že chvála Bohu, až na nohy už z ní nic necítí. Královna mu dala přistavit židli[61] vedle sebe a pozvala ho na komedii[62]. V téže chvíli vešli ke královně pan vévoda de Mayenne a markýz d'Ancre; když viděli pana d'Épernon u ní, a vsedě, neužasli nad tím o nic méně než nad nevlídným přijetím, jehož se dostalo jim. Přistoupili ke stolu, u něhož jsem stál, a řekli mi: „Co to je? Je tu pan d'Épernon už dlouho?“ Řekl jsem jim, že ano, že ho přijala velmi vlídně a že se mi zdá, že je to ovoce rozmluvy, kterou jsme viděli v Lucemburku mezi ní a prezidentem Jeanninem. Ptali se mě,

61. Sedět v přítomnosti královny bylo vyznamenání vyhrazené nejvýše postaveným; ostatní dvořané stáli. Židle pro d'Épernona – a večer dokonce pro finančníka Zameta – proto všem ohlásila obrat přízně zřetelněji než slova.

62. Večerní divadelní představení v Louvru; Marie Medicejská si na ně potrpěla a zvala do Paříže i italské herecké společnosti.

zda tu byl pan de Guise; řekl jsem, že ano, ale že jen vešel a zase odešel; nevím, zda mluvil s královnou, aspoň jsem si toho nevšiml; zato s ní mluvila, a v mé přítomnosti, paní princezna de Conti, k níž byla královna samá laskavost. Tu královna řekla Sauveterrovi: „Ať donesou na komedii židli pro pana d'Épernon, neboť chci, aby si ji přišel poslechnout, a pro Zameta také.“ Tehdy mi markýz d'Ancre řekl těmito slovy: „*Per Dio*, mosjé, já se směju věcem tohoto světa: královna se stará o židli pro Zameta, a pro pana de Mayenne žádnou nemá; pak věřte *amore dei principi*!“[63]

Chtěl jsem zeširoka vypovědět vše, co se toho dne a dne předešlého událo, protože jsem v obou sloužil neobyčejně platně a uvážlivě a měl jsem na tom podíl, jaký vidíte.

Doprovodil jsem paní princeznu de Conti na komedii a cestou jsem jí řekl, že královna dává generální místodržitelství v Provence jejímu bratru rytíři. Byla nadšena a požádala mě, abych to šel říci panu jejímu bratrovi; nechtěl jsem však příliš spěchat ze strachu, aby o tom nenadělal hluk, a bylo důležité, aby zatím nic nevyšlo najevo. Schválila to; neubránila se však, aby to po komedii nenapsala paní vévodkyni de Guise, své švagrové.

13. leden: tři vousáči u královny

Nazítří, v neděli ráno, přišli tři ministři časně ke královně, která právě vstala z postele. Dala je vpustit a své ženy vyjít, zavřela za nimi dveře kabinetu, v němž spala, a zůstala s nimi skoro tři hodiny. Pan princ přišel kolem desáté, a když zabušil na dveře, neotevřeli mu, ačkoli čekal dlouho; řekli mu, že královna je s těmi pány. Když odcházel, potkal jsem ho a on mi řekl: „Víte, že ti tři staří vousáči[64] jsou už přes hodinu zavřeni s královnou a mne tam nechtěli pustit?“ Tvářil jsem se překvapeně a řekl mu: „Pane, už včera jsme viděli předzvěsti té věci: královna mluvila přes dvě hodiny s prezidentem Jeanninem v lucemburské zahradě a potom k ní přišel pan d'Épernon, jehož přijala tak vlídně, jak nevlídně přijala pány de Mayenne a

63. V originále Bassompierre napodobuje Conciniho lámanou francouzštinu smíšenou s italštinou: „Par Dio, Mousu, je me ride moy delle chose deste monde… fiés vous a l'amore dei principi!“ – „spoléhejte na lásku knížat“, tedy na přízeň mocných.

64. „Les trois barbons“ – posměšná přezdívka starých ministrů: Villeroyovi bylo sedmdesát, Jeanninovi třiasedmdesát a kancléři de Sillery bezmála sedmdesát let, kdežto panu princi čtyřiadvacet.

markýze d'Ancre.“ „Přisámbůh,“ řekl mi, „ti darebáci nám všechno zkazili.“ „Ale hleďte, pane,“ odpověděl jsem, „abyste tím nebyli vinni vy sami: nemůžete se dočkat, až budete upevněni ve své moci a hluboko zakotveni v její náklonnosti, a už na ni naléháte, aby vám dala Château-Trompette, které má být jen vzorkem dalších nároků, jaké vy i vaši přátelé a služebníci už dáváte najevo. Řekli mi, že ji to popudilo a že to nese velmi těžce.“ Odpověděl mi, že mám pravdu a že to nebyl jeho nápad; že ho k tomu donutil pan de Bouillon a pak ho v nouzi opustil a nechtěl být při tom, když o to ostatní žádali, nýbrž předstíral dnu. Chvíli jsem se zamyslil a řekl jsem mu na to: „Pane, přivádíte mě na myšlenku, která je možná mylná, ale přece není bez jakéhosi základu. Královna včera mluvila o panu de Bouillon dobře a dávala najevo, že mu přeje, v téže chvíli, kdy dávala najevo pohrdání panem vévodou de Mayenne a panem markýzem d'Ancre. Paní princezna de Conti mi řekla, že královna chtěla přemluvit pana d'Épernon, aby s ním žil v dobré shodě a aby zanechali nevraživosti, kterou chovají jeden k druhému; což v paní princezně de Conti vzbudilo jakési podezření, že se pan d'Épernon spojil s vámi, a to prostřednictvím královny, soudě podle neobyčejně vlídného přijetí, jehož se mu od ní dostalo. Víte, pane, že pan de Bouillon je důvěrný přítel pana de Villeroy: nezahrál s vámi falešnou hru a nepřešel na stranu královny a ministrů k vaší škodě, když viděl, jak špatně královna přijala vaši žádost o Château-Trompette? Nezatáhl vás do té žádosti schválně, aby zase pomohl k přízni ministrům a sobě s nimi? Já od jeho ducha čekám všechno, a přece se možná mýlím; ale několik různých řečí někdy odhalí věc dobře skrytou.“[65]

Pan princ je od přírody velmi podezíravý a nedůvěřivý; řekl mi, že neví, co si o tom všem má myslit, ale že je tím velmi překvapen a že mé pochyby snad nejsou nerozumné. Nato mi řekl: „A co pan de Guise? Je ryba, nebo rak?“ Odpověděl jsem, že jsem ho od předvčerejšího rána neviděl a že mě požádal, abych už královně nemluvil o návratu La Rochefoucaulda, který chce mít jen od něho a jemu za něj být cele zavázán. Řekl mi: „To je v pořádku.“ A potom, po mnoha dalších řečech, přišel markýz d'Ancre, jemuž pověděl o poradě královny s ministry. Markýz ho prosil, aby šel znovu na-

65. Bassompierre tu s panem princem hraje dvojí hru: obrat sám pomáhal zosnovat, podezření však svádí na vévodu de Bouillon, aby rozeštval „pět osob“ mezi sebou a odvedl pozornost od Guise, jehož smíření s královnou mělo zatím zůstat tajné.

horu a navštívil královnu; nedokázal ho však k tomu přimět a princ ho jen požádal, aby mu vzkázal, co je nového. Vyšli jsme, řečený markýz a já, ke královně, ale nemohl k ní vejít, dokud ministři nevyšli, a to bylo už skoro poledne.

Vrátil jsem se na oběd domů, kde jsem našel pana de Guise; řekl jsem mu, že mu královna dává generální místodržitelství v Provence pro pana jeho bratra. Měl z toho nesmírnou radost a slíbil mi, že o tom nepromluví, dokud nebude čas; večer za to královně poděkoval, když zpozoroval, že tu není nikdo, kdo by ho při té pokloně mohl vidět.

IX. Maignatova aféra, nemilost u královny a úřad generálního plukovníka Švýcarů (1613–1614)

[Kapitola obsahuje zbytek roku 1613 a rok 1614, poslední léta regentství Marie Medicejské, a končí jí první svazek Chantéracova vydání. Bassompierre žije u dvora v Paříži a ve Fontainebleau jako královnin důvěrník a prostředník mezi dvorskými stranami: po lednovém smíru královny s ministry a s Guisy stojí proti ní pan princ a jeho spojenci, k nimž se hlásí i favorit Concini, markýz d'Ancre. Bassompierre líčí špionážní aféru hrbáče Maignata, při níž Concinimu nabídne pomoc k útěku, svůj proces v Rouenu, nemilost, do níž ho Concini u královny uvrhne, a rok 1614: své jmenování generálním plukovníkem Švýcarů, vzpouru princů, cestu dvora do Bretaně a prohlášení královy zletilosti.]

1613: Dvůr po smíru s ministry

Od té chvíle bylo zjevné, že královna a tito páni[1] spolu nejsou zadobře: všechno se dělo skrze ministry;[2] páni de Guise a d'Épernon[3] byli v přízni, třebaže ten první zůstával stále ještě jaksi zaháknut u pana prince; pan de

1. Rozumí se pan princ a jeho strana. „Pan princ“ (Monsieur le Prince) je Jindřich II. Bourbonský, kníže z Condé (1588–1646), první princ královské krve a otec pozdějšího Velkého Condého; k jeho spojencům patřili vévodové de Nevers, de Mayenne a de Bouillon a tehdy i markýz d'Ancre. V lednu 1613 se od nich královna-regentka Marie Medicejská odvrátila, když na ní pan princ chtěl pevnost Château-Trompette v Bordeaux, a smířila se se starými ministry a s Guisy; na tom se Bassompierre podle vlastního líčení vydatně podílel.
2. Tři staří ministři Jindřicha IV., kteří vedli vládu i za regentství: kancléř Nicolas Brûlart de Sillery (1544–1624), státní sekretář Nicolas de Neufville, pán de Villeroy (1543–1617), a prezident Pierre Jeannin, tehdy už přes sedmdesát let starý, který spravoval finance. U dvora se jim říkalo „les barbons“, vousáči či dědkové.
3. Charles de Lorraine, vévoda de Guise (1571–1640), syn vůdce ligy zavražděného roku 1588 v Blois, guvernér Provence a Bassompierrův přítel. Jean-Louis de Nogaret de La Valette, vévoda d'Épernon (1554–1642), někdejší oblíbenec Jindřicha III., generální plukovník francouzské pěchoty, pyšný a obávaný velmož.

Vendôme[4] dal královně prostřednictvím své tchyně ujistit o svých službách a markýz d'Ancre[5] dával otevřeně najevo nespokojenost. Slyšel jsem ho říci královně věc, která mi připadala podivná, když šlo o to, že za ní ti ministři přišli: že špatně dodržela slovo, které dala panu princi, když bez jeho vědomí povolala ministry zpět. Královna mu řekla, že to oni požádali o rozmluvu s ní. Odvětil jí: „Zasloužili by, aby byli všichni tři posláni do Bastily, že se opovážili přijít za Vaším Veličenstvem po úmluvě, pohromadě a nepovoláni."

Za několik dní poté vyzval mladý baron de Luz na souboj pana rytíře de Guise a ten ho zabil.[6] Viděl jsem tu zase jednu velmi podivnou ukázku proměn dvora: když rytíř de Guise zabil otce, poručila královna parlamentu, aby se věci ujal, vyšetřil ji a vedl proti němu proces až do konce; a ani ne dvacet dní nato, když navrch zabil ještě i syna řečeného barona de Luz, poslala k němu královna návštěvu s dotazem, jak se mu vede s jeho ranami, sotva se z toho posledního souboje vrátil.

U dvora mi tehdy bylo velmi pěkně a dobře jsem se tam bavil. Královna před večeří hrávala v mezipatře (to je malý kabinet nad jejím); potom jsme chodili na komedii, kam kvůli mně chodila jedna řecká kráska; a večery i noci jsem míval krásné. Sehráli jsme mnoho baletů,[7] mezi jinými balet Serenády, při němž nás královna přijala v horním sále tak nádherně; potom jsme ho šli tančit do paláce Condé.

4. César, vévoda de Vendôme (1594–1665), legitimovaný syn Jindřicha IV. a Gabrielly d'Estrées, tedy nevlastní bratr Ludvíka XIII., guvernér Bretaně. Jeho tchyní byla vévodkyně de Mercœur (Bassompierre píše „de Mercure"), s jejíž dcerou a bohatou dědičkou ho otec oženil.

5. Concino Concini († 1617), Florenťan, který přišel do Francie s Marií Medicejskou a díky své ženě, královnině důvěrnici, se stal všemocným favoritem regentky: markýz d'Ancre, první komoří, generální místodržící v Pikardii a brzy i maršál Francie, ačkoli nikdy nevelel v poli. Dne 24. dubna 1617 byl na rozkaz Ludvíka XIII. zastřelen na mostě Louvru.

6. Rytíř de Guise je François-Alexandre-Paris de Lorraine (1589–1614), maltézský rytíř, nejmladší bratr vévody de Guise. Dne 5. ledna 1613 zabil v Paříži na ulici starého barona de Luz, burgundského šlechtice, který se od Guisů přidal k jejich protivníkům u dvora, a královna proti němu zprvu zakročila velmi přísně. Chantérac: syn, Claude de Malain, baron de Luz, poslal rytíři vyzvání ráno 31. ledna a souboj se odbyl na místě; rytíř byl zraněn při první srážce.

7. Dvorní balet byl maškarní taneční výstup s hudbou a zpěvy, který tančili sami dvořané v nákladných kostýmech; Bassompierre patřil k nejhorlivějším pořadatelům i tanečníkům. Palác Condé stál na levém břehu Seiny nedaleko Lucemburského paláce.

Pan princ uspořádal hostinu a po ní honění ke kroužku,[8] kam byli pozváni všichni muži od dvora kromě mne; královna si mě za to na oplátku podržela u sebe při hře s několika málo dámami a naschvál se toho dne nechtěla ukazovat, aby nebylo vidět, že je její dvůr prázdný, protože všichni byli v paláci Condé. Dva dny nato byl ples v paláci Longueville, kam jsem byl pozván, a královna mi z trucu řekla, že když mě bavila tehdy, kdy jsem nebyl pozván k panu princi, je zcela namístě, abych u ní zůstal, když se slavnost koná u samé brány Louvru a pozván je kdekdo kromě ní a paní princezny de Conti;[9] a tak jsem zůstal celý večer hrát s ní, čímž jsem si to jinde pořádně rozházel.

Mezitím nastal půst a hned první postní čtvrtek večer, 21. února, mě potkalo milostné štěstí.

Březen. Několik dní nato jsem se vypravil za markýzem d'Ancre, který byl nějaký čas v Amiensu a hrál si na nespokojence. Po pěti dnech jsem se vrátil a hned po Velikonocích (v dubnu) jsme jeli do Monceaux, kde jsme se dobře bavili.[10]

Odtud se královna vrátila do Paříže a pak jela do Fontainebleau; předtím ještě (v květnu) vystrojila svatbu pana de Montmorency s nejstarší dcerou dona Virginia Orsiniho, vévody z Bracciana, a dala jí ze svých peněz sto tisíc tolarů věnem.[11] Nazítří byl ples v paláci Montmorency, kde jsem se objevil s krásnou stuhou, darem přízně jedné dámy.

8. Course de bague – jezdecká hra, která nahradila nebezpečné turnaje: jezdec měl v plném trysku nabrat na kopí malý zavěšený kroužek.
9. Louise-Marguerite de Lorraine (1588–1631), sestra vévody de Guise a rytíře de Guise, manželka prince de Conti, duchaplná důvěrnice královny. S Bassompierrem ji pojilo dlouholeté důvěrné přátelství; podle dobové tradice byli později tajně oddáni.
10. Chantérac: Concini byl tehdy generálním místodržícím v Pikardii; v Amiensu, hlavním městě té provincie, držel citadelu. Monceaux (Montceaux-lès-Meaux, u Meaux v Brie) byl zámek, který Jindřich IV. daroval nejprve Gabrielle d'Estrées a po její smrti Marii Medicejské.
11. Henri II. de Montmorency (1595–1632), syn konetábla, admirál Francie a guvernér Languedoku; roku 1632 se vzbouřil proti Richelieuovi a byl v Toulouse sťat. Chantérac: nevěsta Marie-Félice Orsini (1600–1666) byla královnina neteř a zemřela v klášteře Navštívení v Moulins; Malherbe klade sňatek shodně s Bassompierrem do roku 1613, ale až na 20. července, nikoli do května.

Noční schůzka ve Fontainebleau

Ve Fontainebleau se královna dověděla, že pan de Vendôme, ať dal paní de Mercœur jakékoli slovo, se spojil s panem princem a že se všelijak kují pikle, jak do toho znovu zatáhnout pana de Guise, jehož váhavost se Jejímu Veličenstvu nelíbila. Promluvila s ním o tom a on jí znovu odpřisáhl všemožnou věrnost. Nicméně když pan de Vendôme a markýz de Cœuvres[12] přijeli do Fontainebleau – ten první rozloučit se s královnou před odjezdem do Bretaně, kde měl řídit zasedání stavů, a markýz pod záminkou, že ho do Fontainebleau doprovází –, požádali Zameta,[13] aby jim dal pokoj v kastelánském domě, kde spal pan de Guise. Královna pojala podezření a poručila mi, abych se od pana de Guise nehnul, dokud neulehne, a zabránil tomu, aby spolu s panem de Vendôme promluvili; což jsem učinil. A královna ještě poslala Sauveterra,[14] aby v noci hlídal na schodišti pana de Guise; ten zahlédl, jak pánové de Vendôme a de Cœuvres stoupají v županech do pokoje pana de Guise, u něhož pobyli bezmála dvě hodiny; a markýz s ním ujednal, že přijede do Paříže jako rozhodce paní d'Elbeuf[15] a že se tam setká s panem princem.

Druhý den ráno pan de Vendôme odjel a královna kolem oběda poslala markýzi de Cœuvres rozkaz, aby opustil dvůr a nevracel se, dokud nedostane nový rozkaz. Vrátil se do Paříže, podal zprávu o tom, co ujednal, a popichoval markýze d'Ancre, aby se cítil uražen tím, že ho vyhnali; říkal, že je to proto, že je jeho přítel, a že mu ten kousek provedli ministři kvůli němu.

12. François-Annibal d'Estrées, markýz de Cœuvres (1573–1670), bratr Gabrielly d'Estrées, a tedy strýc vévody de Vendôme; obratný vyjednavač strany pana prince a přítel Conciniho, později vyslanec a maršál Francie. Zanechal paměti o regentství Marie Medicejské, které Chantérac cituje.

13. Sébastien Zamet (asi 1549–1614), finančník původem z Luccy, bankéř a společník Jindřicha IV., v jehož pařížském domě se hrálo a hodovalo. Chantérac: byl kapitánem a superintendantem staveb zámku Fontainebleau; proto rozhodoval o pokojích v „conciergerie“, správním a ubytovacím křídle zámku (zde: kastelánský dům).

14. Chantérac: Sauveterre byl dveřníkem (huissier) králova kabinetu. U Bassompierra vystupuje opakovaně jako důvěrný služebník, který obstarává přístup ke královně a nosí jí vzkazy.

15. Chantérac: Marguerite Chabot, dcera velkého podkoního Léonora Chabota, hraběte de Charny, vdova po Charlesi de Lorraine, vévodovi d'Elbeuf (z vedlejší větve Guisů); zemřela roku 1652 ve věku 87 let.

Pan de Bouillon[16] tehdy připadl na to, navrhnout smír mezi paní d'Elbeuf a paní de la Trémoille, svou švagrovou, které se spolu soudily, a přimět je, aby si každá vybrala dva ze svých předních příbuzných či přátel, zda by se jim nepodařilo jejich spor urovnat. Pan de Mayenne[17] navrhl paní d'Elbeuf, aby si zvolila pana de Guise a jeho, neboť paní de la Trémoille si už vybrala pana prince a pana de Bouillon; učinila tak a napsala panu de Guise s prosbou, aby za tím účelem přijel do Paříže. Pan de Guise se rozloučil s královnou, která v tu chvíli vytušila úskok; a zároveň ji přišla varovat i paní princezna de Conti, že to je proto, aby pana de Guise zavřeli s těmi třemi rozhodci a přiměli ho k něčemu proti její službě. Požádala ho tedy, aby zůstal ve Fontainebleau, a řekla, že do Paříže pošle mne, že napíše paní d'Elbeuf, že ho zadržela, a že mě dokonce nechá jejím jménem přimlouvat se u soudců za věc řečené paní d'Elbeuf, kdyby ta chtěla smírčí úmluvu zrušit. Nechtěl se už dál přít a zůstal; a já se chystal na cestu.

Po obědě jsem přišel ke královně pro rozkazy; řekla mi, abych odjezd odložil do zítřejšího rána, což bylo úterý před Letnicemi,[18] kvůli čemusi, k čemu mě potřebuje, a pak se zeptala, nemám-li nějaké verše od Porchèra.[19] Řekl jsem, že ne, ale že některé umím nazpaměť. Dala se do smíchu a řekla, že takhle je nechce, nýbrž psané jeho rukou. Také jsem se tomu přání zasmál a ona mi řekla: „Teď vám nemohu říci proč; ale určitě mi nějaké přivezte a nedělejte kolem toho rozruch; nechci totiž, aby bylo znát, že o ně stojím.“ Potom mi dlouho mluvila proti markýzi d'Ancre a říkala, že si vede tak špatně, že se nakonec zničí; a já ho stále omlouval, jak jsem nejlépe uměl. Řekla mi: „Dělá důležitého a nehne se od kliky, která je naprosto

16. Henri de La Tour d'Auvergne, vévoda de Bouillon (1555–1623), maršál Francie, svrchovaný kníže sedanský a jeden z vůdců hugenotů; nejobratnější intrikán doby, hlava všech spiknutí proti regentce. Chantérac: Bouillon měl za druhou manželku Alžbětu Nasavskou, sestru paní de la Trémoille (obě byly dcery Viléma Oranžského).

17. Henri de Lorraine, vévoda de Mayenne (1578–1621), syn někdejšího vojenského vůdce ligy a bratranec vévody de Guise; Bassompierre ho podle dobového úzu píše „du Maine“. Padl roku 1621 při obléhání Montaubanu.

18. Chantérac: 21. května 1613. Concini pak odjel ke dvoru ve čtvrtek 23. května a Bassompierre se vrátil do Fontainebleau v sobotu 25. května, v předvečer Letnic.

19. Chantérac: básníci toho jména byli dva, oba Provensálci a oba později členové Akademie – Honorat Laugier, pán de Porchères († 1653), a François d'Arbaud, pán de Porchères († asi 1638). Zde jde patrně o Laugiera, který byl důvěrníkem princezny de Conti, a tedy i Bassompierra, a u dvora měl na starosti balety.

proti mně. Řekněte mu, že mu vzkazuji, že nebude-li tu ve čtvrtek večer, naučím ho poslouchat; a nebýt jeho ženy,[20] už bych ho byla dala na místo, odkud by nevyšel, kdy by se mu zachtělo. Jeho žena z toho zuří, a on to dělá čím dál hůř. Řekněte mu, ať neopomene udělat, co mu poroučím.“ Potom mi dala ještě nějaké další pověření, jak ji napadlo, a já odjel do Paříže, kam jsem dorazil v úterý kolem desáté hodiny dopoledne.

Když jsem se převlékal, přišel ke mně markýz d'Ancre a ptal se na novinky od dvora a zda nepřijede pan de Guise. Řekl jsem, že ne, a proč. Potom jsem mu vyřídil poselství, jímž mě pověřila královna. Řekl mi na to ve velikém hněvu mnoho věcí: že je muž cti a že poruší-li královna slovo, on je nehodlá porušit vůči svým přátelům, s nimiž ho sama spojila; že potupa, kterou způsobila markýzi de Cœuvres, míří na něho a že ho pro svou čest nemůže opustit; že ke dvoru nepojede, dokud ho tam nepřiveze s sebou. Mluvil jsem s ním potom čtvrt hodiny velmi otevřeně, jako jeho přítel, a ukázal mu, jak je jeho počínání pochybené, a on se poněkud vzpamatoval; jen mě požádal, abych napsal jeho ženě a vzkázal jí, že je rozhodnut jet ve čtvrtek ke dvoru podle rozkazu, který od královny dostal; pro jeho pověst že mu však záleží na tom, aby s sebou přivezl markýze de Cœuvres, a ať ona u královny dosáhne svolení, aby ho směl přivézt a poprosit ji, aby ho přijala; potom ať si s ním královna naloží, jak bude chtít, a on se tak vyváže z toho, čím je při této příležitosti povinován příteli. Napsal jsem depeši hned před ním a ihned s ní vypravil Lamberta, který se nazítří ráno vrátil se souhlasem; s čímž byl markýz d'Ancre velmi spokojen.

Maignatova aféra

Odjel tedy ve čtvrtek s markýzem de Cœuvres a já dorazil do Fontainebleau až v sobotu večer. Složil jsem královně účty z toho, co mi svěřila, a mezi jiným jsem jí dal verše z Porchèrovy ruky stejně jako z jeho ducha. Dala se do smíchu a řekla mi: „Už je pozdě, věc je odhalena: toho ubožáka jsem podezírala neprávem a lituji toho.“ Řekl jsem královně: „Madame,

20. Leonora Dori, zvaná Galigaï († 1617), dcera královniny kojné, vyrůstala s Marií Medicejskou ve Florencii a jako její komorná (dame d'atour) nad ní měla neobyčejnou moc; na ní stálo všechno štěstí Conciniho. Po manželově zavraždění byla souzena pro čarodějnictví a 8. července 1617 popravena.

kdybych se směl opovážit, požádal bych vás o vysvětlení té hádanky.“ Řekla mi: „Povím vám to. Před nějakým časem nám Gueffier,[21] náš agent v Piemontu, vzkázal, že tam odtud, z Francie, docházejí zprávy proti králově službě, a dokonce poslal nadpis jednoho z balíčků, které se odtud den co den posílají. Nevěděli jsme, koho podezírat, a protože Porchères byl dlouho v Savojsku, obviňovala jsem jeho; ale dnes jsme celou věc odhalili, neboť jsme při činu chytili toho, kdo je píše, právě když svůj balíček házel do poštovní truhlice: je to jistý plavovlasý hrbáč, kterého jste často vídal táhnout za dvorem, rodák z Dauphiné, jménem Maignat.“[22] Řekl jsem jí, že ho znám a že jsem ho často vídal v předpokoji pana markýze d'Ancre. Tu mi řekla: „Však tam také měl co dělat, a brzy se toho ukáže víc.“

Dál jsem o tom nepřemýšlel a šel podle svého zvyku večeřet k Zametovi; a protože byl předvečer Letnic, nebyl tam mimo jeho rodinu nikdo než Loménie, státní sekretář,[23] jemuž jsem bezděky řekl: „Co je zač jistý hrbatý polokněz jménem Maignat?“ Odpověděl mi: „Proč se mě na to ptáte?“ „Protože o něm něco vím,“ řekl jsem. „A já možná víc než vy,“ řekl on. „Dejme své vědomosti dohromady,“ řekl jsem, „ať vidíme, zda se shodují: psal jménem jistých urozených osob do Savojska; Gueffier se něčeho dopátral a poslal sem obálku balíčku psanou jeho rukou; chytili ho, když házel balíček na poštovním úřadě; už ho vyslechli a začíná zpívat pěkně zřetelně.“ Na to mi řekl: „Přisámbůh, máte zprávy z tak dobrého pramene, že nemám co dodat, leda to, že jsem při jeho výslechu dělal písaře a mám jeho výpověď v kapse.“ Zeptal jsem se, co se v ní zpívá. Odpověděl: „Když už toho víte tolik, nezatajím vám ani zbytek: mluví se tam jasně o panu markýzi a paní markýze d'Ancre, ale hlavně o panu Dolému,[24] který byl jejich nástrojem; a měl bych ho za velkého chytráka, dokáže-li tohle přadeno rozmotat.“ A potom mi vypověděl všechny podrobnosti.

21. Chantérac: Gueffier byl tehdy francouzským rezidentem v Turíně, sídle vévody savojského; roku 1617 se stal vyslancem u Graubündenských a roku 1632 v Římě.

22. Chantérac: vévoda savojský nedávno vpadl do Montferratu, který patřil k državám vévodů mantovských, a aby si zajistil neutralitu Francie, spřádal kolem královny tajné pletky. Maignat (Malherbe ho píše Magnac, markýz de Cœuvres Magnas) byl agent, který si dopisoval s baronem de la Roche, jiným rodákem z Dauphiné usazeným v Turíně.

23. Antoine de Loménie, pán de la Ville-aux-Clercs (1560–1638), jeden ze čtyř státních sekretářů, starý služebník Jindřicha IV.

24. Chantérac: Louis Dolé (Bassompierre píše Dolet), advokát, se stal státním radou díky ochraně Conciniho, jehož byl přítelem a kreaturou; zemřel roku 1616.

Udržoval jsem s markýzem d'Ancre velmi těsné přátelství a měl jsem rád i Dolého; proto jsem při večeři nejednou přemýšlel, jak bych jim mohl pomoci a posloužit, a když jsem vstal od stolu, šel jsem markýze hledat; ale už se uchýlil se svou ženou do soukromí kvůli zítřejšímu velkému svátku, a ani příštího dne jsem ho nemohl spatřit dříve než po obědě v královnině pokoji, když odcházela na kázání. Řekl jsem mu: „Pojďme se během kázání dvakrát projít předpokojem a pak půjdeme na nešpory; vyhneme se horku i tlačenici.“ Šel a ve dveřích mi řekl: „Co byste, pane, řekl tomu, že královna dosud nechtěla přijmout pana markýze de Cœuvres a že ji od toho ti lotři vousáči pořád odvracejí?“ Řekl jsem mu: „Pane, nemyslím, že by ministři působili na její mysl tolik jako její vlastní náklonnost; mohu vám totiž říci, že to byla královna sama, kdo dal pány de Guise a de Vendôme sledovat a kdo se dověděl, že spolu v noci mluvili; netvrdím ovšem, že ji na to předtím nikdo neupozornil. Ale nechme tu věc a mluvme o jiné, důležitější, znáte-li ji, jak se domnívám; a neznáte-li ji, povím vám o ní mezi čtyřma očima: jak je to s Maignatem?“ Při tom slově mi celý zaražený řekl: „Proč s Maignatem, pane? *Che vol dir* Magnat? *Che cosa è* Maignat?“[25] Řekl jsem: „Balamutíte mě; víte to lépe než já a děláte nevědoměho.“ Řekl: „*Par Dio*, *Mousou*, já žádný Magnat neznat; já tomu nerozumět; já nevědět, co to je.“ „Pane, pane,“ řekl jsem, „mluvím tu s vámi jako váš služebník a přítel, ne jako soudce nebo komisař. Maignat byl včera zatčen a hned vyslechnut, pak ještě večer a dnes ráno znovu; chytili ho, když házel na poště balíček, a ten mluví o mnoha věcech a jmenuje osoby jejich jmény. Víte-li to už, přišel jsem jen o tu námahu, že jsem vám to řekl; a nevíte-li to, myslím, že jako váš služebník mnoho získám, když vás na to upozorním, abyste v té věci učinil opatření a zvlášť se postaral o to, jak z ní vytáhnout pana Dolého, kterého se do ní budou snažit zaplést.“ Řekl mi velmi zaražen: „Já, *Monsour*, nemyslet, že pan Dolé *conosca questo* Magnat. Já se do toho neplést.“ „To děláte dobře, pane,“ odpověděl jsem; „vezmu si z té věci jen ten díl, který mi sám budete chtít dát, abych vám v ní posloužil; to je můj jediný cíl a úmysl.“ Poděkoval mi a pak mě zprudka

25. Bassompierre zde i dále napodobuje Conciniho řeč, směs lámané francouzštiny a italštiny („Par Dio, Mousou, je ne connesse point Magnat“); italské obraty ponecháváme, zkomolenou francouzštinu naznačuje překlad. Italsky: „Co znamená Magnat? Co je to Maignat?“ – „conosca questo“: že by znal tohohle.

opustil, a já šel na zbytek kázání a na nešpory, po nichž se královna šla projít do parku, a já si sedl do kočáru prvního podkoního, abych ji doprovodil.

Když jsme se projížděli podél kanálu,[26] přicválal za mnou jeden z lidí pana markýze d'Ancre a prosil mě jeho jménem, abych k němu hned přišel. Tušil jsem ovšem, že jsem mu nasadil brouka do hlavy; přesto jsem řekl nahlas: „To mě chce obrat o peníze.“ Vsedl jsem na koně toho šlechtice, a když se mě královna ptala, kam jedu, řekl jsem, že jdu hrát s panem markýzem. Čekal na mne nahoře na tom schodišti, které vybíhá do Oválného dvora, a když jsem vystoupil, odvedl mě do královniny galerie, zavřel za námi a došel až doprostřed galerie, aniž řekl slovo; konečně se vzpřímil a řekl mi: „Ach, pane Bassampier, můj dobrý příteli, jsem ztracen; moji nepřátelé získali vrch nad královninou myslí, aby mě zničili.“ Pak se dal do strašlivého rouhání a hořce plakal. Nechal jsem ho chvíli, ať se vyzuří, a pak jsem mu řekl: „Pane, není čas klít a plakat, když věci spěchají: je třeba otevřít srdce a ukázat ránu příteli, jemuž chceme svěřit její vyléčení. Myslím, že jste pro mne poslal, abyste mi svou bolest pověděl, a ne abyste mi ji oplakával; proto se, pane, musíte dobře a pevně rozhodnout mezi různými radami, které vám dají přátelé, a zvolit tu, kterou uznáte v nynější věci za nejvhodnější.“ Tu mi řekl: „*Li ministri* mi dali tuhle *strettu*[27] a chtějí mě zničit, a pana Dolého také.“ „Pane,“ řekl jsem, „máte proti jejich jedu mnoho léků a nejznamenitější z nich je královnina přízeň, kterou neomylně získáte, kdykoli se budete chtít vrátit ke své povinnosti a zanechat všech jiných pletek, které jí nejsou milé; tak ochromíte síly svých nepřátel a zdvojnásobíte své, abyste je zničil a potřel. Máte také svou nevinu, která mluví za vás, a kdyby snad nebyla úplná, je třeba navštívit a získat si Maignatovy komisaře (nepochybuji totiž, že vaše nynější trápení je právě tohle) a utéci se ke královnině dobrotě a milosrdenství; přijme vás s otevřenou náručí, tím jsem si zcela jist, jen když s ní budete mluvit s upřímným srdcem a odevzdáte všechnu svou vůli úplně do jejích rukou.“ „Ach, pane,“ řekl mi na to, „bojím se, že královna, zaujatá mými nepřáteli, bude mít uši zavřené před mými ospravedlněními a že uvěří docela ministrům.“ „Na vás je,“ od-

26. Velký kanál v parku zámku Fontainebleau dal vyhloubit Jindřich IV. Schodiště, o němž je řeč dále, vedlo do Oválného dvora, nejstaršího nádvoří zámku, kolem něhož ležely královské pokoje.
27. Chantérac: „dare la stretta“ znamená italsky přivést do tísně, dohnat do krajnosti.

větil jsem, „abyste poznal nejprve sám sebe a potom královnu. Nemáte-li svou věc za čistou, anebo je-li v ní něco, čím by vám mohli uškodit a zničit vás, musíte zvážit, zda se můžete zachránit prostřednictvím královniny náklonnosti, jejíž pramen vůči paní vaší manželce nikdy nevyschne; ale vidíte-li, že není dost silná, aby vám zabránila spadnout do propasti, je třeba uhnout svou osobou z rány, uchýlit se do bezpečí a svou při vést zdálky, buď písemně, nebo skrze advokáta. To je nejlepší lék, jaký lze na vaši nynější nemoc dát; ale protože je to lék chymický,[28] nechtěl bych ho užít leč v krajnosti a jen ve dvou případech: za prvé, je-li má věc kalná (rozumím hrdelní), a i tehdy jen, kdybych při hrdelní věci soudil, že mě z ní královna nemůže nebo nechce vytáhnout; za druhé, i kdyby v jádru taková nebyla, kdybyste své nepřátele pokládal za tak mocné, že by ji jejich úskoky takovou mohly učinit. V těch dvou případech znamená vzdálit se vyhrát při. A abyste poznal, jaký jsem vám přítel a že vám nedávám rady, na nichž bych sám nenesl pořádný díl: rozhodnete-li se pro to, nabízím se, že vám při tom pomohu, budu při tom s vámi a dostanu vás do bezpečí, jen když nám rychlé rozhodnutí dá možnost nejen se do toho pustit, ale také to provést.“ Po těch slovech se mi zdálo, že se mu docela ulevilo, a po mnoha zdvořilostech se mě zeptal, jak bychom to mohli udělat. Řekl jsem mu: „Raďte se ještě půl hodiny, a jste-li pevně rozhodnut, sejděte do mého pokoje v kastelánském domě; najdete tam připravené jezdecké boty a dva rychlé koně, kteří nás donesou na první poštu, odkud pojedeme kvapem do Paříže a odtamtud do Amiensu; tam vás potom zanechám a vrátím se a řeknu, že jste mě vzal s sebou, aniž jsem znal váš záměr, v domnění, že jde o nějakou soukromou rozepři, a že jste mi teprve v Amiensu řekl příčinu svého útěku a požádal mě, abych zajel za královnou; a té potom řeknu, čeho bude třeba k vašemu usmíření.“ Schválil to východisko a šel je sdělit markýzi de Cœuvres a Dolému; ti však viděli, že odjede-li on a oni zůstanou, jsou ztraceni, kdežto ohled na něho a jeho přítomnost je zachrání, a tak mu to rozmluvili; říkali, že to dělám v úmyslu ho zničit a zaujmout jeho místo u královny. Přemluvili ho, aby se chopil prvního východiska, které jsem mu navrhl, totiž utéci se ke královně; a našel u ní všemožnou vlídnost a dobrotu. K tomu pan de Roissy, který vedl první Maignatův výslech, o něm podal

28. Chantérac: tj. prudký. „Lékař chymický, spagyrický a empirický je ten, kdo užívá prudkých léků dobývaných ohněm z nerostů“ (Dictionnaire de Trévoux).

příznivou zprávu, neboť byl důvěrným přítelem markýzy; a oba komisaři toho procesu, jménem Masurier a Mangot,[29] jim v něm dobře posloužili: však za to byli také dobře odměněni, jeden úřadem prvního prezidenta v Toulouse, druhý v Bordeaux a potom úřadem strážce pečetí. Proces byl s Maignatem doveden do konce a jména markýze a markýzy d'Ancre a Dolého byla vypuštěna; on sám byl odsouzen k lámání kolem zaživa, což bylo vykonáno následujícího čtvrtka,[30] a den nato se dvůr vrátil do Paříže.

Proces v Rouenu a zrada ministrů

Krátce před Nanebevstoupením jsem byl poštou v Rouenu, abych tam obhlédl, jak vítr vane u soudu pro mou věc,[31] a připravil všechno, abych se tam zakrátko vrátil. Shledal jsem, že mi protistrana provedla soudní lest, totiž že dala svou při posoudit všem proslulým rouenským advokátům, aby je tak učinila nezpůsobilými hájit mou; takže jsem se musel uchýlit k tomu, že jsem si vzal pařížského advokáta jménem Mauguin, aby ji přijel hájit. Po návratu jsem královně pověděl o tom úskoku, který na mne protistrana nastrojila; jednoho dne ji napadlo říci mi: „Můj Bože, Bassompierre, nemohl by vaši věc hájit prokurátor normandských stavů,[32] který je tak výmluvný? Vždyť býval kdysi advokátem v Rouenu. Je tady: zeptám se ho.“ A hned pro něho poslala a poručila mu, aby se toho ujal; což učinil a zhostil se toho dokonale.

29. Chantérac: Jean-Jacques de Mesmes, pán de Roissy († 1642), rada pařížského parlamentu, od roku 1600 státní rada. Gilles le Mazurier (Mazuyer), od roku 1596 rada pařížského parlamentu. Claude Mangot, pán de Villeran, rada parlamentu a referent žádostí (maître des requêtes); roku 1616 se stal státním sekretářem a 25. listopadu téhož roku strážcem pečetí, po smrti svého ochránce maršála d'Ancre však musel pečeti 24. dubna 1617 vrátit.

30. Lámání kolem byl nejtěžší trest pro neurozené zločince a zrádce. Chantérac: Maignat byl popraven až v pátek 31. května (Mercure françois; Mémoires de la régence).

31. Bassompierrův proces se slečnou d'Entragues: Marie de Balzac d'Entragues, sestra paní de Verneuil, někdejší milenky Jindřicha IV., s ním měla syna a domáhala se u soudů, aby byl jeho písemný slib manželství uznán za platný. Pře se vlekla léta a byla nakonec přikázána parlamentu v Rouenu; jak Bassompierre vypráví dále, protistrana ji dokázala průtahy a novými úskoky zdržovat i potom.

32. Chantérac: François de la Bertinière neboli de Bretignères, nejprve advokát, potom syndik-prokurátor normandských stavů; ještě téhož roku se stal generálním prokurátorem rouenského parlamentu (viz autorův dodatek níže).

Červen. Odjel jsem brzy po příjezdu dvora do Paříže, provázen mnoha přáteli, kteří chtěli jet se mnou, a dalšími, kteří přijeli později, takže se mnou v Rouenu bývalo někdy přes dvě stě šlechticů. Královna také napsala panu maršálu de Fervaques[33] (ostatně mému příteli), aby mi pomohl ve všem, oč ho požádám; poručila své kompanii lehké jízdy, která ležela posádkou v Évreux, aby za mnou přijela v občanském šatě, a poslala svým jménem Marillaka[34] s dopisy všem prezidentům a radům na mé doporučení; také posílala obden kurýry, aby zvěděla, jak ta věc dopadá. Množství dam, které v Rouenu byly, mnoho cizích, které tam přijely, a zástup šlechty, který jsem tam přivedl, způsobily, že celý čas mého pobytu v Rouenu, to jest měsíc, uběhl jako masopust v ustavičných slavnostech, plesech a společnostech; a z celého toho pobytu jsem si neodvezl nic než evokaci,[35] kterou má protistrana úskokem vymohla u královské rady; to mě zdrželo o šest měsíců a přinutilo vrátit se.

[Bassompierre tu dodatečně připomíná, že před odjezdem do Rouenu byl „ve velmi těsném svazku se třemi ministry“, kteří ho používali k věcem, u nichž nechtěli být vidět jako původci. Tři takové návrhy přednesl za ně královně: pro kancléře zboření pevnosti Quillebeuf s náhradou maršálu de Fervaques, k čemuž královna svolila; pro prezidenta Jeannina návrat pana velkého podkoního ke dvoru, rovněž s úspěchem; a pro pana de Villeroy, aby pan de Souvré směl postoupit svůj úřad prvního komořího synovi, panu de Courtenvaux. Tu královna odpověděla, že třetí úřad prvního komořího zřídila pro pana de Souvré pod podmínkou, že jeho smrtí zanikne; zavázala se k tomu panu velkému podkonímu a panu de Bouillon, od něhož

33. Guillaume de Hautemer, hrabě de Grancey a pán de Fervaques, maršál Francie a generální místodržící v Normandii; zemřel ještě téhož roku 1613.

34. Patrně Louis de Marillac (1573–1632), dvořan spřízněný sňatkem s královnou, od roku 1629 maršál Francie, sťatý 10. května 1632 za Richelieua; mohlo by však jít i o jeho bratra Michela, tehdy státního radu a pozdějšího strážce pečetí. Lehká jízda měla přijet „en robbe“, tedy patrně v občanském šatě, nikoli ve zbroji – jako čestný průvod, ne jako vojsko. Přímluvy mocných u soudců („sollicitations“) byly tehdy obvyklou a dovolenou součástí každé pře.

35. Évocation – rozhodnutí, jímž královská rada odňala při soudu, před nímž se vedla, a vyhradila ji sobě nebo přikázala jinam; zde ji protistrana podle Bassompierra vymohla u královské rady „úskokem“ (par surprise), tj. bez jeho vědomí. Chantérac: Bassompierre odjel do Rouenu asi 9. června; Malherbe ohlašuje jeho návrat do Paříže na 9. července.

svůj úřad získal markýz d'Ancre, a bez jejich souhlasu to povolit nemůže. „Řekl jsem to, abych objasnil, co povím dále.“][36]

Za mého pobytu v Rouenu ministři, kteří viděli, že markýz d'Ancre ustál náraz Maignatovy aféry a šťastně z ní vyvázl, nabyli přesvědčení, že jeho přízeň u královny je tak veliká, že je nakonec udolá, a rozhodli se, že se s ním dohodnou, uvidí-li k tomu cestu. Pan prezident Jeannin se do toho pustil první; navrhl královně, aby zařídila, že pan kancléř a pan de Villeroy budou s panem markýzem d'Ancre zajedno a v dobré shodě (neboť on sám byl mezi nimi vždy tím vlídným, mírnícím živlem); že to bude k dobru její služby a ke klidu dvora. Královna ten návrh přijala s radostí, odpověděla, že by si to přála, a ať na tom pracuje. Tehdy navrhl sňatek dcery markýze d'Ancre s markýzem de Villeroy,[37] vnukem pana de Villeroy, a ministři slíbili řečenému markýzi, že budou podporovat všechny jeho záměry a přispějí vším svým důmyslem i mocí k jeho povznesení. A tak se věc urovnala (v červenci) bez mého vědomí i účasti, aniž mě do toho zahrnuli či přibrali k sobě ti nevděčníci, jimž jsem tak věrně pomáhal a sloužil; a netrvalo dlouho a rozkmotřili mě s královnou a zničili u řečeného markýze.

Začalo to tím, že mezi výminkami jejich dohody bylo i postoupení úřadu prvního komořího panu de Courtenvaux; a když markýz řekl panu de Villeroy, že přece viděli, jak marné byly jejich snahy, dokud k tomu sám nesvolil, odpověděl mu pan de Villeroy, že o tom nikdy nedal mluvit jinak než skrze mne. Markýz si mi ostře stěžoval, že jsem věc, na níž měl hlavní zájem on, chtěl prosazovat, ačkoli se hlásím k jeho přátelství, a vyčetl mi to před královnou; ta mu však dosvědčila, že jakmile mi řekla, že na tom má

36. Quillebeuf – opevněný přístav při ústí Seiny v Normandii, který držel maršál de Fervaques. „Pan velký podkoní“ (Monsieur le Grand) je Roger de Saint-Lary, pán a později vévoda de Bellegarde (1562–1646), velký podkoní Francie, první komoří a guvernér Burgundska, toho času vzdálený od dvora. Gilles de Souvré (asi 1540–1626) byl vychovatelem Ludvíka XIII. a později maršálem Francie. Chantérac: jeho syn Jean, markýz de Courtenvaux († 1656), měl za ženu vnučku pana de Villeroy, proto mu ministr chtěl úřad opatřit; a protože Concini koupil úřad prvního komořího od vévody de Bouillon, vázaly královniny závazky vůči Bouillonovi i vůči němu. První komoří (premier gentilhomme de la chambre) byl jeden z nejvyšších dvorských úřadů, s denním přístupem ke králi; právě ten královna slíbila Bassompierrovi.

37. Chantérac: Marie Concini, pokřtěná roku 1608, zemřela jako dítě krátce před pohromou, která ukončila štěstí i život jejích rodičů. Nicolas de Neufville, markýz de Villeroy (1598–1685), vnuk ministrův, se za Ludvíka XIV. stal maršálem a vévodou de Villeroy (byl vychovatelem mladého krále); zamýšlený sňatek se neuskutečnil.

markýz zájem, odpověděl jsem jí, že jsem to nevěděl, a když je tomu tak, že od věci nejen upouštím, ale dokonce ji prosím, aby v ní nic nečinila bez jeho souhlasu; s čímž se pro tu chvíli spokojil.

Stalo se také, že královna chtěla slyšet obhajovací řeč, kterou La Bretignère pronesl v mé při, a jednou večer, když ji před královnou opakoval, chtěla ji markýza odvést, aby s ní promluvila o nějaké záležitosti; královna nechtěla, a když na ni markýza naléhala, rozzlobila se na markýzu pro její dotěrnost, a markýza na mne, protože myslela, že jsem toho příčinou.

[Autorův dodatek na okraji rukopisu, který Chantérac otiskuje pod čarou: „Za několik dní zemřel generální prokurátor v Rouenu; dal jsem o tom zprávu královně a ta mi prokázala čest, že mi jeho úřad darovala, abych z peněz, které za něj utržím, mohl splatit něco ze svých dluhů; ale já ho dal zadarmo panu de Bretignère, který několik dní předtím hájil mou při před parlamentem.“ Chantérac k tomu cituje Malherbův dopis z 8. července 1613: královna prý chce mít obě řeči, „aby se zasmála galantnostem, které tam z obou stran zazněly“.]

V téže době byl pan princ v Saint-Mauru na prahu smrti, zachvácen prudkou nachovou horečkou, z níž se, díky Bohu, uzdravil; ale markýz de Noirmoutier, který ho za nemoci navštívil, se od něho nakazil a skutečně na to zemřel. Nedávno předtím odkoupil generální místodržitelství v Poitou, které dříve držel pan de Parabère, a to se jeho smrtí uprázdnilo.[38] Mnozí o ně u královny usilovali, jako páni de La Rochefoucauld a de Saint-Luc[39] (v srpnu), a královna mi pro toho druhého dávala velké naděje. Zvlášť jsem prosil – a on také – markýze d'Ancre, aby mu v té věci pomohl, a on to slíbil jemu i mně; nicméně (protože vlastní zájmy jdou přede vším) je dal přidělit panu de Rochefort[40] na prosbu pana prince, a královna

38. Saint-Maur (Saint-Maur-des-Fossés) byl zámek rodu Condé východně od Paříže. „Pourpre“ se říkalo horečce provázené nachovými skvrnami na kůži, patrně skvrnitému tyfu. Louis de La Trémoille, markýz de Noirmoutier (nar. 1584), zemřel podle Malherbovy korespondence až v prvních dnech září, nikoli v srpnu (Chantérac); Parabère je Jean de Baudéan, pán de Parabère. Úřady se tehdy běžně kupovaly: nový držitel vyplatil předchůdci „náhradu“ (récompense).

39. François V., hrabě a později vévoda de La Rochefoucauld (1588–1650), otec autora Maxim. Timoléon d'Espinay, pán de Saint-Luc (1580–1644), pozdější maršál Francie, byl Bassompierrův švagr: měl za ženu jeho sestru Henriettu, zemřelou roku 1609.

40. Chantérac: Louis d'Aloigny, markýz de Rochefort († 1657), komoří prince de Condé. Platil za jeho oblíbence a důvěrníka.

mi řekla, že na neobyčejné naléhání řečeného markýze dala ten úřad Rochefortovi, ačkoli byla více nakloněna panu de Saint-Luc. Markýz d'Ancre mi ještě téhož dne řekl, že je zoufalý z toho, že královna dala ten úřad Rochefortovi, a že mě prosí, abych pana de Saint-Luc ujistil, že pro něho udělal, co mohl, ale že převážila autorita pana prince. Já, který jsem věděl, co mi řekla královna, jsem mu odpověděl, že až bude chtít oklamat někoho třetího a přibrat mě k tomu, rád mu pomohu; ale k oklamání mého švagra ať laskavě použije někoho jiného, neboť jsem mu příliš blízký. A když mu potom pan de Saint-Luc dal najevo trochu chladu, namluvil si, že jsem ho proti němu popudil já, a mračil se na mne; a potom začal s pomocí své ženy vštěpovat královně, že se honosím vlídností, kterou mi prokazuje, a že se o tom mluví; pak jí říkali, že jí odcizuji její služebníky a že proti ní bouřím lidi.

Královnina nemilost

Září. V téže době jsem se vrátil do Fontainebleau, když jsem předtím v Paříži z královnina rozkazu urovnal spory pánů de Montbazon a de Brissac, kteří se už už měli rozkmotřit, a přiměl pana de Boisdauphin, aby svolil, že La Varenne bude královským místodržícím v Anjou.[41] Královna mi za to byla vděčna; a dokonce několik dní před odjezdem do Fontainebleau, když mě jednou viděla smutného, zeptala se paní princezny de Conti, co je toho příčinou. Ta jí řekla, že k tomu mám dost důvodů, když vidím, že po tolika službách, tolika čase a výdajích u dvora jsem tu bez úřadu a bez zajištění, a ona že má zakrátko vyjít z regentství, za něhož jsem sloužil tak věrně a s takovou horlivostí. Řekla jí: „Má pravdu; ale řekněte mu, ať se na mne spolehne, že na něho myslím a nezapomenu.“ Ještě téhož večera, což bylo v předvečer jejího odjezdu do Fontainebleau, mi dala několik pověření pro svou službu v Paříži (kde jsem ji poprosil, aby mi dovolila zůstat osm dní)

41. Chantérac: Hercule de Rohan, vévoda de Montbazon († 1654 ve věku 86 let); Urbain de Laval, pán de Boisdauphin, maršál Francie († 1629), byl guvernérem Anjou. Brissac je Charles de Cossé, vévoda de Brissac († 1621), maršál Francie, který roku 1594 vydal Paříž Jindřichu IV. Guillaume Fouquet de la Varenne (1560–1616), kdysi kuchař a důvěrný posel Jindřicha IV., to dotáhl na generálního poštmistra a guvernéra La Flèche.

a poručila mi, abych přijel do Lésigny,[42] kde měla cestou z Paříže obědvat; což jsem učinil. A tam mi dala znovu táž ujištění a navíc mi řekla, že mi nechybějí lidé, kteří mě s ní chtějí rozkmotřit, ale ať jsem klidný, že se jim to nepodaří.

Přesto jsem po příjezdu do Fontainebleau viděl, jak se mi zdálo, malou změnu, a za několik dní, když markýz a jeho žena pokračovali ve svých piklech, jsem pocítil úplný chlad. Nedal jsem však nic znát. A jednoho dne (v říjnu), když páni de Créquy,[43] de Saint-Luc a de La Rochefoucauld přijeli všichni tři bez služebnictva s úmyslem ubytovat se a spát u mne, vypůjčil jsem si od Zameta pokoj v kastelánském domě, kde jsme spali pan de La Rochefoucauld a já, a svůj jsem přenechal pánům de Saint-Luc a de Créquy. Páni de Saint-Luc a de La Rochefoucauld spolu však nemluvili pro jakousi žárlivost kvůli slečně de Néry; pan de Créquy a já jsme usoudili, že se sluší odstranit ten chlad mezi přáteli, a to našimi tak blízkými. Pan de Créquy mi řekl: „Promluvte o tom vy se svým spolunocležníkem a já udělám totéž se svým, a uvidíme-li, že to půjde, zítra ráno je přimějeme, aby se objali.“

Nazítří jsem mu vzkázal, že je-li jeho muž svolný, můj je víc než ochoten ho obejmout, a v tom případě ať přijdou do Dianiny zahrady, kde na ně počkáme. Markýz d'Ancre byl tehdy náhodou v pokoji královny, která viděla, jak se La Rochefoucauld a já spolu procházíme; řekl královně: „Pojďte se podívat, Madame, jak se Bassompierre snaží popudit La Rochefoucaulda proti vám za to, že nedostal generální místodržitelství v Poitou.“ Královna vstala ze své židličky, na které se dávala česat, aby se podívala z okna, a spatřila právě, jak k nám přicházejí páni de Créquy a de Saint-Luc; přiměli jsme je, aby se objali, a objali jsme je také, s mnoha projevy něhy a náklonnosti. Tu markýz využil chvíle a řekl jí: „Přisámbůh, Madame, to všechno je proti vám: kují pikle, a ať umřu, jestli jim Bassompierre nezaru-

42. Chantérac: Lésigny v Brie (kanton Brie-Comte-Robert, jihovýchodně od Paříže) patřilo markýzi d'Ancre.

43. Charles de Blanchefort, pán de Créquy (asi 1578–1638), zeť hugenotského maršála de Lesdiguières, proslulý duelant, později maršál Francie; Bassompierrův blízký přítel.

čuje pana de Rohan, Créquy pana de Lesdiguières[44] a ti druzí se zase zaručují jim. Dá se to velmi snadno poznat z jejich posunků; k čemu by jinak bylo všechno to objímání u lidí, kteří se vídají bez ustání?“

Královna té domněnce tak snadno podlehla, že aniž ji dál zkoumala, mračila se na nás na všechny čtyři; ale když ti tři odjeli, ať už do Paříže, nebo do svých krajů, pokračovala v tom vůči mně s takovou prudkostí, že řekla dost nahlas, že jsou lidé, kteří se pletou do spolčování proti službě krále i její, ale že odhalí-li něco, dá je potrestat tak, že si z toho ostatní vezmou příklad. Potom v kočáře, když mluvila o mně s princeznami, jim řekla, že dělám věci proti její službě, jichž bych mohl litovat. Pověděly mi to po návratu a já to řekl panu de Guise; a když královna vedla tutéž řeč k němu, odpověděl jí velmi ušlechtile a požádal královnu, aby určila způsob a hodinu, kdy bych s ní mohl mluvit. Určila mu svou galerii, až se vrátí z procházky, a to podle mého soudu proto, že v těch hodinách u ní markýz ani jeho žena obvykle nebývali; a věřím tomu proto, že pokaždé, když se otevřely dveře galerie, obracela se, aby viděla, zda nevcházejí. Mluvil jsem s ní dost dlouho a hodně směle a stěžoval jsem si, místo abych se omlouval; a královna mi i ve svém hněvu ukázala dobrotu. A když jsem jí řekl, že dělá-li to všechno proto, aby mi nemusela dát úřad prvního komořího, který mi slíbila, zprošťuji ji toho slibu, jen když mi prokáže milost a bude mě mít za to, čím jsem, za velmi poctivého muže, neschopného kdy zanedbat nejponíženější službu, kterou jsem jí zasvětil, rozzlobila se na ta slova a řekla, že není z těch, kdo by nedodrželi, co slíbili, a že to bez chyby splní; a podle toho, jak si budu napříště počínat, pozná, zda bylo její podezření pravdivé, nebo liché. A tak se se mnou rozešla, a já zůstal osm nebo deset dní v tom stavu beze změny k lepšímu, a ona se mnou nemluvila.

V téže době se vrátil ke dvoru pan velký podkoní a král i královna ho přijali vlídně (v listopadu).[45]

44. Henri, vévoda de Rohan (1579–1638), zeť Sullyho, generální plukovník Švýcarů a vojenský vůdce hugenotů. François de Bonne, pán de Lesdiguières (1543–1626), hugenotský maršál a takřka neomezený pán Dauphiné, později konetábl. Concini tedy královně namlouvá, že se tu čtyři přátelé spolčují s hugenotskými velmoži proti ní.

45. Chantérac: podle Malherbovy korespondence přijel velký podkoní do Fontainebleau už 26. října; královnina cesta do Paříže, o níž je řeč dále, byla ještě dřívější – přijela tam 16. října.

Když jsem setrval v tom stavu lhostejnosti, došla mi trpělivost a rozhodl jsem se opustit dvůr, Francii i službu krále a královny a jít hledat šťastnější osud jinam, třebaže krásné osoby dělaly nemožné, aby mě od toho úmyslu odvrátily. Řekl jsem to Sauveterrovi, a ať mi najde příležitost promluvit s královnou, abych se s ní rozloučil; ta měla nazítří jet do Paříže navštívit pana svého syna,[46] který tam ležel nemocen, a požádala celý dvůr, aby ji tam nechal jet samotnou a zůstal u krále. Sauveterre jí podle mého soudu řekl, proč s ní chci mluvit; neboť když jsem vstoupil do jejího kabinetu, řekla mi: „Bassompierre, zítra jedu do Paříže a poručila jsem všem, aby zůstali tady; ale vy, chcete-li tam přijet, máte mé dovolení a promluvím tam s vámi. Jen nejezděte stejnou cestou jako já, aby se neřeklo, že z obecného pravidla dělám nějakou výjimku.“ To mi zavřelo ústa; a nazítří jsme pan de Créquy, pan de Saint-Luc a já přijeli do Paříže, počkali na královnu, až bude vystupovat v Louvru, a doprovodili ji k Monsieurovi. Ostatní odešli a já zůstal, dokud nebyla ve svém kabinetě, kde jsem měl dost času s ní promluvit, a odešel jsem s ujištěním, že nevěří ničemu z toho, co jí chtěli namluvit, neboť jsem jí všechno zcela objasnil.[47]

Královna shledala Monsieura v lepším stavu, než jí vzkázali, a když u něho pobyla dva dny, vrátila se strávit Všech svatých a svatého Martina do Fontainebleau (v listopadu) a potom se přes Villeroy[48] vrátila do Paříže, kde zůstala (v prosinci) a dočkala se roku 1614, kdy se začaly strojit zmatky.

1614: Generálním plukovníkem Švýcarů

Leden. Pan de Rohan zamíchal kartami v Poitou a v La Rochelle; a pan princ s pány de Nevers a de Mayenne, spojenými s maršálem de Bouillon, spřádali své pikle, takže královna z toho něco odhalila a kvůli tomu chtěla

46. Gaston (1608–1660), tehdy vévoda d'Anjou, později vévoda orleánský, jediný žijící bratr Ludvíka XIII.; jako králův bratr se u dvora nazývá prostě „Monsieur“.

47. Chantérac v dodatku XVII otiskuje Malherbovy dopisy, které Bassompierrovu nemilost sledují den po dni a v podrobnostech se s ním shodují; liší se jen daty. Ještě 27. října Malherbe píše, že nemilost „zřejmě trvá“ a že jejím zdrojem je spojenectví Villeroye a markýze d'Ancre, kteří královně namluvili, že se Bassompierre její přízní vychloubá; teprve 27. listopadu hlásí, že královna s ním dlouho mluvila a že se věc napravila. Bassompierre patrně pokládal smíření za hotové už po rozmluvě ze 16. října.

48. Chantérac klade toto Villeroy do kantonu Claye u Meaux; patrně však jde o zámek ministra Villeroye u Mennecy, který leží na cestě z Fontainebleau do Paříže.

postavit vojsko.[49] Ale protože hlavní sbor toho vojska mělo tvořit šest tisíc Švýcarů a jejich generálním plukovníkem byl pan de Rohan, rozhodla se královna ten úřad vykoupit a dostat mu ho z rukou. Pan de Villeroy, který vždy přál domu Longueville, navrhl královně, aby jej dala panu de Longueville; že by ho tak mohla odtáhnout od pana prince. Ale nechtěla se na to spolehnout: navrhla ministrům mou osobu a řekla, že bych se k tomu nehodil špatně, jednak pro německý jazyk, který mám se Švýcary společný, jednak proto, že jsem jejich soused. Ale pan de Villeroy, který měl svůj záměr hotov, řekl královně, že ve starých smlouvách francouzských králů s kantony je výslovně stanoveno, že jejich generálním plukovníkem má být princ, ba dokonce princ královské krve; od toho sice upustili, nicméně jím vždy byli princové.

[Villeroy královně vypočetl celou řadu: jakýsi pán de Beaujeu, princ královské krve, po něm další, pak Engilbert Klévský, potom tři princové z domu Longueville; když poslední z nich, vnuk Clauda de Guise, mladý zemřel, zabral prý jeho děd oba jeho úřady, velkého komořího i generálního plukovníka Švýcarů, pro své dva syny. Konečně konetábl Anne de Montmorency opatřil úřad svému synu Méruovi, „na což Švýcaři reptali, ale strpěli ho pro velikou autoritu a pověst pana konetábla“. Pan de Sancy pak pomohl Méruovi u zesnulého krále k úřadu admirála, aby sám dostal generální plukovnictví; zesnulý pan hrabě de Soissons, který Sancyho nenáviděl, však přiměl Švýcary, aby při obnově spojenectví žádali za plukovníka prince, a pan de Sully pohnul krále, aby jmenoval pana de Rohan a napsal

49. Chantérac: princové, kteří byli rok předtím spolčeni s Concinim, nesli nelibě jeho smíření s ministry a jeho rostoucí přízeň, jež ho vynesla až k hodnosti maršála Francie. Tajně popouzeni vévodou de Bouillon opustili dvůr: princ de Condé odjel první, 17. ledna, Bouillon 28. ledna; vévoda de Longueville, o němž je řeč vzápětí, až 10. února. Charles de Gonzague, vévoda de Nevers (1580–1637), byl guvernérem Champagne a později se stal vévodou mantovským; Henri II. d'Orléans, vévoda de Longueville (1595–1663), guvernérem Pikardie.

Švýcarům, že ho mají přijmout, „protože je z krve dvou království, která by mohl zdědit, totiž Navarry a Skotska“.][50]

Na ty důvody královna upustila od toho, aby mě pro ten úřad navrhovala, a jmenovala jim rytíře de Guise; načež týž pan de Villeroy, drže se dál svého prvotního záměru, řekl: „Tahle volba vyvolá mnoho křiku a dá líbivou záminku těm, kdo chtějí působit zmatky a kdo si už teď stěžují na přízeň, kterou k jejich škodě prokazujete lidem z toho domu.“ Nato se rada zvedla a královna jim řekla: „Bude tedy třeba pomyslet na někoho, kdo se k tomu hodí.“

Když se vrátila do svého kabinetu, řekla mi: „Bassompierre, kdybyste byl princem, byla bych vám dnes dala krásný úřad.“ Odpověděl jsem jí: „Madame, nejsem-li jím, není to tím, že bych jím nebyl velmi rád; ale mohu vás ujistit, že jsou mezi nimi hloupější, než jsem já.“ „Byla bych ráda, kdybyste jím byl,“ řekla mi, „neboť bych pak nemusela hledat takového, který by se hodil k tomu, nač ho teď potřebuji.“ „Madame, smí se vědět nač?“ „Udělat z něho generálního plukovníka Švýcarů,“ řekla mi. „A jakže, Madame, nemohl bych jím být, kdybyste chtěla?“ Pověděla mi, jak si Švýcaři s králem vymínili, že nikdo jiný než princ nemůže být jejich generálním plukovníkem.

50. Chantérac (dodatek XVIII) určuje jmenované: Petr, pán de Beaujeu a později vévoda bourbonský, zeť Ludvíka XI.; Engilbert Klévský, hrabě de Nevers, který velel Švýcarům u Fornova (1495); z Longuevillů zejména František III. Orleánský, zemřelý roku 1551 v šestnácti letech; synové Clauda Lotrinského, vévody de Guise, jsou František, vévoda de Guise, a René, markýz d'Elbeuf. Celý tento výklad však popírá P. Daniel ve svých dějinách francouzského vojska: prvním skutečným generálním plukovníkem Švýcarů byl podle něho teprve pan de Méru (1571), po něm Sancy (1596–1605) a Rohan, takže Bassompierre byl teprve čtvrtý. Anne de Montmorency (1492–1567), konetábl Francie, zemřel na zranění z bitvy u Saint-Denis; Méru byl jeho třetí syn. Nicolas de Harlay, pán de Sancy (1546–1629), finančník a diplomat, najímal Švýcary pro Jindřicha III. i IV.; „pan hrabě“ je Charles de Bourbon, hrabě de Soissons († 1612), princ královské krve. K Rohanově „krvi dvou království“ Chantérac: byl vnukem Isabely d'Albret, dcery navarrského krále Jana a pratety Jindřicha IV.; nárok na Skotsko byl vzdálenější – přes prabábu Annu de Rohan, vnučku Isabely Stuartovny, dcery skotského krále Jakuba I.

Když jsme odcházeli k obědu, potkal jsem náhodou na nádvoří Louvru plukovníka Gallatiho,[51] který mě podle svého zvyku přišel pozdravit; pověděl jsem mu, co mi řekla královna, a on odpověděl, že se zaručuje, že mě Švýcaři přijmou, a poručím-li mu to, vyrazí hned nazítří, aby získal jejich souhlas. To mě přimělo vrátit se nahoru do královnina pokoje a říci jí, že bude-li chtít, Švýcaři svolí. Řekla mi: „Dávám vám na to čtrnáct dní, ba tři týdny; a dokážete-li je k tomu přimět, dám vám ten úřad."

Promluvil jsem tedy s Gallatim; požádal mě, abych mu vymohl dovolenou k cestě domů, a že odjede pozítří; což jsem učinil. A ve lhůtě, kterou mi slíbil, mi poslal dopis kantonů shromážděných v Solothurnu kvůli povolení verbování, o něž král žádal; vzkazovaly jím králi, že uráčí-li se mu poctít mě tím úřadem, přijmou mě stejně ochotně jako kteréhokoli prince, jehož by tam bylo lze dosadit.

Nato mi královna poručila, abych poslal k panu de Rohan; ten zaslal plnou moc pánům Arnauldovi a de Murat a ti se mnou uzavřeli smlouvu. A protože jsem viděl, že výplata té částky potrvá dlouho, nabídl jsem královně, že peníze založím, jen když mi ráčí napsat, že mi to poroučí; což učinila. A já dostal své listiny (v březnu) a složil přísahu 12. března řečeného roku 1614.[52]

Vzpoura princů, cesta do Bretaně a králova zletilost

Dva dny nato přišly zprávy, že pan princ a pan de Nevers zabrali Mézières, špatně střežené La Vieuvillem, který tam byl guvernérem a dlel tehdy v Pa-

51. Chantérac: Kaspar Gallati z katolického Glarusu sloužil už jako kapitán u Moncontouru (1569) a jako plukovník u Arques a Ivry; roku 1587 byl povýšen do šlechtického stavu a zemřel v červenci 1619. Kantony (švýcarské spříseženstvo) povolovaly francouzskému králi verbování podle smluv o spojenectví; o francouzských věcech jednávaly v Solothurnu (franc. Soleure), kde sídlil francouzský vyslanec.

52. Chantérac: Antoine Arnauld, slavný advokát (otec jansenistických Arnauldů z Port-Royal); Murat je patrně Arnaud de Murat, od roku 1584 rada parlamentu. Malherbe uvádí, že Bassompierre přísahal 5. dubna, už 16. února však píše: „Pan de Bassompierre je dnes plukovníkem Švýcarů." V tak osobní a důležité věci jsou podle Chantéraca maršálovy vzpomínky nejspíš přesné; totéž datum připomíná, když se úřadu 12. března 1635 vzdává.

říži; potom se zmocnili Sainte-Menehould (v dubnu).[53] To krále přimělo naverbovat šest tisíc Švýcarů, které jsem jel počátkem května převzít do Troyes.

[Autorův dodatek: „Měl jsem v té době velké mrzutosti s dámami kvůli dopisům, které jeden jejich sluha, jenž je nosil, prodal jinému; ale ten podvod vyšel najevo ráno v den mého odjezdu.“ – Švýcaři tvořili dva pluky po třech tisících mužích pod plukovníky Gallatim a Fegelym. Bassompierre s nimi táhl přes Bazoches, La Grande-Paroisse a Nogent do Villenauxe-la-Petite, „s čelem obráceným k Paříži“, když ho králův kurýr poslal s oběma pluky k panu de Praslin, který shromažďoval vojsko ve Vitry; dorazil tam za čtyři dny.][54]

Tento příchod Švýcarů poplašil prince shromážděné v Sainte-Menehould, takže se odtamtud chtěli stáhnout; nakonec si vymínili, abych se alespoň já, jenž jsem jim byl podezřelý, vzdálil; a pan de Ventadour s prezidentem Jeanninem,[55] kteří byli královými komisaři pro jednání s nimi, mi napsali, že královna potřebuje mou službu u sebe a že mi po příjezdu řekne proč. Odjel jsem tam kvapem a ona mi pověděla příčinu.

Pobyl jsem v Paříži jen několik dní a byl uzavřen mír, v němž byl panu princi dán zámek Amboise jako záruční místo; Švýcaři byli položeni po-

53. Chantérac: rozumí se dva dny po královnině rozhodnutí, nikoli po přísaze – princové se zmocnili Mézières (pevnosti na Máse, dnes Charleville-Mézières) 18. února; verbování Švýcarů bylo nařízeno už 12. února, dávno před pádem Sainte-Menehould v dubnu. Charles, markýz a později vévoda de la Vieuville († 1653), byl generálním místodržícím v Champagni a Rethelsku; později spravoval královské finance.

54. Chantérac: Jacques Fegelin (Fegely) z Fribourgu velel už pluku naverbovanému roku 1609. Bazoches-lès-Bray a Villenauxe-la-Petite jsou vsi u Bray-sur-Seine, Nogent-sur-Seine leží v dnešním departementu Aube; Švýcaři prošli první přehlídkou 12. dubna v Saint-Jean-de-Losne a druhou 5. května v La Grande-Paroisse. Vitry-le-François i Sainte-Menehould leží v Champagni (departement Marne). Charles de Choiseul, markýz de Praslin (1563–1626), byl kapitán tělesné stráže a později maršál Francie.

55. Anne de Lévis, vévoda de Ventadour († 1622), generální místodržící v Languedoku; s prezidentem Jeanninem a dalšími vyjednával za královnu s princi.

sádkou do Sézanne a do Barbonne v Brie (v červnu), kam jsem za nimi přijel a zůstal s nimi několik dní při dobrém jídle a pití.[56]

[Autorův dodatek: „Pan vévoda d'Anjou byl pokřtěn v Louvru 15. června.“]

Tam jsem dostal zprávu o smrti rytíře de Guise, zabitého v Les Baux, zámku v Provence, střepinou děla, které se roztrhlo, když je sám odpaloval. Jeho páni příbuzní tím byli nesmírně zarmouceni;[57] jel jsem je do Paříže navštívit a zůstal tam několik dní. V té době mi můj bratranec, rýnský hrabě, který už nemohl snášet nepočestný život, jaký vedla v Paříži jeho sestra, abatyše z Remiremontu, poslal jednoho ze svých lidí s prosbou, abych zařídil, aby ji odtamtud dostali; což jsem s královniným svolením učinil. Jednoho odpoledne jsem ji dal posadit do kočáru, s doprovodem třiceti jezdců, a poslal ji do Sézanne do svých kvartýrů, odkud si pro ni její bratr poslal.[58]

[Po uzavření míru se královna rozhodla ponechat si jen tři tisíce Švýcarů. Bassompierre proto jel dát plukovníku Fegelymu propuštění a, „podle zvyku“, zlaté řetězy a Gallatiho pluk odvedl přes Rozoy-en-Brie do Milly, kde jej předal maršálu de Brissac, veliteli malé armády, kterou chtěl král vést s

56. Chantérac: mír byl podepsán 15. května 1614 v Sainte-Menehould. Princové jím získali peníze, úřady a příslib svolání generálních stavů; „záruční místo“ (place de sûreté) byla pevnost svěřená straně jako zástava, že smlouva bude dodržena. Sézanne a Barbonne leží v dnešním departementu Marne.

57. Rytíř de Guise, generální místodržící v Provence, zahynul 1. června 1614 v Les Baux-de-Provence. Chantérac: při té příležitosti napsal Malherbe svůj Útěšný list paní princezně de Conti (Paříž 1614).

58. Chantérac: rýnský hrabě (Rheingraf) Filip Ota ze Salmu, o němž byla řeč dříve, a jeho nevlastní sestra Alžběta. Remiremont ve Vogézách byl bohatý lotrinský ústav urozených kanovnic, jehož abatyše si osobovala práva říšské kněžny. Podle dodatku XIX se tento únos, o němž píše i Malherbe (stal se 15. června), později obrátil proti královně-matce: Richelieuova strana jí roku 1632 vyčítala, že na přímluvu princezny de Conti a Lotrinčana Bassompierra abatyši opustila a že opatství tak připadlo lotrinskému domu; královnin obhájce odpovídal, že „pohoršlivý život té abatyše mnozí znají“. Alžběta se ostatně úřadu vzdala už roku 1610 ve prospěch Kateřiny Lotrinské, vévodovy sestry.

sebou do Bretaně, a panu de Saint-Luc, jejímu polnímu maršálovi.[59] *Sám se připojil k Jejich Veličenstvům v Orléansu a jel s dvorem přes Blois, Pontlevoy a Tours do Poitiers, kde byl krátce předtím rozruch, neboť odtamtud byli vyhnáni šlechtic jménem La Trie a markýz de Boisy „úklady biskupa a jistého buřiče jménem Berlan“.*[60] *Po několika dnech jeli král a královna přes Loudun a Saumur do Angers (v srpnu), kam došla zpráva o smrti prince de Conti.*[61] *Z Angers se jelo do Ancenis a do Nantes, kam král slavnostně vjel dva dny nato, a to od nantské „fosse“, „aby vjezd lépe vynikl“. Zasedaly tam stavy provincie; král byl při zahájení, kde opat ze Saint-Méen pronesl „krásnou a velmi smělou řeč proti panu de Vendôme“. Stavům předsedal pan de Rohan, pan de Vendôme přijel až ke konci „a Blavet byl srovnán se zemí“.]*[62]

Zajel jsem do Blainu, sídla pana de Rohan, který mě o to požádal, a odtud jsem se vrátil k Jejich Veličenstvům do Angers; odjela odtamtud nazítří a jela přes La Flèche (kde jim žáci sehráli komedii) a potom do Malicorne. V řečeném Malicorne se té noci, kdy tam král byl, objevilo na jedné louce přes osm set ohňů, které postupovaly a ustupovaly, jako by to byl balet.[63]

59. Chantérac: propuštění důstojníci dostávali vedle náhrady na cestu domů každý zlatý řetěz a medaili; Fegelyho pluk byl rozpuštěn 25. června. Výprava do Bretaně měla zkrotit vévodu de Vendôme, guvernéra té provincie, jemuž smlouva ze Sainte-Menehould nedala dost a který si dál hrál na nespokojence. Polní maršál (maréchal de camp) byl vyšší důstojník, který armádě určoval tábor a šik – hodnost mnohem nižší než maršál Francie.

60. Chantérac: dvůr byl v Orléansu od 8. do 12. července. La Trie byl šlechtic prince de Condé; Louis Gouffier, vévoda de Roannez a markýz de Boisy, guvernér Poitiers; biskupem byl Henri-Louis Chasteignier de la Rocheposay. V dodatku XX Chantérac Bassompierra opravuje: skutečnými buřiči nebyli biskup a jeho lidé, nýbrž princ de Condé, který měl na Poitiers spadeno a udržoval tam tajné styky; La Trie byl 22. června v ulicích napaden a guvernér 26. června vyhnán lidem, když se rozneslo, že se princ blíží. Královna pak biskupa v Tours přijala vlídně a princ se musel stáhnout do Châteauroux.

61. François de Bourbon, princ de Conti (1558–1614), strýc pana prince a manžel princezny de Conti, hluchý a těžce koktavý, u dvora bez významu. Chantérac: zemřel 3. srpna 1614; dvůr přijel do Angers 11. srpna.

62. Chantérac: Ancenis patřilo vévodkyni de Vendôme; „fosse“ se říká nantskému nábřeží; Saint-Méen bylo benediktinské opatství v diecézi Saint-Malo. Blavet (dnes Port-Louis) byla pevnost při ústí stejnojmenné řeky v Bretani, kterou za posledních nepokojů opevnil vévoda de Vendôme; smlouva ze Sainte-Menehould nařídila její zboření, vévoda se vzpíral, ale na žádost provincie byl rozkaz za zasedání stavů obnoven a proveden pod dohledem švýcarských oddílů.

63. Blain (Bassompierre píše „Belin“) byl zámek Rohanů severně od Nantes. Chantérac: v La Flèche měli kolej jezuité, kteří se svými žáky hrávali školská dramata; Malicorne leží nedaleko La Flèche v dnešním departementu Sarthe. Ohně na louce byly nejspíš bludičky.

Odtud jel král do Le Mansu, potom do Chartres a do Paříže, kam byly svolány generální stavy.

Říjen. Paní princezna[64] byla toho podzimu na pokraji smrti pro prudké neštovice v Amboise, které pan princ vrátil do rukou krále, jenž mu je dal jako záruční místo až do zasedání řečených generálních stavů; a král, vstoupiv do čtrnáctého roku, šel do parlamentu prohlásit svou zletilost, ponechal však správu království královně své matce, která od toho dne už nebyla regentkou.[65]

Listopad. Tři tisíce Švýcarů, kteří krále doprovázeli do Bretaně, byly po návratu položeny posádkou do Étampes, kde je zachvátila nemoc tak, že jich přes třetinu zemřelo, a kompanie byly sníženy z 300 mužů na 160; když se jim pak začalo dařit lépe, změnili jim vzduch a položili je posádkou do Meaux (v prosinci).

[Zde končí první svazek Chantéracova vydání.]

64. Charlotte-Marguerite de Montmorency (1594–1650), dcera konetábla a manželka pana prince: slavná kráska, s níž byl roku 1609 zasnouben sám Bassompierre, než ho zamilovaný Jindřich IV. přiměl, aby se jí vzdal.

65. Chantérac: král přijel do Paříže 16. září a zletilost prohlásil 2. října 1614. Ludvík XIII. se narodil 27. září 1601; francouzští králové byli podle nařízení Karla V. zletilí vstupem do čtrnáctého roku věku. Generální stavy, slíbené princům v Sainte-Menehould, se sešly v Paříži koncem října 1614 – byly to poslední generální stavy až do roku 1789.

Svazek druhý: 1615–1621

Vzpoura princů, zatčení prince de Condé, pád Conciniho a vzestup Luynesův, vyslanectví ve Španělsku, obléhání Montaubanu. Odpovídá druhému svazku Chantéracova vydání (Paříž 1873).

X. Proces v Rouenu a tažení proti princům (1615)

[Touto kapitolou začíná druhý svazek Chantéracova vydání a rok 1615. Bassompierre je do léta u dvora v Paříži, zajede za těžce nemocnou matkou do Lotrinska, ubrání se úskoku, jímž ho protistrana chtěla dát odsoudit zkorumpovaným arcibiskupem, a v Rouenu konečně vyhraje vleklou při se slečnou d'Entragues o slib manželství. Když pak dvůr v srpnu odjede do Bordeaux dokonat španělské sňatky a pan princ se svými spojenci znovu sáhne ke zbrani, zůstává jako generální plukovník Švýcarů u armády maršála de Boisdauphin, která má krýt Paříž a nepustit prince za králem. Od září do prosince s ní táhne z Champagne přes Sens a Loiru až do Poitou a s rostoucí zlostí líčí, jak nerozhodnost velitelů promarnila jednu příležitost za druhou.]

1615: Balet, nemocná matka a arcibiskup z Aix

Leden. Rok 1615 začal sporem o článek třetího stavu,[1] který způsobil ve stavech trochu rozruchu; nakonec se to nějak zalepilo.

Následoval saintgermainský jarmark, potom masopust (v únoru), o němž pan princ[2] uspořádal krásný balet, a nazítří byly stavy uzavřeny.[3]

1. Generální stavy – shromáždění zástupců duchovenstva, šlechty a třetího stavu, slíbené vzbouřeným princům roku 1614 – zasedaly v Paříži od října 1614; byly to poslední generální stavy před rokem 1789. Chantérac: článek, který měl stát v čele sešitu stížností třetího stavu, stanovil jako základní zákon nezávislost a nezcizitelnost koruny (král má moc jen od Boha a žádná moc duchovní ani světská ho nemůže sesadit; mířilo to proti nauce o papežově právu sesazovat panovníky, živé po zavraždění Jindřicha IV.). Duchovenstvo, k němuž se přidala šlechta, se postavilo ostře proti; pařížský parlament článek 2. ledna podpořil svým nálezem, 4. ledna mu však bylo zakázáno jej vyhlásit a 15. ledna musel být článek odevzdán králi zvlášť.

2. „Pan princ“ (Monsieur le Prince) je Jindřich II. Bourbonský, kníže z Condé (1588–1646), první princ královské krve a otec pozdějšího Velkého Condého. Roku 1614 stál v čele první vzpoury velmožů proti vládě královny matky a jejího favorita Conciniho; za pár měsíců povede druhou, o níž je většina této kapitoly.

3. Saintgermainský jarmark se konal každý rok od 3. února na předměstí Saint-Germain a byl s hernami, krámy a tlačenicí hlavní zimní zábavou Paříže. Chantérac: stavy byly uzavřeny v masopustní pondělí 23. února odevzdáním sešitů stížností a řečmi mluvčích tří stavů. Za duchovenstvo tehdy mluvil mladý biskup luçonský, pozdější kardinál Richelieu.

Několik dní nato tančila Madame[4] onen velký a krásný balet v sále Bourbon, kde předtím zasedaly stavy; nemohl se tančit v den, který byl určen, pro množství lidí, které sál zaplnilo, či proto, že se špatně dbalo na pořádek. Aby se to napravilo, poručila královna panu d'Épernon a mně, abychom hlídali přístupy a pouštěli jen ty, kdo se prokážou známkou[5] na znamení, že smějí vstoupit; tak byl pořádek výborný (v březnu). Když jsem ten rozkaz vykonával, přijel ke mně kurýr se zprávou, že má matka je v nemoci u konce sil; královna mi však nedovolila odjet dřív než po baletu, a tak jsem tam strávil pěkný večer, pokud to oči dokážou.[6]

Rozloučil jsem se tedy s královnou a s dámami a odjel za matkou, kterou radost, že mě vidí, poněkud postavila na nohy; zůstal jsem u ní čtrnáct dní, odtud jsem zajel navštívit své přátele v Německu (v dubnu) a krátce po Velikonocích jsem se vrátil do Paříže.

Řekl jsem výše, že jsem jel do Rouenu s velkým průvodem, když se pře, kterou jsem vedl proti Entragues,[7] dostala na pořad, a že má protistrana, vidouc, že bude neodvratně odsouzena, sáhla jako k poslednímu prostředku k tvrzení, že se prý dozvěděla, že mám v řečeném parlamentu příbuzné ve

4. Élisabeth de France (1602–1644), nejstarší sestra Ludvíka XIII., zaslíbená španělskému infantovi, pozdějšímu Filipu IV.; ještě téhož roku odjela do Španělska. Její balet, známý jako Triumf Minervy, se tančil v březnu 1615 ve velkém sále paláce Petit-Bourbon vedle Louvru, kde se konala slavnostní zasedání stavů; verše k němu složil i Malherbe.

5. Královna je Marie Medicejská (1575–1642), vdova po Jindřichu IV. a matka Ludvíka XIII.; od října 1614, kdy byl král prohlášen zletilým, už nebyla regentkou, vládla však za třináctiletého syna dál. Jean-Louis de Nogaret de La Valette, vévoda d'Épernon (1554–1642), někdejší oblíbenec Jindřicha III., byl generálním plukovníkem francouzské pěchoty a jedním z nejmocnějších velmožů. Známky (*méreaux*) jsou podle Chantéraca olověné nebo měděné žetony, jimiž se prokazovala přítomnost nebo právo vstupu.

6. Bassompierrova matka Louise le Picart de Radeval, vdova po Christophu de Bassompierre, žila v Nancy. Chantérac: tento královnin rozkaz zprošťuje Bassompierra obvinění, které proti němu vznáší „velký pomlouvač“ Tallemant des Réaux. Podle něho mu prý při jednom královském baletu, když se oblékal, hloupě přišli říci, že mu zemřela matka, a on odpověděl: „Mýlíte se; zemře, až bude balet dotančen.“ Bassompierre však byl na baletu služebně, ne pro zábavu, a jeho matka ostatně zemřela až o tři měsíce později.

7. Marie-Charlotte de Balsac d'Entragues, sestra markýzy de Verneuil, někdejší milenky Jindřicha IV., byla léta Bassompierrovou milenkou a měla s ním syna (Louis de Bassompierre, pozdější biskup v Saintes). Před církevními i světskými soudy se domáhala, aby byl jeho písemný slib manželství uznán za platný. Pře byla nakonec přikázána parlamentu v Rouenu, nejvyššímu soudu Normandie; o Bassompierrově okázalé cestě tam v červnu 1613 vypráví předchozí kapitola.

stupni stanoveném ordonancí,[8] a to v počtu dostatečném, aby jej bylo lze odmítnout pro podjatost; požádala o evokaci a o to, aby parlamentu bylo po dobu, co bude sbírat důkazy, zakázáno naši při projednávat. Nabídl jsem tehdy parlamentu, že mám-li tam – neříkám tolik příbuzných, kolik je třeba k evokaci, ale jediného ve stupni ordonance –, jsem srozuměn s tím, že svou při prohraji. Nicméně bylo třeba ustoupit formám, a ty jim dávaly čas k šetření; těmito kličkami a jinými podobnými dosáhli toho, že jsem se od té doby nemohl dočkat rozsudku ve své při.

Když už však neměli kam uhnout, usmysleli si na radu biskupa z Beauvais, který jí byl nakloněn, poslat do Říma žádost o delegované soudce, kteří by tu věc rozhodli; to není obvyklé, leda se na tom shodnou obě strany, anebo až poté, co diecézní biskup, metropolita a primas vynesli rozsudky navzájem odlišné.[9] Přesto si je podloudně vymohli a žádali biskupa senliského, jímž byl pan kardinál de La Rochefoucauld, o němž dobře věděli, že se toho proti formám neujme; biskupa laonského z rodu Nangis, který byl můj bratranec – aby měli důvod ho odmítnout; a arcibiskupa z Aix, který byl švorcový chudák a darebák, pokládaný za blázna, a který se za dvanáct set tolarů, jež mu biskup z Beauvais slíbil, nabídl, že udělá všechno, co po něm bude chtít.[10] Naneštěstí však, když ho navrhli v Římě, kde nebyl o nic méně vykřičený než známý jako takový, jaký byl, byl odmítnut; i uchýlili se k jinému úskoku. Protože jim nezáleželo na tom, aby ta věc byla řádná a platná, jen když vůbec bude, požádali o biskupa z Dax pro shodu jmen (obojí se totiž latinsky řekne *Aquensis*), takže rozdíl byl jen mezi arcibis-

8. Královské ordonance dovolovaly straně žádat, aby byla pře soudu odňata a přikázána jinému (*évocation*), měla-li protistrana mezi jeho soudci určitý počet příbuzných do stanoveného stupně. O evokaci rozhodovala královská rada a do té doby soud nesměl jednat – vítaný prostředek průtahů.

9. Chantérac: René Potier, syn prezidenta pařížského parlamentu, byl biskupem a hrabětem z Beauvais od roku 1595 do své smrti 4. října 1616; „jí“ znamená slečně d'Entrague. – O platnosti manželských slibů rozhodovaly církevní soudy: v první instanci soud diecézního biskupa, v odvolání soud metropolity (arcibiskupa), pak primase, a teprve potom se bylo lze obrátit do Říma, odkud papež jmenoval soudce delegované přímo v zemi.

10. Chantérac: François de La Rochefoucauld (1558–1645), biskup v Clermontu a od roku 1610 v Senlis, kardinál od roku 1607, jeden z nejváženějších prelátů své doby. Benjamin de Brichanteau, syn markýze de Nangis, byl biskupem a vévodou laonským od roku 1612 a zemřel 1619; jeho příbuzenství s Bassompierry dokládá příloha prvního svazku. Paul Hurault de l'Hôpital, původně královský úředník (maître des requêtes), byl arcibiskupem v Aix-en-Provence v letech 1595–1624. Bassompierre ho nazývá *saffranier*, což je lidový výraz pro zchudlého, zruinovaného člověka.

kupem a biskupem a v pořadí; neboť arcibiskup by byl jmenován první a biskup poslední.[11]

Když to z Říma vymámili bez mé účasti, žádosti, souhlasu i vědomí, arcibiskup z Aix (který nebyl ani mým biskupem, ani mým metropolitou), ač v pověření nebyl jmenován on, nýbrž jen biskup z Dax, a – i kdyby tomu všemu tak bylo – aniž přizval své společníky v pověření, bez nichž nemohl jednat, a aniž mě dal předvolat, mne, který jsem byl pryč v Německu, poslal do mého domu; tam jeho člověk promluvil s jedním Švýcarem a zanechal mu obsílku, které ten nerozuměl. Po třech dnech, aniž vyslechl strany, bez sporného řízení, aniž jsem se vůbec odmítl dostavit, a bez jakékoli jiné formality, prohlásil z pouhé své moci slib manželství, který ani neviděl (neboť byl s ostatními spisy pře v Rouenu), za řádný a platný a odsoudil mě, abych jej splnil do čtrnácti dnů po Velikonocích pod trestem exkomunikace.

O tom všem jsem se dozvěděl až v předvečer svého odjezdu z Nancy, kde byla má matka; přijel jsem do Paříže a hned jsem dal zrušit všechno, co ten zuřivý blázen provedl, a dostal jsem proti němu zatykač a od královny (pobouřené jako kdekdo hanebností toho člověka) svolení nejen jej vykonat, ale vzít si dvě stě švýcarských mušketýrů, aby byl tím bezpečněji dopraven do rouenského vězení. Několik dní se skrýval, ne však tak dobře, abych o něm neměl nějakou zprávu; tu se mnou pan nuncius,[12] který se toho pohoršení bál, a ostatní biskupové, jimž dělala starost potupa, která toho milého pána čekala, promluvili, abych od toho upustil. Slíbili mi, že duchovenstvo požádá papeže o nové soudce, a nuncius mi dal slovo, že Jeho Svatost nejpozději do tří měsíců zruší, jak to už učinil parlament, všechno řízení toho

11. Chantérac: Jean-Jacques du Sault, syn královského advokáta u parlamentu v Bordeaux, byl biskupem v gaskoňském Dax od roku 1600 a zemřel 1623. Aix i Dax mají jméno od lázeňských vod (*aquae*) a oba biskupové se latinsky psali *Aquensis*. Protistrana, která chtěla být souzena arcibiskupem z Aix, žádala tedy o biskupa z Dax a musela ho na seznamu uvést až na třetím místě, kdežto arcibiskup by stál na prvním. Starší vydání pamětí měla na tomto místě chybně „biskup z Aix“, takže vtip úskoku zanikal.

12. Papežským nunciem ve Francii byl v letech 1607–1616 Roberto Ubaldini. – Velikonoce připadly roku 1615 na 19. dubna. Výrok arcibiskupa z Aix dal Bassompierre zrušit parlamentem, tedy světským soudem, který si osoboval právo rušit přehmaty soudů církevních. Chantérac v příloze cituje rukopisné dějiny Beauvais, v nichž se tamní kanovník Hermant proti tomuto líčení ostře ohrazuje: nazývat biskupa v pamětech „zuřivým bláznem“ prý ukazuje, „kam až Bassompierra unášela vášeň“, a příčí se nejen zbožnosti, ale i dvornosti, na které si tolik zakládal.

osla; což učinil a dal mi na vybranou osoby, které by ve Francii pověřil, aby tu při dovedly do konce. Já však nechtěl žádnou, dokud nedosáhnu plného a úplného rozsudku parlamentu, u něhož jsem byl vázán a jemuž byla ta věc vyhrazena.

Dluhy, dědictví a vyhraná pře

Květen. Octl jsem se po tom návratu ve velmi velkých nesnázích, nejen pro tuto věc, ale také pro více než šestnáct set tisíc liber,[13] které jsem dlužil v Paříži, aniž jsem měl z čeho je zaplatit. Moji věřitelé, kteří, když mě viděli odjíždět pro matčinu těžkou nemoc, měli jakousi naději, že je budu moci uspokojit ze jmění, které po ní zdědím, byli teď, když mě viděli vracet se a matku z nemoci vyvázlou, bez naděje, že se se mnou kdy vyrovnají, a proto velmi vzbouřeni. Byla také v jednom domě rozmíška mezi mužem a ženou, jejíž hlavní příčinou jsem byl já, a ta mi dělala starosti (v červnu); víc než to všechno však jedna dívka v sedmém měsíci těhotenství, u níž jsem jen čekal na chvíli, kdy se to prozradí s velkým pohoršením a ke zlému pro mne.

Stalo se, že jsem za pár dní dostal zrušení všeho řízení onoho povedeného arcibiskupa z Aix; že smrt mé matky, která mi přinesla nějakých padesát tisíc tolarů na hotovosti a dala mi možnost prodat statky za sto tisíc tolarů,[14] a sto tisíc franků, které jsem dostal za všechny ověřené dary, jež jsem měl (v červenci) a o nichž jsem se dohodl s jistým Vertonem, mi umožnily zaplatit sedm set tisíc liber dluhů, a to mi velmi ulevilo; rozmíška mezi mužem a ženou se urovnala (v srpnu); dívka šťastně slehla, aniž kdo co zpozoroval, 13. srpna; a já odjel do Rouenu, kde jsem svou při proti Entragues

13. Libra (*livre*, také frank) byla početní jednotka; tolar (*écu*) platil tři libry. Dluh tedy přesahoval půl milionu tolarů; pro srovnání: celé dědictví po matce, o němž je řeč dále, vyneslo asi sto padesát tisíc tolarů.

14. Chantérac v příloze otiskuje výtahy z rodinných listin. Louise de Radeval sepsala v červnu 1614 závěť, v níž synovi výslovně zakázala oženit se se slečnou Marií-Charlottou de Balsac a pro ten případ ho vydědila – měl tedy, poznamenává vydavatel, „velký zájem slečnu d'Entragues si nevzít“. V dubnu 1615, za jeho pobytu v Lotrinsku, mu postoupila baronii Moutier-sur-Saulx a své normandské statky, aby mohl nést „výdaje, k nimž ho nutí služba u krále i v armádách“; baronii pak koupil v dražbě vévoda de Guise. „Ověřené dary“ jsou královské dary zapsané účetní komorou; Bassompierre je za hotové postoupil finančníkovi. Roku 1615 pobíral také královskou penzi 7500 liber.

vyhrál na celé čáře.[15] Tak jsem byl zároveň nebo v krátkém čase zbaven všech těch rozličných a mrzutých nesnází.

Parlament podal králi výtky, které byly přijaty zle. Královna si přišla vyzvednout osm set tisíc tolarů, které ještě zbývaly v Bastile, a dala zatknout prezidenta Le Jay, který byl odvezen do Amboise.[16]

Dvůr odjíždí do Bordeaux

Král, královna a Madame odjeli 18. srpna do Bordeaux dokonat dvojí španělský sňatek a já myslel, že je budu doprovázet; protože však pan princ a jeho straníci vytáhli zároveň do pole, aby krále od cesty odvrátili a zamíchali kartami,[17] postavil král armádu, jejímž generálním místodržícím uči-

15. Rouenský parlament vynesl nález v Bassompierrův prospěch 4. září 1615 (viz níže). Chantérac v příloze ukazuje, že tahanice tím neskončily: věc se ještě dostala před papežské delegované soudce, kardinály de La Rochefoucauld a de Retz, kteří rozhodli 29. ledna 1621, a slečna d'Entragues se odvolala. Přes všechny nálezy se až do smrti psala v notářských listinách „paní de Bassompierre“ a po roce 1646 dokonce „vdova po maršálu de Bassompierre“; podepisovala se však vždy jen Charlotte-Marie de Balsac.

16. Parlament byl nejvyšší soudní dvůr, nikoli zákonodárný sbor; zapisoval však královské edikty a směl k nim králi předkládat výtky (*remontrances*). Chantérac: z tajného popudu vévody de Bouillon vydal 28. března nález, jímž zval prince a pairy, aby s ním radili o nápravě státu; král mu zakázal pokračovat, parlament však 22. května výtky přece předložil. Královská rada je den nato zrušila, zápisu jejího rozhodnutí se však parlament dokázal vyhnout. – V Bastile byl uložen válečný poklad, který pro Jindřicha IV. nastřádal vévoda de Sully; regentství jej postupně rozebralo a zbytek nyní padl na cestu dvora a na armádu. – Chantérac: Nicolas Le Jay, baron de Tilly, prezident velké komory parlamentu (od roku 1630 první prezident, zemřel 1640), byl oddán princi de Condé a dvůr se bál jeho vlivu na parlament.

17. Chantérac opravuje: dvůr odjel 17. srpna. Dvojí sňatek, smluvený roku 1612, spojoval Ludvíka XIII. s infantkou Annou, dcerou Filipa III. (Anna Rakouská), a Madame s infantem Filipem; nevěsty byly vyměněny 9. listopadu 1615 na hraniční řece Bidasoa a královská svatba se slavila v Bordeaux 25. listopadu. Princové a hugenoti spojenectví se Španělskem odmítali. Condé krále nedoprovodil, v srpnu vydal manifest proti Concinimu a sňatkům a začal verbovat – to je druhá vzpoura princů, kterou ukončí až mír v Loudunu v květnu 1616. Chantérac: Condé se stáhl do svého hrabství Clermont-en-Beauvaisis, vévoda de Longueville do Pikardie, vévoda de Bouillon do Sedanu a vévoda de Mayenne do Soissons. Tažení, které následuje, mělo krýt Paříž na Oise a Marně a nepustit prince do středu Francie za králem. První cíl byl splněn; „neschopnost či nedbalost“ královských velitelů však princům dovolila přejít postupně Marnu u Château-Thierry, Seinu u Méry, Yonnu u Joigny a Loiru u Neuvy.

nil pana maršála de Boisdauphin[18] a polním maršálem pana de Praslin;[19] mně poručil, abych zůstal s nimi, a ponechal v řečené armádě Gallatiho pluk Švýcarů.

Doprovodili jsme krále a královnu až do Berny a potom jsme se vrátili do Paříže; pobyl jsem tam pár dní, co se armáda stavěla, a mezitím jsem jel 26. srpna vyhrát svou při do Rouenu, kde jsem poprvé uviděl slečnu Tourmente, s níž jsem se seznámil (v září).[20]

[Z Rouenu se Bassompierre vrátil 6. září a 8. září dostihl v Meaux maršála de Boisdauphin. Armáda se pak tři týdny přesunovala mezi Marnou a Oisou, aby panu princi zahradila cestu k Paříži: Acy, Crépy-en-Valois, 12. září Pont-Sainte-Maxence. Odtud šli 13. září pan de Praslin se dvěma kolubrinami a Bassompierre se šesti kompaniemi Švýcarů oblehnout Creil; kapitán, který tam velel za paní hraběnku, vydal zámek, „když uviděl naše dělo“. Ve Verberie zahnali Švýcaři v noci nepřítele od brodu přes Oisu ranami z mušket; od 17. do 23. září se stálo ve Verneuil. Pan princ zatím dobyl Chauny, od Montdidieru byl odražen a držel královské v nejistotě, obrátí-li se k Oise, nebo k Marně; ti proto ustoupili přes Baron a Dammartin a 30. září byli zpátky v Meaux, kde se armáda posílila.][21]

18. Urbain de Laval, pán de Boisdauphin a markýz de Sablé (asi 1557–1629), někdejší velitel katolické ligy, kterého Jindřich IV. po smíření potvrdil v hodnosti maršála Francie; guvernér Anjou. Generální místodržící (*lieutenant général*) armády byl její skutečný velitel: velel jí v zastoupení krále, který byl vrchním velitelem jen jménem. Není to tedy správce provincie – týž titul královského místodržícího v provincii nese níže pan de Praslin v Champagni.

19. Charles de Choiseul, markýz de Praslin (1563–1626), kapitán královské tělesné stráže, královský místodržící v Champagni a Bassompierrův starý přítel; od roku 1619 maršál Francie. Roku 1615 však byl teprve „polním maršálem“ (*maréchal de camp*): to je generálská hodnost, zhruba generálmajor, mnohem nižší než maršál Francie; polní maršál řídil pochod, ubytování a rozestavení armády. – Plukovník Kaspar Gallati z Glarusu (zemřel 1619), podle Chantéraca starý voják Jindřicha IV. od Arques a Ivry, velel švýcarskému pluku svého jména; Bassompierre byl od roku 1614 generálním plukovníkem všech Švýcarů ve francouzské službě, a proto zůstal u armády se svým plukem.

20. Chantérac: Berny (la Croix de Berny) leží na orléanské silnici nedaleko Sceaux jižně od Paříže. „Slečna“ tu znamená paní Tourmente – titul *mademoiselle* náležel i vdaným ženám z neurozených rodin; Tourmentové byli rouenská parlamentní rodina. Na okraj rukopisu autor připsal: „a dostal jsem nález ve svůj prospěch v pátek 4. září.“

21. Všechna jmenovaná místa leží severně a severovýchodně od Paříže, většinou v dnešním departementu Oise. „Paní hraběnka“ (Madame la Comtesse) je podle Chantéraca Anne de Montafié (zemřela 1644), vdova po Charlesi de Bourbon, hraběti de Soissons († 1612), a matka mladého „pana hraběte“; Creil držela ona a stála při princích. Kolubrina je dlouhé polní dělo.

Hráz u Saint-Prix a Sézanne

[V sobotu 3. října vytáhla armáda z Meaux do Champagne a přes La Ferté-Gaucher a Montmirail došla 7. října do Montmortu, aby vyprostila Épernay, když už padlo Château-Thierry. Épernay však panu princi samo otevřelo brány a on odtáhl k Sézanne v Brie.]

Ve čtvrtek 8. jsme se proto položili ve vsi jménem Baye; a když byl Vaubecourtův pluk poslán obsadit hráz u Saint-Prix, po níž jsme mohli přejít saintgondské bažiny,[22] které se táhnou skoro patnáct mil na délku, stalo se, že pan Descures,[23] generální ubytovatel armády, v němož měli pan maršál i pan de Praslin naprostou důvěru a víru, těžce onemocněl, a ti pánové upadli do takové nerozhodnosti, že je nebylo možné přimět k žádnému záměru. Zatím jsme viděli, že nám pan princ vezme Sézanne přímo před nosem, z čehož byli všichni velitelé v armádě zoufalí. Šli jsme, pan de Richelieu, mistr tábora pluku Piémont, páni de Vaubecourt, Bourg-Lespinasse a já, za panem de Refuge,[24] intendantem financí a justice naší armády, mužem vzácných ctností, a prosili ho, aby naše generály a polního maršála povzbudil k rozhodnutí. Řekl nám, že je k tomu už neopomněl pobízet, ale že mu odpověděli, že musíme napřed vidět, jak se nepřítel zachová a co zamýšlí, a podle toho se zařídit sami; a že je takto drží v nejistotě nemoc Descuresova, jemuž věřili jako andělu.

22. Jean de Nettancourt, baron a později hrabě de Vaubecourt (zemřel 1642), podle Chantéraca guvernér hrabství Beaulieu v Argonách, ze šlechty na pomezí Champagne a Lotrinska; velel pěšímu pluku svého jména. – Bažiny Saint-Gond se táhnou podél říčky Petit Morin jižně od Épernay; Baye a Saint-Prix leží na jejich severním okraji při silnici z Épernay do Sézanne, jež bažiny přetínala po hrázi. Chantérac podotýká, že podle map jeho doby už bažiny zdaleka nemají rozlohu, jakou jim Bassompierre přisuzuje.

23. Generální ubytovatel armády (*maréchal des logis général*) určoval pochodové cesty a ležení – úřad blízký pozdějšímu náčelníku štábu. Chantérac (v prvním svazku): Pierre Fougeu, pán d'Escures; úřad generálního ubytovatele byl v rodě Fougeu d'Escures dlouho dědičný. Jeho domovem bylo Orléansko; proto se později postará, aby se armáda jeho kraji vyhnula.

24. Tento Richelieu není pozdější kardinál, nýbrž jeho starší bratr Henri du Plessis, markýz de Richelieu, velitel („mistr tábora“, tedy plukovník) pluku Piémont, jednoho ze čtyř „starých pluků“ francouzské pěchoty; roku 1619 padl v souboji. Chantérac: Antoine du Maine, baron du Bourg-l'Espinasse, velel pluku postavenému roku 1606 pod jeho jménem, pozdějšímu pluku Auvergne. Bernard de Refuge, pán de Dammartin, byl mistrem účetní komory (*maître des comptes*); jako intendant financí a justice zastupoval u armády civilní královskou správu – výplatu, zásobování a soudnictví.

Řekl jsem jim tehdy: „Pojďme za Descuresem a přemluvme ho, ať jim vzkáže, že nepřejdou-li hráz, aby obsadili Sézanne, pan princ je zítra neodvratně vezme.“ To jsme udělali; Descures usoudil jako my, že je rozhodně třeba hráz přejít, a vzkázal jim, že je nezbytné ji přejít a jít na nepřítele. Pan maršál řekl, že chce počkat na nějaké oddíly, které k němu mají dorazit, a hrát na jistotu. Na to mu Descures vzkázal, že už není nač čekat a že nepřejde-li, zničí královu věc. Tu přišel sám, aby se o tom s Descuresem rozhodl, a našel nás u něho; a bylo ujednáno, že Vaubecourt přejde se svým plukem ještě téhož dne a zaujme nějaké výhodné postavení, že Piémont bude držet bližší konec hráze a že oba dají po celou noc převádět zavazadla armády, k nimž jsme přidali čtyři kompanie karabiníků;[25] zbytku armády bylo určeno shromaždiště na kraji hráze nazítří za svítání. To se přesně vykonalo.

[V pátek 9. října přešel pan de Praslin hráz s královninou kompanií těžké jízdy a Bassompierrovi svěřil, aby převedl ostatní a vedl zadní voj. Lehká jízda k tomu určená se opozdila, a tak nechal vzadu tři kompanie těžké jízdy – lotrinskou, Vaudémontovu a Montbazonovu – z jízdního pluku, jehož velení dostal. Když jako poslední přecházel pluk Picardie, jemuž pan de Mayenne před několika dny rozprášil čtyři kompanie, objevilo se v dálce dvanáct či patnáct houfů jízdy; Bassompierre se jim postavil, „abychom svými životy zaplatili“ přechod pluku, byli to však vlastní opoždění lehcí jezdci. Tak armáda dosáhla Sézanne.][26]

[Sotva se jízda ubytovala, ukázalo se na návrší pět nepřátelských houfů, které se před královskými stahovaly a s nocí zmizely. Zajatí sluhové tvrdili, že princové chtějí nazítří bitvu – podle Bassompierra se dali chytit schvál-

25. Královská jízda se dělila na těžkou – kompanie těžkooděnců (*gendarmes*) v plné zbroji, které nesly jména princů a velmožů, svých kapitánů –, na lehkou jízdu (*chevau-légers*) a na karabiníky (*carabins*), jezdce s dlouhou ručnicí, jichž se užívalo k průzkumu, harcování a doprovodu.

26. Henri de Lorraine, vévoda de Mayenne (1578–1621), kterému Bassompierre říká „pan du Maine“, syn vůdce katolické ligy a jeden z hlavních spojenců pana prince; padl roku 1621 při obléhání Montaubanu. Čtyři kompanie pluku Picardie, prvního ze čtyř „starých pluků“ (*vieux corps*) francouzské pěchoty – Picardie, Piémont, Champagne, Navarre –, přepadl u Choisy-au-Bac na řece Aisne, když šly na sraz armády. Kompanie těžké jízdy, jimž Bassompierre velel, patřily lotrinskému vévodovi Jindřichu II., jeho bratru hraběti de Vaudémont a vévodovi de Montbazon; níže jmenuje ještě čtvrtou, pana de La Châtre. Lotrinská knížata držela kompanie ve francouzské službě a Bassompierre, jejich krajan a poddaný, byl patrně proto jejich přirozeným velitelem.

ně. Královská armáda proto 10. října stála v šiku a 11. vyslala aspoň jízdu; těch pět houfů však jen zakrývalo, že princovo vojsko přechází bažiny po hrázi u Pleurs a spěchá k Méry-sur-Seine, aby přešlo Seinu dřív, než mu v tom kdo zabrání. Královští se to dozvěděli až v noci a 12. října se přesunuli do Barbonne.]

Promarněná příležitost u Saint-Saturnin

Když jsme ráno vytáhli ze Sézanne, dostali lehcí jezdci rozkaz poslat dvacet koní za zadním vojem nepřátelské armády, aby vyzvěděli, kde leží a kudy táhne; přišli však panu maršálovi říci, že jsou tak utrmáceni z obou předchozích dnů, kdy museli být ustavičně v sedle, že není možné vybrat v celém jejich sboru dvacet koní, kteří by tu robotu zastali. Pan maršál se podivil té řeči, jakou lehcí jezdci nemívají ve zvyku, a tím méně na začátku války. Nabídl jsem se, že tam pojedu s dvaceti koňmi sám, dovolí-li mi to; a když mi to odepřel, řekl jsem mu, že mi prokázal tu přízeň a svěřil mi velení pluku těžké jízdy složeného z kompanií lotrinské, Vaudémontovy, Montbazonovy a La Châtrovy, a ty že si budou pokládat za čest, bude-li jich užito k robotám, které lehcí jezdci nebudou chtít nebo moci konat; a že ho prosím, aby mi dal pověření poslat tam deset těžkooděnců z kompanie pana vévody lotrinského a deset z kompanie pana de Vaudémont.

Velmi to schválil a já ihned poslal rozkaz první kompanii po Lambertovi a druhé po Des Estansovi, kteří mě o to požádali a také o svolení, aby směli jet s nimi.

Obě hlídky nám přišly podat zprávu o tom, co se jim podařilo vypátrat o ležení nepřátel, o cestě, kterou táhnou, a o jejich pořádku; ta, kterou vedl pan de Couvonges,[27] nám však řekla navíc, že lidé, jimž velí pan de Mayenne, a on sám leží na naší straně saintgondských bažin; viděli je přecházet bažiny v místě, odkud se člověk i na dobrém koni stěží vyhrabe, neboť byli v bahně až po podbřišníky a mohli jet jen jeden za druhým. Lambert se mezi ně vmísil, jako by patřil k nim, a slyšel pana de Mayenne klít a lá-

27. Jean de Lambert a Des Estans jsou šlechtici z Bassompierrova domu, kteří ho provázeli už v dřívějších letech; Lambert to později dotáhl na generála a guvernéra Met. Pan de Couvonges je podle Chantéraca Antoine de Stainville, pán de Couvonges, bailli barroiský, kapitán lehké jízdy vévody lotrinského a jeho první komoří; vedl jednu z obou hlídek.

teřit na ubytování, které jim přidělil pan de Bouillon a které ho může přivést do záhuby; dozvěděl se také, že jim byly vykázány Saint-Saturnin a Thaas.[28]

Pan maršál se na tu zprávu rozhodl dát ho napadnout; a když jsem požádal, aby to bylo svěřeno mně, řekl pan de Praslin, že to chce provést sám. Požádal jsem ho tedy, abych tam směl být jeho vojákem a vést sto dvacet koní ze tří kompanií těžké jízdy, které byly v armádě pod mým velením, a to mi povolil.

[Praslin přibral ještě dvě stě padesát lehkých jezdců, sto karabiníků, po stu těžkooděncích z kompanie královniny a Monsieurovy, šedesát z kompanií pana de Chevreuse a pana de Genlis a dva tisíce pěších. Vyrazili po druhé hodině v noci na Thaas, bližší z obou ležení; když je půl míle před ním zastihl den, nechali pěchotu stát na výšině jako oporu a jízda spěchala napřed – na křídlech karabiníci a lehcí jezdci, uprostřed Bassompierre, za ním obě velké kompanie a záloha.][29]

Tak jsme táhli až k Thaas, odkud, jak jsme shledali, nepřítel už odtáhl. Stalo se, že když jsme Thaas minuli, pan de Contenan, který velel lehkým jezdcům na pravém křídle a jehož jeho vlastní lidé nenáviděli tak, že se jich v boji bál víc než samých nepřátel, se odtrhl s jedním ze svých lehkých jezdců jménem Vallières, aby obhlédl, jak si nepřítel vede. Když to uviděl pan de Vitry,[30] který velel jezdcům na levém křídle, vzal s sebou jednoho lehkého jezdce a přidal se k němu. Zamet a Montglat, kteří veleli v jejich nepřítomnosti, to po jejich příkladu udělali také a hnali se tryskem

28. Henri de La Tour d'Auvergne, vévoda de Bouillon (1555–1623), svrchovaný kníže sedanský, maršál Francie a hlava hugenotské šlechty, starý voják a neúnavný pletichář; v armádě princů zřejmě řídil pochod a rozděloval ležení. Chantérac: Thaas a Saint-Saturnin jsou vsi na říčce jižně od bažin, poblíž jejího ústí do Aube, mezi Sézanne a Méry-sur-Seine.

29. „Monsieur“ bez jména je králův bratr, tehdy sedmiletý Gaston, vévoda z Anjou a pozdější vévoda orléanský (1608–1660); kompanie těžké jízdy nesla jeho jméno. Claude de Lorraine, vévoda de Chevreuse (1578–1657), dříve princ de Joinville, byl mladší bratr vévody de Guise.

30. Pan de Contenan (v předloze „Constenant“) velel králově kompanii lehké jízdy – o něco níže ho maršál s ní posílá do Paříže. Chantérac: Nicolas de L'Hospital, markýz de Vitry (asi 1581–1644), kapitán tělesné stráže; 24. dubna 1617 dal na králův rozkaz při zatýkání zabít Conciniho a dostal za to maršálskou hůl.

až k předsunuté stráži pana de Mayenne, které velel baron de Pouilly;[31] tam přišli o jednoho Montglatova šlechtice jménem Loumière – ovšem říkají, že barona de Pouilly ranili. V téže chvíli se chtělo odtrhnout několik dalších lehkých jezdců a jet za těmi veliteli; pan de Contenan na ně křikl, ať obrátí, a karabiníci v domnění, že to platí jim, ustoupili, a po jejich příkladu i lehcí jezdci: tolik záleží na tom, aby se člověk vyjádřil jasně.

Tu jsme pan de Praslin, Marillac[32] a já opustili své houfy a rozjeli se k lehkým jezdcům zjistit, proč ustoupili bez rozkazu pana de Praslin; řekli, že na ně volali jejich velitelé. Pan de Praslin jim na to poručil, aby se postavili stranou a za obě kompanie těžké jízdy, a řekl mi: „Kdybych je poslal zpátky na jejich místa, nepořídili by nic kloudného, neboť je jejich velitelé nedopatřením poplašili“ – a to byla jediná věc, kterou za celý ten den řekl nebo udělal jako vojevůdce. Potom mi řekl: „Synu, teď je na vás, abyste šel v čele; počínejte si jako rozvážný velitel, a ne jako mladý větroplach, jako ti pánové, co opustili své oddíly.“

Nato jsem svůj oddíl rozdělil do dvou houfů po šedesáti koních a dvou hloučků harcovníků po deseti koních, složených ze šlechticů dobrovolníků; jeden z nich dostal na starost pan de Poigny, druhý pan de Betz.[33] Tak jsme jeli s přilbou na hlavě rovnou na nepřátele, kteří stáli dvanáct set kroků od nás v šiku u živých plotů Saint-Saturnin a byli neodvratně ztraceni, neboť neměli kam ustoupit a bylo jich jen tři sta koní, dobrých i špatných, z nově naverbovaných oddílů, proti nám, kteří jsme jich měli dvakrát tolik, z oddílů stálých a nejkrásnějších na světě. Naneštěstí se však stalo, že jeden kapitán karabiníků jménem La Haye, jemuž pan de Praslin věřil, nasadil do jeho nerozhodné mysli, že ty ploty jsou zaručeně nacpány mušketýry, kteří nám hned napoprvé složí polovinu lidí na zem a druhou uvedou ve zmatek; a vtiskl mu to do hlavy tak dobře, že mi v tu chvíli poslal vzkaz, abych

31. Chantérac: Jean Zamet, baron de Murat, syn finančníka Sébastiena Zameta, u něhož se za Jindřicha IV. scházel dvůr; roku 1616 se stal mistrem tábora pluku Picardie a zemřel jako polní maršál roku 1622. Robert de Harlay, baron de Montglat, velký lovčí vlků Francie (*grand louvetier*), byl zakrátko zabit v souboji s Vitrym. Baron de Pouilly je nejspíš Simon de Pouilly, baron d'Esne, lotrinský šlechtic, pozdější maršál vévodství Bar a guvernér Stenay.

32. Patrně Louis de Marillac (1573–1632), dvořan spřízněný sňatkem s královnou matkou, pozdější maršál Francie, popravený roku 1632 za Richelieua.

33. Chantérac: Jean d'Angennes, markýz de Poigny (zemřel 1637), a René de Betz, pán de la Harteloire, který později padl při obléhání Montaubanu.

ustoupil. Myslel jsem, že si ze mne tropí žerty, a vzkázal jsem mu, že našim koním praskly podbradní řetízky a nesou nás rovnou na nepřítele. Tu přijel tryskem do našeho čela, křikl „stát!“ a řekl nám: „Hrom a peklo, cožpak mě tu nikdo neuznává za toho, kdo tu má první velení?“ Řekl jsem mu: „Kdo vám je upírá? Ale nevěřím, že vám Bůh přeje tolik zlého, aby vám vnukl ustoupit, když před sebou vidíte nepřátele v malém počtu, kteří čekají jen na to, až k nim dorazíme, aby byli poraženi.“

Tu ke mně přistoupil a řekl mi docela potichu: „Vy nevíte, že v těch plotech jsou dva tisíce mušketýrů; mám o tom dobré zprávy.“ Řekl jsem mu: „Aspoň se, pane, podívejme, je-li tomu tak. Pojedu, chcete-li, s dvaceti koňmi harcovat na padesát kroků od plotů; nikdy se neudrží, aby nevypálili nějakou ránu, a z té poznáme, jak se věci mají. Ale hlavu na to dám, že tam nejsou žádní.“ Řekl mi: „Vím to lépe než vy a prosím vás, abyste se svými oddíly kryl ústup.“ Řekl jsem mu, že krýt ústup je velmi snadné před lidmi, kteří utíkají. A tak, ač jsme měli pana de Mayenne v rukou a byl by tam neodvratně zůstal mrtev nebo zajat se čtvrtinou jízdy jejich armády, což by ostatní tak vyděsilo, že by se potom rozprchli, odňal nám Bůh rozum i vědomí toho, co jsme mohli a měli udělat; a to vneslo do naší armády takovou nechuť a takové mínění o našich velitelích, že se zdálo, jako bychom byli poraženi my sami.

Bylo to v úterý 13. října, kdy jsme provedli ten pěkný kousek, či lépe řečeno kdy jsme neprovedli nic, leda že jsme se šli ubytovat do Villenauxe.

Granges a obsazení Sens

Ve středu 14. jsme dorazili do Nogentu, kde jsme dostali zprávu, že jim Méry-sur-Seine otevřelo brány a že přešli řeku.

Přešli jsme ji ve čtvrtek 15. a měli jsme rozkaz ubytovat se v Trainelu. Protože to však je z Nogentu jen dvě krátké míle, počasí bylo velmi krásné a slunce vysoko, velitelé na ten krátký pochod reptali a říkali, že se tu panu princi dopřává čas, aby se zmocnil Sens. Descures, který jel v kočáře, těžce nemocný, nám mimochodem řekl, že bychom o Sens mohli snadno přijít, nepospíšíme-li si víc než dosud, a že se docela dobře můžeme ubytovat v Granges, které je odtamtud dvě dobré míle. Řekl jsem panu de Praslin, že

jsem si jist, že to pan maršál schválí; odpověděl mi, že půjdu-li ho k tomu přimět, připraví zatím ubytování armády tak, aby se mohlo hned táhnout. Pan maršál lovil se sokolem koroptve; rozjel jsem se za ním, a protože jsem nepochyboval, že to schválí, poslal jsem už z půli cesty Comingese[34] říci panu de Praslin a Descuresovi, že jim pan maršál vzkazuje, ať ubytují v Granges. A když jsem pana maršála dostihl, řekl jsem mu, že ti pánové nepokládají ubytování v Trainelu za vhodné pro něho, protože na zámku, kde měl bydlet, byl mor; že pochod je příliš krátký a zítřejší do Sens by byl příliš dlouhý; ale ráčí-li se ubytovat o dobrou míli dál v městečku jménem Granges, bude mu tam velmi dobře a příhodně. Svolil a já se vrátil, když už všechno táhlo do Granges.

[Obě armády táhly bok po boku na míli od sebe a jedna o druhé nevěděla, „tolik bylo u nás všechno v nepořádku“. Královské lehké jízdě bylo vykázáno totéž ležení jako oddílům pana de Luxembourg; ubytovatelé se tam srazili, královští nepřátelské vyhnali a pan princ, v domnění, že má armádu v patách, nechal své vojsko té noci stát v šiku míli za královskými.][35]

Stala se náhodou ještě jiná věc, která je držela v poplachu a nám velmi posloužila. Lidé z Granges se totiž i se svým majetkem uchýlili do vesnického kostela, který byl dost pevný proti přepadu a byl takto upraven k jejich ochraně už od válek Ligy. Když tam pan de Praslin, s nímž jsem byl, dorazil, shledali jsme, že armádní profous,[36] který byl dost velký zloděj a myslel si, že v tom kostele hodně získá, zmocní-li se ho, je vyzval, aby tam vpustili jeho biřice, kteří jej budou střežit; a když odpověděli, že neotevřou, dokud nepřijedou velitelé, dal ten profous několikrát vystřelit z arkebuz a oni odpověděli stejně. Jakmile však uviděli pana de Praslin, vzkázali mu, že jsou hotovi vyjít, vrátit se každý do svého domu a dodat potraviny a

34. Cominges byl kapitán Bassompierrovy osobní stráže, známý už z předchozích kapitol. Místa: Villenauxe a Nogent-sur-Seine leží v dnešním departementu Aube, Trainel kousek jižně od Nogentu; „Granges“ je podle Chantéraca Grange-le-Bocage na cestě k Sens, arcibiskupskému městu na řece Yonne asi sto dvacet kilometrů jihovýchodně od Paříže.

35. Chantérac: Henri de Luxembourg, vévoda de Piney, zemřel 23. května 1616 jako poslední mužský potomek francouzské větve velkého rodu Lucemburků.

36. Armádní profous (*prévôt*) byl důstojník pověřený policií a soudnictvím v armádě; jeho biřici (*archers*) stíhali zběhy a lupiče a vykonávali rozsudky. – Opevněné kostely, do nichž se vesničané za náboženských válek uchylovali i s dobytkem a obilím před vojskem obou stran, byly ve Francii běžné.

nářadí, co poručí; pan de Praslin to přijal a vzkázal jim, ať nevycházejí, dokud nebude každý ubytován.

V tu chvíli nám furýři naší lehké jízdy přinesli poplach, že máme nepřátelskou armádu v patách, a my jsme vyrazili kupředu s oddíly, jak postupně přicházely. Když pak do Granges přijel pan maršál a shledal, že se spor mezi profousem a sedláky rozhořel znovu, dal, aniž se zeptal, co jim pan de Praslin nařídil, vypálit na kostel tři rány z děla; a když se mu sedláci vzdali na milost, poručil témuž profousovi, aby čtyři nejpřednější z nich oběsil, což ten vykonal dřív, než jsme se vrátili a ohlásili mu, že nepřátelé jsou skoro dvě míle za námi a že naše čelo je tak silné, že nemohou nic podniknout pro hluboký potok, který nás dělí. A třebaže se se svou jízdou přiblížili na půl míle ke Granges, přece se za soumraku stáhli, když zazněly ty tři rány z děla, které je přiměly věřit, že naše armáda táhne, aby je napadla.

Postavili se tedy do šiku, strávili v něm celou noc a nazítří čekali do devíti hodin, až je přijdeme napadnout.

[Královští však vytáhli za svítání a došli do Sens před nepřítelem, který by se města jinak jistě zmocnil, tolik tam měl pan princ přívrženců. Princovo vojsko se položilo v Malay, míli odtud, a po dva dny, co stály armády na dohled, se jen harcovalo. Královská armáda se v pátek 16. října rozložila na předměstích Sens a stěží si vymohla, aby ve městě směli bydlet aspoň velitelé.]

Toho večera drželi obyvatelé Sens své brány sami a naše vojáky pouštěli dovnitř nakupovat potraviny jen po jednom, takže pan maršál, pan de Praslin a ti, kdo bydleli v Sens, byli v moci měšťanů, nakloněných panu princi, který byl tak blízko. Když jsme zasedli k radě, bylo rozhodnuto zmocnit se města; nabídl jsem se, že to provedu, bude-li mi to svěřeno, a když jsem ukázal, jak si při tom chci počínat, bylo to schváleno a dostal jsem rozkaz to vykonat.

V sobotu 17. ráno jsem tedy dal vejít po jednom víc než stu Švýcarů, kteří dělali, jako by šli nakupovat potraviny, a měli rozkaz dostavit se na náměstí, kde byl kapitán a další důstojníci, kteří jim řeknou, co mají dělat. Dal jsem také rozkaz jinému kapitánovi jménem Reding (švarnému vojákovi),

aby vešel po jednom s dalšími padesáti Švýcary a smlouval o nějaké zboží poblíž brány, a až mě uvidí vcházet, aby ke mně přišel zevnitř; a kapitána Hessyho[37] se dvěma sty Švýcary jsem postavil tak blízko brány, jak jen to šlo, aby odtamtud nebyl vidět, a měl přijít na první znamení, že jsem vešel. Dal jsem také říci starostovi, aby poručil stráži u brány vpustit hlídku Švýcarů, která bude držet stráž před příbytkem pana maršála; to učinil. Ostatními branami města vešlo také přes tři sta francouzských vojáků a množství kapitánů a důstojníků, kteří se měli při prvním hluku shluknout.

Tak jsem kolem deváté ráno vešel do města se šesti halapartníky, které vídali vždycky kráčet přede mnou; měl jsem s sebou také čtyři nebo pět kapitánů, kteří mě doprovázeli, každý se dvěma trabanty[38] v patách, a k tomu dvanáct či patnáct šlechticů, dobrovolníků nebo lidí z mého domu. Vešel jsem, aniž jsem dal najevo, že chci co podniknout, zastavil jsem se pod branou a zeptal se, kdo tu velí; ten ke mně přišel a já se ho zmocnil. Zároveň se dvacet švýcarských halapartníků postavilo před měšťany, kteří drželi stráž; i těch padesát Švýcarů popošlo, aby strážní nenadělali po městě hluk; a když jsem je odzbrojil, dal jsem vejít dvěma stům Švýcarů kapitána Hessyho, za nimiž šlo šest set dalších, kteří byli připraveni, a obsadit hlavní náměstí a křižovatky města, kde se utábořili, když předtím odňali obyvatelům stráž u bran bez jakéhokoli odporu a nepořádku. A po obědě šel pan de Praslin, který byl vedle úřadu, jejž měl v armádě, ještě královským místodržícím v provincii, na radnici, kde sesadil starostu a podezřelé úředníky a dosadil na jejich místa lidi oddané královské službě.

Pětadvacet senských měšťanů

[Nepřítel se ten den ani v neděli 18. října nehnul. V radě se uvažovalo, jak Sens udržet, aniž se armáda oslabí o posádku; generální náměstek Angenoust, trestní náměstek a arcijáhen Le Blanc ručili za město i bez ní, budeli z něho vyhnáno pětadvacet buřičů, a to bylo schváleno. V pondělí 19. říj-

37. Chantérac: Georg Reding von Biberegg z kantonu Schwyz a Fridolin Hessy z katolické části kantonu Glarus, kapitáni Gallatiho pluku; jejich kompanie byly roku 1616 převedeny do nového pluku švýcarských gard. Hessy se po Gallatiho smrti stal jeho plukovníkem, byl raněn roku 1621 u Montaubanu a zemřel roku 1626.

38. Chantérac: trabanti švýcarských pluků byli vojáci s halapartnami, kteří provázeli kapitány při každé válečné akci.

na princovo vojsko z Malay odtáhlo; Bassompierre je s dvaceti jezdci míli vyprovázel, zadní voj se však držel pohromadě a k ráně z pistole nedošlo. Po návratu shledal, že pětadvaceti měšťanům už byly rozeslány lístky, aby se připravili, že je nazítří jedna kompanie karabiníků odvede do Paříže.][39]

Bydlel jsem u děkana arcibiskupské kapituly, dobrého člověka a dobrého služebníka králova; přišel za mnou po obědě a řekl mi, že mezi vypovězenými jsou dva kanovníci, jménem Miette a L'Hermitte, a že za prvního mi může ručit, že není na světě lepšího služebníka králova; prosil mě, abych se nad ním smiloval a dovolil mu se mnou promluvit. Šel jsem do děkanovy komnaty, kde byl ten ubožák tak vyděšený, že nevěděl, co dělá. Když jsem ho konečně uklidnil, řekl mi, že nemá jiné viny než nepřátelství arcijáhna Le Blanca, který ho křivě obviňuje, že prý řekl, že by si přál, aby pan princ byl králem; přiznal se mi ovšem, že když viděl paní princeznu tak krásnou a půvabnou, řekl, že by zasloužila být královnou, ale nikdy tím nemyslel, že francouzskou. Já, který jsem byl téhož vyznání jako on,[40] jsem se ujal jeho spásy a slíbil mu pomoc. Šel jsem hned do rady, k níž jsem byl povolán k panu maršálovi; pověděl jsem mu o zločinu kanovníka Mietta a o tom, jak horlivě a osobně mi záleží na jeho záchraně, a on mi ji povolil.

Když jsem vcházel do komnaty pana maršála, našel jsem tam všechny, kdo byli odsouzeni opustit město; tolik mě prosili, tak se pokořovali a tolik mi jich bylo líto, že se mé srdce obrátilo k nim. To mě přimělo říci panu de Refuge: „Proč se má toto město vylidnit o své nejpřednější obyvatele, z nichž většina nemá jiné viny než nepřátelství obou náměstků a arcijáhna? Myslíte, že se tím město lépe udrží? Naopak, vzejde z toho mezi příbuznými a přáteli vyhnaných tolik sporů a pletich, že sto mužů z přívrženců pana prince, kteří se objeví u bran, až budeme daleko, se ho dokáže zmocnit, když tam nebude posádka. Byl bych pro to, uchovat vlídností, co nechcete nebo nemůžete udržet silou, a zavázat si ty odsouzené, abyste z nich uděla-

39. Generální náměstek (*lieutenant général*) a trestní náměstek (*lieutenant criminel*) byli královští soudci, kteří v soudním okrsku (bailliage) zastupovali baillího ve věcech civilních a trestních – nejvyšší královští úředníci ve městě. Chantérac: Bernard Angenoust byl roku 1614 poslancem třetího stavu na generálních stavech.

40. Paní princezna je Charlotte-Marguerite de Montmorency (1594–1650), manželka pana prince a nejslavnější kráska dvora. Roku 1609 s ní byl zasnouben sám Bassompierre a vzdal se jí na přání Jindřicha IV., který se do ní zamiloval; „téhož vyznání“ je tedy patrně žert – i on patřil k jejím ctitelům.

li lidi oddané a věrné.“ Pan de Refuge mi odpověděl, že s mým míněním souhlasí, a učiním-li ten návrh, že ho podepře všemi důvody, které mu jeho duch vnukne. Tu jsem šel promluvit s Descuresem, kterého jsem získal také; a když jsem měl ty dva na své straně, byl jsem si jist, že ostatní přiměji k čemukoli.

[Na konci rady, když maršál určil k doprovodu vyhnanců Montalantovu kompanii karabiníků, namítl Bassompierre, že Montalant bude zapotřebí v údolí u Aillantu, kam se nepřítel obrací a kde zná kraj, a zopakoval své důvody: eskorta armádu oslabí, v Sens vznikne „věčná nesvornost“ a omilostnění budou oddanější než ti, kdo stáli při králi. Navrhl i cestu, jak milost udělit se ctí: maršál odpustí, zaručí-li se za odsouzené pan de Praslin a Bassompierre, a ti to na jejich prosby udělají.][41]

Páni de Refuge a Descures podepřeli mé mínění mnoha důvody a pan maršál i pan de Praslin k němu přistoupili, stejně jako generální i trestní náměstek; proti nám byl jediný arcijáhen, který se zapřísahal, že nechají-li se ti lidé ve městě, je ztraceno, a že on sám je odhodlán, uděláme-li to, odejít z města zároveň s námi. Nakonec jsem ho uchlácholil; řekl jsem mu, že mu za to ti vyhnanci budou zavázáni a že zařídím, aby ho sami prosili o přímluvu. Potom jsem vyšel, abych s nimi promluvil, a byli nadšeni, když slyšeli, že jim zjednávám spolu se ctí i svobodu zůstat ve svém městě. Dělali jsme, jako že za ně ručíme, a oni se od té doby ukázali nesmírně horlivými v králově službě.

Champlay

V úterý 20. se naše armáda položila v Saint-Julien-du-Sault a ve středu 21. odtud vytáhla, aby se ubytovala v Joigny. Protože však některá ležení byla vysunuta dál a napřed byly vyslány hlídky, aby vyzvěděly něco o nepříteli, dojeli naši harcovníci až k potoku, který teče před dvěma městečky jmé-

41. Chantérac: pan de Vielz-Chastel, pán de Montalant u Montargis, velel jedné ze čtyř kompanií karabiníků královské armády. Aillant-sur-Tholon leží v dnešním departementu Yonne jihozápadně od Joigny.

nem Champlay a …,[42] a nikoho nepotkali. Jeden z mých šlechticů jménem Lambert a jeden pana de Praslin jménem Des Combes zajeli až k branám Champlay; našli je zavřené a mosty zvednuté a venku člověka, který trhal byliny, a toho přivedli panu de Praslin, který vedl čelo naší armády. Byl to kuchař pana de Luxembourg a ujistil ho, že v řečeném Champlay leží oddíly pana de Luxembourg, skoro tři sta koní.

Spěšně se tam vydal na zprávu Lamberta a Des Combese, kteří ho ujistili, že Champlay leží na naší straně potoka a že je to postavení, kde můžeme stát v šiku bez obavy, že nás odtud nepřátelé vytlačí, a před jejich nosem dobýt Champlay i oddíly, které v něm jsou. Když tam dorazil, zmocnila se ho jeho obvyklá nerozhodnost, takže vzkázal panu maršálovi, u něhož jsem tehdy byl, že je na místě, že oddíly pana de Luxembourg jsou v Champlay, které nelze vzít bez děl, že nepřátelská armáda je jen míli odtud, a ať mu poručí, má-li ustoupit, nebo na Champlay udeřit.

Pan maršál mu vzkázal, ať udělá, co uzná za dobré pro královu službu. Já jsem však věděl, že by mohl ustoupit ze strachu, aby na sebe nepřivolal hanu za výsledek, kterou mu ta dvojznačná odpověď nechávala na bedrech, a řekl jsem panu maršálovi, že mu to pan de Praslin vzkazuje právě proto, aby dostal odpověď, jakou mu právě dal, a mohl ustoupit a říkat, že nebýt jeho rozkazu (který nebyl určitý), byl by ty lidi, obklíčené a už v jeho rukou, porazil. Poručil mi tedy, abych tam jel, a svěřil mi dvojí rozkaz podle toho, uvidím-li, že je třeba ustoupit, nebo vytrvat.

Jel jsem tam tedy cvalem a Bůh dal, že jsem cestou potkal Švýcary a dělostřelectvo, kteří byli napřed. Řekl jsem poručíkovi dělostřelectva, že mu pan maršál poroučí zapřáhnout dvě bastardy[43] a dovézt je klusem panu de Praslin, a zároveň kapitánu Hessymu, který vedl trén, ať běží se stem mužů za oběma bastardami; a jel jsem tryskem dál. Potkal jsem Richelieua a Vaubecourta, kteří mi ukázali, že budeme-li se jen tvářit odhodlaně, jsou ti lidé pana de Luxembourg ztraceni, a prosili mě, abych pana de Praslin po-

42. Armáda táhla proti proudu Yonny. Chantérac: Champlay leží míli od Joigny na levém břehu potoka Ravillon, který se vlévá do Yonny; jméno druhého městečka je v rukopise vynecháno, nejbližší na Ravillonu je Neuilly.

43. Chantérac: bastardy (*bâtardes*) byla děla střílející osmiliberní koule; „dát kus na hák“ znamená upevnit jej na lafetu k tažení.

vzbudil; ostatně že ručí hlavou, že se svými dvěma pluky zabrání celé nepřátelské armádě přejít potok, jen by bylo třeba spěšně přisunout děla. Řekl jsem jim, že už jedou a že tu budeme mít co nevidět dvě bastardy, které jsem dal přisunout z rozkazu pana maršála, jenž jede za nimi, a ať je dají postavit do baterie, zatímco pojedu za panem de Praslin. Tomu jsem řekl, že mu pan maršál vzkazuje, že bude hned u něho s armádou a s děly, a ať obsadí břeh potoka pěchotou a jízdu rozestaví, kde uzná za vhodné; že mu zatím posílá dvě bastardy, aby mohl dorážet a rozbít kryty obránců, než přijdou ostatní kusy, a ať jich užije, jakmile dorazí; a poručí-li mi to, že je půjdu postavit do baterie na místě, které jsem si cestou vyhlédl. Schválil to a řekl mi jen, ať vzkážu panu maršálovi, aby si pospíšil.

Když jsem přijížděl k našim bastardám, shledal jsem, že z nich páni de Richelieu a de Vaubecourt dávají střílet na roh jedné věže, postavené z bláta a slin, a druhou salvou ji povalili tak, že tudy mohlo vystoupit deset mužů vedle sebe. Zároveň tam dorazili páni de Boisdauphin a de Praslin a páni de Contenan a de Vitry je požádali, aby těm oddílům, jejichž velitelé patřili k jejich přátelům, povolili kapitulaci a darovali jim život, až jim budou odňaty a vydány k plenění zbraně, koně a zavazadla. To pan maršál těm nešťastníkům povolil; mávali kapesníky a klobouky a prosili, aby se s nimi naložilo podle dobrého válečného obyčeje. Oba prostředníci uloupili nejcennější věci a po nich naši vojáci, kteří podle svého zvyku Champlay zapálili.[44]

V téže chvíli se objevili nepřátelé; nepostoupili však a nepokusili se přiblížit k potoku. Všichni velitelé radili panu maršálovi, aby se s armádou položil v Champlay a v …; protože však jedno bylo vypáleno a druhé se k ubytování málo hodilo a protože měl oběd připraven v Joigny, nedal se k tomu přemluvit. To byla velká chyba; tím ležením bychom byli nepřátele donutili vrhnout se do Morvanu a ztratit v tom zlém kraji zavazadla, pěchotu i děla a se zbytkem oddílů, které by nám dokázaly utéci, se dát horním Ni-

44. Chantérac v příloze uvádí, že se tomuto „lehkému výkonu“ dostalo cti být dosti pompézně vylíčen v tištěné *Pravdivé zprávě o porážce oddílů pana prince de Tingry* (Paříž 1615; Tingry byl titul rodu Luxembourg). Pan de Praslin tam táhne do boje „smělý jako druhý Brasidas“, nepřátelé, kteří „měli břicho u stolu“, se vzdávají bez rány a kořist se odhaduje na více než sto tisíc tolarů, z toho polovina z majetku samotného prince de Tingry. O podílu obou prostředníků zpráva mlčí; podle ní se nakonec ukázal vévoda de Mayenne se třemi houfy jízdy a zase odtáhl.

vernais; místo toho jsme se tři dny zdržovali v Joigny a dopřáli jim času, aby obsadili Charny a předešli nás u řeky Loiry. Bylo to mínění Descuresovo, Montalantovo a Pigeoletovo,[45] kteří ten kraj znali dokonale a věděli, co bylo třeba udělat.

Týž Pigeolet viděl, že nepřátelé míří ke Gienu, aby tam přešli, a protože byl z toho kraje, věděl, že dorazí-li tam první, otevřou jim bránu; navrhl tedy panu maršálovi, že se tam vrhne, dostane-li dvě kompanie svého pluku Champagne a dvě z pluku Bonifaceova[46] a tři káry na chléb, víno a střelivo. Bylo mu to povoleno; vydal se na cestu, prošel prostředkem nepřátelské armády za zvuku bubnů, jako by byl jedním z jejích pluků, nocoval však v lesích a táhl přes pole, a vrhl se do Gienu; a když tam nepřátelská armáda dorazila, našla zavřeno.

Kanonáda u Bonny a přechod princů přes Loiru

[Z Joigny vytáhla armáda až 24. října; Charny už držel nepřítel, a tak šla přes Château-Renard a Châtillon-sur-Loing a 27. října došla do Ouzouer-sur-Trézée. Tam přišla zpráva, že čtyři kompanie karabiníků obklíčila v Oussonu celá nepřátelská armáda a že se vzdají, přijdou-li na ně děla. Maršál nechal armádu tábořit pod širým nebem a ráno 28. října ji vedl v bitevním šiku rovinou k Oussonu. Nepřítel však před svítáním odtáhl k Bonny; na pahorku mezi vinicemi za oussonským potokem se ukázalo jen asi sto jezdců, kteří po první dělové salvě ujeli.][47]

Přešli jsme tehdy údolí a postoupili asi dvě stě kroků, až na nás nepřátelé vypálili čtyři dělové salvy a bylo nám poručeno zastavit. Děla nepřátel byla postavena výhodně a jejich oddíly stály ve špatném pořádku v dolině u Bonny; kdybychom byli stále postupovali, byli bychom je porazili bez boje, jak to panu maršálovi představovalo několik velitelů. On se však

45. Chantérac: Pigeolet byl podplukovníkem pluku Champagne. Morvan je hornatý, lesnatý kraj kolem Château-Chinon mezi povodím Seiny a Loiry, Nivernais krajina kolem Nevers; Charny leží šest mil jihozápadně od Joigny směrem k Loiře.

46. Chantérac: Ozias de Boniface, baron de Boslehard, velel v tomto tažení pluku postavenému pod jeho jménem. Gien je město s mostem přes Loiru asi šedesát kilometrů proti proudu od Orléansu.

47. Všechna tato místa leží v dnešním departementu Loiret mezi Montargis a Loirou; Ousson a Bonny jsou na pravém břehu Loiry několik mil nad Gienem a Briare.

rozzlobil a řekl těm, kdo s ním mluvili, že své řemeslo zná, že má rozkazy od krále a ty že dokáže vykonat a zodpovídat se mu z nich. Tak nás nechal skoro čtyři hodiny ostřelovat nepřátelskými děly, aniž postoupil nebo ustoupil, aniž co podnikl nebo jen dovolil obsadit les po levici, jehož obsazení by nepřátele donutilo opustit postavení, a byli by se porazili sami. Neviděl jsem předtím ani potom armádu tak švarnou, tak ochotnou a tak dobře vypadající jako tato a mohu říci, že kdyby Bůh toho dne pana maršála nezaslepil, mohl bez nebezpečí získat velkou slávu. Měl v rukou nepřátele, kteří nemohli ustoupit ani se boji vyhnout; byli v nepořádku a neměli všechny oddíly pohromadě; jízda pana de Longueville,[48] nejlepší v jejich armádě, byla tři míle odtud; a to, co tam bylo, bylo zachváceno hrůzou – nové, špatně ozbrojené oddíly, které by se bránily málo nebo vůbec.

[Nakonec dal maršál armádě přejít zpět potok; pěchota s děly tábořila na pahorku, on sám se ubytoval v Oussonu. Jízdu pustil do ležení dvě míle odtud „tak snadno, jako by neměl nepřítele před sebou v širém poli“ – kdyby byl pan princ tehdy udeřil na samotnou pěchotu, „byl by nám dal co dělat“. Velitelé zůstali u svých lidí; ještě před nocí viděli, jak nepřátelská zavazadla a část jízdy přecházejí Loiru.]

Kolem půlnoci jsme viděli, že jejich ohně jsou větší a jasnější, z čehož jsme usoudili, že u nich nikdo není a že je nepřátelé opustili. Pan de Rambures a já jsme vyjeli kupředu, když jsme před sebe vyslali kapitána Marcillaka[49] s dvaceti vojáky, a viděli jsme, že mezi Bonny a námi nic není a že nepřátelé zaručeně přecházejí. Mohli jsme ještě porazit jejich zadní voj a zmocnit se děl, která přešla až v osm hodin ráno. Vrátili jsme se tedy tam, kde oddíly tábořily, a šli za pány de Richelieu, du Bourg, de Vaubecourt, de Boniface a de La Meilleraye, jimž jsme oznámili, co jsme viděli; byli pro to, poslat pana d'Espinay-Boisdanebourg[50] za panem maršálem a

48. Henri II. d'Orléans, vévoda de Longueville (1595–1663), guvernér Pikardie, jeden z princů spojených s Condém.

49. Chantérac: Charles, pán de Rambures, řečený „statečný Rambures“ (zemřel 1633), plukovník pluku svého jména, jednoho z pěti „malých starých“ pluků; Charles de Crugy de Marcillac byl kapitánem v jeho pluku.

50. Chantérac: Charles de La Porte, pán de La Meilleraye, otec pozdějšího maršála de La Meilleraye; byl polorodým bratrem Suzanne de La Porte, matky obou Richelieuů. Jméno Espinay-Boisdanebourg je v rukopise přepsané a starší vydání je vynechávala; vydavatel v něm vidí nejspíš Clauda du Bosc, pána d'Espinay.

panem de Praslin, aby jim podal touž zprávu a donesl jim naše mínění: dát vypálit tři rány z děla, aby k nám přijela jízda, a zatím táhnout se skloněnou hlavou rovnou na ně; kraj, samé vinice, je pro pěchotu příznivý a věc je bez jakéhokoli hazardu jistá a neslibuje králově službě zisk ledajaký.

Pan de Praslin nám vzkázal, že zuří, když vidí, jak pan maršál nechává ujít všechny krásné příležitosti; že už sám neví, co mu říci, a udělá prostě, co mu poručí, když se jeho radou řídit nechce. Pan maršál řekl Espinayovi, když mu vyřídil, co mu vzkazujeme: „Dobře, dobře, příteli, to je v pořádku, to právě chci; řekněte jim, ať za mnou přijdou zítra časně ráno, a poradíme se, co bude třeba dělat.“ Div jsme si nad tou odpovědí nezoufali a už už jsme chtěli dát vypálit tři rány z děla a poplachem ho zvednout z postele; poručík dělostřelectva však řekl, že by se toho neodvážil bez rozkazu pana maršála nebo pana de Praslin.

Čekali jsme tedy do dne a přišli do příbytku pana maršála, který nás nechal čekat na dvoře přes hodinu, protože si dával ošetřovat nohu. Potom zasedl k radě, tak veselý, jako by všechno šlo co nejlépe, a řekl nám: „Aspoň jsme včera nepřátele krále zahrabali (protože jejich armáda stála v krytém postavení), a dnes je utopíme.“ Požádal jsem pana maršála, aby mi dovolil jet se aspoň podívat, jak nepřátelé přecházejí, se šlechtici dobrovolníky, kteří budou chtít jet se mnou; a protože mi neřekl ani ano, ani ne, vzal jsem to jako svolení a jel jsem.

Dojel jsem až do Bonny, aniž jsem potkal jediného člověka. Obyvatelé mi podávali klíče a řekli mi, že pan princ a ostatní velitelé odjeli už ve dvě hodiny, že však má ještě přejít přes dva tisíce mužů a dvě jejich děla, která namířili z výšiny u Neuvy (kde přecházeli) proti nám, aby stříleli, kdybychom jim přišli rušit ústup, čehož se velmi báli. Jel jsem dál a na druhé straně Bonny jsme narazili na třicet nepřátelských karabiníků; udeřili jsme na ně, ač nás bylo nějakých dvacet koní, a rozsekali je, takže jich pět zůstalo mrtvých na místě a několik bylo zajato. Poslal jsem o tom zprávu panu maršálovi a panu de Praslin. Ten tam přijel a dal postoupit plukům na pověst, která se roznesla po Oussonu, že jsem se dostal do boje; když však

dorazil, zastavil se, protože neměl jízdu a pan maršál mu vzkázal, ať bez něho nic nepodniká.[51]

Čekali jsme na něho poblíž Neuvy až do doby po jeho obědě; přijel se podívat na brod, kudy nepřátelská armáda přešla, a potom se ubytoval v Bonny, kde zůstal i nazítří, v pátek 30. října, a radil se s pány de Praslin, de Refuge, Descuresem a se mnou, co má dál dělat. Řekl, že mu královna a král svěřili tuto armádu, aby uchránil tu část Francie, která leží z této strany Loiry, což, bohudíky, vykonal se slávou a ctí, neboť z ní vzbouřence vyhnal; a že mu už zbývá jen dobýt zpět města Château-Thierry, Épernay a Méry-sur-Seine, aby tu část Francie, která mu byla svěřena, spravoval tak, že v ní nepřátelům krále nezůstane ani píď země; že pomýšlí jít řečená místa dobýt, nechtěl to však provést, dokud si napřed nevyslechne naše mínění.

Neměl jsem dost trpělivosti, abych počkal, až na mne přijde řada s odpovědí, a řekl jsem mu: „Jakže, pane? Opravdu byste pomýšlel na to, nechat krále napospas útoku pana prince s armádou, která proti němu táhne svěží a slavná, aniž utržila ránu nebo škrábnutí, a místo abyste šel za ní a odvrátil ji od útoku na krále, který je bez vojska a spoléhal, že vy panu princi s tím, které vám svěřil, zabráníte jít za ním, chcete jít dobývat zpět Méry a Épernay? To od vás nečeká. Netísní ho Épernay ani Méry, nýbrž pan princ, který ho jde napadnout. Pan princ je váš úkol a proti němu vás král určil. Jděte za ním, pro Boha, pane, pro svou povinnost i na pomoc králi, který se nemálo podiví, až se dozví, že vám pan princ unikl a táhne rovnou na něho.“

Když páni de Refuge a Descures viděli, že jsem prolomil led, nerozpakovali se mluvit s ním velmi rázně, a stejně tak pan de Praslin, když došla řada na něho.

[Loira však po velkém dešti stoupla za den o dvě stopy a pronásledování zmařila. Maršál odešel 31. října do Gienu a poslal pana de Contenan do Paříže pro žold. Na Všechny svaté přišla zpráva, že rejtaři hraběte z Witt-

51. Neuvy-sur-Loire leží kousek nad Bonny, už v Nivernais; princové tu v noci na 29. října přešli Loiru brodem. Chantérac: tehdejší *Mercure françois* líčí události obou dnů zhruba stejně, jen bez jakékoli výtky maršálovi; dochoval se i maršálův dopis z „tábora u Oussonu“ z 29. října snaše, markýze de Sablé, v němž věci přirozeně podává ve světle pro sebe příznivém. „Přísný Bassompierrův úsudek se zdá přesnější.“

gensteinu, kteří táhli princům na pomoc, porazili a zabili u Méry markýze de Resnel a míří k Loiře; pan de Praslin jim s osmi sty koňmi a s Bassompierrem vyrazil vstříc, přešli však u Châteauneuf osm hodin před ním. Armáda pak táhla přes Boiscommun, Neuville a Beaugency, Orléansu se vyhnula na naléhání Descuresovo, „který chtěl svůj kraj ušetřit“, a Loiru přešla teprve 11. listopadu po mostě v Blois. Od 16. do 19. listopadu stála v Sainte-Maure v Touraine.][52]

L'Isle-Bouchard a Chinon

Tam pan de Praslin onemocněl; a když přišel králův rozkaz zmocnit se L'Isle-Bouchard a zajistit Chinon, neboť Jeho Veličenstvo mělo jakési podezření na pana de Balon,[53] tamního guvernéra, svěřil pan maršál obojí pověření mně.

Vydal jsem se do ležení pluku Piémont a tří dalších pluků, které byly schválně ubytovány půl míle od L'Isle-Bouchard, a vypravil jsem šest důstojníků s rozkazem, aby potají shromáždili všechny vojáky, kteří šli do L'Isle-Bouchard nakupovat nebo se opíjet, a drželi je na náměstí před zámkem a poblíž mostu; to udělali, aniž vzbudili podezření o svém úmyslu. Zakrátko jsem přijel se svým průvodem a několika šlechtici dobrovolníky do hostince na předměstí, kam za mnou přišel kapitán zámku, jakmile se dozvěděl o mém příjezdu; a já mu ukázal rozkaz pana maršála, abych se místa zmocnil. Velmi se podivil a řekl mi, že je to záruční místo těch od Náboženství a že to bez zvláštního rozkazu pana de La Trémoille[54] udělat

52. Rejtaři byli němečtí žoldnéřští jezdci s pistolemi. Chantérac: Ludwig hrabě ze Sayn-Wittgensteinu (1571–1634); podle *Mercure françois* však oněm šesti stům rejtarů veleli hrabě z Löwensteinu a jeden z baronů „d'Otna“ (patrně z Donína, Dohna). Prošli ze Sedanu celou Champagní – „všechny řeky Francie byly toho roku přebroditelné“ – a Loiru přešli nad Neuvy. Louis de Clermont d'Amboise, markýz de Resnel, guvernér Vitry, je napadl s hrstkou karabiníků, aniž je dal obhlédnout, a padl. Chantérac dodává, že královští, kteří se z Gienu obrátili k Châtillonu, se od Loiry vzdalovali a rejtary dostihnout sotva mohli.

53. L'Isle-Bouchard a Chinon jsou města na řece Vienne v Touraine. Chantérac: Artus de Saint-Gelais, pán de Lansac, markýz de Balon, byl guvernérem Chinonu; jeho žena Françoise de Souvré proslula později jako paní de Lansac, vychovatelka malého Ludvíka XIV.

54. Záruční místa (*places de sûreté*) byla města a zámky, které Nantský edikt ponechal hugenotům – „těm od Náboženství“ – s vlastními posádkami jako záruku jejich bezpečnosti. Chantérac: L'Isle-Bouchard patřil Henrimu de La Trémoille, vévodovi de Thouars (1599–1674), hugenotovi, který se zakrátko přidal k princi de Condé.

nemůže. Nesmlouval jsem s ním a řekl mu, že nebudu-li za půl hodiny na zámku, bude on za tři čtvrtě hodiny na šibenici, a hned jsem ho vedl do města, kde jsem našel přes čtyři sta našich vojáků s oněmi důstojníky, kteří se zmocnili bran i mostu. Tu se pan guvernér zámku podivil velice a křikl, ať spustí most.

[Na zámku bylo jen patnáct mužů. Bassompierre je vyvedl a nazítří tam vložil dvě kompanie pluku Navarre pod kapitánem Laurem, „hugenotem, ale dobrým služebníkem královým“.]

Odjel jsem v pátek 20. hodinu po půlnoci a přijel do Chinonu, kde měly sraz čtyři kompanie pluku Navarre. Postavil jsem je do šiku před zámkem, avšak v krytu, a poslal jsem Balonovi vzkázat, že jsem tu, abych s ním mluvil, a ať přijde na mé slovo. Nepochyboval jsem o jeho věrnosti v králově službě, neboť jsem ho znal jako čestného muže a svého přítele; někdo mu však u krále prokázal špatnou službu. Řekl mi, že to byl pan de Courtenvaux;[55] o tom nic nevím. Přišel za mnou hned, a když jsem ho objal, řekl jsem mu, že mám rozkaz vložit do toho zámku dvě stě mužů posádky, kteří ho mají uznávat za velitele; chce-li, tím lépe, a ne-li, může se zcela bezpečně vrátit do zámku, který mám rozkaz obklíčit. Neváhal mi říci, že je nejen přijme, ale že hned odejde sám, aby udělal místo jinému, má-li k němu kdo sebemenší nedůvěru; a že dobře ví, že se za jeho věrnost zaručím, bude-li o ní pochybnost.

[Zatímco mu Balon dával přinést snídani, vešly do zámku dvě kompanie pluku Navarre; Bassompierre se vrátil na oběd do L'Isle-Bouchard a v sobotu 21. listopadu k armádě.]

Pod panem de Guise; Saint-Maixent a pan de Vendôme

[Armáda táhla dál k jihu přes Chauvigny a Civray (28. listopadu) do Angoumois; 4. prosince byla v Angoulême a 9. prosince v Barbezieux. Tam nazítří přijel vévoda de Guise se šesti kompaniemi lehké jízdy, s polními maršály de Montigny a de Saint-Géran a s královými listy, jimiž se armádě poroučelo uznávat napříště za generála jeho. Vyrazil 13. prosince „za zou-

55. Jean de Souvré, markýz de Courtenvaux, syn pana de Souvré, vychovatele Ludvíka XIII. Chantérac: byl Balonovým švagrem.

falého počasí“ a hned musel den čekat na vojáky, kteří nedošli; pak se táhlo přes Jonzac do Cognaku. Tři sta jezdců, které pro krále postavil hrabě de La Rochefoucauld, se ze strachu před třemi armádami v kraji rozprchlo domů právě tu noc, než je měl panu de Guise předvést. Vánoce zastihly armádu v Jarnaku a Mareuil; 27. prosince pan de Guise v Aigre „hostil Švýcary“ a posledního prosince stál v Lezay.][56]

Z Lezay podnikl pan de Guise výpravu na Saint-Maixent, která by, kdyby byla provedena tak, jak ji navrhl, učinila válce konec; byl by totiž zajal všechny velitele nepřátelské armády, kteří tam přijeli přemlouvat pana de Sully,[57] aby se k nim přidal. Pan de Saint-Aignan, který měl rozkaz obsadit jeden most, však odbočil, aby rozprášil pár karabiníků, a potom dal vytrubovat hlučné fanfáry; a pan princ a ostatní zatím přešli po řečeném mostě a vrátili se ke své armádě.[58]

Pan de Guise, když viděl, že jeho podnik selhal, se stáhl po čtyřiceti hodinách v sedle a 2. ledna přenocoval v Couhé, kde jsem se k němu zase připojil. Byl jsem totiž povolán královnou matkou, abych za ní přijel, až bude projíždět Angoulême, a objasnil jí zprávu, kterou jsem jí poslal, že pan de Vendôme[59] je zaručeně na straně pana prince; nemohla tomu věřit pro opačná ujištění, která od něho měla. Když jsem jí znovu vzkázal, že jí za to ručím, vzkázala mi, ať za ní přijedu, a panu de Guise, ať mi dá dovolenou;

56. Charles de Lorraine, vévoda de Guise (1571–1640), syn vůdce ligy zavražděného roku 1588 v Blois, guvernér Provence a Bassompierrův přítel. Chantérac: doprovázel krále na cestě, velel jeho vojsku, s nímž doprovodil Madame do Bayonne a přivedl odtud mladou královnu do Bordeaux, a nyní dostal velení nad oběma armádami. François de La Grange, pán de Montigny (zemřel 1617), se roku 1616 stal maršálem Francie; Jean-François de La Guiche, pán de Saint-Géran (zemřel 1632), kapitán-poručík gardové těžké jízdy, roku 1619. François, hrabě a později první vévoda de La Rochefoucauld (1588–1650), otec autora *Maxim*, byl velmož z Angoumois; armáda tu prochází i jeho panstvím Verteuil. Kraj odpovídá dnešním departementům Vienne a Charente.

57. Maximilien de Béthune, vévoda de Sully (1559–1641), ministr financí Jindřicha IV. a hugenot, žil od roku 1611 v ústraní, měl však stále velký vliv v Poitou, jehož guvernérem ho učinil Jindřich IV.; v této válce váhal mezi dvorem a princi. Saint-Maixent leží v Poitou na řece Sèvre mezi Poitiers a Niortem.

58. Chantérac: Honorat de Beauvillier, hrabě de Saint-Aignan (1579–1622), velel jízdě královy armády. Podle Richelieuových pamětí a jezuity Griffeta se říkalo, že prince před nebezpečím varoval sám vévoda de Guise; snad jim však výstrahou posloužily právě fanfáry pana de Saint-Aignan.

59. César, vévoda de Vendôme (1594–1665), legitimovaný syn Jindřicha IV. a Gabrielly d'Estrées, tedy nevlastní bratr Ludvíka XIII., guvernér Bretaně. Už roku 1614 stál s princi proti dvoru; teď sbíral vojsko údajně pro krále a zakrátko se s ním k princům opravdu přidal.

dal ji mně a také pánům de Montigny a de La Rochefoucauld. Vyjeli jsme z Aigre 28. prosince a přenocovali v Angoulême. Král však změnil úmysl a odjel do La Rochefoucauld. V Angoulême jsme zastihli pana de Créquy, který právě přijel a přidal se k nám, a nazítří, 29., jsme jeli na noc do La Rochefoucauld, kde jsme našli Jejich Veličenstva, která nás přijala velmi vlídně. Viděli jsme tam také mladou královnu.[60]

Ve středu 30. jsem byl slyšen v radě, kde proti mně stál pan prezident Jeannin,[61] který ručil za věrnost pana de Vendôme. Když jsem však předložil dopisy několika lidí, kteří psali svým přátelům, že mají rozkaz, ten od pana prince, onen od pánů de Longueville nebo de Mayenne, připojit se k panu de Vendôme, přestal na svém trvat.

60. La Rochefoucauld je městečko se zámkem pět mil od Angoulême. Charles de Blanchefort, pán de Créquy (asi 1578–1638), zeť maršála de Lesdiguières, mistr tábora pluku francouzských gard, pozdější maršál Francie a Bassompierrův blízký přítel. Mladá královna je čtrnáctiletá Anna Rakouská (1601–1666), dcera Filipa III. Španělského. Chantérac: dvůr s ní vyjel z Bordeaux na zpáteční cestu 17. prosince.

61. Pierre Jeannin (narozen 1540), někdejší prezident burgundského parlamentu, jeden ze tří starých ministrů Jindřicha IV., kteří vedli vládu i za regentství; spravoval finance. – Chantérac: v rukopise stojí omylem „ve středu 3.“; starší vydání to opravila.

XI. Mír v Loudunu a návrat pana prince (leden–srpen 1616)

[Kapitola obsahuje rok 1616 do konce srpna. Bassompierre, generální plukovník Švýcarů, je na počátku roku v Poitou u královské armády vévody de Guise, která stíhá vzbouřené prince; po jejím rozpuštění tráví tři měsíce s dvorem v Tours, kde je svědkem královniných porad o míru sjednávaném v Loudunu. V létě v Paříži přihlíží, jak moc navrátivšího se pana prince přerůstá královně přes hlavu, jak musí z města ustoupit maršál d'Ancre a jak královna potají chystá odvetu.]

1616: Zimní tažení v Poitou a srážka u Nanteuil

[Leden. Poslední den roku 1615 zůstal Bassompierre ještě u dvora v La Rochefoucauld[1], „kde jsem čas netrávil špatně“. Na zprávu, že pan de Guise[2] vytáhl do pole, odjel 1. ledna 1616 dvě hodiny před svítáním, poobědval v Ruffecu a v sobotu 2. ledna dorazil do Couhé krátce poté, co se tam Guise vrátil ze svého nezdařeného podniku[3]. Nepřítel chtěl přepadnout královskou lehkou jízdu v Saint-Sauvant[4], ta však včas ustoupila do ubikací pluku Piémont a nečas v noci ze 4. na 5. ledna nedovolil udeřit na ustupu-

1. Chantérac: La Rochefoucauld leží pět mil od Angoulême. Dvůr se tudy vracel z Bordeaux, kde byl 25. listopadu 1615 slaven sňatek Ludvíka XIII. s infantkou Annou Rakouskou; Bassompierre sem byl koncem prosince povolán od armády, aby v radě doložil své zprávy, že se k panu princi přidal i vévoda de Vendôme.
2. Charles de Lorraine, vévoda de Guise (1571–1640), syn vévody zavražděného roku 1588 v Blois. Koncem roku 1615 převzal vrchní velení královských vojsk, která kryla cestu dvora do Guyenne a stíhala vojsko vzbouřených princů; Bassompierre u něho jako generální plukovník Švýcarů vedl švýcarské pluky.
3. Couhé-Vérac, městečko jižně od Poitiers. Guise se na přelomu roku pokusil u Saint-Maixent zaskočit vůdce vzbouřenců pohromadě, což by podle Bassompierra „ukončilo válku“; princové však včas unikli přes most, který měl obsadit hrabě de Saint-Aignan, a Guise se vrátil po čtyřiceti hodinách v sedle.
4. Chantérac: Saint-Sauvant je ves u Lusignanu nedaleko Couhé; Pamproux leží dále na západ, u Saint-Maixent. Celé tažení se odehrává v Poitou, mezi Poitiers a Niortem. Pluk Piémont patřil k nejstarším pěším plukům královského vojska.

jící. V úterý 5. ledna zajeli Créquy, La Rochefoucauld[5] *a Bassompierre s Guisovým svolením pozdravit krále a královnu*[6]*, kteří táhli z Civray k Poitiers, a ve středu 6. ledna se vrátili k armádě do Lusignanu, odkud se nazítří táhlo do Pamproux. Tam celá jízda požádala o propuštění, „neboť už jí nebylo možné v tomto ročním čase vydržet v poli“, a Guisovi přes všechny prosby slíbila už jen tři dny. Guise se v Pamproux procházel s Bassompierrem, rozhněván, že vojsko odmítá táhnout, a ptal se ho na radu. Ten soudil, že je třeba dát zprávu králi a jízdu zatím přemluvit ještě ke čtrnácti dnům služby; potom že je „docela rozumné“ položit ji na dva měsíce do posádek vzhledem k roční době a nečasu, „nehledě k tomu, že armády v zimě zůstávají v poli zřídkakdy“.]*

Když jsme byli v té rozmluvě, vzkázal nám pan de Vitry[7], že ve vsi jménem Nanteuil, půl míle od jejich ubikací a míli od Pamproux, leží tři nepřátelské pluky, které nic netuší; že dal nasednout lehké jízdě, kterou měl u sebe; že králova kompanie těžké jízdy, ležící nablízku, učinila totéž a že na ně udeří, jakmile dostanou rozkaz pana de Guise.[8]

Na místě jsme vsedli na koně a hnali se tam tryskem, pan de Praslin, pan de Schomberg[9] a já, asi s dvaceti jezdci; pan de Guise jel za námi. Lam-

5. Charles de Blanchefort, pán de Créquy (asi 1578–1638), zeť maršála de Lesdiguières, mistr tábora pluku francouzských gard a později maršál Francie; Bassompierrův blízký přítel. François, hrabě de La Rochefoucauld (1588–1650), přední velmož v Poitou a podle Bassompierrových slov tehdy guvernér Poitiers; jeho syn je autor slavných *Maxim*.

6. Královna je u Bassompierra v této době vždy Marie Medicejská (1575–1642), vdova po Jindřichu IV. Ludvík XIII. (narozen 1601) byl sice roku 1614 prohlášen zletilým, vládla však za něho dál matka se svými oblíbenci; „mladá královna“ je Anna Rakouská. Jméno zámku, kde dvůr 5. ledna nocoval, Bassompierre v rukopise vynechal; Chantérac je podle dobového *Mercure françois* doplňuje: Château-Larcher na řece Clain.

7. Nicolas de L'Hospital, markýz de Vitry (1581–1644), kapitán královských tělesných stráží, zde u lehké jízdy. O rok později zabil na králův rozkaz maršála d'Ancre a stal se za to maršálem Francie.

8. Chantérac: Nanteuil je ves v kantonu Saint-Maixent. Míle (*lieue*) měřila asi čtyři kilometry. Těžká jízda (*gendarmes*) byli šlechtičtí těžkooděnci v plné zbroji, lehcí jezdci (*chevau-légers*) nosili zbroj lehčí; králova kompanie těžké jízdy patřila ke gardě.

9. Charles de Choiseul, markýz de Praslin (1563–1626), kapitán tělesné stráže, v tomto tažení polní maršál; maršálem Francie se stal roku 1619. Henri de Schomberg, hrabě de Nanteuil (1575–1632), syn německého plukovníka ve francouzských službách, pozdější superintendant financí a maršál Francie; jeho hrabství Nanteuil leží severovýchodně od Paříže a s touto vsí nemá nic společného.

bert, mladý Guittaut a Descombes[10] rozrazili barikádu u vjezdu do vsi a my jsme do ní vpadli z jedné strany. Nepřátelé, vidouce se zaskočeni, nekladli žádný odpor, a kdo mohl, vrhl se do kostela; těm byl darován život, když byli odzbrojeni a obráni. V téže chvíli, kdy jsme udeřili jednou přístupovou cestou, udeřili lehcí jezdci druhou; a královu kompanii těžké jízdy, kterou právě tehdy přivedl ve velmi dobrém pořádku pan de Saint-Géran[11], podržel pan de Guise na cestě od Saint-Maixent[12] pro případ, že by nepřátelé chtěli přijít na pomoc nebo že by ti, kdo byli ve vsi (která se jmenuje Nanteuil), pomýšleli na ústup do Saint-Maixent. Hned nato přinesli panu de Guise pět praporů a předvedli mu dva zajaté mistry tábora, z nichž jeden byl pan de Bains[13], bratr jedné z královniných dvorních slečen; jeden z těch praporů přinesl pan de Schomberg, který se ho zmocnil při vjezdu. V tom boji jsme ztratili jen pana de Chémerault[14], který byl zabit, a Lambert byl raněn ranou z muškety nabité broky, která mu udělala přes šedesát děr, z nichž však žádná nebyla nebezpečná. Odtamtud jsme se vrátili na nocleh do Pamproux, kam jsme dorazili až v deset hodin večer.[15]

[V pátek 8. ledna se armáda přesunula do La Mothe-Saint-Héray, kde zůstala i 9. ledna: na zprávu, že pan princ hodlá v noci přepadnout některé z jejích ubikací, stála celou noc v bitevním šiku na shromaždišti. V neděli 10.

10. Jean de Lambert sloužil pod Bassompierrem dlouhá léta a dotáhl to na generála; mladý Guittaut je jeden z bratří de Cominges-Guitaut, kteří patřili k Bassompierrovým lidem. Descombes (Des Combes) byl podle Bassompierrovy zmínky z podzimu 1615 šlechtic z družiny pana de Praslin; starší vydání tu četla podle Chantéraca „Descures“.

11. Chantérac: Jean-François de la Guiche, pán de Saint-Géran, velitel (*capitaine-lieutenant*) královských gardových těžkoodělnců; roku 1619 se stal maršálem Francie a zemřel roku 1632 ve třiašedesáti letech. Podle Bassompierra ho Guise přivedl k armádě v prosinci 1615 jako jednoho ze dvou polních maršálů.

12. Chantérac: Saint-Maixent na řece Sèvre Niortaise. V okolí leželo vojsko princů; jeho vůdci se tu koncem prosince sešli, aby na svou stranu získali vévodu de Sully.

13. Mistr tábora (*mestre de camp*) byl velitel pluku. Chantérac: pán de Lancri de Bains z Pikardie byl bratr krásné Marie de Bains, dvorní slečny Marie Medicejské, která zakrátko vstoupila ke karmelitkám v ulici Saint-Jacques a byla tam několikrát převorkou.

14. Chantérac: François de Barbezières, pán de Chémerault, velitel kompanie lehkých jezdců.

15. *Dragée* byly hrubé broky či sekané olovo, jimiž se mušketa nabíjela místo jedné kule. – Chantérac k té srážce cituje dobový *Mercure françois*: „Potom tu porážku v Paříži vytiskli čtyřikrát větší, než byla.“

ledna ji Guise a polní maršálové[16] odvedli do Lusignanu; Bassompierre s pány de Chevreuse, de Créquy, de La Rochefoucauld, de Bressieu[17] „a s veškerou šlechtou“ odjel do Poitiers. Guise 11. ledna v Lusignanu rozpustil armádu do posádek; zbytek, který si ponechal pohromadě pro případ potřeby, vedl se Švýcary, děly a zásobami přes Montreuil-Bonnin, Vouillé, Cheneché (kde ho 16. ledna zdržel krutý sníh) a Savigny do Faye-la-Vineuse (18. ledna). Odtud se Švýcaři 19. ledna vydali odvézt dělostřelectvo do Poitiers a zůstat tam posádkou; vcházeli do města, právě když je dvůr opouštěl, „za nejhoršího počasí, jaké bylo po dlouhá léta“. Den předtím si totiž královna dala Bassompierra zavolat do rady a oznámila mu, že se král rozhodl položit do Poitiers patnáct set Švýcarů a že ona spoléhá, že s pomocí pana de La Rochefoucauld a starosty zařídí, aby je měšťané přijali. „Věděl jsem dobře, jak nebezpečné je uvádět do Poitiers posádku,“[18] píše Bassompierre a vymlouval se, jak mohl, že na to guvernér města a starosta bohatě stačí; „ale ta robota musela zůstat na mně“ a dopadla šťastněji, než si představoval: při ubytování ani za pobytu Švýcarů nedošlo k žádné vzpouře ani reptání.]

Útěk z Poitiers a propadlá podlaha v Tours

Zůstal jsem v Poitiers osm dní, načež jsem se rozhodl odjet za králem do Tours; proto jsem v úterý 26. přišel na radnici a chtěl se před odjezdem s městem rozloučit. Ale řekli mi bez obalu, že mě pustit nemohou; že jen v důvěře, že zůstanu u Švýcarů, strpěli, aby byli v Poitiers ubytováni, což by jinak nebyli dovolili, a že jim královna dala slovo, že z Poitiers neodjedu; že mohou udělat jen to, že o tom napíší ke dvoru, od něhož prý jistě dostanu rozkaz zůstat. Usoudil jsem, že přít se s nimi by byla marná námaha: řekl jsem jim, že ke dvoru psát mohou a že udělám, co mi Jejich Veličen-

16. Polní maršál (*maréchal de camp*) byla generálská hodnost, zhruba dnešní generálmajor: rozmisťoval vojsko v ležení a řadil je k bitvě. Je mnohem nižší než maršál Francie; v této armádě jimi byli páni de Montigny, de Praslin a de Saint-Géran.

17. Claude de Lorraine, vévoda de Chevreuse (1578–1657), dříve princ de Joinville, mladší bratr vévody de Guise a Bassompierrův přítel. Chantérac: Louis de Grolée de Meuillon, markýz de Bressieu, byl první štolba (*premier écuyer*) královny.

18. Chantérac připomíná nepokoje, které v Poitiers propukly roku 1614, když tam chtěl uvést vojsko princ de Condé. Města pokládala vojenskou posádku za těžké břemeno i za ohrožení svých svobod.

stva poručí, aniž jsem jim řekl, zda odjezd odložím, nebo zda odjedu. Tak se městské shromáždění rozešlo, usnesši se, že napíše ke dvoru, aby mě tu nechali; a já jsem ještě ten večer dal odnést šaty, jezdecké boty a všechno, co jsem potřeboval, na předměstí, kudy se jede do Châtellerault, do bytu plukovníka Gallatiho[19], jemuž jsem vzkázal, že nazítří k němu pan hrabě de La Rochefoucauld a já přijdeme na oběd; poslal jsem dokonce několik koní, a pan de La Rochefoucauld také, aby přenocovali na témž předměstí.

Ve středu 27. nás plukovník Gallati přišel ráno pozvat na oběd, což jsme mu přislíbili, a šli jsme tam bez jezdeckých bot, a naši lidé rovněž, aby náš odjezd nevzbudil podezření; a po obědě jsme odjeli na nocleh do Châtellerault a nechali na panu d'Estissac, aby mě omluvil a za svého bratra řekl, že se do týdne vrátí. V Châtellerault jsme nocovali u pana de Brassac[20] a nazítří, ve čtvrtek 28., jsme velmi pozdě dorazili do Tours.

V pátek 29. ledna[21] jsem přišel ke královně k jejímu obědu; dostala právě z Poitiers dopisy, aby mě tam nechala, a myslela, že tam ještě jsem. Po obědě odešla do své komnaty, kam zakrátko přišli pan hrabě, pan de Guise a pan d'Épernon[22] a s nimi tolik jiných, že se pod nimi probořila podlaha komnaty; spadl jsem se sedmačtyřiceti dalšími, mezi nimiž se zřítili i pan hrabě, pan d'Épernon, pan de Villeroy, pan d'Aumont[23] a mnozí jiní.[24] Krá-

19. Kaspar Gallati z Glarusu (zemřel 1619), starý švýcarský plukovník ve francouzských službách, jehož pluk byl u armády; podle Chantéraca první plukovník švýcarské gardy, o jejímž zřízení je řeč níže.

20. Chantérac: Benjamin de La Rochefoucauld, baron d'Estissac, byl mladší bratr hraběte de La Rochefoucauld; Jean de Galard de Béarn, hrabě de Brassac, zemřel roku 1645 v pětašedesáti letech. Châtellerault leží na řece Vienne na cestě z Poitiers do Tours.

21. Chantérac: rukopis měl u těchto tří dnů chybně středu 26., čtvrtek 27. a pátek 28.; pozdější vydání data právem opravila na 27., 28. a 29. ledna.

22. Pan hrabě (*Monsieur le Comte*): Louis de Bourbon, hrabě de Soissons (1604–1641), princ královské krve, tehdy jedenáctiletý. Jean-Louis de Nogaret, vévoda d'Épernon (1554–1642), někdejší oblíbenec Jindřicha III., generální plukovník francouzské pěchoty a jeden z nejmocnějších velmožů království.

23. Nicolas de Neufville, pán de Villeroy (1543–1617), státní sekretář čtyř králů, který řídil zahraniční věci; ministr, jemuž bylo přes sedmdesát let, byl hlavním královým vyjednavačem v Loudunu. Chantérac: Antoine d'Aumont, markýz de Nolay, syn maršála d'Aumont, guvernér Boulogne; zemřel roku 1635.

24. Chantérac: královna bydlela v Tours v paláci La Bourdaisière. Dobová veršovaná skládka *Adventures du retour de Guyenne* k té příhodě poznamenává, že spadlo přes padesát lidí, nepočítaje ty, kdo, „bohatí na nápady“, nosili nazítří ruku na pásce, aby dostali penzi.

lovna zůstala na trámu, který vydržel, přešla přes své lože a z komnaty vyšla. Byl jsem poraněn na rameni a na stehně a měl jsem vmáčknutá dvě z dolních žeber, což jsem cítil ještě dlouho potom.

Mír se sjednává v Loudunu: kancléřův nevděk

Únor. Zůstali jsme v Tours tři měsíce, zatímco se v Loudunu, kde byli shromážděni pan princ[25] a jeho straníci, jednalo o míru. Pan princ tam (v březnu) na smrt onemocněl, ale z milosti Boží vyvázl; a po mnohém přecházení zmocněnců sem a tam byl mír uzavřen. Než k němu dojdu, povím tři věci.

První, že královnu zpravil dopisem pan de Pontchartrain, státní sekretář, který byl jedním z králových zmocněnců (spolu s panem maršálem de Brissac a panem de Villeroy)[26], že pan kancléř[27] naléhá u pana prince, aby se při míru žádalo, že bude ponechán ve svém úřadě (v dubnu). Královna mi to řekla a já, který jsem byl přítel a služebník pana kancléře, jsem ji poprosil, aby mi dovolila dát mu to vědět, aby se mohl ospravedlnit nebo omluvit; což mi královna po mnohých námitkách dovolila, neboť tehdy řečeného kancléře nenáviděla.[28] Dal jsem mu vyřídit, co jsem věděl, po panu Le Clercovi, prvním úředníku pana de Puisieux[29], jeho syna; a řečený pan kancléř, když přišel po obědě do rady ke královně, přistoupil ke mně a řekl: „Pane, děkuji vám z celého srdce za zprávu, kterou jste mi dal vyřídit

25. Pan princ (*Monsieur le Prince*): Henri II. de Bourbon, princ de Condé (1588–1646), první princ královské krve. V létě 1615 vystoupil podruhé se zbraní proti vládě královny matky – proti španělským sňatkům a proti moci maršála d'Ancre – a spojil se s částí hugenotů. Mírová konference v Loudunu, městě v severním Poitou, začala podle Chantéraca 10. února 1616; mír podepsaný 3. května přinesl princům peníze a úřady a Condému přední místo v královské radě.

26. Chantérac: Paul Phélypeaux, pán de Pontchartrain (1569–1621), nejprve sekretář královny, od roku 1610 státní sekretář; zanechal paměti, o něž se Chantérac v poznámkách často opírá. Charles de Cossé, vévoda de Brissac (zemřel 1621), maršál Francie, byl týž, který roku 1594 vydal Paříž Jindřichu IV.

27. Chantérac: kancléř de Sillery. Nicolas Brûlart de Sillery (zemřel 1624) byl kancléřem od roku 1607. Kancléř, hlava soudnictví a první úředník koruny, byl nesesaditelný; bylo mu možno jen odejmout pečeti a svěřit je strážci pečetí – a právě toho se Sillery bál.

28. Chantérac: maršál d'Ancre, který měl nad královninou myslí veškerou moc, chtěl svrhnout nejprve kancléře a po něm Villeroye a Jeannina, tedy staré ministry, jimž říkal „vousáči“ (*barbons*).

29. Chantérac: Pierre Le Clerc byl králův rada a sekretář; Pierre Brûlart, vikomt de Puisieux (zemřel 1640 v sedmapadesáti letech), kancléřův syn, byl od roku 1606 státním sekretářem. První úředník (*premier commis*) vedl sekretářovu kancelář.

po Le Clercovi, a jsem vám za ni zavázán, třebaže mi bylo řečeno, že jste to byl vy, kdo tu zprávu dal královně; ale nechtěl jsem tomu věřit a říkám vám ještě jednou, že se cítím vaším dlužníkem.“ Velmi jsem užasl, když jsem viděl, že vzal levou rukou, co jsem mu podával pravou, a popuzen jeho odpovědí jsem mu řekl: „Pane, dal jsem vám tu zprávu pro váš vlastní prospěch, a ne pro svůj; a pro ten svůj vám teď ukážu, že jsem upřímnější a ušlechtilejší, než za jakého mě máte: z vlastních úst královny zvíte, kdo jí ji dal.“ Tu mě začal tisíckrát zapřísahat, abych to nedělal, že ho zničím; prosil mě dokonce, abych měl slitování s jeho postavením, které tím činem vydám všanc; ale nic nepořídil, neboť královna si našeho sporu všimla, přistoupila, aby se dověděla příčinu, a tu jsem jí řekl: „Madame, neupevní-li Vaše Veličenstvo mou pověst svým svědectvím, viklá se v mínění pana kancléře, který se domnívá, že zpráva, kterou jsem mu dal a kterou jsem se dověděl od Vašeho Veličenstva (a prosím je za odpuštění, že jsem ji prozradil), pochází z mé hlavy, anebo že ji Vaše Veličenstvo zvědělo ode mne.“ Tu mu královna řekla: „Pane kancléři, špatnou mincí splácíte dobré služby, které se vám prokazují. Dnes ráno mě zpravil Pontchartrain, jemuž to řekl pan de Bouillon[30], že se dáváte doporučovat panu princi, abyste byl pojat do mírové smlouvy, a Bassompierre na mě usilovně naléhal, aby vás o tom směl zpravit, abyste se mohl ospravedlnit; a vy ho zatím viníte z toho, zač byste mu měl být zavázán.“ Nikdy nebyl člověk zaskočen víc než on v tu chvíli; pokoušel se o chabé výmluvy a říkal, že neudělal to, z čeho ho pan de Bouillon (který mu byl odedávna nepřítelem) obvinil. Ale od té chvíle bylo každému zřejmé, že se dlouho na nohou neudrží.

[Druhá věc: král se v Tours rozhodl zřídit úplný pluk svých švýcarských gard; první stráž před jeho obydlím držel podle Bassompierra „v úterý 12. března“.[31]]

30. Henri de La Tour d'Auvergne, vévoda de Bouillon (1555–1623), maršál Francie, svrchovaný kníže sedanský a hugenotský velmož, nejobratnější hlava strany princů.

31. Chantérac: 12. březen 1616 byl sobota, ne úterý; patrně je třeba číst úterý 12. dubna. Pluk švýcarských gard (*gardes suisses*) byl podle Chantéracova dodatku vytvořen z Gallatiho pluku a měl zprvu pět kompanií po sto šedesáti mužích; prvním plukovníkem byl Gallati. Jako všechno švýcarské vojsko ve francouzských službách podléhal generálnímu plukovníku Švýcarů, tedy Bassompierrovi, a v pořadí vojska stál hned za francouzskými gardami.

Páni od kordu žádají místo v radě

Třetí, že zatímco se jednalo o míru, konala královna často radu o věcech, na něž měla odpovědět, zda je zamítnout, nebo povolit, a že páni kancléř a prezident Jeannin[32] s sebou přiváděli rady v taláru, jako pány de Vic, de Caumartin, de Refuge[33] a jiné, aniž byl přizván kterýkoli z velmožů. Té zimy pak každý poslal svou družinu domů a jen pan de Créquy a já jsme drželi skvělý a nádherný stůl, on pravidelně k obědu a já k večeři, u něhož se scházeli všichni ostatní. Jednou večer po večeři mě páni de Montigny, de Praslin, de Béthune, de Saint-Géran, de Saint-Aignan, de Créquy, de Saint-Luc[34] a několik dalších zavolali, abych byl také při tom, a stěžovali si na nedůstojné jednání, jehož se jim dostává, když nejsou zváni k rozhodování o míru, tak jako se jich užívá v nebezpečenstvích války; že prý musíme nazítří jít společně přednést své stížnosti královně a že společnost požádala pana de Montigny, aby jako nejstarší mluvil za všechny; a zda nechci být při tom. Odpověděl jsem jim, že je mi ctí patřit k tak početné družině a že jsem jim zavázán, ale že je prosím (třebaže jsem nejmladší), aby mi dovolili říci, že královna na tom možná nemá vinu a že to jsou její ministři, kdo přivádějí lidi svého stavu a nás vylučují; a že když se o to sami nehlásíme, královna se ani nenaděje, že na to pomýšlíme. Dále že přijít takto všichni vespolek mluvit se svým pánem (byť z příčiny spravedlivé) vladaři nikdy neschvalují ani nevidí rádi a takové veřejné, předem neohlášené stížnosti mají za spolčování[35]; a že bychom jí měli aspoň napřed dát vědět, že s ní o té věci toužíme mluvit, a poprosit ji o milostivé slyšení.

32. Pierre Jeannin, někdejší prezident dijonského parlamentu, jeden ze starých ministrů Jindřicha IV. a tehdy generální kontrolor financí; bylo mu přes pětasedmdesát let.

33. Radové v taláru (*de robe longue*) byli právníci a úředníci, na rozdíl od šlechty „od kordu“. Chantérac: Louis Lefèvre de Caumartin (1552–1623), státní rada a vyslanec, na sklonku života strážce pečetí. Méry de Vic byl rovněž státní rada a pozdější strážce pečetí. Pan de Refuge byl roku 1615 intendantem justice a financí u královské armády („muž vzácné ctnosti“, píše o něm Bassompierre); Chantérac v něm vidí Bernarda de Refuge, pána de Dammartin.

34. Vesměs velitelé a důstojníci královské armády: François de la Grange, pán de Montigny (zemřel 1617), ještě téhož roku jmenovaný maršálem Francie; „Betunes“ je snad Philippe de Béthune, bratr vévody de Sully (Chantérac ho tu neztotožňuje); Honorat de Beauvillier, hrabě de Saint-Aignan (1579–1622), podle Chantéraca velitel jízdy královské armády; Timoléon d'Espinay, pán de Saint-Luc (zemřel 1644), Bassompierrův švagr a pozdější maršál.

35. V originále *monopoles*; Chantérac vysvětluje, že to slovo dříve znamenalo strojit pikle, spolčovat se.

Společnost můj návrh schválila a uložila mi, abych se u královny dověděl, kdy se jí uráčí nás vyslechnout; přijal jsem to a nazítří ráno jsem přišel do královniny předsíně a dal jí po Selvage, její komorné, vyřídit, že s ní potřebuji mluvit. Dala mě vpustit, když se česala, a přijala příznivě, co jsem jí řekl; a Barbin[36], který byl při tom, jí řekl, že máme pravdu a že královna neměla zvát ty druhé rady bez nás a že by bylo spravedlivější zvát nás bez nich, protože zastáváme hlavní válečné úřady a nasazujeme v nich životy, abychom jí vydobyli mír, na němž je tedy slušné, abychom měli také účast. Královna mi poručila, abych jim řekl, ať přijdou, až vyjde ze mše, ne aby slyšení dostali, nýbrž aby je dali jí; a abych jim řekl, že až bude chtít vybírat rady, od kordu nebo od taláru, dá vždy přednost prvním před druhými, a mnoho jiných pěkných slov; a přikázala jim, aby se dostavili odpoledne, ba uložila Sauveterrovi[37], aby je šel vyrozumět pokaždé, když se rada sejde.

Dva poslední požadavky pana prince a rada pana de Villeroy

Potom řekla mně a Barbinovi, který tam byl, že pan de Villeroy schoval jí a maršálu d'Ancre[38] na závěr mírového jednání pěkné nadělení: totiž že pan princ, když už bylo všechno povoleno, vznesl dva nové požadavky. Za prvé, aby měl, až bude u dvora, pero, to jest aby podpisoval nálezy rady, týdenní výkaz ve financích a účty státní pokladny[39], což bylo přímo proti autoritě krále i její; za druhé, aby se Jejich Veličenstvům zlíbilo pro dobro a zachování míru odvolat pana maršála d'Ancre z Pikardie, vzhledem k nesnášenlivosti, jaká je mezi panem de Longueville a řečeným maršálem[40]; a

36. Claude Barbin, podle Chantéraca stvůra maršála d'Ancre a tehdy intendant královnina domu. Po pádu starých ministrů se ještě téhož roku stal generálním kontrolorem financí a hlavou nové vlády, v níž zasedl i biskup luçonský, pozdější kardinál Richelieu.

37. Dveřník (*huissier*) kabinetu a královnin důvěrný služebník; starší vydání četla podle Chantéraca mylně „Senneterre“.

38. Concino Concini (zabit 1617), Florenťan, manžel královniny důvěrnice Leonory Galigaï; markýz d'Ancre a od roku 1613 maršál Francie, ačkoli neměl žádné válečné zásluhy. Všemocný oblíbenec Marie Medicejské, nenáviděný velmoži i Pařížany.

39. „Mít pero“ znamenalo podpisovat usnesení královské rady a finanční výkazy, tedy fakticky předsedat radě a mít dohled nad státními penězi. Státní pokladna (*Épargne*) byla ústřední královská pokladna.

40. Henri II. d'Orléans, vévoda de Longueville (1595–1663), spojenec pana prince. Chantérac: byl guvernérem Pikardie, kdežto maršál d'Ancre tam byl generálním místodržícím a měl nadto guvernérství pevností Péronne, Montdidier a Roye.

že dobře vidí, že to vyšlo z krámu pana de Villeroy jako kus jeho výroby, aby uškodil maršálu d'Ancre, kterého nenávidí. Pan Barbin to potvrdil a popudil královnu proti řečenému Villeroyovi, jak jen mohl; a ten právě v tu chvíli dal královně vyřídit, že je v její předsíni a čeká, až s ní bude moci mluvit. Tu řekl Barbin královně: „Madame, vyslechněte ho a nedejte na sobě znát žádné pohnutí, a potom se ho zeptejte, co o tom soudí; a řekne-li vám, že vám radí ty dva poslední požadavky povolit, zjevně tím odhalí svou šalbu, kterou až dosud chtěl zakrývat. Jestliže však, jak se domnívám, bude Vašemu Veličenstvu radit, abyste jim je nepovolila, řeknete potom v radě nahlas, že ty návrhy odmítáte, a to z rady a z návodu pana de Villeroy, který se to neodváží popřít; neboť Vaše Veličenstvo mu to řekne do očí a pan de Bassompierre a já mu budeme svědky. Tak Vaše Veličenstvo obrátí proti němu šíp, který vystřelil na vás, a zároveň ho připravíte o důvěru u jeho milého přítele pana de Bouillon.“

Královna tu radu přijala a hned dala pana de Villeroy vpustit; uvítala ho s velmi vlídnou tváří a řekla mu: „Chudáku, máte velkou námahu, když tak často jezdíte tam a zpátky, a nakonec tím možná nic nezískáte, ani pro sebe, ani pro nás.“ Potom ho odvedla k oknu, kde jsme stáli Barbin a já; chtěli jsme se vzdálit, ale řekla nám: „Nehýbejte se, můžete klidně být při tom.“ Pak řekla panu de Villeroy: „Nuže, pane de Villeroy, přinášíte mi poslední mísu k zákusku: pan princ chce být regentem, chce mít pero; a pan de Longueville chce být neomezeným pánem v Pikardii, odkud chce vyhnat maršála d'Ancre. To mi po vás posílají vzkázat; vím to dobře, neboť Phélypeaux“ (to byl Pontchartrain) „mi to napsal.“ „Madame,“ řekl jí, „kdybych znal vaše rozhodnutí tak dobře, jak dobře jste zpravena o mém návrhu, byl bych hotov odjet a donést jim je vaším jménem.“ Tu mu královna řekla: „Nuže, pane de Villeroy, co o tom soudíte? Mám pro dobro míru povolit ještě i tohle, anebo ty články odmítnout jako nemístné? Řekněte mi o tom volně své mínění i s důvody, které mě mají vést k jednomu, nebo k druhému, abych o tom potom v radě mohla lépe mluvit, jsouc na to připravena.“ Pan de Villeroy jí řekl, že by byl ve velkých rozpacích, kdyby jí to měl říci, a že není celá její rada, nýbrž její nejmenší část; že jí zanedlouho přednese svůj návrh a potom že o něm, až na něho přijde řada, řekne své mínění jako každý jiný, podle svého svědomí a jak mu Bůh vnukne k dobru služby krále a státu. „Ne,“ řekla královna, „chci vaše mínění

hned.“ Když tedy viděl, že je přitlačen a že už nemůže couvnout, řekl jí: „Ano, Madame, řeknu je Vašemu Veličenstvu upřímně, slíbí-li mi, že mě vyslechne až do konce.“ A začal takto:

„Vždycky jsem věřil, Madame, že pan princ a jeho společníci chovají na dně svého vaku nějaký článek, s nímž vyrukují teprve tehdy, až budou všechny ostatní vyřízeny, a že ten článek uvede Vaše Veličenstvo do takového postavení, že kdyby jej odmítlo, uvěřil by celý svět, že jednání ztroskotalo ne pro zájmy státu, nýbrž pro váš zájem vlastní. Nemyslil jsem však, že z toho vyvázne tak lacino jako s těmito dvěma posledními, o nichž Vaše Veličenstvo už ví, že je předložili pánům vašim zmocněncům, a které vám z jejich rozkazu přináším; ty, dá-li Bůh, nezabrání, aby byl dobrý mír dojednán a dokonán k dobru Francie a krále. První se týká pera, hledí k panu princi a zdá se narážet na vlastní autoritu Vašeho Veličenstva; druhý je ku prospěchu pana de Longueville a ke škodě pana maršála d'Ancre, kterého si přejí odstranit z Pikardie, přejíce mu jinde všemožné jiné úřady a pocty. Ten radím Vašemu Veličenstvu přijmout a je to k vaší výhodě; neboť ho usadíte a zaopatříte v některé jiné provincii stejně dobře nebo lépe než v této; budete z ní moci odvolat osoby, které vám tam nebyly tak oddané, a zároveň budete moci dát úřady, které měl řečený pan maršál v Pikardii, některému jinému dobrému a věrnému služebníku, který udrží pana de Longueville v jeho povinnosti stejně dobře, jak by to byl dokázal pan maršál; ten bude chválen, že vlastní zájmy a své zaopatření obětoval dobru míru; a Vaše Veličenstvo lacino dosvědčí, že vaši služebníci a vlastní chráněnci vám nejsou tak drazí jako pokoj státu. To je mé mínění o tomto bodu. A co se týče podpisování nálezů rady a účtů státní pokladny, jež žádá pan princ, radím vám rovněž, Madame, abyste mu je povolila bez lítosti a bez sporu; neboť se vás to nedotýká, anebo dotýká-li, pak k vaší výhodě. A zde je, oč se opírám: pan princ buď ke dvoru přijde, nebo nepřijde. Nepřijde-li, nic na vás nežádá a vy mu nic nepovolujete. Anebo přijde, a tu kladu ještě toto druhé dilema: buď bude zcela záviset na vás, nebude dýchat než poslušností k vám a plněním všech vašich rozkazů a příkazů; v tom případě budete mít velkou výhodu, že vám bude oddán první princ královské krve, velmi schopný a ve státních věcech zběhlý, a získáte v něm dobrého služebníka a ztratíte zlého nepřítele. Anebo setrvá ve svých zlých úmyslech, bude pokračovat ve svých piklech a pletichách a bude se snažit uchvátit

vaši autoritu nebo se o ni dělit; a v tom případě se nemusíte bát vložit pero do ruky člověku, jehož budete držet za paži.“

Sotva domluvil, Barbin, jinak velmi zdrženlivý a uctivý, přistoupil dosti drze (jak se mi zdálo), uchopil královnu za paži, stiskl jí ji a řekl: „Madame, to je nejlepší rada a od nejlepšího muže, jakého byste mohla najít; té se musíte držet a jinou nehledat, neboť je to jediná, kterou můžete přijmout.“

Užasl jsem nad tou náhlou Barbinovou změnou a ještě víc, když jsem slyšel královnu říci panu de Villeroy: „*Veramente*[41], pane de Villeroy, dal jste mi dobrou radu, a jako dobrý služebník státu, krále i můj; také se jí budu držet a děkuji vám za ni.“ Potom začala mluvit o jiných věcech; a já jsem odešel říci těm pánům, kteří na mě čekali u mne, aby přišli promluvit s královnou, až vyjde ze mše; uspokojila je nad jejich vlastní přání. A potom, když královna konala velkou radu, při níž jsme byli, a pan de Villeroy přednesl svůj návrh, který každý pokládal za nepřijatelný, královna, aniž čekala na hlasy nebo se na ně dala ptát, nám řekla:

„Pánové, jestliže jsem až do této chvíle popírala, rozporovala nebo odmítala mnohé články, které mi byly předloženy, aby se dospělo k dobrému a pevnému míru, činila jsem to pro zájem krále nebo státu, který je mi drahý jako můj život; a raduji se nyní, že jeho dokonání brání už jen zájmy mých vlastních služebníků nebo mé, jichž se ochotně vzdávám a které opouštím pro tolik žádaný pokoj království. Proto se nebudu dávat ptát na hlasy, co se má v té věci učinit; neboť povoluji ochotně jedno i druhé a pan de Villeroy se může zítra ráno vrátit a donést jim, že jsem je přijala v téže podobě a znění, jak je na mně žádali.“

Návrat do Paříže: maršál d'Ancre a švec

[Tak byl krátce po Velikonocích mír uzavřen[42] *a dvůr odjel z Tours do Blois. Pan de Guise zůstal s veliteli armády v Tours pro případ, že by pan princ doopravdy neodzbrojil; ten to však učinil rychle. Potom se všichni*

41. Italsky „vskutku“; Marie Medicejská, rodem Florenťanka, mísila do francouzštiny italská slova.

42. Chantérac: Velikonoce připadly toho roku na 3. dubna. Mír byl podepsán až 3. května, ale koncem dubna se už zdál jistý, a tehdy král odjel z Tours; do Paříže se vrátil 16. května.

vrátili do Blois a odtud do Paříže, kde se na pana prince nějaký čas čekalo; páni de Vendôme, de Mayenne[43] *a de Bouillon tam přijeli už před ním. Na okraj rukopisu k tomu Bassompierre připsal: „Panu kancléři odňali pečeti a poslali ho domů, a když král přijel do Paříže, stal se strážcem pečetí pan du Vair.“*[44]*]*

Pan maršál d'Ancre zůstal v Lésigny[45], kam jsem ho zajel navštívit. Dal (v červnu) svými lokaji zbít jistého ševce, který byl kapitánem své čtvrti a za války velel u brány de Buci, kde mu odepřel výjezd z města. Jeho lokaje lid chytil a dva dny nato byli oběšeni před krámem řečeného ševce.[46]

Červenec. Konečně přijel pan princ a k Louvru ho doprovázelo množství lidu.[47]

Tou dobou byl maršál d'Ancre v Paříži velmi nenáviděn; páni de Mayenne a de Bouillon mu hrozili, že na něho udeří až v Lésigny, kde se zdržoval, a dokonce chystali podnik, že mu tam vyrazí bránu petardou, což se jim však nepodařilo provést.[48] Řečený maršál, když se dověděl, že pan princ přijel, mi vzkázal, že ještě téhož dne přijede do Paříže a že si ho zavážu, vyjedu-li mu ve tři hodiny naproti k bráně Saint-Antoine; učinil jsem to s třiceti jezdci a projeli jsme kolem paláce de Mayenne.[49] Měl svých asi čtyřicet

43. César, vévoda de Vendôme (1594–1665), uznaný syn Jindřicha IV. a Gabrielly d'Estrées, guvernér Bretaně. Pan de Mayenne (Bassompierre píše „du Maine“): Henri de Lorraine, vévoda de Mayenne (1578–1621), syn někdejšího vůdce ligy. Oba patřili ke straně princů.

44. Guillaume du Vair (1556–1621), první prezident parlamentu v Aix, proslulý řečník a stoický spisovatel. Spolu s kancléřem byli tehdy odsunuti i Villeroy a Jeannin a vládu převzali lidé maršála d'Ancre.

45. Lésigny v Brie, jihovýchodně od Paříže, zámek maršála d'Ancre.

46. Chantérac: švec se jmenoval Picard a byl seržantem ve čtvrti La Harpe; střežení bran obstarávala měšťanská milice jednotlivých čtvrtí. O Bílé sobotě zadržel u brány de Buci Conciniho, který jel bez propustky do svého domu na předměstí Saint-Germain, v sousedství Lucemburského paláce. Maršál se pomstil 19. června; oba sluhové byli oběšeni až 2. července.

47. Chantérac: princ de Condé vjel do Paříže 20. července.

48. Petarda byla kovová nádoba s prachem, která se připevňovala na bránu, aby ji vyrazila. – Chantérac: Concini se původně ucházel o podporu vévodů de Mayenne a de Bouillon, aby zničil vévody d'Épernon a de Bellegarde; ti však, polekaní a rozladění nemilostí Villeroye a Jeannina, znovu začali kout pikle proti němu. Princ de Condé ho zatím, jak se zdálo, ještě chránil.

49. Brána Saint-Antoine stála na východním okraji Paříže vedle Bastily. Chantérac: palác de Mayenne stál při ulicích Saint-Antoine a du Petit-Musc; maršál tedy projel přímo pod okny svého nepřítele.

jezdců, nepočítaje mé. Půjčil jsem mu malého berberského koně[50], na něhož vsedl, a když pozdravil královnu, vsedl znovu na koně; mohlo nás tehdy být sto jezdců, když jsme jeli do paláce de Condé[51] za panem princem, u něhož zůstal hodinu. Když jsme vcházeli, zastihli jsme tam toho ševce, kterého zbili jeho lidé, za což byli oběšeni; hned odtamtud vyšel, aby proti řečenému maršálovi pobouřil svou čtvrť, ale nepořídil. Řekli nám, že na zpáteční cestě najdeme Pont-Neuf obsazený; proto jsem jel vpředu s muži, které jsem mu přivedl, a on jel dvě stě kroků za mnou, hodlaje (kdyby síly nebyly rovné) vrátit se do paláce de Condé a tam se rozhodnout, co dál; ale nikdo tam nebyl.

Poselstvo lorda Haye a maršálův smělý kousek

[Srpen. Několik dní nato přijel „s nádherným poselstvem“ od krále Velké Británie lord Hay, „nyní hrabě z Carlisle“[52], prý aby pro prince waleského požádal o jednu z francouzských princezen[53]; když však viděl zmatky, které následovaly, upustil od toho. Byl přijat „s veškerou nádherou světa“, každý mu strojil velké hostiny a potom dával krásné dary. Měl s sebou množství anglické šlechty, mezi jinými hraběte z Hollandu, jemuž se tehdy říkalo pan Rich, a Goringa[54].]

Zatímco se mu dostávalo tak dobrého přijetí, dvorské pikle rostly. Pan princ měl velkou moc a všichni velmoži patřili k jeho klice a byli jeho stoupenci; i páni de Guise se postavili na jeho stranu pod záminkou nespokoje-

50. Berberský kůň (*barbe*) ze severní Afriky, malý, rychlý a obratný, byl oblíbeným jezdeckým koněm šlechty.

51. Palác de Condé stál na levém břehu Seiny na předměstí Saint-Germain, v místech dnešního divadla Odéon; cesta od Louvru k němu a zpět vedla přes Pont-Neuf.

52. James Hay (asi 1580–1636), skotský oblíbenec Jakuba I., od roku 1622 hrabě z Carlisle, proslulý marnotratnou nádherou; slovo „nyní“ ukazuje, že Bassompierre psal až po letech. Chantérac: vyslanec slavně vjel do Paříže 1. srpna a přijmout ho měl za úkol princ de Joinville (pan de Chevreuse), jemuž pomáhali Bassompierre, Rosny a další páni.

53. Chantérac: princ waleský je pozdější Karel I. Jednalo se patrně o královu sestru Kristinu (narozena 1606), později provdanou do Savojska; Karel si nakonec roku 1625 vzal její mladší sestru Henriettu Marii.

54. Chantérac: Henry Rich, hrabě z Hollandu, druhý syn Roberta Riche, pozdějšího hraběte z Warwicku; roku 1649 byl sťat. V „Gorinovi“ vidí Chantérac Williama Goringa z Burtonu, baroneta od roku 1622; možná však jde o dvořana George Goringa, pozdějšího hraběte z Norwiche.

nosti, kterou každý choval vůči maršálu d'Ancre a jeho ženě[55]. Ten měl přesto odvahu usadit se ve svém domě na předměstí Saint-Germain; pravda, bylo to na ujištění, které mu dal pan princ, že ho podrží.

Tehdy také provedl velmi smělý kousek. V den, kdy pan princ strojil hostinu lordu Hayovi a byli na ni pozváni všichni velmoži dvora (jeho zapřisáhlí nepřátelé), přišel s třiceti šlechtici za panem princem přímo do hodovní síně, kde byli všichni; a když s ním dosti dlouho pohovořil, rozloučil se s ním a vrátil se do svého domu, zatímco ho všichni ti páni měřili vzdorně a zpupně, a on je rovněž. Mnoho se tehdy namluvili o tom, že ho zabijí, ale zůstalo při řečech. Nazítří si ho pan princ dal zavolat a řekl mu, že den předtím jen s velkou námahou zadržel ty prince a pány, kteří se na něho chtěli vrhnout, a že mu všichni pohrozili, že ho opustí, nevzdá-li se jeho ochrany; proto mu prohlašuje, že ho už dále držet nemůže, a radí mu, aby se uchýlil do Normandie, kde je generálním místodržícím[56]. Jak to uslyšel, přišel do Louvru rozloučit se s královnou matkou, potom s králem, a nazítří ráno odjel. Nedá se vypovědět, jak ten odjezd podlomil vážnost královny, když se vidělo, že její služebník byl v Paříži v bezpečí jen potud, pokud se to líbilo panu princi, a jak tím vzrostla pověst a moc pana prince.

Péronne a královnin skrytý záměr

[Tou dobou královna propustila z vězení hraběte d'Auvergne[57], roku 1605 odsouzeného ke stětí; nebožtík král mu tehdy – jak ho Bassompierre sám slyšel říkat – z ohledu na to, že mu jej i pana velkého podkoního umírající Jindřich III. zvlášť doporučil, změnil trest v doživotní vězení, „aniž však rozsudek zrušil“.]

55. Chantérac: „páni de Guise“ jsou vévoda de Guise a jeho bratr. Maršálova žena Leonora Galigaï, mléčná sestra a důvěrnice Marie Medicejské, měla na královnu ještě větší vliv než on; po jeho pádu byla roku 1617 popravena.

56. Chantérac: úřad generálního místodržícího v Normandii dostal maršál d'Ancre výměnou za týž úřad v Pikardii. Generální místodržící (*lieutenant général*) zastupoval v provincii guvernéra.

57. Charles de Valois, hrabě d'Auvergne (1573–1650), nemanželský syn Karla IX. a nevlastní bratr markýzy de Verneuil, pro spiknutí proti Jindřichu IV. vězněný od roku 1604 v Bastile; později vévoda d'Angoulême, jak ho Bassompierre hned nato nazývá. Pan velký podkoní (*Monsieur le Grand*) je Roger de Saint-Lary, vévoda de Bellegarde (1562–1646), oblíbenec Jindřicha III. Chantérac: královna si chtěla z hraběte udělat oporu proti piklům velmožů; podle *Mercure françois* vyšel z vězení už 26. června, kdežto Bassompierrovo vyprávění klade propuštění až do srpna.

A několik dní nato pan de Longueville, který se po odpřisáhnutí míru, aniž se ukázal u dvora, uchýlil do svého guvernérství v Pikardii, vida, že proti tomu, co bylo ujednáno v mírové smlouvě, drží pan maršál d'Ancre ještě guvernérství Péronne[58], podnikl útok na zámek i město a zmocnil se jich ve třech dnech pro malou péči nebo malou ráznost těch, které tam řečený maršál posadil. To způsobilo u dvora nový rozruch. Královna vypravila pana d'Angoulême se čtrnácti kompaniemi francouzských gard a s jízdou, která byla nejblíž, aby pevnost obklíčil; a pan princ přišel za královnou a nabídl jí při té příležitosti své služby, prose nicméně, aby dříve, než proti panu de Longueville cokoli prohlásí nebo podnikne, tam ráčila svým jménem poslat pana de Bouillon, který se zaručoval, že dá všechno uvést do stavu, v němž to bylo před řečeným vpádem. Královna, která měla v úmyslu zmocnit se pana prince a jeho společníků, k tomu návrhu svolila a pan de Bouillon odjel ještě téhož dne.

[Královna dělala, jako by chtěla k obléhání Péronne poslat i čtyři kompanie Švýcarů, „pod rukou mi však poručila, abych je zdržel“. Podezření pana prince vzbudilo i to, že král sám určil panu de Créquy, kterých čtrnáct kompanií gard[59] má vytáhnout, a nenechal mu výběr jako jindy: šest kapitánů, kteří zůstali, byli právě ti, jimž královna nejvíc důvěřovala. Naoko tam poslala i svou kompanii těžké jízdy, ležící posádkou v Nogentu, a dala ji táhnout kolem Paříže právě v den, kdy pana prince zatkla, aby ji měla po ruce, kdyby jí bylo třeba. Pan nuncius[60] se zatím snažil věci urovnat a uklidnit a mluvil hned s panem princem, hned s pány de Guise, de Vendôme a de Mayenne, hned s královnou. Pan princ sám podle Bassompierra „byl nakloněn dobrému, přál si zachovat mír a žít s královnou matkou v dobré shodě, ba i v úctě“; jeho straníci však jejich usmíření nemohli snést, takže s nimi musel buď zápasit a přitom se podvolovat jejich záměrům, anebo je ztratit a opustit: často ho stavěli před volbu a hrozili, že se spojí s královnou, která prý na ně v tom smyslu usilovně naléhá.]

58. Péronne, pevnost na Sommě v Pikardii. Chantérac: Longuevillův podnik se odehrál 14. srpna; vévoda de Bouillon odjel do Péronne 20. srpna.
59. Chantérac: čtrnáct kompanií pluku francouzských gard (*gardes françaises*), jehož mistrem tábora byl pan de Créquy; pluk měl tehdy dvacet kompanií. Nogent je snad Nogent-sur-Seine.
60. Chantérac: nunciem byl Ubaldini. Roberto Ubaldini, od roku 1607 papežský nuncius ve Francii, byl roku 1615 jmenován kardinálem.

Sullyho výstraha a Bassompierrova rozmluva s královnou

Pan de Sully[61], který si přál dobro a zachování státu, vycházel s jedněmi i s druhými a snažil se je smířit, jak jen mohl; a protože dobře předvídal, že věci nemohou zůstat v tom stavu, v jakém byly, upozorňoval na to hned královnu matku, hned pana prince. A jednoho dne, v pátek 26. srpna, požádal pan de Sully večer královnu o slyšení a ukázal jí při něm, že věci nemohou v tom stavu, do něhož dospěly, vydržet už ani osm dní a že tak, jak jsou na vahách, je nevyhnutelné, že všechna moc padne do rukou pana prince, anebo zůstane v jejích, dokáže-li si ji udržet; že dvě tak velké soupeřící moci se spolu nemohou snést; že velmoži i lid se přiklánějí a kloní k panu princi; že její moc slábne od podniku pana de Longueville, od odjezdu maršála d'Ancre a pro všemohoucnost pana prince v záležitostech a v radách; konečně že ji nepokládá v Paříži za bezpečnou a že by jí při tom, jak smýšlejí velmoži i lid, bylo lépe s tisícem jezdců v poli i s jejími dětmi než v Louvru; že pokládal za svou povinnost a za závazek, který má k nebožtíku králi, aby jí to všechno připomněl, nemoha k tomu přinést jiný lék než svůj život, a ten že by rád nasadil, kdyby svou záhubou mohl zachránit krále, ji i stát. Nato se s ní rozloučil a prosil ji, aby přemýšlela o tom, co jí právě řekl; a nezjedná-li v tom náležitou nápravu, že se ohrazuje proti všemu zlému, co ji z toho potká, a že vina bude jen na ní, protože byla varována a zlo bylo předvídáno.

Na tu řeč královna Sullymu odpověděla, že na zlo ji upozorňuje mnoho lidí, ale málokdo jí radí lék a ještě méně jich pomáhá je utišit; že dělá pro dobro státu všechno, co je v lidských silách, ale že se Bohu nelíbí žehnat její práci ani lidem uznat její dobré a svaté úmysly a přispět k nim; že proto dala panu princi pero, proto odzbrojila krále, z téhož důvodu zbavila maršála d'Ancre postavení, které měl v Pikardii, a potom, vidouc, že není velmožům po chuti, ho vzdálila; že každému prokazuje velká dobrodiní a nikomu neubližuje a že už neví, co jiného by měla dělat než to, co udělala; ať tedy sám pomyslí, jak jí v tom dát nějakou dobrou radu, a že se jí ráda bude řídit, bude-li k dobru králově službě.

61. Maximilien de Béthune, vévoda de Sully (zemřel 1641), hugenot, někdejší superintendant financí a nejbližší ministr Jindřicha IV., roku 1611 odstavený od vlády. Za právě skončené vzpoury, kdy byl guvernérem Poitou, se ho princové snažili získat na svou stranu.

Zakrátko jsem vešel do její komnaty, která byla tehdy v mezipatře Louvru[62], a řekl jsem jí, že všichni její služebníci žasnou nad netečností, jakou u ní vidí, zatímco se jí ukrajuje z moci; že to bere odvahu poctivým lidem a ostatní to pobízí, aby se tryskem vrhali do strany pana prince, která se od jeho příjezdu do Paříže tak pozvedla, že ji mají za mocnější než její; a že ona zatím usíná, když by měla být nejbdělejší; ať odpustí mé horlivosti, která zavinila mou opovážlivost mluvit s ní tak volně, ale že ji co nejpokorněji prosím, aby spolu s mými slovy uvážila i můj úmysl. Řekla mi, že mi děkuje za radu, kterou jí dávám; že mě má za dobrého služebníka králova i svého a že na to spoléhá; že mám také věřit, že nespí, jak se domnívám, ale že jsou jisté věci, které musí spravit čas; ať zatím setrvám v dobré oddanosti její službě a ať mě dámy nepřimějí k ničemu, co by jí bylo na škodu, neboť ty, které miluji, se od ní odvrátily.[63]

62. Královna matka obývala v Louvru pokoje v přízemí a v mezipatře. Starší vydání četla podle Chantéraca mylně *entre-salle*.

63. Chantérac: královna snad narážela na princeznu de Conti, sestru vévody de Guise. Louise-Marguerite de Lorraine (1588–1631), duchaplná vdova po princi de Conti, byla Bassompierrovou dlouholetou důvěrnou přítelkyní – současníci mluvili i o tajném sňatku; Guisové tehdy stáli při panu princi.

XII. Zatčení prince de Condé a předtucha maršála d'Ancre (srpen–prosinec 1616)

[Kapitola začíná v posledních srpnových dnech roku 1616 v Paříži. Pan princ se po loudunském míru vrátil ke dvoru, „má pero“ a jeho moc roste na úkor královny matky; maršál d'Ancre před ním musel ustoupit do Normandie a starý ministr Jindřicha IV. pan de Sully i sám Bassompierre královnu 26. srpna varovali, že takto se její vláda neudrží ani týden. Bassompierre je generálním plukovníkem Švýcarů, velí tedy jádru vojska, o něž se královna může v Paříži opřít. Vypráví, jak byl 1. září v Louvru zatčen princ de Condé, jak se nad zasedacím pořádkem ve válečné radě málem prolila krev, jak sám odvezl prince do Bastily a jak mu v zimě maršál d'Ancre předpověděl vlastní zkázu.]

Královna se chystá (26.–31. srpna 1616)

Královna[1] zatím nepřestávala myslet na své záležitosti a chystala se zajmout pana prince[2] i s předními z jeho straníků. Se svým záměrem se svěřila jedině maršálce d'Ancre a Barbinovi[3]. Ten se v Bordeaux trochu seznámil s panem de Thémines a poznal (při tom, jak se pan de Roquelaure vzpíral a zdráhal ve všem, co se po něm chtělo, a při způsobech a náladách

1. Marie Medicejská (1573–1642), vdova po Jindřichu IV. Její regentství formálně skončilo roku 1614, kdy byl Ludvík XIII. (nar. 27. září 1601) prohlášen zletilým, ale za syna, jemuž v září 1616 nebylo ještě patnáct, vládla dál. Bassompierre jí říká „královna“ nebo „královna matka“; manželka Ludvíka XIII. Anna Rakouská je u něho „mladá královna“.

2. Jindřich II. Bourbonský, kníže z Condé (1588–1646), první princ královské krve, u dvora zvaný prostě „Monsieur le Prince“. V letech 1615–1616 vedl s vévody de Bouillon, de Mayenne, de Longueville a de Vendôme druhou vzpouru velmožů proti regentské vládě; mírem v Loudunu (3. května 1616) si vymohl obrovské odškodnění a „pero“, tj. právo podpisovat usnesení královské rady a finanční výkazy, tedy první místo ve vládě. Do Paříže vjel podle Chantéraca 20. července 1616.

3. Maršálka d'Ancre je Leonora Dori, zvaná Galigaï († 1617), soukojenkyně a komorná (*dame d'atour*) Marie Medicejské, která nad královnou měla neobyčejnou moc; její manžel Concino Concini, markýz a maršál d'Ancre, jí vděčil za všechno. Claude Barbin byl podle Chantéraca stvoření maršála d'Ancre a správce (intendant) královnina domu; od května 1616 řídil jako generální kontrolor finance a byl hlavou nové vlády. Po Conciniho pádu byl uvězněn.

pana de Montespan)[4], že je to člověk, který se snadno podejme toho, co se mu nabídne; a Thémines ho požádal, aby ho královna, bude-li potřebovat muže k nějakému velkému a nebezpečnému činu, ráčila použít, že jí nabízí svůj život bez jakékoli výhrady. Barbin s ním tedy počítal pro zatčení pana prince. A když je královně navrhl – v návaznosti na radu, kterou jí, jak jsem řekl výše, dal pan de Villeroy, aby se nezdráhala vložit pero do ruky člověku, jehož drží za paži[5] –, navrhl jí Théminesa k provedení, kdyby k němu byla donucena. Před nějakým časem pro něj poslal, a právě toho dne, 26. srpna, Thémines přijel.

[V sobotu 27. srpna měl anglický vyslanec lord Hay[6] soukromé slyšení. Královna čekala námluvy o svou dceru; místo toho na ni naléhal, aby se pan d'Épernon stáhl z kraje Aunis, jinak že Rochelští požádají o pomoc krále Velké Británie a ten jim ji nebude moci odepřít, budou-li znepokojováni ve svém náboženství. Královna, „velmi užaslá nad řečí tak opačnou“, odpověděla jen obecně, že každého udrží v poslušnosti sama. „Toho dne,“ poznamenává Bassompierre, „jsem se zapletl s Urfé[7], do níž jsem se potom

4. Pons de Lauzières, markýz de Thémines, starý voják Jindřicha IV. a senešal kraje Quercy; podle Chantéraca zemřel 1. listopadu 1627 ve věku 74 let. V Bordeaux pobýval dvůr na podzim 1615 kvůli španělským sňatkům. Antoine de Roquelaure (1544–1625), od roku 1614 maršál Francie, byl generálním místodržícím v Guyenne; Antoine-Arnaud de Pardaillan, markýz de Montespan, byl jedním z kapitánů královy tělesné stráže. Barbin tedy tehdy poznal, že s těmito dvěma se pro choulostivý úkol počítat nedá, kdežto s Théminesem ano.

5. Nicolas de Neufville, pán de Villeroy (1543–1617), státní sekretář čtyř králů. Při loudunském jednání (v předchozí kapitole) radil královně, ať panu princi „pero“ klidně povolí: buď jí bude princ sloužit, nebo bude v pletichách pokračovat, a pak se nemusí bát „vložit pero do ruky člověku, jehož bude držet za paži“ – totiž mít ho u dvora ve své moci. Chantérac: starší vydání tu měla mylně „pan de Sully“.

6. James Hay (asi 1580–1636), skotský oblíbenec Jakuba I., později hrabě z Carlisle. Do Paříže vjel podle Chantéraca 1. srpna 1616 s nákladným poselstvem, které mělo, jak se říkalo, požádat pro prince waleského (pozdějšího Karla I.) o ruku jedné z králových sester. Jean-Louis de Nogaret, vévoda d'Épernon (1554–1642), někdejší oblíbenec Jindřicha III., byl generálním plukovníkem francouzské pěchoty a guvernérem sousedních krajů Saintonge a Angoumois; Aunis je kraj kolem La Rochelle, hlavní pevnosti hugenotů, s níž se Épernon v létě 1616 dostal do ozbrojeného sporu. Jakub I. vystupoval jako ochránce francouzských protestantů.

7. Chantérac: Geneviève d'Urfé, dcera Jacquesa, markýze d'Urfé, a Marie de Neufville, dvorní slečna královny matky; starší vydání měla místo jména jen „s jednou“. Tallemant des Réaux o ní píše: „Byla tehdy výkvětem celého dvora královny matky; také se jí velmi dvořili, ba trochu se o ní i klevetilo.“ Byla neteří Honoré d'Urfé, autora románu *L'Astrée*.

velmi zamiloval.“ V neděli 28. hlásil nuncius[8], že u princů cestu ke smíru nevidí, snad však u bratří de Guise, vyjde-li královna vstříc jim a hlavně jejich sestře princezně de Conti[9], popuzené nedávnou hádkou s maršálkou d'Ancre; královna dala vévodovi nabídnout úřad generálního polního maršála[10], opustí-li všechny pletichy s ostatními. Bassompierrovi poručila, aby čtyři švýcarské kompanie určené k obléhání Péronne[11] den ze dne zdržoval, „i kdyby se král nebo ona tvářili, že se pro to hněvají“. V pondělí 29. se pan de Bouillon[12] vrátil z Péronne jen s průtahy; panu de Longueville tam zatím poradil, co opevnit a co odpovědět králi; v úterý 30. podal králi zprávu o tom, co vyjednal „s paní de Longueville“ (tak v rukopise; patrně vévodova matka), a věc byla odložena na jiný den. A protože pletichy princů rostly hodinu od hodiny, dala si královna přední pány dvora[13], Bassompierra mezi nimi, zavolat jednoho po druhém a znovu si od nich dala slíbit, že se nepřidají k žádné straně než ke králově.]

Posledního srpna si královna vzala nějaký lehký lék, pro který zůstala na lůžku; to však nezabránilo panu princi, panu de Vendôme, panu de Mayen-

8. Chantérac: nunciem byl Ubaldini. Roberto Ubaldini (1581–1635), nuncius ve Francii od roku 1607, od roku 1615 kardinál; právě roku 1616 svou misi končil.

9. Charles de Lorraine, vévoda de Guise (1571–1640), syn „zjizveného“ vévody zavražděného roku 1588 v Blois, guvernér Provence, a jeho bratr Claude (1578–1657), princ de Joinville a později vévoda de Chevreuse – Bassompierre mu říká střídavě obojím jménem. Z odporu k maršálu d'Ancre se v létě 1616 přidali k panu princi. Jejich sestra Louise-Marguerite de Lorraine (1588–1631), vdova po princi de Conti, byla důvěrnicí královny matky a Bassompierrovou nejbližší přítelkyní; současníci mluvili i o tajném sňatku.

10. *Maréchal de camp général*, tedy vrchní velení královského vojska v poli. Prostý „polní maršál“ (*maréchal de camp*), o němž je v deníku řeč častěji, byla naopak jen generálská hodnost zhruba na úrovni generálmajora, mnohem nižší než maršál Francie.

11. Péronne je pevnost na Sommě v Pikardii, kterou držel maršál d'Ancre. Henri II. d'Orléans, vévoda de Longueville (1595–1663), guvernér Pikardie a Conciniho nepřítel, se jí v polovině srpna 1616 (Chantérac: 14. srpna) přepadem zmocnil. Královna dala město oblehnout a pod záminkou tohoto obléhání stahovala k Paříži vojsko, jehož chtěla použít proti princům.

12. Henri de La Tour d'Auvergne, vévoda de Bouillon (1555–1623), maršál Francie, svrchovaný kníže sedanský a přední hugenotský velmož, nejobratnější pletichář princovy strany. Do Péronne ho na princův návrh poslala královna, aby Longuevilla přiměl město vrátit; podle Chantéraca odjel 20. srpna.

13. Chantérac: říkalo se jim tehdy „sedmnáct pánů dvora“ (*les Dix-sept de la cour*) a patřili k nim Bassompierre, Créquy, Saint-Géran a La Curée.

ne[14] a panu de Bouillon, kteří jeli na oběd k panu prezidentu Jeanninovi do Chaillot[15], aby k ní kolem desáté dopoledne nezašli kvůli nějakým záležitostem. Měli s sebou každý jen svého podkoního a byli déle než půldruhé hodiny sami v královnině komnatě. Barbinovi přišlo na mysl, že je to chvíle velmi příhodná k zatčení všech čtyř a že je Bůh přivedl v tomto stavu, aby je vydal královně do rukou. Pan de Thémines byl v komnatě maršálky d'Ancre, která s ním mluvila, a měl s sebou pět nebo šest statečných mužů.

Stalo se také, že jsem byl náhodou v Louvru a že mě uviděl Barbin; zavolal mě a řekl mi, že mu královna poručila vyřídit mi, abych tu počkal, že se mnou chce mluvit; ba dal mě zavést nahoru do maršálčiny komnaty, aniž jsem tehdy co věděl nebo tušil. Právě tou dobou se střídala švýcarská stráž; zeptal se mě, co znamenají všechny ty švýcarské bubny, které tlukou, a já mu řekl, že to jsou dvě kompanie, ta, která na stráž nastupuje, a ta, která z ní odchází. Tu mi řekl: „Vzkažte jim pod rukou, ať tam zůstanou, dokud k nim nepřijdete.“ Učinil jsem to a vzkázal jim, že je chci vidět a ať na mne počkají v šiku. Tehdy jsem pojal jakési tušení, a ještě větší, když maršálka d'Ancre, sotva s ní promluvil, odešla za královnou. Jak jsem se později dověděl, zakašlala u dveří jejího kabinetu; královna, která ji uslyšela a byla už z lůžka, ale v nočním čepci, k ní vyšla, předstírajíc, že jde na garderobu. Maršálka jí přednesla, že nikdy nebude vhodnější chvíle, aby jedním zátahem sítě[16] chytila ty čtyři osoby; že pan de Thémines je tu se šesti statečnými muži, za něž ručí; že já mám před Louvrem dvě kompanie Švýcarů; že ti pánové mají s sebou jen své podkoní; že ona má v Louvru čtyřicet

14. César de Bourbon, vévoda de Vendôme (1594–1665), legitimovaný syn Jindřicha IV. a Gabrielly d'Estrées, nevlastní bratr králův a guvernér Bretaně. Henri de Lorraine, vévoda de Mayenne (1578–1621), syn vůdce katolické ligy, guvernér Île-de-France; v rukopise „Mr du Maine“. Padl roku 1621 při obléhání Montaubanu.

15. Pierre Jeannin (1540–1622), někdejší prezident burgundského parlamentu v Dijonu, ministr Jindřicha IV. a za regentství správce financí; patřil ke „starým ministrům“, které Concini toho roku vytlačil z vlády. Chaillot byla ves na Seině těsně pod Paříží (dnes v 16. obvodu).

16. V originále *d'un coup de tirasse*: tirasse je tažná síť, jakou se chytaly koroptve a křepelky.

mužů své gardy a jí oddané lučištníky od brány i tělesné Švýcary[17]; a že budou zatčeni dvě hodiny předtím, než si toho kdo všimne, a za tu dobu se král, který byl v Tuileriích, vrátí a já budu moci přivést ještě patnáct set Švýcarů, kteří tu budou vmžiku. Královna ten návrh vyslechla a shledala jej v mnohém dobrým a snadno proveditelným. Ale v nepředvídaných věcech často chybí odhodlání; královna čekala nazítří dvě stě těžkooděnců[18] ze své kompanie, s nimiž by se, kdyby na ni lid dotíral, mohla uprostřed švýcarského batalionu uchýlit do Mantes s králem, s Monsieurem a s Mesdames[19]; k tomu král nebyl přítomen, aby tak velké zatčení stvrdil svou autoritou, a mohli by ho dokonce při návratu znepokojovat; a neměla u sebe nikoho dalšího. Raději tedy věc odložila na zítřek, než aby ji provedla hned. Řekla to maršálce a ta Barbinovi; ten si mě ihned vzal stranou a řekl mi, že na královnu doléhá její lék a že rozmluvu se mnou odkládá na jinou hodinu, kterou mi dá vědět. A dodal: „Dívám se na vaše Švýcary tak rád, že vás prosím o prominutí, že jsem vás požádal, abyste je dal zastavit, abych je mohl vidět.“ A vyšel se mnou podívat se, jak nastupují na stráž a odcházejí z ní. Tím jsem pozbyl podezření, které jsem pojal, že se královna chce těch pánů zmocnit. Brzy nato odjeli do Chaillot. Tam se jim dostalo jakési výstrahy, aby se měli na pozoru, že se blíží královnina těžká jízda; oni však uvěřili, že opravdu táhne k Péronne. Přece si však uvědomili, jak pěkně se dali ráno všichni čtyři chytit, a umínili si, že už se nikdy nesejdou všichni čtyři pohromadě na místě, kde by jim někdo mohl položit ruku na límec.

17. Louvre střežilo několik sborů. Před palácem se střídaly kompanie pluku francouzských gard (jeho mistrem tábora byl pan de Créquy) a pluku švýcarských gard, zřízeného teprve na jaře 1616 v Tours; všem Švýcarům ve francouzské službě velel jako generální plukovník od roku 1614 Bassompierre. Uvnitř sloužily malé sbory tělesné: podle Chantéraca hlídala stráž od brány (*gardes de la porte*) přístupy k Louvru ve dne, tělesná stráž (*gardes du corps*) v noci, a „tělesní Švýcaři“ patřili ke kompanii Sta Švýcarů (*Cent-Suisses*). „Lučištník“ (*archer*) je jen starý název gardisty; luky se dávno nenosily.

18. *Hommes d'armes*, *gendarmes*: těžká šlechtická jízda v plné zbroji. Královnina kompanie těžké jízdy ležela posádkou v Nogentu a královna ji pod záminkou tažení k Péronne dala přitáhnout k Paříži.

19. Mantes leží na Seině asi 50 km pod Paříží, na cestě do Normandie, kde měl úřad maršál d'Ancre; Chantérac: starší vydání měla mylně „Nantes“. V rukopise je „Messieurs“; Chantérac opravuje na „Monsieur“, neboť král měl tehdy jediného žijícího bratra, osmiletého Gastona (1608–1660). „Mesdames“ jsou královy sestry Christine (nar. 1606) a Henriette-Marie (nar. 1609).

Zatčení pana prince (1. září)

Večer dal pan de Créquy[20] Angličanům velmi krásnou hostinu, z níž jsme se rozešli velmi pozdě. A nazítří, ve čtvrtek prvního září, ve tři hodiny ráno mě probudil královnin stolník jménem La Motte[21], který mi jejím jménem přišel říci, abych za ní přišel do Louvru, přestrojen a sám. Učinil jsem to. Při vstupu jsem potkal jednoho z králových tělesných strážců jménem La Barre, který byl ubytovatelem Švýcarů a měl té noci službu na slamníku; řekl jsem mu, ať jde se mnou do královnina předpokoje a čeká na mne u dveří, až vejdu do komnaty, neboť jsem tušil, že bude zapotřebí Švýcarů; a to mi přišlo velmi vhod.

Našel jsem královnu jen v sukni mezi pány Mangotem[22] a Barbinem; pan de Fossé stál trochu opodál. Když jsem přišel, řekla mi: „Nevíte, proč jsem pro vás poslala tak časně, Bassompierre?“ – „Madame,“ řekl jsem jí, „vím dobře, proč to není.“ – „Hned vám to povím,“ řekla mi a přecházela dál skoro půl hodiny. Přistoupil jsem k Fossému, velmi udiven, že ho tu vidím, když ho královna vyhnala za to, že doprovázel komtura de Sillery do nemilosti[23]. Po nějaké chvíli vešla se jmenovanými do svého kabinetu a řekla mi: „Chci zajmout pana prince a pány de Vendôme, de Mayenne a de Bouillon. Přeji si, aby Švýcaři byli v jedenáct hodin dopoledne tady nablízku, řekněme u Tuilerií, abych se s nimi, donutí-li mě lid opustit Paříž, uchýlila do Mantes. Své klenoty jsem dala do balíku a k nim čtyřicet tisíc tolarů ve zlatě, tady jsou, a odvezu s sebou své děti, kdybych k tomu byla donucena – čehož Bůh nedej a co si nemyslím –, neboť jsem pevně rozhodnuta podstoupit raději jakékoli nebezpečí a nesnáz, než abych přišla o

20. Charles de Créquy († 1638), zeť maršála de Lesdiguières, mistr tábora pluku francouzských gard a Bassompierrův přítel; později maršál Francie. Padl roku 1638 v Itálii.

21. Chantérac: Hector de la Motte, pán de Ville, syn stolníka královny Kateřiny Medicejské. „Stolník“ (*gentilhomme servant*) sloužil panovníkovi u tabule. O něco níže: „být na slamníku“ (*de paillasse*) znamená podle Chantéraca mít noční stráž; ubytovatel (*maréchal des logis*) byl nižší důstojník, který se staral o rozmístění mužstva.

22. Claude Mangot († 1624), právník z okruhu maršála d'Ancre, od léta 1616 státní sekretář a od listopadu strážce pečetí; padl spolu s Concinim v dubnu 1617.

23. Chantérac: Gabriel de la Vallée-Fossez, markýz d'Everly, později guvernér Montpellieru († 1636). Komtur de Sillery (Noël Brûlart, rytíř maltézského řádu), bratr kancléřův, byl královniným čestným rytířem (*chevalier d'honneur*) a upadl podle Chantéraca v nemilost ještě dřív než jeho bratr, jemuž byly pečeti odňaty na jaře 1616.

svou moc a nechala zhynout moc královu. Chci také, abyste, až bude čas, šel se svými Švýcary k bráně, abyste tam vydržel nápor, kdyby k němu došlo, a zemřel tam pro službu královu, jak si to od vás slibuji.“ Odpověděl jsem jí: „Madame, nezklamu dobré mínění, které o mně Vaše Veličenstvo má, a dnes to pozná, dojde-li na to. Zatím, Madame, račte dovolit, abych dal zpravit Švýcary v jejich čtvrtích.“ – „Ne,“ řekla, „odtud nevyjdete.“ Řekl jsem jí: „Je podivné, že nedůvěřujete muži, jemuž chcete vzápětí svěřit osobu královu, svou i svých dětí. Mám u těchto dveří člověka, kterému věřím, a toho pošlu po čtvrtích. Spolehněte se na mne, Madame, a buďte ujištěna, že já tu slavnost nepokazím.“ Pustila mě ven a já poslal La Barra, aby přivedl Švýcary tak, jak jsem mu řekl; pak jsem se vrátil. Zeptal jsem se jí, co udělá s francouzskými gardami; řekla mi, že se bojí, není-li pan de Créquy získán pro pana prince. Řekl jsem jí tedy: „Ne proti králi, Madame, pro něhož by, jak vím, položil tisíc životů, kdyby je měl.“ Tu řekla: „Musí se tedy pro něho poslat, a nevyjdete odtud oba, dokud pan princ nevejde.“ Poslala také pro pana de Saint-Géran kvůli králově kompanii těžké jízdy, a La Curée[24] přišel s králem, když král kolem deváté ráno sestoupil do královniny komnaty. Královna s těmi pány promluvila, a když jsem se jí zeptal, kým dá pana prince zatknout, řekla mi: „O to jsem se postarala.“

Pan princ přišel kolem osmé do rady, a když královna viděla, jak mu všichni podávají prosebné listy, řekla: „To je teď král francouzský; ale jeho kralování bude jako kralování bobového krále[25], nepotrvá dlouho.“

Nato nás královna, pana de Créquy a mne, poslala k bráně Louvru, abychom dali gardám chopit se zbraní; to jsme učinili, a ona zatím poslala pro pana prince. Vzkázala nám, panu de Créquy a mně, abychom pana prince zatkli, kdyby přišel k bráně. Vzkázali jsme jí zpět, že je to rozkaz tak veliký, že by si zasloužil být nám dán ústně a že nám jej královna měla

24. Jean-François de La Guiche, pán de Saint-Géran (1569–1632), guvernér Bourbonnais, byl podle Chantéraca tehdy kapitánem-poručíkem kompanie těžké jízdy královy gardy; maršálem Francie se stal roku 1619. Chantérac: Gilbert Filhet de la Curée byl první kapitán-poručík kompanie lehké jízdy královy gardy, kterou zřídil Jindřich IV. roku 1593; roku 1621 se stal polním maršálem.

25. Při tříkrálové hostině se „králem“ stával ten, kdo ve svém kousku koláče našel zapečený bob; jeho kralování trvalo jeden večer.

říci, dokud jsme byli v její komnatě; ráčí-li však poslat poručíka gardy[26], aby se ho zmocnil, že mu poskytneme ozbrojenou pomoc. A zároveň jsem jí vzkázal, že branou nikdo nevyjde; postavil jsem tam třicet švýcarských halapartníků, zatímco pan de Créquy dával rozkazy Francouzům.

Hned nato nám královnin komorník přišel jejím jménem říci, že pan princ je zatčen, a přijdou-li ostatní tři, ať je nepouštíme zpět. Vzkázali jsme jí, že jen když přijdou, ručíme jí za ně; ale byli chytřejší. Poslala Saint-Gérana zatknout pana de Vendôme, ale našel jen prázdné hnízdo. Pana de Mayenne zpravili, že brány Louvru jsou zavřeny: nedal si to říkat dvakrát a vrátil se od jezuitů, kde právě byl, do svého domu, vzápětí vyjel branou Saint-Antoine a zahnul po vnějším okraji příkopu až k bráně Saint-Martin, kde čekal na ty, kdo chtěli odejít s ním. Pan de Bouillon byl v Charentonu; při návratu ho poblíž Petit Saint-Antoine upozornili, že je v Louvru pozdvižení[27]. Vsedl na koně, a když mu řekli, že pan de Mayenne na něho čeká u brány Saint-Martin, jel tam. Totéž udělalo několik dalších, a sešlo se jich dobrých šedesát koní. Pan de Mayenne navrhl vrátit se do Paříže a pobouřit lid: to první učinili, ale když se jim to druhé nedařilo, odtáhli k Soissons[28].

Dva šlechtici pana prince, Le Tremblay a Diau, přišli před Louvre zjistit, zda je pan princ mrtev; poslal je Rochefort, který stál na Pont-Neuf s třiceti jezdci. Řekl jsem Le Tremblayovi: „Pan princ je zdráv; je zatčen a nic se mu nestalo.“ S tím se vrátili oznámit tu novinu Rochefortovi, a ten se spěšně odjel zavřít do Chinonu[29].

---

26. Chantérac: rozumí se poručík tělesné stráže (*gardes du corps*). Zatýkat osoby tak vysokého stavu bývalo věcí důstojníků králových tělesných stráží, ne velitelů pluků; oba páni proto chtějí rozkaz slyšet z královniných úst.

27. Chantérac: dům jezuitů stál stejně jako palác de Mayenne v ulici Saint-Antoine; Petit Saint-Antoine (kostel a špitál antonitů) stál mezi ulicí Saint-Antoine a ulicí du Roi-de-Sicile. Brána Saint-Antoine byla východní brána Paříže u Bastily, brána Saint-Martin severní; Mayenne tedy objel hradby zvenčí po vnějším okraji příkopu (*contrescarpe*). V Charentonu, vsi při soutoku Marny a Seiny nad Paříží, měli pařížští hugenoti svůj kostel; Bouillon byl hugenot.

28. Soissons leží asi 100 km severovýchodně od Paříže; Chantérac: pan de Mayenne byl jeho guvernérem. Město se stalo střediskem nové vzpoury velmožů, proti níž královna stavěla vojsko, o němž je řeč níže.

29. Louis d'Aloigny, markýz de Rochefort († 1657), komoří a oblíbenec pana prince. Chantérac: zámek Chinon (na řece Vienne v Touraine) dostal princ de Condé loudunskou smlouvou a měl v něm posádku.

Pan princ de Joinville přišel ke králi a královně jménem svého bratra i svým; ale královna, ať už byla zaměstnána něčím jiným, nebo ať nedávala pozor na to, co jí říká, mu nic neodpověděla, a tak se vrátil nespokojen a poplašil svého bratra. Královna si uvědomila, že na zdvořilosti pana prince de Joinville nic neřekla, a také že ji pan nuncius večer předtím ujistil o věrnosti pana de Guise; poslala tedy za ním pana de Praslin[30], aby mu řekl pěkná slova. Když se ho však pan de Guise zeptal, zda může na jeho slovo bezpečně jít do Louvru, řekl mu pan de Praslin: „Pane, říkám vám prostě to, co mi král a královna poručili vám říci; ostatně je na vás, abyste si sáhl do svědomí a věděl, zda tam můžete jít, nebo ne.“ To přimělo pány de Guise a de Joinville k rozhodnutí odjet a dát se cestou těch, kdo jeli do Soissons.

Brzy po zatčení pana prince začalo několik buřičů nebo lidí z domu řečeného pána nejprve házet kameny do oken domu maršála d'Ancre[31]; pak se k nim v naději na plen přidali další, vzali trámy ležící před Lucemburkem, který se tehdy stavěl, aby vyrazili vrata toho domu; osm nebo deset lidí, mužů i žen, kteří byli uvnitř, ze strachu uteklo zadními dveřmi, přidalo se množství zedníků z Lucemburku, a tak vnikli dovnitř a vyplenili ten bohatý dům, kde našli zařízení a svršků za víc než dvě stě tisíc tolarů. Královna, když o tom dostala zprávu, poručila panu de Liancourt[32], guvernérovi Paříže, aby tomu nepořádku zabránil; šel tam s lučištníky městské stráže, ale když viděl, že tam pro něho není dobře, stáhl se. Pokračovali celý ten den a nikdo jim v tom nebránil.

30. Charles de Choiseul, markýz de Praslin (1563–1626), kapitán královy tělesné stráže a generální místodržící v Champagni; roku 1619 maršál Francie.

31. Concino Concini († 1617), Florenťan, který přišel do Francie roku 1600 s Marií Medicejskou a díky své ženě Leonoře Galigaï se stal všemocným a nenáviděným oblíbencem regentky: markýz d'Ancre, první komoří a od roku 1613 maršál Francie, ač nikdy nevelel vojsku. Jeho palác stál v ulici de Tournon na předměstí Saint-Germain, kousek od Lucemburského paláce (Lucemburku), který si tu Marie Medicejská od roku 1615 stavěla. Sám maršál byl od srpna v Normandii.

32. Chantérac: Charles du Plessis, pán de Liancourt, markýz de Guercheville, zemřel 20. října 1620. Lučištníci „guet“ byli pařížská městská stráž.

[Za pány de Mayenne a de Bouillon odjel do Soissons i prezident Le Jay[33]. Páni de Montmorency a de Retz[34] se s několika přáteli nabídli královně, že uprchlíky dohoní; „vzala je za slovo a jeli, ale daleko se nedostali“.]

Večer královna požádala krále, aby učinil pana de Thémines maršálem Francie. Mnozí se proti tomu ozvali, a nejvíc Montigny[35], takže udělali maršálem i jeho – jeho, který téhož dne cestou do Paříže potkal prchajícího pana de Vendôme, jemuž se schvátili koně, a půjčil mu své, čerstvé. Saint-Géran, vida, že stačí křičet, aby člověk dostal, vynutil si písemný příslib, že jím bude také, a pan de Créquy dostal patent na vévodu a paira[36]. Večer mi královna řekla: „Bassompierre, tys mě o nic nepožádal jako ostatní.“ – „Madame,“ odpověděl jsem jí, „teď, kdy jsme docela prostě vykonali jen svou povinnost, není chvíle žádat vás o odměnu; doufám však, že až si ji zasloužím velkými službami, dá mi král pocty i statky, aniž ho o ně budu žádat.“

Válečná rada a hrabě d'Auvergne

[Pana prince zatkl pan de Thémines v chodbě mezi královninou komnatou a kabinetem v mezipatře Louvru. Noc strávil v přízemní královnině komnatě a v pátek 2. září ho převedli do narychlo zamřížované komnaty nad knihovním kabinetem, kde ho hlídal maršál de Thémines se svými syny a s tělesnou stráží. Téhož dne královna zřídila válečnou radu za předsednictví

33. Nicolas Le Jay († 1640), prezident pařížského parlamentu a princův stoupenec; roku 1615 ho dvůr dal zatknout a odvézt s sebou. Chantérac: byl zatím propuštěn a vrácen do úřadu. Později se stal prvním prezidentem parlamentu.

34. Henri II. de Montmorency (1595–1632), syn konetábla, admirál Francie a guvernér Languedoku; roku 1632 byl jako rebel popraven v Toulouse. Chantérac: Henri de Gondi, vévoda de Retz a de Beaupréau (1590–1659).

35. François de La Grange d'Arquien, pán de Montigny († 1617), starý voják Jindřicha IV.; maršálskou hůl dostal zároveň s Théminesem a zemřel hned následujícího roku.

36. Chantérac: příslib daný Saint-Géranovi byl splněn až roku 1619. Panství Lesdiguières bylo už v květnu 1611 povýšeno na vévodství a pairii pro maršála de Lesdiguières a po něm pro jeho zetě Créquyho, ale listiny byly zaregistrovány až 20. února 1620; Créquy snad nyní dostal naději na příkaz k registraci, snad příslib osobní milosti, který se nesplnil. Vévoda a pair byla nejvyšší šlechtická hodnost v království.

maršála de Brissac[37] a bylo rozhodnuto postavit vojsko. Šest tisíc Švýcarů měl jet naverbovat Bassompierre; král si ho však přál mít u sebe a Bassompierre prosadil, aby místo pana de Caumartin jel pan de Castille, „který měl ve Švýcarsku velkou váhu“[38]. Pan de Créquy vyhnal s gardami lid, který dům maršála d'Ancre už neplenil, „neboť s tím byl hotov“, nýbrž boural. Pány de Guise se královna snažila odtrhnout od ostatních princů dopisy nuncia, princezny de Conti a paní de Guise[39]. V pondělí 5. září rada zasedla: vedle maršála de Brissac páni de Praslin, de Créquy, de Saint-Luc, de Saint-Géran, Vignoles, Chambaret[40], Bassompierre, pan de Villeroy a prezident Jeannin. V úterý 6. se z Péronne vrátil pan d'Angoulême[41] a vyžádal si od Barbina svolení chodit do rady také.]

Ve středu 7. tedy pan d'Angoulême přišel časně, zabral čelné místo, aby předsedal, a pan maršál de Brissac zaujal druhé bez odporu. Praslin, vedle něhož jsem seděl, mi na to řekl, že si pan de Brissac křivdí, když ustupuje hraběti d'Auvergne, a že je to z nepozornosti. Věděl jsem dobře, že Saint-Géran má na pana d'Angoulême zlost kvůli zámku Bourbon-l'Archam-

37. Charles II. de Cossé, hrabě a od roku 1611 vévoda de Brissac († 1621), maršál Francie, který roku 1594 jako ligistický guvernér vydal Paříž Jindřichu IV. Podle Chantéraca byl bratrancem z druhého kolena Bassompierrovy matky; proto se Bassompierre níže nazývá jeho synovcem.

38. Chantérac: Louis Le Fèvre de Caumartin (1552–1623), později strážce pečetí, byl vyslancem ve Švýcarsku roku 1604; Pierre de Castille, zeť prezidenta Jeannina a pozdější generální kontrolor a intendant financí, roku 1612.

39. Paní de Guise jsou vévodova matka Catherine de Clèves (1548–1633), vdova po zavražděném Henrim de Guise, a jeho manželka Henriette-Catherine de Joyeuse (1585–1656). Posly mezi oběma stranami dělal podle Bassompierra pan de Lafon, pozdější abbé de Foix, podle Chantéraca stvoření Guisů.

40. Timoléon d'Espinay, markýz de Saint-Luc (1580–1644), synovec maršála de Brissac a vdovec po Bassompierrově sestře Henriettě; později maršál Francie. Bertrand de Vignolles, zvaný La Hire († 1636), byl zkušený velitel z válek Jindřicha IV. O Chambaretovi cituje Chantérac Chorierův životopis Créquyho: „šlechtic od Bordeaux a jeden z nejstatečnějších u dvora“; byl to týž, s nímž měl Créquy roku 1602 spor.

41. Charles de Valois (1573–1650), nemanželský syn Karla IX. a Marie Touchet, hrabě d'Auvergne a od roku 1619 vévoda d'Angoulême; Bassompierre, který píše po letech, užívá střídavě obou jmen. Za spiknutí s rodinou d'Entrague byl roku 1605 odsouzen k smrti; Jindřich IV. mu trest změnil v doživotní vězení a hrabě seděl v Bastile, dokud ho královna v létě 1616 nepropustila, aby v něm podle Chantéraca měla oporu proti pletichám velmožů. Poslala ho pak s gardami oblehnout Péronne.

bault, který držel a paní d'Angoulême nevydával[42]. Vstal jsem tedy a dal řečenému Saint-Géranovi znamení, aby si se mnou šel promluvit k oknu; a když jsem mu řekl, že nesmíme strpět, aby nám hrabě d'Auvergne předsedal, když mu od jeho odsouzení nebyla navrácena dobrá pověst a jméno[43], nejenže to schválil, ale dal znamení Vignolesovi a já panu de Créquy, a potom jsme přivolali všechny ostatní, takže zůstali sedět jen pan hrabě d'Auvergne, pan de Brissac, pan de Villeroy a Jeannin. Nato jsme zavolali pana maršála de Brissac a vyčetli mu, že jako předseda válečné rady a maršál Francie strpěl, aby ho pan hrabě d'Auvergne v radě předešel, a že my, kteří nejsme nic z toho, jsme to snést nechtěli, nýbrž jsme mu to chtěli vyčíst a zahanbit ho. Řekl nám, že na to nepomyslil, ale že chtějí-li mu páni de Saint-Géran a La Curée, Créquy a Bassompierre slíbit pomoc – neboť my čtyři jsme se svými oddíly byli pány Louvru –, zabije ho odpoledne, vrátí-li se tam, aby si sedl nad něho. Ostatní mu to slíbili, a já tím spíš, že jsem jeho synovec a jde mi o jeho čest. Ale pan de Praslin mi potom řekl:

„To, co pan maršál de Brissac navrhl učinit, je šlechetné; to, co si přál od vás, je náležité; a to, co jste mu vy čtyři slíbili, je vás hodno. Přesto je naší povinností tomu zabránit a je třeba včas upozornit královnu, aby té nesnázi předešla: ať řečenému hraběti d'Auvergne zakáže do této rady chodit, anebo ať ji rozpustí, neboť ji zřídila jen k tomu, aby sestavila rozvrh vojska, které chce postavit, a to bylo na těchto dvou zasedáních rozhodnuto; anebo je-li třeba ještě nějakého zasedání, ať je v její přítomnosti. Neboť bychom králi a královně způsobili velkou urážku, které se můžeme vyhnout; svou nesvorností bychom dodali odvahy sraženým nespokojencům; a ten zmatek by zároveň mohl mít za následek vysvobození pana prince, vězněného v Louvru.“

42. Chantérac jen připomíná, že Saint-Géran byl guvernérem Bourbonnais, kde Bourbon-l'Archambault leží; zámek tedy držel on. „Paní d'Angoulême“ je buď hraběnka d'Auvergne, Charlotte de Montmorency, nebo stará Diane de France († 1619), legitimovaná dcera Jindřicha II. a vévodkyně d'Angoulême, která se hraběte vždy ujímala a po níž titul zdědil.

43. *Remis en sa bonne fame et renommée* je právní formule rehabilitace odsouzeného. Chantérac (příloha VI) ukazuje, že Bassompierre neměl tak docela pravdu: listina Jindřicha IV. z 15. dubna 1605, jíž byl hraběti trest smrti změněn v doživotní vězení, mu vracela statky „i dobrou pověst a jméno“, s výjimkou úřadů. Rozsudek však jen zmírnila, nezrušila, a královna hraběte propustila bez jakéhokoli řízení; pan de Praslin má tedy níže pravdu, že nebyl ani prohlášen nevinným, ani zproštěn viny.

Řekl jsem mu, že jeho radu shledávám velmi dobrou, ale že můj věk, příbuzenství s panem maršálem a to, že jsem do věci zapleten, mi brání, abych ji provedl sám. Řekl mi, že o tom nechce mluvit jen se mnou, nýbrž s celou společností; učinil to na místě a řekl jim:

„Pánové, v pevném a hrdém rozhodnutí, které jsme právě učinili – zabít prince v Louvru, takřka v náručí krále a královny, uprostřed královské rady, a posílit se k tomu vojáky, které tito pánové mají pod svým velením ke zcela jinému účelu, než k jakému je teď určují –, jsme nehleděli na krále ani na jeho zájmy, tím méně na stav nynějších věcí a na dobro státu, jemuž se náš podnik přímo příčí. Jsem s vámi všemi toho mínění, že vrátí-li se hrabě d'Auvergne do rady – on, který je odsouzen k smrti z důvodů obsažených v jeho rozsudku a nebyl ani prohlášen nevinným, ani zproštěn viny, ani mu nebyla navrácena dobrá pověst a jméno –, máme se tomu postavit a přispět svým životem k záměru pana maršála. Zdá se mi však, že kdybychom upozornili královnu, ať ho tam nenechá chodit a přikáže mu, aby od toho upustil, anebo ať už radu nesvolává, aby se předešlo nesnázi, která by z toho mohla vzejít, vykonali bychom svou povinnost a předešli bychom zlu, které může uškodit Francii a nám přinese pramálo slávy v budoucnu, až se bude říkat, že pan maršál za pomoci tolika statečných mužů zabil v přesile jediného člověka, snad bez odporu, snad bez kordu.“

Jeho mínění neschválila jen společnost, ale i maršál, a všichni společně mě pověřili, abych o tom s královnou promluvil tak, aby – aniž ji urazím nebo rozhněvám – přece poznala, že společnost už nestrpí, aby řečený hrabě d'Auvergne mezi ní předsedal, ba ani aby v ní zasedal, nebude-li předtím zproštěn viny nebo očištěn. Když jsem to Jejímu Veličenstvu přednesl, přijala tu věc velmi dobře a zakázala, aby se rada dál konala. A Její Veličenstvo uvěřilo, že to společnost učinila kvůli panu de Guise, aby tím víc usnadnila jeho návrat; pospíšilo si tedy jej zařídit.

Pan princ do Bastily; podzim u dvora

[Lord Hay se brzy nato vrátil do Anglie, aniž učinil jakýkoli návrh (totiž sňatku, doplňuje Chantérac). V neděli 25. září se páni de Guise a de Chevreuse vrátili k Jejich Veličenstvům, která je přijala velmi dobře.]

Téhož dne večer mi královna řekla, abych neodcházel, až bude dávat dobrou noc, že se mnou chce mluvit. Když všichni odešli a zůstal i pan maršál de Thémines, řekla mi: „Bassompierre, mám-li dát pana prince odtud převézt, chtěla jsem jeho dopravu svěřit vám. Tady je pan maršál de Thémines, který ho zatkl a s námahou ho v Louvru hlídal; bylo by se však obávat, že kdybych ho tu držela déle, někdo by se pokusil ho vysvobodit, což by se dalo snadno provést; a viděl jste, že dnes, když se ti princové vrátili ze Soissons, bylo s nimi nebo kvůli nim v Louvru přes dvě stě šlechticů. K tomu se pro něho král ani já takřka neodvažujeme odtud vyjít, a kdybychom chtěli jet do Saint-Germain nebo jinam, nebyl by tu v bezpečí. Proto ho chci dát do Bastily[44] a chci, abyste mi za něho po cestě ručil a vzal si ho na starost; neboť pan maršál má jen to, co bude v jeho kočáře. Provedeme ho velkou galerií do Tuilerií a odtud ho se Švýcary z předměstí Saint-Honoré a se Švýcary a Francouzi, kteří jsou za Louvrem a před ním, povedete vně města k zadní brance Bastily; myslím, že to budete moci provést bezpečně.“

Potom mi řekla, že král pro mne chce udělat tolik, že mi nebudou chybět *li honori*, *li bieni*, *li carichi*[45] (to jsou její slova).

Odpověděl jsem jí, že čest její důvěry je mi dostatečnou odměnou za malou službu, kterou si ode mne přeje a kterou vykonám velmi věrně, ručím za to životem; smím-li jí však radit, ať dá pana prince vést napříč městem, a já jí ručím, že ho dovedu do Bastily zcela bezpečně; že se není čeho bát; že se nic nepohne, a i kdyby se našli lidé, kteří by to chtěli udělat (a nenajdou se), projedeme dřív, než je napadne chystat se nám v tom bránit.

Pan de Thémines, který neschvaloval jízdu po vnějším okraji městského příkopu, což je velmi špatná cesta, byl velmi rád, že jsem královně řekl totéž, co jí předtím navrhl on, a podepřel to dalšími důvody tak, že mi královna nakonec řekla: „Ručte mi za pana prince, a pak to udělejte, jak to vy dva uznáte.“

44. Bastila, pevnost u brány Saint-Antoine na východním okraji Paříže, sloužila jako státní vězení. Velká galerie podél Seiny spojovala Louvre s palácem Tuileries na západním okraji města; královna chtěla vězně vést odtud mimo město, po vnějším okraji hradebního příkopu (*contrescarpe*), k zadní brance pevnosti. Condé zůstal ve vězení, od roku 1617 ve Vincennes, až do října 1619.
45. Královna, rodilá Florenťanka, mluvila francouzsky s italskými tvary: „pocty, statky, úřady“.

Řekl jsem jí, ať pošle pro oba kapitány francouzské gardy, aby jim dala rozkaz; řekla mi: „Dejte jim ho mým jménem.“ – „Madame,“ odpověděl jsem jí, „takhle se stráž nesnímá: musí ten rozkaz dostat z vlastních úst Vašeho Veličenstva; jinak ho vykonat nesmějí.“ Řekla mi: „To vzbudí rozruch; jděte za nimi sám.“ Učinil jsem to a zároveň jsem poslal pro dvě stě Švýcarů z předměstí Saint-Honoré, aby přišli před Louvre bez bubnování. Ve francouzských strážnicích jsem našel jen seržanty; přivedl jsem je ke královně a ta jim poručila, aby učinili, co jim řeknu.

[Bassompierre vzal dvě stě mužů z obou francouzských kompanií, sto Švýcarů ze stráže a asi sto padesát z předměstí. Na koně poslal osm svých šlechticů; připojili se i páni de Vignoles, Chambaret a Bressieux[46]*, kteří cosi vytušili a čekali (tak lze číst porušené místo rukopisu) na nádvoří Louvru, a pět nebo šest šlechticů královniných; kočár obklopilo dvanáct tělesných strážců a šest tělesných Švýcarů s partyzánami a halapartnami.]*

Když bylo všechno připraveno, šli jsme s panem de Thémines do komnaty pana prince. Thémines ho prudce probudil ze spaní; to ho zarazilo a velmi se polekal. Když jsem ho viděl tak vyděšeného, nechtěl jsem se mu ukazovat a vyšel jsem z Louvru a dal jsem těch dvě stě Francouzů sešikovat před palácem de Longueville; a když kočár, v němž byl pan princ, vyjel z Louvru, šlo tři sta Švýcarů hned za ním jako zadní voj, a tak jsme ho bez pochodní dovezli do Bastily. Než jsme z Louvru vyšli, vzkázal jsem panu de Guise, který se právě toho dne vrátil ze Soissons, ať se neleká, až uvidí táhnout přímo k svému domu[47] Francouze a Švýcary gardy, a že mi královna dovolila vzkázat mu, že netáhnou proti němu, nýbrž vezou pana prince do Bastily. Ten, koho jsem tam poslal, ho našel už oblečeného a hotového nasednout na koně, protože dostal zprávu, že se gardy šikují, aby ho přišly zatknout.

Tehdy jsem se nesmírně zamiloval do slečny d'Urfé. A král krátce před Všemi svatými onemocněl, a to tak, že ho v předvečer Všech svatých pře-

46. Chantérac: Louis de Grolée de Meuillon, markýz de Bressieu, byl prvním podkoním královny. Partyzána je bodná a sečná zbraň na dlouhé násadě, podobná halapartně; nosily ji tělesné stráže.
47. Chantérac: palác de Longueville stál na místě, které dnes zabírá průčelí Louvru; palác de Guise stál v ulici du Chaume na rohu ulice de Paradis (dnešní palác Soubise ve čtvrti Marais, sídlo Národního archivu), tedy na cestě z Louvru k Bastile.

padla mdloba s křečí, o níž byla obava, že se zvrhne v mrtvici, a báli se, že kdyby se mu vrátila, zahubila by ho. Ve skutečnosti to nic nebylo; ale u hlav tak drahocenných se člověk bojí všeho. I královna mi po tom, co jí o té nemoci řekli, poručila, abych tu noc zůstal v Louvru a mohl tam spěšně přivést Švýcary, kdyby se s ním stalo něco zlého. Ale ráno bylo králi dobře, dobře se vyspal, a bylo po starosti.

[Den po Všech svatých vyjel Bassompierre převzít nově naverbované Švýcary. Měl jich část („tři“ – pluky, nebo tisíce; místo je v rukopise porušeno) s jízdou v případě potřeby přivést panu velkému podkonímu[48], kterého král poslal do Bresse na pomoc savojskému vévodovi a jeho synu princi piemontskému proti vévodovi de Nemours a vojsku, které pod jeho jménem postavil španělský král[49]. Už v Provins se však dověděl, že pan velký podkoní oba smířil a Nemoursovo vojsko se rozešlo; na prosbu dijonského parlamentu a markýze de Mirebeau[50] proto jízdu do Burgundska nepustil. V Saint-Jean-de-Losne vzal do první přísahy pluky plukovníků Fegelyho a Gredera[51], které přivedl pan de Castille, a z Châtillon-sur-Seine je na králův rozkaz poslal do posádek v Nivernais a v Champagni. Chtěl ještě v Baru vidět sněm stavů vévody lotrinského, vévoda však už odjel; zajel tedy

48. Roger de Saint-Lary, vévoda de Bellegarde (1562–1646), velký podkoní Francie (odtud dvorské „Monsieur le Grand“), guvernér Burgundska a Bresse.

49. Chantérac: vévoda de Nemours (Henri de Savoie, 1572–1632), zlákán sliby španělského místodržícího v Miláně, že dostane savojské vévodství v léno, obrátil proti svému bratranci Karlu Emanuelovi vojsko, které naverboval na jeho podporu ve sporu se Španělskem; jeho malá armáda se však rozutekla a byl rád, že se s vévodou prostřednictvím pana de Bellegarde dohodl. Dohoda s princem piemontským byla podepsána 14. listopadu. Princ piemontský je Viktor Amadeus (1587–1637), dědic savojského vévody a od roku 1619 manžel královy sestry Christine; Bresse je kraj kolem Bourg-en-Bresse mezi Saônou a Jurou, který Savojsko roku 1601 postoupilo Francii.

50. Provins leží v Brie asi 80 km jihovýchodně od Paříže. Chantérac: Jacques Chabot, markýz de Mirebeau († 29. března 1630), byl generálním místodržícím v Burgundsku.

51. Saint-Jean-de-Losne je městečko na Saône jihovýchodně od Dijonu, kudy Švýcaři vstupovali do Francie; Châtillon-sur-Seine leží na severu Burgundska. Fegely (v rukopise „Feugly“) byl patrně plukovník z fribourského rodu Fegely; Chantérac ho neurčuje. O druhém Chantérac: Jean-Ulric Greder ze Solothurnu (1574–1639), syn plukovníka Jodoka Gredera, později (1628–1633) plukovník pluku švýcarských gard.

do Châlons za pány de Praslin a de Tresmes[52], předal jim Fegelyho pluk a vrátil se.]

Vrátil jsem se ke dvoru nesmírně zamilován; tam se zatím vévoda de Croÿ[53] pustil do toho, že si vezme Urfé, a požádal mě, abych ten sňatek vyjednal. Učinil jsem to s úmyslem ho zmařit; ale má námaha byla marná, neboť se přenesl přes všechny obtíže, které jsem mu předkládal, a vzal si ji.

Maršál d'Ancre předvídá svůj pád

[Maršál d'Ancre se mezitím vrátil ke dvoru. Za Bassompierrovy cesty do Burgundska byly panu du Vair[54] odňaty pečeti a dány panu Mangotovi, a Mangotův úřad státního sekretáře dostal biskup luçonský[55].]

Dcera řečeného maršála onemocněla a zemřela, z čehož měl on i jeho žena krutý zármutek. Povím jednu věc, která se udála mezi ním a mnou v den smrti jeho dcery a z níž bude vidět, jak předvídal neštěstí, které ho potom stihlo[56].

52. Vévoda lotrinský je Jindřich II. (1563–1624), jehož byl Bassompierre rodem poddaný; Bar je podle Chantéraca Bar-le-Duc, hlavní město vévodství barského. Chantérac: pan de Tresmes (René Potier, † 1670) byl generálním místodržícím v Champagni a guvernérem Châlons; starší vydání měla mylně „de Termes“.

53. Chantérac: Charles-Alexandre, vévoda de Croÿ a markýz d'Havré, velmož ze španělského Nizozemí, byl po své matce Diane de Dommartin Bassompierrovým bratrancem z druhého kolena; 5. listopadu 1624 byl zavražděn. Sňatek s Geneviève d'Urfé se konal počátkem roku 1617.

54. Chantérac: Concini zůstával od výstupu v paláci de Condé v Normandii a do Paříže se vrátil 9. prosince; Mangot dostal pečeti 25. listopadu. Guillaume du Vair (1556–1621), dlouholetý první prezident parlamentu v Provence, stoický filozof a řečník, byl strážcem pečetí od května 1616; po Conciniho pádu je dostal zpět.

55. Chantérac: Armand-Jean du Plessis, pozdější kardinál a vévoda de Richelieu, biskupem v Luçonu od 17. dubna 1607; 30. listopadu 1616 dostal úřad státního sekretáře pro válku, uprázdněný Mangotem, který jej sám měl jen několik měsíců po panu de Puisieux. Richelieu (1585–1642) tu poprvé vstupuje do vlády, jako chráněnec královny matky a maršála d'Ancre; je to týž muž, který dá roku 1631 Bassompierra zavřít do Bastily.

56. Chantérac: Marie Concini (pokřtěná roku 1608) zemřela až 2. ledna 1617; Bassompierre tu o několik dní předbíhá události. „Neštěstí“ přišlo za necelé čtyři měsíce: 24. dubna 1617 byl Concini na rozkaz mladého krále zastřelen kapitánem gardy Vitrym na mostě Louvru, jeho žena byla 8. července popravena jako čarodějnice a jejich jmění připadlo novému oblíbenci Luynesovi. Syn Henri (pokřtěný 8. června 1603), o němž je řeč níže, byl podle Chantéraca po otcově smrti zatčen, pět let vězněn a potom žil až do roku 1631 ve Florencii pod jménem hraběte de Pena.

Přišel jsem ho navštívit ráno toho dne a po obědě znovu; ale dal mě požádat, abych to odložil na jindy, a večer mi vzkázal, abych k němu přišel. Učinil jsem to hned, do toho malého domu na louverském nábřeží, kam se on a jeho žena uchýlili. Našel jsem ho velmi zarmouceného a snažil jsem se, jak jsem jen mohl, hned ho těšit, hned ho rozptýlit; ale jeho žal rostl, čím déle jsem k němu mluvil, a neodpovídal mi v pláči nic jiného než: „*Segnor*[57], jsem ztracen; *Segnor*, jsem zničen; *Segnor*, jsem nešťastník.“ Nakonec jsem mu řekl, ať pomyslí na osobu maršála Francie, kterou představuje a která mu nedovoluje takové nářky, hodné jeho ženy, nehodné jeho; že vskutku ztratil dceru velmi milou a užitečnou jeho štěstí, ale že na místo dcery nastoupily čtyři neteře, které mu snad přinesou stejnou útěchu, dá-li je přivést k sobě, a mnohem větší oporu jeho štěstí, spřízní-li se jejich prostřednictvím se čtyřmi velkými rody Francie, mezi nimiž si bude moci vybrat; a mnoho jiného, co mi Bůh vnukl mu říci. Nakonec, když ještě chvíli tak plakal, mi řekl:

„Ach, pane, své dcery opravdu želím a budu jí želet, dokud budu živ; jsem však člověk, který dokáže takovou ránu snést statečně. Ale zkáza moje, mé ženy, mého syna a mého domu, kterou vidím blízko před očima a která je pro umíněnost mé ženy nevyhnutelná, mě nutí naříkat a ztrácet trpělivost. Odhalím vám ji jako opravdovému příteli, od něhož jsem po celý život dostával pomoc a přátelství a jemuž jsem, přiznávám, neoplatil stejným a neudělal pro něj, co jsem měl a mohl; ale dost, napravím to, dá-li Bůh. Vězte, pane, že za tu dobu, co jsem na světě, jsem se ho naučil znát a vidět nejen vzestupy štěstěny, ale i její pády a úpadky; a že člověk dojde až k jistému bodu štěstí, po němž sestupuje, anebo se řítí, podle toho, jak vysoký a příkrý byl jeho výstup. Kdybyste mě nebyl znal v mé nízkosti, snažil bych se vám ji zastřít; ale viděl jste mě ve Florencii zhýralého a *scapillate*[58], někdy ve vězení, někdy ve vyhnanství, nejčastěji bez peněz a ustavičně v nepořádku a ve špatném životě. Narodil jsem se jako šlechtic a z dobrých rodi-

57. Concini mluvil francouzsky po italsku a Bassompierre jeho řeč zaznamenává i s italskými slovy (*segnor* = signore, pane).

58. Chantérac: italsky *scapigliato*, prostopášný; slovo ve starších vydáních chybělo. Bassompierre pobýval ve Florencii za své kavalírské cesty po Itálii koncem devadesátých let 16. století, kde se s bratrem učil jízdě na koni a dalším šlechtickým cvičením. Concini pocházel z rodiny vysokých úředníků toskánských velkovévodů (Chantérac odkazuje na Siriho *Memorie recondite*); do Francie přišel roku 1600 v průvodu Marie Medicejské a roku 1601 se oženil s Leonorou.

čů; ale když jsem přišel do Francie, neměl jsem ani vindru a dlužil jsem přes osm tisíc tolarů. Sňatek s mou ženou a královnina přízeň mi daly mnoho vlivu za života nebožtíka krále, mnoho statků, povýšení, úřadů a poct za královnina regentství; a pracoval jsem na svém vzestupu a hnal ho kupředu, jak by to jen kdo jiný dokázal, dokud jsem viděl, že mi štěstěna přeje. Ale od chvíle, kdy jsem poznal, že ji unavuje být mi nakloněna a že mi dává výstrahy, že se vzdaluje a prchá, pomýšlel jsem na čestný ústup a na to, abychom s ženou v pokoji užívali velkých statků, které nám dala královnina štědrost a které nám získala naše přičinlivost, a abychom své děti usadili a spříznili s dobrými rodinami ve své rodné zemi a zanechali jim po sobě své dědictví. O to už několik měsíců marně naléhám na svou ženu, a při každé ráně bičem, kterou nám zlé štěstí uštědří, na ni naléhám znovu. Když jsem viděl, že ve Francii povstala velká strana, která si mě vzala za záminku svého pozdvižení a prohlásila mě za jednoho z pěti tyranů, které chce zničit a vyhubit; když mi zemřel pan Dolé[59], který byl mým stvořením, mým rádcem a mým oddaným přítelem, a troufám si říci služebníkem; když mě, maršála Francie, potupil bídný pařížský švec; když jsem byl donucen opustit své postavení v Pikardii, svou citadelu v Amiensu, a nechat Ancre napospas panu de Longueville, svému nepříteli[60]; když jsem byl nucen uchýlit se, či lépe řečeno utéci do Normandie – ukázal jsem své ženě, že mezi velkými dobrodiními, jimiž jsme zavázáni Bohu, není nejmenší to, že nás upozorňuje, abychom ustoupili. Potom jsme viděli, jak nám vyplenili dům se ztrátou víc než dvou set tisíc tolarů; viděli jsme, jak nám před nosem pověsili dva naše lidi za to, že tomu darebákovi ševci naším jménem nasázeli holí: nač jsme ještě chtěli čekat, ne-li na to, aby nás

59. V manifestu z léta 1615 žádal princ de Condé odstranění pěti osob, jež vinil ze všeho zla v království: maršála d'Ancre, kancléře de Sillery, jeho bratra komtura, Bulliona a Dolého. Louis Dolé, advokát, který se podle Chantéraca stal státním radou díky přízni Conciniho, zemřel roku 1616.

60. Chantérac k předchozí kapitole: švec Picard, seržant měšťanské milice, zastavil na Bílou sobotu 1616 u brány de Buci Conciniho, který jel bez propustky do svého domu na předměstí; maršál ho 19. června dal svými lokaji zbít a lokajové byli 2. července oběšeni před ševcovým krámem. V Pikardii byl Concini generálním místodržícím, guvernérem Péronne, Montdidier a Roye a držel citadelu v Amiensu; loudunský mír ho přinutil vyměnit to za místodržitelství v Normandii, kam v srpnu před panem princem odjel. Rukopis je tu porušen („forcé de establissement de Picardie“); překlad „opustit své postavení v Pikardii“ doplňuje zřejmý smysl. Chantérac: Ancre v Pikardii, podle něhož se psal markýzem, se po konfiskaci ve prospěch Luynesův jmenuje Albert.

naše dcera svou smrtí upozornila, že naše smrt a naše zkáza je blízko a že je ještě možné se jí vyhnout, budeme-li rychle pomýšlet na ústup? O ten jsem se, jak jsem myslel, dobře postaral, když jsem nabídl papeži šest set tisíc tolarů za doživotní požívání vévodství ferrarského[61], kde bychom v pokoji strávili zbytek svých dnů a ještě zanechali svým dětem dva miliony ve zlatě dědictví; a to se nebudu ostýchat vám říci a ukázat. Máme ve Francii nejméně za milion liber nemovitých statků: markýzství Ancre, Lésigny, můj dům na předměstí a tento zde; vyplatil jsem náš florentský majetek, který byl zastaven, a mám z něho na svůj díl za sto tisíc tolarů, a mám ještě dvě stě tisíc tolarů ve Florencii a stejně tolik v Římě; mám ještě za milion liber – mimo to, co jsme ztratili při vyplenění našeho domu – v nábytku, klenotech, stříbrném nádobí a hotových penězích; má žena a já máme ještě za milion liber úřadů, prodají-li se za dobrou cenu: ty v Normandii, úřad prvního komořího, správce královnina domu a královniny komorné, a to si ponechávám svůj úřad maršála Francie; mám šest set tisíc tolarů u Feydeaua a přes sto tisíc pistolí v jiných obchodech[62]. Není to, pane, dost, abychom se spokojili? Máme si ještě co přát, nechceme-li popudit Boha, který nás tak zřejmými znameními upozorňuje na naši úplnou zkázu? Celé dnešní odpoledne jsem byl u své ženy a zapřísahal ji, abychom odešli; klekl jsem před ní na kolena, abych ji přemluvil účinněji; ale ona, zatvrzelejší než kdy jindy, mi vyčítá zbabělost a nevděk, že chci opustit královnu, která nám dala nebo svým přičiněním dopomohla k tolika poctám a statkům. A tak se, pane, vidím ztracen bez pomoci; a nebýt toho, že jsem své ženě tolik zavázán, jak každý ví, opustil bych ji a odešel někam, kde by mě velmoži ani lid Francie nehledali. Posuďte, pane, zda nemám důvod se rmoutit a zda mě kromě ztráty dcery nemá toto druhé neštěstí trápit dvojnásob.“

Řekl jsem mu, co jsem mohl, abych ho potěšil i odvedl od té myšlenky, a pak jsem odešel. Tím vyprávěním jsem chtěl ukázat, jak lidé, a zvláště ti,

61. Vévodství ferrarské připadlo roku 1598, po vymření hlavní linie rodu Este, papežskému státu. Papežem byl Pavel V.

62. Lésigny je zámek v Brie jihovýchodně od Paříže, „dům na předměstí“ vypleněný palác v ulici de Tournon, „tento zde“ malý dům u Louvru. Feydeauové byli rodina pařížských finančníků a nájemců královských důchodů. Tolar (écu) platil tři libry; úhrnem tedy Concini odhaduje své jmění zhruba na sedm milionů liber. Chantérac: většina starších vydání tu přidávala větu „Měšec své ženy do toho nepočítám“, která v původním rukopise není.

které štěstěna vyzdvihla, mívají vnuknutí a předtuchy svého neštěstí; nemají však odhodlání předejít mu, aby se mu vyhnuli[63].

63. Chantérac upozorňuje, že v *Dějinách matky a syna* (*Histoire de la mère et du fils*), vydaných pod Mézerayovým jménem, ale připisovaných kardinálu de Richelieu, jsou úlohy obráceny: po odchodu do ústraní tam touží maršálka d'Ancre a brání se mu její manžel.

XIII. Smrt maršála d'Ancre, vyhnanství a útěk královny matky, nástup Luynesův (1617–1619)

[Kapitola obsahuje roky 1617 až 1619. Na jaře 1617 táhne Bassompierre s vojskem vévody de Guise proti vzbouřeným princům do Champagne, je raněn před Rethelem a cestou do Paříže se před obleženým Soissons dovídá, že král dal zabít maršála d'Ancre. V Louvru je pak svědkem loučení Ludvíka XIII. s královnou matkou, posílanou do Blois. Za vlády nového oblíbence Luynese zůstává u dvora v přízni, dělá prostředníka při nuceném odchodu vévody d'Épernon do Met (1618) a roku 1619, po útěku královny matky z Blois, je jmenován polním maršálem v králově vojsku; rok končí jeho přijetím do řádu svatého Ducha.]

1617: Poslední zima maršála d'Ancre

Rok skončil svatbou pana vévody de Croÿ se slečnou d'Urfé a rok 1617 začal vesele množstvím velmi pěkných společností, při nichž vedle her, hostin a komedií nechyběla ani dobrá hudba. Na saintgermainském jarmarku jsme se dobře bavili.[1]

[V únoru předvedla mladá královna infantka[2] v předpokoji své tchyně balet s Francouzkami, lepší než loňský „dosti ubohý baletek Španělek“ v Tours; Bassompierre tančil tamtéž a po městě balet o Komisaři a „velmi krásný“ balet Kyperských princů.]

1. Charles-Alexandre de Croÿ, markýz d'Havré a vévoda de Croÿ (1581–1624), velmož ze španělského Nizozemí, roku 1624 zavražděný v Bruselu; nevěstou byla Geneviève d'Urfé. Chantérac: podle otce Anselma podepsal král svatební smlouvu teprve 6. ledna 1617. – Saintgermainský jarmark, konaný každou zimu od února do Velikonoc u opatství Saint-Germain-des-Prés, byl hlavní zábavou pařížské společnosti: kupovalo se tam, hrálo o peníze a navazovaly se známosti.
2. Anna Rakouská (1601–1666), dcera španělského krále Filipa III., od listopadu 1615 manželka Ludvíka XIII.; proto „infantka“. Její tchyně je královna matka Marie Medicejská (1575–1642), vdova po Jindřichu IV., která za syna vládla i po prohlášení jeho zletilosti až do dubna 1617; Bassompierre jí v tomto roce říká prostě „královna“. V Tours zimoval dvůr počátkem roku 1616 při návratu ze svatební cesty do Bordeaux.

Toho roku jsem vyhrál ve vrhcábech sto tisíc tolarů, ať už na panu de Guise, na panu de Joinville, nebo na panu maršálu d'Ancre.[3] Nebyl jsem na tom u dvora špatně, ani u dam, a měl jsem množství krásných milenek.

[Téhož měsíce byl maršál de Thémines[4] k své velké nelibosti zbaven střežení pana prince v Bastile a odškodněn místem velitelova zástupce ve vojsku v Champagni. Bassompierre obsadil Bastilu čtyřmi sty Švýcary, vyvedl odtud lehké jezdce královny matky, které tam du Tiers přivedl na pomoc Vansayovi při vypuzení Thémina, i dosavadní posádku, a když velitel Vansay postavil novou kompanii, Švýcary stáhl.]

Téhož měsíce přišel jistý Destoy, poslaný Luynesem,[5] schválně říci do mého domu, že královna matka právě vyhnala Luynese, protože chtěl unést krále a odvézt ho z Paříže a z moci královny matky; a Mathurine,[6] poslaná za týmž účelem do mého domu, odtud odešla a celá uplakaná to šla říci králi a Luynesovi. Ten krále přesvědčil, že tu pověst dává šířit maršál

3. Trictrac, desková hra s kostkami příbuzná vrhcábům, byl u dvora oblíbenou hazardní hrou. Sto tisíc tolarů (écus), tedy tři sta tisíc liber, bylo celé jmění – polovina ceny, za niž autor téhož jara nabízel svůj úřad. Spoluhráči: Charles de Lorraine, vévoda de Guise (1571–1640), guvernér Provence a Bassompierrův přítel; jeho mladší bratr Claude (1578–1657), princ de Joinville, od roku 1612 vévoda de Chevreuse; a Concino Concini (asi 1575–1617), Florenťan, který přišel do Francie s Marií Medicejskou a díky své ženě Leonoře Galigaï, královnině soukojenkyni a důvěrnici, se stal všemocným oblíbencem: markýz d'Ancre, první komoří a od roku 1613 maršál Francie, ačkoli nikdy nevelel vojsku. Od zatčení prince de Condé (1. září 1616) vládl s ministry, které sám dosadil – Barbinem, Mangotem a biskupem luçonským Richelieuem.

4. Pons de Lauzières, markýz de Thémines (1553–1627), zatkl 1. září 1616 v Louvru prince de Condé a dostal za to maršálskou hůl. „Pan princ“ (Monsieur le Prince) je Jindřich II. Bourbonský, kníže z Condé (1588–1646), první princ královské krve a hlava vzbouřených velmožů; od zatčení seděl v Bastile. Chantérac: celou pasáž od těchto slov až po konec následující rozmluvy s královnou připsal autor na okraj rukopisu (opisovač ji pomíchal s odstavcem o vévodovi de Croÿ a všechny opisy i starší vydání tu zmatečnost opakovaly) a zařadil ji nejspíš omylem k roku 1617. Prince střežil maršálův druhý syn Lauzières a z Bastily byl vystrnaděn už v prosinci 1616, a to lstí: Vansay mu namluvil, že se jeho lidé v Bastile perou, a když vyběhl na dolní nádvoří, zvedli za ním padací most. Du Tiers byl statečný důstojník oddaný maršálu d'Ancre, který roku 1615 uhájil citadelu v Amiensu; Vansay velel v Bastile.

5. Charles d'Albert, pán de Luynes (1578–1621), drobný šlechtic z jihu Francie, si získal Ludvíka XIII. jako cvičitel jeho loveckých ptáků; po Conciniho pádu se stal všemocným oblíbencem, roku 1619 vévodou a pairem, roku 1621 konetáblem. Chantérac: už několik měsíců pracoval na tom, aby u krále zničil Conciniho, ba i královnu; Destoy byl jeden z jeho lidí.

6. Chantérac: Mathurine, královnina bláznivka. Podle Tallemanta des Réaux byla kdysi opravdu pomatená a uzdravila se jen napůl; „dál dělala blázna a nosila čepec, ale pod záminkou bláznovství roznášela milostná psaníčka“. U dvora byla už za Jindřicha IV.

d'Ancre, aby viděl, jak to Jeho Veličenstvo přijme, a aby to pak skutečně provedl; tím se král čím dál víc rozněcoval proti maršálu d'Ancre a Luynes a řečený maršál si kvůli tomu řekli hrubá slova.

Ještě téhož večera, když se mnou o tom královna mluvila, jsem jí řekl: „Madame, zdá se mi, že na sebe dost nemyslíte a že vám jednoho dne krále vytáhnou zpod křídla. Popuzují ho nejprve proti lidem, které jste povznesla, a potom ho popudí proti vám. Vaše moc je jen propůjčená a skončí, jakmile král nebude chtít, aby trvala; a krok za krokem ho přivedou k tomu, aby to už nechtěl, neboť mladé lidi je snadné přemluvit, aby se osamostatnili. Kdyby král některý den odjel do Saint-Germain a vzkázal panu d'Épernon a mně,[7] ať za ním přijedeme, a potom nám řekl, že vás už nemáme uznávat – jsme vaši velmi zavázaní služebníci, ale nemohli bychom udělat nic jiného než přijít se s vámi rozloučit a co nejponíženěji vás prosit, abyste nám prominula, jestliže jsme vám za vaší správy státu nesloužili tak dobře, jak jsme byli povinni. Posuďte, Madame,“ řekl jsem jí dále, „co by mohli udělat ostatní hodnostáři a jak byste po takové správě zůstala s prázdnýma rukama.“

Tažení v Champagni a rána před Rethelem

[O postě odvezl vévoda de Croÿ ženu do Flander a Bassompierre odjel k vojsku v Champagni;[8] velel mu pan de Guise, pod ním maršál de Thémines a polním maršálem byl pan de Praslin.[9] Sám tam z pověření zastával úřad velmistra dělostřelectva. Dne 17. března dorazil před Château-Porcien, už

7. Jean-Louis de Nogaret de La Valette, vévoda d'Épernon (1554–1642), někdejší oblíbenec Jindřicha III., byl generálním plukovníkem francouzské pěchoty a guvernérem Met; Bassompierre byl generálním plukovníkem Švýcarů. Ti dva tedy veleli pěším gardám, o něž se královnina moc v Paříži opírala.

8. Po zatčení prince de Condé uprchli jeho spojenci – vévodové de Nevers, de Mayenne, de Bouillon a de Vendôme – z Paříže a v zimě 1616–1617 vypukla třetí vzpoura velmožů, namířená proti maršálu d'Ancre. Vláda proti nim postavila tři vojska: v Champagni velel vévoda de Guise, v Île-de-France hrabě d'Auvergne a v Berry a Nivernais maršál de Montigny. Chantérac: půst začal 8. února.

9. Charles de Choiseul, markýz de Praslin (zemřel 1626), kapitán královy tělesné stráže, od roku 1619 maršál Francie. „Polní maršál“ (maréchal de camp) je generálská hodnost, zhruba generálmajor – důstojník, který vojsku vykazuje ležení a řídí jeho rozestavení; stojí mnohem níž než maršál Francie, jímž byl tehdy Thémines.

dva dny obléhané:[10] *po osmi dnech málo účinné střelby a po nezdařené petardě, při níž padl pán du Vigan, se město 29. března vzdalo, Bassompierre je obsadil gardami a nazítří zprostředkoval i kapitulaci zámku. Poslední březnovou noc jel vévoda s osmi sty jezdci přepadnout Balagnyho pluk ve Vaux pod Laonem;*[11] *protože se však „trochu zdrželi“ řazením, nepřítel utekl a zabili jen dva tři vojáky. Guise pak dobyl zámek Wassigny a poslal maršála do Rocroi pro děla; v sobotu 8. dubna sevřeli ze tří stran Rethel a nazítří zahnali zpět Aubillyho lehké jezdce, kteří odtud podnikali výpady.]*

Počasí bylo stále velmi deštivé, a protože je půda v Rethelsku mazlavá, měli jsme tisíceré potíže, hlavně s přepravou děl, která se bořila až nad nápravu. Konečně jsme pod městem připravili baterii pro osm kusů; když jsem se však v pátek 14. dubna ráno přišel podívat, zda mi Lézines[12] dodržel slib, že osm děl bude za svítání v postavení, shledal jsem, že tam jsou jen dvě a třetí třicet kroků od baterie, tak zabořené v zemi, že je odtud nedokázali vytáhnout; čtvrté bylo sto kroků odtud a důstojníci od dělostřelectva je tam nechali, protože při jeho přivážení bylo zabito několik vozků a koní, a ostatní vypřáhli a utekli. Vzal jsem tedy padesát Švýcarů, slíbil jim padesát tolarů, když mi ta dvě děla dostanou do baterie, a zapřáhl je místo koní; předtím jsem dal pod koly děla vykopat zem a položit silné fošny, aby už nezapadalo. První jsme do baterie dotáhli, aniž na nás z města stříleli; když jsme se však pustili do toho vzdálenějšího a měli je už skoro u

10. Velmistr dělostřelectva (grand maître de l'artillerie) byl korunní úřad; Bassompierre jej zastával jen z pověření, pro toto tažení. Château-Porcien leží na Aisně dvě míle od Rethelu v dnešním departementu Ardennes. Chantérac: vévoda de Nevers, jeden ze vzbouřených princů, byl guvernérem Champagne a vévodou rethelským a držel v kraji řadu pevností; jejich dobytí bylo hlavním cílem Guisova tažení. Petarda byla kovová nádoba s prachem, která se zavěšovala na bránu, aby ji vyrazila. Padlého barona du Vigan má autor za maršálova švagra, podle Chantéraca to byl spíše jeho synovec; k nezdařenému pokusu došlo v noci z 28. na 29. března, den po velikonočním pondělí.

11. Vaux je vesnice u bran Laonu, pod návrším, na němž město stojí. Alphonse-Henri de Montluc, markýz de Balagny (zemřel 1628), syn maršála de Balagny, stál na straně princů. Chantérac: podle tištěné dobové relace vyrazil vévoda de Guise až v sobotu 1. dubna večer se čtyřmi sty jezdci, v neděli za rozbřesku vpadl do předměstí a nepřítel ztratil dvacet až pětadvacet mrtvých, tolikéž zajatých a třicet koní – tisk tedy líčil výpravu mnohem příznivěji než její účastník. Wassigny (u autora „Voysigny“) v Rethelsku se vzdalo 3. dubna; Rocroi je pevnost na hranici španělského Nizozemí. Král, podle Chantéraca zřejmě ponoukaný biskupem luçonským, naléhal na Guise, aby děla z Rocroi přivezl a na Rethel udeřil.

12. Důstojník dělostřelectva (autor píše „Lesine“); Chantérac v něm tuší jednoho ze synů maršála de Souvré, který byl také baronem de Lézines.

baterie – já jim pomáhal táhnout –, dali po nás nepřátelé salvu, při níž byli dva Švýcaři zabiti, tři raněni a já zasažen ranou z muškety do podbřišku na pravé straně. Myslel jsem, že je po mně, a pan maršál de Thémines, který byl u baterie, si to myslel také; Bůh však chtěl, aby množství šatstva, na které kule narazila (prorazila totiž pět vrstev mého pláště, dvě vrstvy mého kožešinou podšitého uherského kabátce, opasek a šos), způsobilo, že se zastavila na pobřišnici a neprorazila ji. Když pak ránu sondovali, našla se kule v té vrstvě masa, která je na břiše; udělali tam řez a vypadla. Nezůstal jsem kvůli tomu v posteli déle než jediný den, třebaže se mi rána zavírala měsíc kvůli suknu, které v ní zůstalo.

V sobotu 15. večer pan de Praslin, který dal na město střílet z těch čtyř řečených děl, nevyvázl tak lacino jako já; dostal ránu z muškety, která mu prostřelila stehno, kost však nezasáhla, a také on se z toho do měsíce uzdravil.

[Hodinu po Praslinově zranění přijel do tábora Marolles[13] *a jménem pana de Nevers sjednal kapitulaci Rethelu; pan de Guise se tam nazítří ubytoval. Devatenáctého konal přehlídku vojska a poslal pro další děla k obléhání Mézières, což mohlo trvat dvanáct až patnáct dní.]*

To bylo příčinou, že jsem ho požádal o dovolenou do Paříže, abych dokončil jednání, které jsem začal s panem maršálem d'Ancre o prodeji svého úřadu generálního plukovníka Švýcarů: nabídl mi za něj až šest set tisíc liber a já žádal šest set padesát.[14]

Ještě týž večer, kdy jsem dovolenou dostal, poslali král a královna navštívit pana de Praslin a mě, neboť se domnívali, že jsem raněn mnohem hůř, než jsem byl, vzhledem k místu mého zranění. Napsali nám oběma velmi mi-

13. Chantérac: Claude de Marolles (1564–1633), dříve důstojník královských Sto Švýcarů, sloužil vévodovi de Nevers; byl otcem abbého de Marolles, známého překladatele a sběratele rytin. Vévoda de Nevers, „statečný ve slovech“, se mezitím stáhl do Mézières, pevnosti na řece Máze (Meuse), a odtud Marollesa s plnou mocí poslal. Podle dobového tisku se Rethel vzdal už v neděli 16. dubna; autorovo datování (kapitulace v sobotu 15. večer, Guisův vjezd „nazítří“ 18.) si samo odporuje.

14. Úřady se tehdy s královým souhlasem kupovaly a prodávaly; Bassompierre svůj úřad generálního plukovníka Švýcarů koupil roku 1614 od vévody de Rohan. Šest set tisíc liber je dvě stě tisíc tolarů. Z obchodu sešlo Conciniho smrtí a autor si úřad podržel až do roku 1635.

lostivé dopisy[15] a maršál d'Ancre mi vzkázal, že budu-li si hrát na to, že se dám zabít, bude mým dědicem; a budu-li s to přijet věc uzavřít, dá mi za těch padesát tisíc franků, o něž se přeme, drahokamy za deset tisíc tolarů podle odhadu zlatníků. Odjel jsem tedy s tím úmyslem a pan markýz de Thémines, hrabě de Fiesque, Zamet[16] a více než padesát dalších šlechticů chtělo jet se mnou.

Před Soissons: zpráva o smrti maršála d'Ancre

[Vyjeli 21. dubna přes Château-Porcien a Vailly; v neděli 23. je pan de la Curée[17] ve svém ležení pohostil snídaní a doprovodil před Soissons.]

Pánové de Rohan, de La Rochefoucauld, de Saint-Géran a de Saint-Luc[18] nám vyjeli vstříc a zavedli nás k panu hraběti d'Auvergne,[19] který byl generálem vojska a zabýval se stavbou ohrad před městem, aby zabránil výpadům nepřátel; ti mu totiž zle pocuchali jedno ležení, kde byl ubytován

15. Chantérac: královy dopisy pánům de Praslin a de Bassompierre jsou z 18. dubna; téhož dne psal Bassompierrovi i biskup luçonský – Armand-Jean du Plessis de Richelieu (1585–1642), tehdy státní sekretář pro válku a zahraničí v Conciniho vládě, pozdější kardinál. „Frank“ je jiné jméno libry; deset tisíc tolarů je třicet tisíc liber.

16. Chantérac: Antoine de Lauzières, markýz de Thémines, maršálův starší syn, padl roku 1621 u Montaubanu (roku 1619 zabil v souboji staršího bratra biskupa luçonského). François de Fiesque, hrabě de Lavagne, z janovského rodu Fieschi usazeného ve Francii, padl u Montaubanu téhož roku. Jean Zamet, syn finančníka Sébastiena Zameta, mistr tábora pikardského pluku, zemřel roku 1622 jako polní maršál.

17. Chantérac: Gilbert Filhet de la Curée, kapitán-poručík gardové kompanie královых lehkých jezdců, zřízené Jindřichem IV., starý voják a jeden z okruhu Bassompierrových přátel. Vailly-sur-Aisne leží na řece Aisně východně od Soissons.

18. Henri, vévoda de Rohan (1579–1638), zeť Sullyho a pozdější vojenský vůdce hugenotů, tehdy sloužil v králově vojsku; François, hrabě de La Rochefoucauld (1588–1650), později první vévoda toho jména a otec autora *Maxim*; Jean-François de la Guiche, pán de Saint-Géran (zemřel 1632), kapitán-poručík královy gardové těžké jízdy, od roku 1619 maršál Francie; Timoléon d'Espinay, pán de Saint-Luc (zemřel 1644), Bassompierrův švagr (manžel jeho sestry Henrietty), maršál Francie od roku 1628.

19. Charles de Valois, hrabě d'Auvergne (1573–1650), levoboček Karla IX., pozdější vévoda d'Angoulême. Za spiknutí proti Jindřichu IV. seděl jedenáct let v Bastile; královna ho roku 1616 propustila, aby měla proti princům generála. Chantérac: jeho vojsko nejprve vyčistilo Perche a Maine a od 12. dubna obléhalo Soissons, které hájil vévoda de Mayenne.

Bussy-Lameth se svým plukem. Pan de Mayenne[20] na něj podnikl statečný výpad, veda před sebou dvě děla, to ležení ztekl, Bussyho pluk rozsekal na kusy, jeho samého zajal a odnesl jeho prapory, které pak vztyčil na baštách Soissons; takže zákopy ještě nebyly otevřeny a měly být až nazítří.

Pan hrabě d'Auvergne nám prokázal tu čest, že nám ukázal svá opevnění, a ujišťoval nás, že do čtrnácti dnů bude pánem Soissons; čemuž jsem nevěřil, když jsem viděl, jak si počínají.

Večer nám dal večeři pan de Chevry,[21] panu hraběti d'Auvergne, vévodovi de Rohan a mně.

Nazítří jsem chtěl objet město a vzal jsem s sebou pana markýze de Théminesa, Zameta a Arnaulda,[22] který nás vedl; ten se ve válce dobře vyznal a uváděl velmi dobré důvody, co by bylo třeba udělat. Na zpáteční cestě jsme potkali pana de La Rochefoucauld; a protože jsme byli každý z jiného vojska a chtěli jsme ukázat, že v tom našem se ran z mušket nebojíme, jeli jsme si pro to, aby po nás stříleli. Nepřátelé nás však nechali přiblížit, aniž vystřelili, takže jsme – nechtějíce se vrátit, dokud neuvidíme jejich oheň – došli až na okraj jejich příkopu. Nestříleli. Když jsme viděli jejich mlčení, přerušili jsme své a pokřikovali na ně nadávky. Odpovídali nám týmž, ale nevystřelili ani jednou. Nakonec, když jsme si spolu dosti dlouho povídali, jako bychom byli z téže strany, jsme odjeli, a oni po nás nevystřelili ani pak.

Vrátil jsem se k večeři jako předešlého dne k prezidentu de Chevry s pány de Rohan a hrabětem d'Auvergne; bylo to v pondělí 24. dubna. Když jsme večeřeli, přišel jeden z písařů řečeného prezidenta a pošeptal mu, že maršál d'Ancre byl ráno zabit. Prezident se nad tou zprávou velmi zarazil a řekl ji panu hraběti d'Auvergne, pod nímž seděl; ten se zarazil neméně a chvilku spolu rozmlouvali. Nakonec jsem na ně naléhal, aby nám řekli, co se děje,

20. „Pan de Mayenne“ (autor píše „du Maine“) je Henri de Lorraine, vévoda de Mayenne (1578–1621), syn někdejšího vůdce katolické ligy a jeden ze vzbouřených princů; padl roku 1621 při obléhání Montaubanu. Chantérac: Charles de Lameth, pán de Bussy, pozdější guvernér Mézières, padl roku 1637.

21. Chantérac: Charles Duret, pán de Chevry (zemřel 1636), prezident pařížské účetní komory, intendant a později generální kontrolor financí; u vojska byl patrně jako správce jeho pokladny.

22. Nejspíš Pierre Arnauld (zemřel 1624), generální mistr tábora karabiníků, později velitel pluku Champagne a guvernér Fort-Louis; strýc pamětníka Arnaulda d'Andilly.

a oni nám pověděli, že ráno v jedenáct hodin byl maršál d'Ancre z králova rozkazu zabit Vitrym;[23] a hrabě požádal pana de Rohan a mě, abychom mu poradili, co má v té chvíli dělat. Zeptal jsem se ho, zda mu král nebo královna něco vzkázali. Řekl, že ne. „Zdá se mi," řekl jsem mu, „že máte objet svá ležení, aby se to velitelé dověděli z vašich úst, a požádat je, ať udrží své lidi v pořádku, dokud vám král nepošle své rozkazy." Požádal mě, abych ho doprovodil, což jsem učinil. Měl chuť dát zastavit otvírání zákopu, které pan de Saint-Luc v tu hodinu právě začínal; ale rozmluvil jsem mu to a řekl mu, ať dál koná svou povinnost, dokud mu nevzkážou opak. Kolem třetí hodiny ranní přijel Tavannes a přivezl panu hraběti d'Auvergne rozkaz zastavit veškeré nepřátelství proti městu Soissons. Nepřátelé byli toho večera zpraveni lépe než my; neboť už když jsem stál na okraji jejich příkopu a oni po nás nevystřelili, říkali nám, že náš pán je mrtev a že ho zabil ten jejich; já však v tu chvíli nepochopil, co tím chtějí říci.

Vyjeli jsme nazítří, v úterý 25., časně ze Soissons, přešli Aisnu po lodním mostě a bezděky jsme vjeli mezi lutyšskou jízdu,[24] která už měla zprávu o smrti maršála d'Ancre, jenž ji naverboval, a byla tím velmi zaražena. Náhodou stáli právě toho rána ve zbrani k přehlídce, a když nás uviděli, pojali úmysl nás zajmout – ze strachu, aby je někdo nechtěl pobít – a udělat si z nás rukojmí. Když jeden kapitán popojel, aby se mnou promluvil, zatvářil jsem se zdrceně nad smrtí řečeného maršála a zeptal se ho, zda bych mezi nimi mohl být v bezpečí a zda by dokázali zabránit tomu, aby nás zatkli, kdyby to král nařídil. Odpověděl mi, že mají sami dost starostí, jak se uchránit, a ať se každý snaží, jak nejlépe umí; a tak se vrátil ke svým a řekl jim, že jsme lidé maršála d'Ancre. Aniž jsme tedy dali znát, že míříme rov-

23. Dne 24. dubna 1617 dopoledne zastoupil Nicolas de l'Hospital, markýz de Vitry (1581–1644), kapitán královy tělesné stráže, maršálu d'Ancre cestu na mostě před Louvrem a oznámil mu, že ho jménem krále zatýká; když maršál učinil prudký pohyb, Vitryho průvodci ho zastřelili z pistolí. Čin připravil Luynes s několika důvěrníky a patnáctiletý Ludvík XIII. jej schválil; Vitry dostal ještě týž den maršálskou hůl. Pohřbené tělo nazítří pařížský lid vyhrabal, vláčel ulicemi a roztrhal. Hrabě de Tavannes, který níže přiváží králův rozkaz, je podle Chantéraca Claude de Saulx (zemřel 1638), vnuk maršála de Tavannes.

24. Chantérac: král dal v Lutyšsku najmout tři tisíce pěších a pět set jezdců; maršál d'Ancre se – z pýchy, nebo ze ctižádosti – nabídl, že tento i další nábor zaplatí ze svého. V dopise králi z 13. března 1617 se chlubil, že postavil 3200 lutyšských pěšáků a 500 jezdců a k tomu 2800 Francouzů. Cizí žoldnéři, kteří rázem ztratili pána, se právem báli o život.

nou do Paříže, zůstali jsme chvíli a dívali se na ně, potom jsme se od nich nepozorovaně vzdálili a vyvázli jim z rukou.

Královna matka opouští Louvre

Nocovali jsme v Nanteuil a nazítří obědvali u Zameta; po obědě jsme šli ke králi, který mě přijal velmi vlídně a přikázal mi, abych měl rád pana de Luynes, že je to jeho dobrý služebník. Zeptal jsem se ho, zda nám dovolí navštívit královnu, jeho matku; řekl, že to uváží.

Vídal jsem zatím Zoccoliho, krejčího řečené královny, který od ní chodil navštěvovat paní princeznu de Conti a paní de Guise, a každý večer jsem jí po něm posílal své poklony.[25]

Most do zahrady Louvru byl stržen a královi gardisté stáli v královnině předpokoji a pouštěli dovnitř jen její služebnictvo.

Květen. Zatím se jednalo o jejím odjezdu; došlo k němu 3. května, v předvečer Nanebevstoupení.[26] Celé dopoledne se jen nakládala zavazadla; král byl mezitím v radě, kde bylo usneseno a sepsáno, co má královna při loučení králi říci a co jí má král odpovědět. Bylo také ujednáno, že ani jeden, ani druhý neřekne nic víc, a že až bude královna oblečena, smějí ji navštívit princezny a po nich, až se s ní král rozloučí, i muži; rovněž že u toho nebude maršál de Vitry ani jeho bratr du Hallier,[27] že ji la Curée doprovodí až do Blois a že on a plukovník budou při ní, až k ní král přijde. Do komnaty, kde bývali její gardisté, poslali také řadové královy komoří a nejod-

25. Královna matka byla od Conciniho smrti držena ve svých komnatách v Louvru jako vězeňkyně: její gardu vystřídala králova a most, po němž chodila ze svých pokojů do zahrady, byl stržen. Louise-Marguerite de Lorraine, princezna de Conti (1588–1631), sestra vévody de Guise, duchaplná dáma, královnina důvěrnice a Bassompierrova blízká přítelkyně; „paní de Guise“ je buď její matka, vévodkyně vdova, nebo její švagrová.

26. Chantérac: autor datum v rukopise několikrát přepisoval, až si odporovalo; královna odjela skutečně v předvečer Nanebevstoupení, ve středu 3. května 1617. Za místo pobytu jí byl určen zámek v Blois na Loiře. Při jednání o podmínkách odjezdu prostředkoval biskup luçonský, který ji pak do Blois doprovodil jako hlava její rady.

27. Vitry byl za zabití Conciniho týž den jmenován maršálem Francie; jeho bratr François de l'Hospital, pán du Hallier (zemřel 1660), který se na činu podílel, po něm převzal úřad kapitána tělesné stráže a roku 1643 se sám stal maršálem. Jejich přítomnost by byla pro královnu urážkou. „Plukovník“ je Jean-Baptiste d'Ornano (1581–1626), generální plukovník Korsičanů, později vychovatel Monsieura a maršál Francie; zemřel ve vězení ve Vincennes.

danější lidi pana de Luynes. Potom král sešel dolů; královna, která na něho čekala, stála v chodbě při východu ze své komnaty, aby vstoupila do předpokoje zároveň s ním. Páni de Vitry zůstali u dveří a tři Luynesové[28] šli před králem, který držel nejstaršího za ruku. Pan princ de Joinville[29] a já jsme šli za králem a vstoupili po něm. Královna se držela statečně, dokud nespatřila krále; tu se dala do velkého pláče, držela si však před očima kapesník a před ním vějíř, a když se setkali, dovedla krále až k oknu, které hledí do zahrady. Tam kapesník i vějíř odložila a řekla mu: „Pane, je mi velice líto, že jsem za svého regentství a své správy neřídila váš stát více podle vaší libosti, než jsem činila; ujišťuji vás, že jsem na to přesto vynaložila všechnu námahu a péči, jaká mi byla možná, a prosím vás, abyste mě vždy měl za svou nejponíženější a nejposlušnější matku a služebnici.“ Odpověděl jí: „Madame, děkuji vám co nejponíženěji za péči a námahu, kterou jste vynaložila při správě mého království; jsem s ní spokojen a cítím se vám zavázán. Prosím vás, věřte, že budu vždy vaším nejponíženějším synem.“ Nato král čekal, že se skloní, aby ho políbila a rozloučila se s ním, jak bylo umluveno; ona mu však řekla: „Pane, odcházím a prosím vás na odchodu o jednu milost, o níž si chci slibovat, že mi ji neodepřete: abyste mi vrátil mého intendanta Barbina,[30] jestliže, jak věřím, nehodláte užívat jeho služeb.“ Král, který takovou žádost nečekal, na ni hleděl a neodpověděl nic. Řekla mu ještě: „Pane, neodmítejte mi tuto jedinou prosbu, kterou k vám vznáším.“ Dál na ni hleděl a neodpovídal. Dodala: „Je to možná poslední, kterou k vám kdy vznesu“; a potom, když viděla, že jí nic neodpovídá, řekla: „Orsù,“[31] sklonila se a políbila ho. Král se uklonil a obrátil se k

28. Luynes a jeho dva mladší bratři: Honoré d'Albert, pán de Cadenet, pozdější vévoda de Chaulnes a maršál Francie (zemřel 1649), a Léon d'Albert, pán de Brantes, pozdější vévoda de Piney-Luxembourg (zemřel 1630). Chantérac: Luynes právě převzal po maršálu d'Ancre úřad prvního komořího; předtím stál v čele řadových komoří (gentilshommes ordinaires) králova domu – proto jsou místo královniny gardy posláni právě oni.

29. Princ de Joinville a „pan de Chevreuse“ o několik řádků níže jsou táž osoba, Claude de Lorraine, bratr vévody de Guise; autor mu říká střídavě oběma jmény.

30. Claude Barbin, původně správce (intendant) královnina domu, od roku 1616 generální kontrolor financí a hlava Conciniho vlády; po maršálově smrti byl zatčen a vsazen do Bastily. Roku 1618 byl odsouzen k vyhnanství, podle Chantéraca ho však svévolně drželi ve vězení dál.

31. Italsky „nuže“, „tak tedy“ (v rukopise „Or su“) – královna byla Florenťanka. Chantérac: o loučení se dochovalo několik dobových relací; *Dějiny matky a syna*, připisované Richelieuovi, vkládají královně do úst řeč mnohem delší a *Mercure françois* dává králi mluvit jinak. Líčení Bassompierra, očitého svědka, se zdá ze všech nejvěrohodnější.

ní zády. Tu přišel pan de Luynes rozloučit se s královnou a řekl jí několik slov, která jsem nemohl slyšet, stejně jako ta, jimiž mu odpověděla; dobře jsem však slyšel, co dodala, když jí políbil šat: že požádala krále, aby jí vrátil Barbina, a že jí prokáže milou službu a obzvláštní potěšení, přičiní-li se, aby král její žádosti vyhověl, neboť není tak závažná, aby jí ji musel odepřít. Když chtěl pan de Luynes odpovědět, král pětkrát nebo šestkrát zavolal: „Luynesi, Luynesi, Luynesi!“ A tu pan de Luynes dal královně najevo, že je nucen jít za králem, a šel za ním. Tehdy se královna opřela o zeď mezi oběma okny a hořce plakala; pan de Chevreuse a já jsme jí políbili šat a plakali také. Ale buď nás pro slzy neviděla, nebo s námi nechtěla mluvit ani se na nás podívat; proto jsem počkal, abych se s ní rozloučil ještě jednou, což jsem učinil, když se vracela do své komnaty. Neviděla mě však, nebo nechtěla vidět, o nic víc než poprvé.

Nato se král postavil na balkon před komnatou královny, své ženy, aby viděl královnu odjíždět, a když vyjela z Louvru, běžel do své galerie, aby ji ještě viděl přejíždět přes Pont-Neuf; pak nasedl do kočáru a odjel do Vincenneského lesa.

Královna a všechen ostatní dvůr tam přijeli nazítří, 4., což byl čtvrtek a den Nanebevstoupení; přijel tam i don Baltasar de Zúñiga se svou ženou, který se vracel do Španělska ze svého dlouhého vyslanectví u dvora císařů.[32]

V pátek 5. se tam přišli králi poklonit pánové de Vendôme, de Mayenne a de Bouillon a král je přijal velmi dobře; a já jsem toho večera dělal něco jiného.[33]

32. „Královna“ bez přívlastku je od této chvíle zpravidla mladá královna Anna Rakouská; kde autor tímto slovem míní královnu matku, je to v překladu doplněno. Don Baltasar de Zúñiga (zemřel 1622), španělský diplomat: byl vyslancem v Bruselu, v Paříži (Chantérac: roku 1605 se zapletl do spiknutí, které mělo vydat Marseille Španělům) a v letech 1608–1617 u císařů Rudolfa II. a Matyáše v Praze a ve Vídni, kde hájil zájmy španělské koruny při jednáních o habsburském nástupnictví. Po návratu zasedl ve státní radě a roku 1621 se stal prvním ministrem Filipa IV.; byl strýcem hraběte z Olivaresu. Jeho ženou byla Vlámka Ottilie de Maldeghem. Podle jiné relace, kterou cituje Chantérac, přijel do Vincennes až 5. května.

33. Zámek ve Vincenneském lese východně od Paříže byl královským sídlem i státním vězením. Smrtí maršála d'Ancre vzpoura princů rázem skončila: César, vévoda de Vendôme (1594–1665), legitimovaný syn Jindřicha IV., vévoda de Mayenne a Henri de La Tour d'Auvergne, vévoda de Bouillon (1555–1623), hugenotský kníže sedanský, se přišli králi poklonit a byli vzati na milost. Chantérac: krátká věta o „něčem jiném“, připsaná dodatečně a téměř nečitelně, chybí ve všech opisech i starších vydáních; je to nepochybně narážka na nějaké milostné dobrodružství.

Travail byl lámán kolem.[34]

Popravy, pan princ ve Vincennes a shromáždění v Rouenu

[Král zůstal ve Vincennes téměř čtrnáct dní; po jeho návratu do Paříže se paní princezna[35] dala zavřít do Bastily ke svému muži (podle autora 21. června). Král pak pobýval v Saint-Germain.]

Červenec. Maršálce d'Ancre sťali hlavu na náměstí de Grève.

Geniersovi tam sťali hlavu.[36]

Král se vrátil do Paříže, a když se dověděl, že Bournonville[37] má Barbinovým prostřednictvím jakési spojení s královnou matkou, ačkoli pod svým bratrem velel v Bastile, odvolal ho odtud a dal uvěznit. Několik dní nato mi král jednoho rána přikázal, abych dal poblíž brány Saint-Antoine postavit tři kompanie Švýcarů, což jsem učinil; a pan princ, který mě ze svého okna zahlédl, jak je tam vedu, pojal domněnku, že ho chtějí vydat do mých

34. Chantérac: Alphonse du Travail z Dauphiné, postupně voják, hugenot, kapucín (otec Hilaire) a špeh vévody savojského, byl tajným prostředníkem mezi Sillerym a Luynesem a Luynesovým spoluviníkem. Zatkli ho 2. května pod obviněním, že chtěl usmrtit královnu matku; podle *Dějin matky a syna* naopak, rozzuřen, že nedostal arcibiskupství v Tours, pomýšlel na Luynesovo zabití a byl udán. Popraven byl 10. května. Lámání kolem byl nejtěžší trest: odsouzenci železnou tyčí přeráželi údy a vpletli ho do kola.

35. Charlotte-Marguerite de Montmorency (1594–1650), dcera konetáblova, do níž se roku 1609 zamiloval Jindřich IV. a kterou si měl původně vzít sám Bassompierre. Dobrovolně sdílela s manželem vězení; ve Vincennes se jim roku 1619 narodila dcera, budoucí vévodkyně de Longueville. Chantérac: předvečer „malého Božího těla“, tedy oktávu toho svátku, byl toho roku 31. května, ne 21. června; nejspíš správné datum, 26. května, uvádí dobová relace.

36. Leonora Galigaï, soukojenkyně a důvěrnice Marie Medicejské, byla po manželově smrti postavena před pařížský parlament, obviněna z čarodějnictví a 8. července 1617 sťata na náměstí de Grève před radnicí; tělo bylo spáleno. Chantérac mluví o „ohavném procesu“. Zabavené jmění Conciniových připadlo Luynesovi. – Jean de Geniers, pán de Massac, šlechtic z králova domu, podle Déageantových pamětí v naději na kariéru udal Luynesovi několik princů a pánů, že ho chtějí odstranit a povolat zpět královnu matku, a nakonec vévodu de Vendôme, že chce krále i s Luynesem otrávit; když podvod vyšel najevo, byl odsouzen k smrti. Autorova zmínka, vepsaná mezi řádky, předbíhá: Geniers byl zatčen 13. září a popraven 4. října.

37. Chantérac: Henri de Vaudetar, baron de Persan, švagr maršála de Vitry, dostal od Luynese místodržitelství Bastily a střežení prince de Condé; Jean de Vaudetar, pán de Bournonville, byl jeho bratr. Bassompierre tu události předbíhá: Luynes nechal Barbinovu korespondenci s královnou matkou nějaký čas běžet, protože ji měl skrze své tajné lidi v rukou, a teprve rozsudkem z 30. srpna 1618 byl Bournonville odsouzen k smrti, Persan k vypovězení ode dvora a Barbin k vyhnanství; oba bratři dostali milost.

rukou, a dal najevo rozhořčení. Když jsem se to dověděl, nechtěl jsem se ukázat, abych mu to podezření odňal. Tyto oddíly ho spolu se dvěma francouzskými kompaniemi, padesáti muži těžké jízdy a stejným počtem lehkých jezdců odvedly do Vincenneského lesa, kde potom zůstal déle než dva roky.[38]

[Gardy ve Vincennes vystřídal nový pluk Normandie. Brzy nato byl pro podezření ze spoluviny uvězněn i pan de Persan, guvernér Bastily; Bassompierre ji v říjnu osm či deset dní držel se šedesáti Švýcary, než ji odevzdal panu de Brantes, Luynesovu bratru. V listopadu vykonal v Paříži pobožnosti mimořádného jubilea, „a nazítří jsem měl příhodu, která rozkmotřila pana de Montmorency a mě“.[39] V prosinci byl s králem v Rouenu na shromáždění notáblů, které zrušilo paulettu.[40] Dne 21. prosince si odtud s panem de Guise zajeli přepřahanými kočáry za jediný den do Paříže za umírající paní princeznou, která toho večera porodila dvě mrtvé děti a pak se pozvolna zotavila; v předvečer Vánoc se stejně rychle vrátili – „spěch, jaký se kočárem v tom ročním období ještě nepodařil“.]

1618: Vévoda d'Épernon odchází do Met

Když shromáždění skončilo, odjel král počátkem roku 1618 z Rouenu a přijel na několik dní na zámek Madrid, kde si přál, abych se 17. ledna ubytoval i já.

38. Autor si na okraj připsal: „Pan princ byl převezen z Bastily do Vincenneského lesa 15. září.“ Propuštěn byl 20. října 1619. Brána Saint-Antoine stála hned vedle Bastily. Těžká jízda (gendarmes) a lehcí jezdci jsou gardové jízdní kompanie královna domu. Princova nevole se snad vysvětlí tím, že Bassompierre patřil k lidem královny matky a měl podíl na opatřeních při jeho zatčení roku 1616.

39. Mimořádné jubileum: plnomocné odpustky vyhlášené papežem, které se získávaly předepsanými pobožnostmi, zpovědí a přijímáním. O příhodě, nejspíš milostné, autor víc neříká. Henri II., vévoda de Montmorency (1595–1632), syn zemřelého konetábla a bratr paní princezny, admirál Francie a guvernér Languedoku; roku 1632 byl za vzpouru popraven v Toulouse.

40. Shromáždění notáblů – králem vybraných zástupců duchovenstva, šlechty a soudních dvorů – mělo projednat reformy slíbené generálním stavům roku 1614; podle Chantéraca zasedalo od 4. do 28. prosince 1617. Paulette, zavedená roku 1604, byl roční poplatek, za nějž se soudní a finanční úřady staly dědičnými; zrušena byla nařízením rady z 15. ledna 1618, po několika letech však byla obnovena.

Pario mě vystrojil za Orka.[41]

Přišel saintgermainský jarmark, na němž byl Rucellai potupen Rouillacem.[42]

Únor. Král tančil balet o Rinaldovi a Armidě, v němž jsem účinkoval.

Březen. Potom se vévodům a pairům i korunním hodnostářům zdálo nepatřičné, že strážce pečetí, který korunním hodnostářem není, zasedá v radě před nimi, a to dokonce i tehdy, je-li přítomen kancléř.[43] Pan d'Épernon promluvil za ně ke králi v přítomnosti řečeného strážce pečetí, a protože je poněkud prudký, napadl ho; strážce pečetí mu odpověděl zpupněji, než měl. Tři dny nato je král (který toho dne užil lék) dal oba zavolat do své komnaty, kde nás bylo málo, a přikázal jim, aby zůstali přáteli; a když pan d'Épernon zase trochu zvýšil hlas, král, který seděl, proti němu povstal a zle se na něho obořil. Když pak řekl, že musí na stranu, všichni vyšli dveřmi kabinetu, jen pan d'Épernon odešel dveřmi komnaty docela sám; já ho chtěl doprovodit, přes všechnu tu rozmíšku, kterou měl se strážcem pečetí i s králem. Trochu se zarazil, když se viděl zavřen v předpokoji, a pojal jakési podezření, že ho chtějí zatknout; neboť všechny dveře byly zamčeny.

41. Nicolas de Neufville, pán de Villeroy (1543–1617), státní sekretář čtyř králů, kterého Luynes po Conciniho pádu povolal zpět do rady; zemřel v Rouenu několik dní před královým odjezdem, jak si autor poznamenal na okraj rukopisu. Zámek Madrid, postavený Františkem I., stál v Bouloňském lese u Paříže. Chantérac: dopsaná věta „Pario m'arma en Orqas“ je špatně čitelná a těžko srozumitelná; snad italský krejčí jménem Pario zhotovil Bassompierrovi pro dvorské slavnosti kostým Orka, obludy, která v Ariostově *Zuřivém Rolandovi* chtěla pozřít Angeliku.

42. Abbé Rucellai (autor píše „Roucelay“), Florenťan, syn florentského šlechtice Annibala Rucellaie, který ve Francii zbohatl, opat v Signy; světák a pletichář, přívrženec Conciniho a královny matky a jeden z hlavních strůjců jejího útěku z Blois roku 1619. Chantérac: markýz de Rouillac mu po hádce dal vyplatit holí. (Louis de Goth, markýz de Rouillac, byl synovcem vévody d'Épernon.) K baletu, o němž je řeč vzápětí, Chantérac: *Osvobození Rinaldovo* podle Tassa se tančilo už o masopustní neděli 29. ledna 1617; na tučný čtvrtek 22. února 1618 předváděl velký králův balet *Rolandovo šílenství*. Autor tedy patrně oba balety zaměnil; hrdinu Renauda (Rinalda) navíc píše zkomoleně „Arnaut“.

43. Vévodové a pairové a korunní hodnostáři (konetábl, kancléř, maršálové, admirál, generální plukovník pěchoty a další) měli v radě přednost podle hodnosti. Strážce pečetí vykonával kancléřovu práci, když byl kancléř – jehož nebylo lze sesadit – v nemilosti, sám však korunním hodnostářem nebyl. Guillaume du Vair (1556–1621), někdejší první prezident parlamentu v Provence, proslulý řečník a stoický filozof, dostal pečeti zpět 25. dubna 1617 po Mangotovi; protože se po Conciniho pádu vrátil do rady i starý kancléř Nicolas Brûlart de Sillery (1544–1624), zasedali tam oba.

Napadlo mě podívat se, zda není zamčeno i malé schodiště u dveří králova pokoje; našel jsem je otevřené, zavedl jsem tam pana d'Épernon, jehož lidé čekali v horním sále, a prošli jsme spolu až před Louvre, kde našel svůj kočár, který ho odvezl do jeho domu nebo někam jinam; požádal mě, abych mu poslal zprávu, zda se proti němu něco neusneslo. Mluvil jsem o něm s panem de Luynes a ten mi řekl: „Chce jet do Met; ať tu cestu trochu uspíší a odjede tam, neboť tihle pánové by mohli krále proti němu popudit.“ Viděl jsem dobře, že si přejí, aby od dvora odjel, a šel jsem nazítří za panem d'Épernon a oznámil mu úmysl krále i oblíbence. Požádal mě, abych zjistil, zda bude dobře přijat, přijde-li se s králem rozloučit; přinesl jsem mu na to slovo. Přišel tedy po králově obědě a dostalo se mu velmi vlídné tváře. Požádal o dovolení odjet do Met a král mu je dal; a když mu dal sbohem, odjel král pobývat do Vanves, dokud pan d'Épernon neodjede, což, jak se domníval, učiní den nato. Vzal s sebou do Vanves pana svého bratra, jemuž změnil vychovatele: na místo pana de Brèves, který jím byl, dosadil pana hraběte du Lude.[44]

Když král pobyl dva dny ve Vanves a dověděl se, že celá Paříž přišla navštívit pana d'Épernon a že neodjel, ba že řekl Saint-Géranovi, že má v Paříži ještě na pět šest dní co vyřizovat, rozzlobil se a řekl mi, že se nazítří večer vrátí do Paříže, a najde-li ho tam ještě, že s ním zle naloží. Sám pan de Luynes mi před králem řekl, abych za ním zašel a dal mu vědět, ať v Paříži déle nezůstává, je-li moudrý. Odjel jsem v tu hodinu a přijel k němu na oběd; pověděl jsem mu, v jakém je král rozpoložení, a zaobalil jsem mu to, co nemusel vědět tak syrově. Nakonec, když se mnou dlouho mluvil, mě požádal, abych Jeho Veličenstvo ujistil, že zítra před polednem bude z Paříže pryč, a tak také učinil; král tam přijel večer. Pan d'Épernon však odjel jen do Fontenay a zůstal tam ještě sedm nebo osm dní; nad tím král vzplanul takovým hněvem, že poslal své lehké jezdce, aby se ubytovali v Rozoy. Pan kancléř, který byl přítelem pana d'Épernon, mu po Guronovi

44. Vanves je vesnice jihozápadně od Paříže. „Pan jeho bratr“ je Monsieur, Gaston (1608–1660), tehdy vévoda d'Anjou, později vévoda orleánský. Chantérac: François Savary de Brèves (zemřel 1628), někdejší vyslanec v Cařihradě a v Římě, byl Monsieurovým vychovatelem od roku 1615; v Luynesových očích bylo jeho největší vinou, že ho vybrala královna matka na přímluvu maršála d'Ancre. François de Daillon, hrabě du Lude (1570–1619).

vzkázal, že udělá dobře, když odjede do Met. Guron mu tu zprávu donesl tak horkou, že odjel v tu chvíli a rychlými pochody dorazil do Met.[45]

Krátce nato dali v Paříži lámat kolem bratry Sitiovy a Duranda za to, že napsali nějaké spisy ve prospěch královny matky.[46]

Král, lovecký roh a pletichy abbého Rucellaie

V té době se král, který byl velmi mladý, bavil spoustou drobných kratochvílí přiměřených svému věku:[47] maloval, zpíval, napodoboval vodní stroje ze Saint-Germain pomocí trubiček z brků, vymýšlel všelijaké drobné lovecké vynálezy a bubnoval, což mu šlo výborně. Jednoho dne jsem ho chválil, že je velmi způsobilý ke všemu, do čeho se pustí, a že ačkoli ho bubnovat nikdy nikdo neučil, dělá to lépe než mistři. Řekl mi: „Musím zase začít troubit na lovecký roh, to umím velmi dobře, a chci troubit celý den.“ Odpověděl jsem mu: „Sire, neradím Vašemu Veličenstvu, abyste troubil příliš často; neboť krom toho, že se z toho dělá kýla, škodí to také velice plicím, a slyšel jsem dokonce, že si nebožtík král Karel samým troubením na roh protrhl žílu v plicích, což mu přivodilo smrt.“ – „Mýlíte se,“ odvětil mi, „nezabilo ho troubení na roh, nýbrž to, že se v Monceaux znesvářil s královnou Kateřinou, svou matkou, opustil ji a vrátil se do Meaux; a i tak za to mohlo přemlouvání maršála de Retz, který ho přiměl vrátit se do Monceaux ke královně, jeho matce; neboť kdyby se tam nebyl vrátil,

45. Fontenay v Brie (dnes Fontenay-Trésigny) bylo Épernonovo panství východně od Paříže; městečko Rozoy leží nedaleko, takže ubytování královských lehkých jezdců tam bylo zjevnou hrozbou. Chantérac: do Fontenay přijel vévoda 7. května a do Met, jejichž byl guvernérem a kde měl silnou citadelu, dorazil 20. května. Jean de Rechignevoisin, pán de Guron (zemřel 1635).

46. Chantérac: Florenťané François a André Sitiové, služebníci rodiny Conciniovy, a mladý básník Étienne Durand byli 19. července 1618 mimořádným soudem rady odsouzeni za „knihy a řeči proti cti a autoritě krále“ a za pletichy a týž den popraveni: André Siti byl oběšen, François Siti a Durand lámáni kolem zaživa, jejich těla spálena a popel rozmetán.

47. Ludvíku XIII. bylo tehdy šestnáct let. Chantérac: autor tuto příhodu zapsal dodatečně na list, který si v rukopise nechal prázdný, s datem duben 1618; opisovač ji vsunul doprostřed vyprávění o vévodovi d'Épernon a všechna starší vydání ten nesmysl opakovala. „Vodní stroje“ jsou proslulé umělé jeskyně s vodními automaty a varhanami na terasách zámku v Saint-Germain-en-Laye, dílo florentských inženýrů Francinů.

nebyl by zemřel tak brzy.“[48] A protože jsem mu na to nic neodpovídal, řekl mi Montpouillan,[49] který byl přítomen: „Nemyslel jste, pane, že král tyhle věci ví tak, jak je ví, a ještě mnoho jiných.“ Řekl jsem mu: „Opravdu ne, pane, to jsem si nemyslel.“ Z toho jsem poznal, že mu vnukají velké obavy z královny, jeho matky, a napříště jsem si dal dobrý pozor, abych o ní před ním nemluvil, ani v obyčejném hovoru.

Když královna matka loni odjížděla z Paříže, dostal Rucellai rozkaz odejít také, jako její přívrženec. Brzy nato, když jsem se s panem de Luynes dostal do dobrých vztahů, jsem dosáhl toho, že se vrátil ke dvoru, na mou záruku, že neučiní nic, co by se mohlo králi nelíbit, a nebude se do ničeho plést. Ale protože to byl pletichář, nedokázal se zdržet a jednal s několika velmoži a princi; a když pak své záležitosti u dvora vyřídil a chtěl jednat o jiných na venkově, dal sám proti sobě podat udání – ne pravdivá, nýbrž falešná a smyšlená –, aby ho od dvora vyhnali, což se tehdy (v červenci) stalo. Odebral se do svého opatství Signy, odkud vyjednával pro královnu matku s panem de Bouillon, a potom ve službě řečené královny spojil v dobré shodě pány d'Épernon a de Bouillon.[50]

[V polovině srpna hostil Bassompierre jako kapitán zámku Monceaux sedmnáct dní krále, „tak skvěle, že to lépe nejde“, za deset tisíc tolarů. V září odjel na měsíc do Lotrinska; s královým svolením navštívil v Metách pana d'Épernon, který pak přijel do Nancy, „hlavně aby mě viděl“. Po návratu v listopadu shledal, že Španělkám z královnina doprovodu bylo naří-

48. Karel IX. (vládl 1560–1574), syn Kateřiny Medicejské, zemřel ve třiadvaceti letech, nejspíš na souchotiny. Narážka mladého krále zjevně míří k pověsti, že Karla IX. dala otrávit jeho matka – pověsti, kterou Ludvíku XIII. patrně vštípili, aby se bál vlastní matky, rovněž Medicejské. Monceaux u Meaux byl zámek Kateřiny Medicejské, později Gabrielly d'Estrées a Marie Medicejské; Bassompierre byl jeho kapitánem, tedy správcem. Albert de Gondi, vévoda de Retz (1522–1602), Florenťan, maršál Francie a důvěrník Kateřiny Medicejské.

49. Chantérac: Jean de Caumont, pán de Montpouillan, syn hugenotského velmože de la Force, se nějaký čas těšil králově přízni; později přešel k hugenotům a roku 1622 padl při obléhání Tonneins.

50. Chantérac: opatství Signy v Ardenách leželo nedaleko Sedanu, svrchovaného knížectví vévody de Bouillon, a v dosahu Met, kde seděl vévoda d'Épernon. Toto sbližování připravovalo půdu pro útěk královny matky z Blois, který pak provedl vévoda d'Épernon.

zeno odjet. V zimě hráli u dvora španělští komedianti a déle než měsíc bylo vidět velkou kometu.[51]*]*

1619: Útěk královny matky z Blois a mír z Angoulême

[Rok 1619 začal těžkou nemocí mladé královny. Když jí bylo nejhůř, vrátila se k ní paní konetáblová,[52] *její první dvorní dáma, která před osmi měsíci opustila dvůr, když vrchní správu královnina domu dostala Luynesova žena; královna se začala zotavovat. Pan d'Elbeuf se oženil se slečnou de Vendôme a „král dokonal manželství s královnou, svou ženou“.*[53] *V únoru následovaly po jarmarku balety a svatba „madame Henrietty“, druhé dcery Francie, s princem piemontským.*[54]*]*

Po masopustu odjel král do Saint-Germain a tam dostal zprávu, že královna, jeho matka, uprchla z Blois a že pan d'Épernon, který proti královu zákazu odjel z Met do Saintonge, jí – aniž se tam zdržel – přijel naproti do Montrichardu.[55]

51. Chantérac: španělské dámy a slečny, které přišly s Annou Rakouskou, byly králi už dávno protivné a zdálo se, že ho královně odcizují; o jejich odjezdu rozhodl v říjnu a odjely 30. listopadu 1618. – Kometa se objevila 28. listopadu 1618; současníci v ní později viděli znamení velké války, která toho roku začala v Čechách. Pod jejím tištěným „vyobrazením“ stály podle Chantéraca verše, že nehrozí Francouzům, nýbrž cizincům.

52. Chantérac: Laurence de Clermont (zemřela 1654 ve třiaosmdesáti letech), třetí manželka a vdova konetábla Henriho de Montmorency. Vrchní správkyní královnina domu (surintendante) se stala Luynesova žena Marie de Rohan (1600–1679), dcera vévody de Montbazon – po ovdovění a novém sňatku proslulá vévodkyně de Chevreuse, neúnavná protivnice Richelieuova.

53. Charles II. de Lorraine, vévoda d'Elbeuf (zemřel 1657), z vedlejší větve Guisů, si vzal Catherine-Henriette, legitimovanou dceru Jindřicha IV. a Gabrielly d'Estrées. – Ludvík XIII. a Anna Rakouská byli oddáni roku 1615 jako čtrnáctiletí a žili vedle sebe jako cizí; „dovršení“ manželství klade Chantérac na pátek 25. ledna 1619. Podle deníku krále lékaře Héroarda dovedl krále do královniny ložnice Luynes.

54. Autor se mýlí ve jménech: druhá dcera Jindřicha IV. se jmenovala Christine (1606–1663); Henrietta-Marie byla nejmladší a roku 1625 se provdala za Karla I. Anglického. Viktor Amadeus (1587–1637), princ piemontský, syn vévody savojského Karla Emanuela I., nastoupil po otci roku 1630. Chantérac: svatební smlouva je z 11. ledna, sňatek byl slaven 10. února 1619; o masopustním úterý 12. února se v Louvru tančil velký králův balet o Tankredovi v začarovaném lese, v němž Bassompierre vystoupil jako jeden ze čtyř lučištníků.

55. V noci z 21. na 22. února 1619 sestoupila královna matka po žebříku z okna zámku v Blois, kde žila skoro dva roky pod dohledem, a v kočáře ujela do Montrichardu, kde ji přijal vévoda d'Épernon se svými šlechtici, a dále do Loches; 1. března byla v jeho Angoulême. Útěk s Épernonem sjednal abbé Rucellai. Saintonge a Angoumois patřily k Épernonovým guvernérstvím. Chantérac: král dostal zprávu 23. února na lovu a nazítří jel do Paříže.

Král se vrátil do Paříže téhož dne, kdy tu zprávu dostal, a nazítří zasedl k radě, aby se uvážilo, co má dělat. Bylo usouzeno, že k ní pošle otce Bérulla s arcibiskupem ze Sens,[56] aby ji vyzvali k návratu, a zároveň postaví silné vojsko, které půjde zničit pana d'Épernon; král prokázal panu de Créquy[57] a mně tu čest, že nás v něm jmenoval polními maršály (březen). Pan ze Sens poslal zakrátko otce Bérulla zpět s jakýmisi návrhy na narovnání, a proto tam byl navíc vyslán pan kardinál de La Rochefoucauld s plnou mocí vyjednávat.

Duben. Král zatím v dubnu vyrazil k řece Loiře, kam táhlo jeho vojsko. Když jsme však dorazili do Amboise, vzkázal pan kardinál de La Rochefoucauld králi, že s královnou, jeho matkou, jednal a ujednal, že mír byl uzavřen a odpřisáhnut a že se hned také pálily slavnostní ohně a zpívalo Te Deum. Shledalo se, že si řečený pan kardinál trochu příliš pospíšil a že měl dát králi napřed vědět; nicméně dohoda byla dodržena. Královna se podle ní vzdala guvernérství Normandie a dostala guvernérství Anjou se zámkem v Angers, s Chinonem a s Ponts-de-Cé.[58]

Smíření v Tours a řád svatého Ducha

[Král postoupil do Tours a dvůr tam zůstal od června do srpna; princ piemontský odtud navštívil královnu matku. „Trávili jsme tam čas velmi příjemně“,[59] s výlety do Le Lude, La Flèche a Durtalu a s jízdami poštou do

56. Pierre de Bérulle (1575–1629), zakladatel francouzské kongregace oratoriánů, později kardinál. Jean Davy du Perron, arcibiskup ze Sens, byl bratr slavného kardinála du Perron; Chantérac podotýká, že jiné prameny o něm mlčí a že prvním vyjednavačem byl hrabě de Béthune. François de La Rochefoucauld (1558–1645), kardinál a biskup ze Senlis, zasedal v králově radě. Důležitou úlohu při jednání měl i biskup luçonský, kterého dvůr povolal z vyhnanství v Avignonu a poslal ke královně matce; Bassompierre ho tu nejmenuje.

57. Charles de Créquy (zemřel 1638), zeť maršála de Lesdiguières, mistr tábora pluku francouzských gard a Bassompierrův bratranec, později maršál Francie. O hodnosti polního maršála (maréchal de camp), mnohem nižší než maršál Francie, viz výše.

58. Chantérac opravuje: smlouva z Angoulême byla uzavřena 30. dubna 1619, král o ní věděl 2. května a z Paříže vyjel teprve 7. května; z Amboise oznámil mír 24. května. Anjou s pevnými místy na Loiře a jejím přechodem u Ponts-de-Cé dalo královně matce silnou základnu; právě u Ponts-de-Cé bylo její vojsko v srpnu 1620 rozprášeno.

59. Chantérac cituje paměti Arnaulda d'Andilly, který v Tours bydlel vedle Bassompierra: ten držel otevřený stůl, „vždy plný největších pánů dvora“, u něhož se nevědělo, co je ceremonie – každý si sedl, kam přišel, přicházelo a odcházelo se bez pozdravu a „nikdy se nemluvilo o jídle“. Le Lude v Maine patřilo hraběti du Lude, Durtal v Anjou panu de Schomberg.

Paříže. Když po smrti plukovníka Gallatiho chtěli ministři bez Bassompierra rozdat uprázdněná místa, přijel za jediný den z Paříže a dostal od krále „všechno, co jsem chtěl“, k tomu opatství Honnecourt pro Paula de Fiesque. Pan de Praslin a po něm pan de Saint-Géran se stali maršály Francie.[60]*]*

Září. Konečně přijela královna matka do Couzières,[61] kam za ní přijel pan de Luynes a přivedl s sebou všechny přední osoby dvora; pozdravili jsme královnu po něm.

[Nazítří vjela královna matka do Tours, uvítána mladou královnou a králem. Pobyli spolu deset či dvanáct dní; pak královna matka odjela přes Chinon do Angers a král do Amboise, kde se rozloučil s princem a princeznou piemontskými; do Turína je doprovodil pan velkopřevor.[62] *Dvůr táhl přes Blois, Vendôme a Chartres do Compiègne; tehdy zemřel hrabě du Lude a vychovatelem Monsieura se stal plukovník d'Ornano. Pan de Luynes přivezl z Vincennes do Chantilly ke králi pana prince s chotí;*[63] *jeli s ním do Compiègne a odtud na pouť k Notre-Dame de Liesse. Dvůr strávil čtrnáct dní v Monceaux, opět na Bassompierrovy útraty, a v listopadu v Lésigny, někdejším Conciniho zámku; pan de Luynes složil v Paříži přísahu vévody a paira.]*

Dvůr potom přijel do Saint-Germain, kde se konala kapitula řádu svatého Ducha, a posledního dne roku jsme byli obvyklým způsobem pasováni na

60. Kaspar Gallati z Glarusu, plukovník pluku švýcarských gard zřízeného roku 1616, zemřel podle Chantéraca 2. července 1619 v osmdesáti letech; obsazování míst u Švýcarů příslušelo generálnímu plukovníkovi. Honnecourt bylo benediktinské opatství v diecézi Cambrai; Paul de Fiesque se roku 1645 stal biskupem v Toulu. K maršálům Chantérac: podle otce Anselma byl Saint-Géran jmenován už 24. srpna a Praslin 24. října 1619.

61. Chantérac: Couzières u Tours byl dům vévody de Montbazon, Luynesova tchána; královna matka tam nocovala 4. září, 5. vjela do Tours a 19. září se s králem rozloučila. Smíření bylo chladné a nevydrželo ani rok.

62. Alexandre, rytíř de Vendôme (1598–1629), legitimovaný syn Jindřicha IV. a mladší bratr vévody de Vendôme, velkopřevor maltézského řádu ve Francii; zemřel ve vězení ve Vincennes.

63. Princ de Condé vyšel z vězení 20. října 1619 po více než třech letech; Luynes v něm hledal spojence proti královně matce. Notre-Dame de Liesse u Laonu bylo slavné mariánské poutní místo.

rytíře u augustiniánů. Počet byl naplněn. Toho dne došlo k jakési rozmíšce mezi pány de Nemours a de Guise, která byla rychle urovnána.[64]

Toho dne jsem nabídl své služby paní hraběnce de Rochefort.[65]

64. Řád svatého Ducha, založený Jindřichem III. roku 1578, byl nejvyšší francouzský řád; počet rytířů byl stanoven na sto. Obřad se konal v kostele pařížského kláštera augustiniánů. Chantérac: při povýšení 31. prosince 1619 bylo přijato pět prelátů a devětapadesát světských rytířů, mezi nimi všichni tři Luynesové; Bassompierre je v seznamu čtyřiadvacátý. Henri de Savoie, vévoda de Nemours (zemřel 1632), pocházel z mladší větve savojského rodu usazené ve Francii.

65. „Nabídnout služby“ dámě znamenalo prohlásit se za jejího ctitele. Chantérac: Anne de Rohan, princezna de Guémené, se roku 1617 provdala za svého bratrance Louise de Rohan, hraběte de Rochefort, pozdějšího vévodu de Montbazon.

XIV. Vzpoura královny matky: sbírání vojska v Champagni a pochod ke králi (leden–červenec 1620)

[Kapitola zahrnuje prvních sedm měsíců roku 1620. Po bezstarostné zimě u dvora se proti všemocnému královu oblíbenci Luynesovi zvedá nová vzpoura velmožů, kteří se jeden po druhém uchylují ke královně matce do Angers. Bassompierre koncem června oznámí králi chystaný útěk hraběte de Soissons a radí se s Luynesem, co s ním; pak odjíždí jako polní maršál do Champagne, za tři týdny tam doplní a sebere královo vojsko, odežene kardinála de Guise od bran Vitry, odmítne úplatek vévody de Bouillon, cestou vezme Dreux a 31. července dorazí ke králi do Le Mans.]

1620: Zima u dvora a shromáždění v Loudunu

[Leden až březen. Rok začal obřadem Řádu[1] a zádušní slavností za zemřelé rytíře; v únoru přišel saintgermainský jarmark[2] a po něm masopust se „spoustou baletů a společností“ – u La Rochefoucaulda, u Chanvallona, kde hráli „velmi krásnou komedii“ lidé, kteří nebyli herci z povolání, a u Feydeaua, kde se d'Andelot rozzlobil na pána domu „a pan de Montmorency a já jsme měli jakousi malou rozmíšku, ale všechno se rychle urovna-

1. Řád Svatého Ducha, nejvyšší rytířský řád francouzské koruny, založený roku 1578 Jindřichem III.; počet rytířů byl omezen na sto. Chantérac: při povýšení 31. prosince 1619 v pařížském klášteře augustiniánů bylo přijato pět prelátů a devětapadesát světských rytířů, mezi nimi Bassompierre (čtyřiadvacátý v pořadí) a všichni tři bratři Luynesové.
2. Saintgermainský jarmark se konal koncem zimy u opatství Saint-Germain-des-Prés a byl hlavním místem zábav, her a nákupů dvorské společnosti. Chantérac: masopustní úterý připadlo toho roku na 3. března.

lo“[3]. Pan de Cadenet byl jmenován maršálem Francie, aby se mohl oženit se slečnou de Péquigny[4]. Půst a jaro uběhly v zábavách v Tuileriích, kde se galáni scházeli s dámami, a ve společnostech, které na vybídnutí mladé královny pořádaly princezny. Uprostřed půstu však, když byl král ve Fontainebleau, pan de Mayenne „odjel od dvora, aniž se rozloučil“[5].]

[Duben. Král se musel vypořádat se shromážděním hugenotů v Loudunu[6], které prohlásilo, že se nerozejde, dokud nedostane odpověď na své stížnosti; „sílilo zjevnými rozbroji, které vidělo ve státě“, a velmoži je podněcovali, aby vytrvalo. Nepořídil s ním ani pan de Lesdiguières[7]. Rozešlo se až na slib, který mu královým jménem dali pan princ, Lesdiguières a pan de Luy-

3. François, hrabě (od roku 1622 vévoda) de La Rochefoucauld (1588–1650), otec autora *Maxim*. Chanvallon je podle Chantéracových poznámek k I. svazku Jacques de Harlay, pán de Champvallon (zemřel 1630), starý dvořan a někdejší milenec královny Markéty; d'Andelot je tamtéž ztotožněn s Charlesem de Coligny, markýzem d'Andelot (zemřel 1632), mladším synem admirála Colignyho; Feydeau je snad Guillaume Feydeau, válečný pokladník pro Île-de-France, nebo jiný člen této bohaté pařížské rodiny finančníků. Henri II., vévoda de Montmorency (1595–1632), syn starého konetábla, admirál Francie a guvernér Languedoku, byl roku 1632 za vzpouru proti Richelieuovi popraven v Toulouse. Chantérac: tato druhá Bassompierrova rozmíška s ním je snad ta, o níž vypráví Tallemant des Réaux v *Historkách*.

4. Honoré d'Albert, pán de Cadenet (1581–1649), prostřední ze tří bratří Luynesů. Chantérac: Claire-Charlotte d'Ailly, hraběnka de Chaulnes, paní de Péquigny (Picquigny) a dědička titulu vidama z Amiens, si ho vzala pod podmínkou, že jejich děti ponesou jméno a erb rodu d'Ailly; v lednu 1621 král povýšil hrabství Chaulnes na vévodství a pairii. Cadenet je odtud u Bassompierra „maršál de Chaulnes“ a jeho žena „paní vidamka“.

5. Henri de Lorraine, vévoda de Mayenne (1578–1621), syn vůdce katolické ligy; Bassompierre mu říká „pan du Maine“. Padl v září 1621 před Montaubanem. Chantérac: odjel 29. března do Guyenne, jejíž správu nedávno dostal výměnou za Île-de-France. Velmoži, podráždění všemocí vévody de Luynes, navázali styky s královnou matkou; ta si stěžovala, že se neplní podmínky jejího smíru s králem, že prohlášení vydané při propuštění prince de Condé z vězení odsuzuje její vládu a že do Řádu byli přijati všichni její nepřátelé a nikdo z přátel, které doporučila. Po Mayennovi odpadla většina princů a řada pánů; tak začala druhá „válka matky se synem“.

6. Generální shromáždění francouzských reformovaných zasedalo v Loudunu (v Poitou) od září 1619. Podle Nantského ediktu (1598) se hugenoti směli scházet jen s královým povolením, sepsat stížnosti (cahiers) a navrhnout šest osob, z nichž král vybral dva „generální zástupce“ při dvoře; pak se shromáždění mělo rozejít. Edikt jim také na čas svěřil „záruční místa“ (places de sûreté), pevnosti s vlastními posádkami, jejichž držbu král po letech prodlužoval. Chantérac: shromáždění se rozešlo 13. dubna 1620. Když pak hugenoti usoudili, že sliby splněny nebyly, a král na podzim 1620 vojensky obsadil Béarn, sešli se v prosinci bez povolení v La Rochelle; z toho vzešla válka roku 1621.

7. François de Bonne (1543–1626), vévoda de Lesdiguières a maršál Francie, pán Dauphiné a nejmocnější z hugenotských velmožů, králi však věrný; roku 1622 přestoupil ke katolictví a stal se konetáblem.

nes[8]: do šesti měsíců král prodlouží o tři roky držbu záručních míst, usadí v parlamentě dva rady jejich vyznání a v Lectoure nahradí pana de Fontrailles, čerstvého katolíka, někým od Náboženství; jinak se smějí sejít znovu i bez králova svolení a ti z Béarnu podat námitky proti navrácení statků tamním duchovním[9].]

Král zatím o Velikonocích[10] postoupil až do Orléansu; když se však řečené shromáždění rozešlo, vrátil se do Paříže. A Jeho Veličenstvo nařídilo (v květnu), abych jel jako polní maršál[11] velet vojsku, které mělo v posádkách v Champagni, a držel je v pohotovosti, aby vytáhlo na první rozkaz, který od Něho dostanu.

Než jsem se tam vypravil, dostal král různé zprávy o piklech, které se proti němu strojily, a o tom, že se na závdavek najímá vojsko; potom odjel pan de Vendôme z Anetu a vydal se do Angers za královnou[12]. Král k ní poslal

8. „Pan princ“ (Monsieur le Prince) je Jindřich II. Bourbonský, princ de Condé (1588–1646), první princ královské krve; od září 1616 byl vězněn v Bastile a ve Vincennes, v říjnu 1619 ho Luynes propustil a získal v něm spojence proti královně matce. Charles d'Albert, vévoda de Luynes (1578–1621), původně králův sokolník, byl po zavraždění maršála d'Ancre (1617) všemocným oblíbencem Ludvíka XIII.; roku 1619 vévoda a pair, v dubnu 1621 konetábl, zemřel v prosinci téhož roku na tažení proti hugenotům.

9. Lectoure, pevnost v Gaskoňsku (dnešní departement Gers), bylo jedním z hugenotských záručních míst. Chantérac: Benjamin d'Astarac, baron de Fontrailles, senešal armagnacký a guvernér v Lectoure, zemřel roku 1623. Béarn, pyrenejské dědictví Jindřicha IV., bylo od dob Jany d'Albret kalvínské a církevní statky tam byly zabaveny; nařízení královské rady z roku 1617 je katolickému duchovenstvu vracelo, Béarnští se však vzpírali. V říjnu 1620 Ludvík XIII. vtáhl do Pau a Béarn připojil ke koruně.

10. Chantérac: Velikonoce připadly na 19. dubna; král odjel z Fontainebleau do Orléansu už 9. dubna, 15. se vrátil a 21. byl v Paříži. Cestou do Orléansu se chtěl také přiblížit královně matce, ale bez úspěchu.

11. Polní maršál (maréchal de camp) byla generálská hodnost odpovídající zhruba generálmajorovi: řídil rozložení, pochod a šikování vojska. Je mnohem nižší než maršál Francie, jímž se Bassompierre stal až roku 1622. Vojsko v Champagni tvořily pluky rozložené po posádkách na východní hranici království.

12. César, vévoda de Vendôme (1594–1665), legitimovaný syn Jindřicha IV. a Gabrielly d'Estrées, nevlastní bratr Ludvíka XIII. a guvernér Bretaně. Zámek Anet u Dreux, kdysi sídlo Diany z Poitiers, patřil podle Chantéraca spíš jeho tchyni, vévodkyni de Mercœur. „Královna“ je tu královna matka Marie Medicejská: po útěku z Blois (únor 1619) a smlouvě z Angoulême dostala správu Anjou a od podzimu 1619 sídlila v Angers, kde byl jejím hlavním rádcem biskup luçonský, pozdější kardinál Richelieu.

Blainvilla[13], ale ten z ní nedostal nic než nejistá a dvojsmyslná slova, která královo podezření ještě zvětšila. Nato jedné noci odjel z Paříže pan de Nemours[14] a uchýlil se do Angers, takže král už nesměl váhat a musil se mocně ozbrojit, aby tomu čelil. Poručil mi odjet a já jsem v pondělí 29. června přišel rozloučit se s Jeho Veličenstvem, abych po obědě vyrazil.

Útěk pana hraběte: porada u pana de Luynes

Když jsem však ráno za tím účelem vcházel do Louvru, jakási žena mi lístkem dala zprávu, že pan hrabě a paní hraběnka[15] jsou rozhodnuti příští noci odjet a že s nimi jedou pan velkopřevor a hrabě de Saint-Aignan[16]. Krátce nato jsem potkal rytíře d'Espinay[17], který mi totéž potvrdil. Vystoupil jsem do královy komnaty a řekl jemu i panu de Luynes o dvojí zprávě, kterou jsem právě dostal. Zavedli mě ke královně[18], která se oblékala, aby se mnou mohli mluvit déle, protože tam v tu hodinu nikdo nevcházel. Král měl toho dne jet na noc do Madridu[19]; navrhl, že zůstane, pošle pro pana hraběte a dá ho zatknout. Pan de Luynes a já jsme mu řekli, že na nejisté zprávy, které předkládám tak, jak jsem je právě dostal, se nám nezdá vhodné zatýkat takovou osobu bez pádnějších důkazů a že věc stojí za to, aby

13. Chantérac: Jean de Varigniez, pán de Blainville, první komoří krále, později vyslanec v Anglii a rytíř královských řádů; zemřel roku 1628.
14. Henri de Savoie, vévoda de Nemours (1572–1632), z vedlejší větve savojského rodu usazené ve Francii.
15. „Pan hrabě“ (Monsieur le Comte) je Louis de Bourbon, hrabě de Soissons (1604–1641), princ královské krve, tehdy šestnáctiletý; „paní hraběnka“ je jeho matka Anne de Montafié, vdova po hraběti Charlesovi (zemřel 1612). Chantérac: v této první vzpouře se mladý hrabě řídil matčiným vlivem. Padl roku 1641 u La Marfée jako vůdce povstání proti Richelieuovi.
16. Velkopřevor Francie (v maltézském řádu) byl Alexandre de Vendôme (1598–1629), mladší bratr vévody de Vendôme, rovněž legitimovaný syn Jindřicha IV.; zemřel ve vězení ve Vincennes. Honorat de Beauvilliers, hrabě de Saint-Aignan (1579–1622), byl mistrem tábora lehké jízdy, tedy velitelem veškeré královské lehké jízdy, a měl v ní i vlastní kompanii, zvanou „mistrovská“ (la mestre de camp). Že přeběhl jako důstojník ve službě, mělo ho po porážce u Ponts-de-Cé málem stát hlavu (viz následující kapitolu).
17. Chantérac: týž, koho Bassompierre jinde nazývá „komtur“ – Charles d'Espinay, komtur maltézského řádu, mladší bratr pana de Saint-Luc, autorova švagra; padl roku 1622 v boji s Turky. Jak je vidět z dalšího, sám odjížděl s velkopřevorem, a přece příteli na druhé straně vše pověděl.
18. Mladá královna Anna Rakouská (1601–1666), dcera španělského krále Filipa III., od roku 1615 manželka Ludvíka XIII.
19. Zámek Madrid v Boulogneském lese západně od Paříže, postavený Františkem I.; dnes už nestojí.

byla zvážena a probrána, než se rozhodne. Pan de Luynes mu nadto poradil, aby cestu do Madridu nepřerušoval, aby nevyplašil zvěř; on sám že zůstane v Paříži; mne že si pro ten den v Paříži zdrží; král že by mohl poslat zpět svou lehkou jízdu s rozkazem učinit, co jí on řekne, a ať se na něho spolehne. Král s tím souhlasil a odjel.

Pan de Luynes mě chtěl vzít s sebou na oběd k maršálu de Chaulnes; protože jsem však byl pozván na oběd k Descuresovi s pány de Nevers a de Praslin[20], řekl jsem mu, že přijdu, až doobědvá; a tak jsem učinil. Zavedl mě do svého domu (který si dával stavět) v téže ulici Saint-Thomas[21] spolu s panem de Schomberg, který byl rok předtím v Tours jmenován superintendantem financí místo pana prezidenta Jeannina, a generální kontrolu dostal pan de Castille, jeho zeť[22]. Zavřel se v jedné komnatě s námi a s panem de Chaulnes a kromě nás tam byli jen Modène a Contades[23]. Tam se dlouho probíralo, co dělat. Zároveň přišel pan de Brantes[24] a řekl mu, že mu král posílá lehkou jízdu. Nakonec mi řekl: „Pane, když jste dal králi tak důležitou zprávu, co se podle vás v té věci dá a má dělat? Povězte mi své mínění, nebo i několik mínění, abychom si z nich mohli vybrat to, které bude králi k užitku.“ Řekl jsem mu:

„Pane, odpovím vám i tentokrát stejně, jako jsem už odpověděl při několika podobných příležitostech: nemám královy záležitosti v rukou ani o nich nejsem zpraven, a nejsem tedy s to dát jen tak do větru dobrou radu ve

20. Descures: Pierre Fougeu, pán d'Escures, nejvyšší ubytovatel královských vojsk (maréchal général des logis), kterýžto úřad byl podle Chantéraca v jeho rodině dlouho dědičný. Charles de Gonzague, vévoda de Nevers (1580–1637), byl guvernérem Champagne, kam Bassompierre odjížděl; roku 1627 zdědil vévodství mantovské. Charles de Choiseul, markýz de Praslin (1563–1626), od roku 1619 maršál Francie, byl královým místodržícím v Champagni.

21. Ulice Saint-Thomas-du-Louvre vedla mezi Louvrem a Tuileriemi (dnes už neexistuje). Chantérac: Luynes tam právě toho roku koupil palác de la Vieuville, později zvaný palác d'Épernon.

22. Henri de Schomberg, hrabě de Nanteuil (1575–1632), syn německého plukovníka ve francouzských službách, superintendant financí v letech 1619–1623 a od roku 1625 maršál Francie. Prezident Pierre Jeannin, starý ministr Jindřicha IV., tehdy osmdesátiletý, zůstal členem rady; Pierre de Castille byl podle Chantéraca jeho zeť.

23. Chantérac: François Raymond de Mourmoiron, baron de Modène, Luynesův příbuzný, jehož oblíbenec užíval k různým posláním; André de Contades (narozen 1572), podguvernér krále bratra, prý kdysi – jak tvrdí Tallemant des Réaux – mladého Luynese uvedl ke dvoru.

24. Léon d'Albert, pán de Brantes (zemřel 1630), nejmladší z bratří Luynesů, sňatkem vévoda de Luxembourg-Piney. Chantérac: byl kapitánem-poručíkem lehké jízdy královy gardy (chevau-légers de la garde), jízdní kompanie o dvou stech mužích, jejímž kapitánem byl sám král.

věci, v níž nevidím světlo ani dno. Povím vám nicméně všechna mínění, která se podle mého dají v té věci zastávat; vy si z nich dokážete vybrat to nejlepší a ostatní zavrhnout.“

„Myslím, že v této záležitosti je třeba mluvit po kupecku a říci, že je to ‚ber, nebo nech být‘; a nechat ho být lze dvojím způsobem: jednak nechat ho odjet a nic mu neudělat ani neříci; jednak mu rovněž dovolit odjet, ale dát mu předtím vědět, že se o jeho záměru velmi dobře ví, králi že je však lhostejné, provede-li jej, nebo ne. Má-li se brát, pak ať mu král vzkáže, aby za ním přijel do Madridu, a tam mu řekne, že je zpraven o jeho úmyslu jet za královnou matkou, a proto že se chce ujistit jeho osobou a podržet si ho u sebe; nebo dát obklíčit jeho dům, zatknout ho a dopravit na takové bezpečné místo, jaké se králi zlíbí; nebo ho zadržet i s matkou a velkopřevorem, až budou vycházet z domu, nebo až přijdou k městské bráně, anebo ve Villepreux[25], až přijedou na schůzku, která je jim tam určena.“

„Teď je na vás, pane, abyste rozhodl o dvojím: za prvé, zda je vhodnější ho vzít, nebo nechat jet; za druhé, usoudíte-li, že je třeba ho vzít, abyste si vybral jeden ze způsobů, které jsem vám navrhl, a provedl jej rychle a bezpečně.“

Nato byl pan de Luynes ještě nejistější než předtím a já jsem žasl, jak málo pomoci a opory mu poskytují ostatní přítomní páni, kteří se ukazovali stejně nerozhodní jako on. Vtom paní vidamka vzkázala panu de Chaulnes, že k ní přišla paní hraběnka, a prosila ho, aby tam přišel. Pan de Luynes ho tam hned poslal a nařídil mu, aby dával dobrý pozor na její chování, zda by z něho nemohl vyčíst její záměr. My jsme zatím zůstali a čekali na zprávy od něho; nedaly na sebe dlouho čekat a vzkázal nám jimi, že podle její tváře a řečí se stále víc utvrzuje v mínění o jejím blízkém útěku. Tu pan de Luynes, ještě bezradnější než dřív, začal na ni lát a k ničemu se nerozhodl, a stejně tak ti, kdo byli při tom, čemuž jsem se velmi divil. Konečně jsem mu řekl: „Pane, trávíte rozhodováním čas, který byste měl věnovat provedení. Připozdívá se; král má starost, že o vás nemá zprávy: k něčemu se rozhodněte.“ Řekl mi: „Vám se to mluví; kdybyste držel pánev za rukojeť jako já, měl byste stejnou starost jako já.“

25. Villepreux, ves se zámkem západně od Paříže, podle Chantéraca tři míle od Versailles.

Viděl jsem tedy, že je mu třeba přidat nové rádce; proto jsem mu řekl: „Pane, když máte takovou obavu, svěřte tu věc ministrům a učiňte je účastnými toho, co provedete. Stejně vás budou hanět, ať to dopadne jakkoli, uděláte-li to bez nich.“ Zavděčil jsem se mu, že jsem mu otevřel tato dvířka; ihned je dal svolat k panu kancléři. Pan de Schomberg řekl, že pan kardinál de Retz[26] je nemocen a nebude moci přijít; řekl jsem tedy: „Pane, chcete-li, zajdu si s ním o tom promluvit a přinesu vám jeho mínění k panu kancléři. Udělám ještě víc: zastavím se cestou u pana velkopřevora, abych se s ním rozloučil, a podívám se, jak se tváří.“

Velmi to schválil. Šel jsem tedy k panu velkopřevorovi a zastihl ho s hrabětem de Saint-Aignan a s rytířem d'Espinay. Rozloučil jsem se s nimi, a když jsem řečeného rytíře objímal, řekl jsem mu: „Já na jednu stranu a vy na druhou, není-liž pravda? Nezměnilo se nic?“ Řekl mi: „Vše je připraveno k odjezdu v jedenáct hodin večer.“ Odtamtud jsem šel ke kardinálovi; mluvil jsem s ním jménem pana de Luynes, ale shledal jsem ho stejně nerozhodným jako jeho a dobře jsem viděl, že si nechce naložit na ramena odvážnou radu, která by mu potom mohla být vyčítána.

Vrátil jsem se k panu kancléři a shledal, že pan prezident Jeannin pádnými důvody přesvědčil ostatní, aby je nechali jet a nic jim neříkali ani jim v jejich záměru nebránili; pravil, že pan hrabě a paní hraběnka přinášejí straně královny jen dým a okázalost a žádnou výhodu ani prospěch; a protože smýšlejí s královou službou zle, je žádoucí, aby z Paříže odešli, neboť dokud by v ní byli, král by se z ní skoro nemohl vzdálit; že si všichni ti princové budou navzájem škodit, že potom bude možno získat zpět, koho se zachce, a že to bude jako s ovcemi: jakmile jedna přeskočí, poženou se ostatní houfem za ní. Tak bylo rozhodnuto a lehká jízda poslána zpět.

Pan de Luynes mě požádal, abych dohlédl na jejich odjezd a hned mu o něm dal vědět, aby to mohl vzkázat králi. Požádal jsem ho o jednoho z jeho lidí a dal mi jistého Destoise; a jak mi řečený rytíř řekl, odjeli krátce po jedenácté a dostali se k bráně Saint-Jacques, odkud jsem Destoise poslal zpět k panu de Luynes a vzkázal mu, že u něho budu nazítří ráno, až se

26. Kancléřem Francie byl Nicolas Brûlart de Sillery (1544–1624). Chantérac: Henri de Gondi (1572–1622), biskup pařížský, od roku 1618 kardinál de Retz, byl tehdy hlavou královské rady; byl to strýc pozdějšího kardinála de Retz, autora slavných *Pamětí*.

otevře Louvre. Toho rána odjel za králem do Madridu a přivezl ho zpět do Paříže, kde jsem se s ním večer rozloučil, abych jel za jeho vojskem do Champagne; vyrazil jsem ve středu prvního července a přenocoval v Château-Thierry.

Champagne: prořídlé pluky a tolar za vojáka

[V Château-Thierry nocoval i Sardini[27], který jel pobídnout pana de Bouillon[28], aby se už prohlásil. Výstraha, že Bassompierra chce cestou zajmout a odvézt do Sedanu Loppes, poručík velkopřevorovy lehké jízdy, se ukázala lichou: Loppes mu naopak dal doprovod třiceti jezdců do Vitry[29], kam dorazili 3. července. Tam si Bassompierre prohlédl pluk Champagne[30] a vyzkoumal smýšlení důstojníků; podezřelí mu byli jen kapitán Plaisance, jehož syn pomáhal odzbrojit lid v Metách[31], podplukovník Pigeolet, který byl právě v lázních, a plukovní major la Faye. Přes Sainte-Menehould dojel 6. července do Verdunu. Tam ležely pluky Vaubecourtův[32], dosti úplný, a Picardie, která neměla ani třetinu mužů: část odlákal pluk Marcoussanův,

27. Chantérac: Sardini, původem z Luccy, byl oddán královně matce a patrně spřízněn s vévodou de Bouillon. Château-Thierry leží na Marně, na cestě z Paříže do Champagne.

28. Henri de La Tour d'Auvergne, vévoda de Bouillon (1555–1623), maršál Francie a svrchovaný pán knížectví Sedan na Máse, vůdce hugenotské šlechty a účastník všech spiknutí své doby. Tentokrát zůstal v Sedanu a otevřeně se neprohlásil.

29. Vitry-le-François na Marně, Châlons (dnes Châlons-en-Champagne), Sainte-Menehould v Argonách a Verdun, biskupské město pod francouzskou vládou od roku 1552, tvořily řetěz posádek na hranici s Lotrinskem a se sedanským knížectvím.

30. Pluky Picardie, Champagne, Navarre a Piémont byly vedle gard nejstaršími stálými pluky francouzské pěchoty („staré pluky“, les vieux corps); sloužit v nich bylo ctí a jejich důstojníci byli zvlášť vázáni králi.

31. Chantérac: rok předtím, za podniku vévody d'Épernon, se obyvatelé Met spikli, že vydají město králi; markýz de la Valette, který tam velel za otce, se o tom dověděl a odzbrojil je. Jean-Louis de Nogaret, vévoda d'Épernon (1554–1642), generální plukovník francouzské pěchoty a guvernér Met, pomohl roku 1619 královně matce k útěku z Blois a stál při ní i teď; jeho druhý syn Bernard, markýz de la Valette (1592–1661), držel Mety a lákal tam důstojníky i vojáky z královských pluků.

32. Jean de Nettancourt, hrabě de Vaubecourt (zemřel 1642), pán hrabství Beaulieu v Argonách, velitel pluku nesoucího jeho jméno.

jenž krátce předtím odtáhl do Německa[33]*, část odešla s panem de la Valette do Met. Po ruce byl i ubytovatel vojska des Fourneaux*[34]*, který na tomto tažení „sloužil velmi dobře“.]*

V úterý 7., když jsem obědval s panem de Vaubecourt a několika dalšími, přijel ke mně králův kurýr se zprávou, že král odjel z Paříže a spěchá do Rouenu zachránit město, které se pan de Longueville[35], jenž se přidal ke straně královny, snaží pobouřit. Jeho Veličenstvo mi vzkazovalo, abych jeho vojsko spěšně shromáždil v Sainte-Menehould a odtamtud je vedl přímo do Montereau[36], kde – a ještě dřív – o něm dostanu zprávy; že má svrchovaně naspěch, aby mělo vojsko, které mu vedu, brzy u sebe; a abych pluk Vaubecourtův nechal v Champagni na místech, kde to uznám za nejpotřebnější.

V téže chvíli přijel pan de Fresnel[37], guvernér v Clermontu, a byl jsem tomu velmi rád, neboť jsem si byl jist, že mi pomůže radou i vojáky k doplnění mých oddílů, tolik prořídlých; hodinu co hodinu mi ze všech stran docházely zprávy, jak většina důstojníků opouští královu službu, odchází do Met a odvádí s sebou vojáky. Byl jsem ve velkých nesnázích; přesto jsem se hned po obědě zavřel s Vaubecourtem, Fresnelem a des Fourneaux a chtěl jsem zjistit, jaké síly mohu králi přivést, v jakém čase je k němu mohu dopravit a kterou cestou se dám, a také jaký pořádek po sobě v provincii zanechám. Tito páni, kteří znali tuto hranici dokonaleji než já, mi řekli, že z ní nedostanu ani dva tisíce mužů, nechám-li tu pluk Vaubecour-

33. Chantérac: správně asi Marcossey, lotrinský pán; Unie katolických knížat (Katolická liga) tehdy v Lotrinsku a okolí hojně verbovala pro císaře. V Německu právě začala třicetiletá válka; francouzská vláda byla ještě neutrální, i když spíš nakloněná rakouskému domu, a nad nábory zavírala oči. Téhož roku, 8. listopadu 1620, porazilo spojené císařské a ligistické vojsko české stavy na Bílé hoře; zda se bojů v Čechách účastnily i oddíly verbované v Lotrinsku, nelze s jistotou říci.

34. Chantérac: Hélie Fougeu, pán des Fourneaux, bratr Descuresův. Ubytovatel vojska (maréchal des logis de l'armée) určoval pochodové trasy, ležení a kvartýry, plnil tedy úkoly pozdějšího štábu.

35. Henri II. d'Orléans, vévoda de Longueville (1595–1663), guvernér Normandie, kterou podle Chantéraca dostal od Luynese výměnou za Pikardii. Chantérac: král vyjel z Paříže právě toho 7. července; o tažení rozhodla rada 4. července. Místo aby čekal v Paříži, šel král na vzbouřence dřív, než se stačili spojit.

36. Montereau-Fault-Yonne, město na soutoku Yonny se Seinou asi osmdesát kilometrů jihovýchodně od Paříže.

37. Chantérac: Jean-Philippe de Fresnel, bailli a guvernér v Clermontu (Clermont-en-Argonne, mezi Sainte-Menehould a Verdunem) a zároveň kapitán gardy vévody lotrinského, jemuž Clermont tehdy patřil; zemřel roku 1635.

tův, a že nejsilnější kompanie nemají ani pětadvacet mužů; mají však plné a zásobené zbrojnice, a kdyby jen měly lidi, mají je čím ozbrojit. Požádal jsem tedy pana de Vaubecourt, aby pluku Picardie vypomohl čtyřmi sty vojáky, což mohl učinit bez nesnází, protože z panství Beaulieu jich mohl dostat náhradou, kolik chtěl; slíbil mi to, dám-li mu tolar na vojáka, aby naverboval jiné; a já, potěšen tím dobrým začátkem, jsem mu hned dal čtyři sta tolarů. Pan de Fresnel mi nato řekl, že by mi jich mohl dodat skoro stejně tolik z clermontského panství, a dal jsem mu dalších čtyři sta tolarů. Zároveň jsem poslal pro zástupce města a požádal je, aby mi v této nouzi sehnali co nejvíc vojáků, po tolaru za muže: dodali mi jich asi sto dvacet, a tak jsem pluk Picardie naplnil v okamžení.

[Stejně opatřil muže pluku Champagne: bailli v Baru, jeho přítel Couvonges[38]*, jich za poslané peníze dodal na tři sta, další se našli ve Vitry a v Saint-Dizier, tři sta jich přivedlo šest seržantů z údolí Aillant a pro nováčky se poslalo i do Troyes, Châlons, Remeše a Sensu. „Tak jsme za pochodu nepozorovaně rozmnožili naši pěchotu natolik, že jsem králi u La Flèche*[39] *předvedl na osm tisíc pěších v šiku“; jízda byla úplná, devět set dobrých koní. Vojsko však leželo v posádkách po celé hranici od Mouzonu na Máse po Chaumont v Bassigny a v Sainte-Menehould, jak nařizoval král, by se nesešlo dřív než za dvanáct až patnáct dní. Bassompierre proto nad mapou určil za společné shromaždiště až Montereau a poslal tam oddíly třemi cestami: severní posádky přes Remeš, Sézanne a Provins, ty od Vitry a Saint-Dizier přes Fère-Champenoise a posádky z Bassigny přes Troyes a Nogent.]*

Když jsem rozhodl o cestách, rozhodl jsem o denních pochodech a určil jsem je delší než obvykle, po devíti a deseti mílích na den. Proto jsem nařídil, že každý pluk, až ujde pět mil, najde poblíž nějaké řeky nebo potoka vůz vína a vůz chleba k občerstvení vojáků a k odpočinku od devíti hodin ráno, kdy tam mohli dorazit, vyjdou-li ve tři nebo ve čtyři; smí tam zůstat

38. Chantérac: Antoine de Stainville, pán de Couvonges, bailli v Baru (Bar-le-Duc, hlavní město vévodství Bar, které patřilo vévodovi lotrinskému), kapitán lehké jízdy vévody lotrinského a jeho první komoří.

39. La Flèche na řece Loir, na pomezí Maine a Anjou. Chantérac: tam se Bassompierre s oddíly sebranými v Champagni a Burgundsku spojil s králem, který po podrobení Normandie táhl na Angers.

do tří hodin odpoledne a vyhnout se pochodu za největšího horka; odtamtud pak půjde do sedmi nebo osmi hodin; a ve vsi, kam dorazí, najdou už poražený dobytek na maso, z něhož jsem polovinu platil já a polovinu ves. Tím způsobem vojáci, vidouce, že jsou skoro vydržováni zadarmo, a uvažujíce, jak pečuji o to, aby jim nic nechybělo, pochodovali dlouhými pochody bez reptání až do Montereau.

[O tyto zastávky se staraly dvě desítky lidí, které mu dali Vaubecourt, Fresnel a Verdunští, a plukovní profousové se svými pochopy[40]. Bassompierre měl dále královo pověření u Jeho Výsosti lotrinské[41] a užil ho, aby zarazil nábory, které se pro pana de la Valette konaly otevřeně ve vévodových zemích. Poslal k němu pana de Cominges[42] s listem královým i svým: neutralita, která lotrinským poddaným dovoluje sloužit kterémukoli panovníkovi, platí jen pro válku mezi králi francouzským a španělským, nikoli pro službu u vzbouřených poddaných jedné z korun; a budou-li se vazalové odvolávat na výsady „staré rytířské šlechty“ a vévoda na to, že je trestat nemůže, postará se král sám a pošle do Lotrinska „sil dostatečných k jejich potrestání“. Zbytek úterka a středu 8. července strávil rozesíláním rozkazů a tras a zařizováním „těch jakýchsi etap, které jsem dal pěchotě připravit na vlastní útraty“. Dne 9. července odjel z Verdunu, když předtím propustil několik podezřelých uvězněných před jeho příjezdem; v Clermontu mu pan de Fresnel předal tři sta čtyřicet mužů naverbovaných pro pluk Picardie a v pátek 10. byl přes Sainte-Menehould zase ve Vitry. Tam na něho čekali jeho bratr, hrabě de Brionne[43] a další lotrinští šlechtici, kteří ho chtěli cestou vidět.]

40. Profous (prévôt) byl plukovní soudní a policejní úředník; Chantérac: provázeli ho a pomáhali mu „lučištníci“ (archers), jeho ozbrojení pochopové.

41. Jindřich II., vévoda lotrinský (1563–1624), jehož poddaným se Bassompierre narodil. „Stará rytířská šlechta“ (l'ancienne chevalerie) byly staré lotrinské rody s rozsáhlými výsadami, mimo jiné s právem sloužit cizím pánům.

42. Chantérac: Cominges byl kapitánem pluku Champagne; N. de Cassagnet, pán de Baulac, o němž je řeč níže, byl jeho poručíkem.

43. Autorův mladší bratr Georges-African de Bassompierre, pán de Removille, podle Chantéraca od roku 1617 nejvyšší podkoní Lotrinska a od roku 1618 guvernér a bailli Vogéz. Henri de Lorraine, hrabě de Brionne (1601–1666), mladší syn vévody d'Elbeuf, přezdívaný Cadet la Perle, se později jako hrabě d'Harcourt proslavil jako vojevůdce (vyproštění Casale a dobytí Turína roku 1640).

Kardinál de Guise před branou Vitry

Sobotu 11. jsem strávil různými depešemi a zvláště tím, že jsem odesílal zpět kurýra, který mi téhož dne přijel od krále. Král mi po něm vzkazoval, abych obsadil všechna místa těch, kdo odešli ke královně nebo k panu d'Épernon, a sliboval mi, že ať uzavře jakoukoli mírovou smlouvu, nikdy znovu nedosadí ty, kdo ho při této příležitosti opustili, a že potvrdí ty, které ustanovím já. Měl jsem věru čím nadělat si oddaných lidí a rozdat spoustu míst, neboť jich bylo k obsazení skoro osmdesát: kapitánů, poručíků, praporčíků, majorů, pobočníků nebo profousů; ale skromnost mi zabránila tuto milost od krále přijmout. Vzkázal jsem mu, že dosadím ty, které se králi zlíbí mi poslat; že někteří poručíci zasluhují místa svých nepřítomných kapitánů a někteří praporčíci místa poručíků; poslal jsem mu zároveň jejich seznam se svým míněním a požádal jen o jednu kompanii pro pana de Lambert, kterou mi povolil.

Kolem páté hodiny večer jsem dostal kurýra od pana de Guise, který mi dával zprávu, že pan kardinál, jeho bratr[44], opustil královu službu a jede do Champagne zamíchat tam kartami; prosil mě, abych tomu čelil, hlavně v Saint-Dizier. Poslal jsem kurýra hned dál do Saint-Dizier a dal tutéž zprávu panu de Besme, který mě tři hodiny předtím navštívil. Uvědomil jsem také pana Courtoise, korneta kompanie lehké jízdy pana de Guise, která byla posádkou v Saint-Dizier; pak jsem kolem šesté zašel s tou šlechtou k paní de Frenicourt, která tehdy byla ve Vitry.

Sotva jsem tam vešel, přijel poštou pan de Villedonné[45], kapitán pluku Piémont, a řekl, že se mnou potřebuje mluvit mezi čtyřma očima. Zavedl jsem ho do blízké zahrady a tu mi řekl, že se mi pan kardinál de Guise poroučí a prosí mě, abych mu dal večeři; že opustil královu službu a jede do této provincie pracovat pro věc královny matky, jak mi sám za chvíli poví, a že po dlouhé cestě, kterou urazil, na něho budu musit s večeří čekat trochu déle do noci. Velmi jsem užasl, když jsem slyšel toho muže mluvit tak otevřeně

44. Charles de Lorraine, vévoda de Guise (1571–1640), hlava rodu, guvernér Provence a Bassompierrův přítel; zůstal při králi a jel právě do své provincie. Jeho bratr Louis de Lorraine (1575–1621), arcibiskup remešský a od roku 1615 kardinál de Guise, prelát bez kněžského svěcení a s mravy vojáka, měl jako arcibiskup v Champagni velký vliv; zemřel v červnu 1621 v Saintes.
45. Chantérac: François de la Grange, pán de Villedonné, synovec maršála de Montigny.

o takové věci, a to k člověku, který zastupoval osobu krále a velel jeho vojsku; užasl jsem i nad tím, že se nám pan kardinál jde vrhnout do rukou, aby se dal zajmout, jak mi velela povinnost ke králově službě. Neměl jsem však od krále žádný příkaz to udělat; byl to muž, jemuž i celému jeho domu jsem byl velice oddán; měl jsem na mysli jeho hodnost prince a kardinála a to, že mohu chybit stejně, zajmu-li ho, jako nezajmu-li. Nakonec mi Bůh vnukl, abych Villedonnému odpověděl takto: „Pane, myslím, že si ze mne tropíte žerty, když mi říkáte, že sem jede pan kardinál; vím totiž najisto, že je v Normandii, kterou mu král svěřil do správy[46]. Je příliš rozvážný, než aby opustil jeho službu, a kdyby ho Bůh opustil natolik, že by to udělal, je stále ještě příliš rozvážný, než aby se šel vrhnout do města poslušného králi, kde leží posádkou silný pluk a kde jsem já a z králova pověření velím jeho vojsku, a dal se tu zajmout. Proto vám říkám, že tomu, co mi povídáte, nevěřím a že jste mi tu novinu chtěl dát, abyste mě poplašil; beru ji však tak, jak mi ji dáváte.“ Tím mu bylo řečeno dost, kdyby tomu byl uměl rozumět; on se však naopak jal přísahat, že mi říká čistou pravdu a že kardinál bude za tři hodiny u mne; on že ho předjel, protože má lepšího koně, abych s večeří počkal. Řekl jsem mu, že tomu nevěřím a že by tu našel špatnou večeři, kdyby přijel, a že je příliš rozvážný, aby to udělal; že však mám za to, že je v Normandii a že je stejně dobrým služebníkem krále, jako je on sám, Villedonné, pomlouvač. Řekl jsem mu ještě: „Víte dobře, že mluvíte s člověkem, který by, kdyby věřil tomu, co říkáte, byl povinen poslat vás do vězení, kde by vám šlo o krk, když jste kapitánem ve starých plucích?“ Tu se jal přísahat ještě víc než předtím, že mi říká pravdu a že ho za dvě hodiny uvidím. Nato jsem mu řekl: „Pane de Villedonné, nevěřím, že je to tak; kdyby tomu však náhodou tak bylo, uděláte dobře, vy i on, když se neocitnete tam, kde mám moc já: neboť bych vás oba dal na místo, odkud bych za vás mohl ručit.“ Když viděl, že se zlobím, odešel, a já jsem myslel, že jel zpravit pana kardinála de Guise o mé odpovědi; on však naopak jel do Saint-Dizier zpracovávat Besma a kompanii lehké jízdy pana de Guise, kteří se naštěstí, byvše mými přáteli předem varováni, dovedli před ním mít na pozoru.

46. Chantérac: vévoda de Longueville byl ze správy Normandie suspendován.

Když jsem vyšel od paní de Frenicourt a šel s celou tou velkou společností k večeři, přijel podplukovník pluku Champagne Pigeolet a přišel mě pozdravit; když jsem mu řekl, ať jde se mnou povečeřet, omluvil se, že je nemocen, na což mě kapitáni řečeného pluku upozornili a řekli mi, že je ze strany pana d'Épernon.

Po večeři jsem se uchýlil psát králi a ke dvoru, když mi jeden z měšťanů přišel říci, že pan kardinál de Guise bude v tu chvíli v mém bytě, aby tu povečeřel, že mi to vzkazuje a že jeden z konšelů[47] šel pro klíče, aby mu otevřel bránu. Věc se měla tak, že předešlého večera, když jsem přijel, mi městští přinesli klíče do mého bytu, a protože jsem tu měl zůstat jen den nebo dva, řekl jsem jim, ať si je nechají, že jsou v dobrých rukou, a dal jsem jim je vrátit. Tu jsem poznal, jakou chybu jsem udělal; ihned jsem sebral šlechtice, které jsem měl po ruce, deset Švýcarů[48] a stráž, která stála před mým bytem; poslal jsem jistého Baulaka, poručíka Comingesova, aby postavil svou kompanii do zbraně a rychle s ní pochodoval na náměstí, a sám jsem tam běžel, odhodlán zuřivě udeřit na všechno, co tam najdu shromážděno, neboť jsem myslel, že jsem zrazen; nenašel jsem však nikoho.

Tu jsem si vzpomněl na podplukovníka; šel jsem kolem jeho bytu a myslím, že kdybych ho byl našel na nohou, byl bych s ním zle naložil: našel jsem ho však v posteli, a dokonce bez svíčky v pokoji, což mi dalo dobrou naději. Viděl dobře, že jsem rozrušen a že jsem k němu vešel z nedůvěry; řekl mi: „Pane, vaše podezření, že jsem velice oddán panu d'Épernon, je pravdivé; ale má věrnost je neporušená: jsem služebník krále, narodil jsem se jako jeho poddaný; jsem vázán přísahou a nikdy ji neporuším; jsem poctivý muž, spolehněte se na mne.“ Tu jsem ho objal a řekl mu, že bych mu na jeho slovo svěřil vlastní život; pak jsem mu řekl, ať zůstane na náměstí s kompanií Comingesovou a pošle rozkaz, aby se ostatní držely pohotově, každá ve své čtvrti; nedůvěřoval jsem totiž obyvatelům, z nichž část jsou hugenoti a oddáni panu de Bouillon a ostatní katolíci a ligisté na život a na

47. Konšel (échevin) byl člen městské rady; klíče od bran náležely podle zvyku městu, velitel posádky je však mohl převzít.
48. Bassompierre byl od roku 1614 generálním plukovníkem Švýcarů ve francouzské službě a měl kolem sebe švýcarskou stráž.

smrt[49]. Potom jsem spěchal k bráně a cestou potkal konšela s klíči, který šel otevřít panu kardinálovi. Zadržel jsem ho a zeptal se, na čí rozkaz jde otevřít bránu. On, zaražen, mě prosil o odpuštění a já mu řekl, že ho dám do hodiny pověsit. Dal jsem ho vést za sebou svými Švýcary, a když jsem došel k bráně, shledal jsem, že ji se svou kompanií hlídá Plaisance, jediný z pluku, koho jsem měl v podezření, a že na hradbách je množství obyvatel, kteří říkají panu kardinálovi de Guise, stojícímu na mostě, že konšel tu bude v tu chvíli, aby mu otevřel. Nejprve jsem dal ty obyvatele rozehnat; a rozhněván na Plaisance pro stav, v jakém jsem našel jeho stráž, pro obyvatele, které po rozestavení stráže trpěl na hradbách, a pro to, že mi neposlal vzkázat, že pan kardinál de Guise je u brány, a že by ho byl nechal vejít a bránu otevřít, kdybych nebyl přišel, pohrozil jsem mu, že mu to nedaruji; omlouval se dost chabě. Vojáky stráže, která stála před mým bytem, jsem poslal na hradby a po panu des Estans jsem dal vyřídit, aby se ti na mostě vzdálili, jinak že se po nich bude střílet. Pan kardinál tehdy řekl: „Prosím vás, dejte vyřídit panu de Bassompierre, že u brány je kardinál de Guise.“ Stál jsem za des Estansem, který mu na můj rozkaz odpověděl: „Pan de Bassompierre už leží; s ním se nemluví: ukliďte se odtud, a honem.“ Nedal si to říkat dvakrát a odtáhl.

[Plaisancovu kompanii, v níž zbylo jen patnáct mužů, protože ostatní odvedl jeho syn panu de la Valette do Met, „posílil“ Bassompierre u brány dvaceti vojáky pod služebně starším kapitánem du Pont, aby Plaisancovi vzal nad branou moc. Šlechtici, kteří ho přijeli navštívit, se k němu zatím jeden po druhém připojili, takže měl za sebou přes šedesát mužů; na náměstí a v celém městě shledal, že Pigeolet zavedl výborný pořádek – „však to také byl statečný a zkušený kapitán a velmi poctivý muž“.]

Konšela jsem odvedl do svého bytu; myslel, že ho nazítří ráno, v neděli 12., dám pověsit, ale na prosbu, kterou mi za něho přednesli městští, jsem jim ho vrátil, když jsem jim nejprve udělil důtku.

[Téhož dne vypravil pluk Champagne na cestu do Montereau; sám zůstal ještě den ve Vitry, aby dokončil depeše a rozpisy a „užil společnosti té šlechty“, která za ním přijela.]

49. Hugenotská obec ve Vitry vzhlížela k vévodovi de Bouillon v Sedanu; „ligisté“ jsou někdejší stoupenci katolické ligy, v Champagni tradičně oddaní Guisům – tedy i kardinálovi.

Nabídka pana de Bouillon

Odjel jsem odtamtud nazítří, v pondělí 13., a přenocoval v Poivre[50], kde mě navštívil hugenotský šlechtic jménem Despence. Povečeřel se mnou a po večeři, když jsem ho zavedl do zahrady šlechtice, u něhož jsem bydlel, se mě zeptal, může-li se mnou mluvit bezpečně. Řekl jsem mu, že ano a ať mluví otevřeně. Řekl mi, že odjel ze Sedanu den poté, co jsem já vyjel ze Sainte-Menehould, a že ho posílá pan de Bouillon, aby se mnou promluvil; ten prý se dověděl, jaká opatření jsem učinil, aby vojsko pochodovalo s krajním spěchem, a jak pečuji o to, abych je posílil muži, což velice schvaloval a chválil a mluvil o mně mnoho dobrého; velmi se však diví, proč vyvíjím všechnu tu horlivost a jaká zášť mě vede proti královně matce, čím tak velkým jsem zavázán pánům de Luynes, a že teď přece nejde o útok na krále nebo na stát, nýbrž o to, zda král i stát bude řídit ta, která království tak dobře spravovala za královy nezletilosti, nebo tři darebáci[51], kteří se zmocnili autority i královy osoby. Chválí prý mé rozhodnutí držet se vždy kmene stromu a jít nikoli s nejlepší a nejspravedlivější stranou, nýbrž s tou, kde je osoba krále a kde je pečeť a vosk; ale pouštět se do toho s takovou prudkostí, překračovat královy rozkazy, jen abych si ještě víc pospíšil, vynakládat své jmění tak marnotratně, jak to dělám, pro lidi nevděčné ke královně, své první dobroditelkyni, a potom i k svým přátelům, a spěchem, který mi nikdo neporučil ani nenařídil, ničit stranu královny, ženy nebožtíka krále, jenž mě tolik miloval, abych si pak dal šlapat po hlavě od těch tří hub vyrostlých za jedinou noc[52], které mnou potom pohrdnou a zničí mě, protože jim mé zásluhy a má zdatnost budou podezřelé – v tom že nevidí žádný smysl ani rozum. A kdybych chtěl svůj příjezd ke králi s vojskem, které vedu, zdržet o tři týdny, což mohu učinit i podle rozkazů, které od krále mám; kdybych se chtěl spokojit s tím, že přivedu, co najdu z oddílů pohromadě, a nezdržoval se tím, že je všude na své útraty verbuji, abych je

50. Chantérac: Poivre (dnes Poivres), ves v dnešním departementu Aube, na cestě z Vitry do Fère-Champenoise.

51. Luynes a jeho dva bratři, Cadenet (maršál de Chaulnes) a Brantes, chudí šlechtici z jihu, kteří během tří let získali vévodství, maršálskou hůl a nejbohatší nevěsty království. „Kmen stromu“ a „pečeť a vosk“ (níže): držet se toho, kdo má u sebe krále a s ním zákonnou moc vydávat listiny.

52. V originále „trois potirons venus en une nuit“; potiron tehdy znamenalo především velkou houbu (význam „dýně“ převládl až později). Přirovnání náhlých povýšenců k houbám vyrostlým přes noc bylo oblíbené.

posílil; a konečně kdybych nedával najevo ten přemrštěný zápal a zášť k protivné straně – nežádá se prý po mně, abych jí sloužil nebo učinil cokoli proti své cti a povinnosti –, zaručí se mi pan de Bouillon za sto tisíc tolarů[53], které mi dají vyplatit, kde budu chtít, aniž se o tom kdy doví kdokoli jiný než my tři; a že má příkaz mi to slíbit a zavázat se k tomu jeho jménem.

Odpověděl jsem mu, že se mám na pozoru, abych jeho slovu věřil, když si vyžádal bezpečí k upřímné řeči a promluvil ke mně jako svůdce; že nemyslím, že by mě pan de Bouillon znal tak málo, aby věřil, že mě jmění nebo jakákoli výhoda může přimět, abych se zpronevěřil své povinnosti a cti; že k té mimořádné péči a spěchu mě nevede zášť, nýbrž horlivost a touha dobře sloužit svému králi; že po Jeho Veličenstvu jsem vášnivěji oddán královně než komukoli na světě, ale kde jde o královu službu, královnu neznám; že bych chtěl umět běžet a letět, abych byl co nejdřív tam, kam mě jeho služba volá, a ať se mé jmění třeba rozplyne, jen když budou jeho záležitosti v dobrém stavu; že kdyby svou řeč nepředešel ujištěním, že se mnou smí mluvit, byl bych ho dal zatknout a poslat do Châlons, ale slovo, které jsem mu dal, mi v tom brání. S tím jsem ho opustil a nazítří před odjezdem jsem ho už neviděl; odjížděl jsem ostatně za svítání, protože mi pan de Guise poslal kurýra s prosbou, abych se s ním nazítří, v úterý 14., sešel v Châlons, kudy projížděl, že mi má říci několik věcí.

Přes Montereau do Paříže

[V Châlons Bassompierre s vévodou de Guise poobědval a dostal od něho králův list s rozkazem, aby vévodu doprovodila do Moulins jeho kompanie lehké jízdy i kompanie jeho bratra prince de Joinville[54]. Dověděl se od něho – a vzápětí i od králova kurýra –, že Rouen byl královým rychlým příjezdem zachráněn[55] a pan de Longueville ustoupil do Dieppe; kurýr přinesl také rozkaz rozpustit kompanie lehké jízdy pana de Nemours a mistra tábora této jízdy, hraběte de Saint-Aignan. Tu druhou Bassompierre rozpustil

53. Sto tisíc tolarů čili tři sta tisíc liber, obrovská částka i na poměry velmožů.
54. Claude de Lorraine (1578–1657), nejmladší bratr vévody de Guise, od roku 1611 vévoda de Chevreuse; Bassompierre mu dál říká princ de Joinville. Moulins v Bourbonnais leželo na vévodově cestě do Provence.
55. Chantérac: Longueville opustil Rouen 7. července, král tam vjel 10. července.

15. července po noclehu ve Fère-Champenoise; přes Villenauxe a Provins dorazil 16. do Montereau a zůstal tam do neděle 19., aby přijal všechny oddíly, převedl je přes řeku a zařadil nováčky, kteří k němu přicházeli ze všech stran. V pondělí 20. poslal vojsko do Milly a okolí s tím, že nazítří bude ležet v Étampes, a sám spěchal do Paříže, kam ho volaly královna a pan kancléř a kde chtěl zadat dodávky proviantu na další cestu. Večer předtím mu totiž král oznámil svůj úspěch: po Rouenu se mu vzdalo město Caen[56] *a jedná se s jistým Prudentem, kterého na tamní zámek dosadil pan velkopřevor. Král mu zároveň dal plnou moc povýšit na místa vzbouřených kapitánů starých pluků poručíky, které toho uzná hodnými, a obsadit i místa nižší, potvrdil kompanii pro Lamberta a slíbil přednostně další pro někoho z jeho lidí; vojsko má co nejrychleji přivést k němu, on sám, zdolá-li zámek v Caen, potáhne k Alençonu. „Nevěděl ještě, že jsem mu tak blízko, a nemyslel, že jeho vojsko, jemuž jsem velel, bude v Montereau dřív než za čtrnáct dní.“]*

Přijel jsem tedy za královnou do Paříže; našel jsem ji mezi princeznami a přijala mě velmi vlídně; řekla mi, že neví, má-li mě pozdravit jako vojevůdce, nebo jako kurýra, tak nesmírně jsem si pospíšil. Ihned poslala pro pana kancléře a pány z rady, aby zasedla, a ti sotva mohli uvěřit, že vojsko bude nazítří v Étampes a že je tak úplné, jak jsem je ujišťoval.

Rozhodli jsme o zadání proviantu a o tom, že dodavatelům budou nazítří vydány peníze a smlouva; a ještě týž večer poslali péci chleby do Étampes a na další místa při mé cestě.

Rada si přála, abych šel oblehnout Dreux[57]; když jsem jim však namítl, že král má jen své gardy a Švýcary a pět nebo šest set koní; že nepřátelé jsou silnější než on, a kdyby na něho udeřili, přivedli by ho do úzkých; že s tímto vojskem počítá, aby je spojil s tím, které má, a šel hledat a porazit své nepřátele všude, kde na ně narazí; že budou-li poraženi, neudrží se nejen Dreux, ale ani celý zbytek strany; a ať uváží, zda by nějaké zdržení, k ně-

56. Chantérac: do města Caen král vjel 15. července; Prudent otevřel brány zámku 17. července a král tam vstoupil nazítří.

57. Dreux, město se zámkem asi osmdesát kilometrů západně od Paříže, na cestě do Normandie; patřilo hraběti de Soissons, jemuž je král zastavil, a jeho posádka ohrožovala spojení Paříže s králem.

muž by u mého vojska došlo na rozkaz královny, neuškodilo králi, který na ně netrpělivě čeká – tu se ti páni vzdali. A tehdy jsem jim navrhl, že bych Dreux mohl vzít bez zdržení, když se budu jen tvářit, že je chci dobývat; ať za tím účelem dají připravit pět děl, která pojedou za mnou, a ať rozhlásí, že je jdu vzít útokem, k čemuž jsem se královně zavázal; ať to dokonce dají vědět pánům z města Paříže, kteří právě na útok naléhali; a že se mi to třeba (dá-li Bůh) podaří, a ne-li, budu mít vždy na svou omluvu výslovný rozkaz, o němž budu předstírat, že jsem ho dostal od krále: abych všeho nechal a jel za ním.

[V úterý 21. července dojel Bassompierre do Étampes, kde vojsko leželo po okolních vsích, 22. je nechal projít městem a 23. se ubytoval v Gallardonu u Chartres. Tam ho zastihla králova depeše plná spokojenosti s jeho spěchem, jemuž král ani pan princ „sotva mohli uvěřit“: v důvěře v něj postupuje král k Alençonu, když zámek v Caen získal Prudentovou kapitulací.]

Dostal jsem také depeši od královny, v níž mi dávala zprávu, že královna matka dala v Angers zatknout hraběte de Rochefort[58] a že ho pan de Vendôme chce přivést před zámek v Nantes, aby si vynutil jeho vydání, a hrozí, že mu v případě odmítnutí dá stít hlavu; že jediný prostředek, jak tomu neštěstí zabránit, je zmocnit se paní de Mercœur a dětí pana de Vendôme, které jsou v Anetu[59]; že mi tu věc klade na srdce jako velmi důležitou pro královu službu a že nesmírně potěší paní hraběnku de Rochefort, jejímž jsem byl tak oddaným služebníkem; také pan kancléř mi o tom psal velmi naléhavě. Tehdy jsem už byl rozeslal všechny rozkazy k tomu, abych se nazítří, 24., ubytoval v Nogent-le-Roi, jak jsem i učinil, takže jsem to nemohl zařídit dřív.

58. Chantérac: Louis de Rohan, hrabě de Rochefort (1598–1667), později vévoda de Montbazon, syn Hercula de Rohan, vévody de Montbazon, který byl guvernérem města a zámku Nantes. Jeho sestra byla manželkou vévody de Luynes. Jeho žena Anne de Rohan, princezna de Guémené, jíž Bassompierre na Silvestra 1619 „nabídl své služby“, tedy prohlásil se jejím ctitelem, byla později jednou z nejznámějších krásek dvora.

59. Marie de Luxembourg, vévodkyně de Mercœur (1562–1623), vdova po posledním vůdci ligy v Bretani a tchyně vévody de Vendôme (Bassompierre píše „de Mercure“). Vendômovy děti: Louis, pozdější vévoda de Mercœur, Élisabeth a čtyřletý François, pozdější vévoda de Beaufort, „král tržnic“ z doby frondy.

Dreux, Anet a Vendôme

Když jsem tam dorazil, přišlo mi několik obyvatel Dreux říci, že obyvatelé jsou srdcem při králi, ale zámek je násilím drží, že se neodvažují projevit; téhož dne do něho vešlo s panem de Vismay padesát dobrých mužů k těm, které tam už měl guvernér Escluzelles[60]. Ten Vismay byl poručíkem gardy pana hraběte de Soissons, jemuž zámek a město Dreux patří jako králova zástava; a řečený Vismay prý řekl městským, že by si se mnou přišel promluvit, kdybych mu po trubači poslal glejt, což jsem si vyložil jako dobré znamení a že nejsou příliš odhodláni se držet, i když se tváří statečně. Řekl jsem jim, že budu nazítří za svítání na předměstích Dreux, a nechají-li mě vejít jen s třiceti lidmi, ujišťuji je, že je zbavím zámku, který vezmu útokem, jakmile dorazí má děla, která čekám nazítří; a ať Vismayovi odpovědí, že mu nazítří pošlu glejt, o který stál.

Zároveň jsem poslal rozkaz třem stům jezdců, aby obklíčili Anet, abych, kdyby se můj záměr s Dreux nezdařil, neminul se aspoň s tím anetským.

Pluku Picardie jsem určil, aby se nazítří, v sobotu 25., hodinu před svítáním sešel na předměstí Dreux, kam přijdu i já, a pluku Champagne, aby v touž hodinu obklíčil řečený zámek z pole za městem. Zároveň jsem poslal kompanii karabiníků[61] do domu pana d'Escluzelles, který je blízko Dreux, aby zajala jeho ženu a děti; karabiníci při tom také prohlásili, že mají rozkaz dům vypálit a pokácet stromy a že nevydá-li Escluzelles zámek Dreux, zle se povede jeho ženě a dětem. Když do toho domu přijeli, našli tam Escluzellova strýce, starého šlechtice a velmi počestného muže, který přijel přemluvit synovce, aby se neumíňoval v té špatně opatřené pevnosti před královským vojskem a tak blízko Paříže. Ten starý šlechtic za mnou přijel před svítáním a snažně mě prosil, abych dal s vypálením synovcova domu posečkat, dokud s ním nepromluví; a dovolím-li mu, aby s sebou vzal Escluzellovu ženu, dá mi jednoho svého syna, který tam byl s ním, jako rukojmí, že ji přivede zpět do dvou hodin poté, co vejde do zámku Dreux. Dal jsem se trochu prosit, než jsem mu vyhověl; nakonec jsem to

60. Chantérac: N. de Sabrevois, pán d'Escluzelles, šlechtic z Chartreska (Bassompierre píše „Lescluselles“); Escluzelles leží míli jihovýchodně od Dreux.

61. Karabiníci (carabins), lehcí jezdci ozbrojení karabinou, užívaní k průzkumu, přepadům a podobným úkolům.

udělal na přímluvu několika šlechticů, kteří se mnou táhli – bylo asi hodinu po půlnoci – přímo na Dreux, což ten dobrák viděl, stejně jako pochodující pluky Picardie a Champagne. Poslal jsem jednoho ze svých lidí, aby kapitánovi karabiníků, kterého jsem vypravil do Escluzellova domu, poručil odložit rozkaz, který jsem mu dal, až do nového příkazu a vydat Escluzellovu ženu do rukou jeho strýce a převzít od něho zároveň jeho syna, kterého bude bezpečně střežit.

Před brány Dreux jsem dorazil kolem půl třetí ráno, když se začínalo rozednívat; pluku Picardie jsem dal zastavit a vzal z něho sto mužů, aby vešli na předměstí, a asi s dvaceti jezdci jsem požádal o vpuštění. U městské brány jsem našel asi sto padesát měšťanů, většinou ozbrojených, kteří můj průvod vpustili; a já jsem k nim na tom místě začal mluvit a chválil je, že osvědčili dobrou vůli ke králově službě; že jsem přišel, abych je posílil, osvobodil od těch, kdo drží zámek proti králi, a uvedl je do stavu, po němž, jak vidím z jejich tváří, vroucně touží, takže jim už nechybí nic, než aby zvolali: Ať žije král! Řekl jsem předtím svým lidem, že až řeknu: Ať žije král, mají to zvolat také, a ti měšťané udělali totéž, jak už to lid mívá ve zvyku, že jde za tím, co vidí začato, a nepřemýšlí proč. Když křik utichl, řekl jsem jim, že zvolat Ať žije král ještě není všechno, že je třeba opatřit, aby ti ze zámku, kteří to slyšeli, na ně neudělali výpad, a že je třeba zatarasit přístup; a chtějí-li, dám vejít stu pěších, aby barikádu postavili a hlídali, s čímž souhlasili. Byl už bílý den, když ta kompanie vcházela, a nepřátelé ji mohli dobře vidět; přesto na nás nestříleli: neboť soucit, který měl Escluzelles se svou ženou a majetkem, a nepatrné přípravy, které Vismay v zámku viděl k tomu, aby vydržel obléhání, jim vyrazily zbraně z rukou, takže Vismay dal dát znamení k vyjednávání a požádal mě o bezpečí, aby za mnou mohl přijít; a odevzdal mi pevnost do rukou. Dosadil jsem tam kapitána Saint-Quentina[62] z pluku Picardie a zachoval jsem náležitý ohled k nábytku a zásobám, které patřily panu hraběti.

Jakmile jsem poobědval, vsedl jsem na rychlé koně a spěchal na místo, které jsem určil oněm třem stům jezdců poblíž Anetu. Promluvil jsem s paní de Mercœur a půl hodiny nato nasedla do kočáru s dětmi pana de Ven-

62. Chantérac: kapitán Saint-Quentin zahynul 24. října 1621 před Montaubanem při výbuchu miny, který způsobil pluku Picardie velké ztráty; Bassompierre o tom vypráví dále.

dôme; dal jsem je kompanií lehké jízdy královny odvézt do Paříže do rukou královny.

Když to bylo vykonáno, poslal jsem zbytek jízdy, kterou jsem přivedl, pod vedením pana d'Elbène[63], poručíka lehké jízdy Monsieura, přímo na Vendôme, na zprávu, kterou mi dali páni de Geoffres a des Boullets[64], kapitáni pluku Navarre, kteří tam bydleli: ukážou-li se u Vendôme královy zbraně, město i zámek se poddají králi. Poslal jsem je tam oba zpátky s rozkazem pro des Boulletse, aby sehnal čtyřicet mužů připravených obsadit zámek, což učinil, a věc dopadla tak, jak mi ji navrhli: neboť při pohledu na tu jízdu a na trubače, kteří je přišli vyzvat ke vzdání, se ti, kdo tam byli za pana de Vendôme, v domnění, že za ní jde celé vojsko, dali na útěk.

[Z Anetu se Bassompierre vrátil pozdě večer. V neděli 26. července zůstal v Dreux, zavedl ve městě pořádek a „s lítostí“ rozpustil kompanii lehké jízdy pana de Nemours: našel v ní „tak řádné vojáky a velitele tak dychtivé sloužit“, že se za ni u krále přimlouval, král však o tom nechtěl slyšet. V pondělí 27. nocoval v Brezolles, 28. v Longny a 29. v Le Theil v Perche, kde se den zdržel.]

V pátek 31., poslední den července, jsem se s vojskem ubytoval v Connerré a po obědě jsem odtamtud odjel za králem do Le Mans. Přijal mě s velkou laskavostí a dal mi najevo, že je s mou péčí a spěchem velmi spokojen. Ten večer si mě zdržel v Le Mans. Poslal jsem do Connerré vzkaz des Fourneaux, aby vojsko, které jsem vedl, nazítří ubytoval v Yvré-l'Évêque a okolí, kde se k němu připojím; učinil to a nazítří, v sobotu prvního srpna, jsem přenocoval v řečeném Yvré-l'Évêque[65].

63. Chantérac: Guy d'Elbène, později komoří Monsieura. „Monsieur“ je králův jediný bratr Gaston (1608–1660), tehdy dvanáctiletý vévoda z Anjou, pozdější vévoda orleánský; i on měl svou kompanii lehké jízdy.

64. Chantérac: pan de Geoffres byl od roku 1617 podplukovníkem pluku Navarre a vyznamenal se zejména při obléhání Montpellieru (1622). Vendôme, město se zámkem na řece Loir, bylo hlavním sídlem vévodství Césara de Vendôme.

65. Connerré leží asi pětadvacet kilometrů východně od Le Mans, Yvré-l'Évêque těsně před městem. Král, jemuž se mezitím poddala Normandie, táhl z Alençonu přes Le Mans na Angers; 7. srpna 1620 jeho vojsko rozprášilo oddíly královny matky u Ponts-de-Cé, o čemž je následující kapitola.

XV. Ponts-de-Cé, cesta do Béarnu a roztržka s Luynesem (srpen–prosinec 1620)

[Kapitola zahrnuje srpen až prosinec 1620. Bassompierre přivádí krále k Le Mans vojsko, které sebral v Champagni, a jako jeden ze čtyř polních maršálů vede 7. srpna útok na Ponts-de-Cé, jímž končí vzpoura královny matky. Poté provází Ludvíka XIII. do Guyenne a převede mu vojsko přes Garonnu na cestě do Béarnu; právě tím si však znepřátelí králova oblíbence Luynese, a když se s ním smíří, je na konci roku určen mimořádným vyslancem do Španělska.]

Srpen 1620: Před Angers

[Srpen. Od 2. do 6. srpna táhl Bassompierre s králem z Le Mans přes La Flèche k Angers. V úterý 4. srpna mu u La Flèche předvedl vojsko, které přivedl: přes osm tisíc pěších a šest set koní, „velmi krásné a úplné nad očekávání“. Obě vojska se spojila a král jmenoval pod panem princem jako generálem a maršálem de Praslin jako jeho zástupcem[1] čtyři polní maršály[2]: markýze de Trainel, pana de Nérestang[3], pana de Créquy[4] a

1. Pan princ je Henri II. de Bourbon, princ de Condé (1588–1646), první princ královské krve. Roku 1616 byl jako hlava vzbouřených velmožů zatčen, v říjnu 1619 ho král propustil z Vincennes a od té doby držel s Luynesem proti královně matce. – Charles de Choiseul, markýz de Praslin (1563–1626), starý voják Jindřicha IV., kapitán tělesné stráže a od roku 1619 maršál Francie.
2. *Maréchal de camp* byla generálská hodnost (zhruba generálmajor), mnohem nižší než maršál Francie: polní maršálové rozmísťovali vojsko v táboře a řadili je k bitvě, střídali se ve službě po týdnech a podléhali veliteli armády a jeho zástupci. Maršálem Francie se Bassompierre stal až roku 1622.
3. Chantérac: Philibert, markýz de Nérestang, byl za Jindřicha IV. prvním mistrem tábora pluku svého jména, od roku 1615 polním maršálem, státním radou a velmistrem řádu svatého Lazara. Jako přívrženec maršála d'Ancre se po jeho zavraždění (1617) zřejmě stáhl ode dvora a Luynes ho roku 1618 dopisem zval zpět. – Markýz de Trainel je patrně François Jouvenel des Ursins, příslušník staré úřednické a dvorské rodiny.
4. Charles de Blanchefort, pán de Créquy (asi 1578–1638), mistr tábora pluku francouzských gard, zeť maršála de Lesdiguières a později sám maršál Francie; Bassompierrův přítel, s nímž se oslovovali „bratranče“. Padl počátkem roku 1638 v Lombardii. Protože o něm autor níže mluví v přítomném čase („má pro válku oko převýborné“), soudí Chantérac, že tato část pamětí byla napsána před rokem 1638.

Bassompierra. 5. srpna přivezl pan velký podkoní[5] od královny matky[6] naději na dohodu; král však čekat nechtěl a 6. srpna, po obědě u pana de Schomberg[7] v Durtalu, dojel na zámek Le Verger.]

[V pátek 7. srpna čekal Bassompierre na vojsko na pláni u Trélazé, u angerských břidlicových lomů. Král měl za to, že mu tam vyjednavači přinesou podepsaný mír, a postupoval jen proto, „aby ukázal, že jej uzavřel na dohled od Angers"; ti se však opozdili. Zatím se ukázalo několik gardistů pana hraběte[8]; Bassompierre proti nim vysunul sto mužů pluku Piémont, který právě přivedl pan de Fontenay[9], ale vylákat do léčky se nedali.]

Útok na Ponts-de-Cé

Mezitím přijel pan maršál de Praslin s pány de Créquy a de Nérestang a vojsko se ocitlo na řečené pláni a na pláních sousedních zároveň s králem a panem princem. Ti nám nařídili, spíše pro zábavu než z jiné příčiny, neboť čekali vyjednavače každou chvíli, abychom se s pluky gard, Picardie a

5. Chantérac: jde o Rogera de Saint-Lary, vévodu de Bellegarde (1562–1646), ačkoli nedlouho předtím postoupil úřad velkého podkoního (*grand écuyer*), který zastával tak dlouho, svému bratrovi baronu de Termes; po jeho smrti roku 1621 se ho ujal znovu. Vedle něho vyjednával za krále s královnou matkou mimo jiné otec Bérulle (pozdější kardinál), patrně i prezident Jeannin.

6. Marie Medicejská (1573–1642), vdova po Jindřichu IV. Po pádu svého oblíbence Conciniho (1617) byla vykázána do Blois; v únoru 1619 odtud uprchla k vévodovi d'Épernon a smlouvou z Angoulême dostala správu Anjou. Roku 1620 se k ní v Angers a v provinciích přidali velmoži nespokojení s vládou Luynesovou (hraběnka de Soissons se synem, vévodové de Vendôme, de Longueville, de Mayenne, d'Épernon, de Retz a jiní). Král v červenci bez boje obsadil Normandii a táhl na Angers; zároveň se však stále vyjednávalo.

7. Henri de Schomberg, hrabě de Nanteuil (1575–1632), syn německého plukovníka ve francouzských službách, od roku 1619 superintendant financí, později maršál Francie (1625). Zámek Durtal v Anjou mu patřil po manželce. – Le Verger, kde král nocoval, bylo podle Chantéraca panství Pierra de Rohan, knížete de Guémené, strýce vévodkyně de Luynes.

8. Pan hrabě (*Monsieur le Comte*) je Louis de Bourbon, hrabě de Soissons (1604–1641), šestnáctiletý princ královské krve. Duší vzpoury byla jeho matka, „paní hraběnka", sokyně prince de Condé, který se vrátil do královy přízně.

9. Chantérac: François du Val, markýz de Fontenay-Mareuil (zemř. 1665), později vyslanec v Anglii (1629) a v Římě (1641). Zanechal paměti, které patří k hlavním pramenům pro tato léta. Mistr tábora (*mestre de camp*) byl velitel pluku.

Champagne[10] vydali na místo zvané Sorges, vesničku na dohled od Ponts-de-Cé[11], a svedli tam nějakou šarvátku, abychom pod jejím krytem obhlédli opevnění nepřátel; podle toho, co o něm oznámíme, se na ně mělo nazítří zaútočit, kdyby se mír nějak zdržel. Požádali jsme o dvě děla, abychom těm v Ponts-de-Cé zahráli zastaveníčko, a dostali jsme je. Páni de Trainel a de Nérestang chtěli jít s panem de Créquy a se mnou, kteří jsme tím byli pověřeni, ačkoli jsme ten týden neměli službu[12]. Když jsme se přiblížili k Sorges, sešikovali jsme se, tuším tak, jak to navrhl pan de Créquy, a prošli jsme vsí až na dosti velkou louku lemovanou jeřáby, které nás poněkud kryly před zraky nepřátel. Ti stáli na velké pláni; za sebou měli Ponts-de-Cé i své opevnění, po pravici Loiru, po levici silný živý plot, dvanáct až patnáct kroků tlustý, který nacpali arkebuzíry a mušketýry, a před sebou ty jeřáby a za nimi nás.

Čtyři polní maršálové a s nimi několik šlechticů vyjeli kupředu obhlédnout sestavu nepřátel a místa, kudy jsme měli projít a táhnout; ale sotva jsme se ukázali na pláni, mušketýři z plotu na nás spustili dosti prudkou palbu. De Vennes, kapitán z pluku Navarre, který přijel s námi, byl raněn do paže a zraněno bylo i několik našich koní. Jízda nepřátel stála ve dvou houfech, které se nehýbaly z místa; před sebou měly asi šedesát karabiníků[13], kteří jezdili klikatě sem a tam. Usnesli jsme se, že především vyženeme nepřátele z toho plotu a zároveň potáhneme vpřed; a když jsem se zeptal pana de Créquy, kam mu bude libo postavit gardy (protože ty mají vždycky na vybranou), zvolil pravou stranu; pluk Picardie jsem dal nalevo a pluk Champagne doprostřed. Brzy nato však pan de Créquy obratně rozpoznal, že slabinou pěchoty je pravý bok, že z té strany vede cesta od Angers, že by úto-

10. Gardy (*gardes françaises*), Picardie, Champagne, Navarre a Piémont byly nejstarší stálé pěší pluky koruny, takzvané staré pluky; nově k nim přibyl pluk Normandie. V šiku se přísně dbalo na pořadí: gardy měly přednost před všemi a směly si místo vybrat, po nich přicházela Picardie. Proto jí níže, když si gardy zvolí střed, náleží čestnější pravá strana (Chantérac).

11. Les Ponts-de-Cé, městečko se zámkem asi míli jižně od Angers, kde se Loira dělí mezi ostrovy a přechází se po řadě mostů; kdo je držel, ovládal přechod přes Loiru a spojení Angers s jihem, odkud královna matka čekala posily. Sorges leží podle Chantéraca na pravém břehu říčky Authion, která se u Ponts-de-Cé vlévá do Loiry.

12. Polní maršálové se u armády střídali po týdnech; ten, kdo měl „týden“, řídil pochod, ubytování a šik.

13. Karabiníci (*carabins*) byli lehcí jezdci ozbrojení krátkou ručnicí, užívaní k průzkumu, šarvátkám a krytí těžší jízdy.

čil jen cípem a že středem bude jeho útok mnohem krásnější, a požádal, aby střed dostal gardový pluk; tím náležela pravá strana od něho Picardii a levá Champagni.

Řekl jsem proto panu Zametovi[14], mistru tábora pluku Picardie, aby velel vpravo v bok a pak táhl a postavil se napravo od gard; a myslel jsem, že se neprohřeší proti válečným pravidlům, která chtějí, aby se před tváří nepřítele přesuny dály za bataliony, které už stojí v šiku, a ty kryly toho, kdo je nucen ukazovat bok. On však z domýšlivosti, nepozornosti či nevědomosti, anebo ze všech tří, prošel před bataliony Champagne, takže právě v té chvíli, kdyby na nás byli nepřátelé udeřili, mohli jsme být převráceni. Pan de Créquy, který má pro válku oko převýborné, tu chybu hned uviděl a řekl mi: „Bratranče, jsme ztraceni, jestli na nás nepřátelé udeří: Zamet táhne před Champagní.“ Hnal jsem se tam tryskem, cestou jsem dal vyrazit kupředu dvěma batalionům Champagne, před nimiž ještě neprošel, pluk Picardie jsem zastavil a provedl ho za Champagní; a nepřátelé si toho buď nevšimli, nebo té krásné příležitosti nechtěli využít.

V té době jsme už dobyli plot, který držel pluk markýze de la Flocelière[15], nově příchozí a čerstvě naverbovaný; jeho vojáci vzali do zaječích, jakmile viděli, že se na ně útočí, a běželi přes pláň, dokud nebyli za svou jízdou. Nato naši lidé začali od plotu střílet na jízdu a přiměli ji vyklidit pláň a stáhnout se do opevnění. Městská děla po nás vypálila pět šest salv a nezasáhla jediný náš batalion; dorazila naše dvě děla a odpověděla. Viděli jsme ústup pana de Retz[16] a jeho oddílů, které přecházely po mostech, takže bylo vidět jejich korouhve, a zároveň jsme viděli valy obsazené jinými od-

14. Jean Zamet, baron de Murat a de Billy, syn finančníka Sébastiena Zameta, u něhož v Paříži hrával a večeřel Jindřich IV. Na rozdíl od otce se dal na vojnu, byl mistrem tábora pluku Picardie a polním maršálem; padl roku 1622 při obléhání Montpellieru.

15. Chantérac: Jacques de Maillé, markýz de la Flocelière (zemř. 1641), druhý syn Clauda de Maillé, pána de Brézé.

16. Henri de Gondi, vévoda de Retz (1590–1659), synovec kardinála de Retz. Chantérac: držel s královnou matkou, ale uprostřed boje přeběhl a odvedl na druhý břeh Loiry patnáct set mužů svého pluku a pluku la Jousselinière; ten hanebný čin se přičítal buď osobní nespokojenosti, buď tomu, že věděl o tajném srozumění vůdců obou stran, anebo strachu. Agrippa d'Aubigné se mu vysmál v *Příhodách barona de Fœneste*: „Kdo začal ten útěk od Ponts-de-Cé? – Jeden chrabrý vévoda, který, vida, jak se blíží, pojal bujaré rozhodnutí, zvedl vysoko ruku a zvolal: Kdo mě má rád, za mnou, spas se, kdo můžeš! Řekl to tak pěkně, že ho poslechli navzdory starému mistru tábora jménem Boisguérin a několika hugenotům, kteří se chtěli bít.“

díly. Když jsme viděli, že jízda ustupuje, postoupili jsme na domluvu Nérestangovu; ukázal nám, jaký zmatek je uvnitř, na píkách, které se pletly jedna přes druhou, což bylo snadno vidět. Naše děla však nepostupovala a pan de Créquy mi řekl: „Bratranče, jestli neporučíte švýcarskému kapitánovi, který děla vede, aby přinutil vozky jet kupředu, ti zbabělci to nikdy neudělají.“ Rozjel jsem se tam tryskem; ale když jsem viděl, že naše oddíly na děla nečekají a táhnou stále dál, v tu chvíli jsem se obrátil, a jak jsem míjel pana de Créquy, řekl jsem mu: „To máte věru dobrý důvod, bratranče, přemlouvat mě, abych jel k dělům, zatímco se jde do útoku,“ a jel jsem dál a postavil se do čela pravého batalionu pluku Champagne, který se mi zdál být na nejpěknějším místě k útoku, a sesedl jsem s halapartnou, kterou jsem si vzal od jednoho seržanta. Pan de Nérestang, který byl na koni, mi řekl: „Pane, tohle není místo pro polního maršála; nebudete už moci vést do boje ostatní oddíly, budete-li stát pěšky v čele tohoto.“ Řekl jsem mu, že má pravdu, ale že tyto pluky, plné nových rekrutů, se budou bít dobře, uvidí-li mě v čele, a špatně, zůstanu-li vzadu; a protože jsem je přivedl já, záleží mi na tom, aby si vedly dobře. Tu řekl: „Nezůstanu na koni, když vy jste pěšky,“ a postavil se mi po levici.

Vtom se ztracené houfy[17] gard a Champagne, vedené Maleyssiem a Comingesem[18], přiblížily na sto kroků k valu, my třicet kroků za nimi, a všichni nepřátelští mušketýři, kteří jej hájili, vypálili naráz. Tu jsme dobře usoudili, že tomu vůbec nerozumějí a že jsou ztraceni, a proto jsme spěšně udeřili na val. Naši ztracení našli jen malý odpor a pamatuji se, že na mě Cominges volal shora z valu: „Pamatujte, pane, že jsem tu byl nahoře první!“ My jsme vpadli hned za nimi a nepotkali jsme před sebou nikoho ani jiné nebezpečí než množství ran z mušket, jimiž po nás stříleli z oken předměstí a které několik našich zabily a zranily. Pan de Nérestang a já jsme se octli v místě, které ještě nebylo zakopáno, aby tudy mohly projíždět vozy, takže jsme tam vešli bez námahy a odporu, a náš batalion zčásti tímto otvorem, zčásti přes val. Sotva nás však prošlo sto, vyrazil z jakési prolákli-

17. *Enfants perdus*, „ztracené děti“: vybraní dobrovolníci, kteří šli v čele útoku před hlavním šikem, aby na sebe strhli první palbu; odpovídá německému „ztracenému houfu“ (*verlorener Haufe*).

18. Chantérac: Maleyssie byl poručík Créquyho kompanie, tedy první kompanie francouzských gard. – Cominges, podle Chantéraca tehdy kapitán v pluku Champagne, je nejspíš Charles de Cominges-Guitaut, který pod Bassompierrem sloužil dlouhá léta a padl roku 1630 u Pinerola.

ny uvnitř toho opevnění houf podle mého soudu skoro sta jezdců a hnal se na nás. Pan de Nérestang mi tu řekl: „Tohle nám dá práci," obrátil se k batalionu, který šel za námi, a řekl jim: „Nastavte píky, děti, a držme se pevně; až uvidí, že za něco stojíme, však oni zkrotnou."

K tomu povím podivnou věc: jeden z našich ztracených, který zůstal pozadu – nikdy jsem se potom nemohl dovědět, kdo to byl, a přece jsem ho dal pečlivě hledat –, se s píkou v ruce obrátil proti veliteli, který jel dvacet kroků před ostatními, a bodl jeho koně píkou do prsou; kůň se vzepjal a on mu zasadil druhou ránu do břicha. Jezdec ze strachu, že bude stržen, stočil koně doleva a v tu chvíli se stočila i celá jeho eskadrona a projela pod jedním obloukem mostu, kde skoro nebyla voda. Tu eskadronu vedl do boje hrabě de Saint-Aignan[19] a poznali jsme ho velmi dobře podle zbroje zpola zlacené v pruzích, šedého klobouku a spousty per. Byl na levém křídle řečené eskadrony a mimo řadu. Ale když eskadrona uhnula, strhla ho s sebou a v té tlačenici mu spadl klobouk; chtěl zůstat, aby jej zvedl, a to také udělal; prošli jsme vedle něho cestou k útoku na předměstí, právě když klobouk zvedal kordem. Řekl jsem mu: „Sbohem, Saint-Aignane." Odpověděl mi, shýbnutý, jak byl: „Sbohem, sbohem." Za eskadronou ho zadrželi dva karabiníci, kteří se hnali za vítězstvím, a právě v tu chvíli jel kolem Boyer[20], aby nám něco vyřídil od krále; Saint-Aignan na něj zavolal: „Boyere, vzdávám se tobě," a my jsme mu ho přiřkli, když nám Saint-Aignan řekl, že se mu takto vzdal.

Když ta jízda takto uprchla, šli jsme přímo na předměstí, a jak jsme stoupali úzkou uličkou, která tam vede, stále po nás hojně stříleli z mušket z oken; jedna z těch ran roztříštila panu de Nérestang levé stehno, právě když zvedal pravou nohu, aby vystoupil na první schod. Padl naráz jako pytel, vykřikl a řekl mi: „Je po mně." Chtěl jsem mu pomoci vstát, ale když k němu přiběhl jeho syn, dále jakýsi Lussan z Languedoku[21] a jiní,

19. Honorat de Beauvillier, hrabě de Saint-Aignan (1579–1622). Byl generálním mistrem tábora lehké jízdy, tedy vysokým královským důstojníkem; proto se s ním níže chce naložit jako se zběhem, a ne jako s válečným zajatcem.

20. Chantérac: Antoine de Boyer, pán de Bandol, později mistr tábora pěšího pluku a králův komorní šlechtic.

21. Chantérac: syn je Jean-Claude, markýz de Nérestang, od roku 1631 mistr tábora starého otcova pluku, později guvernér Casale a polní maršál; padl 3. srpna 1639 při obraně turínské citadely. Lussan je Jacques d'Audibert, hrabě de Lussan.

šel jsem dál, kde jsem měl co dělat. S týmž zápalem, s jakým naši ztracení udeřili na val a na předměstí, hnali se rovnou k mostu[22] a já za nimi s tím batalionem a několika jinými od gard, které dorazily v téže chvíli; přešli jsme jej a vpadli do města, pobíjejíce stále nepřátele, kteří prchali před námi, a vešli jsme dovnitř promíšeni s nimi.

Na mostě byli zajati dva mistři tábora: jeden jménem la Flocelière, kterého jsem ubránil, aby ho nezabili různí vojáci, kteří si na něj dělali nárok; druhý jménem Boisguérin[23], který bojoval a bránil se, jak nejlépe uměl, a když mě zahlédl, řekl mi: „Pane de Bassompierre, vzdávám se vám: jsem Boisguérin, kterého znáte.“ Přiběhl jsem tam a řekl vojákům, že jim ponechám jeho výkupné a ať ho bezpečně dovedou k panu de Créquy, který posílal bataliony do útoku s podivuhodným rozmyslem a pořádkem. Stalo se však, že vojáci od gard, kteří ještě neznali vojáky z Champagne, je obírali, jako by to byli nepřátelé; poprosil jsem pana de Créquy, aby přišel na most té nesnázi odpomoci, a s nesmírnou námahou jsme zabránili tomu, aby město Ponts-de-Cé bylo vypleněno, což pokládám za zázrak, když je vojáci berou útokem.

Dvě věci způsobily, že jsme město takto vzali: jedna, že se jim vůbec nepodařilo zvednout padací most; druhá, že jsme vešli promíšeni s nepřáteli. Pan vévoda de Retz si totiž odvedl s sebou Betencourta[24], aby jemu a jeho oddílům otevřel bránu ven z města; a když se Betencourt od té brány vracel, shledal, že branou od mostu králové lidé pevnost vzali. Vmísil se mezi naše, jako by byl jedním z nás, až se dostal blízko k zámku, a k němu se rozběhl; tu si ho všimli a hojně po něm stříleli z mušket; jedna rána ho zasáhla do ramene a roztříštila mu je. Zároveň s ním vešli do zámku dva vo-

22. Chantérac: k prvnímu mostu; Loira se tu přechází po řadě mostů oddělených ostrovy. Padací most, o němž je řeč níže, dělil ve dvě části most, na němž se odehrála část boje.
23. Chantérac cituje paměti Richelieuovy: „Boisguérin, který měl také pluk, ukázal při té příležitosti, že je voják, ale lepší štěstí neměl.“
24. Guvernér Ponts-de-Cé. Chantérac cituje paměti Richelieuovy: „Vikomt de Bettancourt, který byl guvernérem v Pont-de-Cé, si tam vedl velmi dobře. Když byl u vstupu na most bodnut píkou do stehna, stáhl se do zámku, který za nic nestojí, a sám jedenáctý jej hájil do zítřka, kdy sjednal kapitulaci.“

jáci gardového pluku, jeden jménem Puységur[25], který býval pážetem pana de Guise, a ještě jeden mušketýr; guvernér myslel, že jsou z poražených oddílů, a oni předstírali, že k nim patří. Postavil je ke dvěma střílnám, které hledí na most; stříleli bez ustání, ale vysoko, aby neranili naše lidi; a to nám velmi posloužilo, neboť nepřátelé by byli odtud mohli zabít nejednoho řádného muže.

[Markýz de Trainel s plukem Picardie zatarasil cestu od Angers, Bassompierre předměstí směrem po proudu řeky; Créquy zůstal, aby zámek ostřeloval děly, která nepřátelé nechali na mostě.]

Když jsme pak rozestavili stráže, šel jsem za králem, abych mu přivedl přední zajatce a přinesl prapory ukořistěné nepřátelům. Našel jsem u něho pana velkého podkoního na témž místě u břidlicových lomů, kde král stál čelem k Angers. Poděkoval jsem králi za péči, s níž nám poslal na pomoc jízdu, ačkoli nám nebyla k ničemu, a pak jsem mu podal zprávu o výsledku toho boje[26], v němž bylo poraženo pět tisíc mužů, přes dvanáct set jich padlo nebo utonulo a zhruba stejně tolik bylo zajato, město Ponts-de-Cé bylo dobyto a zámek vyjednává, že se nazítří vzdá, bude-li mu dovoleno poslat ke královně. Král mě přijal neobyčejně vlídně a pan de Luynes[27] mě chválil před panem velkým podkoním. Ten si stěžoval, že ačkoli přináší schválení všeho, co si král přál, nechtěl král posečkat pouhé dvě hodiny; a pan princ, který byl při tom, mu řekl: „Pane, bylo na vás, abyste si pospíšil; nebylo na králi, aby čekal, zvláště když vám to v La Flèche jasně řekl.“

25. Jacques de Chastenet, pán de Puységur (1600–1682), tehdy prostý voják v gardovém pluku, kam vstoupil roku 1617, když přestal být pážetem; později mistr tábora pluku Piémont (1655) a autor známých vojenských pamětí. Jeho vlastní vyprávění o tom, jak zámek v Ponts-de-Cé přiměl ke kapitulaci a sám otevřel Bassompierrovi bránu, je v tomto vydání otištěno jako příloha XVI („Kdo otevřel zámek v Ponts-de-Cé“) v Přílohách k druhému svazku.

26. Srážka u Ponts-de-Cé trvala sotva několik hodin a vojsko královny matky se v ní rozuteklo skoro bez odporu; současníci jí proto posměšně říkali „drôlerie“ (taškařice) u Ponts-de-Cé. Pro osmnáctiletého Ludvíka XIII. to bylo první vítězství, u něhož byl sám přítomen.

27. Charles d'Albert, vévoda de Luynes (1578–1621), původně králův sokolník, po zavraždění Conciniho (1617) všemocný oblíbenec Ludvíka XIII.; roku 1619 vévoda a pair, v dubnu 1621 konetábl. Zemřel v prosinci 1621 za hugenotské války.

Hlava hraběte de Saint-Aignan a mír s královnou matkou

Nato se začalo rokovat o tom, že se dá hraběti de Saint-Aignan stít hlava, protože opustil krále, ač byl válečným důstojníkem a mistrem tábora jízdy. Chtěli ho vydat do rukou pana strážce pečetí[28]; já jsem se tomu však rozhodně postavil a řekl jsem králi a panu princi, že bude-li se s ním takto nakládat, žádný řádný muž se nebude chtít vydat v nebezpečí, že ho nepřátelé zajmou, ze strachu, že zemře rukou katovou; že jsme pan de Créquy a já přijali jeho slovo a že je válečný zajatec; že jsme mu to slovo mohli dát z moci hodnosti, kterou zastáváme, a že nejsme žádní profousové, abychom chytali lidi pro šibenici. Zároveň jsem o tom poslal zprávu panu de Créquy, a ten vzkázal, že se vrátí z Ponts-de-Cé a všeho nechá, nedostane-li ujištění, že se ta poprava odloží. Odklad do zítřka jsme nakonec vymohli, a když ta první zuřivost pominula, bylo nám pak snadné tu ránu odvrátit; a mír, který následoval, urovnal jeho věc až na jeho úřad, o který přišel a který dostal pan de la Curée[29].

[Král nocoval v Brain-sur-l'Authion. V sobotu 8. srpna přijel „přes pozůstatky porážky“ do Ponts-de-Cé, jehož zámek se zatím vzdal panu de Créquy, a podivil se, že je město celé a krámy otevřené, „jako by tam vůbec nebylo vojáků“. 9. srpna uzavřeli vyslanci obou stran mír, „jaký se králi zlíbilo dát“, a král jej v pondělí 10. srpna podepsal[30].]

Potom šel král navštívit na předměstí pana de Nérestang, který na to, jak těžkou ránu utržil, nebyl ve špatném stavu a byl by se z toho dostal, kdyby ho byli nechali v rukou ranhojiče Liona; ale ostatní katani ranhojiči tak dlouho doráželi na krále, když byl v Brissacu, že sedmého dne po zranění, ač se mu vedlo dobře, byl Lionovi odňat a svěřen ranhojičům královým, u nichž žil už jen dva dny.

28. Guillaume du Vair (1556–1621), biskup v Lisieux, proslulý řečník a stoický spisovatel, strážce pečetí od roku 1616 (s přestávkou) do smrti; jako hlava soudnictví by byl vedl proces.

29. Chantérac: jde o úřad generálního mistra tábora lehké jízdy. Gilbert Filhet, pán de la Curée, byl starý jezdecký velitel Jindřicha IV. dříve kapitán-poručík královských lehkých jezdců.

30. Mír z Angers potvrdil smlouvu z Angoulême z roku 1619: královna matka i její stoupenci dostali milost, zajatci byli propuštěni a matka se směla vrátit ke dvoru. Za královnu jej vyjednal její rádce biskup luçonský, pozdější kardinál Richelieu, jemuž smíření otevřelo cestu ke kardinálskému klobouku.

[12. srpna přesídlil král na zámek Brissac, kam 13. srpna přijela královna matka: Bassompierre ji s pěti sty jezdci doprovodil od Ponts-de-Cé, cestou ji vítali maršál de Praslin a pan de Brantes, čerstvě vévoda de Luxembourg[31], a před zámkem sám král, který ji přijal „se vší vlídností“. 17. srpna odjela do Chinonu a král do Poitiers, kde 20. srpna zanechal vojsko s Monsieurem, svým dvanáctiletým bratrem Gastonem, a s pány de Praslin a de Créquy; pan princ jel do Paříže dát v parlamentu zapsat „věc radů od Náboženství“[32]. Král sám zajel 22. srpna do Tours za mladou královnou Annou Rakouskou; Bassompierre ho provázel se čtyřmi tisíci pěších a pěti sty jezdci.]

Tours, Poitiers a výlet do La Rochelle

[V Tours se král 24. srpna radil s kardinálem de Retz[33], Luynesem a Bassompierrem, jak rozpustit jedenáct pluků a deset jízdních kompanií, které dorazily až po míru a hrozily „vyjíst Touraine“. Peníze na žold byly v Poitiers a generální výběrčí v Tours se vymlouval, že nemá úvěr, co byla zrušena pauletta[34]. Bassompierre navrhl, aby mu král na rok zaručil úřad pro dědice; výběrčí složil sto tisíc liber a Bassompierre za čtyři dny rozpustil tyto oddíly i čtyři pluky navíc. 30. srpna byl král opět v Poitiers, kam nazítří přijela královna s princeznami a 4. září královna matka; 3. září konal přehlídku vojska. 5. září rozhodla válečná rada vzít do Guyenne polovinu

31. Chantérac: Léon d'Albert, pán de Brantes, Luynesův bratr, si smlouvou ze 6. července 1620, čtyři dny před královým odjezdem z Paříže, vzal Marguerite-Charlotte de Luxembourg, dědičku vévodství Piney, a královským listem z 10. července se po manželce stal vévodou de Luxembourg a de Piney.

32. Shromáždění hugenotů v Loudunu (září 1619 – duben 1620) se rozešlo na králův slib, že do šesti měsíců splní tři požadavky: přijme dva rady reformovaného vyznání do pařížského parlamentu, prodlouží o tři roky držení záručních míst (pevností, které hugenotům ponechával Nantský edikt) a vymění guvernéra v Lectoure. Na oplátku se čekalo, že Béarn přijme výnos o navrácení církevních statků; o tom viz níže.

33. Henri de Gondi (1572–1622), biskup pařížský, od roku 1618 kardinál a přední člen královské rady, strýc vévody de Retz, který utekl od Ponts-de-Cé. Bassompierre mu níže říká také kardinál de Gondi.

34. Pauletta (*paulette*, podle finančníka Charlese Pauleta) byl roční poplatek zavedený roku 1604: kdo jej platil, směl svůj koupený soudní nebo finanční úřad volně odkázat či prodat. Když byla počátkem roku 1618 zrušena (zakrátko ji obnovili), propadal úřad při náhlé smrti držitele králi, a věřitelé proto úředníkům půjčovali neradi. Bassompierrův návrh dával výběrčímu na rok právě tu jistotu, kterou mu dříve dávala pauletta.

pěti starých pluků, gardy a osm děl. 7. září přijel pan de Mayenne[35], „na něhož se král tvářil velmi kysele“. 9. září král vyrazil; Bassompierre vedl první týden vojsko a 12. září dojel za králem do Saint-Jean-d'Angély.]

[13. září mu týden služby skončil a vyžádal si dovolení navštívit v Brouage svého švagra Saint-Luca[36] a cestou si prohlédnout La Rochelle[37]. Přidalo se k němu přes dvě stě dvořanů, mezi nimi pánové de La Rochefoucauld, de Créquy, de la Ville-aux-Clercs a de Sceaux[38]. Starosta, předem upozorněný, „aby se nepolekal“, jim ukázal přístav, opevnění, věž Řetězu a „chrám, který je velmi krásný“[39]; u prezidenta je čekala „velkolepá hostina o šedesáti ubrouscích“. Přes Brouage, Marennes, kde si prohlédli tři „velmi krásné“ dcery tamního hraběte, a Plassac, kde obědvali u pana d'Épernon[40], dojeli 17. září za dvorem do Blaye.]

35. V předloze „Mr du Maine“: Henri de Lorraine, vévoda de Mayenne (1578–1621), syn někdejšího vůdce ligy a guvernér Guyenne, kde za vzpoury sbíral vojsko pro královnu matku. Chantérac cituje dobovou zprávu, že ho král přivítal slovy: „Zapomenu na minulost, budete-li mi napříště věrně sloužit.“ Padl v září 1621 u Montaubanu.

36. Timoléon d'Espinay, markýz de Saint-Luc (1580–1644), později maršál Francie, byl guvernérem Brouage a saintongeských ostrovů; jeho první ženou byla Bassompierrova sestra Henriette (zemř. 1609). Brouage, malá pevnost uprostřed solných močálů u Marennes, hlídala pobřeží naproti La Rochelle.

37. La Rochelle, bohatý přístav na Atlantiku, bylo nejsilnější město francouzských hugenotů, které se spravovalo skoro jako samostatná republika a královskou posádku nepřijímalo. Právě tam se o tři měsíce později sešlo proti královu zákazu shromáždění, z něhož vzešla hugenotská válka roku 1621; obléhání z let 1627–1628, jehož se Bassompierre účastnil už jako maršál, jeho moc zlomilo. Výlet katolických dvořanů a důstojníků, kteří si prohlížejí hradby, proto nebyl nevinná zábava a starostu bylo třeba předem uklidnit.

38. François de La Rochefoucauld (1588–1650), guvernér Poitou, od roku 1622 vévoda, otec autora *Maxim*. – Chantérac: Henri-Auguste de Loménie, pán de la Ville-aux-Clercs (1595–1666), státní sekretář jako jeho otec, později hrabě de Brienne; Antoine Potier, pán de Sceaux, rovněž státní sekretář, zemřel 13. září 1621 před Montaubanem.

39. Chantérac: starostou byl roku 1620 Jean Prou; prezident je hlava prezidiálního soudu v La Rochelle, Jean Pascaut, pán de Villars; věž Řetězu (*tour de la Chaîne*) je jedna ze dvou věží, které hájily vjezd do přístavu a mezi nimiž se napínal řetěz. „Chrám“ (*temple*) je hugenotská modlitebna, velký chrám dokončený počátkem století. Dobovou tištěnou zprávu o této návštěvě viz příloha XXII v Přílohách k druhému svazku.

40. Jean-Louis de Nogaret de la Valette, vévoda d'Épernon (1554–1642), někdejší oblíbenec Jindřicha III., generální plukovník pěchoty a guvernér Saintonge a Angoumois. Roku 1619 pomohl královně matce uprchnout z Blois; za vzpoury 1620 stál na její straně, ale do boje nezasáhl a po Ponts-de-Cé se podrobil. V Plassacu a v Cadillacu na Garonně měl zámky.

Bordeaux a rozhodnutí o Béarnu

[V Blaye[41] odňal král pevnost vikomtu d'Aubeterre, který „byl zoufalý“, takže Créquy a Bassompierre museli dát v noci po městě chodit hlídky; odškodnil ho však „velmi ušlechtile“ maršálskou holí a sto tisíci tolary a pevnost svěřil panu de Luxembourg. 19. září vjel do Bordeaux. 20. září tam byl zatčen Argilemont[42]; parlament ho 23. září odsoudil a téhož dne byl sťat. 26. září král sesadil všechny bordeauxské juráty (městské radní). Z hugenotského záručního místa Lectoure odvolal za padesát tisíc tolarů guvernéra Fontraillese, který se stal katolíkem, a dosadil hugenota Blainvilla, jak slíbil shromáždění v Loudunu. 28. září zasedl v parlamentu ke slavnostnímu soudu[43] a ústy strážce pečetí du Vair mu vytkl, jak se choval „za posledních hnutí“; pak držel při křtu syna maršála de Roquelaure. V úterý ho „nádherně“ přijal pan d'Épernon v Cadillacu[44]; 2. října odjel pan princ od dvora.]

[4. října přijeli pan de la Force[45] a první prezident z Pau, ale zápis výnosu o navrácení statků béarnskému duchovenstvu nepřivezli: ačkoli král všechny tři požadavky loudunského shromáždění ve lhůtě splnil, Béarňané tvrdili, že smějí ještě podat námitky. Král byl „velmi rozhořčen“, dal se však přesvědčit, že výnos zapíší neprodleně, a poslal je zpět; s nimi vypravil

41. Blaye, pevnost s citadelou na pravém břehu Girondy pod Bordeaux, která ovládala přístup k městu od moře. Chantérac: jejím guvernérem byl François d'Esparbez de Lussan, vikomt d'Aubeterre (zemř. 1628), který se přidal ke královně matce.

42. Chantérac: Hercule d'Arsilemont, velitel zámků Fronsac a Caumont, vydíral obyvatele na březích Dordogne a vzepřel se bordeauxskému parlamentu; měl tu neopatrnost, že se přišel poklonit králi. Byl zatčen na stížnost parlamentu, odsouzen a téhož dne popraven přes prosby vévody de Mayenne (podle Chantéraca už 22. září).

43. *Lit de justice*: zasedání parlamentu (nejvyššího soudního dvora provincie) za osobní přítomnosti krále, při němž panovník prosazoval svou vůli. – Antoine de Roquelaure (1544–1625), starý gaskoňský druh Jindřicha IV., maršál Francie od roku 1614 a králův generální místodržící v Guyenne.

44. Chantérac opravuje podle deníku králova lékaře Héroarda: úterý bylo 29. září, nikoli poslední den měsíce, jak píše autor; král se z Cadillacu do Bordeaux už nevrátil, nýbrž 30. září přejel řeku a zůstal do 10. října v Preignacu. Co Bassompierre vypráví o dalších dnech, se tedy odehrálo tam.

45. Jacques Nompar de Caumont, pán de la Force (1558–1652), hugenot, guvernér Béarnu; roku 1621 vedl odboj proti králi, pak se s ním smířil a stal se maršálem Francie. – Béarn, dědičná země Jindřicha IV. na úpatí Pyrenejí, měl vlastní stavy a svrchovaný soud v Pau. Jana z Albretu tam kolem roku 1570 zavedla kalvinismus a církevní statky připadly reformované církvi. Ludvík XIII. roku 1617 nařídil vrátit je katolickému duchovenstvu, ale soud v Pau odmítal tento výnos zapsat (*vérifier*), a bez zápisu neplatil.

svého komorního šlechtice La Chesnaye, aby na zápis naléhal. Sám popojel sedm mil k Béarnu do Preignacu naproti Cadillacu a čekal tam jedenáct dní.]

V té době byla svedena slavná bitva u Prahy, která tehdy učinila císaře pánem Německa[46].

[La Chesnaye se vrátil 8. října[47] a věděl jen to, že vyslanci parlamentu z Pau přijdou nazítří.]

To také 9. října udělali; bylo to však odmítnutí přistoupit k zápisu řečeného výnosu, a to, jak soudím, v domnění, že se král v tak pokročilé roční době nepustí do Béarnu, který leží na úpatí Pyrenejí, a také proto, že jim bylo vzkázáno, že všechna zavazadla dvora jsou už v Blaye na zpáteční cestu. Král s odpovědí nečekal na mínění své rady, nýbrž jim sám od sebe řekl: „Když mi tedy můj parlament chce přidělat tu práci, abych šel ten výnos zapsat sám, udělám to, a důkladněji, než čekají," a nato vešel do rady, rozhodnut odjet, ale přece chtěje znát mínění každého o té věci.

V radě byli pan de Mayenne, pan d'Épernon, pan de Praslin, pan de Luynes, pan strážce pečetí du Vair, pan de Schomberg, pan de Créquy a já. Pan de Mayenne zeširoka vykládal, aby krále od té cesty odradil; opíral se o nepohodlí kraje a roční doby; o obavu, že se pozdvihne celá strana Náboženství, která by mohla ve Francii (zatímco bude král na samém konci svého království) pořídit víc než on v Béarnu; o nedostatek potravin pro vojsko v Landes; o dlouhé zdržení při přechodu Garonny, přes kterou prý se vojsko nedostane dřív než za dvanáct dní, a o mnohé jiné důvody. Všichni

46. Bitva na Bílé hoře. Chantérac: kurfiřt Fridrich V. Falcký, zvolený český král, v ní byl 8. listopadu 1620 poražen hrabětem Buquoyem, generálem císaře Ferdinanda II., a bavorským vévodou Maxmiliánem I. – Bassompierre, který psal po letech v Bastile, ji tedy klade zhruba o měsíc dřív, než se stala: počátkem října spojené císařské a ligistické vojsko teprve postupovalo jižními Čechami a ku Praze dorazilo až na začátku listopadu. Porážkou skončilo povstání českých stavů a vláda „zimního krále".

47. Chantérac: datum je v rukopise připsáno dodatečně a neshoduje se se slovy „po deseti dnech", která autor zapomněl škrtnout, neboť La Chesnaye odjel teprve 4. října. Vyslanci svrchovaného soudu béarnského byli páni du Four a de Marca. V králově odpovědi níže má předloha „mon partement", což by doslova znamenalo „můj odjezd" (vyslanci počítali s tím, že král už odjíždí domů); překládáme podle smyslu „můj parlament", tj. soud v Pau, jehož vyslanci před králem stáli – stejný obrat užívá autor i níže, když Luynes vyčítá, že „ti pánové" králi „způsobí tu obtíž, aby jel do Béarnu".

ostatní v radě byli opačného mínění a povzbuzovali krále, aby cestu do Béarnu podnikl. Král se k tomu rozhodl a řekl panu de Mayenne: „Nedělám si starosti s počasím ani s cestami; těch od Náboženství se nebojím; a co se týče přechodu řeky, který prý mé vojsko nezvládne za dvanáct dní, mám prostředek, jak je převést za osm: pošlu je vést tuhle Bassompierra, který mi vojsko, s nímž jsem právě porazil velkou stranu, přivedl za polovinu doby, než jsem doufal.“ Přiznávám, že mě ta chvála a dobré mínění, které o mně král měl, zalechtaly u srdce; odpověděl jsem mu, že ho ujišťuji, že naděje, kterou vkládá do mé píle, nebude marná a že o ní zakrátko uslyší.

Přechod Garonny

[Bassompierre odjel do Langonu k vojsku, rozloženému podél Garonny; pány de la Curée a de Contenan[48]*, kteří mu veleli, povolal král k sobě. Bassompierre dal sehnat všechny lodi a rozdělil je plukům, „aniž chtěl vojsko k přechodu shromažďovat“; děla převezl 10. října na lodích spojených po dvou „a penězi dosáhl toho“, že nazítří bylo na druhém břehu všechno vojsko i se zásobami. Čtyři dny pak táhl vřesovišti Landes do Saint-Justin d'Armagnac*[49]*. Tam mu král vzkázal, že je „nesmírně spokojen“, když se dvanáct dní pana de Mayenne zkrátilo na čtyřiadvacet hodin, a poručil mu poslat do Béarnu pluk Champagne a další posádky, sám však do země nevstupovat, aby dvůr i vojsko nestihl hlad. Bassompierre zůstal v Saint-Justin a důstojníci se od něho nehnuli, ani aby se podívali do Pau. 20. října*

48. V předloze „Constenant“: jezdecký důstojník, který už za tažení roku 1615 velel královým lehkým jezdcům. On a la Curée vedli vojsko jako polní maršálové místo Créquyho a Bassompierra, kteří se té služby mezitím vzdali; král je teď odvolal k sobě, aby velení svěřil Bassompierrovi samotnému. Právě to mu Luynes níže vyčte.

49. Chantérac: Saint-Justin leží na pomezí Landes a Armagnacu, od Béarnu ještě dosti daleko. Cestou vojsko nocovalo v místě, které autor nazývá „Catchicot“ (snad Captieux, spíše však ves Giscos východně od něho). Král vyrazil z Preignacu 10. října a přes Captieux, Roquefort, Grenade na Adouru a Arzacq dojel 15. října do Pau; vojsko táhlo souběžně s ním.

mu maršál de Praslin přivezl „velmi příznivý“ králův dopis a rozkaz rozeslat vojsko do posádek[50]*; 24. října byli oba v Bordeaux.]*

Luynesova žárlivost

Král tam přijel nazítří, 25. října, a já jsem od něho čekal jen to nejlepší přijetí; on se však na mě naopak ani nepodíval, což mě trochu zarazilo. Přistoupil jsem přesto k němu a řekl mu: „Sire, mračíte se na mě doopravdy, nebo si ze mě tropíte žerty?“ Řekl mi chladně: „Ne, nemračím se na vás,“ a pak se obrátil jinam.

Nedovedl jsem si představit, odkud se ten chlad mohl vzít po jeho příznivých dopisech a od mého odjezdu od něho; a když jsem šel pozdravit pana de Luynes, přijal mě tak chladně, že jsem dobře viděl, že se pro mě mnoho změnilo. Vrátil jsem se nicméně do galerie arcibiskupského paláce, kde byl král, a nepobyl jsem tam dlouho, když si mě vzali stranou pánové kardinál de Gondi, de Schomberg a Rucellai[51] a řekli mi, že si pan de Luynes na mě nesmírně stěžuje, že jsem prý zanedbal jeho přátelství a myslel, že se bez něho udržím v králově přízni; že říká, že se uvidí, který z nás dvou bude mít moc srazit druhého k zemi, že královu přízeň nelze dělit, a protože jsem v něm vzbudil žárlivost, nemůže mě už u dvora strpět.

Ty řeči mě velmi zarazily, a co jsem tehdy mohl udělat, bylo pokusit se od nich, kteří byli mými přáteli, zvědět, jaký vítr mi tu bouři přihnal, když jsem přece s panem de Luynes nikdy neměl žádný spor, vždycky jsem mu sloužil a přispíval k jeho štěstí a on mi slíbil a odpřisáhl těsné přátelství. Ptal jsem se jich, jaké příčiny pan de Luynes uvádí, že se odvrací od mého

50. Chantérac shrnuje, co král zatím vykonal: 15. října vjel do Pau, 17. obsadil pevnost Navarrenx a dosadil tam nového guvernéra, vrátil duchovenstvu jeho práva, obnovil v Béarnu katolickou bohoslužbu a zrušil zemskou hotovost. 20. října byl v Pau vyhlášen edikt, jímž se navarrská koruna a svrchovaný Béarn připojují k francouzské koruně a oba tamní soudy se slučují v jeden parlament v Pau; téhož dne král odjel zpět do Bordeaux. Tento zásah bez jediného výstřelu pobouřil hugenoty v celé Francii a vedl k válce roku 1621.

51. V předloze „Roucelay“: abbé Luigi Rucellai, bohatý Florenťan, který přišel do Francie za Conciniho. Roku 1619 pomáhal osnovat útěk královny matky z Blois, pak se s jejím okolím rozešel a přešel k Luynesovi. Bassompierre se za něho podle vlastních slov dříve u Luynese zaručil, aby se směl vrátit ke dvoru.

přátelství a chce mě pronásledovat, ba i zničit, bude-li moci. Řekli mi, že jim jich uvedl pět:

První, že když mi král v Ponts-de-Cé v jeho přítomnosti ukázal články míru, které on, Luynes, sepsal a navrhl, řekl jsem králi, že po tolika vzpourách těch pánů se mi tolik beztrestnosti nelíbí a že bych byl chtěl, aby nějaký příklad nahnal napříště ostatním strach, aby se tak ochotně nebouřili; a pan de Luynes k tomu říkal, že to znamenalo hanět mír, který uzavřel;

Za druhé, že když král přijel do Poitiers z malé cesty, kterou podnikl do Tours za královnou, svou chotí, a přinesli mu zprávu, že se příjezd královny matky do Poitiers zdrží, řekl jsem králi: „Na mou duši, Sire, to je úskok jejích stoupenců, aby zmařili cestu Vašeho Veličenstva do Guyenne“; a to že si král tak silně vtiskl do mysli, že on, Luynes, měl tisíceré potíže přimět ho, aby na královnu matku v Poitiers počkal;

Za třetí, že mě v Bordeaux několikrát pozval k obědu a já jsem jím pohrdl a neráčil přijít;

Za čtvrté, že když král v Preignacu mluvil s námi oběma o tom zápisu, na který čekal, řekl jsem králi, že způsobí-li mu ti pánové tu obtíž, aby jel do Béarnu, radím mu, aby jim dal tu cestu draze zaplatit; což prý znamenalo ponoukat krále k ukrutnosti;

A konečně, že jsem tak opanoval královu mysl, že nepokládá za dobře vykonané nic než to, co dělám já: vždyť aniž se zeptal své rady, sesadil polní maršály, které (když jsme se toho pan de Créquy a já vzdali) ustanovil nad svým vojskem, aby mi je svěřil do rukou; a to že on nemůže strpět, neboť se cítí dost silný, aby zarazil pokroky, které den co den dělám na jeho úkor v králově přízni.

Když jsem uvážil příčiny té náhlé změny přátelství pana de Luynes ke mně, usoudil jsem, že hledá záminky, aby mě zahubil, a nenalézaje oprávněné v mých činech, vymýšlí si je v mých slovech, jejichž smysl zlomyslně převrací; a jasně jsem to ukázal těm pánům, kteří se mnou mluvili. Ti přede mnou neskrývali, že ho tenkrát posedla čirá žárlivost o přízeň; že v postavení, v jakém je, má stále oči otevřené na všechny, kdo by mohli odvrátit náklonnost, kterou k němu král chová; že vida, jak velice je král nakloněn mít mě rád, hledí na mě jako na psa, který ho má pokousat, a že jim

není divné, že mi chce nasadit náhubek. Ostatně prý jim těch pět příčin svého rozchodu se mnou řekl proto, aby mi je oznámili; je na mně, abych na ně odpověděl; oni mu věrně donesou, co jim svěřím, a ze všech sil pomohou tu věc urovnat; znají prý srdce pana de Luynes, že je v jádru dobré, a já mohu svou umírněností a rozumným chováním ke králi žárlivost jeho oblíbence vyléčit.

Řekl jsem jim tedy, abych odpověděl na stížnosti pana de Luynes bod po bodu, že bych byl chápal, že by mu bylo proti mysli, kdybych byl králi radil, aby k své osobě připustil nepřátele řečeného vévody de Luynes; ale že mu bude proti mysli, když jsem králi řekl, že má potrestat jeho, Luynesovy, vlastní nepřátele, jimž on sám radil odpustit, to by mi nikdy nebylo přišlo na mysl: vždyť to znamenalo mluvit v jeho prospěch a dosvědčovat jeho velikou dobrotivost, s níž odpouští těm, kdo mu ublížili, když i nestranní soudili, že někteří z nich té milosti nejsou hodni;

Že jsem králi podle své povinnosti a svědomí radil, aby si s cestou do Guyenne pospíšil, a ukázal mu, že odklady ztrácí pěknou roční dobu a škodí svým věcem; že jsem mu tu radu nedal tajně ani pokoutně, nýbrž v jeho, Luynesově, přítomnosti, aby ji mohl podepřít, bude-li chtít, nebo vyvrátit, nebude-li mu vhod; a kdybych byl tehdy viděl, že s ní nesouhlasí, byl bych přestal na ní trvat a ustoupil bych při prvním napomenutí; a že jsem tu radu nepřišel králi dát s rozmyslem, nýbrž v návaznosti na to, co sám král nadhodil, a spíše po způsobu rozprávky než rady;

Že si dále bere chabou záminku k roztržce se mnou z toho, že jsem mu nešel obtěžkat stůl svou osobou, když mě několikrát pozval: vždyť skromnost a to, že se zvlášť hlásím k jeho služebníkům, mě vedly k tomu, abych jako domácí člověk dával přednost cizím a postupoval jim své místo u jeho stolu; a můj stůl, kam denně chodili obědvat a večeřet všichni přední páni a který mu sloužil za druhý stůl a ulehčoval jeho vlastnímu, vyžadoval ze slušnosti mou přítomnost;

Že na jeho čtvrtou stížnost neodpovídám nic jiného, než že výsledek ukázal, že jsem králi radil dobře, když mu on sám dal tu radu do puntíku vykonat;

A konečně že jsem věru nešťasten, mají-li se mi dobré služby, které králi prokazuji a které v něm budí to dobré mínění o mně, obracet ve zločin; že musím čekat krutý trest, dopustím-li se nějaké chyby, když se mi zazlívají mé velké služby; a chce-li mi předepsat a vyměřit nějaký způsob života, budu jej zachovávat tak přesně, že napříště bude mít proč věřit, že se nijak nesnažím zmocnit se královy přízně jinak než svými službami a jeho prostřednictvím; a že si tak málo vážím a tak velice se bojím přízně knížete, která je ušita z pouhé náklonnosti, že kdyby ležela na zemi u mých nohou, neráčil bych se sehnout, abych ji zvedl.

Ti pánové mi řekli, že mé spravedlivé omluvy na jeho nespravedlivá obvinění přednesou panu de Luynes ještě téhož dne, bude-li to možné, a ne-li, tedy nazítří, 26. října, v Blaye, kam jel král nocovat, a že mi přinesou odpověď. To také udělali a řekli mi, že dobře vidí, že pan de Luynes pojal vůči mně tak silnou žárlivost, že mě u dvora nesnese; kdybych se chtěl vzdálit, dá mi prý v mé nepřítomnosti velmi přesně vyplácet všechny mé platy a po nějakém čase, který mi nechce vyměřovat, mě dá se ctí povolat zpět a udělá pak pro mě všechno, co bude moci.

Ten návrh se mi zdál tak neomalený, že mě velmi rozhněval. Odpověděl jsem těm pánům, kteří si mě dali zavolat ke kardinálovi de Retz, že s mužem mého druhu se nemá zacházet jako s holomkem a vyhánět ho takto potupně a že neodejdu vůbec; to je mé rozhodnutí a prosím je, aby je panu de Luynes oznámili; má-li kdo podezření na mou poctivost nebo věrnost, mohou mě dát do vězení, aby se ta pochybnost vyjasnila, a potvrdí-li se, mohou mě potrestat; ale vyhnat mě ode dvora pro svůj rozmar, kdykoli bych chtěl dát pobytu u dvora přednost před svou svobodou nebo životem, to ať zkusí, k tomu ho vyzývám; a mnoho jiného, co mi vnukla vášeň a hněv.

Ti tři pánové byli moji přátelé, kteří mi chtěli pomoci a zavázat si mě. Řekli mi, že tak neomalená odpověď nevyjde z jejich úst, aby byla tlumočena panu de Luynes, a že tu nejsou jen jako prostředníci, nýbrž jako moji přátelé, kteří mi budou vždy radit a snažit se věc zmírnit, a nikdy přiostřit. Jsou prý toho mínění, svolím-li k tomu, říci panu de Luynes mým jménem, že se divím, že tak dobře naložil v Ponts-de-Cé se svými nepřáteli, které měl v moci právem stíhat a pomstít se jim, a že mně, který jsem pro jeho

službu nasadil život a který jsem si, jak sám uznal, tak důstojně vedl v těch posledních zmatcích – v nichž nešlo o to zbavit krále jeho státu, nýbrž vzdálit od něho Luynese, takže jsem sice sloužil králi, ale bylo to v jeho, Luynesově, vlastním zájmu –, se chce odplatit takovým nevděkem, který jsem si nezasloužil; a že jsem si jist, že až přijde k sobě, lépe mě posoudí a zváží mé minulé činy, uzná mě hodným velké odměny, a nikoli tak podlého trestu, jako je vyhnat mě s hanbou ode dvora, k čemuž bych se nikdy nemohl odhodlat.

Dal jsem jim volnou ruku, neboť jsem věděl, že jsou moji přátelé; a oni mě prosili, abych nedal nic znát, s nikým o tom nemluvil a nechal tu věc v jejich rukou, kde se nezhorší. To jsem udělal a šel jsem si ke králi pro heslo[52]; dal mi je a obrátil se jinam. Už předtím jsem si dobře všiml, že cestou z Bordeaux do Blaye zůstával stále na jednom konci lodi, aby se nepřiblížil k místu, kde jsem byl já; a když chodil každý den obědvat a večeřet k panu de Luxembourg, který Jeho Veličenstvo hostil po tři dny, co bylo v Blaye, neříkal král u stolu ani slovo, ač jindy míval ve zvyku mluvit a ustavičně se se mnou smát. To mi dělalo starost; neboť pan de Luynes se pro to zlobil a kladl to za vinu mně.

Třetího dne králova pobytu v Blaye, což bylo 29. října[53], jsem přišel večer na zámek pro heslo, a když jsem shledal, že král sedí při své potřebě[54], vešel jsem tam, jak jsem byl zvyklý. Král mi neřekl nic, jen když po chvíli vstal, poručil mi, abych dal Švýcary vypravit k Saintes a aby jeho stráž byla nazítří v místě, kde bude nocovat; a když jsem pak přiblížil ucho, abych se ho zeptal na heslo, řekl mi: „Svatý Michal," a dodal: „Bassompierre, příteli, netrap se a nedávej nic znát." Neodpověděl jsem mu nic, ze strachu, aby si toho někdo nevšiml; ale nemrzelo mě, že pramen královy dobroty pro mě nevyschl.

52. Jako generální plukovník Švýcarů, kteří drželi stráž u královy osoby, chodil Bassompierre každý večer ke králi pro heslo (*le mot*) na noc a pro rozkazy stráži.
53. Chantérac podle Héroardova deníku: král odjel z Blaye už 29. října do Mirambeau, 30. byl v Pons a 31. v Saintes; příhoda se tedy stala spíše 28. října.
54. V předloze „estoit à ses affaires", tj. seděl na vyměšovací stolici (*chaise percée*). Mít k panovníkovi přístup i v této chvíli byla výsada jeho nejbližších a zároveň příležitost k důvěrnému slovu; Chantérac cudně odkazuje na Héroardův deník.

Nato jsem vyšel dát Švýcary do zbraně, protože král měl zakrátko jít večeřet k panu de Luxembourg. Když jsem stál na prostranství před zámkem, přijeli pánové de Mayenne a d'Épernon, pro něž král poslal; a když spatřili gardy ve zbrani, mysleli, že mají být zatčeni. Pan d'Épernon mě vzal za ruku a řekl mi: „Mluvte se mnou jako ten starý a dokonalý přítel, jímž mi už dlouho jste: mají nás zavřít?“ Řekl jsem mu: „Nemyslím; nic o tom totiž nevím, a kdyby tomu tak bylo, byl bych docela jistě jedním z houslistů, kteří by vám k tomu tanci hráli.“ – „Proč se tedy chopili zbraní?“ řekl mi. Odpověděl jsem: „Dal jsem jim je právě vzít já sám, protože král, až s vámi promluví, jde večeřet k panu de Luxembourg.“ Tu mi řekl: „Jsme ve velkém nebezpečí, že budeme zatčeni, a já se toho velmi bojím; ale ať se stane cokoli, slibte mi, že budete mým přítelem a pomůžete mi, čím budete moci; a slíbíte-li mi to, vím, že to uděláte s takovou horlivostí jako kterékoli z mých dětí.“ Řekl jsem mu na to ta nejsilnější slova, na jaká jsem připadl, abych ho o tom ujistil. Vzápětí byli té obavy zbaveni, neboť král vyšel a vzal je s sebou k večeři, kde s nimi promluvil o všem, co si od nich přeje, až bude z provincie pryč.

Smíření a návrat do Paříže

[31. října dorazil král do Saintes, kde se zdržel, aby o Všech svatých přistoupil ke svátostem.]

Listopad. Večer po jídle za mnou přišel pan Rucellai a řekl mi jako konečné rozhodnutí, že pan de Luynes bude chtít mé vzdálení pokaždé, když ho proti mně popadne sebemenší rozmar, a možná hned, jak přijedeme do Paříže; ale že to udělá jen čestným způsobem a tak, aby má nepřítomnost nebyla potupná; a ať mu k tomu řeknu, co si přeji. Pan de Schomberg a pan kardinál de Retz ho prý pověřili, aby mi to přišel říci jménem všech tří, a ať hledím dát odpověď, která nic nepřiostří.

Měl jsem tři dny na rozmyšlenou, kterými dveřmi bych mohl se ctí vyjít, kdyby na mě naléhali. Proto jsem mu bez okolků řekl, že kdykoli mi dá svěřit nějaké guvernérství, půjdu se tam usadit; dá-li mi čestný válečný úkol, půjdu jej vykonat; pošle-li mě s mimořádným poselstvím, zhostím se ho; a jen když budu sloužit, dám nepřítomnosti přednost před neužitečným pobytem u dvora. Když to pan Rucellai donesl těm pánům, kteří byli oba u

pana de Luynes, shledali mou odpověď tak dobrou, že neotáleli sdělit ji panu de Luynes, ani on ji přijmout; ujistil je, že se se mnou nazítří cestou za těchto podmínek smíří. To také velmi vlídně udělal a řekl mi upřímně, že úcta, kterou ke mně chová, a náklonnost, kterou ke mně vidí u krále, v něm budí žárlivost; že je jako muž, který se bojí, že bude paroháčem, a nerad vidí, jak se jeho ženě dvoří velmi uhlazený kavalír; že má ostatně silný sklon mít mě rád, jak mi chce dokázat, jen když nebudu dělat sladké oči na jeho milenku[55]. A ještě téhož večera mi zjednal rozmluvu s králem, který mě přijal velmi vlídně a řekl mi, abych se připravil vrátit se nazítří poštou s ním, což jsme udělali.

V Poitiers jsme vsedli na poštovní koně a jeli nocovat do Châtellerault[56]. Když jsme byli v lese, řekl jsem panu de Luynes: „Pane, rozmyslil jste si dobře, co děláte, když vydáváte krále v nebezpečí v hugenotské pevnosti s třiceti poštovními koňmi? Ti lidé zuří pro to, co jste jim právě provedl v Béarnu, a vy se jim vrháte do rukou: od Châtellerault až do La Rochelle není třeba přejít jedinou řeku.“ Vzal mou řeč dobře a byl na velkých rozpacích, i řekl to králi; ten pravil: „V městě je víc katolíků než hugenotů; La Rochebeaucourt, který je tam guvernérem, je řádný muž; a také Foucault, jeho zástupce; Du Jon[57], který tam má kompanii, je chráněnec nebožtíka krále, mého otce: ručím vám za naši bezpečnost.“ A tak jsme to také shledali a přenocovali jsme tam.

Nazítří jsme nocovali ve Veuves na Loiře a den nato jsme přijeli na oběd do Orléansu; ale když král uviděl to množství lidí, kteří mu přicházeli pronášet všelijaké proslovy, zeptal se mě, mám-li dobrého koně, a když jsem

55. Tak v původním rukopise; Chantérac poznamenává, že opisy a starší vydání tu ostré slovo „milenku“ (*sa maîtresse*) nahrazovaly slovy „Jeho Veličenstvo“.
56. Châtellerault na řece Vienne, severně od Poitiers, mělo početnou hugenotskou obec a roku 1605 se tu konalo politické shromáždění hugenotů; Bassompierre je proto nazývá hugenotskou pevností. Podle Héroarda tam král nocoval 4. listopadu.
57. Chantérac: Jean de la Rochebeaucourt, pán de Soubran; Gabriel Foucault, pán de Saint-Germain-Beaupré (zemř. 1633), později králův místodržící v Marche; kapitán du Jon byl jedním z těch, kdo provázeli Jindřicha IV., když se roku 1609 v přestrojení vypravil spatřit princeznu de Condé.

řekl, že ano, pobodl koně a jel dál, já mu sloužil za podkoního, a dojel do Toury; bylo nás s ním jen pět jezdců[58].

[6. listopadu dopoledne dorazil král se čtyřiceti poštovními koňmi do Paříže a sesedl u královny matky, „která se právě dooblékala“; nazítří ho pan de Luynes odvezl do Lésigny[59].]

Prosinec. Odtud se král vydal do Pikardie až do Calais, odkud poslal pana maršála de Chaulnes[60] ke králi Velké Británie, a zároveň se rozhodl poslat mě jako svého mimořádného vyslance ke králi španělskému[61], svému tchánovi, abych na něm žádal zpět Valtellinu, kterou krátce předtím vévoda z Ferie, guvernér milánského vévodství, zabral Grisonům[62], starým spojencům krále. Poslal mi kurýra s rozkazem panu de Schomberg, aby mi vyplatil deset tisíc tolarů na útraty cesty, a mně, abych se připravil k odjezdu ihned, jakmile se vrátí do Paříže; přijel tam strávit vánoční svátky a šťastně tam zakončil rok 1620[63].

58. Veuves leží na pravém břehu Loiry mezi Amboise a Blois, Toury na silnici z Orléansu do Paříže. Chantérac podle Héroarda: král toho dne urazil čtrnáct poštovních stanic za devět hodin.

59. Lésigny, zámek v Brie východně od Paříže, který patříval maršálovi d'Ancre a po jeho pádu připadl Luynesovi. Chantérac podle Héroarda opravuje: král dorazil do Paříže až 7. listopadu (2. nocoval v Aulnay, 3. v Melle, 4. v Châtellerault, 5. v Escures u Veuves, 6. v Toury), takže rozmluva s Rucellaiem se odehrála spíše v Aulnay než v Saintes; 8. listopadu odjel do Saint-Germain a do Lésigny přijel teprve 17. listopadu na čtyři dny.

60. Honoré d'Albert, pán de Cadenet (1581–1649), Luynesův bratr, od roku 1619 maršál Francie a po sňatku s dědičkou z Picquigny vévoda de Chaulnes. V lednu 1621 jel s nádherným poselstvím k Jakubu I. do Londýna, mimo jiné aby anglického krále odvrátil od podpory francouzských hugenotů.

61. Filip III. (vládl 1598–1621), otec francouzské královny Anny Rakouské. Zemřel 31. března 1621, právě když Bassompierre vyjednával v Madridu.

62. Valtellina (Veltlín), údolí horní Addy mezi Tyrolskem a Milánskem, patřila od italských válek Grisonům (dnešní švýcarský kanton Graubünden), spojencům Francie. Chantérac: Španělé, páni Milánska, po ní toužili jako po průchodu pro vojska mezi Itálií a Německem; pomohl jim náboženský rozdíl mezi katolickými Valtellinci a protestantskými Grisony. 19. července 1620 se Valtellinci pod vedením šlechtice Giacoma Robustelliho vzbouřili a pobili protestanty; Španělé pak údolí obsadili. Gómez Suárez de Figueroa, třetí vévoda z Ferie (zemř. 1634), spravoval Milánsko od roku 1618. Bassompierrovo poselstvo skončilo Madridskou smlouvou z dubna 1621.

63. Autor k tomu v rukopise připsal: „A paní vévodkyně de Luynes porodila na Boží hod vánoční syna.“ (Matkou byla Marie de Rohan, pozdější proslulá vévodkyně de Chevreuse.) – Chantérac podle Héroarda opravuje i tato data: král na Vánoce v Paříži nebyl. Vyjel do Pikardie 14. prosince, 17. byl v Amiens, 20. u maršála de Chaulnes v Picquigny, 24. v Boulogni a od 26. do 31. prosince v Calais; do Paříže se vrátil teprve 12. ledna 1621.

XVI. Mimořádné vyslanectví ve Španělsku: smrt Filipa III. a Madridská smlouva o Valtellině (leden–duben 1621)

[Počátkem roku 1621 odjíždí Bassompierre jako mimořádný vyslanec Ludvíka XIII. do Madridu, aby na španělském králi vymohl vrácení Valtelliny (Veltlínu) Grisonům. Než se dostane k první audienci, Filip III. onemocní a 31. března umírá; Bassompierre zblízka sleduje jeho poslední dny, chudý pohřební průvod i první týdny vlády šestnáctiletého Filipa IV., kdy jeden po druhém padají ministři starého krále. Mezitím jedná s komisaři a 25. dubna podepisuje Madridskou smlouvu. Cestu a denní sled návštěv a obřadů shrnujeme; jednání, rozhovory a dvorské příhody jsou přeloženy celé.]

1621: Sňatkový plán a odjezd do Španělska

Leden. Hned od počátku roku 1621 na mne velmi naléhali, abych odjel[1], a dostal jsem už i svou instrukci; protože jsem však chtěl strávit Tři krále u dvora, zdržel jsem se – jednou pro nesnáz, kterou jsem ve své instrukci namítl, podruhé z jiného důvodu – ještě osm dní poté, co jsem měl všechny listiny pohromadě. V patnácti různých skupinách jsem poštou vypravil asi sto čtyřicet osob, které jely se mnou; bylo mezi nimi na čtyřicet šlechticů, jimž jsem chtěl platit stravu i poštovní koně z Paříže do Madridu a nazpět z Madridu až do Paříže, ba i všechna jejich zavazadla jsem dal vézt na své útraty.

Počátkem ledna přišla zpráva, že zemřela paní vévodkyně de Retz. Pan princ[2] si usmyslil, že pan kardinál de Retz, vévodův strýc, a pan de Schom-

1. Na sklonku roku 1620 jmenoval Ludvík XIII. Bassompierra mimořádným vyslancem ke španělskému králi Filipu III., svému tchánovi, aby na něm žádal vrácení Valtelliny (viz níže). Mimořádný vyslanec (*ambassadeur extraordinaire*) byl vysílán k jediné věci a na krátký čas vedle stálého, „řádného“ vyslance a měl před ním přednost. Cestovat „poštou“ znamenalo jet na koních střídaných na poštovních stanicích, tehdy nejrychlejším způsobem.
2. Henri II. de Bourbon, kníže z Condé (1588–1646), první princ královské krve, u dvora zvaný prostě „pan princ“ (*Monsieur le Prince*). V letech 1616–1619 byl vězněn v Bastile a ve Vincennes; po propuštění se spojil s královým oblíbencem Luynesem.

berg, jeho příbuzný[3], navrhnou, aby se vévoda znovu oženil s neteří pana de Luynes, mladou slečnou de Combalet[4]; to by na jejich stranu přitáhlo všechnu přízeň řečeného vévody de Luynes a snad ji odvrátilo od pana prince a vévody de Guise[5]. Pan princ proto připadl na to, že za ženicha navrhne panu de Luynes mne. Tomu se to náramně zalíbilo: chtěl si mě pojistit a povýšit mě, protože ke mně choval jistou náklonnost a měl mě za užitečného pro své štěstí. Pan princ to sdělil panu de Guise, aby i on přiložil ruku k dílu, a řekl mu, že musí paní princeznu de Conti přimět, aby mě přemluvila tu partii přijmout; sám že mi o tom dá promluvit paní princeznou, svou ženou[6], neboť prý ví, že dámy nade mnou mnoho zmohou.

Únor. Devátého února jsem se rozloučil s králem a se dvorem, a protože byl toho večera v sále pana de Luynes bál, dovedl jsem tam v průvodu královny paní hraběnku de Rochefort[7]. Když jsem byl nahoře, odtáhly mě paní princezny, které se velice smály, do okenního výklenku, a místo aby na mne promluvily, pukaly smíchy. Konečně mi řekly, že jsem kdysi mluvíval o lásce s krásnými dámami, ale že se mnou ještě nikdy dvě dámy z tak dobrého domu nemluvily o ženění, až teď, kdy mě o ně přicházejí po-

3. Chantérac: vévodkyně de Retz zemřela už 20. listopadu 1620. Vdovcem byl Henri de Gondi, vévoda de Retz; jeho strýc téhož jména (zemřel 1622), biskup pařížský a od roku 1618 kardinál de Retz, zasedal v králově radě. Henri de Schomberg (1575–1632), superintendant financí a pozdější maršál Francie, byl podle Chantéraca s vévodkyní spřízněn přes svou zemřelou ženu Françoise d'Espinay.

4. Charles d'Albert, vévoda de Luynes (1578–1621), oblíbenec Ludvíka XIII. a od zavraždění maršála d'Ancre (1617) první muž království; 2. dubna 1621 se stal konetáblem a v prosinci téhož roku zemřel. Jeho neteř byla podle Chantéraca mladší dcera Luynesovy sestry Marie d'Albert a Clauda de Grimoard de Beauvoir du Roure, pána de Combalet. Ze sňatku s Bassompierrem sešlo; mluvilo se pak o jejím sňatku s panem de Mayenne a po smrti Mayennově i Luynesově vstoupila podle Tallemanta des Réaux ke karmelitkám.

5. Charles de Lorraine, vévoda de Guise (1571–1640), hlava lotrinského rodu Guisů a Bassompierrův dávný přítel. Jeho sestra Louise-Marguerite (1588–1631), vdova po princi de Conti, byla Bassompierrovou dlouholetou důvěrnicí; podle tradice se s ním později tajně provdala. Chantérac k tomuto místu poznamenává, že tehdy s ním, jak se zdá, sňatkem ještě spojena nebyla.

6. Charlotte-Marguerite de Montmorency (1594–1650), manželka prince de Condé. Roku 1609 byla zasnoubena s Bassompierrem, který se jí vzdal na přání Jindřicha IV.; král se do ní zamiloval a provdal ji za Condého.

7. Královnou je tu patrně míněna mladá královna Anna Rakouská (1601–1666), dcera Filipa III., od roku 1615 manželka Ludvíka XIII. Hrabě de Rochefort byl podle Chantéraca Louis de Rohan (1598–1667), pozdější vévoda de Montbazon; jeho ženou byla jeho příbuzná Anne de Rohan, pozdější princezna de Guéméné. Bassompierre se na jiných místech deníku hlásí k tomu, že byl jejím oddaným „služebníkem“.

žádat. Dlouho jsem jejich řeč luštil. Nakonec mi pověděly, že manžel jedné a bratr druhé jim uložili, aby mě svedly, ale že je to se vší ctí a v poctivém úmyslu manželském; že musím dát panu princi a panu de Guise plnou moc, aby tu věc projednali a uzavřeli, zatímco budu na mimořádném vyslanectví ve Španělsku, a že mám požádat pana de Luxembourg[8], aby mi byl při těch námluvách nápomocen, a říci mu to. Nezbylo mi než to udělat. Pak jsem se s nimi rozloučil a nazítří, ve středu 10. února, jsem vyrazil.

[Cesta ke španělské hranici. Přes Étampes, Saint-Laurent-des-Eaux, Montrichard, La Haye, Vivonne, Aigre a Montlieu dojel Bassompierre ve středu 17. února do Bordeaux, kde se den zdržel „kvůli pánům d'Épernon a de Roquelaure“[9]. Přes Belin a Castets – cestou, při obědě v La Harie, dostal zprávu o tom, „co se přihodilo panu du Fargis“, o čemž níže – dorazil v neděli 21. února do Bayonne, kde ho i šlechtice, kteří ho provázeli, hrabě de Gramont[10] čtyři dny hostil „co nejlépe na světě“. Ve čtvrtek 25. února, na samém počátku postu, ho Gramont doprovodil a dál vydržoval až do Saint-Jean-de-Luz; tam Bassompierra zastihla zpráva, že po smrti papeže Pavla V. (28. ledna) byl zvolen Řehoř XV., Ludovisi (9. února 1621). Prohlédli si Socoa, kde král zamýšlel zřídit přístav a nad ním pevnost, a ubytovali se v Ciboure na protějším břehu říčky Nivelle. Lidé ze Saint-Jean-de-Luz zatančili večer před vyslancem balet, „který byl na Basky tak krásný, jak jen mohl být“.]

Když jsme jeli z Bayonne do Saint-Jean-de-Luz, viděli jsme na moři víc než padesát malých bárek o jedné plachtě, jak honí velrybu, která se ukázala podél pobřeží se svým mládětem; a večer kolem jedenácté jsme dostali zprávu, že malé velrybí mládě bylo chyceno. Šli jsme se na ně podívat na-

8. Léon d'Albert, pán de Brantes, Luynesův bratr; sňatkem s dědičkou Marguerite-Charlotte de Luxembourg se v červenci 1620 stal vévodou de Luxembourg a de Piney (Chantérac k roku 1620).
9. Jean-Louis de Nogaret, vévoda d'Épernon (1554–1642), někdejší oblíbenec Jindřicha III. a jeden z nejmocnějších velmožů království. Antoine de Roquelaure (zemřel 1625), starý druh Jindřicha IV., maršál Francie a králův náměstek v Guyenne. Chantérac dodává z bordeauxské kroniky, že Bassompierre bydlel u pana Pruguese a že ho přišli pozdravit městští konšelé (juráti).
10. Antoine, hrabě de Gramont (zemřel 1644), syn „krásné Corisandy“, někdejší milenky Jindřicha IV. Chantérac: byl guvernérem a dědičným starostou Bayonne.

zítří ráno, v pátek 26., na břeh, kam je za přílivu vytáhli. Bylo jen asi padesát stop dlouhé a místní lidé soudili, že není na světě déle než osm dní.[11]

[Po mši obědval s vyslancem Juan de Arbelaiz, „correo mayor“ (poštmistr) irunský a guipúzcoaský. Hrabě de Gramont ho doprovodil až na břeh řeky „u Fuenterrabíe, která dělí Francii od Španělska“ (Bidasoa), a rozloučil se; Arbelaiz ho provázel ještě míli za Irun a nechal ho přenocovat ve „ventě“ (zájezdním hostinci) Marie Beltramové. V sobotu 27. února nocoval Bassompierre v Seguře, v neděli 28. přešel horu San Adrián, obědval v Galarretě a spal ve Vitorii.]

[Březen. Prvního března dojel do Mirandy de Ebro, pak přes Briviescu do Burgosu, kde viděl „el santo crucifisso“ (zázračný krucifix) a „velký kostel, který je velmi krásný“. Ve čtvrtek 4. března si v Lermě prohlédl zámek, který si tam nedávno vystavěl vévoda z Lermy, a jeho „velmi vzácné“ zařízení; v pátek tam v jednom z ženských klášterů založených vévodou slyšel mši s „výbornou hudbou řeholnic“. Přes Arandu de Duero, Boceguillas a Buitrago dorazil v pondělí 8. března do Alcobendas, tři míle před Madridem. Tam ho přijeli navštívit a povečeřet s ním řádný vyslanec pan du Fargis, hrabě de la Rochepot, a hrabě de Châteauvillain[12], kteří se ještě v noci vrátili do Madridu.]

Madrid: příjezd a první návštěvy

[V úterý 9. března odpoledne vjel Bassompierre do Madridu. Naproti mu vyjeli vyslanec, hrabě de Châteauvillain a „domácnosti všech vyslanců“, potom hrabě z Barajasu s královskými kočáry a s mnoha šlechtici; „velmi velké množství žen v kočárech vyjelo z města, aby vidělo můj příjezd“. Ubytován a vydržován byl v domě hraběte z Barajasu, „nádherně připraveném“, kde na něho čekali vévoda z Monteleone, don Fernando Girón,

11. Baskové ze Saint-Jean-de-Luz a okolí byli tehdy nejproslulejšími velrybáři Evropy; v Biskajském zálivu lovili velrybu, která sem v zimě připlouvala rodit mláďata. Padesát stop (kolem šestnácti metrů) by ovšem odpovídalo dospělému kusu spíše než týdennímu mláděti; údaj je zjevně nadsazen.

12. Chantérac: Charles d'Angennes, pán du Fargis, po manželce hrabě de la Rochepot, řádný (stálý) vyslanec francouzského krále v Madridu. Scipion, hrabě de Châteauvillain (zemřel 1648), byl syn florentského finančníka Ludovica Adjacetiho, který hrabství Châteauvillain koupil.

don Carlos Coloma[13] *a řada dalších pánů, které znal z Francie nebo odjinud. Pozdravil hraběnku z Barajasu, k níž přišlo mnoho dam, aby jí pomohly ho přijmout, a zasedl k tabuli o padesáti příborech, „která mi byla držena po celou dobu, co jsem byl v Madridu“. Vévoda z Uzedy*[14] *ho dal večer pozdravit po jednom ze svých lidí.]*

[Ve středu 10. března ho dala navštívit paní princezna španělská[15] *a velká část palácových dam, „starých i mladých“: doña María de Benavides, hraběnky de la Torre a z Castra, Leonor Pimentel, Ana María Manrique, María de Aragón, Antonia de Mendoza a jiné. Pan du Fargis k němu chodil každé ráno obědvat, „aby mi pomáhal dělat čest domu“. Odpoledne přišli arcibiskup pisánský, vyslanec velkovévody toskánského, vyslanec Luccy Cenami a rezidenti Lotrinska a Janova.]*

Potom mě přišel pozdravit vévoda z Osuny[16], a to s okázalostí neobyčejnou: dal se nést v nosítkách, měl na sobě uherský kabát podšitý kuní kožešinou a spoustu drahokamů veliké ceny; za ním jelo víc než dvacet kočárů plných španělských pánů, jeho příbuzných a přátel, nebo pánů neapolských, a kolem nosítek šlo víc než padesát kapitánů, poručíků a praporečníků bez míst („reformados“), Španělů i Neapolců. Objal mě s velikou láskou a důvěrností a představil mi celý svůj průvod. Když mě pak třikrát čtyřikrát oslovil Excelencí, připomněl mi, že jsme při jedné večeři u Zameta s

13. Chantérac: don Diego Zapata, druhý hrabě z Barajasu; Ettore Pignatelli, čtvrtý vévoda z Monteleone (zemřel 1622), neapolský velmož a od roku 1613 španělský grand. Monteleone byl po španělských sňatcích (1615) vyslancem katolického krále v Paříži a don Fernando Girón tam byl patrně vyslancem po něm; odtud je Bassompierre znal. Don Carlos Coloma (1566–1637) byl voják, diplomat a dějepisec válek v Nizozemí.

14. Cristóbal de Sandoval y Rojas, vévoda z Uzedy (zemřel 1624), syn vévody z Lermy. Roku 1618 pomohl svrhnout vlastního otce a zaujal jeho místo oblíbence a prvního ministra Filipa III.

15. Alžběta Francouzská (1602–1644), sestra Ludvíka XIII., od roku 1615 manželka následníka trůnu, budoucího Filipa IV.; ve Španělsku zvaná Isabel de Borbón. Od 31. března 1621 je v textu „královnou“.

16. Pedro Téllez-Girón, třetí vévoda z Osuny (1574–1624), místokrál sicilský a v letech 1616–1620 neapolský, proslulý okázalostí, válkou, kterou na vlastní pěst vedl proti Benátkám, a podezřením z účasti na spiknutí proti nim (1618). Chantérac: byl podezírán, že pomýšlí na neapolskou korunu, a roku 1620 odvolán; zemřel roku 1624 ve vězení.

králem[17] uzavřeli spolu příbuzenství a slíbili si, že já mu budu říkat otče a on mně synu, a prosil mě, abychom v tom pokračovali; tak jsme také od té chvíle činili bez všech obřadností. Chtěl potom pozdravit ty, kdo přijeli se mnou, mluvil na ně stále francouzsky a navykládal tolik výstředností, že jsem se nedivil nemilosti, která ho zakrátko postihla.

[Zároveň přijeli vévoda z Pastrany, hrabě ze Saldañi a hrabě z Arcosu, po nich hrabě z Benavente, don Baltasar de Zúñiga[18] a jiní; večer vévoda z Eboli, markýz z Mortary a Juan Tomás Cossa. Ve čtvrtek 11. března ho daly navštívit hraběnka z Lemosu a vévodkyně z Villahermosy. Odpoledne ho přišel pozdravit císařský vyslanec hrabě Khevenhüller[19], po něm vyslanci anglický a benátský a rezidenti Parmy, Urbina a Modeny; a sotva „se jich zbavil", vévodové z Peñarandy, Gandíe a Villahermosy, markýzové z Mondéjaru a Cañete a don Agustín Mexía[20] ze státní rady, kterého znal od obléhání Ostende, kde zastával úřad generálního polního maršála.]

Večer mi přišel složit obvyklé poklony auditor nunciatury[21], který vedl papežovy záležitosti, protože nuncius odjel ze Španělska převzít kardinálský klobouk, a ukázal mi opis breve, které měl nazítří odevzdat králi ve věci

17. Chantérac: se zesnulým králem Jindřichem IV. Sébastien Zamet (zemřel 1614), finančník původem z Luccy, hostíval ve svém pařížském domě krále i dvůr. Osuna v mládí (1602–1608) sloužil ve Flandrech a pobyl i u francouzského dvora. Titul Excelence příslušel podle Chantéraca španělským grandům a cizím vyslancům.

18. Don Baltasar de Zúñiga (1561–1622), zkušený diplomat: byl španělským vyslancem v Bruselu, v Paříži (odtud jeho staré přátelství s Bassompierrem) a v letech 1608–1617 u císařského dvora v Praze a ve Vídni, kde měl velký podíl na habsburské politice v českých zemích i na přípravě nástupnictví Ferdinanda Štýrského. Po smrti Filipa III. řídil španělskou politiku spolu se svým synovcem Olivaresem; zemřel na podzim 1622 (Chantérac uvádí rok 1623).

19. Franz Christoph Khevenhüller (1588–1650), korutanský šlechtic, císařský vyslanec v Madridu v letech 1617–1631 a autor *Annales Ferdinandei*, obsáhlých letopisů doby Ferdinanda II. Chantérac: syn hraběte Bartoloměje Khevenhüllera a Blanky Ludmily z Thurnu.

20. Chantérac: don Agustín Mexía, syn markýze de la Guardia. Bassompierre ho znal od obléhání Ostende (1601–1604). Úřad, který tam zastával, *maestre de campo general*, znamenal ve španělském vojsku druhé nejvyšší velení hned po vrchním veliteli; Bassompierre jej tlumočí francouzským *maréchal de camp général*. Sám francouzský „polní maršál" (*maréchal de camp*), jímž byl v té době Bassompierre, je generálská hodnost mnohem nižší, zhruba generálmajor, a nesmí se plést s maršálem Francie.

21. Auditor byl první úředník nunciatury, který nuncia v nepřítomnosti zastupoval. Nunciem v Madridu byl patrně Francesco Cennini, jmenovaný v lednu 1621 kardinálem. Breve je méně slavnostní forma papežského listu. Nový papež Řehoř XV. byl zvolen teprve 9. února 1621.

Valtelliny. Bylo velmi naléhavé a podle mého mínění smělejší, než bych se byl od nového papeže vůči španělskému králi nadál; psal mu totiž, že pro svobodu Itálie, pro niž je vrácení Valtelliny důležité a nezbytné, je odhodlán užít nejen zbraní duchovních, ale i světských. Auditor mě potom ujistil, že se k mému jednání připojí, jak mu to nařídil Jeho Svatost, který tu věc bere za svou vlastní. Totéž mi už předtím jménem svých pánů řekli vyslanci Anglie, Benátek a Savojska, a také vyslanec florentský, ten však zdrženlivěji a spíše jako prostředník než jako účastník, protože ho téměř stejné zájmy táhly jak na stranu Francie, tak na stranu Španělska.

Nemoc Filipa III.

K večeru mě přišel jménem krále navštívit státní sekretář don Juan de Ciriza[22] a po mnoha krásných slovech o tom, jak je král mým příjezdem potěšen a jak dobré má o mně mínění, mi vyřídil, že dostanu audienci, jakmile mu to zdraví dovolí. Byla svatá pravda, že je nemocen; každý si však myslel, že nemoc předstírá, aby oddálil mou audienci a vyřízení mé věci. Nemoc se ho chytila hned první postní pátek [26. února]. Seděl nad depešemi, den byl chladný a do místnosti, kde byl, postavili prudce rozpálenou pánev se žhavým uhlím, z níž mu žár sálal do obličeje tak silně, že z něho kanuly kapky potu; a on byl od přirozenosti takový, že nikdy nic nevytýkal a na nic si nestěžoval. Markýz z Povaru, od něhož to vím, mi řekl, že když viděl, jak krále žár té pánve obtěžuje, pověděl vévodovi z Alby[23], který byl komořím jako on, aby dal odnést pánev, která králi rozpaluje tvář. Protože si však tam každý velmi přesně hledí jen svého úřadu, vévoda odpověděl, že to přísluší sumillerovi de corps[24], vévodovi z Uzedy. Markýz z Povaru pro něj tedy poslal do jeho pokoje; naneštěstí si však vévoda odešel pro-

22. Juan de Ciriza, státní sekretář Filipa III., jehož rukama procházely spisy státní rady, nejvyššího sboru pro zahraniční politiku monarchie.

23. Chantérac: Enrique de Ávila y Guzmán, markýz z Povaru (podle Bassompierra kapitán španělské gardy); Antonio de Toledo, pátý vévoda z Alby (zemřel 1639), vnuk slavného vévody z Alby, místodržitele Filipa II. v Nizozemí.

24. *Sumiller de corps*, představený královy komory, jemuž podléhali komoří (*gentilhombres de la cámara*); úřad burgundského původu. Příhoda s pánví žhavého uhlí (*brasero*), kterou nikdo nesměl odnést, protože to nepříslušelo jeho úřadu, se stala nejznámějším dokladem strnulosti španělské dvorské etikety; dějepisci ji přejímají právě od Bassompierra. Filip III. zemřel 31. března 1621, čtrnáct dní před třiačtyřicátými narozeninami.

hlédnout svou stavbu, a tak se ubohý král, než vévodu z Uzedy přivedli, připekl tolik, že mu nazítří jeho horká povaha přivodila horečku, horečka růži a ta růže, která se hned mírnila, hned zase rozpalovala, se nakonec zvrhla ve skvrnitou horečku, která ho zabila.

[Králova nemoc dopřála vyslanci čas přijmout všechny návštěvy. V pátek 12. března přivedl pan du Fargis hraběte de Châteauvillain a dona Agustína Fiesca; vévoda z Monteleone a don Fernando Girón přišli, aby mu „dali dobrou naději na úspěch věci“, která ho do Španělska přivedla. Odpoledne přišli savojský vyslanec (arcibiskup tarentaiský) a vyslanec Luccy, potom markýzové z Falces a Gonzaga, hrabata z Medellínu, ze Selady a z Arcosu, don Francisco de Braganza a don Carlos Coloma. V sobotu 13. mu Fiesco poslal „překrásného koně“; odpoledne ho navštívil vyslanec perský a po něm markýz z Povaru.]

V neděli 14. mě ráno navštívil pan vévoda z Infantada[25], nejvyšší hofmistr, s velmi pěkným průvodem: před ním kráčeli čtyři královi hofmistři. Byl to starý pán, velmi řádný člověk, a pojal ke mně takovou náklonnost, že mé věci nesmírně pomohl a mluvil o ní velmi hlasitě.

[Odpoledne přišli don Diego de Ibarra, Tomás Caracciolo, Juan Tomás Cossa a mnozí jiní.]

Proč jsem jel do Španělska: Valtellina a aféra pana du Fargis

Učiním na tomto místě odbočku, abych vyložil příčiny své cesty, stav, v jakém jsem při příjezdu našel naše záležitosti, a zvláštní milosti a přízeň, jichž se mi od tohoto krále dostalo.

Předešlého roku 1620 vyhrál císař s pomocí španělských zbraní slavnou bitvu u Prahy[26], která neobyčejně pozvedla jeho věc a zničila věc falckra-

25. Nejvyšší hofmistr (*mayordomo mayor*) stál v čele králova dvora a měl podle Chantéraca pod sebou čtyři týdenní hofmistry. Chantérac ve vévodovi vidí Rodriga de Mendoza, prvního manžela vévodkyně Anny de Mendoza; ten však zemřel už v 16. století a roku 1621 nesl titul patrně její druhý manžel Juan Hurtado de Mendoza (zemřel 1624).

26. Císař Ferdinand II. (1578–1637). „Bitva u Prahy“ je bitva na Bílé hoře 8. listopadu 1620, v níž vojsko císaře a katolické ligy porazilo armádu českých stavů a jejich krále Fridricha Falckého („falckraběte“, 1596–1632). Španělsko k vítězství přispělo penězi, pluky v císařské armádě a Spinolovým vpádem do Dolní Falce.

běte a ostatních protestantských knížat s ním spolčených. Tehdy byl guvernérem milánského vévodství vévoda z Ferie[27], člověk ctižádostivý a ješitný, který chtěl stůj co stůj zamíchat kartami a dát o sobě mluvit. Viděl, že to může učinit bez velké překážky, protože mu Grisonové dávali jakousi záminku zmocnit se Valtelliny[28], tak důležité pro španělského krále k udržení jeho italských zemí a k oslabení ostatních tamních potentátů. Uvážil, že protestanti jsou potrestáni, francouzský král zaměstnán svými občanskými válkami a anglický král zabaven nadějí na sňatek španělské infantky s princem, jeho synem[29]; podnikl tedy to dobytí a provedl je způsobem a s úspěchem, jak každý ví. To znepokojilo italská knížata, urazilo Švýcary a přimělo krále, jejich spojence, aby se zasadil o vrácení Valtelliny Grisonům, jejím zákonným pánům, a sám se ho ujal; a proto mě poslal do Španělska jako svého mimořádného vyslance, abych ji jeho jménem žádal zpět na králi, jeho tchánu.

Když jsem byl už na cestě, vymohl si pan du Fargis, řádný králův vyslanec ve Španělsku, u aposentadorů[30], kteří jsou povinni vyslance ubytovat, dosti pěkný dům za příbytek. Dům mu tedy byl přidělen; když se však do něho chtěl nastěhovat, ukázal majitel výsadu, kterou měl od krále, a osvobození svého domu od ubytování. Vyslanec trval umíněně na svém a majitel předložil své výsady královské radě, která nařídila, že mu mají být zachovány. Nato pan vyslanec, kterému se po tom krásném domě zachtělo, poslal dva

27. Chantérac: Gómez Suárez de Figueroa, třetí vévoda z Ferie, od roku 1618 guvernér Milánska; zemřel 1634.

28. Valtellina (Veltlín), údolí horní Addy mezi Milánskem a Tyrolskem, patřila jako poddanská země Třem spolkům (Grisonsku, Graubünden), převážně protestantským spojencům Francie a Švýcarů; obyvatelé údolí byli katolíci. Pro Španělsko to byla nejkratší spojnice mezi Milánem a zeměmi rakouských Habsburků, tedy cesta vojsk z Itálie do Německa a Nizozemí. Chantérac: 19. července 1620 se Valtellinští pod vedením šlechtice Giacoma Robustelliho vzbouřili a Španělé z Milána pak údolí obsadili. Stalo se to tedy několik měsíců před Bílou horou, ne po ní, jak by plynulo z Bassompierrova výkladu.

29. Jakub I. vyjednával o sňatku prince Karla se španělskou infantkou Marií Annou a kvůli tomu se zdráhal pomoci svému zeti Fridrichu Falckému; ze „španělského sňatku“ roku 1623 sešlo. Chantérac: infantka se roku 1631 provdala za Ferdinanda, krále uherského a českého, pozdějšího císaře Ferdinanda III.

30. Chantérac: *aposentadores* byli královští ubytovatelé; „královská rada“ je Rada Kastilie, nejvyšší soudní a správní sbor království; *alguaciles* byli nižší soudní zřízenci, biřici, kteří vykonávali soudní příkazy. *Alcaldes de corte* byli soudci s trestní a policejní pravomocí v sídle dvora; Bassompierre je přirovnává k francouzskému velkému profousovi (*grand prévôt*).

sluhy, aby tam donesli nějaké svršky, a potom prohlásil, že když už jeho věci v domě jsou, nelze ho odtud vystěhovat; a poslal tam pak všechny své lidi a část lidí vyslance benátského, aby se v tom domě drželi. Majitel si šel stěžovat královské radě a ta nařídila, aby vyslancovy svršky i sluhy z domu vyvedli a poslali tam alguacily. A protože by se nikdo nikdy nenadál, že by se vyslanec vzepřel spravedlnosti (což je v té zemi věc neslýchaná), poslali tam jen dva alguacily; ti tam však byli zabiti a jejich „varas" (to jsou bílé hůlky, znamení jejich moci) byly na posměch vyvěšeny na balkonech domu. Nato se seběhl lid ve zbrani a víc než dva tisíce lidí oblehly dům i vyslance, který do něho vešel zadními dveřmi. Naštěstí tam přišel jeden alcalde de corte (to je něco jako ve Francii velký profous) jménem don Sebastián de Carvajal, řádný člověk, který oheň nerozdmýchával; přiměl lid, aby od domu odstoupil, vyvedl odtamtud služebnictvo obou vyslanců a vzal do svého kočáru pana du Fargis, kterého dovezl do jeho příbytku, aniž se mu co zlého stalo.

Pan du Fargis, který ten zmatek způsobil, si ze lsti stěžoval první: nazítří požádal o audienci a při ní o spravedlnost za násilí, jehož se na něm proti mezinárodnímu právu dopustili. Král mu ji slíbil a ustanovil k tomu komisi. Když se však dozvěděl, co se stalo, nařídil, aby se nikdo nedotkl osob vyslanců Francie a Benátek, ale aby byli uvězněni všichni z jejich služebnictva, které se podaří chytit, když nebudou u svých pánů. To se stalo a málokdo unikl, aby nebyl zatčen. Sám vyslanec, který si nebyl jist před zuřivostí lidu, odjel z města, poslal našemu králi zprávu, v jakém je postavení, a mně vzkázal, abych svůj příjezd odložil. To jsem udělat nechtěl; vydal jsem se k Madridu, a protože jsem předtím napsal vévodovi z Monteleone a donu Fernandu Girónovi a poprosil je, aby tu věc urovnali, promluvili o ní s králem. Ten jim poručil, aby mi vzkázali, ať jen v dobrou hodinu přijedu, že od něho dostanu všechno zadostiučinění; a opravdu jsem je od něho dostal, neboť v den mého vjezdu do Madridu dal kvůli mně propustit nejen služebníky obou vyslanců, ale i ostatní Francouze, kteří byli ve vězení z jiných příčin.

Maso v postě, komedie a komisaři

Prokázal mi i jinou milost: dal mi od patriarchy Indií[31] (to je u dvora něco jako legát) vystavit bulu, abych směl v postě jíst maso, já a sto dalších se mnou. A nadto, což se ve Španělsku ještě nikdy nevidělo, dovolil pro mé obveselení, aby se u mne hrály komedie[32], ba sám je i platil. Páni a dámy, kteří jsou po komedii vášnivě chtiví v každý čas, byli tím chtivější, že to bylo v době neobvyklé a že se obě královy herecké společnosti spojily, aby byla komedie úplnější. Dával jsem jim také kromě tří set reálů, které jim král platil za každou komedii, tisíc reálů navíc; a při komedii jsem dával roznášet množství cukroví a alojy dámám, které tam přicházely. Ty byly dvojí: jedny se dávaly zvát hraběnkou z Barajasu, seděly na vyvýšeném stupni pod baldachýnem a měly odkrytou tvář; druhé na schodech toho stupně a v sále, ale jako „tapadas“, zahalené ve svých pláštích[33]. Chodili tam i muži, jedni zahaleni, druzí otevřeně; všichni vyslanci se dávali zvát ode mne.

[V neděli 14. března se ve „velké galerii“ jeho domu, „bohatě vyzdobené a osvětlené“, hrála před velkým množstvím dam a pánů první komedie; po ní dal sedmi či osmi španělským grandům[34] a předním pánům zvlášť večeři, kterou jeho lidé připravili „po francouzsku“. V pondělí 15. března ho navštívili markýz de Renty a hrabata z Palmy a z Castrilla.]

Potom mi don Juan de Ciriza přišel jménem krále říci, že jeho nemoc trvá dost prudce dál, což o několik dní zdrží mou audienci; protože se však roznesla pověst, že nemoc Jeho Veličenstva je předstíraná a má oddálit vyřízení věci, kvůli níž jsem za ním přijel, dá mi prý, aby ukázal, jak je ta pověst lichá, komisaře, kteří se mnou budou neprodleně jednat. To jsem ochotně

31. Titulární patriarcha Západní Indie býval zároveň vrchním kaplanem a almužníkem španělského dvora; proto ho Bassompierre přirovnává k legátovi. Tehdy jím byl patrně Diego de Guzmán.
32. V postní době byla španělská divadla zavřena; králova výjimka pro cizího vyslance byla tedy mimořádnou poctou. Byla to doba největšího rozkvětu španělské *comedie*, doba Lopa de Vegy. Reál byla španělská stříbrná mince; osm reálů tvořilo proslulé peso.
33. Chantérac: *aloja* je nápoj z vody, medu a koření; *tapadas* jsou ženy skryté pod závojem nebo mantilou. Zahalená dáma, které není vidět do tváře, je oblíbenou postavou tehdejších španělských komedií.
34. Grandové byli nejvyšší vrstva kastilské šlechty; jejich výsadou bylo zůstat v přítomnosti krále s pokrytou hlavou. Nového granda král při uvedení vyzval, aby se „pokryl“ – tak je níže povýšen hrabě z Olivaresu.

přijal a co nejpokorněji jsem králi poděkoval za milost, kterou mi v té věci prokazuje.

[Večer se u vyslance hrála komedie. V úterý 16. března přišel Ciriza znovu a oznámil, že král jmenoval komisaři hraběte z Benavente, dona Baltasara de Zúñiga, jednoho regenta z Rady Itálie[35] *a jeho samého, „aby se o mé věci jednalo bez přestání"; k tomu prý je třeba, aby mu Bassompierre odevzdal pověřovací list svého krále pro krále katolického, od něhož jednání vyjde. Téhož dne přišli vyslanci anglický a benátský a vévoda z Osuny.]*

Ve středu 17. mě navštívil don Baltasar de Zúñiga, svým jménem i jménem ostatních komisařů, svých druhů, aby mě od nich pozdravil a řekl mi, že mají od krále rozkaz přijít za mnou a projednat a uzavřít se mnou věci, které se týkají mého poselství; poděkoval jsem mu, jak nejlépe jsem uměl. Navrhl mi potom, abychom ke svým poradám přibrali pana Giuliana de' Medici, arcibiskupa pisánského[36], vyslance velkovévody: ten prý je s oběma korunami stejně spřízněn, oběma zavázán a nakloněn, a poslouží tedy jako prostředník, aby nás přivedl k dohodě, a jako smírce, kdyby při jednání došlo k nějaké neshodě a roztržce. K tomu jsem rád svolil, jednak abych neurazil pana velkovévodu, jednak proto, že nám mohl prospět a nemohl uškodit, neboť jsem byl pevně rozhodnut nepřekročit meze své instrukce.

[Zúñiga mu potom oznámil smrt velkovévody toskánského, švagra katolického krále, a „nařídil" mu za něj smutek. Téhož dne přišli markýzové ze Zahary, z Auñónu a z Montesclaros, hrabě z Monterrey, don Diego de Ibarra a don Carlos Coloma; večer byla komedie, večeře pro několik pánů „a potom jsme šli navštívit dámy". Ve čtvrtek 18. března, ačkoli před první audiencí ještě žádnou návštěvu nevykonal, uznal Bassompierre za vhodné navštívit své komisaře, aby se „vloudil do jejich přízně", pokaždé jim řekl něco o své věci, poučil je a připravil, zbavil je pochyb a mylných dojmů a

35. Chantérac: Juan Alonso Pimentel, osmý hrabě z Benavente; byl kdysi místokrálem neapolským a podle Bassompierra předsedal Radě Itálie. Tato rada spravovala z Madridu španělské državy v Itálii (Milán, Neapol, Sicílii); její učení členové se nazývali regenti.

36. Chantérac: Giuliano de' Medici (zemřel 1636), od roku 1620 arcibiskup pisánský. Předtím byl řadu let toskánským vyslancem u císařského dvora v Praze. Velkovévoda Cosimo II. zemřel 28. února 1621 (viz níže); jeho žena Marie Magdalena Rakouská byla sestrou zesnulé španělské královny Markéty a z velkovévodského rodu pocházela i francouzská královna matka Marie Medicejská – odtud stejné příbuzenství k oběma korunám.

konečně aby měl o čem napsat králi první depeši; odeslal ji ještě téhož večera. Po návratu u něho byli Monteleone a Girón a večer se hrála komedie. V pátek 19. vzkázal král po Cirizovi, že je mu lépe, že vyslance přijme ve veřejné audienci příští neděli a že se potom jeho věc s týmiž komisaři projedná a uzavře bez odkladu. Odpoledne šel Bassompierre vykonat postní pobožnost „a las Cruces"; v sobotu 20. hostil obědem vyslance císařského a luckého, přijal vévody z Osuny, Gandíe, Villahermosy a Monteleone, zajel k Panně Marii z Atochy a večer měl komedii.]

Smrt Filipa III.

V neděli 21. března jsem se chystal ke své první audienci, jak mi to král vzkázal a jak mi také den předtím řekl vévoda z Gandíe, že má rozkaz mě k ní uvést. Kolem jedenácté hodiny dopoledne však král, který se k tomu už oblékl, upadl, když chtěl zasednout ke stolu, do těžké mdloby; ta ho přinutila znovu ulehnout a vzkázat mi po hraběti z Barajasu, že je mu naprosto nemožné mě toho dne přijmout.

[Odpoledne ho navštívili don Fernando Girón, markýz z Aytony a don Diego de Ibarra; k večeru byl na Pradu a po návratu „dal komedii dámám a pánům".]

V pondělí 22. se hraběti z Benavente udělalo zle, takže ke mně nemohl přijít k poradě; byli tu jen don Baltasar de Zúñiga, regent Caimo a don Juan de Ciriza, kteří s sebou přivedli i pana arcibiskupa pisánského jako prostředníka, jak bylo ujednáno. Rokovali jsme spolu déle než tři hodiny, a přece jsme se k závěru nepřiblížili, protože každý stál na svém. Konečně jsme se rozešli a pan vyslanec a já jsme odpoledne sepsali depeši králi. Večer nám vzkázali, že je králi o něco lépe, a tak jsme mohli dát ještě tentokrát hrát komedii.

V úterý 23. se králi horečka velmi zhoršila a začali se obávat, jak to dopadne. Několikrát zvracel a měl průjem a k tomu velikou melancholii, kterou mu působilo přesvědčení, že zemře; proto se páni komisaři omluvili, že ke mně nepřijdou.

[Ráno byl Bassompierre u hraběte z Benavente, který se pro nemoc omluvil z příští porady, a u Zúñigy, s nímž si na druhý den smluvil pokračování; ve

středu 24. března pak komisaři s oběma francouzskými vyslanci jednali dál. Bassompierre potom zpravil o průběhu poslední porady auditora nunciatury a vyslance benátského a savojského a navštívil i vyslance florentského.]

Pětadvacátého trvala králova nemoc prudčeji než kdy předtím. Navštívil jsem císařského vyslance.

V pátek 26. se králi velmi zle přitížilo, a to přerušilo celé naše jednání. Pan řádný vyslanec mi vystrojil hostinu; potom jsem šel vykonat pobožnost a las Cruces.

V sobotu 27. řekl král svým lékařům, že jeho nemoci vůbec nerozumějí a že dobře cítí, že umírá; měl také velmi zlé příznaky. Poručil, aby se za něho konala procesí a veřejné modlitby.

Téhož dne zemřel hrabě ze Salazaru.

V neděli 28. se konalo slavné procesí, při němž byla socha Panny Marie z Atochy přenesena k Descalzas[37]. Účastnily se ho všechny královské rady s velkým počtem kajícníků, kteří se za královo zdraví krutě bičovali. Do paláce, do králova pokoje, bylo také přeneseno tělo blahoslaveného Isidora[38] a na oltářích madridských kostelů byla vystavena Svátost.

V pondělí 29. ve čtyři hodiny odpoledne se králi objevily vředy na břiše, na bedrech a na stehnech, a když mu lékaři ohmatali tep, vzdali se naděje na jeho život. Nato poslal pro předsedu Rady Kastilie a pro svého zpovědníka Aliagu[39] a dlouho mluvil s nimi a s vévodou z Uzedy; ti pak poslali pro ostatní státní rady a předsedy rad, v jejichž přítomnosti podepsal závěť. Potom poslal pro prince a infanta dona Carlose, dal jim požehnání a po-

37. Panna Maria z Atochy, uctívaná socha v dominikánském kostele za tehdejším městem, byla pokládána za ochránkyni španělských králů. Descalzas Reales je klášter bosých klarisek uvnitř města, založený dcerou Karla V. a určený dámám z panovnického rodu (Chantérac řeholnice mylně označuje za karmelitky).

38. Isidor Rolník, patron Madridu, žil ve 12. století; jeho tělo se přenášelo k lůžku těžce nemocných králů. Blahořečen byl roku 1619 a svatořečen roku 1622 spolu s Ignácem z Loyoly, Františkem Xaverským a Terezií z Ávily (Chantérac).

39. Luis de Aliaga, dominikán, zpovědník Filipa III. a generální inkvizitor (Chantérac), jímž se stal roku 1619; spojenec vévody z Uzedy, s nímž roku 1618 svrhl Lermu. Předseda Rady Kastilie byl prvním úředníkem království.

prosil prince, aby užíval jeho starých služebníků, z nichž mu doporučil vévodu z Uzedy, svého zpovědníka a dona Bernabého de Vivanco; nato dal vejít infantce Marii a kardinálu infantovi a také jim požehnal.[40] Paní princezna přijít nemohla, protože omdlela, právě když ke králi vcházela. Potom rozdělil své relikvie a přijal svátost oltářní.

V úterý 30. ve dvě hodiny ráno dali králi poslední pomazání a odporučili jeho duši Bohu. Potom podepsal velké množství listin. Kolem poledne si dal k lůžku postavit tělo svatého Isidora a zavázal se slibem, že mu dá vystavět kapli. Poslal do Valladolidu pro kardinála vévodu z Lermy[41]. Státní rada zasedala toho dne dvakrát. K večeru se mu prudce přitížilo a celou noc skomíral.

Ve středu 31., poslední den března, kolem deváté hodiny ráno vypustil duši. V poledne to dali oznámit vyslancům a zároveň nám dovolili vypravit v pět hodin odpoledne kurýry, abychom o tom zpravili své pány.

Nový král, chudý pohřeb a řeči vévody z Osuny

Královna ucítila toho dne, jak se v ní pohnulo dítě. Odebrala se s infantkou Marií a s kardinálem bydlet k Descalzas a nový král odjel v zavřeném kočáře do San Jerónima[42]. Cestou potkal tělo Páně, které nesli k nemocnému, a podle starého obyčeje rodu rakouského[43] chtěl vystoupit a doprovodit je. Hrabě z Olivaresu mu řekl: „*Advierta Vuestra Majestad que anda tapado.*“

40. Chantérac: princ Filip, následník trůnu, se narodil 8. dubna 1605; don Carlos žil v letech 1607–1632; Ferdinand (1609–1641), třetí syn, byl kardinálem a arcibiskupem toledským (později proslul jako vítěz od Nördlingenu a místodržitel v Nizozemí). Infantka Marie Anna je táž, o kterou se ucházel anglický princ; stala se císařovnou. Bernabé de Vivanco (v textu Vinanco) byl, pokud jde o tutéž osobu, komorník a důvěrný sekretář Filipa III.

41. Francisco Gómez de Sandoval y Rojas, vévoda z Lermy (1553–1625), po dvacet let (1598–1618) všemocný oblíbenec a první ministr Filipa III. Roku 1618 si dal udělit kardinálský klobouk, který ho chránil před soudem, byl svržen vlastním synem Uzedou a žil od té doby v ústraní ve Valladolidu a na svých statcích.

42. Filip IV. (1605–1665); do šestnáctých narozenin mu chyběl týden. Královnou je od této chvíle jeho žena Alžběta Francouzská; dítě, které čekala, dcera narozená v srpnu 1621, zemřelo hned po narození. San Jerónimo el Real byl klášter hieronymitů za městem (Chantérac), kam se španělští králové uchylovali v době smutku.

43. Podle rodové pověsti potkal Rudolf Habsburský, pozdější římský král, na lovu kněze nesoucího svátost k nemocnému a přenechal mu svého koně; úcta k eucharistii se od té doby pokládala za dědičnou ctnost rakouského domu.

Odpověděl mu: „*No hay que taparse delante de Dios*“[44], a vystoupil a doprovodil je; což se v Madridu bralo za velmi dobré znamení.

[Nový král dal ještě téhož dne vyhnat z královské rady „oidory“ (soudce) Tapiu a Benala, „lidi špatné pověsti“.]

Duben. Ve čtvrtek 1. dubna bylo královo tělo vystaveno v sále paláce s odkrytou tváří a všichni vyslanci je tam přišli pokropit svěcenou vodou.

Toho dne přišel sekretář Contreras mladému králi oznámit, že vévoda z Lermy je na cestě do Madridu podle rozkazu, který dostal od krále, jeho otce. Král se nad tím rozhněval a poslal dona Alonsa Cabreru, aby ho vrátil do Valladolidu, a alkalda dona Luise Paredese, aby ho, kdyby se zdráhal, odvedl jako vězně na některý hrad.

[Vyhnán byl také sekretář královy komory Tomás de Angulo (v textu Angudo), jehož písemnosti převzal Contreras; donu Juanu de Ciriza byly odňaty spisy konzult a svěřeny Antoniu de Aróstegui. Král prohlásil za své komoří ty, kdo v té hodnosti sloužili jeho otci, ale jejich službu odložil na jindy; patriarchovi Indií a donu Bernabému de Vivanco odňal stůl u dvora. V pátek 2. dubna dostala úřad první dvorní dámy královny (camarera mayor) vévodkyně z Gandíe; oba francouzští vyslanci ji hned šli pozdravit a v pět hodin odpoledne šla v průvodu hraběte z Benavente, dalších grandů, pánů a dam políbit králi ruku za tuto „merced“.]

Přibližně v touž hodinu vynesli z paláce tělo zesnulého krále, aby je odvezli do Escorialu[45], do hrobky jeho otců. Šel jsem se podívat na Segovijský most, jak tudy pojede, skoro se všemi madridskými grandy a dámami. Byl to podle mého soudu průvod dost ubohý na tak velkého krále. Jelo v něm nějakých sto či sto dvacet mnichů hieronymitů v rochetách na pěkných mulách, po dvou za prvním, který nesl kříž; potom asi třicet gardistů, které

44. Chantérac překládá: „Račte, Veličenstvo, pamatovat, že jedete se zakrytou tváří.“ – „Před Bohem není třeba tvář zakrývat.“ Král jel v prvních dnech smutku inkognito, v zavřeném kočáře. Gaspar de Guzmán, hrabě z Olivaresu (1587–1645), oblíbenec nového krále a Zúñigův synovec, byl po strýcově smrti až do roku 1643 prvním ministrem Filipa IV.; je znám jako „hrabě-vévoda“.
45. San Lorenzo de El Escorial, klášter a palác asi 45 km severozápadně od Madridu, vystavěný Filipem II.; v jeho kryptě jsou pohřbíváni španělští králové. Segovijský most (Puente de Segovia) vede přes Manzanares při západním okraji Madridu. Nocleh Pinto ztotožňuje Chantérac s městečkem čtyři míle jižně od Madridu, které ovšem na cestě k Escorialu neleží.

vedli markýzové z Povaru a z Falces; pak následoval králův dvůr, hofmistři poslední před vévodou z Infantada, nejvyšším hofmistrem, který jel před tělem. To bylo neseno na nosítkách dvěma mulami, přikrytými stejně jako nosítka zlatohlavem, jenže jen po podbřišníky. Za ním jeli komoří a asi dvacet lučištníků burgundské gardy, kteří průvod uzavírali. Jeli přenocovat do Pinta a nazítří dorazili do Escorialu dost časně, aby za něho dali odsloužit bohoslužbu; potom se společnost vrátila.

Vévoda z Osuny byl na mostě jako ostatní, aby viděl královo tělo, a když se zastavil u kočáru, v němž seděli šlechtici, kteří přijeli do Španělska se mnou, zeptal se jich, zda nevědí, kdy budu mít audienci. Pan de Rothelin a pan markýz de Bussy d'Amboise[46] mu odpověděli, že mi vzkázali, že to bude příští neděli. Řekl jim: „To mě těší; mám totiž slíbeno, že dostanu první po ní, a při té chci králi říci, že světu teď vládnou tři velcí panovníci, z nichž jednomu je šestnáct let, druhému sedmnáct a třetímu osmnáct, totiž on, Velký Turek a král francouzský[47], a že ten z těch tří, kdo bude mít nejlepší kord a bude nejstatečnější, má být mým pánem.“ Ta slova donesl kdosi, kdo seděl v jeho kočáře a měl uloženo slídit po jeho řečech a skutcích; a spolu s jeho dřívějším životem a s jedním dopisem, který napsal vévodovi z Lermy, byla příčinou, že ho vsadili do vězení, v němž skončil své dny.

[Téhož večera dal král úřad nejvyššího ubytovatele (aposentador mayor) donu Luisi Venegasovi po jeho zemřelém otci; v sobotu 3. dubna udělil komendu uprázdněnou smrtí hraběte ze Salazaru hraběti z Cabrilly a titul hraběte z Añoveru donu Rodrigu Lassovi, synovci toho, který krátce předtím zemřel ve Flandrech.]

46. Chantérac: Henri d'Orléans, markýz de Rothelin (zemřel 1651), z levobočné větve rodu Orléans-Longueville; Henri de Clermont d'Amboise, markýz de Bussy, padl roku 1627 v proslulém Boutevillově souboji na pařížském Place Royale, za nějž byl Bouteville popraven (Chantérac píše, že ho zabil Bouteville).

47. Filipu IV. chybělo do šestnácti let několik dní, sultánu Osmanu II. (vládl 1618–1622) rovněž šestnáct a Ludvíku XIII. devatenáct let. Řeč, v níž španělský grand dává najevo, že by si pána mohl vybrat sám, zněla jako velezrada.

Audience u Filipa IV. a rozmluva s donem Baltasarem

Pan vyslanec a já jsme navštívili dona Baltasara de Zúñiga, který od počátku nové vlády řídil státní záležitosti.

V neděli 4. mi přivedli dvacet kočárů, do nichž jsme nasedli pan vyslanec a já s celým svým průvodem; uváděl nás jen hrabě z Barajasu, protože to nebyla audience slavnostní, nýbrž soukromá, v San Jerónimu, kam se král uchýlil a kde mě přijímal z milosti, aby poctil krále, svého švagra, a ukázal mu, jak rychle mě chce vyřídit. Všichni jsme měli smutek po španělsku, s lobou, caperuzou a capirotem[48], což jsem udělal ze dvou důvodů: jednak proto, že je měli všichni grandové při audienci i sám král, takže já bych byl prostovlasý, a oni ne, což by se pro mne neslušelo; jednak proto, že jsem tím byl Španělům velmi milý a dával jsem najevo, že nosím velký smutek po zesnulém králi, což by tak nevypadalo, kdybych byl oblečen po našem. Poklonil jsem se tedy králi a vyslovil mu pésame, to jest projev zármutku nad smrtí krále, jeho otce; potom jsme mu vyslovili parabién, což je blahopřání k šťastnému nastoupení na jeho trůny. To jsme mu pro jistotu řekli i jménem našeho krále, než tu poklonu pošle vyřídit zvlášť po některém princi nebo velkém pánu. Potom jsem s ním mluvil o našich záležitostech; na to všechno mi odpověděl velmi případně. Nato jsem se šel poklonit princi donu Carlosovi, který stál vedle něho, a pak jsem odešel. Odtud jsem šel oplatit návštěvu vévodovi z Infantada a vévodovi z Osuny.

[V pondělí 5. dubna měl první audienci u královny, poklonil se infantce Marii a kardinálu infantovi a nakonec navštívil „bosou infantku“[49], královu pratetu.]

Téhož dne se sešla státní rada kvůli vyřízení mé věci a don Baltasar dostal za úkol se mnou o tom promluvit. Proto mi napsal a prosil mě, abych nazítří přišel na mši do San Jerónima; potom prý, budu-li chtít, se hodinu projdeme v křížové chodbě. Vzkázal jsem to panu řádnému vyslanci, který

48. Chantérac: *loba* je dlouhý šat bez rukávů, *caperuza* kápě, *capirote* krátký plášť s kapucí. Smuteční kápě zakrývala hlavu; kdo ji neměl, stál by před králem prostovlasý.
49. Arcivévodkyně Markéta (1567–1633), dcera císaře Maxmiliána II. a Marie Španělské, sestra Rudolfa II. a Matyáše. Roku 1581 odešla s ovdovělou matkou, císařovnou Marií, do Španělska a vstoupila v Madridu jako sestra Markéta od Kříže do kláštera Descalzas Reales („bosých“); byla tetou Filipa III. a pratetou Filipa IV. Chantérac klade do roku 1581 mylně její narození.

ke mně přišel druhý den ráno, v úterý 6., a po mši jsem v křížové chodbě našel dona Baltasara, který tam na nás čekal. Řekl mi, že mě prosí, abych ho omluvil, nebude-li už dál jedním z komisařů, kteří se mnou jednají: obecná správa španělských záležitostí, kterou teď má, ho z toho právem vyvazuje, zvláště v této době, kdy je jimi zavalen; poslouží však mně a vyřízení mé věci lépe, než kdyby byl mým komisařem, a dává mi na to čestné slovo starého přítele, jakými si spolu jsme od tak dávna. Řekl mi dále, že hrabě z Benavente je strýc vévody z Ferie, a je tedy pro zájmy svého synovce nakloněn tomu, aby se Valtellina podržela; to mu dělá starost, a proto strojí, aby nám ho jako komisaře odňali a dali nám jiného, který by nám byl po chuti. A hned mi jmenoval tři nebo čtyři, z nichž mi ponechal výběr, aby mi dosvědčil, jak pravil, že chce, aby naše dílo bylo dokonáno, a ne zmařeno. Tisíckrát jsem mu poděkoval za dobrou vůli a potom jsem mu řekl, že když mi tak upřímně nabízí přispění a pomoc, žádám ho ještě o radu: ať komisaře vybere sám, toho, kdo se nám podle jeho mínění bude nejlépe hodit. Odpověděl mi, že když mu důvěřuji, nezklame mou upřímnost ani důvěru, a že mi radí, abych se spokojil s těmi dvěma, kteří mi zbývají, totiž s regentem Caimem a donem Juanem de Ciriza; jsou to dobří lidé, povolní a na něm závislí, a ručí mi za ně. Prosí mě také, abych i já ze své strany přinesl ducha míru a smíru, jako vidím, že oni jsou dobrého úmyslu; to jsem mu slíbil. Řekl mi potom, že jsme už tak daleko ve Svatém týdnu, že není pomyšlení sejít se před Velikonocemi, ale že hned po nich budeme jednat bez přestání. Nezbylo mi než s tím souhlasit, protože jsem nemohl jinak.

[Odpoledne oplácel návštěvy několika grandům a vyslancům.]

Zatčení, Svatý týden a palácové dámy

Ve středu 7. dubna zasedala ráno státní rada, při níž byli hrabě z Benavente, don Agustín Mexía a don Baltasar de Zúñiga. Kolem poledne pak vešel don Agustín Mexía do domu vévody z Uzedy[50], aby ho navštívil, a brzy po

50. Tak čte Chantérac podle rukopisu; starší vydání měla „vévody z Osuny“, a to odpovídá skutečnosti. Dne 7. dubna 1621 byl zatčen vévoda z Osuny a odvezen na hrad Alameda u Barajasu, jak ostatně plyne z dalšího Bassompierrova vyprávění (uvěznění Osunových sekretářů, pokus ho vysvobodit, rvačka se strážcem v Alamedě). Vévoda z Uzedy byl až 24. dubna vykázán ode dvora. Jde tedy nejspíš o autorovo přepsání.

něm tam dorazil markýz z Povaru se čtyřiceti lučištníky gardy; ti vévodu jménem krále zatkli, posadili do kočáru a odvezli do domu obehnaného příkopem, který patří hraběti z Barajasu, leží nedaleko Madridu a jmenuje se Alameda. Nechali u něho ty lučištníky s donem Carlosem Colomou, aby ho přísně střežili.

Po obědě jsem byl v jednom domě na Calle Mayor[51], který mi připravili, abych viděl procesí de las Cruces, které je opravdu velmi krásné. Šlo v něm víc než pět set kajícníků, kteří bosi vlekli veliké kříže po způsobu kříže našeho Pána, a vždy po dvaceti křížích byly na přenosných lešeních rozmanité výjevy z umučení, vyvedené jako živé. Dívali jsme se na ně z balkonu, kde stála dvě křesla pro pana řádného vyslance a pro mne; a protože s námi přišli vyslanec Luccy, kníže z Eboli a hrabě de Châteauvillain, nechtěl jsem si do křesla sednout a je nechat stát. Řekl jsem panu řádnému vyslanci, ať zastoupí nás oba, a že já si půjdu sednout k ženám, které seděly nízko na konci balkonu; a šel jsem je požádat o místo mezi nimi a o stoličku, na kterou bych si sedl. Byly to velmi počestné ženy a měly si za čest, že mě mají mezi sebou. A štěstí tomu chtělo, že jsem se ocitl vedle doñi Anny de Sanasare, kterou jsem před pětadvaceti lety vídal v Neapoli[52], a měli jsme se tehdy velmi rádi. Tušila sice, že mě už někde viděla, ale nemohla přijít na to, kde; i já jsem její tvář jaksi nejistě poznával, ale oba jsme se tak změnili, že bylo velmi těžké se poznat. Konečně jsme se poznali k veliké radosti obou; a ona mi potom poslala různé dary a několikrát mě přijala u sebe se svačinou a společností. Provdala se za velmi bohatého muže, sekretáře rady financí, jemuž přinesla věnem sto tisíc tolarů.

[Ve čtvrtek 8. dubna byl hrabě z Auñónu jmenován královým hofmistrem ke službě u bosé infantky; do vězení byli vsazeni oba sekretáři vévody z Osuny a jeho pokladník. Odpoledne šlo velké procesí kajícníků, v němž se bičova-

51. Calle Mayor byla hlavní ulice starého Madridu. „Přenosná lešení“ s výjevy z umučení jsou *pasos*, sousoší nošená dodnes při španělských velikonočních procesích. Procesí se podle Chantéraca jmenovalo snad podle kostela Santa Cruz, který s Calle Mayor sousedí; tamtéž Bassompierre v postě konal své pobožnosti.

52. Bassompierre pobýval v Neapoli za své kavalírské cesty po Itálii v letech 1596–1597, tedy jako sedmnáctiletý (viz II. kapitolu). *Consejo de Hacienda*, o němž je řeč níže, byla rada spravující královské finance.

lo víc než dva tisíce mužů; Bassompierre vyslechl temné hodinky u Nuestra Señora de Constantinopla.]

Celá noc se pak strávila obcházením kostelů, kde se chodí dívat na *monumentos* našeho Pána[53]. Velmi se mi líbilo, že s umlknutím zvonů přestanou po městě jezdit i kočáry; nejezdí se už ani na koni a dámy se nedávají nosit v nosítkách; nenosí se kord a nikdo se nedává provázet svou livrejí; všechny ženy chodí zahalené a nejvýš po dvou. Té noci se ovšem po městě děje také mnoho nepořádků, které se mi nelíbí.

[Na Velký pátek 9. dubna chodili kajícníci městem dál. Z Rady Itálie byl vyhnán regent Quintana Dueña, markýz de la Floresta, pro neuctivá slova, která řekl jejímu předsedovi hraběti z Benavente. Na Bílou sobotu přistoupil Bassompierre k velikonočnímu přijímání.]

Králi bylo oznámeno, že jacísi lidé bez zaměstnání chtějí vysvobodit vévodu z Osuny; proto mu zdvojili stráže a v Madridu uvěznili víc než dvě stě mužů, kteří neměli jiného stavu, než že byli „valentones“, chvástaví rváči.

[V neděli 11. dubna, na Boží hod velikonoční, dal král nabídnout vévodovi z Infantada úřad nejvyššího podkoního (caballerizo mayor); protože jej však král odňal hraběti ze Saldañi[54], vévodovu zeti, vévoda jej odmítl.]

V pondělí 12. jsem byl u Descalzas, kam se královna uchýlila po smrti krále, svého tchána, a popřál jsem jí veselé svátky. Řekla mi potom, že palácové dámy by se mnou velice rády mluvily a že bych měl, abych jim vyhověl, požádat o *lugar*[55]. Odpověděl jsem jí, že kdybych s nimi měl mluvit s jednou po druhé, strávil bych tím víc času než smlouvou, kterou jsem si předsevzal uzavřít, a že ji prosím o milost, abych s nimi směl rozmlouvat s celým houfem; vynasnažím se prý se ctí z toho vyváznout. Odpověděla mi, že to není podle formy; načež jsem namítl, že udílejí-li Jejich Veličenstva

53. Chantérac překládá *monumentos* jako Boží hroby; jsou to bohatě zdobené oltáře, na nichž se od Zeleného čtvrtka do Velkého pátku uchovává eucharistie. Zvony v těch dnech až do Bílé soboty mlčí. Temné hodinky (*tenebrae*) jsou večerní pobožnost posledních dnů Svatého týdne.

54. Chantérac: Diego de Sandoval y Rojas, mladší syn vévody z Lermy a bratr vévody z Uzedy; hrabětem ze Saldañi se stal sňatkem s Luisou de Mendoza, dcerou vévodkyně z Infantada, a od roku 1619 byl vdovcem.

55. Chantérac: *lugar* znamená příhodné místo a čas k nějakému úkonu. U španělského dvora směl kavalír s palácovou dámou rozmlouvat jen po výslovném povolení, na určeném místě a v určenou chvíli.

milosti, děje se to proti formám, a že k věcem podle forem není milostí krále ani jejích zapotřebí. Usmála se a řekla, že by mi tu milost ráda prokázala, ale neodvážila by se bez vědomí krále; promluví prý s ním a dá mi odpověď.

[Hraběti ze Saldañi bylo toho dne oznámeno, že už není nejvyšším podkoním a že mu král poroučí jít sloužit do Flander s platem pěti set tolarů měsíčně, „jako by byl španělským grandem“. Hraběti z Olivaresu dal král „pokrýt hlavu“ jako grandovi a pro prvorozené syny jeho domu mu udělil titul hraběte z Castilleja. U Bassompierra se sešli regent Caimo, don Juan de Ciriza, arcibiskup pisánský a oba francouzští vyslanci, ale jednali „jen o věcech obecných“. Večer byl u doñi Maríe de Peña-Terán; v úterý 13. dubna zasedala státní rada a on dál oplácel návštěvy.]

Pád Lermův a nucená svatba hraběte ze Saldañi

Ve středu 14. předložila jedna palácová dáma, jménem doña Mariana de Córdoba, králi manželský slib, který jí dal hrabě ze Saldañi, a král řečenému hraběti poručil, aby se připravil jej splnit; hrabě slíbil, že to udělá prvního dne po velikonočním oktávu. A vévoda z Infantada, jeho tchán, který až do té doby úřad nejvyššího podkoního odmítal, jej přijal.

[Patriarcha Indií složil přísahu na své úřady, které mu byly ponechány; markýz de Renty dostal velení německé gardy, markýzi z Povaru zůstala garda španělská. Bassompierre pokračoval v návštěvách.]

Ve čtvrtek 15. král prohlásil, že podle ustanovení závěti zesnulého krále (jímž odvolával nesmírné dary, které učinil) odnímá vévodovi z Lermy čtrnáct set tisíc tolarů, které mu jeho otec daroval z *tratos de Sicilia*, ze sicilského obchodu s obilím. Tak se ten ubohý pán, který tak dobře a tak dlouho vládl Španělsku a právem se těšil velmi dlouhé přízni, viděl na sklonku svých dnů v jediné hodině zbaven všeho jmění, které královi úředníci za tu částku zároveň zabavili.

[V pátek 16. dubna dostal Bassompierre od svého krále depeši, která mu ukládala vyslovit novému králi soustrast nad smrtí Filipa III. Oznámil to státní radě pamětním spisem poslaným donu Baltasarovi; rada si přála, aby to držel v tajnosti až do vyřízení věci, kvůli níž přijel: potom se prý s

králem rozloučí, „ba odjedu až do Burgosu, jako bych se vracel“, a teprve pak pošle kurýra se zprávou, že dostal nové pověření a vrací se vykonat kondolenci.]

V sobotu 17. jsme se sešli s našimi komisaři, abychom svou věc postrčili kupředu, a uviděl jsem v ní trochu světla; ještě téhož dne jsem o tom zpravil krále zvláštním kurýrem. A protože mi naše královna důtklivě kladla na srdce všechno, co se bude týkat vévody z Lermy, a protože hraběnka z Lemosu[56], jeho sestra, a ostatní jeho přátelé byli nad sňatkem hraběte ze Saldaňi zoufalí a prosili mě, abych jej pomohl zmařit všemi prostředky, jaké dokážu vymyslet, zašel jsem za ním do San Jerónima, kde měl pokoj a předstíral, že je nemocen, a já zase, že mu oplácím návštěvu. Po vzájemných poklonách jsem mu řekl, že nevím, mám-li mu k nastávajícímu sňatku vyslovit parabién, nebo pésame; je mu sice jistě velkým potěšením, ale dvorný kavalír jako on přece jen nerad opouští tak sladký život, jaký vedl dosud, aby jej vyměnil za život v ústraní, plný trampot a starostí, jakým je manželství. Odpověděl mi, že je třeba poslechnout pána, který poroučí splnit, co bylo slíbeno paní; je to věru tvrdý úděl, který si bere na bedra, ale zlu už není pomoci. Z jeho řeči se mi zdálo, že ho sedlo tlačí a že by rád našel úlevu. To mě přimělo říci mu, že je víc léků, než si myslí, má-li chuť se uzdravit; a že mě výslovný rozkaz, který mám od královny infantky, abych byl panu vévodovi kardinálovi, jeho otci, nápomocen ve všem, co zmohu, jako její vlastní osobě, zavazuje, abych mu při citelné nelibosti, jakou on i celý jeho dům nad jeho vynuceným sňatkem pociťuje, nabídl při této příležitosti svou pomoc a přispění, aby z toho vyvázl, bude-li si to přát. Odpověděl mi na to: „A jakou pomoc a přispění mi můžete poskytnout vy, když toho nejsem schopen já sám ani moji příbuzní?“

Tu jsem mu řekl, že bude-li mi chtít věřit a spolehne-li se na mne, vyvedu ho z té nesnáze se ctí a slávou. Vévoda z Alby, děd toho nynějšího, se prý raději dopustil zločinu vzpoury a v plném míru vyrazil petardou svého syna dona Fadriqua de Toledo z hradu, kam ho zavřeli, aby ho donutili vzít si proti jeho vůli jednu palácovou slečnu – ta ještě žije a je to stará marký-

56. Chantérac: Catalina de Zúñiga y Sandoval, sestra vévody z Lermy, od roku 1601 vdova po šestém hraběti z Lemosu. „Naše královna“ a níže „královna infantka“ je Anna Rakouská, francouzská královna a dcera Filipa III., která se za Lermův rod přimlouvala.

za del Valle[57] –, než aby ho nechal oženit, a to s dívkou velmi bohatou a z domu rovného jeho vlastnímu. A já sám jsem se osm let soudil s velkým rodem, který mi hrozil jistou smrtí, nevezmu-li si jednu královninu dvorní slečnu, jíž jsem udělal dítě a dal slib, aby se jím mohla krýt[58]. Jsou-li mu jeho čest a čest jeho domu tak drahé, jak věřím, má bez lítosti na čas opustit španělský dvůr, kde je v nemilosti, když mu byl odňat úřad nejvyššího podkoního a když jeho příbuzní a přátelé pozbyli vážnosti a jsou pronásledováni. Lék, který mu nabízím, je ten, aby s počátkem noci odjel poštou a počkal na mne v Bayonne, kam za ním nejpozději do měsíce přijedu; pan hrabě de Gramont ho zatím bude bavit tak, že mu ten pobyt nebude nepříjemný. Nemá-li teď po ruce peníze, které si potřebuje vzít s sebou, dám mu tisíc pistolí na útratu až do svého příjezdu; a ručím mu za to, že až přijede k francouzskému dvoru, dá mu královna vyplácet tisíc tolarů měsíčně, dokud nebude jejím prostřednictvím sjednán jeho smír se zdejším dvorem; a kdyby to neudělala, udělám to ze svého a dávám mu na to slovo kavalíra. Vzdal mi nesčíslné díky za královnu i za mne a potom řekl: „Jak se dostat ze Španělska a nebýt zadržen? A kdyby mě zadrželi, dali by mi zcela jistě stít hlavu.“ Odvětil jsem, že těm, jimž chci posloužit, nenavrhuji nikdy věci nemožné a že jeho odjezd, cestu i bezpečí beru na sebe. Dali mi prý cestovní pas pro šlechtice, kterého ještě dnes vypravuji ke králi a který jede se třemi koňmi; až do Bayonne bude cestou dělat jeho sluhu, ačkoli by správně měl být ten šlechtic sluhou jeho. Šlechtic odjede až hodinu po setmění; v tu hodinu se musí dostavit ke mně, aniž ho kdo zpozoruje, a o ostatní ať se nestará. Řekl mi, že se k tomu odhodlá a bude mi za to po celý život hluboce zavázán; chce jen předtím promluvit se dvěma svými přáteli a prosí mě, abych měl v hodinu, kterou mu určuji, všechno připraveno.

57. Don Fadrique de Toledo, syn „železného vévody“ z Alby, dal manželský slib královně dvorní dámě Magdaleně de Guzmán a Filip II. ho dal uvěznit, aby jej splnil; otec však roku 1578 bez králova vědomí prosadil jeho sňatek se sestřenicí Marií de Toledo, začež byl sám vypovězen ode dvora (o vyražení petardou jiné prameny nevědí). Magdalena de Guzmán se později provdala za markýze del Valle, syna dobyvatele Hernána Cortése. Chantérac hledá markýzu del Valle s výhradou jinde. Petarda byla nálož k vyražení bran.

58. Marie-Charlotte de Balsac d'Entragues, sestra markýzy de Verneuil, někdejší milenky Jindřicha IV. Bassompierre jí dal písemný manželský slib, měl s ní syna a vedl pak s jejím rodem dlouhý spor před církevními soudy i před parlamentem, který nakonec vyhrál (viz VII. kapitolu).

S tím jsem ho opustil a šel jsem dokončit svou depeši. Dal jsem tisíc pistolí do dvou měšců a určil jsem jednoho ze svých lidí, svého podkoního jménem le Manny, aby tu cestu vykonal s ním, a poučil jsem ho, co má dělat. Když však přišla ta hodina, hrabě ze Saldaňi ztratil kuráž a vzkázal mi, že nemůže dokonat, na čem jsme se spolu usnesli, z důvodů, které mi poví, jakmile bude mít to potěšení mě vidět. Nevím, zda ho od toho odvrátili přátelé, s nimiž mluvil, zda neměl dost odhodlání se do toho pustit, nebo zda ho láska, kterou k té dívce choval, přiměla, aby si ji vzal.

[Než odešel ze San Jerónima, navštívil ještě hraběte z Olivaresu a dona Baltasara de Zúñiga, pověděl jim, jak slibně se jednání vyvíjí, a požádal je, aby pomohli odklidit několik překážek, které ještě zbývaly; slíbili mu to. Král toho dne jmenoval hraběte z Benavente nejvyšším hofmistrem královny místo vévody z Uzedy, nepřítomného hraběte z Gondomaru (španělského vyslance v Londýně) členem válečné rady, dona Agustína Mexíu svým komořím a večer hraběte z Olivaresu sumillerem de corps. V neděli 18. dubna hostil Bassompierra císařský vyslanec. Byla vyhlášena junta, usnesená už před několika dny, která měla odstranit nepořádky u dvora a v Madridu a především vypovědět „amancebadas" (ženy žijící v konkubinátu; Chantérac překládá „kurtizány"); zasedli v ní doktor Villegas, správce toledského arcibiskupství, převor z Escorialu, markýz z Malpiky, hrabě z Medellínu, don Alonso Cabrera a králův zpovědník.]

Téhož dne jsem šel navštívit bosou infantku, která mě ráda vídala, protože jsem s ní mluvil německy, což byla její mateřská řeč. Odtud jsem šel ke královně, která tam bydlela, a ta mi řekla, že král svoluje, abych s palácovými dámami mluvil, aniž požádám o lugar a aniž jej dostanu, a to s celým houfem i s každou zvlášť; za to jsem co nejpokorněji poděkoval králi i jí. Hned nazítří, v pondělí 19., jsem dovolení užil a poslal jsem požádat o audienci pět palácových dam; přišly do předpokoje, kde nám dali sedadla. Byla s nimi jen jedna stará dueña. Markýza z Hinojosy, která přicházela ke dvoru, mě v tom stavu zastihla, shledala to velmi novým a nezvyklým a přidala se k nám; a strávili jsme v rozmluvě víc než dvě hodiny.

[Potom obědval u benátského vyslance, který toho dne hostil všechny vyslance, a doma se u něho sešli komisaři k další poradě. V úterý 20. dubna navštívil generálního inkvizitora Aliagu, zpovědníka zesnulého krále, a

obědval u pana du Fargis, který pohostil tutéž společnost jako den předtím Benátčan. Odpoledne se znovu sešli s komisaři „a zůstali jsme téměř ve všem zajedno“. Státní rada se toho dne usnesla, že příměří s Holandskem už nebude prodlouženo; z vyhnanství se vrátili markýz z Velady a hrabě z Villamediany[59]*.]*

Ve středu 21. přijel král ráno v zavřeném kočáře k Descalzas, kde se konala svatba hraběte ze Saldañi a doñi Mariany de Córdoba. Král vedl ke mši ženicha a královna nevěstu; a když je s týmž obřadem dovedli zpět až ke dveřím královnina předpokoje, kam král vešel, odvezli je, ženicha i nevěstu, bez oběda v kočáře ven z města jako *desterrados*, vyhnance. Vévoda z Pastrany jim propůjčil k pobytu svůj dům v Pastraně, osm mil od Madridu, a tam jeli přenocovat.

[Ve čtvrtek 22. dubna vystrojil Bassompierrovi „velmi pěknou hostinu“ vévoda z Eboli. Mnichům z Escorialu byl toho dne odňat statek Campillo s osmnácti tisíci tolary ročního důchodu, který jim dal zesnulý král – opět podle ustanovení závěti o odvolání nesmírných darů. V pátek 23. vzkázal král po donu Juanu de Villegas, správci toledského arcibiskupství, zpovědníkovi zesnulého krále Aliagovi, že se mu odnímá úřad generálního inkvizitora, „a v touž hodinu ho posadili do nosítek“ a odvezli zpět do kláštera v Huete (v textu Goetté), kde žil, než přišel ke dvoru. V sobotu 24. byl vévoda z Uzedy vykázán do svého domu a jeho správce don Juan de Salazar zatčen.]

Madridská smlouva

Téhož dne jsem navštívil hraběte z Olivaresu a dona Baltasara de Zúñiga, a když jsem s nimi odklidil všechny obtíže smlouvy, kterou jsme chtěli uzavřít, bylo rozhodnuto, že ji podepíšeme nazítří. To bylo v neděli 25. dubna: regent Caimo a don Juan de Ciriza přišli ráno ke mně s notáři a jinými úředníky, jichž bylo třeba za svědky. Byl při tom i pan du Fargis, řád-

59. Chantérac: dvanáctileté příměří mezi Španělskem a Spojenými nizozemskými provinciemi bylo uzavřeno 9. dubna 1609; po vypršení bylo prodlouženo jen o šest týdnů. Obnovená válka v Nizozemí se pak spojila s válkou v Německu. Juan de Tassis, hrabě z Villamediany, dědičný nejvyšší poštmistr Španělska a proslulý satirický básník, byl 21. srpna 1622 v Madridu zavražděn ve svém kočáře.

ný králův vyslanec, a všichni čtyři jsme podepsali Madridskou smlouvu[60], která potom stála obě strany tolik, ať už šlo o to ji provést, nebo ji zrušit. Hned potom jsme šli, pan řádný vyslanec a já, k vyslancům, abychom je o ní zpravili a nechali jim opis. K večeru jsem pak navštívil bosou infantku.

V pondělí 26. jsem měl ráno audienci u krále, abych mu poděkoval za vyřízení své věci. Mluvil jsem s ním potom o záležitostech německých a zvláště jsem mu jménem krále doporučil kurfiřta falckého[61]. Nakonec jsem s ním obšírně mluvil jménem královny, jeho sestry, ve prospěch a na přímluvu vévody z Monteleone. Odpověděl mi na všechny body velmi uvážlivě. Co se týče vyřízení mých záležitostí, má prý sám začít děkovat králi, svému švagru, za ochotu, kterou v té věci projevil. Co do záležitostí německých je mu Bůh svědkem, že si v nich přeje klid a pokoj jako ve svých vlastních; není však jejich hlavou on, nýbrž císař, a jeho vojska jsou tam jen pomocná; učiní však u císaře všechny myslitelné kroky, aby ho pohnul k dobrému míru, po němž, jak ví, císař, jeho strýc, velmi touží. Co do falckraběte nemá on ani celý dům rakouský nejmenší důvod prokazovat mu dobro; přesto však u něho bude přímluva krále, jeho švagra, velmi mnoho vážit. A konečně, co se týče vévody z Monteleone, do tří dnů prý královně, své sestře, ukáže, jak si jejích proseb váží a jak jim vyhovuje, zvláště když se přimlouvá za osoby tak hodné, jako je vévoda z Monteleone; tím prý mohu ujistit královnu, jeho sestru, i řečeného vévodu. Potom jsem se s ním naoko rozloučil, abych se pak vrátil, vjel znovu do Madridu a vykonal jménem krále kondolenční poselství. Nato jsem se šel rozloučit s královnou.

60. Madridská smlouva z 25. dubna 1621. Chantérac: stanovila, že na obou stranách bude obnoven dřívější stav, zaručovala Valtellinským odpuštění ze strany Grisonů a katolíkům záruky pro jejich náboženství. Španělé ji neprovedli: vévoda z Ferie údolí nevydal a spor se přes obsazení Valtelliny papežským vojskem (1623), francouzské tažení (1624–1625) a smlouvu v Monzónu (1626) vlekl ještě dlouhá léta. Odtud Bassompierrův povzdech.

61. Fridrich Falcký, „zimní král“ poražený na Bílé hoře, byl podle Chantéraca právě dán do říšské klatby (22. ledna 1621); jeho rýnskou Falc obsadilo už na podzim 1620 španělské vojsko Spinolovo a Horní Falc zabrali v témž roce 1621 Bavoři; Francie se za něho přimlouvala, aby Habsburkové v říši příliš nezesílili. Císař Ferdinand II. byl bratr Markéty Rakouské, matky Filipa IV., tedy králův strýc (Chantérac).

[Téhož dne byl zbaven úřadu „acemilero mayor“, představený stájí mezků a soumarů. V úterý 27. dubna poslal Bassompierre po panu de Cominges[62] *králi, panu konetáblu de Luynes a panu de Puisieux obsáhlou depeši o celém svém jednání a s ní Madridskou smlouvu. Ve středu 28. dubna odjel z Madridu, „jako bych se vracel do Francie“, a nocoval v La Torre; ve čtvrtek 29. obědval v Escorialu, kde si prohlédl „celou tu podivuhodnou stavbu a vzácné věci, které v ní jsou“; v pátek 30. obědval v Pardu, královském letohrádku tři míle od Madridu, a přenocoval v Alcobendas. V Madridu se zatím dál odnímaly a rozdávaly úřady: hrabě z Altamiry přišel o úřad nejvyššího podkoního královny; markýz ze Santa Cruz se stal zástupcem vrchního velitele loďstva („generálním poručíkem moře“) pod princem Filibertem Savojským, don Pedro de Leiva generálem španělských galér a vévoda z Fernandiny, syn dona Pedra de Toledo, generálem galér neapolských; 29. dubna byli do státní rady jmenováni vévoda z Monteleone – tři dny po králově slibu –, don Diego de Ibarra, markýz z Aytony a markýz z Montesclaros. A 30. dubna „se vévoda z Osuny popral s donem Luisem de Godoy, který ho měl v Alamedě hlídat“.]*

62. Cominges, podle Chantéraca kapitán pluku Champagne, býval Bassompierrovým důvěrným poslem. Luynes dostal úřad konetábla, sedm let uprázdněný, 2. dubna 1621 (Chantérac). Pierre Brûlart, pan de Puisieux, syn kancléře de Sillery, byl státním sekretářem pro zahraniční věci.

XVII. Návrat ze Španělska a hugenotská válka: Saint-Jean-d'Angély a první měsíc před Montaubanem (květen–září 1621)

[Kapitola zahrnuje dobu od 1. května do 22. září 1621. Bassompierre, mimořádný vyslanec Ludvíka XIII. ve Španělsku, vyřídí u nového krále Filipa IV. ještě kondolenci, rozloučí se s Madridem a přes Burgos a Bayonne se vrací do Francie, kde mezitím vypukla válka s hugenoty. Jako polní maršál slouží v červnu při obléhání Saint-Jean-d'Angély, léto stráví v Paříži, kam ho konetábl de Luynes obratně odklidil, a od 21. srpna stojí před Montaubanem, kde řídí práce ve čtvrti gard. Kapitola končí večerem 22. září, kdy vyletěla do povětří „velká mina“.]

1621: Kondolenční poselství v Madridu

Květen. V sobotu prvního května jsem ve smutku vjel do Madridu, abych vykonal kondolenční poselství.[1] Po obědě jsem jel do Sotilla, kam se vyšli projít všichni madridští kavalíři a dámy.

[V neděli 2. května byl v Madridu na znamení uznání nového krále vztyčen praporec. V pondělí 3. května měl Bassompierre první kondolenční audienci a v San Jerónimu[2] začaly zádušní obřady za Filipa III.; v úterý 4. května k nim krále doprovodil a odpoledne ho v klášteře Descalzas přijala královna. K ránu toho dne patří tato příhoda.]

1. Filip III. Španělský zemřel 31. března 1621 a na trůn nastoupil jeho syn Filip IV. (1605–1665), jemuž bylo necelých šestnáct let. Bassompierre byl v Madridu od března jako mimořádný vyslanec ve věci Veltlínu a 25. dubna tam podepsal Madridskou smlouvu (viz předešlou kapitolu). Dopisem, který dostal 16. dubna, mu Ludvík XIII. svěřil i kondolenci nad smrtí zesnulého krále; španělská státní rada si přála, aby s ní počkal, až bude hlavní jednání skončeno. Proto teď vjíždí do města znovu, tentokrát ve smutečním oděvu. Sotillo byl lesík u Madridu (Chantérac), oblíbená promenáda.

2. San Jerónimo, klášter hieronymitů za tehdejším městem (Chantérac), kam se Filip IV. po otcově smrti uchýlil na dobu smutku a odkud pak slavnostně vjel do Madridu. Královna Alžběta (Isabela) Bourbonská (1602–1644), sestra Ludvíka XIII. a od roku 1615 manželka Filipa IV., trávila smutek v klášteře Descalzas Reales („bosých královských“) uvnitř města. Chantérac jej označuje za klášter bosých karmelitek; byl to klášter bosých klarisek, založený roku 1559 dcerou Karla V.

Když jsem toho rána odcházel od krále, kterého jsem doprovodil zpět do jeho komnaty, přišli mě hrabě z Olivaresu a don Baltasar de Zúñiga[3] vyprovodit a prošli se se mnou po galerii. Mluvilo se o všeličems: zeptal jsem se jich, zda princ Filibert[4] uvidí Jeho Veličenstvo ještě téhož dne, nebo zda s tím počká do zítřka. Řekli mi, že princ Filibert je na Sicílii, tuze daleko, než aby mohl vidět krále. Myslel jsem, že přede mnou dělají chytré; proto jsem jim umíněně opakoval, že je-li Alcalá de Henares Sicílií, pak dál odtud není. To je zarazilo, takže mi řekli, že nemají za to, že by tam byl. Tu jsem jim řekl, že chtějí-li, abych o tom nevěděl, budiž, ve jménu Božím; nevědí-li to však naopak oni, že je o tom mohu ujistit a že to vím od benátského vyslance, k němuž právě ve chvíli, kdy jsme vcházeli do San Jerónima, dorazil kurýr, který prince zanechal deset mil od Alcalá; princ prý hodlal dorazit ještě toho dne do Madridu, donesou-li ho tam jeho mezci. Oba mi za tu zprávu poděkovali a požádali mě, abych svolil, aby králi řekli, že to vědí ode mne; s tím jsem souhlasil. V tu chvíli se vrátili ke králi, aby mu tu novinu oznámili, a ihned nato dali svolat státní radu, v níž bylo usneseno, že se do Alcalá de Henares spěšně pošle vzkázat královým jménem princi Filibertu Savojskému, aby bez nového rozkazu nejezdil dál, leda by raději chtěl čekat na královy rozkazy v Barajasu; to učinil a dělal tam nemocného, aby zakryl svou nemilost. Měl rozkaz nehýbat se z Itálie. Tito noví oblíbenci, kteří viděli, jak se za nebožtíka krále zmocnil jeho mysli, se báli, aby neučinil totéž i s tímto, a nikdy mu nechtěli dovolit, aby tohoto krále viděl víc než dvakrát.

3. Gaspar de Guzmán, hrabě z Olivaresu (1587–1645), oblíbenec mladého Filipa IV., pozdější „hrabě-vévoda“, který řídil španělskou politiku až do roku 1643. Don Baltasar de Zúñiga (asi 1561–1622) byl jeho strýc; podle Chantéraka byl kdysi vyslancem ve Francii a potom dlouhá léta u císařů Rudolfa II. a Matyáše, tedy v Praze a ve Vídni, odkud se vrátil roku 1617. Po smrti Filipa III. vedl vládu on („spravoval záležitosti od počátku tohoto nového panování“, píše Bassompierre v předešlé kapitole); teprve po jeho smrti převzal moc Olivares sám.

4. Emanuel Filibert Savojský (1588–1624), druhý syn savojského vévody Karla Emanuela I. a infantky Kateřiny, dcery Filipa II., tedy vlastní bratranec zesnulého krále (Chantérac). Sloužil španělské koruně jako vrchní velitel loďstva; za Filipa III. měl u dvora velký vliv, a toho se noví oblíbenci báli. Roku 1622 se stal místokrálem na Sicílii a o dva roky později tam zemřel na mor. – Alcalá de Henares, univerzitní město, leží podle Chantéraka pět mil od Madridu; Barajas, kam byl princ odkázán, je ves těsně před Madridem, sídlo hrabat z Barajasu.

[Od 5. do 14. května se Bassompierre loučil s grandy, s královnou, s „bosou infantkou“[5] a s královými sourozenci, navštívil dona Pedra de Toledo, „nedávno se vrátivšího z vyhnanství“, vévodu z Alby a admirála Kastilie[6] a poslal pozdravit prince Filiberta do Barajasu. V neděli 9. května přihlížel z balkonu u brány Puerta de Guadalajara slavnostnímu vjezdu Filipa IV. do Madridu: král jel ze San Jerónima do paláce pod baldachýnem, který neslo dvaatřicet městských radních, a vévoda z Infantada před ním jako nejvyšší podkoní nesl obnažený meč. Ve středu 12. května měl Bassompierre poslední audienci; král mu vlastní rukou odevzdal dopisy pro Ludvíka XIII. a pro francouzskou královnu, svou sestru, a vykonavatelé závěti Filipa III. mu pro ni svěřili „velký relikviář, který mohl mít cenu pěti set tisíc tolarů“, odkaz jejího otce.[7] Dvakrát si ještě dal pro několik pánů zahrát komedii.]

[V sobotu 15. května dostal od krále „diamantový klenot za šest tisíc tolarů“[8] a krásného koně z jeho hřebčína, vyměnil si dary s hraběnkou z Barajasu a vyjel z Madridu s týmž královským doprovodem, s jakým do něho vjížděl; do Alcobendas ho vyprovodil řádný vyslanec[9] s několika pány. Vra-

5. Arcivévodkyně Markéta (1567–1633), dcera císaře Maxmiliána II. a Marie Španělské, tedy sestra Rudolfa II. a Matyáše a prateta Filipa IV. S matkou, ovdovělou císařovnou, odešla roku 1581 od císařského dvora do Španělska a vstoupila v Madridu do kláštera Descalzas Reales jako sestra Markéta od Kříže. Bassompierre o ní v předešlé kapitole píše, že ho ráda vídala, protože s ní mluvil německy, „což byla její mateřština“. Chantérac má za rok jejího narození mylně 1581.

6. Don Pedro de Toledo byl podle Chantéraka jako místodržící v Miláně roku 1618 jednou ze tří hlav spiknutí proti Benátkám, načež byl odvolán a upadl v nemilost; Bassompierre ho znal z jeho mimořádného poselství ve Francii roku 1608. Antonio de Toledo, pátý vévoda z Alby (zemřel 1639), byl vnuk slavného vévody z Alby, vojevůdce Filipa II. (Chantérac). Admirál (almirante) Kastilie byl dědičný úřad rodu Enríquezů, vévodů z Medina de Rioseco.

7. Děti Filipa III.: nejstarší Anna Rakouská (1601–1666) byla od roku 1615 manželkou Ludvíka XIII., tedy francouzskou královnou, jíž byl relikviář určen. Don Carlos (1607–1632) byl mladší bratr Filipa IV. Infantka Marie (1606–1646), o jejíž ruku se roku 1623 marně ucházel anglický princ Karel, se roku 1631 provdala za pozdějšího císaře Ferdinanda III. a stala se tak i českou královnou. Ferdinand (1609–1641), od dětství kardinál a arcibiskup toledský, proslul později jako „kardinál-infant“, vítěz nad Švédy u Nördlingenu (1634) a místodržící ve Španělském Nizozemí.

8. V předloze „enseigne de diamans“, klenot nošený na klobouku nebo na šatech. Chantérac v příloze uvádí, že Bassompierre tento „diamant španělského krále“ za svého věznění v Bastile 3. července 1639 zastavil za 6300 liber a dluh do března 1641 skoro celý splatil; v soupisu jeho klenotů po smrti však kámen chybí, snad byl zastaven znovu nebo prodán.

9. Charles d'Angennes, pán du Fargis a sňatkem hrabě de La Rochepot, stálý francouzský vyslanec ve Španělsku (Chantérac); Bassompierre s ním v Madridu vyjednával společně. Don Diego Zapata, hrabě z Barajasu, uvedl Bassompierra v březnu do Madridu v králových kočárech a vodil ho k audiencím.

cel se cestou, kterou přijel, přes Lermu, Burgos (19. května) a Vitorii; 24. května překročil hranici a dojel do Bayonne, kde se sešel s hrabětem de Gramont a s panem d'Épernon.[10] *V Bordeaux navštívil 28. května pana de Mayenne*[11] *a jeho sestru, vévodkyni d'Ognano, a přes Blaye dorazil 31. května do Saintes.]*

Obléhání Saint-Jean-d'Angély

V úterý prvního června jsem odtamtud vyjel a zamířil k Saint-Jean-d'Angély, kde jsem zastihl vojsko, jak se právě chystá k přibližovacím pracím.[12] Zajel jsem tam a cestou zpět jsem na zámku jménem Les Églises vyhledal [krále],[13] který mě přijal velmi dobře.

Ve středu 2. června jsem se ubytoval v Saint-Julien poblíž Saint-Jean; tam jsme byli na pohřbu hraběte de Montrevel,[14] mistra tábora pluku Champagne, zabitého den předtím.

[Ve čtvrtek 3. června se v Saint-Julien ubytoval i král a po poradě rozdělil velení: útok gard vedli maršálové de Brissac a de Praslin a pod nimi jako

10. Jean-Louis de Nogaret de La Valette, vévoda d'Épernon (1554–1642), někdejší oblíbenec Jindřicha III. a generální plukovník francouzské pěchoty. Na jaře 1621 táhl na králův rozkaz do Béarnu proti tamnímu hugenotskému guvernérovi, markýzi de La Force, s nímž se Bassompierre setká před Montaubanem. Antoine, hrabě de Gramont (zemřel 1644), byl guvernér a dědičný starosta Bayonne (Chantérac); před Montaubanem bude polním maršálem u pana de Mayenne.

11. Henri de Lorraine, vévoda de Mayenne (1578–1621), syn někdejšího vůdce katolické ligy a guvernér Guyenne se sídlem v Bordeaux; Bassompierre ho píše „Mr du Maine“. O čtyři měsíce později padne před Montaubanem, jak se vypráví níže. Jeho sestra byla provdána do Itálie za vévodu d'Ognano (Chantérac).

12. Chantérac: hugenoti koncem roku 1620 obnovili své shromáždění v La Rochelle a přes králův zákaz je nerozpustili; na jihu Francie propukaly nepokoje. Král se proto rozhodl pro sílu a začala první náboženská občanská válka jeho panování. Popudem bylo i násilné obnovení katolictví v Béarnu a jeho připojení ke koruně (1620). Saumur a několik dalších hugenotských „bezpečnostních míst“ otevřelo brány; první se postavilo na odpor Saint-Jean-d'Angély v Saintonge, zvané „hradba La Rochelle“. Jeho guvernér, vévoda de Rohan, tam zanechal jako zástupce svého bratra, pana de Soubise.

13. V rukopise je místo jména prázdné místo. Některá stará vydání doplňují „pana konetábla“, jeden rukopis „krále“; Chantérac soudí, že autor mínil krále, jehož ostatně konetábl stále provázel. Lékař Héroard uvádí jako králův byt v té době Vervant, který leží hned vedle Les Églises.

14. Bassompierre píše „Maurevert“. Chantérac: Claude-François de la Baume, hrabě de Montrevel, narozený 1584, byl právě jmenován polním maršálem; raněn byl 31. května, nezemřel však hned na místě. Pluk Champagne patřil k nejstarším plukům francouzské pěchoty. Saint-Julien leželo kousek od města a mělo most přes říčku Boutonne.

polní maršálové[15] *páni de Créquy, de Saint-Luc a Bassompierre,*[16] *útok pluku Picardie maršál de Chaulnes, čerstvě povýšený na vévodu a paira, s polními maršály de Termes a de La Rochefoucauld.*[17]*]*

Do příkopu jsme na své straně vnikli 21. června a zřídili jsme v něm čtyři traverzy: stalo se to v den, kdy jsem velel já. Pan de La Valette a hrabě de Paluau byli zraněni a Carbonnier zabit spolu s Favolesem, Des Hérablesem a Du Rocem: ten poslední patřil k lidem pana de Saint-Luc a ten před ním k mým, oba stateční muži; Favoles byl můj pobočník.[18]

Třiadvacátého se vyjednávalo a kapitulace byla podepsána; a čtyřiadvacátého, na svatého Jana, vyšel pan de Soubise[19] z pevnosti: pan d'Épernon a

15. Polní maršál (maréchal de camp) byla generálská hodnost, zhruba dnešní generálmajor: její nositel rozestavoval vojsko, řídil denní službu a při obléhání se s druhy střídal po dnech ve velení zákopových prací. Je to hodnost mnohem nižší než maršál Francie, nejvyšší vojenská hodnost v království; proto zde polní maršálové slouží „pod“ maršály. Bassompierre, od roku 1614 generální plukovník Švýcarů, byl polním maršálem už roku 1620 u Ponts-de-Cé; maršálem Francie se stal až v říjnu 1622.

16. Charles de Cossé, vévoda de Brissac (zemřel ještě roku 1621), byl maršálem Francie od roku 1594, kdy vydal Jindřichu IV. Paříž. Charles de Choiseul, markýz de Praslin (1563–1626), maršál od roku 1619, bude Bassompierrovým představeným i před Montaubanem. Charles de Créquy (zemřel 1638), zeť maršála de Lesdiguières a mistr tábora pluku francouzských gard, se brzy nato stal sám maršálem. Timoléon d'Espinay de Saint-Luc (zemřel 1644), Brissacův synovec a Bassompierrův švagr, byl guvernérem přístavu Brouage; maršálem se stal roku 1628.

17. Honoré d'Albert (1581–1649), dříve pán de Cadenet, mladší bratr konetábla de Luynes; díky bratrově přízni byl roku 1619 maršálem Francie a sňatkem s dědičkou z Chaulnes vévodou (listiny z ledna 1621, zapsané 9. března, uvádí Chantérac). César-Auguste de Saint-Lary, baron de Termes, byl mladší bratr vévody de Bellegarde, který mu nedávno postoupil úřad velkého podkoního. François, hrabě a od roku 1622 vévoda de La Rochefoucauld (1588–1650), guvernér Poitou, byl otec autora Maxim.

18. Traverzy jsou příčné náspy, které kryjí postup před boční palbou. Chantérac klade událost na 23., nikoli 21. června, a cituje dobový Thresor de l'Histoire generale: „Tam se ukázala šlechetná odvaha maršála de Praslin, pánů de Bassompierre a de Saint-Luc s velkou částí dobrovolníků z vojska; z nich zůstal na místě mrtev pan de Charbonnier ranou z muškety, kterou dostal do hlavy.“ Pan de La Valette je patrně Bernard de Nogaret, markýz de La Valette (1592–1661), syn vévody d'Épernon. Hrabě de Paluau je Antoine de Buade, pán de Frontenac; padlý Carbonnier byl podle Chantéraka nejspíš jeho strýc, a ne švagr, jak píše Héroard.

19. Benjamin de Rohan, pán de Soubise (1583–1642), mladší bratr vévody de Rohan a po něm druhý vojenský vůdce hugenotů. Při kapitulaci slíbil, že proti králi už nepozvedne zbraň, a ještě téže zimy slovo porušil; zemřel ve vyhnanství v Anglii. Hradby Saint-Jean-d'Angély dal král strhnout a městu odňal výsady. – Chantérac data opravuje: Soubise poslal vyjednavače večer 23. června, články kapitulace však byly povoleny a podepsány až 25. a posádka vyšla 26. června; král podle Héroardova deníku odjel ze Saint-Julien teprve 28. a do Cognacu vjel 29. června.

já jsme do ní vstoupili s královými gardami, francouzskými i švýcarskými; pak jsem z ní vyjel, abych odcházející nepřátele doprovodil míli za město až na bezpečné místo.

Šestadvacátého král odjel ze Saint-Julien a odebral se do Cognacu.

Za tohoto obléhání zemřel pan kardinál de Guise[20] na skvrnitou horečku v Saintes, kam se dal donést.

Pařížské léto a konetáblovy úklady

[Po třech dnech v Cognacu poslal král Bassompierra do Paříže, aby tam s kancléřem a se španělským vyslancem markýzem de Mirabel ratifikoval smlouvy sjednané ve Španělsku.[21] Zůstal tam sedmadvacet dní; pan de Créquy, který jel s ním, ještě déle, protože se při pádu těžce zranil na hlavě.]

Nedá se vypovědět, jak dobře jsem se za toho pobytu měl: kdekdo nás po řadě hostil; dámy se scházely ve společnosti nebo se dostavovaly do Tuileries. Galánů bylo v Paříži málo: těšil jsem se tam velké vážnosti a byl jsem zamilován na několika místech. Přivezl jsem ze Španělska vzácností za dvacet tisíc tolarů a rozdal jsem je dámám, které mě za to přijímaly co nejlépe.

20. Louis de Lorraine (1575–1621), arcibiskup remešský, bratr vévody de Guise a prince de Joinville; zemřel 21. června (Chantérac). Skvrnitá horečka (fièvre de pourpre, „purpura“) byl patrně tyfus, který kosil obléhací vojska; téže nemoci podlehne v prosinci konetábl de Luynes a Bassompierre z ní tehdy jen taktak vyvázne.

21. Kancléřem byl Nicolas Brûlart de Sillery (1544–1624). Jde o Madridskou smlouvu z 25. dubna 1621, v níž se Španělsko zavázalo vrátit Grisonům údolí Veltlín (Valtellinu), obsazené roku 1620 z Milánska; údolí spojovalo španělské državy v Itálii s habsburskými zeměmi za Alpami, a proto na něm záleželo oběma stranám. Chantérac: listinou z 24. června král ratifikoval články smlouvy i slib z téhož dne, že se Francie vynasnaží udržet Grisony ve svém výhradním spojenectví. Smlouva nebyla nikdy provedena a o Veltlín se bojovalo dál. Markýz de Mirabel, Antonio de Toledo y Ávila, byl španělský vyslanec v Paříži.

Nuže, pana konetábla[22] přesvědčili někteří lidé horšího zrna než my, jako Marillac, Zamet[23] a jiní, kteří se chtěli dostat výš, že mu není k prospěchu, aby polními maršály byli lidé tak vysokého postavení jako páni de Créquy, de Saint-Luc, de Termes a já; že dusíme slávu jeho i jeho bratří, které chtěl povznést vojenskou službou, a že se mluví jen o nás, a vůbec ne o něm ani o nich; proto prý nám má dát pověření někde stranou a v naší nepřítomnosti uvést do úřadu polní maršály menších zásluh, kteří by byli stvůrami jeho a jeho bratří a přispívali by svou péčí a námahou k jejich cti a slávě. Pan konetábl se dal snadno přesvědčit o věci tak zjevné, a proto dal panu de Saint-Luc udělit úřad generálního místodržícího na moři a po obléhání Saint-Jean ho poslal do Brouage, aby připravil výzbroj potřebnou k tomu, aby byl král mocný na moři; mně nařídil jet do Paříže ratifikovat řečené španělské smlouvy a ustanovil mě komisařem, abych je za krále podepsal spolu s panem kancléřem; a pan de Créquy, který dostal ránu z muškety do tváře a ještě z ní nebyl docela vyléčen, se dal snadno přemluvit k cestě do Paříže, nehledě k tomu, že tam měl nějaké záležitosti. Pan konetábl nám řekl, že doufá uzavřít mír v Bergeracu;[24] že hugenoti o něj dávají krále žádat a ten že k němu rád svolí, a že dá-li Bůh, král a on pojedou brzy za námi; v každém případě že nás včas upozorní, až bude načase dostavit se k vojsku.

Dal mi dokonce několik zvláštních příkazů, abych dával pozor na spolek mezi paní princeznou, paní hraběnkou a paní de Guise, jímž ho poplašili.

22. Charles d'Albert, vévoda de Luynes (1578–1621), původně králův sokolník, po zavraždění Conciniho roku 1617 všemocný oblíbenec Ludvíka XIII.; na jaře 1621 dostal úřad konetábla, vrchního velitele vojsk, ačkoli neměl válečné zkušenosti. Jeho dva bratři, které chtěl „povznést vojenskou službou“, byli maršál de Chaulnes a vévoda de Luxembourg. Luynes zemřel 15. prosince 1621 na skvrnitou horečku při obléhání Monheurtu.

23. Louis de Marillac (1572–1632) se roku 1629 stal maršálem Francie a roku 1632 byl jako Richelieuův odpůrce sťat; Bassompierre ho nemá rád a před Montaubanem se s ním utká. Jean Zamet, syn bohatého finančníka Sébastiena Zameta, Bassompierrova přítele z časů Jindřicha IV., padl roku 1622 před Montpellierem.

24. Brouage je opevněný přístav v Saintonge naproti ostrovu Oléron, královská základna proti blízké La Rochelle. Bergerac na Dordogni byl jedním z hugenotských bezpečnostních míst (Chantérac); město se králi v červenci poddalo, mír však uzavřen nebyl. Créquy byl do tváře raněn u Saint-Jean-d'Angély; rána se zprvu zdála nebezpečná, službu však kvůli ní nepřerušil (Chantérac).

Měl za to, že pan princ, pan de Guise a pan velký podkoní[25] s ním nejsou příliš spokojeni: první proto, že už nemá velení královského vojska; druzí dva proto, že byli jmenováni do královy užší rady a pak jim bylo řečeno, aby do ní z jistých ohledů nevstupovali. Projevil mi velkou důvěru, založenou na jeho úmyslu oženit mě se svou neteří de Combalet,[26] jak mu to zaručili pan princ a pan de Guise, jak bylo řečeno výše; a když potom viděl, jak důstojně jsem sloužil ve Španělsku a jak dobře jsem si vedl při tomto posledním obléhání Saint-Jean, rozehřál se pro ten záměr znovu a dal se mnou o něm promluvit Rucellaiovi,[27] jenž měl ode mne zvědět, co bych si přál pro své povýšení a pro své štěstí, uskuteční-li se ten sňatek: představoval si totiž, že na něm budu žádat korunní úřady, hodnosti a guvernérství a že se dám koupit. Já jsem však Rucellaiovi odpověděl, že čest vejít do příbuzenství s panem konetáblem je mi tak drahá, že by mě urazil, kdyby mi dával něco jiného než svou neteř v šatech, které má na sobě; že nežádám nic než to a že potom, až budu jeho synovcem, neodmítnu dobrodiní, jichž mě uzná hodným. Byl mou upřímností nadšen a dal mi vzkázat, že mě uvede do dokonalé důvěry krále, který ke mně má velmi silnou náklonnost, a že na ni napříště nebude žárlit, jako žárlil předešlého roku.

Potom nám řekl, že nám buď sám napíše, až bude čas za ním přijet, nebo že nám to jeho jménem vzkáže Esplan, jemuž nadto uložil, aby nám oznamoval vše, co se bude dít. Tak jsme odjeli velmi spokojeni s ním; a on

25. „Paní princezna“ je Charlotte-Marguerite de Montmorency, kněžna z Condé (1594–1650); „paní hraběnka“ Anne de Montafié, ovdovělá hraběnka de Soissons a matka mladého „pana hraběte“; paní de Guise je Henriette-Catherine de Joyeuse, manželka vévody de Guise. „Pan princ“ je Jindřich II. Bourbonský, kníže z Condé (1588–1646), první princ královské krve, v letech 1616–1619 vězněný a od té doby Luynesův spojenec; Charles de Lorraine, vévoda de Guise (1571–1640), byl guvernér Provence; „pan velký podkoní“ (Monsieur le Grand) je Roger de Saint-Lary, vévoda de Bellegarde (zemřel 1646); úřad velkého podkoního sice nedávno postoupil bratru Termesovi, po jeho smrti jej však převzal zpět (Chantérac). Užší rada (conseil étroit) byl nejužší kruh králových rádců.

26. Dcera pána de Combalet a Marie d'Albert, Luynesovy sestry (Chantérac). Sňatek navrhl v lednu 1621 pan princ, aby Luynese připoutal k sobě a k vévodovi de Guise, jak Bassompierre vypráví v předešlé kapitole. Ze svatby nebylo nic, konetábl v prosinci zemřel; podle Tallemanta des Réaux, jehož Chantérac cituje, se dívka, o niž se mluvilo i jako o nevěstě pro pana de Mayenne, stala karmelitkou. Její bratr se roku 1620 oženil s Richelieuovou neteří, pozdější vévodkyní d'Aiguillon.

27. Abbé Rucellai (Bassompierre píše „Rouccelay“), opat ze Signy, syn florentského šlechtice, který ve Francii zbohatl (Chantérac). Roku 1619 osnoval útěk královny matky z Blois, potom přešel k Luynesovi a stal se jeho důvěrníkem.

hned řekl králi, že je nutné, aby ve svém vojsku jmenoval nové polní maršály; že my jsme k těm úřadům velmi vhodní a schopní, ale že nejsme lidé, kteří by vydrželi sedět na místě a byli u věci s potřebnou vytrvalostí. Navrhl mu k tomu Zameta, Marillaca, Contenana a Saint-Justa; zůstal jediný Termes, a ten byl zabit při přibližování ke Clairacu.[28]

My jsme si zatím krátili čas v Paříži a Esplan nám od pana konetábla čas od času vzkazoval, že nás nic nenutí k odjezdu a že nám dá vědět, až bude čas. Tak minulo obléhání Clairacu a král už táhl k Montaubanu, když královna matka, která se vrátila do Tours, poslala po panu Sardinim,[29] aby nás popudila proti konetáblovi, dopis, který jí konetábl napsal: žádal ji v něm o Marillaca jako o jediného muže schopného pokořit Montauban a snažně ji prosil, aby ho poslala králi a nezdržovala jeho nepřítomností králova vítězství. Sardini nám ten dopis odevzdal u paní princezny před množstvím mužů i žen. Pana de Créquy to rozmrzelo, mne to však podnítilo vrátit se k vojsku a nečekat na rozkaz, který nám pan konetábl slíbil; a v sobotu 24. srpna jsem dorazil do Piquecos, králova hlavního stanu před Montaubanem.[30] Zdráhal jsem se sloužit jako polní maršál a chtěl jsem se při tomto obléhání spokojit s tím, že budu generálním plukovníkem Švýcarů. Nakonec mi král přiznal, že se s touto novou várkou polních maršálů nebudu míchat; že jím budu sám ve čtvrti gard a že po skončení obléhání povedu

28. Esprit Alard, pán d'Esplan, sňatkem markýz de Grimault, Luynesův chráněnec a důvěrník, jemuž konetábl opatřil úřad velkého ubytovatele Francie; později padl v souboji (Chantérac). Henri de Bauves, baron de Contenan, byl poručík královy kompanie lehké jízdy. „Saint-Jus“ je snad Jean du Quesnel, pán de Saint-Just (Chantérac). Clairac na řece Lot, hugenotské městečko mezi Agenem a Marmande, bylo napadeno 22. července a vzdalo se 5. srpna; Termes byl raněn hned 22. při prvním přiblížení a zemřel 24. července (Chantérac).

29. Marie Medicejská (1575–1642), po porážce u Ponts-de-Cé (1620) s králem smířená, ale s Luynesem stále v napětí; Marillac patřil k jejím lidem, proto o něho konetábl žádal ji. Sardini, původem z Luccy, byl královně matce oddán (Chantérac).

30. Sobota připadla na 21. srpna; hned nato ostatně následuje „neděle 22.“. Piquecos (v textu „Picacos“) je ves se zámkem markýzů de Montpezat na pravém břehu Aveyronu, severně od Montaubanu a dosti daleko od něho; král tam měl hlavní stan od 17. srpna, kdy začaly i první přibližovací práce (Chantérac). Montauban na Tarnu byl po La Rochelle nejsilnější hugenotskou pevností; hájil ho markýz de La Force s měšťany. Obléhání, řízené konetáblem bez jednotného plánu, trvalo do listopadu 1621 a skončilo pro královské vojsko nezdarem.

vojsko. S tím jsem souhlasil a ještě téhož dne jsem přijel do tábora u řeky Tarnu na straně rohových hradeb.[31]

Před Montaubanem: otevření zákopů

[Zákopy ještě nebyly otevřeny; stály jen dva mosty přes Tarn, které spojovaly tábor gard se čtvrtí pana de Mayenne v Montbetonu a tu zase s třetí čtvrtí u Le Moustier.]

Šli jsme, pan maršál de Praslin a já, navštívit pana de Mayenne, a ten nás zavedl tak blízko k Ville-Bourbon, jak jen mohl, s úmyslem opatřit nám nějakou tu ránu z muškety. Po návratu jsme se chystali otevřít zákop a šli jsme, Gamorini[32] a já, až těsně k montaubanským rohovým hradbám, aniž nás kdo zpozoroval nebo na nás vystřelil; cestou zpět jsme však zabloudili a vpadli jsme do předsunuté stráže našich lidí, kteří do nás z bezprostřední blízkosti vypálili vším, co měli: kazajku mi prostřelila kule z muškety, ale díky Bohu se nic nedotklo ani Gamoriniho, ani mne. Potom jsme otevřeli zákop gard a nadto jsme zřídili silný zákop na velké cestě, která vedla podél vody; to vykonal pluk Piémont.

V neděli 22. srpna přijel pan konetábl do našeho tábora a zavolal si nás k sobě, aby s námi promluvil; a když jsme byli u něho, podnikli nepřátelé silný výpad na pluk Piémont, který byl ve zmíněném zákopu. Byla na ten zákop z města namířena dělová rána a ta roztrhla tělo prvního kapitána pluku Piémont jménem Le Breuil a utrhla stehno poručíkovi kapitána Lamberta, který patřil k mému domu a jmenoval se Casteras, statečný a milý hoch;

31. Obléhatelé útočili ze tří stran (Chantérac); „čtvrť“ (quartier) zde znamená úsek obléhacího ležení, ne městskou čtvrť. Čtvrť gard, kde pod konetáblem veleli maršálové de Praslin a de Chaulnes, měla útok na „rohy“ (cornes), tedy rohové hradby Montmirat a Saint-Antoine, předsunutá opevnění se dvěma polobaštami na západě a severozápadě města před předměstím Ville-Nouvelle, na pravém břehu Tarnu. Vévoda de Mayenne s maršálem de Thémines útočil z Montbetonu na Ville-Bourbon, opevněné předměstí na levém břehu, spojené s městem mostem a pojmenované tak od té doby, co je Jindřich IV. dal opevnit. Třetí útok, s plukem Picardie, vedl princ de Joinville s maršály de Lesdiguières a de Saint-Géran na Le Moustier, předměstí s baštami při potoce Tescou na jihovýchodě města. Tři útoky spojovaly dva mosty postavené přes Tarn.

32. Joseph Gamorini, italský inženýr ve službách královny matky, kterou o něho pro toto obléhání požádal Luynes; padl roku 1622 před Montpellierem (Chantérac).

[33] zemřel na to za dvě hodiny. Kapitánu Lartiguovi z téhož pluku rozdrtil granát nohu a zemřel na to o několik dní později. Kapitán Sarroque z pluku Normandie, který byl tehdy v zákopu, vyrazil s kordem v ruce proti nepřátelům, ale hned ho zabila kule z muškety. Na hluk výpadu jsem tam spěšně běžel a zahnali jsme nepřátele do města; ale o tyto statečné muže jsme už přišli.

[V příštích třech nocích táhli obléhatelé další linie a přes nekrytou cestu stavěli neprůstřelné zástěny, jimž se podle jejich původce začalo říkat „valobry“; nepřátelé jednou předstírali výpad, ale když našli obléhatele ve zbrani, „drželi otěže zkrátka“. V noci ze středy 25. srpna byl vysunutý pahorek nad úvozem, vhodný pro baterii proti rohové hradbě, obehnán věncem čtyřiceti prázdných hradebních košů.[34]]

Výpad na koše a smrt hraběte de Fiesque

Ve čtvrtek 26. srpna v jedenáct hodin vyrazili nepřátelé do onoho úvozu, nad nímž byly koše postaveny, a háky je strhávali dolů k sobě. Přinesli si také nějaké zápalné složе, aby je spálili, kdyby je nemohli z místa, kde stály, strhnout, a obsadili své kurtiny mušketýry, kteří stříleli na naše lidi, jakmile po stržení košů zůstali nekryti, a zabili jich osm nebo deset. My jsme zase koše přitahovali proti nim k sobě, takže jich dokázali strhnout jen sedm. Potom několik mušketýrů postoupilo až na okraj úvozu a pálili do nich kolmo shora a množství kamení, které jsme na ně dali házet, je přimělo úvoz opustit a stáhnout se do města; přitom jim přišla vhod věc, kterou jsme v noci udělali proti nim, totiž dvě traverzy proti řečenému úvozu, jež nám znemožnily k nim sestoupit a vzaly nám možnost udeřit na jejich ústup.

Příští noci nám jeden Švýcar z mé kompanie jménem Jacques řekl, že dám-li mu tolar, přinese koše, které nepřátelé shodili do úvozu, jen když

33. Chantérac: Henri du Breuil byl kapitánem pluku Piémont už roku 1594, Lambert byl kapitán téhož pluku a Sarroque první kapitán pluku Normandie. „Patřil k mému domu“ (mon domestique) neznamená sluhu, nýbrž šlechtice z Bassompierrovy družiny.

34. Hradební koše (gabions) jsou velké proutěné válce bez dna, které se stavěly do řady a plnily hlínou; kryly dělostřelce a kopáče. Neprůstřelné zástěny, obecně zvané „svícny“ (chandeliers), byly podle Chantéraka kůly upevněné na trámech, mezi něž se kladly otepi roští. Výpad proti košům, o němž se vypráví dále, vedl podle Chantéraka hugenotský důstojník Fleurans du Rozier.

mu uděláme průchod; to jsme učinili. A nejvíc nás udivilo, že ten muž nosil koše na šíji, tak byl statný a silný. Nepřátelé po něm vypálili dvě stě ran z hákovnic a neporanili ho; a když jich přinesl šest, prosili mě kapitáni gard, kteří viděli takovou smělost, abych kvůli jedinému koši, který tam ještě zbýval, už nevydával v nebezpečí tak statečného člověka. On jim však řekl, že do jeho úmluvy patří ještě jeden koš a že ho chce přinést; a učinil to.

[Téže noci dosáhl zákop ústí úvozu; v pátek 27. srpna byly zákopy rozšířeny a z košů připraveno postavení pro baterii osmi až deseti děl.]

Téhož dne podnikli páni maršálové de Lesdiguières a de Saint-Géran,[35] kteří měli útok na Le Moustier, silný útok, aby dobyli kontreskarpy bašty; [36] byla jim upírána přes tři hodiny, ale nakonec ji vzali. Našich však bylo přes šest set mrtvých nebo raněných; mezi jinými tam byl zraněn polní maršál Saint-Just, který své ráně za šest dní podlehl, a Zametovi, rovněž polnímu maršálovi, přerazila kule z muškety pravou paži, což ho vyřadilo na celý zbytek obléhání, třebaže je proto neopustil.[37] Dobytí té kontreskarpy bylo velkou výhodou a nezbývalo než sestoupit do příkopu a zachytit se na baště; a kdyby ta byla dobyta, bylo by město vzato. Avšak ti, kdo v té čtvrti veleli, a především Marillac, tvrdošíjně stáli na tom, že na tom místě do příkopu sestoupit nelze pro skrytý bok, který tam byl, a pro kryt, který stál v příkopu.

[Bassompierre tu předjímá spor, který vylíčí při 4. září: v králově radě se posmíval těm, „kdo věří, že nelze sestoupit do příkopu, v němž jsou skryté boky a kryty“, a konetábl mu uložil, aby šel místo ohledat. – V sobotu 28.

35. François de Bonne, vévoda de Lesdiguières (1543–1626), starý hugenotský válečník z Dauphiné a nejzkušenější vojevůdce království, který přes své vyznání sloužil králi; roku 1622 přestoupil ke katolictví a stal se po Luynesovi konetáblem. Jean-François de La Guiche, hrabě de Saint-Géran (zemřel 1632), byl maršálem Francie od roku 1619.

36. Kontreskarpa je vnější, k obléhateli přivrácený svah příkopu; kdo ji drží, může do příkopu sestoupit a „zachytit se“ na baště, to jest podkopat ji nebo se na ní usadit. „Skrytý bok“ je část opevnění, z níž lze nepozorovaně ostřelovat příkop po délce; „kryt“ (coffre) je podle Chantéraka úkryt, zpod něhož může obležený střílet na obléhatele, který je už v příkopu.

37. Podle deníku obležených, který sepsal H. Joly (Histoire particulière des plus mémorables choses qui se sont passées au siège de Montauban), byl Zamet raněn teprve 12. září při útoku na půlměsíc, který chránil baštu Le Moustier (Chantérac).

srpna se postupovalo sapou k příkopu rohové hradby; v neděli 29. srpna[38] *se v něm obléhatelé usadili a postavili baterii o osmi dělech.]*

Pan de Schomberg,[39] který z pověření zastával úřad velmistra dělostřelectva, se přišel podívat na baterii, kterou dal postavit jeho zástupce jménem Lesine. Ukázal jsem mu, že sklad jeho prachu je příliš blízko baterie a že zavane-li vítr od východu, donesou děla při střelbě jiskry až do skladu a mohla by prach zapálit. Dobře uznal, že mám pravdu, a promluvil o tom s Lesinem; ten mu odpověděl, že se nic zlého nestane, a tak to nenapravil.

V pondělí 30. srpna jsme pokračovali v zákopech až ke strži napravo od naší baterie. Přišel jsem na čelo zákopu ohledat, jak daleko jsme pokročili, a vyšel jsem osm nebo deset kroků do nekrytého prostoru, abych viděl, co budeme muset udělat příští noci, a pak jsem skočil zpět do zákopu dřív, než si mě nepřátelé stačili vzít dobře na mušku; tomu nás učí neustálý cvik. Je to však nebezpečné pro ty, kdo dělají totéž po nás, protože nepřátelé jsou připraveni, a oni dostanou rány z mušket, které byly určeny, a nedány, tomu, kdo se ukázal první. Tak se stalo panu hraběti de Fiesque:[40] když chtěl vyjít a udělat totéž co já, dostal ránu z muškety do beder na pravé straně, která mu prošla až dolů do břicha nalevo, a čtvrtého dne nato zemřel. Byla to velká škoda pro všechny, pro mne však zvlášť, neboť mě miloval jako nikoho jiného: byl to statečný pán, muž poctivý, který držel slovo, a výborný přítel.

Ještě toho večera poslal pan konetábl panu maršálovi de Praslin rozkaz, aby druhý den nedával z naší baterie střílet; z toho jsme usoudili, že se ve městě vede nějaké jednání o dohodu; chodil tam totiž každý večer králo-

38. V rukopise stojí „v neděli 30.“, ačkoli neděle byla 29. srpna; tato chyba, při níž den v měsíci předbíhá den v týdnu, trvá až do 28. září. Chantérac po srovnání s jinými líčeními obléhání (Histoire particulière, Lebretovy Dějiny Montaubanu, Dějiny Quercy od Cathaly-Coture) dává přednost dni v týdnu a datum opravuje; tak činí i tento překlad.

39. Henri de Schomberg, hrabě de Nanteuil (1575–1632), syn saského šlechtice z Míšeňska usazeného ve Francii, od roku 1619 vrchní správce financí a z pověření i velitel dělostřelectva; maršálem Francie se stal roku 1625.

40. Patrně François de Fiesque, hrabě de Lavagne, syn Scipiona Fieschiho, janovského šlechtice usazeného na francouzském dvoře; s hrabětem de Fiesque se čtenář setkal už v prvním svazku. Chantérac dodává, že 23. srpna měl hrabě víc štěstí: když v králově hlavním stanu provázel Bassompierra, který šel ohledat pevnost, kule z muškety mu jen škrábla kůži.

vým jménem Esplan a jednal s panem de La Force[41] a s Montaubanskými. Bylo také srozumění s jedním z těch uvnitř, který tam měl jakési velení a jmenoval se hrabě de Bourgfranc;[42] nepřátelé však o tom dostali vítr a zbavili se ho jednoho dne při útoku, který se vedl ze strany Ville-Bourbon: jeden z jejich lidí mu zezadu vpálil do hlavy kuli z muškety, která mu ji roztříštila.

Dny ohně

[V úterý 31. srpna přibyla za cestou druhá baterie, o čtyřech dělech.]

Pan de Schomberg se přestěhoval do naší čtvrti a pozval pana de Praslin, mne a několik dalších k večeři. Když jsme se chystali zasednout ke stolu a procházeli se před jeho stanem, uviděli jsme ve městě oheň: způsobil ho jejich prach, jehož toho dne shořelo dvacet tisíc liber.

Září. Druhý den, ve středu prvního září, kolem šesté hodiny ranní, jsme zahájili zuřivou palbu na nepřátelské rohové hradby: pan maršál de Praslin byl s panem de Schomberg u velké baterie a já u té o čtyřech kusech. Obě dělaly pěkný rámus; ale když se střílelo hodinu nebo o něco déle, stalo se nám to, co jsem dva dny předtím panu maršálovi a panu de Schomberg předpověděl: jiskry z děl zalétly do skladu prachu a zapálily deset tisíc liber, které tam byly; přišlo při tom o život čtyřicet mužů a zástupce velmistra dělostřelectva Lesine, který tam uhořel. Několik šlechticů oheň ožehl, jako pana de Bourbonne, barona de Seaux a jiné; ale jen lehce. Šťastnou náhodou jsem chvíli předtím zašel do linie před baterií, a protože jsem tam zpozoroval něco, co nám mohlo posloužit, poslal jsem pana maršála po-

41. Jacques Nompar de Caumont, markýz de La Force (1558–1652), jako chlapec přežil bartolomějskou noc mezi mrtvými těly otce a bratra; hugenotský guvernér Béarnu, odkud ho král na jaře 1621 dal vypudit, načež se se syny ujal obrany Montaubanu. Roku 1622 se s králem smířil, stal se maršálem Francie a dožil se třiadevadesáti let.

42. Chantérac: béarnský kapitán Mazères, jemuž savojský vévoda udělil za válečné služby titul hraběte de Bourgfranc; „voják štěstěny, statečný a obratný“, byl v obleženém městě Rohanovým polním maršálem a hájil Ville-Bourbon. Padl 4. září při velkém útoku pana de Mayenne. Že ho zabili vlastní lidé, připouští historik Montaubanu Lebret jen jako jednu z verzí: ze žárlivosti jiného velitele, nebo spíš pro podezření městské rady, která mu nedůvěřovala od jisté aféry kapitána Sauvage. Očitý svědek Joly naopak píše, že hraběte při odchodu z bašty zasáhla zezadu do hlavy nepřátelská kule, že ho hned přikryli pláštěm, aby vojáci neztratili odvahu, a že ho město velmi oplakávalo (Chantérac v příloze).

prosit, aby se na to přišel podívat; učinil to, a protože tam právě šel s panem de Schomberg a s jinými z předních velitelů, byli nebezpečí toho ohně ušetřeni. Všech osm děl bylo nabito a staženo z palebného postavení, připraveno vrátit se do něho, když se prach vzňal; ten způsobil, že všechna vypálila zároveň do košů a rozbila je na kusy. Hrouda z jednoho z těch košů mě zasáhla do boku, srazila mě na zem a vyrazila mi dech, ale také způsobila, že oheň přešel nade mnou a neublížil mi.

[Nepřátelé spustili při té nehodě velký křik a chystali se k výpadu; Schomberg dal však z menší baterie „zuřivě pálit“, maršál de Praslin se postavil v čelo gard a Švýcarů, Bassompierre v čelo pluku Chappes, který měl ten den stráž, „a tvářili jsme se tak dobře, že se nepřátelé neodvážili na nás jít“. Po obléhání prý Montaubanští přiznali, že na čtvrť gard chtěli několikrát udeřit, ale kromě dne velké miny se do zákopů tak dobře hájených „neodvážili zakousnout“. Za dvě hodiny stály nové koše a velká baterie pálila dál.]

Po obědě, když jsme se dívali na Tarn, uviděli jsme, jak oheň zachvátil také prach ve čtvrti pana de Mayenne; kromě ztráty osmi tisíc liber prachu pobilo to dosti mnoho lidí; uhořeli mezi nimi pan de Villars, polní maršál a bratr pana de Mayenne po matce, a syn pana hraběte de Ribérac,[43] mladý muž velkých nadějí. Zdálo se, že ten den a den předešlý byly osudné ohněm jak nepřátelům, tak našim dvěma čtvrtím.

[Ve čtvrtek 2. září pokračovala palba „s malým účinkem“; měla jen umlčet obranu výborně stavěných rohových hradeb, které se měly brát „píď za pídí“.]

Kolem čtvrté hodiny odpolední jsme nicméně předstírali, že chceme na rohové hradby zaútočit, na prosbu, s níž se pan de Mayenne obrátil na pana maršála, aby dal nepřátele něčím zaměstnat, zatímco on zaútočí na jeden půlměsíc; od toho byl odražen s velkou ztrátou, neboť tam zahynul markýz de Thémines, polní maršál, statečný a srdnatý muž, La Frette, který si od-

43. Chantérac: Emmanuel-Philibert des Prez, markýz de Villars, syn Henrietty Savojské, markýzy de Villars, z jejího prvního manželství; podruhé se provdala za vévodu de Mayenne z časů ligy a byla matkou zdejšího vévody. Mladík byl Frédéric d'Aydie, nejstarší syn hraběte de Ribérac.

vahou ani ctižádostí nezadal s žádným mužem své doby, Carbon a přes padesát šlechticů.[44]

[V pátek 3. září byla menší baterie chráněna traverzou a ke stanovišti dvou kompanií gard vedena krytá linie.]

Pan maršál de Praslin byl krátce před setměním v zákopu, a když jsem na něho naléhal, aby mi nařídil, co si přeje, aby bylo vykonáno příští noci, viděl se obklopen množstvím šlechty, která mu překážela; aby se jí zbavil, vyšel tam, kde na něho nepřátelé viděli, a zavolal nás, mne, pobočníky a Toirase,[45] který měl na starosti všechno, čeho bylo třeba pro noční práci. Jakmile nepřátelé zpozorovali, že jim dáváme tak pěknou příležitost, vypálili na nás třicet ran z mušket, které nám proděravěly nohavice a pláště a panu de Toiras přerazily nohu. To nám velmi uškodilo, neboť mi ulehčoval od mnoha námah, které jsem potom musel snášet sám.

Spor o sestup do příkopu

V sobotu 4. září mi král poslal rozkaz, abych za ním přijel do Piquecos, kvůli tomu, co jsem několik dní předtím navrhl: že při útoku na Le Moustier, kde byla dobyta barikáda, je správný postup sestoupit do příkopu, překročit ho krytou chodbou a zachytit se na baště, která by za osm nebo deset dní byla zcela jistě dobyta. Páni polní maršálové té čtvrti nebyli téhož mínění, podle mého soudu ne proto, že by v tom shledávali příliš nebezpečí (byli to stateční muži), nýbrž z umíněnosti nebo z neschopnosti. Zpozoroval jsem na nich ještě jednu věc, které jsem si všiml už mnohokrát: že mnoho lidí je udatných, mohou-li, pro zítřek, a ne pro týž den. Neboť když byla dobyta kontreskarpa, uznal polní maršál, který měl ten den službu, místo sestupu za vhodné táhnout linii podél kontreskarpy doleva, a říkal,

44. Markýz de Thémines byl syn maršála de Thémines (toho, který roku 1616 zatkl prince de Condé), jenž sloužil v téže čtvrti pod panem de Mayenne. François Gruel, pán de La Frette, byl guvernér Chartres (Chantérac). Španělští jezdci jsou trámy proložené křížem zaostřenými kůly; půlměsíc je samostatná předsunutá hradba před kurtinou. – Chantérac datum opravuje: podle Histoire particulière byl první útok na půlměsíc u Ville-Bourbon podniknut v noci z 2. na 3. září a nezdařil se; vévoda de Mayenne jej obnovil 4. září, a teprve toho velmi horkého a urputného dne padli Thémines, La Frette a množství dalších. Dny 3. a 4. září udávají shodně i jiné prameny.

45. Jean de Saint-Bonnet de Toiras (1585–1636), tehdy kapitán gardového pluku (Chantérac), pozdější obránce ostrova Ré proti Angličanům (1627) a pevnosti Casale, od roku 1630 maršál Francie.

že je to proto, aby se došlo ke špici bašty, na níž se chtěli zachytit; snad to však bylo také proto, aby nebezpečí sestupu zůstavil tomu, kdo ho měl vystřídat; a ten ji zase prodloužil, aby sestup přenechal dalšímu. Tak se za osm dní, co byla kontreskarpa dobyta, nedělalo nic jiného, než že se bez užitku a bez záměru klouzalo podél ní.

Byl tam jeden kapitán pluku Chappes jménem La Molière, který zastával službu pobočníka; věřili mu víc než komukoli jinému a on těm pánům dával velké naděje svými návrhy, jež nebyly dobře uváženy. A pan konetábl, který poslouchal jedny i druhé, byl mrzut, když viděl, že se nepostupuje. Panu maršálovi de Lesdiguières se tam vždycky nevěřilo, a jakmile se mu někdo postavil nebo mu odporoval, jeho dobrotivá povaha ho vedla k tomu, že ustoupil a plul s proudem, takže čas ubíhal nazmar. Nakonec chtěl král svolat pořádnou radu, aby se došlo k pořádnému rozhodnutí. Dostavil jsem se do ní na jeho rozkaz a pevně jsem hájil svůj názor, který se zakládal na pravidlech umění, na zkušenosti a také na tom, co bylo zjevné. Schválil jej jediný pan de Lesdiguières; avšak pan princ de Joinville,[46] který v té čtvrti velel, pan maršál de Saint-Géran, pan de Schomberg a polní maršálové té čtvrti byli opačného mínění, především Marillac, jenž chtěl důvody dokázat, že nelze sestoupit do příkopu, kde jsou skryté boky a kryty, jako by to činilo pevnosti nedobytnými; ten človíček La Molière mu přizvukoval a dělal velký hluk. Nakonec jsem jim řekl, ať dají svolat inženýry a příkop ohledat, a nebudou-li mého názoru, že přistoupím na jejich.

Při tom zůstalo; a když páni z onoho ležení odešli, uvedl mě pan konetábl do svého kabinetu, kam brzy nato přišel král, a řekl mi, že mu ti pánové říkají, že se mi o tom lehko mluví, když jim ve svém návrhu nechávám všechno nebezpečí a všechno riziko a sám na nich nemám podíl; že je chci hnát na jatka a že bych nebyl nerad, kdybych se jich zbavil, a to že mě vede k takovým řečem. Přiznávám, že mě ta slova rozhněvala, a odpověděl jsem panu konetáblovi, že běh mého dosavadního života nedává soudit, že bych byl člověk, který si přeje smrt druhého; že smrt pana de Joinville by mi způsobila zármutek a nepřinesla žádnou výhodu; že pan de Lesdigu-

46. Claude de Lorraine (1578–1657), mladší bratr vévody de Guise, princ de Joinville a vévoda de Chevreuse; Bassompierre ho nazývá střídavě oběma jmény. Roku 1622 se oženil s Luynesovou vdovou, proslulou vévodkyní de Chevreuse. Před Montaubanem velel třetí čtvrti, u Le Moustier.

ières je mého mínění; co se týče pana maršála de Saint-Géran, že nehodlám být maršálem Francie skrze jeho smrt, nýbrž skrze dobré služby, které chci prokázat králi; a pokud jde o polní maršály, že se nejen nemusím bát, že by mě předběhli, ale nebojím se ani toho, že by mi šlapali na paty, vždyť nejsou mého kalibru ani mého dostřelu; že co jsem řekl, řekl jsem podle svého svědomí, svého mínění, královy služby a válečného řádu a že je to tak zjevné, že – třebaže nic nezískám, pletu-li se druhému do díla – nabízím králi, chce-li, abych si s nimi vyměnil čtvrť, že pod ztrátou cti a života budu mít do tří neděl na baště Le Moustier v postavení proti městu tři králova děla, kdežto způsobem, jakým to chtějí dělat oni, tam nebudou ani za šest, a možná vůbec ne; to že je vše, co jim mám říci, a potom že už o tom nikdy nepromluvím. Nato král, který o mně měl vždycky dosti dobré mínění, řekl panu konetáblovi: „Vezměme Bassompierra za slovo a nechme ho jednat: ručím za něho. Pošleme tři polní maršály z Le Moustier k útoku gard a jeho dejme k Le Moustier: jsem si jist, že udělá, co nám slibuje, a bude to k našemu dobru.“ Pan konetábl mu řekl, že by ta výměna působila velké potíže, že by se nelíbila jedné ani druhé čtvrti a že by gardy nechtěly poslouchat ony polní maršály ze čtvrti u Le Moustier. Nakonec mě požádal, abych zajel na místo s Gamorinim, Le Mainem a Des Essarsem[47] a druhý den abych se vrátil k němu na oběd a přivedl mu ty tři řečené muže, jejichž mínění chtěl také slyšet. Učinil jsem to nazítří, v neděli 5. září, za svítání, aby mě tam neviděl žádný polní maršál ze čtvrti u Le Moustier. Vzal jsem tam řečené Gamoriniho, Le Maina a Des Essarse a nadto Lanchèrese, který měl horečku, ale přemohl se. Všechno jsme důkladně ohledali a pak jsme se vrátili do Piquecos podat panu konetáblovi zprávu; shodovala se s tím, co jsem řekl předešlého dne, a to pana konetábla povzbudilo, aby to dal provést. Ale ještě téhož dne za ním přišel pan de Marillac a s pomocí pana de Schomberg ho velkými ujištěními, která mu dávali, že s Montaubanem budou brzy hotovi, přiměl, aby se řídil jejich míněním; a zle se mu to vyplatilo.

47. Chantérac: Louis, pán du Maine, zvaný baron de Chabans; říkalo se o něm, že býval houslistou, jisté však je, že to byl výborný voják. Později byl velmistrem dělostřelectva Benátské republiky a 26. prosince 1632 ho zabil otec Ninon de Lenclos. Charles des Essars, pán de Meigneux, byl později guvernérem Montreuil. Lanchères, o němž je řeč vzápětí, byl kapitán pluku Piémont, důstojník vynikajících schopností; padl roku 1622 před Sommières.

Rohová hradba, Tréville a montaubanské pradleny

V pondělí 6. září jsme se dál přibližovali k rohovým hradbám ze strany úvozu; a pan de Fourille,[48] věru statečný a zkušený šlechtic, od něhož se mi dostávalo tolik pomoci, že jsem byl rozhodnut vyžádat si ho u krále za druha v úřadě polního maršála, byl zabit při zřizování postavení, o něž se v úvozu pokoušel; byla to velká škoda.

[V úterý 7. září se obléhatelé zachytili na rohové hradbě a začali pod ni kopat minu. – Od počátku obléhání se vědělo, že pan de Rohan[49] chystá v Cévennách městu pomoc. Král proto poslal pana d'Angoulême,[50] generálního plukovníka lehké jízdy, s vojskem mezi Castres a Saint-Antonin a ten ho „velmi ujistil“, že nikdo neprojde. „Přesto, nevím jakým neštěstím,“ prošlo dvanáct set pěších pod mistrem tábora Beaufortem a vešlo do Saint-Antonin, odkud se chtěli lesem Grésigne dostat k Montaubanu.]

Ve středu 8. září prostřelila kule z muškety rameno Gohasovi, kapitánovi gard, když v zákopu nastupoval stráž.

Ve čtvrtek 9. září jsme si v rohových hradbách zřídili velmi rozsáhlé postavení; nepřátelé nám je dlouho upírali, ale nakonec jsme je získali. Velmi se tam vyznamenal Tréville,[51] baskický šlechtic, který nosil mušketu v plukovnické kompanii; proto jsem pro něho na králi vyžádal a dostal praporečnické místo v pluku Navarre. Když jsem ho však zavedl do Piquecos,

48. Chantérac: Blaise de Chaumejan, pán a později markýz de Fourille, od roku 1587 kapitán pluku Picardie, pak kapitán gardového pluku; roku 1617 dostal patent polního maršála. Úvoz (v předloze „cavin“) je podle Chantéraka zahloubené místo vhodné k přiblížení, kudy lze vést zákop mimo palbu obležených, nejspíš tentýž úvoz, o němž autor mluvil už dříve.

49. Henri, vévoda de Rohan (1579–1638), zeť vévody de Sully, hlava hugenotské strany a její vojevůdce ve všech válkách let 1621–1629. Sídlil tehdy v Castres na řece Agout a v horách Cévenn sbíral vojsko na pomoc Montaubanu.

50. Charles de Valois, vévoda d'Angoulême (1573–1650), nemanželský syn Karla IX., dříve hrabě d'Auvergne; za spiknutí proti Jindřichu IV. seděl v letech 1604–1616 v Bastile. Byl generálním plukovníkem lehké jízdy. Saint-Antonin na Aveyronu leží osm mil severovýchodně od Montaubanu, les Grésigne jižně odtud, v kraji kolem Gaillaku (Chantérac).

51. Pozdější hrabě de Tréville (Troisvilles), jehož český čtenář zná z Dumasových Tří mušketýrů: Jean-Armand du Peyrer (1598–1672), od roku 1634 kapitán-poručík kompanie královských mušketýrů, jejímž kapitánem byl sám král; odtud Bassompierrovo „a ještě víc“. Chantérac mu dává křestní jména Henri-Joseph a dodává, že roku 1657 dostal guvernérství kraje Foix. Trois-Villes leží v baskickém kraji Soule. Plukovnická kompanie (compagnie colonelle) byla první, čestná kompanie gardového pluku.

aby za ně králi poděkoval, odmítl je a řekl, že neopustí gardový pluk, u něhož je už čtyři roky, a jestliže ho Jeho Veličenstvo uznalo hodným praporečnického místa v pluku Navarre, povede si napříště tak dobře, že je svým chováním přiměje, aby mu dalo místo u gard; a to později učinilo, a ještě víc.

[V pátek 10. září dělilo obě strany jen půl stopy země a házely po sobě bez ustání ohnivé hrnce a granáty. Stroj, který dal v sobotu postavit Gamorini k dobytí výšiny, nepřátelé zapálili; mina zatím postupovala.]

V neděli 12. září jsme napříč příkopem rohové hradby postavili valobry, abychom mohli bezpečně přecházet, a podnikli jsme další velký útok, při němž jsme jim urazili půl rohu. Oni si však za ním udělali vnitřní opevnění se španělskými jezdci a za nimi neprůstřelné zástěny, zpoza nichž bez ustání stříleli, takže jsme byli nuceni usadit se nahoře.

[Toho dne přijel pan Pompeo Frangipani,[52] *jehož si Bassompierre vyžádal „za druha v úřadě polního maršála“; díky Rucellaiově přízni u konetábla, která „byla veliká“, to král povolil.]*

V pondělí 13. září dal pan de Mayenne podniknout další útok na týž ravelin, kde byl předtím tak důkladně bit, a mělo to stejný výsledek a několik jeho lidí bylo zabito; nepřátelům to dodalo velké odvahy a jeho lidi to sklíčilo. On sám zuřil.

V úterý 14. září: několik dní předtím bylo usneseno, že se dělovou palbou přeruší montaubanský most, aby Montaubanští nemohli posílat pomoc do Ville-Bourbon. Pan maršál de Chaulnes, který nedávno přijel do tábora z Toulouse, kde od počátku obléhání ležel nemocen, byl pověřen dát proti tomu mostu postavit baterii a uložil to mně. Baterie však byla daleko a ani pět set dělových ran by snad ten most nedokázalo prolomit, a i tak by ho byli vždycky mohli spravit dřevem; když jsem tedy vyložil, jak velký je to náklad a jak malý z něho plyne užitek, bylo mi řečeno, abych na tom netrval. A právě v té době dvě stě žen, které pod tím mostem a poblíž něho pra-

52. Markýz Pompeo Frangipani ze starého římského rodu, Bassompierrův bratr ve zbrani z tažení proti Turkům v Uhrách roku 1603 a jeden z jeho nejmilejších přátel; zemřel 1638. Jak velká byla tehdy přízeň abbého Rucellaie, dokládá Chantérac z Héroardova deníku: když král jednoho dne obědval v táboře, seděli s ním u stolu jen konetábl a abbé Rucellai.

ly prádlo a myly nádobí a jimž ty dělové rány byly nepohodlné, zvěděly, že ve čtvrti velí Bassompierre, který vždycky vedl se ženami poctivou válku, a poslaly ke mně bubeníka, aby mě jejich jménem poprosil, abych jim nerušil praní. Ochotně jsem jim to povolil, protože jsem k tomu už měl rozkaz; a byly mi za to tak vděčny, ony i ženy z města, že daly požádat o příměří, aby mě viděly, a velké množství těch nejpřednějších přišlo nahoru na své náspy se mnou promluvit. A já jsem se, v ten jediný den za celé obléhání, pěkně upravil a vystrojil, abych je pobavil hovorem. Stalo se to však až nazítří, ve středu 15. září; toho dne jsem byl hned zrána povolán, abych se s pány maršály de Praslin a de Chaulnes odebral ke králi kvůli zprávě, kterou král dostal o pomocném sboru, jenž proklouzl panu d'Angoulême mezi prsty a dorazil do Saint-Antonin. Dostavil se tam i pan de Mayenne s pány de Cramail a de Gramont,[53] svými polními maršály, a rovněž páni de Chevreuse, de Lesdiguières, de Saint-Géran a de Schomberg s Marillacem. Na této radě se litovalo, že nebylo uposlechnuto dobré rady pana maršála de Lesdiguières, který chtěl, aby se kolem Montaubanu zřídily linie a pevnůstky, které by zabránily přísunu pomoci. Protože však už bylo pozdě, byly usneseny tři věci: za prvé, že se povolá pan d'Angoulême se silami, které má, aby se položil mezi Saint-Antonin a Montauban a zabránil pomocnému sboru v průchodu; za druhé, že se dají zákopy opevnit všechny cesty a přístupy k Montaubanu; za třetí, že se z našich dvou čtvrtí, gard a Picardie, vezme každý večer z každé tisíc mužů, aby řečené přístupy hájili a bili se s nepřáteli v úzkých cestách, zatímco pan de Luxembourg s pěti sty jezdci, které měl, bude střežit celý přístup od Villemuru k Montaubanu a rovinu Ramier, která byla hlavním přístupem; to vzal na sebe (pan de Vendôme se třemi sty jezdci později vzal na sebe přístup od Villemuru).[54]

53. Adrien de Montluc, hrabě de Cramail (1571–1646), vnuk maršála Blaise de Montluc, dvořan a literát; s Bassompierrem později sdílel vězení v Bastile až do ledna 1643. O hraběti de Gramont viz výše.

54. Léon d'Albert, pán de Brantes (1582–1630), nejmladší bratr konetábla de Luynes, sňatkem s dědičkou vévoda de Luxembourg-Piney. César, vévoda de Vendôme (1594–1665), legitimovaný syn Jindřicha IV. a Gabrielly d'Estrées, guvernér Bretaně, přijel k vojsku 4. září s četnou šlechtou, se svou kompanií těžké jízdy, s kompanií lehké jízdy a s kompanií karabiníků; větu v závorce připsal autor na okraj (Chantérac). Pluk Picardie patřil k útoku na Le Moustier. Villemur leží na Tarnu výše po proudu směrem k Toulouse; rovina Ramier (Chantérac ji píše „Barnier“) se prostírá severovýchodně od Montaubanu směrem k Saint-Antonin.

[Každou noc měl oddílům proti pomocnému sboru velet jeden velitel z každé čtvrti; ve čtvrti gard měl 16. září začít pan de Praslin, po něm pan de Chaulnes a třetí Bassompierre.]

Avšak hodinu předtím, než tam měl pan maršál de Praslin jít, dostal ránu z muškety, která mu jen škrábnutím natrhla kůži na břiše, takže jsem tam musel jít místo něho já.

Smrt pana de Mayenne a karmelitánova rada

[V pátek 17. září požádal pan de Mayenne na schůzce u mostu přes Tarn maršály ze čtvrti gard, aby nazítří děly a klamným útokem podpořili jeho nový útok na Ville-Bourbon; slíbili mu to.]

Pan de Guise[55] mě chtěl svést, abych s ním jel na oběd k panu de Mayenne; protože nám však pan maršál de Lesdiguières určil schůzku v lomu de Ruffe, omluvil jsem se a řekl jsem mu, ať si dá na pana de Mayenne pozor, že nemá větší potěšení, než když dá střílet na sebe nebo na ty, které vodí prohlížet své práce, a že se sám opaří, jen aby spálil druhé. K mé velké lítosti se však mé proroctví jistým způsobem vyplnilo; neboť po obědě, když jim ukazoval své práce, zasáhla ho rána z hákovnice do oka – předtím prostřelila klobouk panu de Schomberg – a zabila ho na místě.[56] Tu smutnou zprávu jsme se dozvěděli v lomu de Ruffe, kam jsme páni maršálové a já přišli za pány de Joinville, de Lesdiguières a de Saint-Géran.

[Tam si obě čtvrti rozdělily střežený obvod – gardy od mostu přes Tarn k mostu přes potok Garrigue, Picardie odtud k Le Moustier – a vybraly bojiště pro případ poplachu.]

55. Charles de Lorraine, vévoda de Guise (1571–1640), guvernér Provence a příbuzný pana de Mayenne z téhož lotrinského rodu; přijel do tábora 7. září s mnoha šlechtici ze své provincie a odjel krátce po vévodově smrti (Chantérac). „Carero de Ruffe“ je lom (carrière), postavení obsazené královským vojskem; dějiny Montaubanu mu říkají lom de Rous (Chantérac).

56. Stalo se to 16., nikoli 17. září; v tom se shodují všechna svědectví kromě Héroardova deníku, který má na okraji připsáno: „Patnáctého kolem třetí hodiny je pan vévoda de Mayenne zabit v zákopech ranou z muškety do oka, která mu prošla hlavou; zemřel hned, bez jediného slova“ (Chantérac). K útoku ze 13. září Chantérac poznamenává, že hugenotský deník jej nelíčí tak nepříznivě: vévodovy „nové pokroky“ prý byly výčitkou konetáblově čtvrti. Mayenne byl v Paříži nesmírně oblíben; zpráva o jeho smrti tam koncem září vyvolala bouři proti hugenotům, při níž lůza vypálila jejich modlitebnu v Charentonu.

Zděšení ve čtvrti pana de Mayenne bylo po jeho smrti tak veliké, že všichni velitelé i oddíly chtěli odejít; ale pan de Guise s nimi té noci zůstal a uklidnil je. Král žádal pana de Guise, aby se v té čtvrti ujal velení; on se však omluvil a staral se o ně pak pan maršál de Thémines sám.

[Protože se panu de Chaulnes udělalo zle, vedl tisíc mužů proti pomocnému sboru té noci i příští Bassompierre. V sobotu 18. září se pokračovalo v zákopech a v mině; v neděli nepřátelé zapálili dvoudělovou baterii na břehu řeky a hned se stáhli.]

Několik dní předtím přišel k vojsku onen bosý karmelitán,[57] který byl v bitvě u Prahy a který radil, aby byla svedena; byl pokládán za muže velké svatosti. Pan konetábl se ho zeptal, co se mu zdá, že by se mělo udělat, aby byl Montauban dobyt. Řekl mu, ať dá do města naslepo vypálit čtyři sta dělových ran, a zastrašení obyvatelé že se neomylně vzdají. Proto pro mne král předešlého dne poslal, aby mi nařídil dát těch čtyři sta dělových ran vypálit, a já to učinil; ale nepřátelé se proto nevzdali.

[Na noční stráž šel Bassompierre i 19. září za raněného pana de Praslin a 20. září s panem de Chaulnes, který tam ještě nebyl a bál se zmatku.]

V úterý 21. září byla mina téměř dokončena; a protože měla být odpálena nazítří, kdy byl ve velení na řadě pan de Chaulnes, přišel se ho kapitán minérů jménem Ramsay zeptat, kolika librami si ji přeje dát nabít. Zeptal se těch, kdo stáli u něho a rozuměli té věci, kolik se do nich obyčejně dává. Řekli mu, že šest nebo sedm set liber, a on tu řekl: „Chci, aby měla velký účinek: nabijte ji dvěma tisíci osmi sty librami prachu.“ Ramsay mu řekl,

57. Otec Dominik à Jesu Maria (Domingo Ruzola, 1559–1630), španělský bosý karmelitán. V bitvě na Bílé hoře 8. listopadu 1620 provázel vojsko katolické ligy; když velitelé váhali, zda na stavovské vojsko před Prahou udeřit, naléhal ve válečné radě na okamžitý útok a sliboval vítězství. Nesl přitom obraz Narození Páně, jemuž kalvínci na zámku ve Strakonicích vypíchali oči; obraz byl potom jako Panna Maria Vítězná uctíván v Římě. Chantérac v příloze uvádí, že si ho vážil už Filip II., že z Říma přišel do Německa a bavorského vévodu k bitvě u Prahy skutečně pobízel. Před Montaubanem měl menší úspěch: hugenotští pisatelé se mu posmívali jako „falešnému proroku Baalovu“, který prý předpověděl pád města na 15. října. Král podle Héroarda přijel 18. září do tábora, patrně aby viděl účinek střelby.

že je to mnoho; ale on to tak chtěl, neboť se domníval, že ti, kdo mu řekli šest nebo sedm set, řekli dva tisíce šest nebo sedm set.[58]

[Stráž za pana de Praslin držel i té noci. Ve středu 22. září ráno byl planý poplach, že se pomocný sbor blíží; vojsko nasedlo na koně a pan de Vendôme přijel s jízdou do roviny Ramier, ale Beaufort byl stále v Saint-Antonin.]

Velká mina

K večeru, když jsem odváděl oddíly určené proti pomocnému sboru, neboť byla moje noc, potkal jsem cestou pány maršály, kteří šli do zákopů, a řekli mi, že jdou dát odpálit minu. Byl s nimi pan Frangipani, který sestavil rozkaz, jímž se měl řídit pluk Chappes, toho dne ve stráži; pan Frangipani měl také toho dne jako polní maršál velení. Řekl jsem jim, že se mi zdá, že ji dávají odpálit hodně pozdě a že jim zbude málo času, aby se usadili tam, kde mina zapůsobí; blížila se totiž noc, a ta je uvrhne do velkého zmatku a nepořádku. Mnozí byli téhož mínění; ale pan de Chaulnes (který ji chtěl odpálit ve svůj den) k tomu nechtěl svolit a řekl mi: „Vidím dobře, oč jde: vy byste ji chtěl odpálit v den pana de Praslin a svůj.“ Zeptal jsem se ho, zda potřebuje mých služeb; s díky odmítl. Řekl jsem mu nato, že nechám oddíl proti pomocnému sboru odejít pod vedením pana de Fontenay,[59] mistra tábora pluku Piémont, a až uvidím minu vybuchnout, že budu mít čas ho dohonit; a šel jsem za pány maršály, kteří se postavili na místo vhodné k tomu, aby viděli její účinek, a já vedle nich. Pan de Chaulnes poslal zjistit, zda je vše připraveno; vzkázali mu, že ano, až na jednu věc: pan de La Maison[60] (který velel pluku Chappes po mistru tábora jako první kapitán a plukovní major) totiž chtěl, aby byla stržena malá krytá chodba, která vedla napříč příkopem hradby, jež měla vyletět, aby vojáci šli do průlomu po

58. Chantérac: dobové tisky jsou plné posměšků na neznalost tří bratří Luynesů ve válečných věcech; shrnuje je sbírka pamfletů vydaných za vlády konetábla de Luynes. Hugenotský deník potvrzuje velikost nálože: „Kolem páté hodiny večer zapalují třicet nebo dvaatřicet centů prachu.“

59. François du Val, markýz de Fontenay-Mareuil (zemřel 1665), mistr tábora pluku Piémont, pozdější vyslanec v Anglii a v Římě; zanechal paměti (Chantérac), jeden z hlavních pramenů k době Ludvíka XIII.

60. Chantérac: pan des Maisons dostal úřad majora pluku roku 1620. Plukovní major (sergent-major) byl důstojník, který měl na starosti pořádek, stráže a šikování celého pluku.

mině ve větším pořádku, a Ramsay trval na tom, že ji nemůže nechat odstranit, protože pod ní je zápalná šňůra miny. Pan de Chaulnes mi poručil, abych tam šel a nařídil, co uznám za nejlepší. Běžel jsem tedy tam, a když jsem vcházel do té malé chodby, potkal jsem Ramsaye, který mi řekl: „Utíkejte, pane, neboť jsem zapálil šňůru miny, která bude mít podle mého soudu strašlivý účinek.“ Nedal jsem si to říkat dvakrát a běžel jsem ze všech sil čtyřicet kroků, abych se od ní vzdálil. Tu vybuchla s prudkostí větší, než se dá vypovědět, a vynesla do vzduchu celou hradbu, pod níž byla; ta dosti dlouho nepadala zpátky, až se nakonec zřítila do zákopu na nás. Strčil jsem hlavu a tělo pod velký sud, který jsem tam našel; nebyl však dost pevný, aby to vydržel, a rozsypal se na mně, a přes tisíc liber hlíny mi dopadlo na bedra, stehna a nohy. Vyprostil jsem se, jak jsem mohl, a celý potlučený jsem šel k míně, šlapaje po mrtvých tělech našich lidí, které mina zavalila; bylo jich přes třicet a mezi nimi Ramsay. Mina odnesla to, co bylo na naší straně, a učinila nepřátele silnějšími, než byli; uhasila většinu doutnáků vojákům, kteří měli útočit. Ti se statečně dostavili, a několik šlechticů také, a pobyli chvíli na místě, kde mina vybuchla, ale výš vystoupit nemohli, protože z půdy udělala sráz. Brzy nato se však nahoře a po bocích objevili nepřátelé, házeli na naše lidi ohnivé hrnce, granáty a ohnivé věnce a bez ustání na ně stříleli: La Maison, který tam měl velet, byl hned na počátku zabit a s ním dva seržanti. Páni de Chaulnes a de Praslin stáli u vchodu a ustavičně tam posílali čerstvé lidi. Tehdy jsem poprvé viděl pana Frangipaniho vykonávat jeho úřad; zastával jej s velkým rozmyslem a smělostí a toho dne konal svou povinnost velmi dobře.

V téže chvíli podnikli nepřátelé výpad na dvě kompanie gard, které stály na konci linie uzavírající naši levou stranu. Páni maršálové mi poručili, abych tam šel, a šlo za mnou třicet šlechticů, kteří toho večera dělali divy; a mohu říci, že ve velké tísni, jako byla tahle, si šlechta vede docela jinak než prostí vojáci. Dorazil jsem ke gardám, když na ně nepřátelé táhli; našel jsem je ve zbrani a v dobrém pořádku, připravené je zadržet. Oba kapitáni, Castelnau a Meux, byli velmi rádi, že vidí mne a ten malý hlouček odhodlané šlechty, v němž byli hrabě de Thorigny, Bourbonne, Manicamp, baron

de Seaux a jiní;[61] ti navrhli, abychom na nepřátele udeřili, místo abychom na ně čekali, což jsem shledal dobrým a kapitáni také. V tu chvíli jsme vyrazili ze svého stanoviště střemhlav na nepřátele; ti, když viděli naše odhodlání, se nejprve zastavili a potom se, pálíce po nás hojně z mušket a několikrát i z děl z jedné kurtiny, které se říkalo Saint-Orse, vrátili do města. Hned jsem se se svou šlechtou vrátil k jámě po mině, kde jsem podle svého soudu nemohl být neužitečný; spoléhal jsem, že až nepřátelé znovu vyrazí na ty dvě kompanie gard, narazí na lidi, kteří jim dovedou odpovědět.

Když jsem přicházel k jámě po mině, našel jsem pana maršála de Praslin, který mi řekl: „Proboha, synu, běžte k baterii o čtyřech kusech a zabraňte, aby nám nepřátelé, kteří ji zapálili, odvlekli nebo zatloukli děla: hned vám přijdu na pomoc s gardami, které právě nastupují.“ V tu chvíli jsme se obrátili, všichni ti šlechtici a já, a našli jsme nepřátele v boji muže proti muži s padesáti Švýcary z mé kompanie, kteří měli u té baterie stráž a statečně se bili píkami a halapartnami. Tam jsem poprvé v životě viděl v boji ženy: házely po nás kamení s mnohem větší silou a zuřivostí, než bych si byl pomyslel, a podávaly je vojákům, aby je po nás házeli.[62] Naše malá posila přišla Švýcarům velmi vhod; měli na krku množství lidí, oheň v baterii a nepřátele, kteří se usilovali dostat až ke čtyřem dělům. Tři Švýcaři leželi mrtvi na místě a bylo množství raněných. Když jsme dorazili, udeřili jsme na ně prudce a zahnali je halapartnami; oni po nás při ústupu házeli množství kamení a jeden hodně velký kámen mě zasáhl nahoře do čela, srazil mě na zem a omráčil. Tři nebo čtyři Švýcaři mě hned odnesli z vřavy dvacet kroků stranou; tam jsem přišel k sobě a vrátil se do boje, kam krátce nato pan de Praslin, jak mi slíbil, přivedl dvě kompanie gard pod velením

61. Chantérac: Mathurin de Castelnau, pán du Rouvre, kapitán gardového pluku, zemřel roku 1622 při obléhání Montpellieru; Jean de Rouville, pán de Meux; Jacques de Matignon, hrabě de Thorigny (narozen 1599), kterého 25. března 1626 zabil v souboji pověstný rváč hrabě de Bouteville; Manicamp je některý ze tří bratří de Longueval, pánů de Manicamp. U barona de Seaux, zmíněného už 1. září, si Chantérac není jist; snad je to Joachim de Saulx z rodu Tavannes. Kurtina Saint-Orse, o níž je řeč dále, se jmenovala po hugenotském důstojníkovi, který velel na rohové hradbě Saint-Antoine.

62. Chantérac cituje hugenotský deník obléhání: „Jedna z nich vycházela průlomem s náručí slámy a potkala vojáka, který jí ji chtěl vzít a přimět ji, aby se z nebezpečí vzdálila. ‚Nechte mě jít,‘ řekla, ‚nebude to velká ztráta, zemřu-li: vidíte, že jsem stará.‘ Šla tam, kde byly ostatní, a nevrátila se.“ Zatlouci dělo znamenalo vrazit mu do zátravky hřeb, takže z něho nešlo střílet.

Tilladeta;[63] ty nepřátele pěknými ranami z mušket rychle zahnaly a několik jich zabily.

Vrátil jsem se s panem maršálem tam, kde vybuchla mina a kde se pan de Chaulnes nemístně umiňoval zřídit postavení. Nakonec zůstal tam, kde byl předtím, a když přišla nová stráž, byla řada velet na panu de Praslin. Sotva jsme došli k panu de Chaulnes, rozlehl se křik, že nepřátelé útočí po pravé ruce na naši stráž, která ještě nebyla vystřídána, a že ji vypudili z úvozu. Tu jsme tam, všechna šlechta a já, přiběhli přímo přes zákopy, nekrytí, a vpadli jsme jim do zad; osm jsme jich zabili, dva zajali a přiměli jsme je hodně rychle se vrátit do města. Přiznávám, že naše šlechta toho dne dělala divy a že bychom bez ní byli neomylně utržili nějakou pohanu; také oni o mně podali čestnou zprávu a páni maršálové dosvědčili, že jsem toho dne sloužil velmi dobře: král mi o tom nazítří napsal velmi laskavý dopis.[64]

Když jsem odtamtud mezi devátou a desátou hodinou odcházel, přiložili mi něco na hlavu a přes to dali kožešinovou čepici a s ní jsem šel strávit noc na stráži proti pomocnému sboru.

63. Bernard de Cassagnet, pán de Tilladet, narozený 1555, kapitán gardového pluku už od roku 1589, tedy tehdy šestašedesátiletý; sloužil ještě roku 1622 a zemřel na mor v Béziers (Chantérac).
64. Král se přijel do tábora podívat, jak bude mina odpálena, a do Piquecos se vrátil v půl osmé večer (Chantérac podle Héroardova deníku).

XVIII. Obléhání Montaubanu: boj s Rohanovým pomocným sborem, marný útok a rozhodnutí odtáhnout (23. září – 7. listopadu 1621)

[Od poloviny srpna 1621 obléhá královské vojsko hugenotský Montauban. Město hájí pan de la Force se svým zetěm hrabětem d'Orval a zvenčí mu pomáhá vévoda de Rohan. Obléhatelé útočí ze tří stran, ve třech „čtvrtích" – tak se nazývají úseky obléhacího ležení: „čtvrť gard" pod maršály de Praslin a de Chaulnes proti rohovým hradbám před předměstím Villenouvelle, „čtvrť Picardie" proti baště Moustier a třetí sbor za Tarnem proti předměstí Ville-Bourbon; král a konetábl de Luynes sídlí na zámku Piquecos severně od města. Bassompierre slouží ve čtvrti gard jako polní maršál[1] a generální plukovník Švýcarů. Kapitola začíná ráno po nezdařené mině z 22. září, v době, kdy se každou noc čeká na pomocný sbor, který Rohan městu poslal z Cevenn; líčí noční boj s ním, válečné rady, tajná jednání s Rohanem a s panem de la Force, marný „generální útok" a rozhodnutí obléhání zrušit.]

Čekání na pomocný sbor (23.–27. září)

Ve čtvrtek 23. jsme se zabývali tím, že jsme dávali do pořádku spoušť, kterou předešlého večera nadělali nepřátelé a naše nejapná mina.[2]

1. Polní maršál (maréchal de camp) byla generálská hodnost odpovídající zhruba generálmajorovi: její nositel rozmisťoval vojsko v ležení, řadil je k boji a střídal se s druhy v denním velení v zákopech. Je mnohem nižší než maršál Francie, jímž se Bassompierre stal až roku 1622; maršály Francie jsou v této kapitole Praslin, Chaulnes, Lesdiguières, Saint-Géran a Thémines.
2. Mina, to jest podkop nabitý prachem, kterou gardy od 7. září hloubily pod rohovou hradbou. Maršál de Chaulnes, ve válce nezkušený, ji dal nabít 2800 librami prachu místo obvyklých šesti až sedmi set; když ji 22. září večer odpálili, vyletělo celé opevnění do povětří a spadlo zpátky do zákopů obléhatelů, kde zasypalo přes třicet mužů i s minérem Ramsayem. Obležení toho využili k několika výpadům a při jednom z nich dostal Bassompierre kamenem do čela (viz předchozí kapitolu).

Pan maršál de Praslin[3] probděl celou noc v zákopech, které byly v tak špatném stavu, že potřebovaly jeho přítomnost; rána se mu tím však tak zanítila, že té noci nemohl jít na stráž proti pomocnému sboru,[4] a musel jsem tam za něho jít zase já. Dostali jsme zprávu, že nepřátelé vytáhli ze Saint-Antonin a jdou přímo na nás, a to nás celou noc drželo ve střehu. Ráno však, když jsme se chystali odejít ze svého bitevního postavení, přijeli tam páni de Vendôme,[5] de Chevreuse[6] a de Schomberg[7] a ujistili mě, že nepřátelé jsou v lese Grésigne a že je La Courbe, kapitán gardy pana de Vendôme, viděl, jak se tam vracejí, protože nestačili dorazit za noci, aby se vrhli do Montaubanu. Nato se rozhodli, že na ně v lese Grésigne udeří, a vzali, co mohli sebrat jízdy a pěchoty, aby svůj záměr provedli; mezi veliteli však bylo tolik nesvornosti a řevnivosti, že se vrátili, aniž co vykonali nebo se o co pokusili.

[Ta výprava se odbyla v pátek 24. září. V zákopech se pracovalo dál; v sobotu 25. kolem třetí hodiny odpálili obležení minu v úvozu,[8] která zabila

3. Charles de Choiseul, markýz de Praslin (1563–1626), kapitán královy tělesné stráže a od roku 1619 maršál Francie; s maršálem de Chaulnes velel čtvrti gard a byl Bassompierrovým přímým nadřízeným. Před Montaubanem byl krátce předtím raněn, a Bassompierre za něho proto už několik nocí chodil na stráž.

4. „Pomocný sbor“ (le secours) je posila, kterou obleženým poslal vévoda de Rohan: něco přes tisíc pěších z Cevenn pod mistrem tábora Beaufortem (Bassompierre počítá jedenáct set, králův dopis patnáct set). Proklouzla mezi oddíly vévody d'Angoulême, které ji měly zadržet, došla do hugenotského městečka Saint-Antonin na Aveyronu, osm mil severovýchodně od Montaubanu, a odtud se chtěla, krytá lesem Grésigne, dostat až k městu. Obléhatelé proto každou noc stavěli do roviny před městem tisíc pěších a několik set jezdců; ve velení se střídali oba maršálové a Bassompierre. Chantérac cituje deník obležených (Histoire particulière): podle lístku ze Saint-Antonin došel pomocný sbor té noci na míli k městu, ale pro nedostatek průvodců se vrátil.

5. César, vévoda de Vendôme (1594–1665), legitimovaný syn Jindřicha IV. a Gabrielly d'Estrées, nevlastní bratr Ludvíka XIII. a guvernér Bretaně. Chantérac: k vojsku přijel 4. září s četnou šlechtou, se svou kompanií těžké jízdy, kompanií lehkých jezdců a kompanií karabiníků.

6. Claude de Lorraine (1578–1657), mladší bratr vévody de Guise, dříve princ de Joinville, nyní vévoda de Chevreuse. Podle Chantéraka měl u Montaubanu vrchní velení nad útokem u Moustier. Roku 1622 se oženil s vdovou po konetáblovi de Luynes.

7. Henri de Schomberg, hrabě de Nanteuil (1575–1632), z německého rodu usazeného ve Francii, superintendant financí a člen úzké královy rady; za tohoto tažení zastával z pověření i úřad velmistra dělostřelectva a držel se ve čtvrti u Moustier. Roku 1625 se stal maršálem Francie. S Bassompierrem se oslovují „bratře“.

8. V předloze „cavain“ (cavin). Chantérac: prohlubeň, která usnadňuje přiblížení k pevnosti a dovoluje vést zákop mimo palbu obležených; patrně úvoz před rohovými hradbami, o němž autor mluvil už dříve.

pět mužů, ale postavení gard nepoškodila. Obě noci strávil Bassompierre s tisícem mužů na stráži proti pomocnému sboru, „neboť oběma našim maršálům nebylo dobře a tu robotu nechávali na mně“.]

V neděli ráno, když jsem se s tím tisícem mužů vracel do našeho ležení, poslal mi král rozkaz, abych za ním přijel do Piquecos.[9] Ani jsem neslezl z koně, a tak jak jsem byl, neupravený, po probdělé noci a se sraženou krví z rány na hlavě rozmazanou po celém obličeji i po očích, nebyl jsem k poznání. Když jsem přijel, řekli mi král a pan konetábl,[10] že pan de Luxembourg,[11] který velel šesti stům jezdců, kteří byli každou noc na nohou, aby pomocnému sboru zabránili v průchodu, onemocněl a že to velení musím převzít já, dokud pomocný sbor buď nevejde do města, nebo nebude rozprášen; ochotně jsem to přijal. Když jsem s nimi mluvil, přijela do Piquecos královna z Moissacu,[12] kde po dobu obléhání bydlela. Král poslal pana konetábla, aby ji přivítal, a zůstal v hovoru se mnou. Když vcházela, zeptala se pana konetábla, kdo je ten ošklivý chlap, co mluví s králem; řekl jí, že je to jeden zdejší pán jménem hrabě de Curton.[13] Řekla: „Ježíši, ten je ošklivý!“ Když král přistoupil ke královně, řekl mu pan konetábl: „Sire, představte pana de Bassompierre královně a řekněte jí, že je to hrabě de Curton.“ Učinil tak a já jí políbil šat; potom mě pan konetábl představil paní princezně de Conti,[14] slečně de Verneuil, paní konetáblové de Montmoren-

9. Zámek a ves na pravém břehu Aveyronu severně od Montaubanu (Bassompierre píše Picacos); zámek patřil markýzům de Montpezat. Král tu měl hlavní stan od 17. srpna 1621.

10. Charles d'Albert, vévoda de Luynes (1578–1621), sokolník a oblíbenec Ludvíka XIII., který po zavraždění Conciniho roku 1617 ovládl vládu a 2. dubna 1621 dostal konetáblský meč, ačkoli nikdy žádnému vojsku nevelel. Tažení proti hugenotům řídil on. Zemřel 15. prosince 1621, několik týdnů po nezdaru u Montaubanu.

11. Léon d'Albert, pán de Brantes (zemřel 1630), nejmladší ze tří bratří Luynesů; sňatkem s dědičkou rodu Luxembourg-Piney se roku 1620 stal vévodou de Luxembourg. Byl velitelem lehkých jezdců královy gardy.

12. Anna Rakouská (1601–1666), dcera španělského krále Filipa III., od roku 1615 manželka Ludvíka XIII. Chantérac: královna bydlela v Moissacu na pravém břehu Tarnu, níže po proudu od Montaubanu, a jezdila za králem do Piquecos; král zase čas od času nocoval v Moissacu.

13. Chantérac: Christophe de Chabannes, markýz de Curton (zemřel 1636). Žert je v tom, že Bassompierre platil u dvora za vzor elegance.

14. Louise-Marguerite de Lorraine (1588–1631), sestra vévody de Guise a vdova po princi de Conti, duchaplná dáma, Bassompierrova dlouholetá milenka a podle mínění současníků jeho tajná manželka.

cy a své paní choti;[15] ty jsem políbil a slyšel jsem, jak říkají: „To je ale podivný člověk, a jak je špinavý; dobře dělá, že se drží na venkově.“ Tu jsem se dal do smíchu a po smíchu a po zubech mě poznaly; měly se mnou velký soucit, a ještě větší odpoledne, kdy byl poplach, že jde pomocný sbor, a ony viděly, jak vyjíždíme, abychom se s ním bili.

Probděl jsem ještě i tu noc, která byla na stráži proti pomocnému sboru moje, a přiznávám, že jsem už nemohl.

[V pondělí 27. září – autor píše „na svatého Michala“[16] – se v zákopech mnoho nepokročilo, protože všichni měli v hlavě jen pomocný sbor. Bassompierre tu dodatečně vysvětluje, že přístupy po cestách, které měli hlídat, byly zataraseny barikádami a muži stáli za nimi podél hlubokého úvozu, jenž protíná celou rovinu Barnier (jinde ji nazývá Ramier) mezi Piquecos a Montaubanem, od čtvrti gard až sto kroků před most přes Garrigue, kde jej protíná jiná cesta vedoucí k mostu.[17] Maršál de Praslin, jemuž bylo s ranou lépe, viděl Bassompierra „tak zmoženého námahou a nevyspáním“, že se rozhodl jít té noci proti pomocnému sboru sám, a maršál de Chaulnes[18] si vzal zákopy, aby si Bassompierre po jedenácti nocích odpočinul. Velení nad jízdou Bassompierre nakonec nedostal: pan de Luxembourg nesnesl, aby mu je král svěřil, a prohlásil, že to raději vstane z lůžka sám, takže jízda zůstala pod veliteli jednotlivých oddílů. „Takto volný a zproštěný všech robot“ zasedl Bassompierre večer ke stolu s více než pade-

15. Slečna de Verneuil: Gabrielle-Angélique (1603–1627), legitimovaná dcera Jindřicha IV. a markýzy de Verneuil, králova nevlastní sestra; roku 1622 se provdala za vévodu de La Valette, syna vévody d'Épernon. Paní konetáblová de Montmorency: podle Chantéraka Laurence de Clermont, vdova po starém konetáblovi Henrim de Montmorency (zemřel 1614). Luynesova choť: Marie de Rohan (1600–1679), dcera vévody de Montbazon, pozdější proslulá vévodkyně de Chevreuse. Políbení bylo tehdy mezi urozenými osobami obvyklým pozdravem.

16. Chantérac: svátek svatého Michala připadá na 29. září; srážka s pomocným sborem se však skutečně odehrála v noci z 27. na 28. září. Bassompierre psal po letech v Bastile a v datech se často mýlí o den i o týden; Chantérac je opravuje podle deníku králova lékaře Héroarda a podle montaubanských kronik obležení.

17. Chantérac: rovina Barnier se prostírá severovýchodně od Montaubanu směrem k Saint-Antonin. Garrigue je potok, který obtéká část města, odděluje je od předměstí Villenouvelle a vlévá se do Tarnu. Čtvrť gard střežila úsek od mostu přes Tarn pod městem po most přes Garrigue; od tohoto mostu dál hlídala čtvrť Picardie.

18. Honoré d'Albert, pán de Cadenet (1581–1649), prostřední z bratří Luynesů, díky bratrovi od roku 1619 maršál Francie a od roku 1621 vévoda de Chaulnes. Ve velení čtvrti gard se střídal s maršálem de Praslin.

sáti pány a šlechtici, kteří bydleli u něho nebo v sousedních domech a pokaždé s ním na pomocný sbor čekali.]

Noc z 27. na 28. září: boj v úvozu

Při večeři mi přišli říci, že pomocný sbor má zcela jistě přijít ještě ten večer a že o tom jsou nějaké zprávy; proto jsem po večeři zašel k panu maršálovi de Praslin a řekl mu, že půjdu i této noci, abych mu byl nápomocen a posloužil mu. Řekl mi však, že to nestrpí, že není žádný nováček, kterému je třeba ukazovat, co má dělat; ať mu jen nechám Le Maina,[19] aby mu ukázal stanoviště, a že se nám té noci nic zlého nestane; ať jdu klidně spát, abych byl nazítří a v dalších dnech s to tam jít; že o pomocném sboru nemá jiné zprávy než ty obvyklé, a kdyby nějaké přišly, vzkáže mi. Nato jsem se vrátil do svého bytu a poslal svého podkoního jménem Le Manny, aby mi přišel říci, budou-li o pomocném sboru nějaké zprávy. Netrvalo dlouho a vrátil se s tím, že mi La Courbe, kapitán gardy pana de Vendôme, vzkazuje, že do dvou hodin budeme mít pomocný sbor zcela jistě na krku a že jej viděl táhnout.

Chystal jsem se právě vrhnout na lůžko a pan vévoda de Retz[20] a pan de Canaples,[21] kteří spali v mé komnatě, už usnuli; vzbudil jsem je a řekl jim, že mi vzkazují, že pomocný sbor jde; mysleli si však, že si z nich tropím žerty, a nechtěli jít, protože na něj už deset nocí po sobě čekali a bděli. Zašel jsem do galerie vedle své komnaty a řekl, že pomocný sbor jde a že tam jdu; ale z více než třiceti šlechticů, kteří tam leželi, mi neuvěřil žádný kromě jistého Rodona, syna pana de Cangé,[22] a pana des Estans; ti šli se

19. Chantérac: Louis du Maine, řečený baron de Chabans. Říkalo se o něm, že býval houslistou; jisté je, že to byl výborný voják. Později byl guvernérem Sainte-Foy a velmistrem dělostřelectva Benátské republiky; 26. prosince 1632 ho zabil otec Ninon de Lenclos.

20. Henri de Gondi, vévoda de Retz (1590–1659). Chantérac připomíná, že u Ponts-de-Cé roku 1620 stál na straně královny matky a uprostřed boje odvedl své pluky za Loiru.

21. Chantérac: Charles de Créquy, pán de Canaples, druhý syn Bassompierrova přítele pana de Créquy a po matce vnuk maršála de Lesdiguières; zemřel roku 1630 na zranění, které utržil před Chambéry.

22. Chantérac: Louis de Conighan, pán de Rodon, později de Cangé, nejstarší syn Antoina de Conighan, pána de Cangé. Pana des Estans vydavatel neurčuje.

mnou. Šel jsem kolem čtvrti pluku Piémont a řekl panu de Fontenay,[23] aby mi poslal dvě stě mužů, což učinil; totéž jsem řekl plukovníku Hessymu,[24] a ten mi přivedl dvě stě Švýcarů.

[Na velké cestě, která dělí rovinu Ramier od Montaubanu, našel „náramný zmatek“. Úvoz ucpalo sto těžkooděnců z kompanie Monsieura, králova bratra,[25] které si dal přivést maršál de Praslin, tři sta mužů z Piémontu a dvě stě gardistů, a byli tu i páni de Vendôme, de Chevreuse, Lesdiguières,[26] Saint-Géran, Schomberg a Marillac.[27] Na svém místě, u barikády v carero de Ruffe, stály jen dvě kompanie pluku Normandie pod kapitány d'Évenesem a La Saludiem;[28] pluk d'Estissac[29] držel svých čtyři sta mužů dosud před vlastní čtvrtí, kde čekali na rozkaz.]

Potkal jsem Le Maina, který vedl dvacet Monsieurových těžkooděnců do roviny, aby vyzvěděli, co se děje, a přijeli dát výstrahu. Potom jsem našel pana maršála de Praslin, a ten se rozzlobil, když mě uviděl; řekl jsem mu: „Řekli mi, že pomocný sbor zcela jistě jde; je-li tomu tak, nebudu vám neužitečný.“ Pak jsem mu řekl: „Pane, je tu pořádná motanice; kdyby nepřá-

23. François du Val, markýz de Fontenay-Mareuil (zemřel 1665), mistr tábora, to jest velitel pluku Piémont, jednoho ze starých pěších pluků. Později byl vyslancem v Anglii a v Římě a zanechal paměti, o něž se Chantérac v poznámkách často opírá.

24. Chantérac: Fridolin Hessy z katolické části kantonu Glarus, plukovník pluku švýcarských gard; u Montaubanu byl raněn a zemřel v listopadu 1626. Bassompierre je jako generální plukovník Švýcarů nejvyšším velitelem všech Švýcarů ve francouzské službě.

25. Monsieur je králův mladší bratr Gaston (1608–1660), tehdy třináctiletý vévoda d'Anjou, později vévoda orleánský. Kompanie těžké jízdy (gendarmes, těžkooděnci) nesla jeho jméno a velel jí jeho zástupce.

26. François de Bonne, vévoda de Lesdiguières (1543–1626), starý hugenotský válečník z Dauphiné a maršál Francie, který zůstal králi věrný a táhl s ním i proti souvěrcům; roku 1622 přestoupil ke katolictví a stal se po Luynesovi konetáblem. S maršálem de Saint-Géran vedl útok u Moustier.

27. Jean-François de La Guiche, pán de Saint-Géran (1569–1632), od roku 1619 maršál Francie, jeden z velitelů útoku u Moustier. Louis de Marillac (popraven 1632), tamní polní maršál a chráněnec královny matky; roku 1629 se stal maršálem Francie a po „dni oklamaných“ ho dal Richelieu odsoudit k smrti.

28. Carero de Ruffe: podle Chantéraka „la carrière“ (patrně okcitánsky „cesta“), postavení královských vojsk v rovině; montaubanské dějiny to místo nazývají carrière de Rous. Kapitáni: Jacques de Simiane, hrabě d'Évenes (v textu Devenes), později generálporučík, zemřel kolem roku 1661 ve vysokém věku; a pán de la Saludie z rodu Briançon.

29. Chantérac: pluk barona d'Estissac (Benjamin de La Rochefoucauld) dorazil v polovině září a utábořil se mezi potokem Garrigue a nejvyšší rohovou hradbou, mimo dostřel děl; patřil tedy k útoku gard.

telé přišli do tohoto zmatku, prošli by a my bychom je nerozeznali od svých.“ Řekl mi: „Ten nepořádek dělají tihle páni; jak tomu odpomoci?“ „To dokážu, poručíte-li mi to,“ odpověděl jsem mu; „dám totiž udělat poplach směrem k mostu přes Garrigue: poběží tam, a já pak rozestavím Piémont tak, aby se nemohli vrátit. Vy zatím dejte ty těžkooděnce postoupit tisíc kroků do roviny; neboť tam sehrají svou hru, přijdou-li nepřátelé, a ne tady.“ Řekl mi, že je tam zavede sám, a přijdou-li nepřátelé, že se s nimi vypořádá, jak náleží. Poručil mi také, abych postavil těch dvě stě gardistů na příčnou cestu z Piquecos, která vede ke Garrigue; to jsem udělal a všichni ti páni odjeli na poplach ke své čtvrti a já rozestavil gardy a Piémont. Když pak bylo všechno rozmotáno, přijel jako poslední pan de Vendôme, který se vracel do své čtvrti, a řekl mi, že se u barikády pluku Normandie přišel vzdát jeden nepřátelský seržant a ujišťuje, že nepřátelé jdou těsně za ním a jsou už docela blízko.

Tu mi na konec cesty směrem k mostu dorazilo těch dvě stě Švýcarů; poslal jsem je co nejrychleji zpátky ke carero de Ruffe, kde stál pluk Normandie, a v téže chvíli jsem uslyšel výstřely z pistolí, takže jsem se domníval, že na ně útočí nějaká jízda. Šel jsem za těmi výstřely a sestoupil ke carero de Ruffe, kde předsunutá stráž vypálila salvu a pak se stáhla za barikádu, která se připravila nepřátele přijmout; a v tu chvíli nepřátelé dvakrát udeřili na barikádu, kterou ty dvě kompanie pluku Normandie velmi dobře uhájily. Netrpělivě jsem čekal na Švýcary, a ti dorazili právě v té chvíli; dal jsem jim nechat bubny napravo a je samy jsem potichu převedl nalevo. Nepřátelé, kteří slyšeli ty švýcarské bubny bubnovat po své levici, tam udeřit nechtěli; vrhli se napravo, to jest na naši levici, a protože cesta byla úvoz (jako jsou v tom kraji všechny), museli do ní seskakovat z výšky víc než čtyř stop. Bylo jich jedenáct set mužů rozdělených do tří houfů: houf předvoje prošel výše, než stáli Švýcaři, poblíž pluku d'Estissac, který stál v šiku před svou čtvrtí a který ho z nepozornosti nebo proto, že ho měl za naše vojsko (což se ovšem pravdě nepodobalo), nechal volně projít, aniž mu zkřivil vlas. Houf, který šel za ním, hlavní voj, v němž byly jejich korouhve, sestoupil rovnou mezi Švýcary a mne, a zprvu jsem si myslel, že je to pluk d'Estissac, který přichází na hluk nepřátelského útoku na naši barikádu, tím spíš, že volali: „Ať žije král!“ Jeden nepřátelský voják však ne-

dopatřením nebo ze zvyku zvolal: „Ať žije Rohan!“[30] Tu jsem křikl na Švýcary, že jsou to nepřátelé, a ti si to nedali dvakrát říkat a pořádně se do nich pustili. Měl jsem v ruce halapartnu a chtěl jsem jí bodnout do těla jednoho z prvních, kdo sestoupil do cesty; ale ve tmě jsem špatně odhadl vzdálenost a upadl jsem před ním; ten byl v tu chvíli zabit přímo na mně a po něm tři nebo čtyři další, a když jsem vstával, bál jsem se mnohem víc, že mě zabijí Švýcaři, než nepřátelé. Nakonec mě jeden z mých lidí jménem Le Manny a pan des Estans vytáhli zpod těch mrtvých a potom jsem se činil jako ostatní. Z celého toho houfu se nezachránili ani čtyři muži, kteří by nebyli zabiti nebo zajati, a zabiti tak mocnými ranami, že se tomu nazítří každý divil.

Pomocný sbor měl celkem jedenáct praporů pěchoty. Jeden z kapitánů, kteří byli v tom šiku, dal pět korouhví vzít jednomu silnému a hbitému muži a podnikl prudký útok, zatímco ten muž vedle něho s korouhvemi proběhl. Ten kapitán byl hned skolen i s těmi, kdo útočili s ním; po boji ještě dýchal, a když jsem říkal, že tihle útočili prudce a že jeden z nich střelil plukovníka Hessyho pistolí do paže, pozvedl hlavu a řekl: „To jsem ho střelil já, pane, a umírám šťasten, že jsem umožnil zachránit část našich korouhví.“ Dal jsem ho odtamtud odnést k ošetření; ale skonal, dřív než ho donesli k ranhojičům, čehož jsem litoval, neboť jsem ho chtěl zachránit.

Třetí houf, když viděl, jak jsme zřídili ten druhý, neodvážil se projít a obrátil se zpět do roviny; poslali jsme však za ním hraběte d'Ayen[31] s jeho kompanií lehkých jezdců, a ten je dostihl, dříve než dosáhli lesa Grésigne, a všechny je zajal.

Mistr tábora Beaufort[32] prošel s prvním houfem, a když uslyšel boj druhého, přihnal se tam na koni; v cestě ho sevřeli Švýcaři a dvanáct těžkooděnců z kompanie Monsieura, králova bratra, které vedl pan de Garennes, pra-

30. Henri, vévoda de Rohan (1579–1638), zeť vévody de Sully a vojenská hlava hugenotů na jihu; z hlavního stanu v Castres organizoval pomoc Montaubanu. Bassompierre ho dobře znal: roku 1614 od něho odkoupil úřad generálního plukovníka Švýcarů.

31. Chantérac: François de Noailles, hrabě d'Ayen (zemřel 1645), později guvernér Rouergue, Auvergne a Roussillonu. Se svou jízdou držel pole u Saint-Antonin; král mu 17. září dopisem uložil, aby hlídal každý oddíl, který by odtamtud vytáhl k Montaubanu.

32. Velitel celého pomocného sboru. Chantérac: Beaufort byl jako válečný zajatec poslán do Bastily; roku 1628 ho stihl horší osud – byl zajat v Pamiers, odsouzen k smrti a popraven.

porečník té kompanie, a několika ranami byl sražen k zemi a zajat; později se z toho uzdravil.

Pan maršál de Praslin, který byl s jízdou v poli, přijel v té chvíli, a když viděl, jak dobře jsme si vedli, velmi nás chválil. Představil jsem mu Beauforta, a ten mu řekl, že první houf jde k městu. Pustil se za ním; shledal však, že už je uvnitř, až na několik loudalů, které rozsekal na kusy.

Po boji: Modène, zajatci a král

Brzy nato za mnou přijel Modène,[33] který byl u jízdy, jež nechala pomocný sbor projít, protože jí poradil, aby odjela na místo, kudy nepřátelé nešli, a řekl mi, že největším neštěstím na světě vešel celý pomocný sbor do města, aniž na něj kdo narazil; že vypálil dvě rány z pistole na znamení, že procházejí, a nikdo k němu nepřijel; že je doprovodil až k městu a spočítal je; že jich bylo nejméně patnáct set; a mnoho jiných povídaček a báchorek, jak měl ve zvyku. Rozzlobil jsem se a řekl mu, že nic z toho, co mi povídá, není pravda a že nám přichází po všem věšet bulíky na nos, a na důkaz jsem mu ukázal víc než dvě stě mrtvých na prostoru sta kroků a dalších sto kousek odtud. Velice mě pochválil a pak se tryskem rozjel říci panu konetáblovi, že když nedokázal přimět jízdu, aby pomocný sbor rozprášila, přijel mi ukázat, kudy procházejí, abych na ně udeřil; mne chválil jen prostředně a o sobě mu řekl, že dokázal divy; za to se mu nazítří, když se zvědělo, co udělal, dostalo výsměchu.

Na úsvitě přijel pan konetábl s pány de Guise a de Montmorency.[34] Představil jsem mu Beauforta, Penaveyra, guvernéra Saint-Antonin, dva zajaté kapitány (dva další zůstali na bojišti a s nimi dva poručíci a tři praporečníci) a šest korouhví, které jsme ukořistili, a zavedl jsem ho na místo, kde se bojovalo; s velkým potěšením si je prohlédl. Potom mě chtěl vzít s sebou do Piquecos ke králi, jemuž mě s mnohou poctou představil, a král mě při-

33. Chantérac: François Raymond de Mourmoiron, baron de Modène, příbuzný vévody de Luynes, který ho užíval k rozličným službám. Bassompierre si ho, jak je vidět, valně necenil.

34. Charles de Lorraine, vévoda de Guise (1571–1640), guvernér Provence a Bassompierrův dávný přítel; přijel k vojsku 7. září se šlechtou své provincie. Henri II., vévoda de Montmorency (1595–1632), guvernér Languedocu, přivedl podle Chantéraka ze své provincie posilu šesti tisíc pěších a pěti set jezdců; brzy však onemocněl a ležení opustil. Roku 1632 byl jako rebel popraven v Toulouse.

jal velmi dobře. Odpoledne k němu přivedli zajatce, kterých bylo skoro čtyři sta, jak těch od hraběte d'Ayen, tak těch od Švýcarů. Většina raněných zemřela a zdravé poslal král na galeje.[35] Mysleli, že jsem raněn, když viděli můj kabátec[36] celý od krve; byla to však krev nepřátel, které zabili na mně, když jsem upadl.

[To bylo v úterý 28. září. Večer se Bassompierre vrátil do čtvrti gard, kde obležení odpálili minu, která málem zasypala maršála de Praslin, a dvakrát nebo třikrát naznačili výpad, ale upustili od něho, když viděli, že je obléhatelé daleko nepustí. Potom směl jít konečně spát, „čehož jsem se předchozích jedenáct dní nemohl dočkat“.]

Válečná rada 4. října: Montauban „tomu, kdo nabídne nejméně“

Říjen. V pátek prvního října dali páni maršálové de Praslin a de Chaulnes podniknout silný útok, při němž dobyli velký kus rohových hradeb[37] a usadili se tak, že se mohli sapou, kryti z obou stran zemí, dostat až ke kontreskarpě města. V sobotu 2. a také v neděli nás obtěžoval déšť, který byl prudký a na mnoha místech nám zaplavil zákopy.

V pondělí 4. poslal král pro pány maršály a mně dal rovněž poručit, abych jel s nimi do Piquecos. Obědvali jsme u pana konetábla se všemi veliteli a polními maršály útoku u Moustier, k nimž se vždycky připojoval pan de Schomberg. Pan konetábl toho dne strojil velkou hostinu lordu Hayovi,[38]

35. Chantérac: do města proniklo podle dobové zprávy „šest set třicet mužů pod devíti prapory“ (Rohanovy paměti uvádějí sedm set). Podle deníku obležených byli zajatci hraběte d'Ayen odvedeni do Bruniquelu na Aveyronu, odkud většina uprchla a ještě před koncem obléhání se dostala do Montaubanu. Penaveyre byl podle jedněch zpráv držen jako válečný zajatec, podle jiných poslán na galeje. Chantérac otiskuje v příloze králův dopis z 28. září, který z boje zvlášť chválí „pana de Bassompierre, plukovníka a Švýcary a pluk Normandie“ a slibuje brzké dobytí města.

36. V předloze „hongreline“: kabát s šosy uherského střihu, často podšitý kožešinou, tehdy oblíbený oděv vojáků.

37. Rohové hradby (cornes): předsunutá zemní opevnění se dvěma polobaštami, „rohy“, která kryla předměstí Villenouvelle; proti nim vedla čtvrť gard svůj útok. Kontreskarpa je vnější stěna pevnostního příkopu, sapa krytý přibližovací zákop.

38. James Hay, vikomt Doncaster, později hrabě z Carlisle (zemřel 1636), skotský oblíbenec Jakuba I. Anglický král ho roku 1621 poslal jako mimořádného vyslance, aby zprostředkoval mír mezi Ludvíkem XIII. a hugenoty. Bassompierre ho znal už z jeho pařížského poselství roku 1616.

anglickému vyslanci, který měl po obědě slyšení; po něm přišli král a pan konetábl do komnaty pana de Luxembourg, který byl nemocen a kam nám král poručil, abychom se dostavili k válečné radě. Páter Arnoux[39] mi při vstupu řekl: „Nuže, pane, Montauban se zadá tomu, kdo nabídne nejméně, jako veřejné práce ve Francii:[40] za kolik dní se nabízíte, že jej dobudete?“ Řekl jsem mu: „Otče, byla by to nabídka velmi opovážlivá, kdyby někdo určoval den, kdy dobude takovou pevnost, jako je Montauban, a nelze odpovědět nic jiného, než že to bude podle toho, jak silně budeme útočit nebo jak se budou nepřátelé bránit, anebo podle usnadnění či překážek, s nimiž se tam setkáme.“ Tu mi řekl: „Máme kupce mnohem odhodlanější, než jste vy; neboť tito páni ze čtvrti Picardie[41] ručí svými hlavami a svou ctí, že jej dobudou do dvanácti dnů poté, co jim vydáte svá děla. O tom se teď bude jednat, a králi i panu konetáblovi se zavděčíte, nebudete-li tomu odporovat, ledaže byste si chtěli vzít lhůtu ještě kratší než oni, abyste Montauban vydali do rukou králi.“

Král vzápětí přišel a já byl nucen nechat pátera zpovědníka králova při té řeči; prokázal mi tím to dobrodiní, že mi dal možnost promyslet, co budeme muset odpovědět. A protože jsem se obával, aby páni maršálové, kteří mi veleli, nechtěli z umíněnosti nebo řevnivosti nějak odepřít děla naší čtvrti, vzal jsem je stranou a řekl jim: „Pánové, poslali pro nás na tuto radu, aby se pokusili chytit vás za slovo a zatáhnout vás do věci, kterou by ulevili pánům ze čtvrti Picardie a naložili ji na vaše bedra; proto si musíte dát dobrý pozor na to, co řeknete. Tito páni nechtěli sestoupit do příkopu

39. Chantérac: Jean Arnoux, jezuita rodem z Riomu, teolog a kazatel, od roku 1617 králův zpovědník po páteru Cotonovi; zemřel v Lyonu roku 1636. Měl značný vliv na královu politiku vůči hugenotům; nedlouho po nezdaru u Montaubanu a Luynesově smrti však o místo zpovědníka přišel.

40. Chantérac vykládá: Montauban dostane ten, kdo nabídne největší slevu, tak jako se ve Francii zadávají veřejné stavby. Starší vydání tu měla zkomolené čtení („Montauban se vzdá, aspoň jak říkají veřejné noviny Francie“).

41. Čtvrť Picardie, pojmenovaná podle starého pěšího pluku Picardie, který tam ležel, je sbor útočící na baštu a předměstí Moustier na jihovýchodě města: velí mu vévoda de Chevreuse s maršály de Lesdiguières a de Saint-Géran, polními maršály jsou Marillac a Zamet a drží se tam i Schomberg. Bassompierre jí říká střídavě „čtvrť Picardie“ a „čtvrť u Moustier“.

bašty Moustier[42] a už nevědí kudy kam. Říkají, že kdyby měli k svým dělům ještě vaše, dobyli by Montauban neomylně; doufají, že jim je nebudete chtít dát, aby vinu svalili na vás: proboha, nedělejte to. Máte už tu čest, že jste rozprášili pomocný sbor; pro vás je dosud všechno neporušeno. Ale zima se k nám blíží rychleji, než se my blížíme k Montaubanu; na vojsko už doléhají nemoci a den ze dne slábne. Znají-li tito páni nějaký fortel, jak Montauban dobýt, nezáviďme jim jejich umění: ušetří nám mnoho námahy a možná i ran, a nadto berou na sebe věc velmi nejistou, které nás chtějí zbavit. Neptejte se mě, odkud tu novinu vím, ale využijte jí.“ Páni maršálové si mysleli, že mi to řekl král, a odpověděli, že se zařídí podle toho, co jim radím, a že žádný neodpoví bez mínění všech tří; chtěli mi totiž prokázat tu čest, že mě přibrali ke svým rozhodnutím.

V tom okamžiku nám král poručil, abychom usedli.

[Konetábl vyložil, že dobytí Montaubanu je pro královu službu tak důležité, že všichni mají odložit „soupeření, řevnivost a závist, které nám do srdcí vložily odvaha a ctižádost“, a společně k němu napomáhat; král bude vděčen i těm, kdo město nedobudou, a ponechá si je pro jiné příležitosti, jichž bude v této válce „až příliš“. A protože čtvrť gard je první, obrátil se nejprve na ni: za jak dlouho přesně chce ručit, že Montauban dobude?]

Páni de Praslin a de Chaulnes a já po nich jsme po společné poradě odpověděli, že k tomu vynaložíme všechnu myslitelnou péči a námahu, takovou, že s ní Jeho Veličenstvo bude spokojeno, a že mu pro dobytí nemůžeme určit jinou lhůtu než odpovědět, že to bude dříve či později podle dobré nebo špatné obrany obležených a podle usnadnění či nesnází, s nimiž se tam setkáme. Na tu odpověď nám pan konetábl řekl, že páni od útoku čtvrti Picardie ho ujišťují, že město dobudou do dvanácti dnů, a zároveň pan maršál de Saint-Géran řekl: „Ano, Sire, slibujeme vám to na svou čest a na svůj život.“ Řekli jsme mu, že je to převeliká služba, kterou králi prokazují, a že na ní bereme podíl, jaký přísluší tak horlivým služebníkům Jeho Veličenstva, jako jsme my, a nabídli jsme, že je-li v naší moci něco, co

42. Obléhatelé u Moustier dobyli už koncem srpna kontreskarpu; zbývalo sestoupit do příkopu, překročit jej krytou chodbou a „přichytit se“ k baště. Tamní velitelé to pokládali za neproveditelné a raději postupovali podél příkopu doleva. Bassompierre se s nimi o to 4. září před králem prudce přel a oni mu vyčetli, že je chce poslat „na jatka“ (viz předchozí kapitolu).

může k tak ušlechtilému návrhu přispět, ochotně to vynaložíme. Nato nám pan konetábl řekl, že je nám za to král vděčen a že ti páni budou potřebovat šestnáct děl, která jsou v naší čtvrti; svolili jsme k tomu bez odmluvy a nabídli jsme nadto, že kdyby ti páni k nějakému útoku nebo při jiné příležitosti potřebovali pomoc, pošlou mě páni maršálové s patnácti sty, ba i se dvěma tisíci dobrých mužů, aby jich bylo užito k tomu, co mi oni uráčí poručit; poděkovali nám za to. Potom jsme řekli panu konetáblovi, že tím nás král zprošťuje nikoli obléhání města, v němž budeme pokračovat, nýbrž jeho dobytí; a král nám to přiznal. Tak jsme se vrátili spokojeni, že už nemáme na starosti nic jiného než se udržet a čas od času zaměstnávat nepřátele nějakým útokem, minou a sapou.

[V úterý 5. října dala čtvrť gard z každého děla několikrát vystřelit, aby obležení nepoznali, že je chce odvézt, a v noci jich třináct odtáhla do svého dělostřeleckého parku, další noci zbylá tři; ve čtvrtek 7. října doprovodilo osm set Švýcarů prvních osm děl „z této strany vody“ ke čtvrti u Moustier a nazítří tam dovezli ostatní. Náhradou dostaly gardy 6. října od krále dvě bastardy, o které požádaly „k šarvátkám“, postavily je na kavalír[43] *a znepokojovaly jimi obležené dál; přitom stále postupovaly s novými pracemi a udržovaly staré zákopy i baterie. Obležení ovšem brzy zvěděli, že čtvrť už nemá děla, „a posmívali se nám“.]*

Pan de la Force a tajné jednání s Rohanem

V sobotu 9. října přišel pan de la Force[44] k čelu našich prací; ihned jsem dal zakázat střelbu a dosti dlouho jsme spolu rozmlouvali nahoře na rohových hradbách. Dával mi najevo velkou touhu po dobrém narovnání a prosil mě, abych se co nejvíc přičinil o dokonání toho dobrého díla a pobídl pana maršála de Chaulnes, aby k němu přiměl pana konetábla, svého bratra, který se má za několik dní sejít s panem de Rohan; ten že k tomu účelu přijede do blízkosti Montaubanu. To byly první zprávy, které jsem o tom

43. Bastarda (bâtarde): lehčí dělo střední ráže, mnohem slabší než bořicí „kanon“. Kavalír je vyvýšená zemní plošina pro děla, z níž lze střílet přes vlastní náspy do nepřátelských postavení.
44. Jacques Nompar de Caumont, pán a později vévoda de la Force (1558–1652), hugenot, který jako dítě přežil bartolomějskou noc, druh Jindřicha IV. a do roku 1621 guvernér Béarnu. Když ho král sesadil, přešel ke vzbouřencům a vedl obranu Montaubanu; roku 1622 se s králem smířil a dostal maršálskou hůl. S Bassompierrem se dobře znali od dvora.

dostal. Řekl mi také, že je mu velmi líto, že mu migréna, kterou měl toho dne pan maršál de Chaulnes, brání ho vidět, a že k tomu dojde, až mu to on bude chtít dovolit; prosil mě, abych pana de Praslin i jeho ujistil, že je jejich nejponíženější služebník, což jsem svědomitě vyřídil. Měl s sebou Saint-Orse a Lendresse,[45] dva kapitány, statečné muže, kteří na té straně velili.

Vrátil jsem se a pověděl pánům maršálům, které jsem zastihl pohromadě u pana de Chaulnes, co se mezi panem de la Force a mnou událo a co mě prosil jim vyřídit. Tu už nám pan de Chaulnes netajil, co se vyjednává mezi panem konetáblem a panem de Rohan, a prosil nás, abychom to drželi v tajnosti. Řekl mi nadto, že narovnání odporují pan kardinál de Retz,[46] pan de Schomberg a páter Arnoux: ti dva duchovní pro svůj stav, Schomberg pro pevné přesvědčení, že do osmi dnů Montauban dobude; řekl mu prý, že chce být zbaven cti a nikdy už nenosit kord po boku, nebude-li nejpozději do deseti dnů ve městě. To mě přimělo k rozhodnutí zajít se tam nazítří ráno podívat, a požádal jsem je o dovolení.

Nemohl jsem to však učinit, protože toho rána, v neděli 10., podnikli nepřátelé zuřivý výpad na straně Ville-Bourbon,[47] zmocnili se prvních zákopů, které drželi dosti dlouho, odvlekli velký litý moždíř na vrhání pum, pobili několik vojáků, kteří se bránili, a byli by vyčistili celý zákop, kdyby se pan maršál de Thémines[48] a páni hrabata de Gramont a de Cramail[49] statečně nepostavili jejich zuřivosti a nezarazili je na místě. Postoupil jsem záro-

45. Chantérac: Peirebrune de Saint-Orse, hugenotský důstojník, velel rohové hradbě Saint-Antoine; jmenovala se po něm i jedna kurtina. Podle vydavatele muselo k této rozmluvě dojít už před 9. říjnem (viz dále opravy dat).

46. Chantérac: Henri de Gondi (1572–1622), pařížský biskup, od roku 1618 kardinál a tehdy předseda královy rady; strýc vévody de Retz. Zemřel v srpnu 1622 za dalšího tažení proti hugenotům.

47. Ville-Bourbon: opevněné předměstí na levém břehu Tarnu, s městem spojené mostem. Útok na ně vedl se zvláštním sborem Henri de Lorraine, vévoda de Mayenne (1578–1621), syn někdejšího vůdce ligy; 16. září (Bassompierre píše 17.) ho tam v zákopech zabila kulka z muškety, která ho zasáhla do oka. Jeho smrt vojskem otřásla; ve velení čtvrti zůstal maršál de Thémines.

48. Pons de Lauzières, markýz de Thémines (asi 1553–1627), maršál Francie od roku 1616, kdy z rozkazu královny matky zatkl v Louvru prince de Condé. Podle Chantéraka mu při obléhání Montaubanu padl syn Antoine.

49. Polní maršálové sboru u Ville-Bourbon a Bassompierrovi staří přátelé. Antoine, hrabě de Gramont (zemřel 1644), byl guvernérem Bayonne. Adrien de Montluc, hrabě de Cramail (zemřel 1646), vnuk maršála Blaise de Montluc, vtipný dvořan a spisovatel, později seděl v Bastile zároveň s Bassompierrem.

veň s pěti sty muži na most přes Tarn a poslal se zeptat pana maršála, potřebuje-li mou službu, se vzkazem, že jsem nablízku s dobrými muži. On však už zjednal jakýsi pořádek a nepřátele zahnal, a poslal mi poděkování; přesto jsem za ním zašel sám a podíval se na škodu, kterou nepřátelé nadělali a kterou on a páni polní maršálové dali během několika hodin napravit.

[Čtvrť u Ville-Bourbon byla od smrti pana de Mayenne velmi slabá a den ze dne chřadla, „neboť vojáci utíkali"; na noční stráž jí proto Bassompierre z Praslinova rozkazu zavedl sedm kompanií gardového pluku. Ty byly velmi nespokojeny, že tam s nimi nezůstal, a prohlásily, že podruhé nepůjdou, nezůstane-li tam s nimi.]

Téhož odpoledne jsem zašel do čtvrti u Moustier, kde jsem našel pana maršála de Saint-Géran a pana de Marillac. Dělal jsem, jako bych přišel jen navštívit Zameta,[50] který byl raněn; ve skutečnosti jsem však chtěl vidět, jak jsou daleko s tím dobytím Montaubanu, o němž mluvili s takovou jistotou. Hned mě sami vyzvali, abych se šel podívat na jejich práce a na to, jak neomylně bude Montauban v brzku dobyt.

[Shledal, že od velkého sporu o sestup do příkopu postupovali stále doleva podél kontreskarpy až nad sráz a odtud úzkým a nepohodlným zákopem po svahu k Tarnu až k jakémusi pahorku, který srovnávali, aby jim sloužil za shromaždiště. Na té straně opravdu nebylo jiného opevnění než městská zeď, k níž přiléhaly domy, a příkop hluboký jen dva až dva a půl sáhu, bez valného bočního krytí. Jenže z jejich nízko položených baterií nebylo na zeď vidět níž než půldruhého sáhu nad její patou. Na tu námitku mu odpověděli, že sutiny zdi vytvoří svah, po němž se snadno vystoupí; „tomu jsem nemohl uvěřit", tím spíš, že se příkop svažoval ke kontreskarpě.]

Tu mi řekli v tajnosti, že pro všechny případy jim to shromaždiště, které právě srovnávají, umožní postavit tam tři děla, z nichž bude vidět na dno příkopu, a že mají vynález, jak je tam silou paží vytáhnout. Byla by to velká věc, kdyby se mohla podařit; já v tom však viděl velké obtíže, z nichž hlavní byla ta, že se jim v tom nepřátelé pokusí zabránit minami (jak po-

50. Jean Zamet, baron de Murat a de Billy, syn finančníka Sébastiena Zameta, mistr tábora pluku Picardie a polní maršál. U Moustier mu kulka z muškety roztříštila pravou paži (podle Bassompierra 27. srpna, podle deníku obležených, který cituje Chantérac, až 12. září); ležení přesto neopustil. Zemřel roku 1622 při obléhání Montpellieru.

tom učinili) nebo tím, že jim přetnou zákop, kterým se tam chodí (což nebylo nemožné vzhledem k jeho tvaru a poloze).

Vrátil jsem se do naší čtvrti utvrzen víc než kdy jindy, že ti páni stavějí na falešných základech, a řekl jsem to panu maršálovi de Chaulnes; snažně jsem ho prosil, aby pana konetábla přiměl k dobrému míru, najde-li k němu cestu, z obavy, aby neutrpěl, a především král, nějakou značnou škodu a hanbu.

Rozhodl se, že mě nazítří, v pondělí 11., vezme s sebou do Piquecos, abych o tom s panem konetáblem promluvil sám; učinil jsem to velmi obšírně, a když jsem se s ním loučil, odjížděl ještě téhož dne pevně rozhodnut uzavřít mír, uvidí-li k němu cestu. Odjel čtyři míle od Piquecos na zámek jménem Reyniès, kam panu de Rohan zaručil bezpečnost, aby s ním přijel promluvit. Dlouho spolu rokovali a všechno přiblížili k narovnání; nicméně z mnoha ohledů nechtěl pan konetábl nic uzavřít, dokud k tomu předem nedostane souhlas krále a jeho rady.

Vrátil se odtamtud teprve v úterý 12. hodně pozdě a ještě téhož večera vzkázal pánům de Chaulnes a de Schomberg, aby za ním nazítří, ve středu 13., přijeli do Piquecos na radu;[51] dostavili se tam a pan de Chaulnes chtěl, abych jel s ním.

Pan konetábl předložil tajné radě (já při tom nebyl) podmínky, na nichž se s panem de Rohan takřka shodl a které byly pro krále výhodné a čestné a pro stát užitečné; všichni členové rady je shledali rozumnými. Byli to král, pan kardinál de Retz, pan konetábl, pan de Chaulnes, pan de Schomberg a pan de Puisieux,[52] který tam byl jen jako státní sekretář a vestoje, ale přesto často říkal své mínění. Pan de Schomberg však ke svému mínění dodal, že ačkoli články, které pan konetábl přinesl, nejsou k zavržení, přece nera-

51. Chantérac: Reyniès je ves v rovině na pravém břehu Tarnu směrem k Villemur. S Rohanem vyjednával už delší čas konetáblův důvěrník d'Esplans. Podle Héroardova deníku a dalších pramenů se konetábl s Rohanem sešel už 8. října a 9. října jednání ztroskotalo; Bassompierrova data z těchto dnů je tedy třeba posunout o několik dní zpět (tajná rada se konala nejspíš 10. nebo 11. října). Rohan ve svých pamětech píše, že rozmluva „neměla účinku, protože nechtěli slyšet o žádné obecné smlouvě“ – žádal totiž mír pro celou hugenotskou stranu, nejen pro Montauban.

52. Pierre Brûlart, vikomt de Puisieux (1583–1640), syn kancléře de Sillery, státní sekretář pro zahraniční věci. Státní sekretáři byli tehdy vykonavateli, nikoli řádnými členy rady – proto v ní Puisieux stojí.

dí, aby se na ně přistoupilo hned, nýbrž aby se věc o čtrnáct dní odložila, neboť do té doby bude král neomezeným pánem Montaubanu a bude mít v moci tytéž podmínky, které se mu nabízejí teď, ba i vyšší, bude-li je žádat. A když se pan de Chaulnes zeptal, zda je jisté, že dostaneme tytéž podmínky i v případě, že Montauban dobyt nebude, řekl pan de Schomberg, že takový případ se nemá vůbec připouštět, protože dobytí je neomylné, že za ně králi ručí svou ctí a svým životem, a kdyby se tak nestalo, chce, aby mu král dal stít hlavu. Nato bylo usneseno odložit jednání o čtrnáct dní a vzkázat to panu de Rohan, který čekal na odpověď v Reyniès.

Maršál de Thémines opouští ležení

[Téhož dne vzkázal maršál de Thémines konetáblovi, že mu ve čtvrti u Ville-Bourbon ubývá mužstva každou hodinu a že bude nucen zákopy opustit, nedostane-li každý večer šest set mužů ze čtvrti gard. Bassompierre před konetáblem namítl, že maršálovi jen zachutnalo oněch sedm gardových kompanií, že gardy mají mužů právě tolik, kolik samy potřebují, že vojsko zuří, má-li hlídat cizí čtvrť, a že tamti „hledají své pohodlí za cenu našeho nepohodlí a své bezpečí v našem nebezpečí“. Když však Thémines, který měl už dva dny horečku, nazítří ve čtvrtek 14. naléhal znovu a hrozil, že čtvrť opustí, dostali maršálové de Praslin a de Chaulnes výslovný rozkaz těch šest set mužů posílat. Bassompierre si pomohl lstí. Pozval na oběd hrabata de Cramail a de Gramont, své „staré bratry a přátele“, ukázal jim rozkaz a vyložil, že je pro ně svého druhu pohanou, má-li v jejich čtvrti na jejich újmu velet cizí polní maršál – gardy by tam totiž nešly, leda by je vedl on nebo Frangipani[53] *– a že mají raději žádat celé pluky, které by tábořily s nimi a poslouchaly je: čtyři až pět set mužů, kteří zbyli z Montmorencyho languedockých pluků Fabrègues a La Roquette,*[54] *které tábořily mezi čtvrtí Picardie a gardami, pluk Languedoc pana de Portes, očekávaný*

53. Pompeo Frangipani, italský šlechtic z římského rodu ve francouzských službách, od 12. září druhý polní maršál čtvrti gard; Bassompierre si ho sám vyžádal a prosadil ho přímluvou abbého Rucellaie.

54. Chantérac: pan de Montmorency přivedl z Languedocu pět pěších pluků (Rieux, Réaux, Moussoulens, Fabrègues a La Roquette); část z nich opustila obléhání zároveň s ním, když onemocněl. Markýz de Portes, Antoine-Hercule de Budos, byl Montmorencyho strýc z matčiny strany; padl roku 1629 při obléhání Privas.

do dvou dnů, a další posily; ostatně je to prý všechno jen „vidina nemocného pana maršála de Thémines“. Oba to přijali tak, jak jim to podal, a po obědě zašli ke konetáblovi; ten jim nové pluky slíbil a čtvrť gard byla té stráže navíc zbavena.]

V pátek 15. mi pan maršál de Thémines vzkázal, abych s ním přišel promluvit na most přes Tarn; učinil jsem tak a našel jsem ho v nosítkách a s celým průvodem, jak odjíždí od vojska s dovolením, které mu právě v tu chvíli přišlo od krále. Byl velmi nemocen, podle vzezření i doopravdy; nadzvedl se v nosítkách, jak mohl, a řekl mi, že ho krajní tíže nemoci nutí opustit jeho čtvrť a že by ho k tomu ostatně donutil i špatný stav, v němž čtvrť je; že mi ji odevzdává, abych ji střežil, a ať tam pošlu tolik vojska, kolik uznám za vhodné. Myslel jsem, že blouzní, když ke mně takhle mluví, a řekl jsem mu, že ji nemá předávat mně, nýbrž panu konetáblovi, který mu ji svěřil; že mám na starosti čtvrť gard pod pány maršály de Chaulnes a de Praslin a mám co dělat, abych tomu dostál; tím spíše na sebe nevezmu nové pověření, které bych nepřijal, ani kdyby mi je svěřoval sám král, ledaže by mě zprostil toho u gard. Nato se velmi rozčilil a řekl mi, že mi to jednou vyčte; že by si to o mně nebyl pomyslil a že mě, nepřijmu-li to, činí odpovědným za zlo, které z toho může vzejít; a já mu řekl rozhodně, že to neudělám. Od té doby jsem si vždycky myslel, že ho nemoc pomátla tak, že mě nepoznal, nebo že nevěděl, co mi říká: vždyť tam zanechával dva polní maršály, jako jsem já; já v jeho čtvrti neměl žádný podíl ani podřízenost; to pověření jsem mohl přijmout jen od krále samého nebo od pana konetábla a nikdy bych je nebyl přijal na újmu svých přátel.

„Zítra budeme v Montaubanu“

[Čtvrť gard si zatím postavila kavalír se dvěma bastardami, které viděly a střílely přímo do nepřátelských opevnění a velmi je poškozovaly – „myslím, že kdybychom tam měli bořicí děla, byla by dokázala divy“ –, a spíš pro zábavu než s nějakým záměrem pracovala na mině, neboť už nechtěla nic než udržet předsunutá postavení. Občas se ujednalo příměří na dvě tři hodiny a obě strany spolu rozmlouvaly „ve velké důvěrnosti a beze stra-

chu“. Pan de la Force a hrabě d'Orval,[55] který měl titul guvernéra Montaubanu, třebaže hlavní slovo tam měl jeho tchán, často prosili Bassompierra, aby od nich pozdravoval konetábla a oba maršály, a on jim slíbil zprostředkovat schůzku, čemuž byli velmi rádi. „Tak jsme v naší čtvrti pokračovali, napůl válka, napůl kupčení,“ až do středy 20. října.[56]]

Toho dne mi pan konetábl poslal rozkaz, abych za ním přijel k panu de Schomberg do čtvrti Picardie, kde obědval. Vyptával se mě, zda máme připravenou minu k odpálení a útok k provedení, jak mi to před několika dny poručil; ujistil jsem ho, že je vše připraveno, kdykoli to nařídí. Tu mi řekl: „Musí to být zítra, až vám to vzkážu; neboť dá-li Bůh, budeme zítra v Montaubanu, jen bude-li každý chtít dobře konat svou povinnost.“ Ujistil jsem ho, že na těch z naší čtvrti to váznout nebude a že k tomu vynaloží všechnu svou dovednost a sílu. Řekl mi, že od nás nechce nic jiného, než abychom předstíraným útokem zaměstnali nepřátele, zatímco se ze strany Picardie město vezme útokem. Neudržel jsem se a řekl mu: „Pane, mluvíte o tom s velikou důvěrou: dej Bůh, aby nebyla marná.“ V obou předešlých dnech jsem sice slyšel z té čtvrti zuřivou dělostřelbu, ale nepozoroval jsem žádný pořádný průlom ani nic jiného, co by nám k tomu dávalo nějakou vyhlídku; a věru jsem se od té doby tisíckrát podivil takové zaslepenosti, která trvala tak dlouho a u tolika různých osob, a nikdy jsem nevěděl, čemu ji přičíst. Sám pan de Schomberg mi při loučení řekl: „Bratře, zvu vás na pozítří na oběd do Montaubanu.“ Řekl jsem mu: „Bratře, to bude pátek, den ryb; odložme to na neděli, a určitě přijďte.“

Přišel jsem oznámit rozkaz, který mi dal pan konetábl, našim pánům maršálům, a ti mi poručili, abych dal naši minu nabít a měl všechno připraveno na zítřek.

55. Chantérac: François de Béthune, hrabě d'Orval, syn vévody de Sully z druhého manželství; roku 1620 se oženil s Jacqueline de Caumont, dcerou pana de la Force.

56. Chantérac: rozkaz, o němž je dále řeč, dostal Bassompierre nejspíš už ve středu 13. října; toho dne král skutečně obědval v ležení u vévody de Chevreuse a prohlížel baterii osmnácti děl. S útokem se zřejmě počítalo na druhý den, ale 14.–16. října se jen dál kopalo a střílelo.

Bylo to ve čtvrtek 21. října,[57] kdy ráno král a pan konetábl vyjeli z Piquecos a dali si oběd donést do čtvrti Picardie, kde se měl ten slavný výkon odbýt, a to s takovou jistotou, že Reperan, sekretář pana de Schomberg, pozval úředníky pana de Puisieux do svého pokoje, aby se přišli podívat, jak se bere Montauban, a že velitelé čtvrti poručili svým lidem, aby byli připraveni donést jim večeři a lůžko do města, až jim vzkážou. Usadili krále, pana kardinála de Retz, pana konetábla, pátera Arnouxe, pana de Puisieux a jiné na místě, odkud mohli pohodlně vidět, jak se město bere útokem, a bylo ještě tolik jiných směšností, že je ani nehodlám zapisovat.

Rozkazy obecné i zvláštní byly vydány; nám vzkázali, abychom v naší čtvrti zahájili tanec. Král několikrát poslal zjistit, na čem vázne, že se neútočí; a nebylo tu ani sestupu do příkopu, ani výstupu k průlomu, ba ani průlomu, který by nebyl znovu zatarasen. Mezi průlomem a místem, odkud se mělo vyrazit, bylo dokonce jedno opevnění, které nebylo ani rozbořeno, ani ostřelováno; nebylo žebříků, po nichž by se tam vystoupilo, a kdyby byly bývaly, nebylo jak to udělat. Nakonec, když promarnili celý den až do šesti hodin večer a drželi šest set šlechticů a množství významných osob po celý den ve zbroji, aniž co podnikli nebo se o co pokusili, leda to, že z města dali postřílet mnoho lidí, kteří se odkryli, přišli králi říci, že dali znovu prohlédnout místo, kde se mělo útočit, a že se vskutku nehodí; a nato se každý vrátil domů.

Kolem čtvrté hodiny odpoledne nám vzkázali, abychom odpálili svou minu, což jsme ihned učinili: měla velmi dobrý účinek a otevřela velkou část rohových hradeb, na nichž jsme se usadili; bylo to však nadarmo, neboť město jsme neměli dobývat my. Mina při výbuchu zabila velkou hroudou vymrštěné země mladšího bratra pana de Saint-Chamond jménem Miolans, po němž ten zdědil víc než dvacet tisíc liber důchodu. Táž rána sra-

57. Chantérac: tento pokus o útok se odehrál v neděli 17. října, ne ve čtvrtek 21. Héroard k tomu dni zapsal, že král jel do ležení, dal si přinést zbroj do čtvrti pana de Montmorency, v jedenáct vsedl na koně, aby viděl tři útoky, které se měly podniknout, a že dělová koule z města zabila deset kroků od něho lokaje, „aniž se polekal“; také deník obležených a dobový Mercure françois kladou odražený generální útok na 17. října; „nazítří“, kdy Bassompierre jel do Piquecos, bylo tedy pondělí 18. října. Protestantští pisatelé tvrdí, že pád města na polovinu října předpověděl bosý karmelitán Dominik od Ježíše a Marie – týž, který necelý rok předtím pobízel k bitvě na Bílé hoře a jehož si konetábl u Montaubanu cenil jako světce.

zila k zemi Le Plessise de Chivré,[58] který byl víc než čtyři hodiny pokládán za mrtvého; třikrát nebo čtyřikrát jsem ho překročil a nepoznal ho, protože ležel tváří k zemi.

Páni naši maršálové ani nikdo z naší čtvrti nechtěl v příštích dnech jet do Piquecos podívat se, jak se tam lidé tváří. Ale nazítří, v pátek 22., vzkázal pan konetábl, ať za ním někdo ze čtvrti přijede. Páni maršálové poručili mně, abych jel. Našel jsem krále v jeho kabinetě a s ním pana konetábla, pana kardinála de Retz, Rucellaie[59] a Modèna. Král mi hned řekl: „Vy jste byl přece vždycky toho mínění, že se na straně Picardie nic kloudného nepořídí.“ Řekl jsem mu: „Vaše Veličenstvo mi odpustí, ale nevěřil jsem jen, že se podaří všechno, co se navrhovalo; věci se ovšem nemají soudit podle výsledku.“ Tu mi řekl: „Co soudíte o té baterii, kterou chtějí postavit na tom pahorku, kde rovnají plošinu?“ „Říkám, Sire,“ odpověděl jsem mu, „že dokážou-li ji postavit, je město naše; ale jako my myslíme na to, jak je dobýt, myslí i oni na to, jak se dobýt nedat: bude div, nechají-li je tu baterii pokojně postavit, a mají dost prostředků, jak je rušit; a zabrání-li jim v té baterii, můžete dobytí Montaubanu klidně odložit na příští rok.“ „A já,“ řekl král, „bych už nechtěl dát na to, co chtějí podniknout, neboť jsou to podvodníci: nikdy už neuvěřím tomu, co mi řeknou.“ Pan konetábl dosud nepromluvil; teď řekl: „Jen zvolna, Sire, mysleli to dobře a mrzí je to víc než vás: nejsou první, kdo se přepočítali. Ještě ručí stem za sto, že do pěti dnů budou moci postavit děla na ten pahorek; a dokážou-li to, tu je pan de Bassompierre, který vám říká, že jste pánem Montaubanu: dejme jim ještě tu lhůtu.“ Potom řekl mně: „Můj bratr de Chaulnes mi několikrát říkal, že vás pan de la Force prosil, abyste mezi nimi dvěma zprostředkoval schůzku. Má snad podle vašeho mínění v úmyslu znovu navázat jednání pana de Rohan a neřekl vám, že k tomu má nějakou plnou moc?“ Řekl jsem mu, že mi to přání dal najevo, ale že věc z předešlého dne je pro ně tak příznivá a pro nás tak nepříznivá, že se obávám, aby od toho nyní ne-

58. Chantérac: Melchior Mitte, hrabě de Miolans a markýz de Saint-Chamond (zemřel 1649); zabitý byl jeho mladší nevlastní bratr Jean-François Mitte de Miolans, baron d'Auges v Dauphiné. Hector de Chivré, pán du Plessis.

59. Abbé Rucellai (abbé de Signy), podle Chantéraka syn florentského šlechtice, který ve Francii zbohatl; za Conciniho stál na straně královny matky, roku 1619 pomáhal osnovat útěk královny matky z Blois a potom přešel k Luynesovi, u něhož měl velkou přízeň. Chantérac cituje Héroarda: král jednou obědval v ležení jen s konetáblem a s „abbém Rucelayem“.

byli daleko. Tu mi řekl, že uvidím-li cestu, jak je svést dohromady, mám to udělat; on že se se své strany pokusí postavit jednání s panem de Rohan znovu na nohy.

Výpady obležených a poslední rada

Tak jsem se s tímto rozkazem vrátil do naší čtvrti a hledal jsem způsob, jak jej provést, aniž by bylo znát, že o to stojíme, abych hugenotům, pyšným na své úspěchy, ještě nepřidával sebevědomí, zatímco ti ze čtvrti u Moustier se snažili pokročit se svou domnělou baterií. Nepřátelé však, kteří byli pány svého příkopu, pod to dílo podkopali minu; a v noci z neděle 24. na pondělí 25. kolem druhé hodiny ranní vyšli ti z Montaubanu postranní brankou nad Moustier a vchodem do zákopu napadli pluk Picardie, který držel stráž od onoho rohu kontreskarpy až ke svahu a od toho svahu směrem k Tarnu až k plošině, kde se měla stavět baterie. Pobili všechny, kdo se chtěli bránit nebo kdo se ze zákopu nevrhli na svah, který spadá k Tarnu, zabili čtyři kapitány pluku Picardie a zároveň odpálili minu, kterou udělali pod plošinou, a vyhodili do povětří celé místo, kam se měla baterie postavit.

[Nazítří se po obědě u pana de Schomberg za přítomnosti konetábla a Bassompierra rokovalo, jak spoušť z té noci napravit; Marillac slíbil, že do pěti dnů „nepřátelům navzdory“ postaví tři děla na témž místě, kam byla určena.]

Ale v noci ze středy na čtvrtek 28. podnikli nepřátelé další velký výpad na pluk Champagne, který tam měl stráž a nemohl mu odolat, takže poničili všechny zákopy. Udeřili také dole na pluk Villeroy, který je nechal projít až k bateriím za sebou, a napadli jedno ze tří děl, která střežilo patnáct Švýcarů; tři z nich zabili, ostatní zahnali a jedno z těch děl poškodili.[60]

Tolik nezdarů po sobě přimělo pana konetábla, aby zajel do čtvrti u Moustier a svolal velitele ostatních čtvrtí ke konečnému rozhodnutí. Každý zře-

60. Chantérac: pluk Champagne ležel u útoku u Moustier; markýz de Villeroy přivedl koncem září pluk o patnácti stech mužích, který se utábořil nablízku v rovině potoka Tescou; byla tam i malá část Švýcarů. V rukopise stojí omylem „v noci z pátku na čtvrtek 28.“. Podle deníku obležených došlo k výpadu, jehož podrobnosti odpovídají tomuto, až 2. listopadu, kdežto noční výpad na pluk Picardie s výbuchem miny klade týž pramen na 28. října.

telně viděl, že už není jak v obléhání pokračovat; nikdo to však nechtěl navrhnout. Marillac radil postavit u Moustier pevnost, která by ovládala město a do níž by se uložila všechna naše děla a střelivo, aby se jich mohlo užít v jiné, lepší době; a že to byla první rada pana maršála de Lesdiguières, když přijel k Montaubanu. Pan maršál na to řekl, že na počátku obléhání byla jeho rada dobrá, jak ukázal výsledek, a že by teď byla k užitku; že však není pro to, provádět ji nyní, kdy bychom museli držet vojsko dva měsíce na nohou, aby byla pevnost dokončena; to že nám nedovoluje roční doba ani stav našeho vojska. Pan maršál de Saint-Géran navrhl stáhnout tři čtvrti v jednu a rázně pokračovat v útoku u Moustier; stále trval na tom, že Montauban bude neomylně dobyt, bude-li se na něj útočit tak, jak se vždycky navrhovalo. Poprosil jsem pana de Schomberg, aby se ho zeptal, kde chce postavit baterii, když nepřátelská mina vyhodila do povětří místo, které pro ni bylo určeno. Saint-Géran mu odpověděl, že najít je má on sám, když zastává úřad dělostřelectva. Schomberg namítl, že jeho úřadem je dávat stavět baterie tam, kde si to přejí generálové, a k ostřelování toho, co oni uznají za nutné ostřelovat. Nato jim pan konetábl řekl: „Pánové, nejsme tu proto, abychom rozhodovali o vašich úřadech, a není na to čas.“ Pak se ptal na mínění několika jiných, a ti všichni chodili kolem horké kaše, až se zeptal na mé. Tu jsem mu řekl:

„Pane, kdybych shledával, že naše vytrvalost v obléhání města Montaubanu je může přimět nebo donutit, aby se podrobilo poslušnosti, kterou je povinno králi, radil bych vám, abyste na něm tvrdošíjně trval, a pokládal bych se za šťastného, že mohu podle své povinnosti vynaložit svůj čas, svou práci i svůj život na provedení věci tak důležité pro čest a službu královu. Vida však nynější stav našeho vojska, unaveného dlouhým tažením a několika velkými obléháními, která letos v létě podniklo, zmenšeného ztrátou množství statečných mužů, kteří při nich zahynuli, a nakonec zničeného nemocemi a jinými útrapami, nebudu váhat říci vám otevřeně to, co vám páni, kteří mluvili přede mnou, chtěli dát na srozuměnou svými dvojznačnými řečmi: totiž že máte spíše pomýšlet na to, jak vrátit svému vojsku odpočinek, jehož je už osm měsíců zbavujete, než je bez užitku nasazovat v pokračování obléhání, při němž je pro nás po třech měsících od jeho počátku všechno nevýhodnější, než když jsme je začínali. Od porážky pomocného sboru vešlo do té pevnosti víc než dva tisíce vojáků; obyvatelé

se jimi stali nepřetržitým tříměsíčním cvikem a jejich šťastné úspěchy u Ville-Bourbon i tyto dva poslední výpady jim dodaly stejně tolik odvahy jako pýchy. Generální útok, který byl podniknut a neproveden, jim pozvedl srdce a našim vojákům je zkrušil, neboť nabyli přesvědčení, že jej provést nemůžeme, když jsme jej neprovedli. Jsme na konci podzimu, což je doba, kdy se obvykle přestává podnikat a jednat. Mohu vám o tom mluvit tím svobodněji, pane, čím méně jsem na té věci zúčastněn; neboť ti z naší čtvrti byli dobytí tohoto města zproštěni, jakmile jste je zprostil jejich dělostřelectva. Všechno je tam neporušeno: nepřátelé nám tam nezpůsobili sebemenší újmu a naše vojsko, které vskutku poněkud prořídlo, neprořídlo tolik jako vojsko u Ville-Bourbon nebo u Moustier, a zbývá nám ještě pět tisíc dobrých pěších, připravených k užití, kde nám uráčíte poručit. Tito páni, kteří velí v této čtvrti a nesou celou tíhu obléhání na svých bedrech, mají tolik šlechetnosti a hrdosti, že by raději zahynuli a zemřeli, než by vám navrhli, abyste je zrušil. Já však, který nemám tytéž zájmy jako oni a jemuž je zájem královy služby drahý jako vlastní život, nebudu se zdráhat říci vám podle svého svědomí a podle přísahy, kterou jsem k tomu složil, že máte, pane, v dobrém pořádku, v úplné bezpečnosti a bez ukvapení upustit od podniku a obléhání Montaubanu a zachovat krále, sebe i toto vojsko pro lepší štěstí a pro příhodnější roční dobu.“

Protože každý jasně viděl, že mé mínění je jediné, jehož žádá roční doba a stav našich nynějších věcí, nikdo mu neodporoval, třebaže nikdo nechtěl sám navrhnout totéž; každý byl rád, že může ten návrh přenechat jinému.

Rozhodnutí zrušit obléhání

Vracel jsem se přes Piquecos s panem konetáblem, který mi řekl, že je rozhodnut obléhání zrušit. Řekl jsem mu: „Pane, dobře děláte, že si leháte sám, abyste nebyl sražen k zemi. Nedivím se, že jste nucen zrušit obléhání, které jste podnikl bez plánu; neboť jste se do něho pustil jen na ujištění

hraběte de Bourgfranc, že pevnost zradí.“[61] Tu mi řekl, že ho do toho zatáhl Esplan a že Schomberg zabránil, aby se z toho se ctí vyprostil; že král je se Schombergem velmi nespokojen a se mnou velmi spokojen a že napříště bude ve věcech války věřit mně, a ne jemu. Potom mi poručil, abych přiměl pana de la Force k rozmluvě s panem vévodou de Chaulnes; zařídil jsem to na pátek 29. října,[62] kdy pan de la Force a d'Orval s několika předními měšťany Montaubanu vyšli městskou branou, která je mezi baštou u Garrigue a rohovými hradbami, na něž jsme útočili, a asi dvě stě kroků od města jsme se s nimi sešli pan de Chaulnes a já. Pozdravili jsme se s mnohou něhou a láskou; prosili, aby se nemluvilo v soukromí, protože mají co dělat s městem žárlivým a s lidem podezíravým, a mohlo by jim to uškodit. Bylo mnoho řečí z té i oné strany, které z jejich strany nakonec vyústily v to, že jsou nejponíženější služebníci a poddaní Jeho Veličenstva, kteří netouží po ničem jiném než po úplné a dokonalé poslušnosti jeho vůle a rozkazů, jen bude-li svobodné vykonávání jejich náboženství a ostatní věci přiznané jejich edikty[63] přesně zachováváno; a pan de Chaulnes skončil ujištěním, že je král přijme na milost, až se vrátí ke své povinnosti.

V tom záležela ta rozmluva a takové ovoce přinesla; dala jasně usoudit, že nejsou ochotni předešlou dohodu znovu navázat, stejně jako pan de Rohan, který o ní už nechtěl slyšet. To přimělo krále a pana konetábla, aby se v úterý 2. listopadu rozhodli obléhání Montaubanu zcela zrušit a poslat tuto svou vůli velitelům, kteří veleli ve čtvrti Picardie, aby se k tomu připravili.

[Ti během několika dnů stáhli z baterií do parku všech dvaatřicet děl; od pátku 5. do neděle 7. listopadu je i s lafetami a střelivem odvezli všichni

61. Chantérac: hrabě de Bourgfranc, vlastním jménem kapitán Mazères z Béarnu, podle montaubanského dějepisce Lebreta „voják, který se vypracoval sám, statečný a obratný“, byl z Rohanova pověření v obleženém městě polním maršálem a hájil Ville-Bourbon; padl 4. září při velkém útoku vévody de Mayenne. Bassompierre už dříve napsal, že s ním obléhatelé měli tajné srozumění a že ho proto vlastní lidé zastřelili zezadu; montaubanský očitý svědek naopak tvrdí, že padl nepřátelskou kulkou a město ho oplakalo. Esplan je Esprit Alard, pán d'Esplan, Luynesův chráněnec a velký maršálek ubytování, který za obléhání chodil do města vyjednávat a jednal i s Rohanem.

62. Chantérac: některé rukopisy a stará vydání mají „v pondělí 29. října“; správné datum je sobota 30. října, na němž se shodují obě montaubanské kroniky obležení.

63. Především edikt nantský (1598), jímž Jindřich IV. přiznal hugenotům svobodu svědomí, omezenou svobodu bohoslužby a řadu „bezpečnostních míst“ s vlastními posádkami; Montauban byl jedním z nejdůležitějších.

dělostřelečtí koně na šest cest a složili na břehu u mostu přes Tarn na straně gard.]

Po ty tři dny jsem posílal osm set Švýcarů, aby doprovázeli všechny povozy s děly ze čtvrti Picardie až do naší.

XIX. Ústup od Montaubanu, Monheurt a smrt konetábla de Luynes (listopad–prosinec 1621)

[Kapitola zahrnuje poslední dva měsíce roku 1621 a končí jí druhý svazek Chantéracova vydání. Po nezdaru téměř tříměsíčního obléhání hugenotského Montaubanu odvádí Bassompierre, tehdy polní maršál[1] a generální plukovník Švýcarů, za bílého dne svou čtvrť ze zákopů, s osmi sty muži kryje odvoz děl po Tarnu a dostává od krále velení armády, s níž má oblehnout městečko Monheurt na Garonně. Tam ho ohluší výstřel z vlastního děla, těžce onemocní a leží v Marmande; mezitím se Monheurt vzdá a králův favorit, konetábl de Luynes, umírá. Do vyprávění je vložen výklad o tom, jak Ludvík XIII. na svého favorita zanevřel, a svazek končí poradou z 31. prosince, na níž Bassompierre zmaří úmysl zmocnit se lstí Castillonu.]

Montauban: ústup za bílého dne

Konečně v pondělí 8. listopadu ve tři hodiny ráno zrušila obléhání čtvrť pluku Picardie[2] a stáhla se do čtvrti u Ville-Bourbon; město tím zůstalo z celé té strany volné až tam, kde začínala čtvrť gard, a od té chvíle jsme se museli střežit nejen zpředu proti nepříteli, ale i po celém levém boku, který zůstal odkrytý.

[Celé pondělí a úterý 9. listopadu se děla nakládala na lodě, na nichž stál most Bassompierrovy čtvrti, aby mohla sjet po Tarnu do Garonny k Moissaku, městu při ústí Tarnu, které bylo v královych rukou. Maršál de Pras-

1. Maréchal de camp, generálská hodnost odpovídající zhruba generálmajorovi a mnohem nižší než maršál Francie: polní maršál řídil na svém úseku rozestavení vojska, tábor a zákopové práce. Bassompierre jím byl roku 1620 u Ponts-de-Cé a roku 1621 u Saint-Jean-d'Angély a Montaubanu; maršálem Francie se stal až roku 1622.

2. Královské vojsko útočilo na Montauban ze tří stran a každá „čtvrť“ (quartier) měla svůj tábor a své zákopy: čtvrť gard při Tarnu, proti hradbám před předměstím Villenouvelle, kde pod maršály de Praslin a de Chaulnes sloužil jako polní maršál Bassompierre; čtvrť Picardie proti baště a předměstí Moustier, pojmenovaná podle starého pěšího pluku Picardie, který tam ležel (autor jí říká také „čtvrť u Moustier“); a třetí čtvrť za Tarnem před předměstím Ville-Bourbon. „Gardy“ jsou pluk francouzských gard a švýcarské gardy, pěší stráž krále; švýcarským kompaniím ve francouzské službě velel Bassompierre od roku 1614 jako generální plukovník Švýcarů. O zrušení obléhání rozhodli král a konetábl 2. listopadu, jak líčí konec předchozí kapitoly.

lin,[3] který měl už čtyři dny horečku, si tou dobou vyžádal od krále dovolení odejít od armády a léčit se.]

Ve středu 10.[4] opustil král své obydlí v Piquecos a přesídlil do Montbetonu, do čtvrti u Ville-Bourbon. Cestou jel kolem mého obydlí a se slzou v oku mi řekl, že je zoufalý, že musel strpět tu hořkost a obléhání zrušit, a že spokojen je jedině s naší čtvrtí; ostatně že se rozhodl svěřit vedení armády mně samotnému, ale ať o tom nikomu neříkám, že o tom nevědí než pan konetábl[5] a on, a ať za ním nazítří ráno přijdu do Montbetonu.

Ve čtvrtek 11. listopadu jsem podle králova rozkazu jel do Montbetonu. Když král viděl, jak jsem neupravený, ptal se proč; řekl jsem mu, že jsem spal v zákopu. Tu se celý užaslý zeptal, proč jsem ještě nezrušil obléhání; odpověděl jsem, že proto, že mi to neporučil. Zeptal se pana konetábla, zda mi to neřekl, a ten odpověděl, že měl za to, že se tak stalo už minulou neděli jako u Moustier, a že jsme velmi chybili, když jsme o tom nepromluvili. Odpověděl jsem mu, že to bych si netroufl a že bych tam byl raději zůstal celý život, než bych na něho v té věci naléhal, třebaže jsme museli už čtyři dny bez přestání zdvojovat stráže: Montaubanští, kteří už neměli nač myslit než na nás, na nás totiž mohli udeřit celou svou silou, a té by naše obvyklá stráž nebyla s to odolat. Tu mi řekli, ať nadcházející noci obléhání určitě zruším a ať ten rozkaz jejich jménem donesu panu de Chaulnes;[6] ale zatímco se mnou mluvili, přišel on sám, a tak mu řekli, aby nadcházející noci opustil zákopy. Řekl jsem mu, že u toho nebudu, zruší-li obléhání v noci; dovolí-li mi však zrušit je ve dne, udělám to, a to v pořádku a s naší

3. Charles de Choiseul, markýz de Praslin (1563–1626), starý voják Jindřicha IV. a kapitán královy tělesné stráže, od roku 1619 maršál Francie; u Montaubanu velel spolu s maršálem de Chaulnes útoku gard, při němž Bassompierre sloužil. (V textu Pralain.)

4. Chantérac opravuje datum podle deníku králova lékaře Héroarda: král přesídlil z Piquecos do Montbetonu už v sobotu 6. listopadu a zůstal tam do 14. Piquecos (v textu Picacos) je zámek na výšině nad Aveyronem severně od Montaubanu, kde měl král po celé obléhání hlavní stan; Montbeton je ves na levém břehu Tarnu západně od města. Král: Ludvík XIII. (1601–1643), tehdy dvacetiletý, vedl tažení proti hugenotům roku 1621 osobně.

5. Charles d'Albert, vévoda de Luynes (1578–1621), původně králův sokolník, oblíbenec Ludvíka XIII., který po zavraždění Conciniho (1617) ovládl krále i vládu; od jara 1621 konetábl Francie, tedy nejvyšší velitel královských vojsk, třebaže neměl žádnou válečnou zkušenost. Obléhání Montaubanu bylo jeho podnikem a nezdar byl jeho porážkou.

6. Honoré d'Albert, pán de Cadenet (1581–1649), mladší bratr konetábla de Luynes, jehož přízní se stal roku 1619 maršálem Francie a roku 1621 vévodou de Chaulnes. (V textu Chaunes.)

ctí, a že je co nejpokorněji prosím, aby mi tu milost prokázali; za všechno zlé, co by z toho vzešlo, jim ručím hlavou. Po jakémsi dohadování mi to povolili a pan de Chaulnes mi řekl, ať si k tomu zvolím čas, jaký chci, ale že chce být při tom. Řekl jsem mu tedy, že to bude mezi třetí a čtvrtou hodinou odpoledne ještě téhož dne a že to jdu zařídit, aby při svém příchodu našel všechno připraveno; a ihned jsem se vrátil do zákopu oznámit to strážím. Někteří kapitáni mi odporovali; říkali, že mi nepřátelé vpadnou do zad a že se bez ztrát nestáhnu. Nakonec mi uvěřili a já vydal rozkazy potřebné k tomu, abychom nepřátelům pořádně vyprášili kožich, kdyby nás přišli rušit. Potom jsem nařídil, aby Švýcaři a pluky d'Estissac, Vaillac, Piémont, Chappes a Normandie[7] strhli tábor a seřadili se do šiku mezi čtvrtí gard a koncem zákopu.

Nato jsem požádal o rozmluvu s pány de la Force a d'Orval[8] a s kapitány, kteří měli proti nám stráž. Když přišli, řekl jsem jim, že se chystáme odtáhnout a že partii odkládáme na příští jaro, kdy ji dohrajeme k jejich škodě a k svému prospěchu, a že jsem se s nimi přišel rozloučit a zeptat se, zda někdo z nás nezůstal dlužen svému hostinskému, abych ho uspokojil, neboť po sobě nechceme zanechat špatnou pověst. Objali mě a dali mi sbohem s ujištěním, že nám dnes v noci při našem odchodu dají vypít číši do třmenů. [9] Řekl jsem jim, že chtějí-li nám dát připít, musí to být do hodiny, protože chceme využít zbytku dne. Nevěřili tomu; ale já je ujistil a zapřisáhl se, že jim nelžu a že jim k tomu nechám znamení: dám nejprve zapálit chatrče pluku d'Estissac, potom Vaillakovy, odtud u Švýcarů, u Piémontu, Chappes a Normandie, potom dám zapálit všechno, co v našich zákopech může ho-

7. Pěší pluky. Piémont a Normandie patřily ke stálým, „starým“ plukům armády, stejně jako Picardie, Champagne a Navarre, o nichž bude řeč dále; ostatní se jmenovaly po svých mistrech tábora (plukovnících). Estissac: Benjamin de La Rochefoucauld, baron d'Estissac. Vaillac: podle Chantéraca Louis Ricard de Gourdon de Genouillac, hrabě de Vaillac, který svůj pluk přivedl v polovině září. Chappes: někdejší pluk Nérestangův, jehož mistrem tábora byl podle Chantéraca César d'Aumont, syn barona de Chappes.

8. Jacques Nompar de Caumont, markýz de la Force (1558–1652), hugenotský velmož, donedávna guvernér Béarnu, řídil se svými syny obranu Montaubanu; roku 1622 se s králem smířil a dostal maršálskou hůl. François de Béthune, hrabě d'Orval, mladší syn vévody de Sully, byl podle Chantéraca od roku 1620 jeho zetěm.

9. „Le vin de l'étrier“, číše, kterou hostitel podává odjíždějícímu hostu, když už má nohu ve třmeni. Obležení tím žertem slibují, že odcházející obléhatele na rozloučenou přepadnou.

řet, a nakonec, až zapálím náš kavalír,[10] hned nato ustoupíme, a ten ústup nebude delší než ke konci zákopu. Řekli mi, že budu-li si tak počínat, špatně pochodím. Ještě jsem s nimi mluvil, když spatřili, jak vzplála čtvrť Estissakova, potom Vaillakova, pak švýcarská a tak jedna po druhé ostatní; to je přesvědčilo, že mluvím pravdu, a opustili mě, aby mi šli přichystat pohoštění.

[Bassompierrovy zákopy byly ovšem založeny tak, že se neměl čeho bát: běžely ve vystupujících a zapuštěných úhlech, v úhlech byla malá shromaždiště pro patnáct mušketýrů a mezi cestou při Tarnu a velkou cestou příčné valy, z nichž se dal zákop postřelovat po délce. Všechno to obsadil „dobrou mušketou" a vyklidil první linii, s píkami vzadu pro případ výpadu; když do ní nepřátelé chtěli vniknout, přivítala je palba, která je přiměla „pěkně schovat nos", a už se neukázali. Mušketýry pak stahoval úsek po úseku a utábořil se dvě stě kroků od zákopů, mimo dohled městských děl, u mostu, „aniž jsem ztratil jediného muže, za bílého dne, když jsem nepřátele o našem ústupu dostatečně zpravil". Maršál de Chaulnes, který byl při tom, ústup velmi schválil a odjel do králova tábora; Bassompierrovi uložil zajistit zdejší konec mostu pevnou redutou, neboť na lodích mostu ležela všechna děla a most se měl rozebrat, aby mohla sjet do Moissaku. Zbytek dne rozestavoval stráže kolem tábora otevřeného na všechny strany a celou noc převážel nemocné a zavazadla.]

Osm set mužů na nepřátelském břehu

[V pátek 12. listopadu na úsvitě postavil pět set mužů z gard a pět set Švýcarů čelem k městu a začal převádět pluky do králova tábora, když k němu přejel pan de Schomberg[11] s nějakými třiceti šlechtici a s pověřovacími listy od krále a od konetábla. Nejprve mu vyřídil vzkaz králův: král mu svěřuje „vedení a velení své armády", aby ji dovedl před Monheurt[12] a oblehl

10. Kavalír (cavalier) – vysoký násep navršený v zákopech, z něhož děla a mušketýři stříleli přes hradby do města.
11. Henri de Schomberg, hrabě de Nanteuil (1575–1632), z míšeňského rodu usedlého ve Francii, superintendant financí (1619–1623) a za tohoto tažení zároveň správce úřadu velmistra dělostřelectva – to jsou jeho „dva úřady". Roku 1625 se stal maršálem Francie. (V textu Chomberg.)
12. Chantérac: malé pevné místo na levém břehu Garonny, důležité polohou mezi Agenem a Marmande, o něco níže než Aiguillon. Hugenotská posádka odtud ovládala plavbu po řece.

jej, zatímco on sám pobude v Toulouse; bude-li naděje na brzké dobytí, přijede tam, bude-li to věc „dlouhého dechu“, pojede do Bordeaux přes Lectoure. Schomberg mu měl opatřit, co bude žádat od dělostřelectva a co bude možné od financí, „z obou svých úřadů“. Král zároveň psal markýzi de Grignols a hraběti de Ribérac,[13] z nichž každý mu přiváděl pluk, aby se připojili k Bassompierrovi, a maršálu de Roquelaure,[14] aby mu poslal svůj pluk a svou kompanii těžké jízdy. Bassompierre ty listy na Schombergovu radu hned odeslal po Le Maine-Chabansovi,[15] který znal kraj i Monheurt, a uložil mu, aby město s oběma pluky sám obklíčil, dorazí-li dřív než on.]

Pan de Schomberg mi potom vyřídil, čím ho pověřil pan konetábl – a to pověření si podle mého soudu sám vymohl a vyprosil –, totiž toto: uvážil prý, že děla na našich lodích nejsou v bezpečí, protože redutu mohou nepřátelé, kteří budou pány celého tohoto břehu řeky, rozstřílet a vzít útokem, a že by pro nás bylo velikou hanbou, kdyby nám ukořistili některou z našich lodí, ať už dobytím reduty, anebo tím, že by si je přitáhli k sobě, až poplují dolů po Tarnu, jehož jeden břeh byl zcela v jejich moci. Proto mě prosí, abych zůstal na této straně s oddíly, jež si vyberu, kromě francouzských a švýcarských gard, dal rozebrat most a spustit plavidla po proudu a potom se šel přepravit u Pointe de l'Aveyron,[16] dvě míle odtud, kde mi dá přichystat lodě pro celý můj oddíl. Dobře jsem uvážil, jak nebezpečný úkol mi dávají: dát strhnout ten most a zůstat se sedmi sty muži bez možnosti pomoci v kraji veskrze nepřátelském a na dohled města, kde bylo přes tři tisíce bojeschopných mužů a šedesát dobrých koní, kteří mě budou moci dvě míle cesty pronásledovat, a na konci mít před sebou soutok dvou řek,

13. Chantérac: Charles de Talleyrand, hrabě de Grignols, princ de Chalais (v textu Grignaux), a Armand d'Aydie, hrabě de Ribérac, který zemřel roku 1628 při obléhání La Rochelle. Oba byli páni z Périgordu a přiváděli králi nově naverbované pluky.

14. Antoine de Roquelaure (1544–1625), starý Gaskoněc a druh Jindřicha IV., od roku 1614 maršál Francie a králův generální místodržící v Guyenne. Jako maršál Francie stál hodností nad Bassompierrem, takže mu u Monheurtu náleželo vrchní velení.

15. Chantérac: Louis, pán du Maine, zvaný baron de Chabans, o němž se říkalo, že býval houslistou, jistě však velmi dobrý voják; později guvernér Sainte-Foy a velmistr dělostřelectva Benátské republiky. Dne 26. prosince 1632 ho zabil otec Ninon de Lenclos.

16. Chantérac: místo při soutoku Aveyronu s Tarnem (v textu „punte de la Veyrou“). Bassompierre měl zůstat na pravém břehu Tarnu, tedy na straně města, zatímco král a ostatní vojsko stáli na levém; aby se dostal k Moissaku, musel tu ještě překročit Aveyron. Schombergova jízda se dále v textu vrací brodem na levý břeh Tarnu ke králi.

přes nějž se musím přepravovat na lodích po padesáti mužích. Přesto jsem panu de Schomberg před těmi šlechtici řekl, že dobře vím, že mi tenhle úkol opatřil on, protože mě chtěl, aby zachránil svá děla, vydat v sázku jisté zkázy, podniknou-li to nepřátelé, což neomylně udělají, a o dobré zprávy o tom nebudou mít nouzi, a to od našich vlastních lidí; že jsem však ještě žádný rozkaz, který jsem dostal, neodmítl a že tímhle nezačnu; beru si nicméně všechny ty šlechtice za svědky, zahynu-li, že jsem to raději chtěl podstoupit, než abych se zpronevěřil rozkazům a službě králi. Pan de Schomberg mi řekl, že je to vskutku úkol zhoubný, ale důležitý pro službu králi, jenž si mé schopnosti cení tak vysoko a má tak velké mínění o mém štěstí, že si je zcela jist, že jej šťastně provedu; on sám že Jeho Veličenstvu dobře vyložil, jaká je nesnáz obnažit tento břeh Tarnu dřív, než budou naše lodě s děly na cestě do Moissaku, ale že mě k tomu jmenoval a určil král, jak z důvodů právě řečených, tak proto, že jsem už na místě, že mám velení nad oddíly a že k provedení té věci nemůže poslat jiného, aniž mi ukřivdí; konečně že za mnou s těmi šlechtici přišel proto, aby měl podíl na dobrém i zlém, co mě může potkat, a že zemře se mnou.

Tato poslední nabídka mi zavřela ústa a způsobila, že jsem se hned jal stanovit pořádek, jehož se budu držet, a vykonat rozkaz, který mi král poslal. Vzal jsem tedy pro svůj ústup čtyři sta mužů z pluku Piémont, dvě stě z pluku Normandie a dvě stě z pluku Chappes a postavil je do šiku na místo pluku gard; ten jsem se vším ostatním naším vojskem dal neprodleně přejít Tarn a připojit se ke králi u Montbetonu. Potom jsem začal dávat rozebírat náš most, a jak se která loď odvázala, pouštěl jsem ji po proudu. Montaubanští viděli všechno naše počínání docela zřetelně a já každou chvíli čekal, že je budu mít na krku a že vyrazí s jízdou, pěchotou i děly. Konečně jsme byli hotovi k pochodu a tu jsem požádal pana de Schomberg, aby se ukázal na trochu vyvýšeném místě a postavil těch čtyřicet koní, které snad měl, do dvou řad po dvaceti vedle sebe, aby nepřátelé uvěřili, že jich je sto. Ale nepřátelé, když s námi půl čtvrti míle šarvátkovali, aniž nás prorazili, byli tak rádi, že nás vidí odcházet, že nás přestali pronásledovat. Ze svých osmi set mužů jsem udělal čtyři šiky a vyňal z nich třicet mušketýrů, aby šli po křídlech třiceti pík, které šly poslední a které jsem vedl já; naše oddíly jsem nechával pochodovat stále odděleně, abychom si nepřekáželi. Když se nepřátelé nabažili toho, že nás pronásledují bez jiného zisku než

pořádných ran z mušket, přešla naše jízda brodem, který jsme jí ukázali, dala nám sbohem a nechala nás jít; pokračovali jsme pak pokojně v cestě až k Pointe de l'Aveyron, kde jsme nenašli jedinou loď k přepravě, jak nám bylo slíbeno. To mě uvedlo do velké tísně: kdybychom se na tom cípu utábořili, vytáhli by Montaubanští s dvěma tisíci muži, s děly a jízdou a pobili by nás; a že bychom se dostali přes řeku, k tomu jsem neviděl prostředek. Nakonec jsem dal prozkoumat jedno místo, kde se našlo vody jen po pás; tu jsem řekl našim vojákům, že jim budu vůdcem a že jsem si jist, že za mnou rádi půjdou, třebaže voda byla tou dobou hodně studená. Prosili mě, abych ji přejel na koni, kterého mi přivedli; ale nechtěl jsem to udělat, a už jsme se všichni začínali zouvat, abychom vstoupili do vody, když jsme spatřili, jak po proudu připlouvá loď naložená ovsem v pytlích, která jela z Piquecos. Přiměli jsme ji přirazit ke břehu, spěšně vyložili všechny pytle na zem a přepravili se na šestnáctkrát, po padesáti mužích, já s posledním převozem, když už byla úplná noc. Ubytoval jsem své oddíly ve třech blízkých vsích a sám ještě dojel do Moissaku, kam král poslal pana des Fourneaux, ubytovatele armády,[17] se všemi rozkazy, které jsem potřeboval.

[Nazítří, 13. listopadu, se musel v Moissaku zdržet: vypůjčil si „ze všech měšců“ pět tisíc tolarů k třem tisícům, které ještě měl, chystal lodě pro pěchotu, děla, zavazadla, střelivo a potraviny a zařídil zásobování armády až do Agenu, kam poslal napřed, aby tam bylo přichystáno třicet tisíc chlebů; zajel také obhlédnout místo nalodění při ústí Tarnu do Garonny. V neděli 14. vytáhl z Moissaku a nocoval v La Magistère na Garonně; jízdu poslal na levý břeh řeky, do kraje bohatého na píci.]

17. Chantérac: Claude Fougeu, pán des Fourneaux, syn generálního ubytovatele královských táborů a armád; v květnu 1621 dostal dekret pomocníka ubytovatele a později zastával otcův úřad. Ubytovatel armády (maréchal des logis de l'armée) rozepisoval vojsku pochody, tábořiště a kvartýry.

Agen: víno od těch, kdo králi odpírají chléb

[V pondělí 15. listopadu dorazil do Agenu[18] a shledal, že se s chlebem pro armádu sotva pohnulo: juráti (městští konšelé) dodávku mařili s tím, že by ve městě podražil chléb, „což se mi nelíbilo“. Když ho páni z města přišli navštívit, vyložil jim, že ho král posílá vyčistit a uvolnit řeku Garonnu, což doufá vykonat v několika dnech dobytím Monheurtu, a žádal jednak půjčkou dva tisíce liber jemného zrněného prachu, který jim nahradí dělostřelecký trén, až pojede kolem města, jednak za hotové šest set lopat, tři sta krumpáčů a tři sta motyk, nějaké sekáče a sekery a především třicet tisíc chlebů ihned a deset tisíc denně, dokud obléhání potrvá; peníze na to jim složí do rukou. Páni se odešli poradit s městskou radou a po hodině přinesli odpověď: nářadí ať si dá udělat a koupí; svého prachu se vzdát nechtějí, najde-li však nějaký u kupců, dovolí jej vyvézt; a takové množství chleba z města pustit nemohou, protože by to přivodilo nejen drahotu, ale přímo nouzi. A nato mu přišli nabídnout městské víno s prosbou, aby je přijal.]

Odpověděl jsem jim:

„Pánové, nechci a nesmím přijmout víno od těch, kdo králi odpírají chléb, a tím méně zůstávat ve městě, o němž nevěřím, že je mu o mnoho oddanější než Montauban, a které by mu snad bylo oddáno ještě méně, kdyby bylo stejně pevné. Přicházím vám sejmout bělmo z oka a otevřít obchod vašeho města s Bordeaux; to by vás mělo zavazovat ne k tomu, abyste mi povolili, oč vás žádám, nýbrž abyste nabídli mnohem víc: a vy mi odpovídáte, jako bych přišel jménem krále španělského nebo anglického, a ne jménem krále vašeho. Věřte, že vám to, oč vás žádám, mohu vzít (ba udělat i něco horšího) a že ten dává všechno, kdo odpírá spravedlivou věc tomu, kdo má zbraň v ruce.[19] Spokojím se nicméně tím, že obléhání Monheurtu odložím, dokud nebudu mít vše, čeho je mi k němu třeba, a královu armádu nechám pobýt na vašich pozemcích a ve vašich krásných domech, kde se bude zo-

18. Agen, biskupské město na pravém břehu Garonny mezi Moissakem a Monheurtem, katolické a králi poslušné. Juráti („jurats“, přísežní) se v jihozápadní Francii říkalo městským konšelům. Monheurt uzavíral plavbu po Garonně mezi Agenem a Bordeaux, a tím dusil agenský obchod – odtud „bělmo z oka“ v Bassompierrově řeči.

19. Ozvěna známého Lucanova verše (*Pharsalia* I, 348–349): „arma tenenti omnia dat, qui iusta negat“ – kdo ozbrojenému odpírá, co mu po právu náleží, dává mu všechno.

tavovat, dokud nedostanu královy rozkazy na odpověď, kterou jste mi právě dali; ty budou, tím jsem si jist, důstojné jeho i vašeho počínání a já je dovedu vykonat velmi přesně.“

Když jsem domluvil, obrátil jsem se k des Fourneaux a řekl mu: „Rozepište ubytování celé armády od předměstí tohoto města na míli kolem a nařiďte jim, ať si tam dopřejí dobrého bydla a vynahradí si práce a útrapy, které vytrpěli u Montaubanu.“ A nato jsem se k pánům z Agenu obrátil zády a odešel nahoru do své komnaty. Chtěli jít za mnou a promluvit se mnou; ale dal jsem jim vyřídit, že jdu psát depeši králi a že je budu moci přijmout až v sedm večer, což bylo za čtyři hodiny. Ti páni nebyli mým počínáním užaslí o nic méně, než já byl rozhořčen jejich, a když viděli, že des Fourneaux jde rozepisovat ubytování, prosili ho, aby s tím posečkal; on jim však řekl, že si naopak pospíší a že si zasluhují horší zacházení, než jaké jim chystám. Vrátili se a tloukli na mou komnatu a já dělal hluchého, až mi po La Motte de Nort,[20] který vešel mou šatnou, vzkázali, že mi dají nejen to, co jsem si přál, ale i všechno, co jim ještě poručím, jen ať je ráčím vyslechnout. To jsem nakonec udělal, s důrazným pokáráním, a dostal jsem od nich všechno, co jsem chtěl. Dal jsem pak také změnit ubytování.

Před Monheurtem

[V úterý 16. listopadu nocoval v Port-Sainte-Marie a ve středu 17. obědval v Aiguillonu,[21] kde ho vyhledal Le Maine-Chabans se zprávou, že Monheurt je z jedné strany obklíčen plukem markýze de Grignols, který se téhož večera zmocnil velmi důležitého mlýna těsně u města. Bassompierre se tam po obědě jel podívat a převedl přes řeku pluky Piémont a Normandie; 18. listopadu je následovaly pluky Navarre, Ribérac a Champagne, takže město bylo ze strany od pevniny zcela uzavřeno, a nařídil dva útoky, oba podél řeky, každý pro tři pluky. Kompanie lehké jízdy pana de Chevreuse, Signa-

20. Jinak neznámý šlechtic z Bassompierrova průvodu; Chantérac ho neurčuje.
21. Městečka na Garonně pod Agenem; Aiguillon leží při ústí Lotu a Monheurt, jak poznamenává Chantérac, o něco níže na protějším, levém břehu. Puch (Puch-de-Gontaut) je podle něho městečko nedaleko Monheurtu a Casteljaloux město dále na jihozápad, směrem k Landes.

novu a Bussy-Lamethovu[22] *položil do Puch a uložil jim hlídkovat směrem na Casteljaloux, kam 19. poslal kompanii těžké jízdy pana konetábla. V sobotu 20. otevřel svůj zákop pluk Champagne; u Piémontu se bylo mnohem dál.]*

[Přijel maršál de Roquelaure. Bassompierre mu vzdal „povinnou úctu a poslušnost“, s čímž se maršál spokojil a podrobnosti obléhání nechal jemu. Hned však naléhal, aby konetáblova kompanie těžké jízdy z Casteljaloux odešla: měl tam na zámku posádkou kompanii svého pluku a na její vydržování vybíral od měšťanů padesát franků denně. Bassompierre odpověděl, že maršál je pán a může ubytování vykázat, kde se mu zlíbí, on sám že o jiném neví; když ji však maršál chtěl poslat za řeku k Marmande, odporoval, že by tam nebyla v bezpečí. Pluky se zatím mezi sebou spojily krytými zákopy, pletly se koše a chystaly plošiny pro děla, která se čekala, a zákopy se z obou stran spěšně hnaly kupředu; nebyly ani příliš bezpečné, ani široké, „ale bylo to obléhání, které jsme měli zhltnout bez kousání“.]

V neděli 21. jsem poslal naši lehkou jízdu na výpravu k Sainte-Foy.[23] Dovedli jsme své práce až těsně k příkopu nepřátel, kteří mě snadno poznávali, jak chodím sem a tam, protože jsem byl oblečen v šarlatu, seděl na bílém koníku a měl na plášti kříž.[24] Nastražili na mě léčku, aby mě zabili, až půjdu ze čtvrti Piémontu do čtvrti Normandie, mezi nimiž spojovací zákop ještě nebyl dokončen. Obsadili mušketýry předsunutý bastion a stejně tak svou kontreskarpu.[25] Měli jediné polní dělo; tím mě pozdravili, když jsem byl ještě daleko a se spoustou lidí. Ty jsem opustil a nechal si u sebe jen pobočníky plukovních majorů od pluků Champagne a Navarre. Bylo třeba

22. Jízda se dělila na kompanie lehké jízdy (chevau-légers) a na kompanie těžké jízdy (gendarmes), obrněné jezdce na velkých koních; kompanie nesla jméno prince nebo velmože, jemuž patřila – zde konetábla –, a veleli jí jeho poručík a praporečník. Bussy-Lameth je podle Chantéraca Charles de Lameth, pán de Bussy, pozdější guvernér Mézières, zabitý roku 1637 při obléhání La Capelle; Signana Chantérac neurčuje.

23. Chantérac: Sainte-Foy-la-Grande na Dordogni, důležité hugenotské místo v rukou Théobona, švagra markýze de Mirambeau, který držel Monheurt; šlo o to zabránit, aby odtud obleženým přišla pomoc.

24. Kříž řádu svatého Ducha, nejvyššího francouzského řádu, jehož rytířem se Bassompierre stal při velkém jmenování na přelomu let 1619 a 1620; rytíři jej nosili vyšitý stříbrem na levé straně pláště. „Bidet“ je malý, ale vytrvalý jezdecký kůň.

25. Kontreskarpa – vnější, k obléhatelům obrácený svah pevnostního příkopu; za její hranou se kryli střelci obránců.

přejít nějakých sto dvacet kroků bez krytu; dalo se tomu vyhnout malou oklikou, ale to jsem nikdy nedělal. Nejprve vypálili ze svého polního děla na můj průvod, který byl dost daleko, což mě přimělo požádat ho, aby šel krytou cestou, zatímco já jsem se s těmi dvěma pobočníky vydal blíž kolem jejich kontreskarpy. Tu na mě vypálili salvu s takovou zuřivostí, že jsem kolem sebe viděl jen svištět kule; dvě zasáhly, jedna hrušku sedla mého koníka, druhá mi provrtala plášť. Kázal jsem pobočníkům, ať se rozestoupí, což jim nebylo třeba říkat dvakrát, a sesedl jsem z koníka, abych se ukryl za silný strom, který stál nablízku; vypálili do něho přes sto ran z mušket, ale já byl za ním v bezpečí. Když jsem konečně usoudil, že už nemají čím střílet, vyšel jsem a dost rychle doběhl do zákopu Normandie; ale neobešlo se to bez toho, že jsem vyvázl jen o vlásek, neboť po mně ještě vypálili přes sto ran z mušket na šedesát kroků. Poněvadž však má hodina ještě nepřišla, Bůh mě uchránil proti očekávání a mínění mého vzdáleného průvodu, který se díval, jak mě popravují zastřelením:[26] nikdy jsem nevěřil pevněji, že zemřu, než tehdy.

[Obležení měli dvě ozbrojené bárky, s nimiž volně jezdili na druhý břeh a stále přiváželi do města nové vojáky; Bassompierre proto vyzbrojil silnou loď, aby doprovázela plavbu po řece a sevřela nepřítele. Pluky Chappes a Vaillac převedl na druhý břeh Garonny a dal tam stavět „velmi pěkný“ okop pro šest obléhacích děl. Dělostřelectvo dorazilo v pondělí 22. listopadu; čtyři kusy přišly do baterie připravené ve čtvrti Piémontu a ještě večer vypálily několik ran na obranná díla města. Maršál de Roquelaure dal večer předním mužům armády skvělou hostinu. Počasí bylo tak zlé a deště tak ustavičné, že vojáci stáli po kolena v blátě; snášeli to však ochotně a bez reptání.]

26. „Passer par les armes“ znamená být popraven zastřelením; Bassompierre toho rčení užívá žertem o sobě.

Markýz de Mirambeau,[27] nejstarší syn pana de Boisse, jenž byl krátce předtím zavražděn v Gensaku jistým…,[28] byl guvernérem Monheurtu a po otcově smrti se vzbouřil proti králi. S tím Mirambeauem jsem měl jakési tajné jednání a zůstali jsme při čtyřech tisících tolarech, které žádal za to, že vydá město do rukou krále, spolu s prominutím své poslední vzpoury. Zpravil jsem o tom krále, aniž jsem to sdělil panu maršálu de Roquelaure, jak mě o to markýz de Mirambeau požádal; a to přimělo krále a pana konetábla k rozhodnutí přijet k Monheurtu, aby měli čest z jeho dobytí.[29]

Král a „král Luynes“

Téhož dne mi král poslal pana de Lanchères,[30] který se tvářil, že za mnou jede sám od sebe, aniž ho král posílá: přivezl mi od něho list a jiný od pana de Puisieux,[31] jimiž mi vzkazovali, abych se neznepokojoval tím, že Jeho Veličenstvo vyhnalo ze své blízkosti pátera Arnouxe,[32] a že to král udělal pro dobro věci, jak mi poví, až k němu přijedu. Vypovím na tomto místě celou tu záležitost.

Od té doby, co byl pan de Luynes poctěn úřadem konetábla, chtěl jej vykonávat s takovou autoritou, že ho to učinilo podezřelým králi, jemuž jednotlivci našeptávali do uší, aby mu u něho uškodili. Ukazovali králi, že on

27. Chantérac: Armand d'Escodeca, markýz de Mirambeau a de Pardaillan; padl v boji krátce po obléhání Monheurtu.

28. Jméno je v rukopise vynecháno. Chantérac: Arnaud d'Escodeca, baron de Boësse a de Pardaillan, byl hugenotský šlechtic, někdejší druh ve zbrani Jindřicha IV. a mistr tábora pluku Navarre, guvernér Monheurtu a Sainte-Foy. Po pádu Saint-Jean-d'Angély obě místa podřídil králi; zatímco byl u Montaubanu, obě se vzbouřila. V Monheurtu zjednal pořádek a byl na cestě do Sainte-Foy, když ho v Gensaku, městečku nedaleko Dordogne, zavraždil v domě, kde byl ubytován, Savignac d'Eynesse.

29. Chantérac: král vyjel 14. listopadu z Montbetonu do Toulouse, kde měl slavnostní vjezd, 23. odtud odjel a přes Lectoure a Nérac se blížil k Monheurtu; teprve 28. listopadu se podle Héroarda ubytoval v Longuetille, asi míli od města.

30. Jinak neznámý dvořan; Chantérac ho neurčuje.

31. Pierre Brûlart, vikomt de Puisieux (1583–1640), státní sekretář pro zahraniční věci, syn kancléře Nicolase Brûlarta de Sillery (1544–1624), starého ministra Jindřicha IV., pověstného opatrností. Po Luynesově smrti se otec a syn nakrátko stali vůdčími muži vlády; roku 1624 oba padli.

32. Chantérac: Jean Arnoux, jezuita z Riomu, teolog a kazatel, od roku 1617 králův zpovědník po páteru Cotonovi; zemřel v Lyonu roku 1636. Za obléhání Montaubanu patřil s kardinálem de Retz a Schombergem k těm, kdo se stavěli proti smíru s hugenoty; od dvora byl odstraněn v listopadu 1621.

nebo jeho lidé mají všechna dobrá pevná místa ve Francii; že hlavní guvernérství jsou v jeho rukou; že on a jeho dva bratři[33] se ve třech letech stali vévody a pairy z tak nízkého stavu, v jakém byli předtím; že ti tři dohromady drží statků, úřadů a guvernérství za víc než deset milionů zlata a že se nepozorovaně stávají tak mocnými, že je král nebude moci ponížit, až bude chtít. Král takové řeči nejen poslouchal, ale sám je vedl před jinými, a svěřil se s tím nejprve páteru Arnouxovi, potom panu de Puisieux. Konečně po obléhání Saint-Jean-d'Angély,[34] když se pan konetábl jednoho dopoledne vracel od oběda, před sebou své Švýcary a své gardy, a vcházel do králova obydlí provázen celým dvorem a předními muži armády, král, který ho viděl z okna přicházet, mi řekl: „Hleďte, Bassompierre, to vchází král.“ „Odpusťte, Sire,“ řekl jsem mu, „to je konetábl, jemuž jeho pán přeje, který dává vidět vaši velikost a staví vaše dobrodiní na odiv očím celého světa.“ „Vy ho neznáte,“ odpověděl mi; „myslí si, že mu ještě zůstávám dlužen, a chce dělat krále; ale v tom mu zabráním, dokud budu živ.“ „Sire,“ řekl jsem mu tu, „jste velmi nešťasten, že si berete takové vrtochy do hlavy; on je také nešťasten, že proti němu pojímáte taková podezření, a já jsem nešťasten ještě víc, že jste mi je odhalil: neboť jednoho dne se vy a on trochu pohádáte, nato se usmíříte a potom uděláte to, co se děje mezi mužem a ženou, kteří, jakmile se smíří, vyženou sluhy, jimž se svěřili se zlou vůlí, kterou měli jeden proti druhému; tak i vy mu povíte, že jste se s nespokojeností, kterou jste proti němu měl, nesvěřil nikomu než mně a ještě někomu, a my to odneseme. Viděl jste loni, že mě pouhá domněnka, kterou pojal, že byste mi mohl přát, málem zničila a zahubila.“[35] Zapřisáhl se mi tu velkými přísahami, že o tom nikdy nepromluví, ať se s ním smíří jakkoli, a že se v té věci nikdy neotevřel nikomu než páteru Arnouxovi a mně; a ať o tom, je-li mi život milý, nikdy neotevřu ústa před nikým než

33. Luynes, drobný provensálský šlechtic, se po převratu z 24. dubna 1617 stal během čtyř let vévodou a pairem, guvernérem Pikardie a konetáblem. Jeho bratři: Honoré, pán de Cadenet, maršál Francie a vévoda de Chaulnes, a Léon, pán de Brantes, sňatkem s dědičkou vévoda de Piney-Luxembourg.

34. Hugenotská pevnost v Saintonge, kterou hájil pan de Soubise, bratr vévody de Rohan; král ji oblehl koncem května 1621 a po měsíci kapitulovala. Bassompierre tam sloužil jako polní maršál.

35. Na podzim 1620, cestou z Béarnu, dal Luynes Bassompierrovi vzkázat, že si přeje jeho vzdálení od dvora: králova náklonnost k němu mu prý budí podezření, a sám se přirovnal k muži, který se bojí, že bude paroháčem, a nerad vidí, když se jeho ženě dvoří jiný. Smířili se tím, že Bassompierre přijal mimořádné poselství do Španělska (1621).

před páterem Arnouxem, a i to teprve, až on s ním o tom promluví a až mi to přikáže. Řekl jsem mu, že mi to nepotřebuje přikazovat a že jsem si ten příkaz už dal sám, neboť mně při tom jde o štěstí i o život.

Nato jsem byl velmi rád, že jsem za několik dní dostal rozkaz jet do Paříže;[36] neboť královu důvěru jsem v té době shledával velmi nebezpečnou. Vrátil jsem se na začátku obléhání Montaubanu, a protože jsem měl při útoku gard velet sám jako polní maršál, upoutal jsem se k němu tak, že jsem do Piquecos, krále hlavního stanu, nechodil nikdy, leda když mě tam povolali. Královo podezření proti panu konetáblovi rostlo každou hodinou; a on dbal méně než dříve o to, aby s králem dobře vycházel, ať už proto, že si byl jist srdečnou náklonností, kterou k němu Jeho Veličenstvo chovalo, anebo že mu velké záležitosti, jež si bral na bedra, bránily na to myslit, anebo že ho velikost zaslepovala; takže králova nespokojenost velmi rostla, a kdykoli se mnou král mohl mluvit o samotě, dával mi najevo stále prudší rozhořčení.

Jednou, když jsem za ním přišel, měl lord Hay,[37] mimořádný vyslanec krále Velké Británie, poslaný, aby prostředkoval mír mezi králem a hugenoty, u krále svou první audienci a po ní šel na audienci k panu konetáblovi. Pan de Puisieux přicházel podle obyčeje vyslechnout od krále, co mu milord při audienci řekl, když mě král přivolal jako třetího a řekl mi: „Jde na audienci ke králi Luynesovi.“ Velmi mě zarazilo, že se mnou takto mluví před panem de Puisieux, a chtěl jsem dělat nechápavého; ale řekl mi: „Před Puisieuxem není žádné nebezpečí; je zasvěcen do našeho tajemství.“ „Žádné nebezpečí, Sire!“ řekl jsem mu. „Teď jsem zcela jistě ztracen; vždyť je to člověk bázlivý a ustrašený jako pan kancléř, jeho otec, který při první ráně bičem vyzná všechno a potom zahubí všechny spoluviníky a stoupence.“ Král se tomu zasmál a zaručil se mi za něho; já mu ostatně důvěřoval a byl to můj přítel. Potom král začal pana konetábla trhat na kusy a říkat o něm všechno, co měl na své rozjitřené mysli proto, že k úřadu konetábla připojil

36. Po dobytí Saint-Jean-d'Angély poslal konetábl Bassompierra a několik dalších polních maršálů do Paříže – podle autora proto, že zastiňovali jeho a jeho bratry. K armádě se vrátil v srpnu, když král přitáhl před Montauban.

37. James Hay, vikomt Doncaster, později hrabě z Carlisle (zemřel 1636), skotský oblíbenec Jakuba I., proslulý nádherou svých poselstev; Bassompierre ho znal už z jeho pařížského poselství roku 1616. Roku 1621 ho Jakub I. poslal, aby se přimluvil za francouzské protestanty.

úřad kancléřský po smrti pana strážce pečetí du Vair,[38] který zemřel několik dní předtím.

Viděl jsem dobře, že jeho štěstí je na sestupu, a rozhodl jsem se, že mu v té věci něco připomenu pro jeho dobro, neboť mi od naší roztržky prokazoval mnoho dobré vůle. Bylo to o několik dní později, když jsem byl s ním v jeho kabinetě: řekl jsem mu, že jako jeho nejponíženější služebník, horlivě oddaný jeho zájmům, se cítím povinen připomenout mu, že nepěstuje dost královu přízeň a milost a že o ně nedbá tolik jako dříve, a to nyní, kdy by o ně měl dbát víc; že král roste věkem, vládou i znalostí věcí a že zároveň on, jemuž přibývá úřadů, poct, dobrodiní a závazků, by měl růst také ve vděčnosti a poddanosti vůči svému králi, pánu a dobrodinci; ať si na to proboha dá pozor a ať mi odpustí volnost, s jakou jsem si dovolil o tom s ním mluvit, neboť pochází z horlivosti a oddanosti, kterou mám k jeho nejponíženější službě. Odpověděl mi, že je mi vděčen a cítí se zavázán za péči, kterou mám o jeho zachování, a ta že mi jistě bude k užitku a prospěchu; že jsem s ním začal mluvit jako synovec, jímž mu, jak doufá, zakrátko budu;[39] že mi chce také odpovědět jako strýc a říci mi, abych se spolehl na jeho ujištění, že zná krále až do nejhlubšího dna jeho duše; že zná prostředky, jimiž je třeba si ho udržet, stejně dobře, jako znal ty, jimiž si ho získal, a že mu někdy schválně dává drobné příčiny ke stížnostem, které slouží jen k tomu, aby rozněcovaly žár náklonnosti, kterou k němu král chová. Tu jsem dobře viděl, že je z téhož těsta jako všichni ostatní favorité, kteří věří, že své štěstí přibili hřebem, mají je za věčné a svou nemilost poznají teprve tehdy, když už nemají prostředek, jak jí zabránit.

Od té doby, kdykoli se mnou král mohl mluvit o samotě, byly to bez ustání stížnosti na pana konetábla; a co mě přimělo soudit o tom ještě hůř, bylo,

38. Guillaume du Vair (1556–1621), strážce pečetí, biskup v Lisieux, proslulý řečník a stoický spisovatel. Chantérac: zemřel v Tonneins 3. srpna 1621; autor napsal omylem „de Vic“. Luynes pak pečeti nikomu nesvěřil a podržel je až do smrti sám.

39. Od počátku roku 1621 se jednalo o Bassompierrově sňatku s Luynesovou neteří, slečnou de Combalet, dcerou jeho sestry Marie d'Albert; návrh vyšel od pana prince. Po konetáblově smrti z něho sešlo a nevěsta podle Tallemanta des Réaux vstoupila ke karmelitkám.

že nesmírná vášeň, kterou choval k paní konetáblové,[40] se naráz proměnila v takovou nenávist, že upozornil jejího pana manžela, že je do ní zamilován pan vévoda de Chevreuse.[41] Řekl mi, že mu takto promluvil do duše; odpověděl jsem mu, že udělal velmi špatně a že je hřích rozsévat nesvár mezi mužem a ženou. Řekl mi: „Bůh mi to odpustí, bude-li se mu líbit; ale měl jsem velkou radost, že jsem se jí pomstil a že jsem jemu způsobil tu nelibost.“ Potom mi proti němu řekl ještě mnoho věcí a mezi jiným, že dřív než uplyne šest měsíců, ho přiměje pěkně vyvrhnout všechno, co mu pobral. Nato jsem odjel od Montaubanu, aniž jsem krále viděl, a první zpráva, kterou jsem od něho dostal, byla, že byl nucen vydat pátera Arnouxe nenávisti pana konetábla, ale ať jsem ujištěn, že proti mně nic není. Přesto jsem z toho byl ve velkých obavách, třebaže mohu říci, že kdykoli se mnou král o něm mluvil, vždycky jsem rány tlumil a že mě nesmírně mrzelo, že mi král takto důvěřoval.

Výstřel z vlastního děla

[V úterý 23. listopadu dal na naléhání kapitánů snést prapory všech pluků do svého obydlí, aby je zároveň střežila stráž postavená před jeho domem. Když mu pluk Navarre posílal své prapory po dvaceti vojácích s doprovodem padesáti dalších, vypálili po nich obležení ránu ze svého polního děla, „a ta utrhla čtyři pravé paže čtyřem z vojáků, kteří je nesli“.]

Také se mi stalo, že když jsem byl u baterie a popošel před ni, abych si něco prohlédl nebo obhlédl, dělostřelci, kteří netušili, že tam jsem, zapálili kus, který mi byl nejblíž; náraz vzduchu mě velmi prudce srazil k zemi a zanechal mi v pravém uchu takový hukot s bodavými bolestmi, že to bylo k nesnesení; a dvě hodiny nato mě chytila silná horečka. Ta mi přesto nezabránila zastávat dále můj úřad a dát dovést naše zákopy až na okraj pří-

40. Marie de Rohan-Montbazon (1600–1679), dcera vévody de Montbazon, od roku 1617 Luynesova žena a správkyně domu mladé královny Anny Rakouské. Chantérac k tomu cituje Tallemanta des Réaux: jestliže si královu nelibost vysloužila, pak ne tím, že by odmítla jeho dvoření, k němuž by král neměl „dost ducha“, nýbrž spíše tím, že královnu upozorňovala na královu chladnost k ní.
41. Claude de Lorraine, vévoda de Chevreuse (1578–1657), nejmladší bratr vévody de Guise, do roku 1612 zvaný princ de Joinville. Král věděl, co říká: v dubnu 1622, čtyři měsíce po Luynesově smrti, se vdova za Chevreuse provdala a jako vévodkyně de Chevreuse se stala nejproslulejší intrikánkou své doby.

kopu, ať už jsem měl od markýze de Mirambeau jakékoli ujištění, že mi město za zmíněných podmínek vydá.

[Ve středu 24. listopadu maršál de Roquelaure znovu důrazně naléhal, aby kompanie těžké jízdy pana konetábla opustila Casteljaloux; přál si to i její poručík pan de Nesmond, na přímluvu mladého Vaillaka, jejího praporečníka,[42] *„nebo snad proto, že jim ti z Casteljaloux slíbili nějaký dar, když odtáhnou“. Bassompierre odpověděl, že maršál je pán a smí mu poroučet, ale že proti přeložení kompanie za řeku bude vždycky, protože by tam bez pěchoty byla v nebezpečí, a pěchotu jí za obléhání, které se ostatně chýlí ke konci, dát nelze; nechtějí-li počkat, zbývá jen Tonneins,*[43] *kde však byla táž potíž jako v Casteljaloux: městečko přispívalo padesáti franky denně na jednu kompanii maršálova pluku a zčásti patřilo jeho zeti hraběti de la Vauguyon. Maršál se rozhněval; Bassompierre mu jen řekl, že mu pošle ubytovatele des Fourneaux, ať mu nařídí, co chce, a že on sám se do toho už plést nebude. Prohlédl si ještě okop za Garonnou, který už byl schopen obrany, „z čehož jsem měl velkou radost, neboť o tu stranu jsem se velmi bál“; ale horečka se mu přitížila natolik, že už nebyl s to sloužit. Požádal krále a konetábla, aby se směl nazítří, po jejich příjezdu, dát odvézt k léčení do La Réole a aby mu poslali lékaře. Dovolení přišlo „velmi zdvořilým listem královým“, a tak ho ve čtvrtek 25. v deset hodin dopoledne snesli na připravenou loď a plul po řece dolů.]*

[Když těžce nemocný míjel Tonneins, hlásili mu jeho lidé, že přes řeku přechází jízda; hned si pomyslil, že je to kompanie pana konetábla, a nemýlil se. Dal přirazit ke břehu a našel tam Nesmonda, jak nakládá zavazadla, aby s kompanií nocoval v Puch-de-Gontaut,[44] *půl míle od Marmande. Nesmond a Vaillac mu řekli, že jim to ubytování včera večer vykázal maršál de Roquelaure a velmi jim kladl na srdce, aby odtáhli dřív, než král dorazí*

42. Chantérac: François de Nesmond, pán de la Tranchade, řádný králův komoří a poručík kompanie těžké jízdy; „mladý Vaillac“ byl jeden z mladších bratrů hraběte de Vaillac. Praporečník (guidon) byl nižší důstojník kompanie těžké jízdy, který nosil její korouhev.

43. Chantérac: Tonneins na pravém břehu Garonny níže než Monheurt; jsou dva, Horní a Dolní, odtud množné číslo v textu. Jacques d'Estuert de Caussade, hrabě de la Vauguyon, měl od roku 1607 za ženu maršálovu dceru Marii de Roquelaure. Marmande a La Réole jsou města na pravém břehu Garonny dále po proudu směrem k Bordeaux; Marmande leží blíž.

44. Chantérac: zde i dále je třeba číst Gontaud, nikoli Puch-de-Gontaut. K přepadení došlo v Gontaud, městečku na pravém břehu Garonny nedaleko Marmande.

před Monheurt – čemuž Bassompierre snadno uvěřil, neboť král by nikdy nesvolil, aby se šli „vrhnout doprostřed nepřátel v hugenotském kraji“. Prosil je, aby posečkali, dokud se král nedozví, jak nebezpečné je poslat jedinou kompanii těžké jízdy do kraje veskrze nepřátelského bez pěchoty nebo bez uzavřeného města, a nabídl, že s jejich poslem pošle ke králi svého šlechtice; snad jim král dá posádkou Marmande, což by byla výtečná čtvrť. Ale Nesmond a Vaillac, „víc stateční než rozvážní“, kteří nepomysleli, že by je nepřítel mohl přijít pozdravit hned ten večer, namítali, že zavazadla a velcí koně jsou už za řekou a na cestě, že se nepřátelé o jejich příchodu dozvědí až pozdě a nestačí se ještě té noci srozumět, že nejsou-li hodně silní, nic jim neudělají, že je tam zámek, kam se mohou uchýlit, že budou dobře hlídat a nazítří si vyžádají jinou čtvrť. Přešli tedy jeho rady a domluvy a jeli svou cestou.]

Noc před branou Marmande

[Sám sjel jen do Marmande: zlo se horšilo hodinu od hodiny, takže neměl sílu dojet do La Réole a musel se uchýlit do „bídné hospody“ na předměstí, kde si dal postavit lůžko. V Marmande se našel jen vesnický lékař; naštěstí skoro zároveň dorazil empirik jménem Dubourg, kterého poslal pan d'Estissac, „pouhý opilec, ale měl výtečné léky“, a kolem deváté večer výtečný králův lékař Le Mire, poslaný králem. Ten mu po poradě s ostatními, aby ho zbavil „zuřivého zvonění“ v hlavě, dal nařezat kůži a přiložit baňky na ramena.[45]*]*

Bylo to kolem jedenácté hodiny večer, když jsme v téže chvíli uslyšeli množství ran z pistolí v té ulici předměstí, která je při Garonně: byli to těžkooděnci pana konetábla, pronásledovaní nepřáteli, kteří je přepadli v Puch-de-Gontaut hned ten večer, kdy tam dorazili. Na ten hluk mi moji lidé spěšně položili ručník na ramena, která byla celá v krvi, potom mi oblékli župan a v tom stavu mě dali odnést čtyřmi z mých švýcarských halapartníků; pět nebo šest dalších a ti, které se podařilo sebrat, mě doprovodili

45. Skarifikace – mělké nařezání kůže, na něž se přikládaly baňky, aby odtáhly krev – patřila k běžným prostředkům tehdejšího lékařství. Empirik byl léčitel bez univerzitního vzdělání, který léčil podle zkušenosti a vlastními tajnými prostředky. O Dubourgovi ani o králově lékaři Le Mirovi Chantérac nic bližšího neuvádí.

až blízko k městské bráně a potom běželi zabarikádovat se v mém obydlí, aby se pokusili zachránit mé koně, mé nádobí a mou výstroj. Měli za to, že jsem už uvnitř, a zůstali se mnou jen ti čtyři Švýcaři, oba lékaři, Le Mire a Dubourg, a dva komorníci. Když jsem se však blížil k bráně, pozdravili mě Marmandští několika ranami z mušket, protože si mysleli (jak mi potom řekli), že jsem petarda,[46] kterou jim jdou přiložit k bráně. Moji lidé na ně křičeli, že je to polní maršál, který velí armádě, ten, jehož přišli pozdravit, když vystupoval z lodi, a že budou litovat, jestli mi neotevřou; ale přes to všechno z nich nedokázali vymoci nic jiného, než že mi dovolí uchýlit se pod malou otevřenou strážnici, která stála uvnitř ohrady před branou. Tu přišel otevřít jeden muž, aby mě tam vpustil, hned ji zase za mnou zavřel a skočil na malý padací most, který byl v tom okamžiku zvednut. Tak jsem byl zavřen v té ohradě a nemohl už nic vzkázat svým lidem, kteří v domnění, že jsem vešel do města, nedbali o nic jiného než o střežení mého obydlí; a ti z města mi za nic nechtěli otevřít dřív, než bylo sedm hodin ráno. Ležel jsem natažen na stole, celý pokrytý krví ze svých řezů, která ztuhla a přischla k ručníku, jejž mi na ně položili a který se chvílemi odtrhával, se zuřivým bodáním v hlavě a silnou neustávající horečkou, přikryt jen dost lehkým županem za velmi studeného počasí; bylo to totiž v pátek 26. listopadu, o němž mohu říci, že to byla největší trýzeň a bolest, jakou jsem v životě pocítil, a že jsem si při ní stokrát přál smrt. Konečně mi páni z Marmande otevřeli brány svého města a dali mi tam dobré obydlí, kde jsem si dal postavit lůžko a zůstal na smrt nemocen skvrnitou horečkou,[47] která nakonec třináctého dne skončila silnou krizí. Sedmnáctého dne jsem se dal odnést na loď a svezli mě do La Réole.

46. Petarda – kovový hmoždíř nabitý prachem, který se zavěsil na bránu a výbuchem ji vyrazil; k bráně se nosil potmě na desce nebo na nosítkách, odtud omyl měšťanů.

47. „Fièvre de pourpre“, nachová horečka, tak zvaná podle červenofialové vyrážky: nejspíše skvrnitý tyfus, táborová nákaza, která kosila královské vojsko už u Montaubanu. „Sedmnáctého dne“ znamená podle Chantéraca sedmnáctý den nemoci, tedy někdy kolem 10. prosince; starší vydání měla „17.“ jako datum.

Smrt konetábla a nový dvůr

Třináctého prosince,[48] za mé nemoci, se Monheurt vzdal.

Pan konetábl tam zemřel[49] na touž skvrnitou horečku, z níž jsem já vyvázl. Král ho příliš neželel a záležitosti dostaly jinou tvář, stejně jako dvůr. Pan kardinál de Retz[50] a pan de Schomberg zatoužili po veškeré moci a mínili udržet krále v tom, aby nedělal nic než to, co mu poradí oni; především v něm budili odpor k favoritům. Rychle k sobě přibrali strážce pečetí, jímž se stal pan de Vic,[51] kterému dali pečeti svěřit; a protože se obávali, že nebudu se vším jejich smýšlením zajedno, a protože král mluvil každou chvíli se mnou a já velmi otevřeně s ním, a měl jsem mnoho přátel a vážnost mezi válečníky, navrhli králi, aby mě zanechal jako generálního místodržícího v Guyenne,[52] začež dali panu de Roquelaure v náhradu dvě stě tisíc liber a guvernérství Lectoure. Dali mi o tom promluvit také po Rucellaiovi[53] (který se rovněž dral kupředu, co mohl, a byl v dobré milosti u ministrů) a po panu maršálu de Praslin; nabídli mi dokonce, že k mému úřadu přidají úřad maršála Francie. Já však chtěl vidět, jak ten obchod poběží, a počkat, do kterých rukou záležitosti padnou, neboť jsem dobře soudil, že tyto ruce nejsou dost silné, aby je unesly, a byl jsem si jist, že kdokoli je bude mít,

48. Chantérac: Monheurt se vzdal 12. prosince. Podle Héroarda se král šel podívat, jak posádka, jíž daroval život, vychází s bílou holí v ruce; ženy dal odvézt zvlášť na lodích do Tonneins. Město mělo být vypáleno a uprostřed něho vztyčena šibenice; vojsko dal král postavit do šiku beze zbraní, aby se vojáci při plenění navzájem nepobili, sám však u toho nebyl a jel na lov s dravci. Mirambeauovo tajné jednání tedy nevedlo k ničemu.

49. Chantérac: konetábl onemocněl 3. prosince a zemřel 15. prosince 1621 v Longuetille u Monheurtu; bylo mu třiačtyřicet let. Héroard zapisuje, že král byl „smutný a zarmoucený“ a hrou zaháněl žal nad jeho nemocí; Bassompierre tomu nevěří. V příloze otiskuje Chantérac královy soustrastné listy vdově a jejímu otci vévodovi de Montbazon, plné ujištění o trvalé náklonnosti, jako „pozoruhodný protiklad“ ke královým skutečným citům.

50. Henri de Gondi (1572–1622), biskup pařížský, od roku 1618 kardinál de Retz a podle Chantéraca tehdy hlava královské rady; zemřel už v srpnu 1622. Byl strýcem pozdějšího slavného kardinála de Retz, pamětníka frondy.

51. Méry de Vic, pán d'Ermenonville, starý státní rada. Chantérac: strážcem pečetí byl jmenován listy z 24. prosince 1621. Zemřel už v září následujícího roku.

52. Guyenne, rozlehlá provincie jihozápadní Francie s hlavním městem Bordeaux. Generální místodržící (lieutenant général) zastupoval v provincii guvernéra; úřad držel maršál de Roquelaure, kterého bylo třeba odškodnit. Pro Bassompierra by to bylo čestné vzdálení od dvora.

53. Abbé Luigi Rucellai (v textu Rouccelay), bohatý Florenťan usazený ve Francii, někdejší chráněnec Conciniho; roku 1619 pomáhal při útěku královny matky z Blois, potom přešel k Luynesovi a stal se jeho důvěrníkem. Zemřel roku 1622.

bude rád, že mě má za přítele, a dá mi z koláče větší díl, než jaký mi nabízeli tito. Když se mnou tedy král mluvil o tom generálním místodržitelství, odpověděl jsem mu, že se cítím šťastnější, když zastávám úřad generálního plukovníka Švýcarů u jeho osoby, než kterýkoli jiný daleko od ní; že sotva vycházím z těžké nemoci, která ode mne žádá tři měsíce odpočinku, a já že ten čas žádám od krále bez jiného zaměstnání než svého prvního úřadu; s čímž bylo Jeho Veličenstvo srozuměno. Dali to místo nakonec maršálu de Thémines,[54] jemuž odňali guvernérství Béarnu, které potom ještě nabídli mně; ale naložil jsem s ním jako s guyennským.

[Do Bordeaux dorazil Bassompierre šest dní před králem „a navštěvovalo mě tam mnoho lidí, vyslanci i jiní“. Král odtud odjel 30. prosince a nocoval podle autora v Blaye.[55]*]*

Porada o Castillonu

Nazítří král obědval na půli cesty z Blaye do Libourne a tam (hned po příjezdu) shromáždil, co s sebou měl z rady, totiž pány kardinála de Retz a de Schomberg (kteří mu vnukli věc, kterou nám předložil), dále pány maršály de Praslin, de Chaulnes a de Créquy[56] (jemuž král dal před pěti dny v Bordeaux maršálskou hůl), pana de Marillac[57] a mne; a ústy pana de Schomberg nám předložil záměr, který mu vnukli, aby sám podnikl úklad proti

54. Pons de Lauzières, markýz de Thémines (podle Chantéraca zemřel roku 1627 ve čtyřiasedmdesáti letech), maršál Francie od roku 1616, kdy pro královnu matku zatkl prince de Condé. Guvernérství Béarnu, připojeného roku 1620 ke koruně, dostal roku 1621 po odbojném panu de la Force.

55. Chantérac: místo Blaye je třeba číst Créon. Podle Héroarda král 30. prosince nocoval v Créonu, 31. obědval v Branne a nocoval v Libourne, městě při soutoku Isle a Dordogne východně od Bordeaux; Blaye leží na Girondě daleko stranou této cesty. Bassompierre sám přijel do Bordeaux podle Chantéracova výpočtu 15. prosince, král 21.

56. Charles de Blanchefort, pán de Créquy (asi 1578–1638), zeť a dědic maršála de Lesdiguières, mistr tábora pluku francouzských gard, Bassompierrův dávný přítel. Chantérac: maršálskou hůl dostal 27. prosince 1621.

57. Louis de Marillac (zemřel 1632), tehdy polní maršál, ženatý se vzdálenou příbuznou královny matky a její chráněnec; roku 1629 se stal maršálem Francie, po „dni oklamaných“ (1630) byl zatčen a z Richelieuovy vůle souzen a popraven. Bassompierre ho neměl v lásce.

Castillonu[58] a cestou se ho zmocnil. Chtěli, aby předstíral, že tam jede na nocleh; vešlo by tam šest kompanií francouzských gard a čtyři švýcarské, aby krále střežily, a až tam Jeho Veličenstvo vjede, půjde se projít na zámek a vyžene odtud ty, kdo jej drželi pro pana de Bouillon. Ten se hned na počátku této války dohodl s králem, že všechna místa, která má, jako Sedan, Nègrepelisse, Castillon a všechna místa vikomtství Turenne, zůstanou v králově službě, aniž však povedou válku proti těm od Náboženství; a král že je stejně tak nedá obtěžovat ani proti nim nic nepodnikne. Zapomněl jsem říci, že mi král už toho rána cestou řekl, že mu tu věc navrhují a že mu není po chuti; bude-li však celá jeho rada, kterou shromáždí při obědě, pro to, aby se provedla, že to udělá. Zošklivil jsem mu ji ještě víc, než mu byla, několika pádnými důvody, které mi Bůh vnukl, abych mu je připomněl; přikázal mi, abych je zakrátko řekl v radě a také další, které mě ještě napadnou, a o těch jsem cestou přemýšlel.

Když pan de Schomberg zeširoka rozvinul vše, co se toho podniku týkalo, uzavřel svým míněním, totiž provést jej navrženým způsobem, což podle jeho soudu bylo velmi snadné; králi že by bylo k užitku i k dobré pověsti, kdyby po odchodu od Montaubanu vzal Monheurt silou a Castillon úkladem. Král se potom zeptal na mínění pana de Marillac; shodovalo se s míněním pana de Schomberg a přidalo k němu jen nějakou podrobnost o způsobu provedení. Nato mi král přikázal říci mé mínění, a já je řekl takto:

„Sire, kdybyste byl chtěl hledat svůj prospěch v porušení víry a slova, měl jste k tomu loni krásnou příležitost, když po porážce u Ponts-de-Cé,[59] kdy jste srazil velikou stranu, která se proti vám pozvedla, bylo ve vaší moci užít jak sil nepřátelských, tak armád, které jste postavil, abyste jim odolal – a bylo jich dohromady přes sto tisíc mužů –, k tomu, abyste zničil hugenoty, zaskočené, špatně připravené, bez vojska a zbavené pomoci. Nechyběly

58. Chantérac: Castillon na pravém břehu Dordogne nad Libourne (dnes Castillon-la-Bataille, místo poslední bitvy stoleté války roku 1453). Patřil vévodovi de Bouillon (v textu Boullon): Henri de La Tour d'Auvergne (1555–1623), suverénní kníže sedanský, maršál Francie a nejzkušenější z hugenotských velmožů, byl také hrabětem de Nègrepelisse u Montaubanu, vikomtem de Castillon a vikomtem de Turenne (vikomtství Turenne leží v Dolním Limousinu); ve válce roku 1621 zůstal stranou.

59. U Ponts-de-Cé nedaleko Angers rozprášilo královské vojsko 7. srpna 1620 stoupence královny matky a vzbouřených velmožů; Bassompierre tam sloužil jako polní maršál. Král pak s armádou táhl do Béarnu, který připojil ke koruně, ale hugenotů jinde se nedotkl.

vám tenkrát spravedlivé a líbivé záminky, abyste to podnikl, ani obratní a rozumní lidé, kteří vás k tomu přemlouvali; nadto prospěch a užitek, který by vám vzešel z toho, že byste takovou stranu vyhladil a dal mír a pokoj svému státu (jejž mu ta frakce po šedesát let odnímala nebo mařila), stačily pohnout a naklonit duši méně šlechetnou a méně urozenou, než je vaše, k takovému porušení slova; Vaše Veličenstvo je však odmítlo, aby neporušilo veřejnou víru, která jim byla z vaší strany dána, a aby nejednalo proti svému královskému slovu. Je možné, Sire, že tu víru a to slovo, které jste chtěl svatě zachovat i na újmu svého náboženství, k nevýhodě svého státu a ke škodě svého vlastního a osobního zájmu, chcete nyní dát všanc kvůli dobytí (abych neřekl uloupení a ukradení) pouhého hnízda a za tak mrzkou cenu vtisknout tak velikou skvrnu na svou čest a pověst? Město Castillon, které žije v míru uprostřed války, které setrvává ve své povinnosti uprostřed odpadnutí svých souvěrců a které žije v naprostém bezpečí mezi svými sousedy pod ochranou, již Vaše Veličenstvo dalo državám pana de Bouillon, bude pod rouškou dobré víry potlačeno v přítomnosti Vašeho Veličenstva a vlastní osobou Vašeho Veličenstva – toho Veličenstva, jemuž nikoli z pouhé lichotky, nýbrž veřejným hlasem jakoby vyšlým z nebe byl přiřčen titul Spravedlivý.[60] To je, zdá se mi, neuvěřitelné, a přece je až příliš pravda, že se to kdosi odvážil Vašemu Veličenstvu navrhnout, že ono to ráčilo vyslechnout a že nyní chtělo dát uvážit, má-li to vykonat.“

„Před šesti týdny, Sire, se hlava hugenotské strany, pan de Rohan,[61] přišel vydat do rukou nebožtíka pana konetábla na jeho pouhé slovo a nalezl tam úplné bezpečí; páni de la Force a d'Orval vyšli na slovo pana maršála de Chaulnes z Montaubanu, aby s ním jednali; a jestliže na slovo Vašeho Veličenstva a v důvěře, kterou v ně mají mít jeho poddaní, mu město Castillon otevře své brány, přivodí si tím osudnou zkázu. Sire, je snadné oklamat toho, kdo důvěřuje; ale není snadné oklamat víc než jednou: slovo jedinkrát špatně dodržené zbavuje toho, kdo je porušil, navždy důvěry u celého světa. Nevidím v dobytí Castillonu žádnou obtíž; neomylně vás tam při-

60. Ludvík XIII. měl příjmí „le Juste“, Spravedlivý, jímž byl označován už za svého života.

61. Henri, vévoda de Rohan (1579–1638), zeť vévody de Sully a vojenská hlava hugenotů na jihu. Za obléhání Montaubanu (podle Chantéraca 8. října 1621) přijel na konetáblovo slovo na zámek Reyniès k jednání o míru, které ztroskotalo; 30. října pak la Force a d'Orval jednali před Montaubanem s maršálem de Chaulnes. Obojí líčí předchozí kapitola. Od schůzky v Reyniès do této porady (31. prosince) ovšem uplynulo dvanáct týdnů, nikoli šest.

jmou a bez nebezpečí se ho zmocníte: ale získáte-li s výčitkou a hanbou toto nuzné místo, ztrácíte všechna místa těch od Náboženství, která v důvěře ve vaše královské slovo žijí pod vaší autoritou, a ke vzbouřeným hugenotům připojíte ostatní hugenoty, poslušné a věrné. Jediná armáda, nebo nejvýš dvě, vám stačí k válce proti vzbouřencům, kdežto šest armád nebude stačit na ty, které tímto činem donutíte, aby se jimi stali. Sám vévoda de Bouillon, jemuž vezmete Castillon, vás donutí držet jednu v Champagni proti Sedanu a jednu v Limousinu proti místům vikomtství Turenne; páni de la Trémoille a de Sully,[62] až dosud velmi horliví ve vaší službě, budou hledat své bezpečí, a pan vévoda de Lesdiguières,[63] který vám minulého léta tak dobře sloužil proti lidem svého vlastního náboženství a který udržuje celé Dauphiné v míru a poslušnosti, je už nebude moci udržet, ba snad se už nebude moci udržet ani sám, až uvidí, že se Vašemu Veličenstvu nelze svěřit ani věřit jeho slovu.“

„Sire, nevím, kdo vám dal tuto radu; ale vím dobře, ať pochází odkudkoli, že je buď zištná, nebo zlovolná, nebo nerozvážná, a že z ní nemůže vzejít nic než ztráta a lítost. Proto vám, Sire, radím, abyste po celý svůj život svatě zachovával svou víru a slovo jak svým přátelům, tak svým nepřátelům, svým sousedům jako svým poddaným, a abyste s ušlechtilým a velkomyslným pohrdáním odmítal jako škodlivé všechny návrhy a rady, které vám kdo přijde dávat v opačném smyslu.“

Král, který nepotřeboval mnoho přemlouvání, aby od toho podniku upustil, a viděl také, že tři maršálové Francie svými posunky mé mínění schvalují, nechtěl se už ptát ostatních, nýbrž řekl, že vždycky dobře soudil, že mu jeho čest a jeho víra nemohou dovolit ten záměr provést; a když tomu všichni ostatní přitakali, bylo rozhodnuto, že se pojede nocovat do Libourne.

Když se mnou král o té věci mluvil poprvé, neřekl mi, že mu ji navrhl pan de Schomberg, a vskutku jsem o tom nevěděl. Ten dal pánům de Praslin a

62. Henri de La Trémoille, vévoda de Thouars (1598–1674), hugenotský velmož z Poitou, a Maximilien de Béthune, vévoda de Sully (1559–1641), někdejší ministr Jindřicha IV.; oba zůstali za války roku 1621 králi poslušni.

63. François de Bonne, vévoda de Lesdiguières (1543–1626), guvernér Dauphiné, hugenot, který roku 1621 sloužil králi proti souvěrcům jako generální maršál královských armád; roku 1622 přestoupil ke katolictví a stal se po Luynesovi konetáblem. (V textu des Diguieres.)

de Créquy najevo velké rozhořčení nad trpkostí a prudkostí, jíž jsem ve svém mínění užil, a že by nebyl věřil, že mu já, jeho starý přítel, provedu takový kousek; ale odpověděl jsem jim, že ten návrh nepřednesl jako svůj vlastní, nýbrž jako návrh třetí osoby, a že má přísaha a má povinnost mi ukládají říci (podle svědomí) své smýšlení o věcech, na něž se mě král ptá. Přesto ho to neuchlácholilo a zůstali jsme od té doby v chladu, i když jsme spolu stále mluvili.

Tak král dojel posledního dne roku 1621 na nocleh do Libourne, kde se zdržel.

[Zde končí druhý svazek Chantéracova vydání.]

Přílohy

Výbor z příloh, které markýz de Chantérac připojil k prvnímu a druhému svazku svého vydání.

Přílohy k prvnímu svazku (výbor)

[Markýz de Chantérac připojil k prvnímu svazku svého vydání dvacet příloh (Appendice I–XX), na něž odkazuje v poznámkách k deníku: listiny, dopisy, výpisy z jiných pramenů a vlastní výklady. Nejsou to slova Bassompierrova. U každé přílohy je zde uvedeno místo deníku, k němuž patří (se stranou Chantéracova vydání). Dopisy, vyprávění a dobové zprávy jsou přeloženy, rodokmeny, výčty a právní listiny shrnuty; text v uvozovkách je dobový pramen, text bez uvozovek výklad vydavatelův.]

I. Odpověď německých plukovníků ve službách francouzského krále (1569)

[K místu, kde Bassompierre vypočítává tažení, v nichž jeho otec sloužil se svými rejtary francouzskému králi (s. 23).]

Němečtí páni[1], kteří přicházeli bojovat za francouzského krále proti svým krajanům a souvěrcům, pomocníkům francouzských protestantů, si za to vyslechli výčitky; odpověděli na ně společně a tato odpověď byla roku 1569 vytištěna v Lyonu u Paula Jova ve třech jazycích, německy, francouzsky a latinsky. Byli to: Filibert, markrabě bádenský; Jan Filip a Fridrich, rýnská hrabata; Jiří, hrabě z Leiningenu, Westerburgu a Schaumburgu; Christophe, baron de Bassompierre a pán na Haroué[2]; Albrecht Hesenský, hrabě z Diezu. Většinou to byli luteráni; nepokládali však za odporující augsburskému vyznání[3] bojovat proti těm, kdo „pod záminkou své falešné a ohavné sekty Kalvínovy“ chtěli „pozdvihnout jiného krále, jenž by svolil k jejich zlé vůli“. Zvláštní je, že tuto odpověď podepsal i Christophe de

1. Jde o plukovníky rejtarů (*reîtres*, z něm. *Reiter*), najatých německých jezdců ozbrojených pistolemi. Za třetí náboženské války (1568–1570) je verbovaly obě strany: hugenoti u protestantských říšských knížat, král Karel IX. u plukovníků, k nimž patřil i Bassompierrův otec. Markrabě Filibert Bádenský padl roku 1569 v králových službách u Moncontouru.
2. Christophe II. de Bassompierre (zemř. 1596), otec autora deníku: plukovník německých rejtarů ve službách francouzských králů, později jeden z hlavních vojenských podnikatelů katolické ligy a nejvyšší hofmistr lotrinského dvora.
3. Augsburské vyznání (1530) je základní věroučný spis luteránů. Luteránská knížata pokládala kalvinismus francouzských hugenotů za jinou, nepřijatelnou konfesi, takže služba katolickému králi proti nim nemusela být zradou vlastní víry.

Bassompierre, katolík a budoucí ligista, a že se před augsburským vyznáním ospravedlňoval týmiž důvody jako ostatní plukovníci rejtarů.

II. Verbování rejtarů pro krále (1586 a 1587)

[K roku 1587, kdy Bassompierrův otec znovu naverboval patnáct set jezdců, zatímco do Francie táhla „velká armáda rejtarů“ na pomoc hugenotům (s. 26).]

Němečtí plukovníci museli verbovat už roku 1586, jak je vidět z prohlášení daného v Nancy 14. ledna 1586, které podepsali „Caspar de Schomberg[4], Jorge conte de Westerburgk, Bassompierre, Friedrich conte du Rhein, et d'Eltz“ a které začíná takto:

„My níže podepsaní osvědčujeme všem, jichž se to týká, že král dal skrze pokladníka mimořádných válečných výdajů proti naší kvitanci na pergamenu složit do našich rukou *antrittgelt*[5], abychom najali a do jeho služby přivedli devět set rejtarů podle kapitulace, kterou nám Jeho Veličenstvo dalo za tím účelem rovněž vydat.“ (Sbírka opisů zvaná *Cinq cents de Colbert*, sv. X, fol. 27.)

O verbování roku 1587[6] pak psal Schomberg králi toto:

„Sire, právě jsem dostal zprávu, že rejtaři pana de Bassompierre i moji dnes vycházejí z lucemburské země a míří přímo sem, kam mohou dorazit v úterý nebo ve středu. Ostatní jdou těsně za nimi…“

„Z Toulu, 13. září 1587.“

4. Caspar von Schönberg, pofrancouzštěně Gaspard de Schomberg (1540–1599), saský šlechtic, plukovník německých rejtarů ve službách francouzských králů a jejich hlavní prostředník při najímání německých žoldnéřů; otec pozdějšího maršála Henriho de Schomberg.

5. Chantérac: peníze na verbování a na nástup do služby (něm. *Antrittgeld*, „nástupné“). Kapitulace, o níž je řeč vzápětí, je smlouva mezi panovníkem a plukovníkem o počtu, žoldu a podmínkách služby najatého vojska.

6. Roku 1587 vtrhla přes Lotrinsko do Francie na pomoc hugenotům velká armáda německých rejtarů a Švýcarů pod purkrabím z Dohny; vévoda de Guise ji na podzim rozprášil u Vimory a Auneau. Jindřich III. proti ní verboval vlastní Němce. Mustr (*montre*), o němž Schomberg píše, je přehlídka, při níž královští komisaři přepočítávali muže a koně; podle ní se vyplácel žold, a kapitáni proto stavy rádi nadsazovali. Triocourt je nejspíš Triaucourt v Argonách.

„Sire, v sobotu se konal mustr rejtarů, kteří jsou zde: podle řeči kapitánů jich bylo třináct set. Ale při přesném šetření pana de la Ferrière a vašich válečných komisařů a kontrolorů (jemuž jsem napomáhal, jak nejlépe jsem mohl) se našlo jen dvanáct set třicet a několik koní schopných služby. Doufám, že zbytek mých lidí a to, co ještě schází panu de Bassompierre, za námi brzy dorazí, a ještě dnes čekám zprávy, kde právě jsou.“

„Z Triocourtu, 19. října 1587.“

III. Poklad pokladníka Molana (březen 1589)

[K vyprávění o tom, jak po zavraždění vévody de Guise v Blois zedník prozradil pařížské radnici skrýš, kterou udělal pokladníku státní pokladny Molanovi v trámu jeho domu; z nalezených peněz dostal Bassompierrův otec 100 000 tolarů na verbování vojska pro ligu (s. 29). Chantérac otiskuje dobový soupis toho, co se u Molana a jeho přátel zabavilo – a rozkradlo.]

„V sobotu 5. března 1589 bylo v domě pana Molana[7] pány Maschaultem a Sollym zabráno toto:

Zlatý řetěz vážící 21 a půl unce. Slánka a dvě lžíce z křišťálu. Náušnice v podobě lilií. Pět rubínů, tři hruškovité perly. Jeden nezasazený hyacint. Malý *strin* nezasazený; velký *strin* zasazený v olovu[8]. Velký ametyst zasazený ve zlatém prstenu; to vše bylo v železné truhlici. Třicet sedm měšců stříbrných početních žetonů, v každém sto kusů[9].

Dále čtyřicet čtyři tisíce tolarů ve zlatě a několik vzácných věcí; to vše bylo v pokladnici v koutě kabinetu.

Dále se ve výklenku řečeného kabinetu našlo 73 hřiven a 7 uncí stříbrného nádobí.

7. Pierre Molan, pokladník státní pokladny (*trésorier de l'Épargne*) Jindřicha III. Soupis vykazuje v hotovosti asi 248 000 tolarů (44 000 + 92 000 + 45 000 + 67 000) vedle klenotů a stříbra; Bassompierre mluví o 330 000 zlatých tolarech. Soupis klade zabavení na březen 1589, kdežto Bassompierre je vypráví hned po otcově příjezdu z Blois, tedy na přelomu let 1588 a 1589.
8. Slovo *strin* ponechává Chantérac bez výkladu; z kontextu jde o nějaký kámen.
9. Jetony (*jetons*): početní žetony, jimiž se počítalo na počítací desce; stříbrné se rozdávaly úředníkům jako čestný dar. Chantérac v poznámce dodává: „Bylo jich čtyřicet, ale Maschault, Solly a ještě jeden si vzali každý po jednom.“

Dále několik zlatých kusů zhotovených pro potěšení.

Asi 60 půltolarů a 100 půltestonů.

Nad tímto koutem kabinetu, v jeho falešném stropě, nalezl de Vades, který měl dům na starosti, v doprovodu čtyř vojáků, kteří tam byli vloženi posádkou, částku 92 tisíc tolarů; stráže z ní dostaly 20 tisíc za to, že řečenému de Vades dovolily zachránit zbytek, totiž sedmdesát dva tisíce tolarů; tuto částku svěřil de Vades panu de la Perouse – kromě dvou tisíc tolarů, které si ponechal na vyřizování Molanových záležitostí –, aby ji odnesl do domu pana de Verdun, Molanova švagra, a na jiná místa, a tak ji zachránil.

Řečený pan de la Perouse odnesl tu částku s pomocí Croysého, synovce pana Barata, takto: 22 tisíc tolarů do domu jednoho Molanova přítele, a ty byly později odevzdány do rukou vévody de Mayenne[10]; ostatní díly jeden k Verdunovi, druhý k Allamantovi Guepeanovi, další k Allemantovi, komorníku královny; tyto díly ihned zabral komisař Louchart[11], a z celého zbytku té veliké sumy zůstalo jen 5 nebo 6 tisíc tolarů v rukou řečeného Croisého, který byl prozrazen, když je nesl k Allemantovi, a odešel do Tours; později se říkalo, že mu je vzali u Tržnice. Louchart tedy tvrdí, že u Verduna, Alamanta a Allemanta našel 42 tisíc tolarů; de Vades byl přinucen dát z oněch 2000 tolarů 500 komusi z domu paní de Montpensier[12] a zbytek vynaložil na Molanovy záležitosti, z čehož mu má složit účet.

7. března vybrali Maschault a Solly v kabinetě paní Molanové a pod jeho podlahou 45 tisíc tolarů ve zlatě.

Ve středu devátého téhož měsíce vzali výše jmenovaní ve skříních Molanova kabinetu 67 tisíc tolarů ve zlatě.

Pokud jde o svršky, které byly v domě, pořídili Maschault a Solly jejich soupis, podepsaný panem le Beau, kapitánem čtvrti, a řečeným de Vades;

10. Charles de Lorraine, vévoda de Mayenne (psáno též du Maine; 1554–1611), bratr zavražděného vévody de Guise, po prosinci 1588 hlava ligy; kmotr autora deníku.
11. Komisař Louchart patřil k Šestnácti (*les Seize*), výboru zástupců šestnácti pařížských čtvrtí, který od roku 1588 ovládal město ve jménu ligy; roku 1591 ho dal Mayenne s třemi dalšími oběsit za justiční vraždu prezidenta parlamentu Brissona. Posměšná prosba na konci soupisu paroduje litanie ke všem svatým.
12. Catherine-Marie de Lorraine, vévodkyně de Montpensier (1552–1596), sestra zavražděných Guisů a nejhorlivější podněcovatelka ligy v Paříži.

tento soupis se nejspíš bude shodovat s protokolem o prodeji těch svršků, který provedli Maschault a Solly, až na nějakou maličkost, jako že vždycky něco schází; neboť žvýkat se musí, a pak, když je člověk sám, je smělejší[13]; vždyť chybovaly i stráže, které si chtěly za svou námahu zaplatit samy. Dokonce jakýsi Dangan byl vložen posádkou k panu Maugisovi, kde pobral mnoho svršků, zejména sedm štůčků ubrouskoviny nebělené ani nerozstříhané, 12 lněných prostěradel, turecký koberec, nějaké šaty řečeného Maugise, dva zlaté řetízky jazeronové práce, zlatou sponu patřící de Vadesově sestře a mnoho jiných věcí; o tom podá de Vades obšírnější zprávu, až bude třeba.

Pan Ancoux několikrát sepisoval svršky Baratovy, svršky vybrané a drahocenné, bohatstvím se rovnající svršků králů a knížat, a nejméně měsíc tam chodil den co den a vracel se odtamtud se svým průvodem naložený těmi nejlepšími kusy jako mezek.

> *Ut thesauros absconditos ostendere nobis digneris, te rogamus, audi nos.*
>
> *(Abys nám ráčil ukázat skryté poklady, prosíme tě, uslyš nás.)*

Přidáno Šestnácti k litaniím při procesích roku 1589.“

Tato pozoruhodná písemnost je na straně 159 (č. 41 obsahu) svazku z Conrartovy sbírky v knihovně Arzenálu, nadepsaného *Mélanges de vers et prose* (FR. Belles-lettres, č. 145). Celá je psána Conrartovou rukou.

IV. Založení kláštera paulánů v Nancy (1592)

[K místu, kde Bassompierre píše, že jeho otec založil klášter minimů[14] v novém městě Nancy (s. 32). Chantérac otiskuje výtah zakládací smlouvy. Na jedné straně stojí „urozený pán Christophe de Bassompierre, rytíř, baron a pán na Bassompierre, Haroué, Ormes, Removille, Baudricourtu atd., plukovník sto padesáti rejtarů ve službě Unie katolických kní-

13. Chantérac: narážka na jména Maschault a Solly – *mascher* (*mâcher*) znamená žvýkat, *seul* sám.

14. Minimové čili pauláni („nejmenší bratři“): přísný žebravý řád založený v 15. století svatým Františkem z Pauly. Bassompierre klade založení kláštera k roku 1595, smlouva je však datována 24. května 1592.

žat“ (Chantérac opravuje: patnácti set), se svou chotí Louisou de Radeval, na druhé provinciál minimů francouzské provincie bratr Guillaume le Bel se dvěma řeholníky. Manželé se zavazují zřídit na věčné časy klášter zasvěcený Panně Marii Loretánské a svatému Janu Křtiteli v Novém Městě v Nancy, na pozemku u brány svatého Jana dlouhém čtyřicet a širokém třicet šest sáhů, který klášteru darují a jehož dosavadní držitele sami odškodní; svolení dali „velkovévoda“ Karel Lotrinský a toulský biskup Christophe de la Vallée. Klášter je založen pro dvanáct řeholníků, z nich dva laiky (obláty), s věčnou roční rentou 2700 barských franků, kterou zakladatelé poukazují na stejnou rentu, již jim vévoda dluží ze solivarů v Moyenvicu. Řeholníci slibují zahrnout zakladatele do svých modliteb, neprodleně stavět, na věčné časy sloužit slavné výroční zádušní mše v den úmrtí Christopha de Bassompierre, jeho choti a každého z jejich dětí a po smrti zakladatelů a jejich nástupců sloužit po celý rok denně mši. Manželé si vyhrazují postavit v klášteře kapli, „kde, jak a jak velkou se jim zlíbí“, a obě vstupní brány, do kostela i do kláštera.]

Originál této zakládací listiny na papíře byl v archivu paní hraběnky de Rouerke [Catherine-Diane de Beauvau, vdova po maršálově prasynovci markýzi Anne-François-Josephu de Bassompierre, podruhé provdaná za hraběte de Couvonges a potřetí za hraběte Eugèna de Rouerke] v jejím paláci v Nancy mezi jinými písemnostmi o rodokmenu domu Bassompierrů; jejich soupis (*Mémoire*), který 10. července 1752 pořídil a uzavřel mistr Dominique Mahu, notář a archivář v Nancy, se chová v archivu tohoto rodu.

Klášter minimů v Nancy dnes už neexistuje. Na místě, kde stával, je část budov lycea. Náhrobky Christopha de Bassompierre a Louisy de Radeval, jež popisuje abbé Lyonnois ve svých *Dějinách starého a nového města Nancy* (sv. II, s. 293), byly rozbity. Několik zlomků nápisů a trosky soch z jejich kaple byly uloženy v Lotrinském muzeu.

Za tyto poslední údaje vděčím laskavosti pana H. Lepage, předsedy Archeologické společnosti v Nancy.

V. Rodokmen Bassompierrů podle abbé Lyonnoise

[K místu, kde Bassompierre uzavírá výklad o svém rodu a sourozencích (s. 38). Chantérac shrnuje do tabulky Poznámky k rodokmenu domu Bassompierrů od abbé Lyonnoise[15]*, práci opřenou z velké části o pravé listiny, která opravuje několik maršálových omylů a doplňuje nejstarší pokolení. Letopočty udávají rozmezí listin doložených pro každé pokolení. Řada jde z otce na syna: Olry I. de Dompierre, pán de Bassompierre (1281–1293), choť Agnès; Simon I. (1293–1333), choť Jeanne; Olry II. (1333–1352); Simon II. (1352–1403); Geoffroy I. (1403–1418), choť snad Jeanne de Reinex; Jean (1418–1456), choť 1. Jeanne d'Orne, 2. Jeanne de Pulligny; Geoffroy II., pán de Bassompierre a Haroué (1456–1519), choť 1. Marguerite de Pulligny, 2. Philippe (Filipa) de Wisse de Gerbéviller; Christophe I. (1484–1524), choť Jeanne de Ville; François I., pán de Bassompierre, Haroué, Removille a Baudricourtu (1529–1556), choť Marguerite de Dommartin; Christophe II., baron de Bassompierre, choť Louise le Picart de Radeval; a konečně François, maršál de Bassompierre.]*

Tato tabulka se zcela shoduje s jinou tabulkou, psanou rukou genealoga Bertina du Rocheret a chovanou v Kabinetu titulů Císařské knihovny; s poznámkou psanou a podepsanou Chérinem a nadepsanou *Původ a velikost domu Bassompierrů*, kterou mám ve svém držení; a konečně s rodokmenem, který podává P. Anselme.

Je pravda, jak říká Bassompierre, že Markéta, dědička hrabství Berg a Ravensberg, se provdala za Gerharda, syna Viléma, prvního vévody jülišského (jenže hrabě z Ravensbergu, Markétin otec, se jmenoval Otto, a ne Everard); ale ten sňatek sotva sjednal císař Adolf, zemřelý roku 1298, když Gerhard zemřel teprve roku 1360 a Markéta žila ještě roku 1389. Zamýšlený sňatek s ravensberskou dědičkou by se mohl týkat syna Simona I., Olryho II. de Bassompierre čili Betsteina, který žil v téže době.

15. Abbé Lyonnois (též Lionnois; 1730–1806), nancyjský historik. Bassompierre na začátku deníku odvozuje svůj rod od hrabat z Ravensbergu ve Vestfálsku a tvrdí, že jeho předky připravil o dědictví císař Adolf, když hrabství udělil markraběti jülišskému, manželovi dcery posledního hraběte; Chantérac tu pověst měří listinami.

VI. Královo ujištění pánům de la Roche-Guyon a de Chantelou (1587)

[K přelomu let 1586 a 1587, kdy se na Haroué uchýlili pánové de la Roche-Guyon a de Chantelou a také intendant financí Videville (s. 40).]

Soupis rozličných písemností o rodokmenu domu Bassompierrů uvádí pod č. 131 tento kus:

„Originál na papíře, v němž se praví, že král, vyslechnuv od pana de Bassompierre ujištění, které mu dal jménem pánů de la Roche-Guyon a de Chantelou[16], že neměli jinou vůli než zůstat mu věrnými poddanými a při každé příležitosti dát najevo, jak jsou vzdáleni obvinění, které se na ně chtělo uvalit, jako by měli na mysli pobouřit lid ke vzpouře, byl velmi spokojen, že to slyší, a míní dát řečeným pánům de la Roche-Guyon a de Chantelou pocítit svou dobrotivost, kdykoli se budou chtít odebrat k Jeho Veličenstvu, jak je zcela spravedlivé, pokud ukážou upřímnou vůli zůstat věrnými a oddanými poddanými; a uložil řečenému panu de Bassompierre, aby toto slovo a ujištění donesl jeho jménem panu vévodovi lotrinskému. Může jim též pod týmž ujištěním oznámit, že se mohou odebrat k Jeho Veličenstvu, aby jim odpustilo, učinili-li něco, co se mu mohlo nelíbit, anebo aby mu přednesli jakoukoli jinou stížnost a žádost, jak uznají za nejlepší; což mohou učinit zcela bezpečně, bez obavy, že budou jakkoli obtěžováni, znepokojováni nebo trápeni kvůli stíháním, jež proti nim byla zahájena a jež, jak dobře vědí, byla na rozkaz Jeho Veličenstva před nějakým časem zastavena; a pro budoucnost budou všeho zproštěni. A bude-li třeba, dá pan de Bassompierre pánům de la Roche-Guyon a de Chantelou jménem Jeho Veličenstva slovo a ujištění o všem výše řečeném: že až k němu dorazí, poznají je plné dobroty a shovívavosti vůči sobě a že jim ve všem všudy dá poznat, jak velmi jim chce být dobrým králem a pánem.“

Tento kus má v Soupisu datum 22. března 1580; podle Bassompierrova vyprávění jej však musíme klást k 22. březnu 1587: právě koncem roku 1586 a počátkem roku 1587 totiž ligisté podnikli v Pikardii a Normandii jakási

16. Chantérac: Henri de Silly, hrabě de la Roche-Guyon, rytíř královských řádů od roku 1585; Jean de la Haye, pán de Chantelou, měl za ženu Madeleine le Picart de Radeval, sestru paní de Bassompierre, byl tedy maršálův strýc.

hnutí, na nichž se pánové de la Roche-Guyon a de Chantelou bezpochyby podíleli. Sám Christophe de Bassompierre opustil v té době Paříž s vévodou de Mayenne poté, co bylo odhaleno spiknutí, které se mělo zmocnit královy osoby.

Benoît Milon, pán de Videville, intendant financí, byl v letech 1580–1584 intendantem řádu Svatého Ducha.

VII. Příbuzenství Bassompierra s maršálem de Créquy

[K roku 1600, kdy Bassompierre při dobytí Montmélianu stojí po boku „svého bratrance de Créquy“ (s. 81).]

Matka maršála de Créquy[17] a maršál de Bassompierre byli dětmi bratranců z druhého kolena. Je to vidět z této tabulky:

[Společným předkem je Colignon, pán de Ville-sur-Illon, s chotí Mahaut de Ville. Jedna jeho dcera (jménem neznámá) si vzala Thierryho, pána de Lenoncourt; jejich dcera Jacquette de Lenoncourt se provdala za Jeana d'Aguerre, barona de Vienne; jejich syn Claude d'Aguerre, baron de Vienne, měl s Jeanne de Hangest dceru Chrestienne d'Aguerre, provdanou za Antoina de Blanchefort-Créquy – a to byli rodiče maršála Charlese de Créquy. Druhá dcera, Jeanne de Ville-sur-Illon, si vzala Christopha I., pána de Bassompierre; následují François de Bassompierre s Marguerite de Dommartin, Christophe II. s Louisou le Picart de Radeval a jejich syn maršál.]

Colignon, pán de Ville-sur-Illon, společný předek Créquyho a Bassompierra, pocházel ze starého a mocného lotrinského rodu.

17. Charles de Blanchefort, pán de Créquy (zemř. 1638), Bassompierrův přítel a druh z dvora i z tažení, maršál Francie od roku 1621, zeť a dědic konetábla de Lesdiguières. Chantérac: zabit dělovou koulí 17. března 1638.

VIII. Bitva na dunajském ostrově v podání Nicolase de Montreux (1603)

[K 29. září 1603: Bassompierrovo vylíčení bitvy s Turky na dunajském ostrově pod Budínem, po níž „z deseti tisíc mužů, kteří přešli, zůstalo přes sedm tisíc na místě a přes tisíc se utopilo“ (s. 116).]

Zde jsou hlavní podrobnosti vyprávění o tomto boji, jež je (s. 932–934) v díle *Histoire universelle des guerres du Turc depuis l'an 1565 jusques à la trève faicte en l'année 1606* (Všeobecné dějiny válek s Turkem od roku 1565 až do příměří uzavřeného roku 1606) od N. de Montreulx, pána du Mont-Sacré[18], 1608, svazek II, který navazuje na *Histoire generale des troubles de Hongrie et Transilvanie* Martina Fumée, pána de Genillé.

„Tato pohroma je neodvrátila od záměru postavit přes Dunaj most, přejít k nám a v noci na nás udeřit. Ale jejich úmysl byl našim prozrazen a našel se proti němu lék. Neboť náš generál, zvěděv den i hodinu, kdy mají Turci přejít, nastrojil jim léčku ze čtyř tisíc lancknechtů a dvou tisíc rejtarů. Za nimi stál pluk Koloničův[19], zvyklý vítězit, a ten viděl ve svém čele pana prince de Joinville[20] s několika francouzskými šlechtici, kteří šli za ním z odvahy a touhy, a pana de Bassompierre s jeho domácími lidmi, jichž bylo málo počtem a mnoho udatností. Na křídlech byly čtyři oddíly karabiníků, Francouzů, Lotrinčanů a Valonů.“

„Sotva byl turecký most dokončen, už je plný nepřátelských oddílů, které po něm přecházejí v naději, že nás překvapí. Naši pěší se dívali, jak přecházejí, a pozorovali jejich šik i chvíli, kdy začít útok. Když ji postřehli a když už deset tisíc Turků stálo čelem proti nim, pozdravili je Valoni na břehu řeky olovem a ohněm. Turci se těmi překážkami prodrali a Valony převálcovali. Ale tento hrot se brzy otupil, neboť sotva prošli, už na ně udeřili naši lancknechti a naše jízda. Naši Valoni se znovu sešikovali a z jiné stra-

18. Nicolas de Montreux, píšící pod přesmyčkou Ollenix du Mont-Sacré, plodný francouzský literát přelomu 16. a 17. století; podle Chantéraca byl stejně jako Bassompierre očitým svědkem. Chantérac k bitvě poznamenává, že císařský generál Russworm silně obsadil velký ostrov „Adon“ mezi oběma tábory a že se bojovalo právě na něm.

19. Siegfried von Kollonitsch (Kolonič), císařský plukovník, velitel uherské a německé jízdy, proslulý v bojích s Turky; u Bassompierra „Colovich“, u Montreuxe „Coleniche“.

20. Claude de Lorraine, princ de Joinville (1578–1657), mladší bratr vévody de Guise, pozdější vévoda de Chevreuse; táhl roku 1603 do Uher zároveň s Bassompierrem.

ny se zuřivě vrátili do útoku. Princ de Joinville útočí po svém zvyku a prolamuje se do té masy. Kolonič tou příležitostí nepohrdl: vrazil do ohromeného čela a vší silou je převrátil, zatímco naši karabiníci udeřili do boků a Valoni do týlu. Protivníků byl velký počet, ale protože měli za to, že na ně útočí celá armáda, zalekli se a dali se na ústup. Tu do nich pan de Joinville s panem de Bassompierre vrazí, následován Koloničem, takže se to veliké množství dá na útěk a chce se dostat zpět na svůj most. Ale jejich druhové na druhém břehu řeky dali zbaběle přednost hanbě před povinností: most strhli a vydali své vlastní na smrt – vpředu měli řeku, která je topila, a v zádech nepřátelské železo, které je zabíjelo."

Podobné vylíčení této srážky lze najít v *Inventaire de l'histoire generalle des Turcz* pana Michela Baudiera, Paříž 1631 (s. 605, 606). Vyprávění N. de Montreulx má stejně jako Bassompierrovo tu přednost, že je psal očitý svědek.

IX. Smrt Jeana de Bassompierre před Ostende (1604)

[K roku 1604: na Haroué přivezli tělo Bassompierrova bratra, pána de Removille, raněného „při dobytí Dikobraza při obléhání Ostende" (s. 147).]

Dikobraz (*Porc-Espic*) byl jedním z předsunutých opevnění města Ostende[21] na západní straně.

Haestens v knize nazvané *La nouvelle Troye ou Mémorable histoire du siège d'Ostende* (Nová Trója aneb Pamětihodné dějiny obléhání Ostende) vypráví o útoku, který stál život Jeana de Bassompierre, pána de Removille, takto:

„5. června, v předvečer Letnic, došlo ke generálnímu útoku na třech různých místech, tak urputnému, jak jen obléhatelé dokázali: třikrát začínali znovu a boj trval osm hodin. Obléhatelé založili několik min, které však nadělaly víc škody jim než těm ve městě, protože je odpálili příliš brzy; padlo při tom na jejich straně 800 mužů a 500 bylo raněno, mezi jinými

21. Ostende, poslední opěrný bod nizozemských povstalců ve Flandrech, obléhalo španělské vojsko arcivévody Albrechta a později Spinolovo od července 1601 do září 1604. Jean de Bassompierre, pán de Removille, autorův mladší bratr, bojoval na straně obléhatelů; podle deníku dostal kulku z muškety do kolena, museli mu uříznout nohu a za pět dní zemřel.

pan de Bassompierre. Z těch ve městě bylo asi sto zabito a několik raněno.“

X. Zástava Saint-Sauveur: dopis Christopha de Bassompierre králi (1578) a mírové články (1594)

[K roku 1604, kde Bassompierre obšírně vykládá spor o normandská panství Saint-Sauveur-le-Vicomte, Saint-Sauveur-Lendelin a Nehou, zastavená[22] jeho otci (s. 148).]

Panství Saint-Sauveur-le-Vicomte, kdysi držené rodem Harcourtů, o něž se po zradě Godefroye de Harcourt přely Francie a Anglie, se nakonec vrátilo koruně. Rozmanité osudy tohoto mocného panství na Cotentinu lze sledovat v *Dějinách hradu a pánů ze Saint-Sauveur-le-Vicomte* od pana Léopolda Delisla. Baronie Nehou patřila rovněž rodu Harcourtů. Panství Saint-Sauveur-Lendelin leželo blíže ke Coutances.

Tyto statky byly zastaveny Christophovi, baronu de Bassompierre, patentem Jindřicha III. z 15. října 1575.

Z následujícího dopisu je vidět, že nesnáze s touto zástavou začaly záhy.

„Sire, Vaše Veličenstvo se jistě rozpomene, jak jste mě Vy a Vaše rada dali vyhledat tehdy, když jste mi dali do zástavy statky Saint-Sauveur, a že při té zástavě ráčilo Vaše Veličenstvo svolit, aby se do platu započetla částka čtyřiceti tisíc liber, které jste dlužil mně a mému nebožtíku bratrovi na našich pensích; páni z Vaší účetní komory však při oceňování těch statků nechtěli tuto položku uznat … [mezera v předloze] … a byl jsem nucen, abych těch statků mohl užívat, když jsem už své peníze složil, vyplatit hotově na ruku pokladníku Vaší státní pokladny částku devatenácti tisíc liber. A protože, Sire, jsem jednal v dobré víře a nyní mi chtějí v užívání těch statků bránit pod jménem královny, Vaší matky, čemuž jsem se opřel, takže jsme s tím byli odkázáni k Vaší tajné radě, a ta, vidouc, že smlouva byla tak slavnostně uzavřena a Vaším Veličenstvem slíbena, nechtěla jít dál a předložila věc Vašemu Veličenstvu, aby o ní rozhodlo, jak se mu zlíbí: pro-

22. Zástava (*engagement*): král, který nesměl korunní statky zcizit, je za hotové peníze dával věřiteli do užívání s právem zpětného výkupu. Bassompierrové takto drželi tři panství na normandském poloostrově Cotentin; koruna jim je chtěla odejmout a spor se táhl desítky let.

to co nejponíženěji prosím Vaše Veličenstvo, aby mě ráčilo zachovat a chránit v užívání mé smlouvy, jak jste mi slíbil, ledaže by se Vám zlíbilo dát mi vyplatit, co je v ní obsaženo. A protože vím, že by Vaše Veličenstvo nechtělo v ničem jednat proti svému slovu a proti tomu, co jednou slíbilo ve shromáždění své rady, jsem si jist, že mě zachová v užívání těch statků podle znění mé smlouvy, do níž jsem vstoupil na výslovný rozkaz Vašeho Veličenstva – což mě velmi poškodilo, neboť abych vypomohl stavu Vašich záležitostí, vzal jsem si na vysoký úrok peníze na zaplacení svých rejtarů a ten úrok na mně dosud běží. K tomu nechť Vaše Veličenstvo ráčí přihlédnout, i k dobré vůli, kterou jsem vždy měl k jeho službě a v níž chci pokračovat a nešetřit života ani statků; kdyby se však se mnou takto zacházelo, bralo by mi to k tomu prostředky. Prosím Stvořitele, Sire, aby Vaše Veličenstvo zachoval a opatroval v dokonalém zdraví a v životě velmi dobrém, velmi dlouhém a velmi šťastném.

Z Haroué, 21. ledna 1578.

Navždy nejponíženější a nejposlušnější služebník

Bassompierre.“

Po laonské smlouvě[23], kterou Christophe de Bassompierre vyjednal mezi Jindřichem IV. a vévodou lotrinským a která byla ratifikována v Saint-Germain, dal král Bassompierrovi nové záruky za zaplacení jeho pohledávek. Ve sbírce *Cinq cents de Colbert*, sv. XIV, fol. 434 a násl., čteme:

[Následuje výňatek z „článků míru mezi králem a vévodou lotrinským“, daných v Saint-Germain-en-Laye 16. listopadu 1594. Protože se pan de Bassompierre „s velkou horlivostí přičinil o tuto smlouvu“ a sloužil králi tak, jako sloužil jeho předchůdcům, slibuje mu Jindřich IV. zaplatit asi 54 600 liber, které vyložil ve službě nebožtíka Jindřicha III., a nahradit 13 475 liber, jež z výnosu Saint-Sauveur-le-Vicomte, Saint-Sauveur-Lendelin a baronie Nehou v posledních letech vybrali generální výběrčí Normandie usazení v Caen. Za tyto částky a za dalších 36 058 liber, které má Bassompierre složit hotově do státní pokladny, mu král zastavuje a s právem věč-

23. Mírem z listopadu 1594 se lotrinský vévoda Karel III. smířil s Jindřichem IV. a opustil ligu; Christophe de Bassompierre, do té doby vojenský podnikatel ligy, byl při tom vévodovým vyjednavačem.

ného zpětného výkupu prodává panství Vaucouleurs v Champagni se vším příslušenstvím, včetně práva obsazovat obročí a úřady (s výhradou mýcení vysokého lesa, soudní příslušnosti a svrchovanosti), a to za 40 200 – listina píše jednou tolarů, podruhé liber; Bassompierre má navíc vyplatit dosavadní nabyvatele dílů tamní domény. Zbytek, 64 000 liber, se připisuje jako další zástava na tři normandská panství, z nichž nesmí být vypuzen, dokud mu nebude splaceno všechno, co na ně kdy dal. Smí také vyplatit díly těchto panství nově rozprodané jiným; co kupcům nahradí, připočte se mu rovněž k zástavě. Král mu na to dá vystavit potřebné smlouvy, patenty a kvitance.]

XI. Příbuzenství účastníků masopustní šarvátky (1605)

[K masopustnímu úterý 1605, kdy se „tucet příbuzných“ v pozlacené zbroji pod vedením pana de Vitry[24] *utkal v pařížských ulicích s maskovanou družinou pánů de Nemours a de Sommerive (s. 160). Chantérac dokládá, že šlechtici této skupiny byli opravdu vesměs spřízněni. Marie de Brichanteau, matka markýze de Senecey, byla dcerou Nicolase de Brichanteau, pána de Nangis, a Jeanne d'Aguerre, sestry Clauda d'Aguerre, barona de Vienne, jehož příbuzenství s Christophem II. de Bassompierre ukazuje příloha VII. Beauvais-Nangis byl vlastním bratrancem markýze de Senecey, jehož matka byla sestrou Antoina de Brichanteau, markýze de Nangis, a stejně jako on byl vzdálenějším příbuzným Bassompierrovým. Oba byli vlastními bratranci mladého Vitryho, jehož otec, který družinu vedl, měl za ženu Françoise de Brichanteau, sestru Antoinovu a Mariinu. Hrabě de Sault a pan de Créquy, jeho bratr z téže matky, byli po matce Chrestienne d'Aguerre rovněž příbuzní Vitryů, Baufremontů, Brichanteauů a Bassompierrů. Saint-Luc měl za ženu Bassompierrovu sestru a byl jeho příbuzným už před tímto sňatkem.]*

24. Louis de l'Hospital, markýz de Vitry, kapitán královské tělesné stráže. Jeho syn Nicolas, zde „mladý Vitry“, zastřelil roku 1617 na králův rozkaz maršála d'Ancre a stal se za to maršálem Francie.

XII. Královy pobyty roku 1608 podle Sullyho

[K létu 1608, kdy dvůr ve Fontainebleau, v Paříži, v Saint-Germain a v Monceaux hrál „nejzuřivější hru, o jaké kdy bylo slyšet“, a kdy do Paříže přijel vévoda mantovský (s. 201).]

Sully[25] ve svých pamětech určuje královy cesty v roce 1608 takto:

„Zastihl jsem ho ve Fontainebleau, kde toho roku nepobýval kratší dobu než v letech předešlých. Vrátil se tam v polovině května po krátké cestě do Paříže, o níž jsem mluvil [Chantérac: je to ta, kterou Bassompierre klade na Letnice, tedy na 26. května]; a strávil tam celý červen a červenec [Chantérac: koncem července přijel Bassompierre do Fontainebleau, aby se připojil k velké Pimentelově hře, v níž se v srpnu pokračovalo v Monceaux]. Po návratu do Paříže v srpnu si zajel do Saint-Germain; potom na čtrnáct dní do Monceaux, odkud se počátkem října přes Fontainebleau vrátil do Paříže. V polovině října odjel do Fontainebleau, odkud se v polovině listopadu vrátil do Paříže.“

Podle Bassompierra pobyl král nějaký čas v Paříži koncem srpna a počátkem září, aby přijal vévodu mantovského[26], který se nejspíš vracel z pohřbu vévody lotrinského, otce svého zetě.

Podle L'Estoila[27] dávala královna Markéta prsten 27. srpna.

25. Maximilien de Béthune, vévoda de Sully (1559–1641), superintendant financí a nejbližší ministr Jindřicha IV. Pimentel, o němž je řeč níže, byl portugalský hráč, s nímž král a dvořané roku 1608 hráli o obrovské sumy; Bassompierre toho roku podle vlastních slov vyhrál přes pět set tisíc franků.

26. Vincenzo I. Gonzaga, vévoda mantovský (1562–1612), měl za ženu Eleonoru Medicejskou, sestru královny Marie, byl tedy králův švagr. Jeho dcera Markéta byla provdána za Jindřicha, syna a nástupce lotrinského vévody Karla III., který zemřel 14. května 1608.

27. Pierre de L'Estoile (1546–1611), pařížský úředník, jehož deníky jsou hlavním pramenem pro všední život Paříže za Jindřicha III. a Jindřicha IV. Prsten (*bague*) byl cenou při „honění ke kroužku“, jezdecké hře, při níž jezdec v trysku navléká kopím zavěšený kroužek; podle deníku ji dvořané jeli na počest vévody mantovského maskovaní v Arzenálu. Královna Markéta je Markéta z Valois, první, rozvedená manželka Jindřicha IV.

XIII. První vydání Astreje (1607)

[K počátku roku 1609, kdy Bassompierre, pan velký podkoní a Gramont střídavě bděli u krále trpícího dnou a předčítali mu „knihu o Astreji, která tehdy byla v módě“ (s. 214).]

Dosud nebylo známo žádné vydání prvního dílu *Astreje*[28] starší než z roku 1610. Brunet se domníval, že první vydání vyšlo roku 1610 zároveň s prvním vydáním druhého dílu; označoval však toto vydání za nedohledatelné. Auguste Bernard ve svých *Bibliografických bádáních o románu Astrea* vyslovil na základě Bassompierrova svědectví názor, že první díl románu vyšel už roku 1608; dodal však, že není znám jediný výtisk tohoto předpokládaného vydání. A přece měl Bassompierre pravdu; paměť mu sloužila věrně a opravdu mohl krále Jindřicha IV. za bezesných nocí těšit vyprávěním pana d'Urfé. Výtisk vzácného svazku, který je obsahoval, byl nedávno objeven v Augsburgu; objevil se v Trossově katalogu v září 1869 a koupil jej pan James de Rothschild. Svazek má název: *Les douze livres d'Astrée ou par plusieurs histoires, et sous personnes de Bergers et d'autres sont deduits les diuers effets de l'honneste amitié* (Dvanáct knih Astreje, kde se v několika příbězích a pod osobami pastýřů a jiných vykládají rozličné účinky počestné lásky). V Paříži u Toussainctse du Bray, 1607. S královským privilegiem. Vydání neobsahuje věnování králi, jež stojí v čele druhého dílu, tištěného roku 1610; obsahuje však autorovo oslovení pastýřky Astreje. Podrobnější popis tohoto původního vydání prvního dílu *Astreje* je v časopise *Revue forézienne* z prosince 1869.

Za tuto zprávu, která ke své bibliografické ceně připojuje tu zásluhu, že potvrzuje Bassompierrovo svědectví, vděčím laskavé ochotě pana Léopolda Delisla.

28. *Astrea* (*L'Astrée*) Honoré d'Urfé (1567–1625): rozsáhlý pastýřský román o lásce pastýře Celadona k pastýřce Astreji, vycházející po dílech od roku 1607; nejčtenější francouzský román 17. století a škola dvorné konverzace.

XIV. Zrušené manželství mladého Montmorencyho a vévodství Beaupréau (1609–1610)

[K roku 1609: král chtěl Bassompierra vyslat do Lotrinska a nabídl mu za to ruku slečny de Chemillé, „kterou právě rozvedl s panem de Montmorency“, a povýšení panství Beaupréau na vévodství a pairství; Bassompierre odmítl, protože mu král sňatkem už „tolik ublížil“ (s. 225).]

Sňatek mladého Montmorencyho[29] se slečnou de Scepeaux byl uzavřen překvapením a proti vůli krále, který se mu dokonce snažil zabránit únosem. Přesto vystupuje „paní Jeanne d'Espeaux, vévodkyně de Beaupreau“ ve svatební smlouvě prince de Condé jako „manželka řečeného pana de Montmorency“ (vévoda d'Aumale, *Histoire des princes de Condé*, doklady, sv. II, s. 443), a v době, o níž je tu řeč, ji král ještě „nerozvedl“. Manželství bylo zrušeno teprve v únoru 1610 (Malherbovy dopisy z 2., 6. a 12. února 1610). Je tedy pravděpodobné, že král učinil Bassompierrovi své nabídky až ve chvíli, kdy o nich Bassompierre mluví podruhé, totiž v únoru 1610 – ledaže by úmysl krále, který tentokrát chtěl dát mladému Montmorencymu slečnu de Vendôme, byl už tehdy tak pevný, že jej pokládal za hotovou věc.

[Dále Chantérac vykládá dějiny panství Beaupréau: Karel IX. je povýšil nejprve na markýzství, pak na vévodství bez pairství pro Charlese de Bourbon, prince de la Roche-sur-Yon, manžela Philippe de Montespedon, paní na Beaupréau a hraběnky de Chemillé; protože princ nezanechal děti, přešla panství Beaupréau a Chemillé z rodu Montespedonů na rod Scepeaux. Povýšení Beaupréau na vévodství a pairství by tedy nebylo pouhým obnovením, nýbrž novou milostí prokázanou panu de Bassompierre.]

29. Henri II. de Montmorency (1595–1632), syn konetábla, pozdější admirál a maršál, popravený roku 1632 za vzpouru proti Richelieuovi. Chantérac: Jeanne de Scepeaux, hraběnka de Chemillé a vévodkyně de Beaupréau, se po zrušení manželství provdala 10. května 1610 za Henriho de Gondi, vévodu de Retz; slečna de Vendôme, Catherine-Henriette, legitimovaná dcera Jindřicha IV. a Gabrielly d'Estrées, si nakonec roku 1619 vzala vévodu d'Elbeuf. Princ de Condé si v květnu 1609 vzal Montmorencyho sestru Charlottu, o kterou se předtím ucházel Bassompierre a do níž se zamiloval král – odtud Bassompierrova výčitka.

XV. Louis de Bassompierre, maršálův syn a biskup v Saintes (1610–1676)

[K 17. srpnu 1610, kde deník stroze zaznamenává: „Antragues slehla.“ (s. 284). Chantérac: slečna d'Entragues porodila syna, který dostal jméno Louis a později nesl jméno Bassompierre.]

Matkou Louise de Bassompierre byla Marie de Balsac d'Entragues[30], *dignam quam conjugem duceret Bassompetrus* – hodná toho, aby ji Bassompierre pojal za choť –, jak prostosrdečně praví autor díla *Gallia christiana*. Bassompierre toho mínění nebyl a matku si nikdy nevzal; syna však pravděpodobně uznal a staral se o jeho budoucnost. V inventáři pořízeném po maršálově smrti totiž nacházíme mezi jeho listinami tyto položky:

[Čtyři položky inventáře, který od 15. října 1646 sepisovali notáři pařížského Châteletu Lesemelier a Lecat: nepodepsané opisy dvou královských brevetů z posledního listopadu 1625, jimiž král daruje „mistru Louisi de Bassompierre, klerikovi pařížské diecéze“, benediktinská opatství Saint-Georges de Boscherville v diecézi rouenské a Saint-Pierre de Chézy v diecézi soissonské; nepodepsaný opis jeho latinského vyznání víry z 29. března 1626; a šest nepodepsaných latinských listů, opis šetření o jeho životě a mravech z 3. dubna 1626.]

A v průběhu samotného inventáře, podle rozsudku vyneseného mezi maršálovými synovci a neteří a Louisem de Bassompierre, vystupuje tento s tituly „mistr Louis de Bassompierre, opat opatství Saint-Pierre de Chézy a Saint-Georges de Boscherville, syn a jediný dědic zesnulého pana maršála s výhradou soupisu“.

Bezpochyby také otcovou přímluvou byl Louis de Bassompierre určen nejprve pro biskupství v Oloronu, potom pro biskupství v Saintes, uprázdněné roku 1646; buly na tento druhý stolec však dostal až v prosinci 1648. Dával tam příklad všech biskupských ctností, a zvláště takové věrnosti povinnosti sídlit ve své diecézi, že se kvůli ní vzdal úřadu prvního almužníka

30. Marie de Balsac d'Entragues, mladší sestra markýzy de Verneuil, milenky Jindřicha IV.; dlouholetá Bassompierrova milenka, která se s ním léta soudila o platnost písemného slibu manželství.

Monsieura, bratra krále Ludvíka XIV. Za nepokojů Frondy[31] se snažil udržet v poslušnosti nebo k ní přivést zpět obyvatele Saintes, Brouage a Ostrovů a vyjednal smír Du Doignona s dvorem. 27. června 1675 sepsal závěť, jíž odkázal všechen svůj majetek chudým a kostelům, „bez jakéhokoli závazku," jak pravil, „nahradit dědictví, které jsem měl mít po otci a matce, protože jejich dluhy převýšily majetek, který měli v den své smrti a který byl prodán buď soudní dražbou, anebo mnou na zaplacení jejich věřitelů". Zemřel 1. července 1676 v Paříži, kam ho povolaly záležitosti jeho diecéze; podle jeho přání bylo jeho tělo pohřbeno v kostele Misie u svatého Lazara a srdce v jeho katedrále s jediným nápisem, který sám nařídil: HIC JACET COR LUDOVICI EPISCOPI SANTONENSIS. OBIIT DIE I JULII AN. DOM. M.DC.LXXVI. (Zde leží srdce Ludvíka, biskupa saintského. Zemřel 1. července léta Páně 1676.)

XVI. Smrt kapitána Saint-Paula v Remeši (1594)

[K lednu 1613: když rytíř de Guise zabil na ulici starého barona de Luz, řekla královna Bassompierrovi: „To jsou kousky toho domu: je to kopie Saint-Paula." (s. 314).]

V jednom dobovém dopise, jehož opis se chová v Císařské knihovně (*Cinq cents de Colbert*, sv. XIV, fol. 369), je toto vylíčení Saint-Paulovy[32] smrti:

„Pane, soudil jsem, že zpráva o smrti kapitána Saint-Paula, který chtěl v této provincii nastolit svou tyranii, vám bude velmi příjemná. Stalo se to 25. tohoto měsíce: pan de Guise[33] byl v Remeši a dostal od obyvatel veliké stížnosti na záměry řečeného Saint-Paula a na vojsko, které do města vrhl; řekl mu tedy, že takové počínání nijak neschvaluje, a požádal ho, aby od

31. Fronda (1648–1653): povstání parlamentu a velmožů proti vládě kardinála Mazarina za nezletilosti Ludvíka XIV. Louis Foucault, hrabě du Daugnon (zde Du Doignon), guvernér pevnosti Brouage, držel se vzbouřeným princem de Condé a roku 1653 se dal koupit maršálskou holí. „Ostrovy" jsou Ré a Oléron před pobřežím Saintonge.

32. Chantérac: Antoine, řečený kapitán Saint-Paul, důstojník, který se vyšvihl z ničeho, byl jedním ze čtyř maršálů Francie, které roku 1593 jmenoval vévoda de Mayenne. Jako zástupce vévody de Guise v gubernii Champagne si svým útlakem znepřátelil obyvatele Remeše. Mladý vévoda de Guise ho vlastní rukou zabil na náměstí před katedrálou 25. dubna 1594.

33. Charles de Lorraine, vévoda de Guise (1571–1640), syn vévody zavražděného roku 1588 v Blois, guvernér Champagne za ligu; koncem roku 1594 se podrobil Jindřichu IV. Rytíř de Guise, který roku 1613 zabil barona de Luz, byl jeho nejmladší bratr.

ného upustil; že je to příliš velké pohrdání, klást vojsko do pevností jeho gubernie bez jeho mínění a rozkazu; že obyvatelům toho města zcela důvěřuje a že přátelství, které chovali k otci, zachovávají i synovi, což ho zavazuje, aby o ně pečoval. Na to řečený Saint-Paul odpověděl, že se k tomu bez jeho rozkazu dobře obejde, že člověk musí být pánem lidu, aby mu poroučel proutkem, a že to, co dělá, dělá z dobrého důvodu a k jeho službě, třebaže ho ani v té pevnosti, ani v gubernii neuznává jinak než dobrovolně a jen jako lotrinského prince, který nemá co poroučet maršálu Francie, jakým je on. Řekl ta slova s rukou na hrušce kordu a s takovou zpupností, že pan de Guise, uražen tím až do živého, mu bez další odpovědi probodl kordem tělo, a on tou ranou padl mrtev. Několik jeho lidí, a hlavně dva Švýcaři, tasili kord a uvedli pana de Guise do velkého nebezpečí; jeden z nich byl zabit a hned nato byl rozruch utišen přítomností pana de Mayenne a vina dána řečenému Saint-Paulovi. To je, co se stalo zde, a sděluji vám to, abyste to sdělil i svým přátelům. Nepochybujte, že tato nečekaná rána přinese rychle veliké dobro celé této provincii, která byla v předvečer záhuby pro pikle Španělů; a pomoc tak nenadálou nebylo lze po lidsku očekávat. S tím vám pokorně líbám ruce; z Remeše, 28. dubna 1594.“

XVII. Bassompierrova nemilost u královny v Malherbových dopisech (1613)

[K podzimu 1613: markýz d'Ancre namluvil královně, že Bassompierre s La Rochefoucauldem, Créquym a Saint-Lukem kují proti ní spolek; královna s ním přestala mluvit a usmířila se s ním teprve po rozmluvě v Paříži, kam jela za nemocným Monsieurem (s. 366).]

Malherbe[34] ve své korespondenci líčí den po dni roztržku královny s Bassompierrem s podrobnostmi téměř přesně shodnými s těmi, které podává maršál. Přepisuji zde po pořádku místa z jeho dopisů, která se toho týkají.

34. François de Malherbe (1555–1628), dvorní básník Jindřicha IV. a Marie Medicejské; jeho dopisy příteli Peirescovi do Provence jsou kronikou dvora. Osoby v nich z opatrnosti označuje čísly, která Chantérac rozvádí: 66 je Bassompierre, 51 královna Marie Medicejská, 65 markýz d'Ancre (Concino Concini, Florenťan, všemocný královnin oblíbenec, od listopadu 1613 maršál Francie, roku 1617 na králův rozkaz zastřelen), 59 vévoda de Guise, 55 pan de Villeroy (Nicolas de Neufville, státní sekretář a jeden z hlavních ministrů regentství).

20. října. – „Mnoho schází k tomu, aby na tom 66 [Bassompierre] byl dobře jako obvykle;

leč jako u Nilu, ani zde neznám pramen;

budu se to muset dozvědět od něho samého. Řekli mi, že 51 [královna] s ním osm dní nepromluvila. Někteří věří, že mu u ní špatně posloužil 65 [markýz d'Ancre]. Věc je trochu spravena; velmi mu v tom pomohl 59 [vévoda de Guise]. Viděl jsem ho v těchto dnech v kabinetě, ale mnohem méně smělého než obvykle, a 51 mu neřekla ani slovo. To přejde."

27. října. – „Nemilost, v níž je 66, viditelně trvá; jejím pramenem je spojenectví mezi 55 [panem de Villeroy] a 65, kteří si navzájem pověděli, že v době, kdy byli spolu ve zlém, je 66 oba zrazoval, a nato dali 51 na srozuměnou, že se její přízní chlubí."

24. listopadu. – „66 je na tom méně zle; ale bojím se, že už nikdy nebude na tom tak, jako býval."

27. listopadu. – „Viděl jsem 66: královna ho zavolala a velmi dlouho s ním mluvila, takže myslím, že se jeho roztržka spraví nebo je už spravena."

Jak je vidět, hlavní rozdíl mezi oběma vyprávěními je v datech. Bassompierre měl bezpochyby své důvody věřit, že jeho „spravení" bylo dokonalé už po rozmluvě 16. října, jejíž dobu mu v paměti upevnila královnina cesta do Paříže.

XVIII. Generální plukovníci Švýcarů před Bassompierrem (k roku 1614)

[K počátku roku 1614, kdy se jednalo o úřad generálního plukovníka Švýcarů, který nakonec dostal Bassompierre, a pan de Villeroy namítal, že jej podle starých smluv s kantony vždy zastával princ (s. 368). Chantérac určuje prince, o nichž Bassompierre mluví: Pierre, nejprve pán de Beaujeu, pak vévoda de Bourbon, zeť Ludvíka XI.; další, nejmenovaný princ; Engilbert Klévský, hrabě de Nevers, syn klévského vévody Jana II. a Alžběty Burgundské, hraběnky de Nevers a d'Eu, který velel Švýcarům u Fornova; dva princové z domu Longueville, které nelze přesně určit, a třetí, François III. d'Orléans, vévoda de Longueville, syn Ludvíka II. d'Orléans a Marie

Lotrinské, zemřelý roku 1551 v šestnácti letech; konečně dva synové Clauda Lotrinského, vévody de Guise: François, vévoda de Guise, který byl velkým komořím, a René, markýz d'Elbeuf, který velel Švýcarům v Itálii roku 1557.]

Celé toto vylíčení dějin úřadu generálního plukovníka Švýcarů popírá P. Daniel[35] ve své *Histoire de la milice françoise*. Podle něho byl prvním generálním plukovníkem Švýcarů, který ten úřad držel jako řádnou hodnost, pan de Méru; a protože jeho jmenovací listina je z roku 1571, nevymohl mu ji otec. Pan de Sancy dostal úřad roku 1596 a držel jej do roku 1605; teprve tehdy jej po jeho odstoupení získal pan de Rohan. Pan de Bassompierre byl tedy teprve čtvrtým generálním plukovníkem Švýcarů. P. Daniel na podporu své teze cituje nebo uvádí doklady. Jeho rozpravu lze číst v *Histoire de la milice françoise*, sv. II, s. 290 a násl.

XIX. Únos abatyše z Remiremontu (1614) a pozdější spor o něj

[K červnu 1614: Bassompierrův „bratranec“ rýnský hrabě už nemohl snést „nepočestný život, jaký jeho sestra, abatyše z Remiremontu, vedla v Paříži“, a požádal Bassompierra, aby ji odtamtud dostal; ten ji se svolením královny dal jednou odpoledne posadit do kočáru a s třiceti jezdci odvézt do svých kvartýrů v Sézanne, odkud si pro ni bratr poslal (s. 374).]

Únos abatyše z Remiremontu[36], povolený královnou matkou, se později stal jednou z výtek proti této kněžně. Když pan de Saint-Germain ve své

35. Gabriel Daniel (1649–1728), jezuita a královský historiograf; jeho *Dějiny francouzského vojska* vyšly roku 1721. Charles de Montmorency, pán de Méru (později vévoda de Damville a admirál), byl třetí syn konetábla Anna de Montmorency, který padl už roku 1567 – proto mu úřad roku 1571 nemohl vymoci otec. Nicolas de Harlay de Sancy byl finančník a diplomat Jindřicha IV., Henri de Rohan pozdější vůdce hugenotů.

36. Remiremont ve Vogézách: světská kapitula urozených kanovnic, jejíž abatyše měla hodnost říšské kněžny a osobovala si svrchovanost nad rozsáhlým územím, o niž se přela s lotrinskými vévody. Chantérac: abatyší byla Alžběta, dcera rýnského hraběte Fridricha a Anny Emilie Nasavsko-Weilburské, sestra rýnského hraběte Filipa Otty z téhož otce. Její nástupkyně Kateřina Lotrinská (1573–1648) byla dcerou vévody Karla III.

„Velmi ponížené, velmi pravdivé a velmi důležité remonstraci ke králi“[37] napsal, že královna matka ubránila nezletilého krále proti jeho nepřátelům a odevzdala mu jeho země celé, napadl kardinál de Richelieu nebo jeho obhájce v „Odpovědi na hanopis nazvaný Velmi ponížená, velmi pravdivá a velmi důležitá remonstrace ke králi“, vytištěné roku 1632, toto tvrzení takto:

„Bůh nás chraň hanět královnino regentství; ale vystavovat je jako tak veliký závazek, jímž je jí král povinen, není rozumné…“

„Abatyše z Remiremontu, což je opatství, které si na svých pozemcích v Lotrinsku osobuje tolik svrchovanosti, kolik jí má vévoda lotrinský na svých, byla pronásledována, ať právem, či neprávem – to tu nezkoumám, neboť zde k tomu není místo –, a koncem roku šestnáct set deset se k ní utekla jako k regentce a nabízela, že své opatství postoupí, komu se jí zlíbí, jen když jí bude zajištěna nějaká přiměřená pense na živobytí do konce života. Princezna de Conti[38], zaujatá pro velikost svého domu, a maršál de Bassompierre, rodem Lotrinčan, dosáhli na královně toho, že ji opustila a dovolila, aby ji unesl její bratr rýnský hrabě, který ji odvezl do Lotrinska; tam byla přinucena postoupit opatství sestře tehdejšího vévody, a už se nezdá, že by to opatství kdy vyšlo z jejich domu, v němž je podrží, aby se zapomnělo, jak uchvátili jeho svrchovanost; a je to opatství, které bylo pro Francii velmi důležité a jehož hranice sahaly daleko k Německu.“

Saint-Germain však ve svých „Odvetách na odpověď na velmi poníženou, velmi pravdivou a velmi důležitou remonstraci ke králi“, vytištěných roku 1632, na tuto výtku odpovídal takto:

„Mnozí vědí o pohoršlivém životě této abatyše. Francie neměla na postoupení opatství ani právo, ani zájem. Jeho svrchovanost není ztracena a zůstává oddělena, třebaže je v domě lotrinském.“

37. Chantérac: z *Rozličných spisů na obranu královny matky nejkřesťanštějšího krále*, které sepsal a přehlédl Mathurin de Morgues. Správně Mathieu de Morgues, pán de Saint-Germain (1582–1670), kazatel a almužník Marie Medicejské, po jejím útěku z Francie (1631) nejostřejší pamfletista proti Richelieuovi.

38. Louise-Marguerite de Lorraine, princezna de Conti (1588–1631), sestra vévody de Guise, důvěrnice Marie Medicejské a Bassompierrova nejbližší přítelkyně; podle dobových pověstí byli tajně oddáni.

Ostatně Alžběta se už roku 1610 vzdala svého úřadu ve prospěch Kateřiny Lotrinské, sestry vévody Jindřicha.

Malherbe o té věci vyprávěl v dopise ze 4. července takto:

„Myslím, že jste se dozvěděl, že paní de Remiremont, sestra lankraběte [správně rýnského hraběte], která byla velmi dlouho v tomto městě (v Paříži), byla z návodu svých příbuzných, kteří nebyli spokojeni s jejím životem, 15. minulého měsíce unesena v kočáře; vezou ji k jednomu jejímu švagrovi.“

XX. Nepokoje v Poitiers (1614)

[K létu 1614: dvůr táhl přes Orléans, Blois a Tours do Poitiers, „kde byl krátce předtím jakýsi rozruch“ – šlechtic jménem La Trie a markýz de Boisy odtud byli vyhnáni „pletichami biskupa a jednoho buřiče jménem Berlan“ (s. 375).]

Skutečnými buřiči v této věci nebyli poitierský biskup a ti, kdo jednali z jeho popudu. Princ de Condé, jemuž nestačilo, že doložkou smlouvy ze Sainte-Menehould[39] dostal do úschovy Amboise, měl záměry s Poitiers, kde udržoval tajné styky. Biskup Chasteignier de la Rocheposay[40] jeho pletichy střežil; princ tedy poslal do města La Trie s povýšeným dopisem pro tohoto preláta. 22. června byl La Trie v ulicích Poitiers napaden, zraněn a donucen skrýt se a uprchnout. Vévodu de Roannez při zprávě, že se princ blíží, napadl 26. června lid, a vévoda byl rád, že se z města dostal. Na stížnosti prince de Condé nařídila královna, aby věc vyšetřil parlament a princi se dostalo spravedlnosti. Ve skutečnosti však byl biskup dobře přijat, když v doprovodu předních měšťanů přijel do Tours podat královně vysvětlení, a princi de Condé nezbylo nic lepšího než se uchýlit do Châteauroux.

39. Smlouvou ze Sainte-Menehould (15. května 1614) ukončila regentka první vzpouru prince de Condé a nespokojených velmožů; princ dostal mimo jiné do úschovy zámek Amboise. Jindřich II. Bourbonský, princ de Condé (1588–1646), první princ královské krve, je u Bassompierra „pan princ“; La Trie byl podle Chantéraca jeden z jeho šlechticů.

40. Chantérac: Henri-Louis Chasteignier de la Rocheposay (1577–1651), biskup v Poitiers od roku 1612. Vévoda de Roannez je Louis Gouffier, vévoda de Roannez a markýz de Boisy (zemř. 1642), guvernér Poitiers – v deníku „markýz de Boisy“.

Přílohy k druhému svazku (výbor)

[Markýz de Chantérac připojil k druhému svazku svého vydání dvaadvacet příloh (Appendice I–XXII), na něž odkazuje v poznámkách k deníku let 1615–1621: dopisy, výpisy z dobových tisků a rukopisů, položky inventářů a vlastní výklady. Nejsou to slova Bassompierrova. U každé přílohy je zde uvedeno místo deníku, k němuž patří (se stranou Chantéracova vydání). Dopisy, vyprávění, dobové zprávy a svědectví jsou přeloženy, výčty a právní listiny shrnuty; text v uvozovkách je dobový pramen, text bez uvozovek výklad vydavatelův. Poslední příloha (XXII) je dodatek, který Chantérac našel až při dotiskování svazku; proto se vrací k roku 1620.]

I. Kanovník z Beauvais proti Bassompierrovi (k roku 1615)

[K jaru 1615: Bassompierre vypráví, jak se protistrana ve sporu o slib manželství, který vedl se slečnou d'Entragues[1] před parlamentem v Rouenu, na radu biskupa z Beauvais obrátila do Říma pro soudce delegované papežem a jak ho arcibiskup z Aix, ač v pověření jmenován nebyl, bez slyšení odsoudil, aby slib do čtrnácti dnů po Velikonocích pod trestem exkomunikace splnil. Bassompierre ho za to nazývá „zuřivým bláznem“ (s. 5).]

V rukopisných dějinách Beauvais, chovaných v Národní knihovně (Fr. 8579–8583), se kanovník z Beauvais jménem Hermant[2] živě ohrazuje proti maršálovu vyprávění a jeho soudům:

1. Marie-Charlotte de Balsac d'Entragues (sama se podpisovala „Charlotte Marie“), mladší sestra markýzy de Verneuil, milenky Jindřicha IV. Bassompierre jí kdysi dal písemný slib manželství a roku 1610 s ní měl syna Louise, pozdějšího biskupa v Saintes; oženit se s ní však nechtěl a o platnost slibu se s ní léta soudil. Při před parlamentem (soudním dvorem) v Rouenu vyhrál v srpnu 1615.

2. Patrně Godefroy Hermant (1617–1690), učený kanovník v Beauvais a církevní historik. Chantérac k jeho slovům poznamenává: kanovník, zmýlen vydáním, které měl před očima, zaměňuje Jeana-Jacquesa du Sault, biskupa v Daxu (1600–1623), s Paulem Huraultem de l'Hôpital, arcibiskupem v Aix (1595–1624). Bassompierrovy nadávky totiž patří arcibiskupovi z Aix; biskupa z Daxu si protistrana vyžádala jen pro shodu latinských jmen obou sídel (*aquensis*), aby pod jeho jménem mohl soudit arcibiskup, kterého Řím odmítl. René Potier byl biskupem a hrabětem z Beauvais od roku 1595 do své smrti roku 1616.

„Bassompierre," praví, „se královy cesty nezúčastnil, protože vedl v Rouenu při proti slečně d'Entragues kvůli slibu manželství, který nechtěl splnit. Měla s ním dítě, které později zemřelo jako biskup v Saintes a neslo jméno Louis de Bassompierre. Při vedení té veliké pře se řídila radami našeho biskupa Reného Potiera; a to dalo podnět ke stížnostem, které na něho tento maršál vede ve svých Pamětech, když mu přičítá radu, kterou prý vnukl jeho protistraně, aby požádala papeže o církevní soudce, kteří by věc rozhodli. Urážlivé výrazy, jichž užívá proti Jeanu Jacquesovi de Sault, biskupovi v Daxu, jmenovanému Jeho Svatostí komisařem v této při, ukazují, kam až ho vášeň unášela; a i kdyby mu city náboženské nebyly měly zabránit, aby v Pamětech, které po jeho smrti vešly ve veřejnou známost, nazýval biskupa zuřivým bláznem, stačilo k odvrácení od takové výstřednosti už samo pravidlo slušnosti, na němž si zakládal víc než kdo jiný."

II. Jmění a poslední pořízení paní de Bassompierre (1604–1616)

[K létu 1615: smrt matky přinesla Bassompierrovi „nějakých padesát tisíc tolarů" hotově a možnost prodat statky za sto tisíc tolarů; s královskými dary tak zaplatil sedm set tisíc liber dluhů, „což mi velmi ulevilo" (s. 7).]

Soupis rozličných písemností o rodokmenu domu Bassompierrů (*Mémoire*), zmíněný už v přílohách k prvnímu svazku, podává pod čísly 144, 145, 148, 149 a 150 doklady o jmění a o pořízeních paní de Bassompierre[3].

[Č. 144, 6. června 1604: závěť Jeana de Bassompierre, který po zbožných a jiných odkazech a po darech oběma bratrům zanechává požívání všeho svého jmění doživotně matce. – Č. 145, 9. července 1609: François, baron de Bassompierre, a jeho bratr African, baron de Removille, prohlašují před notářem Malcuytem, že přes dělení, které mezi nimi den předtím provedla matka, jí nechtějí odnímat právo nakládat s jejím vlastním dědičným zbožím v Normandii; prodá-li však něco z těchto statků, které při dělení při-

3. Louise le Picart de Radeval, příbuzná maršála de Brissac (Chantérac: jeho sestřenice z druhého kolena), vdova po Christophovi II. de Bassompierre (zemř. 1596); zemřela kolem června 1615. Jean de Bassompierre, pán de Removille, jehož závětí výčet začíná, byl autorův bratr, který roku 1604 zemřel na zranění z obléhání Ostende; George African (zemř. 1632), nejmladší z bratří, po něm zdědil jméno pána de Removille a byl velkým podkoním lotrinského vévody.

padly Removillovi, zavazuje se Bassompierre nahradit bratrovi hned po matčině smrti polovinu stejné renty. – Č. 148, 10. června a 7. července 1614: závěť s kodicilem „vysoce urozené a mocné paní Louisy de Radeval“, vdovy po Christophovi de Bassompierre, nejvyšším hofmistru a správci financí vévody lotrinského. Po řadě odkazů zatěžuje jejich splněním statky, s nimiž si při dělení z 8. července 1609 vyhradila volnost nakládat, a polovinu movitostí odkazuje mužským, a nebude-li jich, ženským dětem svého syna Françoise zrozeným v řádném manželství – „avšak z jiné než ze slečny Marie Charlotty de Balsac, kdyby si ji vzal; v tom případě ho vyděďuji a zbavuji všeho svého jmění, neboť jsem mu výslovně zakázala uzavřít s ní manželství“.]

Z této listiny je vidět, že Bassompierre měl velký zájem na tom, aby si slečnu d'Entragues nevzal.

[Č. 149, 27. dubna 1615: další kodicil. Paní de Bassompierre znovu prošla svou závěť a určuje, že polovina movitostí odkázaná dětem staršího syna Françoise, „plukovníka Švýcarů tělesné stráže francouzského krále a jeho státního rady“, připadne, nebude-li takových dětí, dětem mladšího syna Africana, pána de Removille, du Châtelet a Baudricourtu, velkého podkoního lotrinského, a naopak – vždy jen dětem „zrozeným v řádném manželství, a ne jinak“, nejprve mužským, potom dětem jejích dcer. Bassompierrovi samotnému navíc „z dobrého důvodu“ dává všechny movitosti na Haroué, o něž se měl podle závěti dělit s bratrem. – Č. 150, duben 1615: listina připomíná, že si paní de Bassompierre podržela volné nakládání s vlastními statky v Normandii a požívání ostatních panství zahrnutých do dělení; přesto, „aby dala řečenému panu de Bassompierre prostředky nést obvyklé výdaje, k nimž je zavázán jak v průvodu krále, tak ve vojskách Jeho Veličenstva“, mu postupuje vlastnictví, držbu a užívání baronie Moutier-sur-Saulx[4] *i svých domů a panství v Normandii.]*

V Inventáři pořízeném po smrti pana maršála de Bassompierre, zmíněném už v přílohách k prvnímu svazku, čteme tuto položku:

4. Chantérac: Moutier-sur-Saux v bailliage Bar, dnes sídlo kantonu v okrese Bar-le-Duc, se železárnami a vysokými pecemi (dnešní Montiers-sur-Saulx v Lotrinsku).

„Dále smlouva na papíře z 8. dubna 1615, podepsaná Malcuit, což je pořízení nebožky paní de Bassompierre, jímž mění díly, které předtím při dělení určila pánům svým dětem; na rubu označeno 135.“

Smlouva o postoupení normandských statků, jejíž přesné datum udává tato položka a která spadá do doby cesty pana de Bassompierre do Lotrinska, ho podle listiny z 9. července 1609 musela zavázat, aby bratrovi nahradil hodnotu rovnou polovině postoupených statků.

Panství Moutier-sur-Saulx bylo prodáno v soudní dražbě a přiřčeno vévodovi de Guise. V Inventáři čteme tuto položku:

„Dále opis na papíře rozsudku o rozvrhu peněz stržených za panství a baronii Moustiers-sur-Saux, vydaného u bailliage v Baru 14. listopadu 1616, podepsaný Rigodin, označeno 104.“

Vedle darů zapsaných u účetní komory dostává pán de Bassompierre podle „Stavu pensí stanovených králem v jeho radě během roku tisíc šest set patnáct“, v oddílu „Pense pánů, šlechticů a jiných od 18 000 liber dolů až do 6000 liber výlučně“, pensi 7500 liber (rukopisy Dupuyovy, č. 852, fol. 114).

III. Dohra pře se slečnou d'Entragues (1619–1660)

[K srpnu 1615, kdy Bassompierre odjel do Rouenu a vyhrál tam při proti slečně d'Entragues „čistě a úplně“ (s. 7).]

Přes konečný rozsudek rouenského parlamentu měl Bassompierre se slečnou d'Entragues ještě nějaké tahanice, anebo snad musel, jak je řečeno na straně 6, při dovést do konce před komisaři delegovanými papežem. Přepisuji zde několik položek z Inventáře pořízeného po smrti pana maršála de Bassompierre:

[Pět položek inventáře, označených čísly 89–93: rozsudek, který mezi maršálem a slečnou d'Entragues vynesli 29. ledna 1621 kardinál de La Rochefoucauld, biskup v Senlis, a kardinál de Retz, biskup pařížský, „soudci a komisaři delegovaní naším Svatým otcem papežem“, s doložkou o doručení slečně 10. února; dvě její odvolání proti nařízením obou kardinálů, z 18. a 20. ledna 1620; podání doručené maršálovi 9. března 1620 a podepsané

„Marie de Balsac, paní de Bassompierre“; opis zápisu o tom, že se maršál před kardinály dostavil, s jeho ohrazením z 2. prosince 1619; a opis jejího odvolání z 10. února 1621 proti rozsudku kardinálů.]

Ostatně přes všechny rozsudky a nálezy se slečna d'Entragues nepřestala psát „paní de Bassompierre“ v notářských listinách, pod něž se však podpisovala jen „Charlotte“ nebo „Charlotte Marie de Balsac“. Tato umíněnost dala podnět k několika jízlivým maršálovým výrokům, které lze číst u Tallemanta des Réaux (*Historiette de Bassompierre*)[5] a jinde. Po maršálově smrti si slečna d'Entragues dává titul „jasná a mocná paní, paní Marie Charlotte de Balsac, vdova po jasném a mocném pánu, panu Françoisi de Bassompierre, pánu téhož místa, markýzi d'Haroué, rytíři královských řádů, radovi v královských radách, maršálu Francie a generálním plukovníku Švýcarů“ (smlouva o koupi čtyř a půl jitra louky paní maršálkou de Bassompierre), nebo „vdova po zesnulém vysoce urozeném a mocném pánu, panu Françoisi de Bassompierre, za živa rytíři královských řádů, maršálu Francie, plukovníku Švýcarů“ (notářská kvitance z 2. prosince 1651), anebo „vysoce urozená a mocná paní Charlotte Marie de Balsac, vdova po panu Françoisi de Bassompierre, za živa maršálu Francie“ (notářská kvitance z 10. května 1660); podpisuje se však vždy „Charlotte Marie de Balsac“.

IV. Přepadení v Champlay podle dobového letáku (říjen 1615)

[K 21. říjnu 1615: za druhé vzpoury princů[6] zaskočil předvoj královské armády v městečku Champlay u Joigny na řece Yonne asi tři sta jezdců pana de Luxembourg. Bassompierre tam tryskem přivedl dvě lehká děla; po druhé salvě se zřítil roh věže „postavené z bláta a slin“, obklíčení mávali ka-

5. Gédéon Tallemant des Réaux (1619–1692) sepsal kolem roku 1657 *Historiettes*, sbírku drobných a často zlomyslných historek o lidech své doby; Bassompierrovi je věnována jedna z nich. Chantérac ho jinde nazývá „velkým pomlouvačem“.

6. V létě 1615 povstal princ de Condé (u Bassompierra „pan princ“) s vévody de Bouillon, de Mayenne, de Longueville a dalšími velmoži znovu proti regentce Marii Medicejské, aby zmařil „španělské sňatky“ Ludvíka XIII. s infantkou Annou a jeho sestry s pozdějším Filipem IV. Zatímco dvůr jel pro nevěstu do Bordeaux, měla královská armáda maršála de Boisdauphin (Urbain de Laval, zemř. 1629) bránit princům v přechodu Loiry. Vzpouru ukončil mír v Loudunu v květnu 1616. Vévoda de Mayenne, který se objevuje na konci letáku, je Henri de Lorraine (1578–1621), syn někdejší hlavy ligy; u Bassompierra „pan de Mayenne“.

pesníky a klobouky a prosili o milost. Dostali ji za cenu zbraní, koní a zavazadel; dva prostředníci, pánové de Contenan a de Vitry, pobrali nejcennější věci, po nich vojáci, a ti pak Champlay podle svého zvyku zapálili (s. 34).]

Tento nevelký kousek měl tu čest, že byl dosti pompézně vylíčen v letáku *Recit veritable de la deffaite des trouppes de Monsieur le Prince de Tingry, par Monsieur de Praslain, lieutenant de Monsieur le Mareschal de Bois Daulphin en l'armée de Sa Majesté. Ou sont desnommez tous les capitaines tant d'une part que d'autre* (Pravdivé vylíčení porážky vojsk pana prince de Tingry panem de Praslin[7], zástupcem pana maršála de Boisdauphin v armádě Jeho Veličenstva. Kde jsou jmenováni všichni kapitáni z jedné i z druhé strany; Paříž, Jean Bourriquant, 1615).

V tomto vylíčení čteme, že „onen udatný kapitán pan de Praslin, smělý jako druhý Brasidas[8], opřen o autoritu svého krále, kráčel vesele do toho zápasu cti“ a že „ostatní kapitáni, majíce ho v čele, nešli do toho o nic chladněji: takže kdo je viděl jít, neměl proč pochybovat, že všechno prolomí a nalomí odhodlání svých nepřátel“.

Síla odporu však neodpovídala velikosti toho úsilí; neboť totéž vylíčení dodává:

„Skoro všichni ti lidé měli už břicho u stolu a srdce při tom, jak oškubat sedláka, a na nic nepomýšleli méně než na takové návštěvy a na takové komorníky, kteří by jim přinesli víno na dobrou noc a noční potřeby: takže hned ztratili všechnu odvahu, dali trubačem zatroubit k vyjednávání a v téže chvíli se vzdali s podmínkou, že vyjdou se zaručeným životem, s bílou

7. Chantérac (v deníku): Henri de Luxembourg, vévoda de Piney, princ de Tingry, u Bassompierra „pan de Luxembourg“, zemřel 23. května 1616 jako poslední mužský potomek francouzské větve domu lucemburského. – Charles de Choiseul, markýz de Praslin (1563–1626), kapitán královské tělesné stráže, byl v armádě polním maršálem (*maréchal de camp*), což je generálská hodnost, zhruba generálmajor, mnohem nižší než maršál Francie; tím se stal až roku 1619. Bassompierre v deníku líčí, jak ho u Champlay přepadla „jeho obvyklá nerozhodnost“ a jak se ptal maršála, má-li útočit, nebo ustoupit.

8. Leták se honosí antickou učeností. Brasidas byl nejsmělejší spartský vojevůdce peloponéské války (padl 422 př. Kr.); příběh o Graniu Petronovi, Caesarově kvestorovi zajatém v Africe Scipionem, vypráví Plútarchos v Caesarově životopise; Charondas byl zákonodárce řeckých měst na Sicílii, jemuž antická tradice připisuje zákon trestající zbabělce veřejnou hanbou v ženských šatech. Odejít „s bílou holí“ znamenalo odejít beze zbraní a bez válečných poct.

holí, a přísahali, že už nikdy nepozdvihnou zbraň proti službě krále. To jim pan de Praslin povolil; jeho přítomnost jim nebyla slabým dělem, aby se vzdali. O všech velitelích bylo ustanoveno, že zůstanou válečnými zajatci. Toť všechen odpor a všechno odhodlání těch těžkooděnců, tuze nepodobných Graniu Petroniovi: toho zajal Scipio v Africe na jedné z Caesarových lodí, dal rozsekat všechny vojáky, kteří na ní byli, a jemu chtěl darovat život; on však odpověděl, že Caesarovi vojáci nejsou zvyklí život darem přijímat, nýbrž jej dávat jiným, a s těmi slovy si vrazil meč do těla a sám se zabil. Tihle, pravím, tuze nepodobní onomu Petroniovi, nečekali, až jim někdo život daruje, nýbrž požádali o něj bez jediné rány. Zasloužili by podstoupit trest zbabělců stanovený zákonem Charondovým: ten trest byl, že zůstali tři dny na veřejném místě v ženských šatech."

Aspoň se zdá, že zisk z výpravy byl značný; *Pravdivé vylíčení* nemluví o tom, co si předem vzali oba prostředníci; podle něho bylo naopak „všechna kořist z řečeného předvoje dána vojákům a činí přes sto tisíc tolarů: sám princ de Tingry tu ztratil přes padesát tisíc tolarů. Vzali mu čtyři tisíce tolarů na jeho běžné vydání, dvanáct tisíc tolarů na výplatu jeho vojáků, dvacet velkých koní odhadovaných na dvacet tisíc tolarů a drahokamů za osmnáct tisíc tolarů."

Několik okamžiků nato se se třemi houfy jízdy objevil vévoda de Mayenne: „tento velkodušný kníže obrátil oči k nebi a umíral lítostí, že při tom nebyl, aby ukázal, že se nezvrhl od těch ze svého domu. Přes to všechno, vida, že hra je pro jeho stranu špatně rozdána, a nechtěje si vysloužit jméno ztřeštěnce ani ztratit mnoho dobrých vojáků, které měl, byl nucen odložit hru na jindy, a tak se vrátil, odkud přišel."

V. Pluk švýcarských gard (1616)

[K jaru 1616, za jednání o mír v Loudunu: král se v Tours rozhodl postavit úplný pluk svých švýcarských gard, který poprvé nastoupil stráž před jeho obydlím „v úterý 12. března" (Chantérac: 12. března byla sobota; je třeba číst nejspíš úterý 12. dubna; s. 64).]

Pluk švýcarských gard, tehdy zřízený jako součást králova vojenského domu[9], byl vzat z pluku plukovníka Gallatiho, postaveného roku 1614 a ještě téhož roku sníženého ze tří set na sto šedesát mužů v kompanii.

[Chantérac dále podle starých výkazů sleduje stavy pluku: při zřízení měl pět praporců švýcarské pěchoty po sto šedesáti mužích, podle výkazu ze 17. ledna 1617 osm praporců téže síly, od 2. května 1619 deset kompanií po dvou stech mužích, od 15. června 1628 do roku 1633 jedenáct; podle výkazu z roku 1645 měl osmnáct kompanií po sto devadesáti mužích a jednu o dvou stech. Maršál de Bassompierre tehdy pobíral dva tisíce liber měsíčně „jako svůj řádný plat u řečeného pluku“.]

Gallati byl prvním plukovníkem tohoto pluku a držel ten úřad až do své smrti v červenci 1619. Podržel si mimoto zvláštní velení nad starou kompanií švýcarských gard, která tehdy měla dvě stě mužů a zůstala oddělena od pluku švýcarských gard, před nímž měla přednost; místo švýcarských gard bylo ostatně stanoveno hned za gardami francouzskými. Po Gallatiho smrti přešlo velení staré kompanie na pana de Bassompierre jako generálního plukovníka Švýcarů.

Generální plukovník měl v pluku švýcarských gard vlastní kompanii, které se říkalo generálská (*la générale*) a které pod ním velel kapitán-poručík s hodností kapitána gard; jen tato kompanie nesla bílý prapor.

Všechna švýcarská vojska ve francouzské službě byla podřízena generálnímu plukovníkovi, s výjimkou kompanie Sta Švýcarů královy tělesné stráže.

Tyto podrobnosti jsou vzaty z *Histoire de la milice françoise* P. Daniela (sv. II) a z *Histoire militaire des Suisses au service de France* barona de Zurlauben (sv. I)[10].

9. Vojenský dům krále (*maison militaire du roi*) tvořily gardové útvary střežící panovníka: tělesná stráž, pluk francouzských gard a nově pluk gard švýcarských. Kompanie Sta Švýcarů (*Cent-Suisses*), zmíněná níže, byla starší palácová stráž s halapartnami, založená koncem 15. století. Plukovník Gallati je Kaspar Gallati z Glarusu, který sloužil francouzským králům od dob Karla IX.; podle Chantéraca zemřel 2. července 1619 v osmdesáti letech. Bassompierre byl generálním plukovníkem všech Švýcarů ve francouzské službě od roku 1614.

10. Gabriel Daniel (1649–1728), jezuita a královský historiograf, vydal své *Dějiny francouzského vojska* roku 1721; Beat Fidel Zurlauben (1720–1799), důstojník švýcarských gard, vydal *Vojenské dějiny Švýcarů ve službě Francie* v letech 1751–1753.

VI. Byl hrabě d'Auvergne navrácen ke cti? (1605 a 1616)

[K září 1616, několik dní po zatčení prince de Condé[11]: do válečné rady, které předsedal maršál de Brissac, přišel hrabě d'Auvergne[12] a zasedl na první místo. Bassompierre namítl, že „nám nesmí předsedat, když po svém odsouzení nebyl navrácen ke cti a dobré pověsti"; velitelé se zvedli od stolu a Brissac sliboval, že hraběte zabije, vrátí-li se odpoledne. Pan de Praslin je přiměl, aby raději varovali královnu, a řekl při tom, že hrabě „nebyl prohlášen nevinným ani zproštěn viny" (s. 95).]

Byl pan de Bassompierre v právu, když tvrdil, že hrabě d'Auvergne nebyl navrácen ke cti a dobré pověsti (*bonne fame et renommée*)? Znění listu o zmírnění trestu, zachované v rukopisech Dupuyových, tomuto tvrzení odporuje. Čteme tam totiž:

„Rozsudek o prostém a bezvýhradném zapsání listů zde v plném znění vložených, které 15. dubna 1605 obdrželi páni hrabě d'Auvergne a d'Entragues na zmírnění trestu smrti, k němuž byli odsouzeni rozsudkem parlamentu z 1. února 1605, v doživotní vězení. Výpis z register parlamentu."

„Jindřich atd. … zmírnili jsme a zmírňujeme trest smrti řečených hraběte d'Auvergne a pána d'Entragues v doživotní vězení na místech a pod takovou stráží, jak to později zvlášť ustanovíme; na tento trest doživotního vězení jsme zmírnili a zmírňujeme rozsudek našeho řečeného soudního dvora, a k tomu konci je navracíme ve všechny a veškeré jejich statky, ano i v jejich čest a dobrou pověst, aniž v to však zahrnujeme hodnosti a úřady, jimiž byli nadáni od králů, našich předchůdců, nebo od nás, atd. … Dáno v Paříži 15. dne dubna léta Páně tisíc šest set pět."

11. 1. září 1616 dala královna matka prince de Condé, vůdce nespokojených velmožů, zatknout v Louvru; ostatní princové uprchli z Paříže a zbrojili, a královna proto zřídila válečnou radu, která měla připravit armádu. Předsedal jí Charles de Cossé, vévoda de Brissac, maršál Francie (zemř. 1621), Bassompierrův příbuzný z matčiny strany; Bassompierre se nazývá jeho synovcem.

12. Charles de Valois (1573–1650), nemanželský syn Karla IX. a Marie Touchet, po matce nevlastní bratr markýzy de Verneuil a slečny d'Entragues; později vévoda d'Angoulême (Bassompierre mu tak střídavě říká už zde). Roku 1605 byl se svým otčímem Françoisem de Balsac, pánem d'Entragues, odsouzen k smrti za spiknutí se Španělskem proti Jindřichu IV.; seděl v Bastile až do června 1616, kdy ho Marie Medicejská propustila, protože potřebovala vojevůdce proti princům.

„Soud, schvaluje řečené listy, nařizuje, aby prosebníci požívali toho, co je v nich obsaženo.“ (Z 22. srpna 1605.)

Přesto měl pan de Praslin pravdu, když řekl, že hrabě d'Auvergne nebyl prohlášen nevinným ani zproštěn viny (viz s. 97); neboť zmírnění trestu, které udělil král Jindřich IV., rozsudek zmírnilo, a nikoli zrušilo, a královna propustila hraběte d'Auvergne na svobodu bez jakéhokoli dalšího řízení.

VII. Jak byl Thémines vystrnaděn z Bastily (prosinec 1616)

[K únoru 1617, k dodatku připsanému na okraj rukopisu: „V tom měsíci byl pan de Thémines vyveden z Bastily a od stráže pana prince, nač si velice stěžoval; uchlácholili ho místem zástupce velitele armády v Champagni.“ Bassompierre pak vešel do Bastily se čtyřmi sty Švýcary a vyvedl odtud lehké jezdce královny matky i dosavadní posádku (s. 112).]

Dopis Clauda Séguiera, pána de la Verrière, panu de Nérestang, chovaný ve sbírce Godefroyově, portefeuille CCLXVIII, č. 75 (knihovna Institutu), potvrzuje Bassompierrovo tvrzení a zároveň je uvádí v soulad s *Histoire de la mère et du fils* a s *Histoire de Louis XIII*[13]. Stráží prince de Condé v Bastile byl pověřen maršál de Thémines[14]; vypuzen odtamtud byl však lstí, kterou Séguier vypráví, jeho druhý syn Lauzières. Dopis je datován 14. prosince 1616, z čehož plyne, že tento „důmyslný vynález“ dvora, který se bál i svých přátel, byl proveden 12., a ne 19. prosince, tím méně v únoru 1617. Ostatně je možné, že autor těchto pamětí umístil dodatek na okraji nedopatřením vedle února 1617, kdežto se má vztahovat k prosinci 1616.

Zde je několik míst z dopisu:

13. Adresátem dopisu je nejspíš Philibert de Nérestang, starý voják a velmistr řádu Panny Marie Karmelské a svatého Lazara, jemuž podle deníku roku 1620 u Ponts-de-Cé roztříštila kulka stehno. – *Histoire de la mère et du fils* (Dějiny matky a syna) jsou dějiny regentství Marie Medicejské vydané v 18. století pod jménem historika Mézeraye, ve skutečnosti část pamětí Richelieuových; *Histoire de Louis XIII* napsal jezuita P. Griffet. Podle obou střežil Condého maršálův syn hrabě de Lauzières-Thémines a 19. prosince 1616 ho vystřídal Du Tiers, důstojník oddaný maršálu d'Ancre.

14. Pons de Lauzières, markýz de Thémines (1553–1627), zatkl 1. září 1616 v Louvru prince de Condé a dostal za to maršálskou hůl. „Pan de Vouzay“ z dopisu je u Bassompierra Vansay, který pak v Bastile velel. Maršál d'Ancre, o němž se mluví na konci, je Concino Concini, všemocný oblíbenec královny matky (viz přílohu IX).

„… Největší zdejší novinkou je, že pan de Thémines byl dostán z Bastily dosti důmyslným vynálezem: když totiž zůstal na oběd ve městě, namluvil pan de Vouzay panu de Lozière, druhému synovi řečeného pana de Thémines, že se ti, které měl v Bastile ke stráži pana prince, mezi sebou bijí; chtěl to spravit, vyšel na dolní nádvoří, a hned za ním zavřeli padací most… Teď se říká, že byl (maršál) příliš na obtíž, že žádal o všechno, co se naskytlo, a nedal se uspokojit. Stalo se to předevčírem… Ještě se neví, kdo dostane velitelství (Bastily); někteří říkali, že to bude monseigneur maršál d'Ancre.“

VIII. Noční jízda k Laonu (1. dubna 1617)

[K přelomu března a dubna 1617: královská armáda vévody de Guise[15] *dobyla v Champagni Château-Porcien; hned nato vzal vévoda osm set jezdců a jel celou noc k Laonu, protože ve Vaux pod městem ležel pluk Balagnyho. Podle Bassompierra se však otálelo s rozestavením k útoku, nepřítel dostal poplach a zachránil se zčásti v kostele, zčásti ve vinicích, „takže jsme tam zabili jen dva nebo tři vojáky“ a zapálili jim kvartýr, který po odchodu královských zase uhasili (s. 116).]*

Tisk *Le discours touchant la prise des villes et chasteaux de Chasteau Porcien, et Pierre-fons. Par Messieurs le Duc de Guise, et Comte d'Auuergue* (Rozprava o dobytí měst a zámků Château-Porcien a Pierrefonds pány vévodou de Guise a hrabětem d'Auvergne; Paříž, u vdovy po Jeanu Renoulovi, 1617) vypráví o tomto přepadu takto:

„Když se to stalo, dostal monseigneur de Guise zprávu, že pluk pana de Balagny[16] a dvě kompanie lehké jízdy pana de Vendôme jsou ubytovány na

15. Charles de Lorraine, vévoda de Guise (1571–1640). Po zatčení Condého povstali vévodové de Nevers, de Mayenne, de Bouillon a de Vendôme; vláda maršála d'Ancre proti nim počátkem roku 1617 vyslala tři armády. Guise velel té, která v Champagni dobývala pevnosti vévody de Nevers, mezi nimi Château-Porcien na řece Aisne; hrabě d'Auvergne obléhal Soissons. Válku ukončila 24. dubna 1617 smrt maršála d'Ancre.

16. Chantérac: Alphonse-Henri de Montluc, markýz de Balagny, syn maršála de Balagny, zemřel roku 1628. Vévoda de Vendôme je César (1594–1665), legitimovaný syn Jindřicha IV. a Gabrielly d'Estrées, tehdy jeden ze vzbouřených princů. Chantérac upozorňuje, že podle tohoto tisku vyjel Guise až 1. dubna, kdežto Bassompierre klade výpravu na 31. března; liší se i počet zabitých – dva nebo tři u Bassompierra, dvacet až pětadvacet v úředně laděném tisku.

předměstích města Laonu a že na nic nepomýšlejí méně než na to, co je potkalo; vyrazil tedy od armády v sobotu prvního dubna v šest hodin večer, provázen pány de Bassompierre a markýzem de Thémines, se čtyřmi sty jezdci a čtyřmi sty mušketýry; ty však, protože byli na takový kousek příliš pomalí, nechal monseigneur de Guise cestou. Dorazil v neděli ráno za budíčku, dal své jízdě sesednout a vpadl do řečených předměstí: tam bylo zabito dvacet nebo dvacet pět mužů, tolikéž zajato, ukořistěno třicet koní a všechno ostatní uvedeno ve zmatek; a brzy nato se monseigneur vrátil ke své armádě.“

IX. Dopis maršála d'Ancre králi (13. března 1617)

[K 25. dubnu 1617: den po zabití maršála d'Ancre[17] vjel Bassompierre cestou od obleženého Soissons do Paříže nevědomky mezi lutyšskou jízdu, kterou maršál naverboval a která se po zprávě o jeho smrti bála, že bude pobita, a chtěla si ho vzít jako rukojmí; vyvázl tím, že se tvářil jako maršálův zarmoucený přívrženec (s. 124). Chantérac k tomu poznamenává, že král dal jednat o najmutí tří tisíc pěších a pěti set jezdců z Lutyšska, ale maršál, ať z pýchy, či ze ctižádosti, nabídl, že tyto i další odvody vezme na svůj náklad.]

Maršál d'Ancre psal králi z Pont-de-l'Arche 13. března 1617:

„Sire,

když jsem měl posledně tu čest rozloučit se s Vaším Veličenstvem ve Vaší galerii v Louvru, ujistil jsem je při pokloně, že v nouzi, v níž jsem je viděl, mu nebudu říkat to, co mu obvykle říkalo mnoho z těch, kdo jsou Vašemu Veličenstvu zavázáni stejně, jako mám tu čest být já: že kdyby jim Vaše Veličenstvo poručilo a dalo k tomu prostředky, přivedli by mu k službě množství válečného lidu; nýbrž že až přijde čas, budu mu sloužit se šesti ti-

17. Concino Concini, markýz d'Ancre (zemř. 1617), Florenťan, manžel Leonory Galigaï, důvěrnice Marie Medicejské; od roku 1613 maršál Francie, ačkoli nikdy nevelel vojsku, a v letech 1616–1617 skutečný pán vlády. Pont-de-l'Arche na Seině byla jedna z jeho pevností v Normandii, kde byl královým místodržícím. 24. dubna 1617 ho na rozkaz patnáctiletého Ludvíka XIII. zastřelil na mostě Louvru kapitán gardy Vitry; královna matka byla vykázána do Blois a moci se ujal králův oblíbenec Luynes. Dopis, vytištěný jako leták, byl současníkům dokladem maršálovy zpupnosti: poddaný tu nabízí králi vlastní armádu.

síci pěšími a osmi sty jezdci čtyři měsíce na své útraty. Své slovo jsem, Sire, dodržel a tomu závazku dostál. Naverboval jsem mocí Vašich patentů tři tisíce dvě stě pěších, Lutyšanů, a pět set jezdců, a dva tisíce osm set Francouzů a tři sta jezdců. Povedu, kam se Vašemu Veličenstvu zlíbí, pět tisíc pěších a osm set jezdců, a zbytek pěchoty nechám v nejdůležitějších pevnostech svého úřadu, abych je uchránil všech nehod, jež by je mohly potkat. Budu tedy, Sire, čekat na Vaše rozkazy atd.“

Lettre escrite au Roy par Monsieur le Mareschal d'Ancre (Dopis psaný králi panem maršálem d'Ancre). Paříž, Joseph Guerreau, 1617.

X. Mladý král očima státního sekretáře (únor 1618)

[K roku 1618: Bassompierre vypráví, že se král, „který byl velmi mladý“, bavil malováním, zpěvem, napodobováním saintgermainských vodních strojů brkovými trubičkami a bubnováním, a jak ho při řeči o lesním rohu zaskočil poznámkou, že Karla IX. nezabilo troubení, nýbrž to, že se dal přemluvit k návratu ke své matce Kateřině Medicejské. Bassompierre z toho poznal, že králi „nahánějí velký strach z královny, jeho matky“ (s. 138).]

Pan vévoda de Mouchy, jehož Společnost pro dějiny Francie počítá mezi své členy, mi laskavě dovolil uveřejnit několik původních písemností z rukopisů vzácné knihovny jeho zámku Mouchy. Vzdávám mu zde dík za jeho vlídnou ochotu.

Mezi těmito písemnostmi dává následující představu o tom, jak o duchu a povaze mladého krále soudil jeden z těch, kdo k němu měli nejblíže:

„Pan de Sceaux, státní sekretář, panu Henrimu de Noailles, 18. února 1618[18].

18. Chantérac: Antoine Potier de Sceaux, státní sekretář; Henri de Noailles, hrabě d'Ayen, nejstarší syn Antoina, pána de Noailles, a Jeanne de Gontaut, byl generálním poručíkem, tedy královým místodržícím, v gubernii Auvergne. Jemu jsou určeny i královy dopisy v přílohách XII, XV a XX. Ludvíku XIII. bylo tehdy šestnáct let. Saintgermainský jarmark, o němž sekretář píše, se konal každý rok v únoru a březnu na pařížském předměstí Saint-Germain a býval hlavní zimní zábavou dvora.

… Náš pán zatím den ode dne sílí na těle i na úsudku a díky Bohu dává znamenité důkazy tohoto druhého i svých dobrých úmyslů; ale věřte, že chce být poslouchán a že zle pochodí ti, kdo se prohřeší proti tomu, čím jsou mu povinni, leda by to bylo z nevědomosti; neboť v tom případě rád promíjí a velmi snadno si dá říci. Nyní se po čase, který věnuje záležitostem, zabývá saintgermainským jarmarkem, lovem a baletem, který Jeho Veličenstvo chystá; po jeho příkladu chystá královna jiný a ten bude zábavou tohoto masopustu. Ale myslím, že brzy potom už nic neudrží Jeho Veličenstvo v tomto městě, kde teď není jiné novinky než to, co se stalo v Levantě a o čem jste jistě zpraven; proto vám neřeknu nic jiného než atd.“

Lettres, etc. a Mr de Noailles par les rois, etc. (Dopisy králů a jiných panu de Noailles), sv. II, fol. 321 (knihovna zámku Mouchy-Noailles).

XI. Velký králův balet o Tankredovi (12. února 1619)

[K únoru 1619: po saintgermainském jarmarku následovalo „množství baletů“ a po nich svatba královy sestry s princem piemontským. Chantérac k masopustnímu úterý 12. února poznamenává, že toho dne se v Louvru tančil velký králův balet, v němž vystoupil i Bassompierre (s. 143).]

Velký králův balet roku 1619 představoval Tankredovo dobrodružství v začarovaném lese. Král byl jedním ze čtyř rytířů dobrodružství; prvním z nich a skutečným hrdinou baletu byl však vévoda de Luynes v podobě Tankredově[19].

Po výjevech začarování lesa a před mezihrou čtyř rytířů dobrodružství, kteří nad tím kouzlem zvítězili, následovaly po sobě tři výstupy: čtyř dře-

19. Námět je z Tassova *Osvobozeného Jeruzaléma* (zpěv XIII): čaroděj začaruje les u Jeruzaléma, aby křižáci neměli dřevo na obléhací stroje, a rytíř Tankred se marně pokouší kouzlo zlomit; v baletu ovšem rytíři nad kouzlem zvítězí. Dvorský balet byl představení se zpěvy, recitací a tanečními „výstupy“ (*entrées*), v němž tančil sám král s dvořany. – Charles d'Albert de Luynes (1578–1621), původně králův sokolník, byl po pádu maršála d'Ancre oblíbencem Ludvíka XIII. a skutečným pánem vlády, od roku 1619 vévodou a pairem, od jara 1621 konetáblem; o jeho smrti viz přílohu XXI.

vorubců, čtyř pilařů a konečně čtyř lučištníků, jimiž byli pánové de Bassompierre, de Brantes, de Courtenvaux a de La Rochefoucauld[20].

Tito čtyři lučištníci „přišli vykonat svůj výstup s luky a šípy, s válečnými posunky a postoji. Měli kabátec z bílého atlasu na způsob kyrysu se lvími tlamami, vše vysoko vyšívané zlatem, dvě suknice přes sebe, pleťově růžovou a bílou, vyšívané stříbrem, hedvábné punčochy pleťově růžové s botkami vyšívanými zlatem a na hlavě postříbřenou přilbu s množstvím per."

(*Relation du grand ballet du roy, dancé en la salle du Louvre, le 12 fevrier 1619* – Zpráva o velkém králově baletu, tančeném v sále Louvru 12. února 1619; Lyon, pro Jeana Lautreta, 1619.)

V této zprávě lze číst nevázaná čtyřverší, jimiž básník Porchères, původce baletu, oslovoval ústy těchto pánů „dámy".

XII. Král oznamuje útěk královny matky (24. února 1619)

[K únoru 1619: po masopustu odjel král do Saint-Germain a tam dostal zprávu, že královna matka uprchla z Blois[21] a že ji v Montrichardu přijal vévoda d'Épernon; téhož dne se vrátil do Paříže a nazítří držel radu (s. 143). Chantérac: král dostal zprávu 23. února na lovu.]

Král panu Henrimu de Noailles, 24. února 1619.

„Pane de Noailles, byv zpraven o nenadálém odjezdu královny, paní mé matky, a o její cestě k Loches, s malým průvodem svých lidí, zato dobře provázena jinými, uznal jsem za nutné dát vám o tom vědět. Ta zpráva, jako nepředvídaná, mi byla velmi podivná, a to tím víc, že jsem se právě chystal odjet ji navštívit, jak jsem ji o tom dal ujistit panem du Fargis, kte-

20. Léon d'Albert, pán de Brantes, byl nejmladší Luynesův bratr, později sňatkem vévoda de Luxembourg-Piney (Chantérac: zemřel 1630); Jean de Souvré, markýz de Courtenvaux, byl první komoří; François, hrabě de La Rochefoucauld (1588–1650), později první vévoda toho jména, byl otec autora *Maxim*.

21. Po zabití maršála d'Ancre (1617) byla Marie Medicejská vykázána na zámek Blois. V noci z 21. na 22. února 1619 odtud uprchla oknem po žebříku a s pomocí vévody d'Épernon se uchýlila do Loches a pak do Angoulême. Jean-Louis de Nogaret, vévoda d'Épernon (1554–1642), někdejší oblíbenec Jindřicha III., byl generální plukovník francouzské pěchoty a jeden z nejmocnějších velmožů království. Tato „první válka matky se synem" skončila bez boje smírem z 30. dubna 1619, kterým královna dostala gubernii Anjou.

rého jsem k ní před osmi dny vypravil, tak jako jsem se při každé příležitosti snažil dát jí všemožné uspokojení: jindy se zdálo, že je najde v tom, když mě uvidí, a když jsem se k ní za tím účelem hodlal vypravit, shledávám, že odjela. Chci však věřit, že to není ve zlém úmyslu a že zachovávajíc mi povinnosti a city matky zůstane v mezích, jichž si mám nejen přát, ale v něž mám i doufat; přesto se obávám, aby se při té zvěsti nenašli takoví, kdo by se chtěli pouštět do nějakých podniků; učiníte proti tomu opatření atd. – Psáno v Paříži 24. dne února 1619.“

Lettres, etc., a Mr de Noailles par les rois, etc., sv. II, fol. 265 (knihovna zámku Mouchy-Noailles).

XIII. Bassompierrův stůl v Tours (léto 1619)

[K létu 1619: po smíru s královnou matkou zůstal dvůr tři měsíce, od června do srpna, v Tours, „kde jsme velmi dobře trávili čas“ (s. 144).]

Arnauld d'Andilly[22] nakreslil na jedné krásné stránce svých pamětí obraz života, jaký se vedl v Tours, zvláště u pana de Bassompierre.

„… Protože jsem v Tours bydlel blízko pana maršála de Bassompierre, který držel stůl, o němž se dalo říci, že je stolem největších pánů dvora, neboť jich byl vždycky plný, prokázal mi tu čest, že mě přišel požádat, abych k němu chodil stále, a naléhal na mne tak, že jsem takovou zavazující zdvořilost nemohl odmítnout; vždyť mezi těmi velmoži nebylo jediného, kterého bych neznal tak důvěrně, že snad smím říci, že ve Francii není nikdo mého stavu, kdo by s nimi měl tolik styků a důvěrnosti. Byly to, nehledě k jejich rodu, osoby tak veliké zásluhy, že jedni už zastávali a druzí později zastávali nejvyšší úřady ve státě a veleli armádám. Dalo se tedy v jejich rozhovoru mnohému naučit, a nic není příjemnějšího než ona počestná volnost, s níž spolu žili. Nevědělo se tam, co je ceremonie, jejíž nucenost je nesnesitelná těm, kdo vyrostli ve vzduchu velkého světa. Každý si sedl, kde se právě naskytl. Ti, kdo přišli nejpozději, přisedali ke stolu, třebaže ostatní u něho seděli už dlouho. Jakkoli skvělá ta hostina byla, o jídle se

22. Robert Arnauld d'Andilly (1589–1674), nejstarší z proslulé rodiny Arnauldů, tehdy úředník finanční správy a oblíbený společník velmožů, později poustevník v Port-Royal a překladatel. Paměti psal ve stáří; proto říká Bassompierrovi „maršál“, ačkoli ten se jím stal až roku 1622.

tam nikdy nemluvilo. Tak jako se přicházelo bez pozdravu, odcházelo se bez rozloučení, jedni dříve, druzí později, podle toho, co kdo měl na práci. A rozmlouvalo se o věcech všeho druhu, nejen příjemně, ale i užitečně."

(*Mémoires d'Arnauld d'Andilly*, Hamburk 1734, 1. díl, s. 136.)

XIV. Verše na přijetí do řádu Svatého Ducha (31. prosince 1619)

[K poslednímu dni roku 1619: v Saint-Germain se konala kapitula řádu Svatého Ducha[23] *a „posledního dne roku jsme byli obvyklým způsobem učiněni rytíři u Augustiniánů". Chantérac dodává, že povýšení zahrnulo pět prelátů a devětapadesát světských rytířů, mezi nimiž je Bassompierre uveden jako čtyřiadvacátý, a že v něm byli všichni tři bratři Luynesové (s. 146).]*

V *Repertoriu* pana de Bassompierre, psaném jeho rukou (Národní knihovna, Lat. 14224), jsou dvě básně, k nimž dalo podnět povýšení z 31. prosince 1619.

První je psána latinskými verši a je určena zvlášť panu de Bassompierre:

Illustrissimo Excellentissimoque D. de Bassompierre regiæ torquatæ militiæ equiti recens inaugurato. (Nejjasnějšímu a nejvznešenějšímu panu de Bassompierre, právě uvedenému rytíři královského řádu s řetězem.)

[V předloze devět latinských elegických distich; zde v doslovném překladu.]

Jasné vítězné vavříny kolem tvých skrání

ať jsou jen ušlechtilým dílem pěvce vavřínem ověnčeného;

ať si slavné pocty války i míru opěvá, kdo chce,

i starobylé rodokmeny starobylého domu.

23. Řád Svatého Ducha založil roku 1578 Jindřich III.; byl to nejvyšší rytířský řád francouzské monarchie, omezený na sto členů, a přijetí do něho bylo vrcholem dvorské kariéry. Rytíři nosili zlatý kříž s holubicí na blankytné stuze (odtud „cordon bleu"), při slavnostech zlatý řetěz kolem krku a na plášti stříbrem vyšitý kříž; na to vše latinská báseň naráží. Přijímalo se v kostele pařížských augustiniánů na levém břehu Seiny. *Repertorium*, o němž Chantérac mluví, je Bassompierrův vlastnoruční sešit výpisků, veršů a poznámek.

Já jsem si neumínil vypočítávat tolik chval a tolik triumfů –
to je dílo pro Múzu rozmařilou.
Že ti král svěřil šiky helvétského národa
a že je ti dáno ukládat zákony nepřemoženým mužům,
že se na tobě skvějí nové odznaky nádhery s řetězem,
tam, kde blankytná stuha nese nevelký kříž,
že si tě hlava řádu přeje za druha svého rytířstva:
tím je jediným slovem řečeno, jak velikého jsi ducha.
Neboť vše, co zní velce a co je hodno pohledu,
chová v sobě královský řetěz s vylitým Duchem.
Ó šťastný, jemuž svobodná šíje září zlatem
a bok se leskne stříbrem ještě ušlechtilejším!
Teď je radost a Galům milo zasloužit si řetězy –
kdo by to řekl? – a ke cti je vysloužit si kříž.

Druhá báseň, ve francouzských verších, se obrací k rytířům vůbec:

Hrdí rytíři, jichž nádhera je tak veliká,
že ostatním smrtelníkům oslňuje zrak,
jaký žár vám velí
a nutí vás toužit po úřadech nebes?
Připouštím, že čest vašich skvělých titulů,
vaší slavné krve a vašich rozličných činů
vás činí nejhodnějšími
nejslavnějšího jména, jaké je ve vesmíru.
Připouštím, že když víra největšího z mocnářů
dnes posvěcuje květ jeho válečníků,

nebe dává svá znamení

těm, jimž země dala své vavříny.

Ale nelichoťte si těmi marnými chválami,

anebo zvítězte nad neřestí sraženou k vašim nohám;

toužíte-li po slávě svatých a andělů,

mějte i jejich ctnost.

Nemyslete, že s nečistými plameny spojíte

Ducha, jehož jakýsi obraz nosíte navenek;

nesvítí-li ve vašich duších,

nadarmo mu dáte svítit na svých tělech.

XV. Král o odjezdu vévody de Mayenne (březen a duben 1620)

[K březnu 1620: „Uprostřed postu, když byl král ve Fontainebleau, odjel pan de Mayenne od dvora bez rozloučení“ – první z velmožů, kteří se pak přidali ke královně matce[24] (s. 148).]

Přes svůj náhlý odjezd se vévoda de Mayenne ještě snažil zachovat zdání a král jeho důvody přijímal, jak je vidět ze dvou následujících dopisů:

1. Král panu Henrimu de Noailles, 30. března 1620.

„Pane de Noailles, včera večer mi z Paříže přinesli zprávu, že můj bratranec vévoda de Mayenne odtamtud předešlé noci odjel ve velkém spěchu a s malým průvodem a rozhlašuje, že jede navštívit svého bratra markýze de Villars[25], který je těžce nemocen, a odtud že se odebere do své gubernie;

24. Chantérac (v deníku): vévoda de Mayenne odjel 29. března do Guyenne, jejíž místodržitelství nedávno dostal výměnou za Île-de-France. Princové a velmoži, podráždění všemocí vévody de Luynes, navázali styky s královnou matkou, která si stěžovala, že se neplní její smír s králem; Mayennova příkladu brzy následovala většina princů a mnoho pánů. Tuto „druhou válku matky se synem“ ukončila 7. srpna 1620 srážka u Ponts-de-Cé (příloha XVI).

25. Markýz de Villars byl patrně vévodův nevlastní bratr z prvního manželství jejich matky Henriette Savojské, markýzy de Villars; Chantérac ho neurčuje. „Gubernií“ je Guyenne s hlavním městem Bordeaux. Vallery, kam si král podle druhého dopisu zajel, je zámek prince de Condé nedaleko Sens.

nemohu věřit, že to činí se zlým úmyslem; ale protože odjel, aniž se se mnou rozloučil, ba aniž mi to oznámil, nevím, jaký může být jeho záměr. Než se mi to vyjasní, což, jak jsem si jist, bude brzy, vzkázal jsem svým služebníkům ve své provincii Guyenne, aby dávali pozor na všechno, na čem může záležet mé službě, a zpravovali mě o všem, co se tam stane; i vám jsem to chtěl tímto dopisem oznámit. – Psáno ve Fontainebleau 30. dne března 1620.“

Podepsán: Ludvík.

Lettres, etc., a Mr de Noailles par les rois, etc., sv. II, fol. 266 (knihovna zámku Mouchy-Noailles).

2. Král panu Henrimu de Noailles, 4. dubna 1620.

„Pane de Noailles, před několika dny jsem vám poslal depeši o náhlém odjezdu svého bratrance vévody de Mayenne; nyní vám posílám tuto, abych vám oznámil, že za malé cesty, kterou jsem vykonal do Vallery, mě vyhledal šlechtic od něho s jeho dopisem plným omluv za způsob, jakým se ubírá do své gubernie; prosí mě, abych to přijal vlídně vzhledem k rozkazu, který jsem mu dal, aby byl připraven tam odjet, a ujišťuje mě, že tam jede s úmyslem prokazovat mi službu, k níž je povinen, a že nikdy nezanedbá věrnost a poslušnost, kterou mi dluží; což jsem přijal dobře, jsa si jist, že učiní, co mi vzkazuje, a odpověděl jsem mu dopisem, v němž mu to tak prohlašuji; k čemuž nemám pro tuto chvíli co dodat, leda atd. – Psáno ve Fontainebleau 4. dne dubna 1620.“

Podepsán: Ludvík.

Tamtéž, sv. II, fol. 267.

XVI. Kdo otevřel zámek v Ponts-de-Cé: paměti pana de Puységur (srpen 1620)

[K 7. srpnu 1620, k srážce u Ponts-de-Cé[26]: královští vnikli do města zároveň s prchajícím nepřítelem. Do zámku vběhli za raněným guvernérem i dva vojáci gardového pluku, „jeden jménem Poissegu, který býval pážetem pana de Guise“, a jeden mušketýr; guvernér je měl za své rozprášené lidi a postavil je ke dvěma střílnám nad mostem, odkud ustavičně stříleli, „ale vysoko, aby neranili naše“ (s. 198).]

Pan de Puységur[27] zanechal paměti, v nichž tuto příhodu vypráví a dodává:

„Dokázal jsem, že jsem je přiměl, aby se vzdali, a dal jsem o tom vědět panu de Bassompierre, polnímu maršálu v armádě, který čekal na konci mostu. Byla sjednána kapitulace a bylo jim povoleno, že vyjdou s hořícím doutnákem a s kulí v ústech[28]; a když pan de Bassompierre přišel, aby vstoupil do zámku, byl překvapen, když viděl, že mu bránu otvírám já, a ptal se mě, jakým způsobem a kudy jsem se dostal dovnitř. Odpověděl jsem mu, že jsem tam vnikl v jedné změti s nepřáteli a že mám velkou radost, že mu bránu otvírám právě já. Co tu říkám, dosvědčují Paměti řečeného pana de Bassompierre, kde píše, *že mu Poisigut otevřel bránu u Pont-de-Cé*; a třebaže mé jméno není napsáno správně, míní přece mne, neboť jedni mi říkali Poysigut a jiní Puysegur, což je mé pravé jméno.“

(*Les memoires de messire Jacques de Chastenet, chevalier, seigneur de Puysegur*, Wolfgang, 1690, s. 4.)

26. Ponts-de-Cé je řada mostů přes ramena Loiry jižně od Angers, sídla královny matky. Královské vojsko, v němž Bassompierre sloužil jako polní maršál (generálská hodnost, mnohem nižší než maršál Francie), tu 7. srpna 1620 za pár hodin rozprášilo oddíly jejích přívrženců; srážce se pro její krátkost posměšně říkalo „drôlerie“ (taškařice) u Ponts-de-Cé. Následoval smír matky se synem a králova výprava do Guyenne a Béarnu.

27. Chantérac (v deníku): Jacques de Chastenet, pán de Puységur, vstoupil roku 1617 do gardového pluku, roku 1655 se stal mistrem tábora pluku Piémont a zemřel ve věku 82 let. Jeho paměti vyšly roku 1690.

28. Čestné podmínky kapitulace: posádka neodchází jako zajatci, nýbrž se zbraní připravenou k boji – mušketýři s doutnákem zapáleným a s kulí v ústech, odkud se při nabíjení brala.

XVII. Diamant španělského krále v zástavě (1621 a 1639–1641)

[K 15. květnu 1621: při odjezdu z Madridu, kde jako mimořádný vyslanec jednal o Veltlín[29], dostal Bassompierre od krále darem „diamantový klenot za šest tisíc tolarů“ a ještě krásného koně z jeho hřebčína (s. 282).]

Za svého věznění maršál de Bassompierre tento klenot, nebo aspoň jeden z diamantů, z nichž se skládal, zastavil; po dvou letech se mu podařilo dluh splatit a musel si tedy zástavu vzít zpět: plyne to z jedné položky jeho inventáře, v níž jsou tyto údaje:

„Dále sedm kusů svázaných dohromady; první z 3. července 1639, podepsaný Andreossy, obsahuje, že mu řečený pan maršál toho dne dal do rukou diamant broušený do faset, který slíbil řečenému pánu vrátit, až mu zaplatí částku 6300 liber uvedenou v jeho úpisu. – Šestý je jiný kus papíru, popsaný po jedné straně rukou řečeného pana maršála, začínající slovy: *Diamant španělského krále byl dán do zástavy za 6300 liber 3. července 1639*, a končící slovy: *Tudíž dlužím ze všech výše uvedených částek jen 1200 liber až do dneška, 18. března 1641, kdy bylo mezi panem Andreossym a mnou vyúčtováno, načež jsem mu dal 1000 liber, zbývá tedy 200 liber.* – Označeno na každém z řečených kusů stejně číslem 53.“

Diamant španělského krále však v soupisu drahokamů není; snad byl znovu zastaven, snad i zcizen.

29. Valtellina (Veltlín), alpské údolí poddané Grisonsku a důležitý průchod mezi španělským Milánskem a habsburskými zeměmi, obsadili roku 1620 Španělé. Ludvík XIII. vyslal Bassompierra do Madridu žádat jeho vrácení; Filip III. mezitím 31. března 1621 zemřel a Madridská smlouva z 25. dubna 1621, kterou Bassompierre sjednal s ministry mladého Filipa IV., zůstala nesplněna. Darovaný klenot (*enseigne*) byl šperk nošený na klobouku. Věznění, o němž mluví Chantérac, je Bassompierrových dvanáct let v Bastile (1631–1643).

XVIII. Smrt hraběte de Bourgfranc v Montaubanu (4. září 1621)

[K 30. srpnu 1621, k obléhání Montaubanu[30]: Bassompierre píše, že královští měli srozumění s jedním z velitelů ve městě, hrabětem de Bourfranc, ale obležení se toho dovtípili a zbavili se ho – při jednom útoku ze strany Ville-Bourbon mu prý kdosi z jeho vlastních lidí zezadu prostřelil hlavu (s. 298). Chantérac: hrabě, „voják, který se vyšvihl sám, statečný a obratný“, byl ve městě polním maršálem vévody de Rohan, hájil Ville-Bourbon a padl 4. září při velkém útoku vévody de Mayenne.]

Kapitán Mazères, Béarňan, dostal od vévody savojského titul hraběte de Bourgfranc v odměnu za služby, které mu prokázal ve válce.

Lebret[31] zřejmě připouští domněnku, že hraběte de Bourgfranc zabili jeho vlastní lidé. Vypráví o jeho smrti takto:

„Hrabě de Bourgfranc tam přišel o život, zasažen zezadu kulí do hlavy ve chvíli, kdy se obracel, říkají jedni; podle jiných zavražděn ze žárlivosti La Rivière-Marsolana, s nímž se neshodl o stržení mostu, anebo spíše z divokého podezření rady, která mu od Sauvagovy aféry[32] stále nedůvěřovala.“

Podle vyprávění Jolyho, deníku očitého svědka, byl však hrabě de Bourgfranc zabit nepřítelem a jeho lidé ho velmi želeli.

„Hrabě de Bourgfranc,“ praví tento autor, „byl v té baště ještě zaměstnán šikováním Barthových pikenýrů, když začal útok a když mu přišli říci, že nepřítel dobývá rameno bašty; vystoupí tam, hodí granát, aniž jej zapálil; pistole mu selže, sestoupí, aby si vzal jinou z rukou svého lokaje, a vystou-

30. Montauban na řece Tarn byl hlavní pevností hugenotů na jihozápadě. Ludvík XIII. s konetáblem de Luynes jej za hugenotské války oblehl v srpnu 1621 a v listopadu musel po těžkých ztrátách odtáhnout; město hájil markýz de la Force. Ville-Bourbon bylo opevněné předměstí na levém břehu Tarnu, na které útočil oddíl vévody de Mayenne; Bassompierre sloužil jako polní maršál u oddílu gard.

31. Henri Le Bret (1618–1710), probošt montaubanské katedrály, vydal roku 1668 dějiny města Montaubanu. Joly, jehož Chantérac cituje vzápětí, psal podle něho jako očitý svědek z obleženého města; také *Histoire particuliere*, citovaná v příloze XIX, líčí obléhání z pohledu obležených.

32. Chantérac: Sauvage byl hugenotský kapitán, který se vetřel do Montaubanu, když si předtím zjednal styky v královském táboře, a pokoušel se vyjednat vydání města. Nesl nabídky různým velitelům, mezi jinými hraběti de Bourgfranc. Byl odsouzen jako zrádce a popraven.

piv znovu, vystřelí. Když se chce vrátit, zasáhne ho olovo zezadu do hlavy a srazí ho k zemi. Ihned ho přikryjí pláštěm ze strachu, aby vojáci při pohledu na něho neztratili odvahu. Zpráva o té smrti naplnila po útoku město smutkem pro důvěru, kterou lidé měli v udatnost a zkušenost tohoto statečného kapitána."

XIX. Otec Dominik, prorok od Bílé hory, před Montaubanem (září a říjen 1621)

[K září 1621: „Několik dní předtím přišel k armádě ten bosý karmelitán, který byl v bitvě u Prahy a který radil, aby byla svedena; měli ho za muže veliké svatosti." Konetábl se ho zeptal, co je podle něho třeba udělat, aby Montauban padl; mnich mu řekl, ať dá do města nazdařbůh vypálit čtyři sta ran z děl, a zastrašení obyvatelé se neomylně vzdají. Král proto poslal pro Bassompierra a poručil mu těch čtyři sta ran vypálit, „což jsem učinil; ale nepřátelé se proto nevzdali" (s. 316).]

P. Dominik a Jesu Maria[33] se už dlouho těšil této pověsti vysoké svatosti a Filip II. Španělský ho měl ve veliké úctě. Později přišel do Říma, odkud odešel do Německa, a opravdu naléhal na vévodu bavorského, aby svedl bitvu před Prahou, a předpověděl mu vítězství, které se zdálo nad všechnu naději. U Montaubanu měly jeho předpovědi menší úspěch. Máme-li věřit protestantským spisovatelům, P. Dominik neztratil odvahu a ohlásil dobytí města na 15. října. Zde je, co o tom říká autor *Histoire particuliere*:

„Za velké tísně těchto věcí běžela pověst, jejíž původ nebyl znám, že na nás bude patnáctého tohoto měsíce podniknut útok na radu jakéhosi P. Dominika, jehož vážnost pozdvihovala odvahu obléhatelů a nadouvala plachty jejich nadějí takovými poryvy, že město bude toho dne vzato: neboť to byl (jak se říkalo) ten řeholník, na jehož slovo a napomenutí císař vyhrál

33. Dominik a Jesu Maria (vlastním jménem Domingo Ruzola, 1559–1630), aragonský bosý karmelitán, v letech 1617–1620 generál svého řádu. Roku 1620 provázel z papežova pověření vojsko katolické ligy vévody Maxmiliána Bavorského do Čech. Před bitvou na Bílé hoře (8. listopadu 1620), když velitelé váhali, naléhal na okamžitý útok a ukazoval jim obraz Narození Páně, zohavený prý kalvinisty na zámku ve Strakonicích. Obraz byl potom jako „Panna Maria Vítězná" donesen do Říma, kde mu byl zasvěcen kostel Santa Maria della Vittoria; téhož zasvěcení je karmelitánský kostel na pražské Malé Straně. „Bitva před Prahou" je tedy Bílá hora a císařem Ferdinand II. Dominik zemřel ve Vídni.

bitvu před Prahou. Tato mince byla ihned prohlášena za neplatnou a určena k roztavení u lidu, jemuž kazatelé hlásali, že takoví proroci se netrefí pokaždé a že Balaam neproklíná Izraele, kdykoli je o to požádán[34].“

A jeden hugenotský básník věnuje nezdaru tohoto proroctví tuto strofu:

Svárům se vysmíváme

a nemáme strach ani škodu

z toho pěkného otce Dominika,

toho falešného proroka Baalova.

Podvodník, vyměřil

délku našeho trvání

do patnáctého října, jenž minul;

ale vidíme, že je to sen

a že duch, který ho ponoukal,

byl duch lži.

(*Meditation d'un advocat de Montauban sur les mouvemens du temps present* – Rozjímání montaubanského advokáta o hnutích nynější doby, 1622.)

Katolický spisovatel ovšem montaubanskému advokátovi odpovídá:

„Proto říkáš, že se svárům vysmíváte a že proroctví otce Dominika nic nezmohla, a nazýváš ho prorokem Baalovým; bereš jméno, které přísluší tvým kazatelům, abys do něho oblékl naše řeholníky. Proroci Baalovi nikdy nedokázali svést oheň, aby spálil jejich oběti; Eliáš to učinil. Ten dobrý otec, o němž mluvíš, není snad druhý Eliáš, který na vás přivolal spravedlivý hněv a oheň Boží pomsty? Říkáš, že předem určil čas vaší zkázy; to není pravda, je to výmysl, který mu podkládáš v domnění, že mu tou po-

34. Balaam (Bileám) je pohanský věštec ze Čtvrté knihy Mojžíšovy, najatý, aby proklel Izraele, jemuž však Bůh vložil do úst požehnání. Proroci Baalovi a Eliáš, jimiž se oba pamfletisté níže častují, jsou z První knihy královské (kap. 18): na Eliášovu modlitbu sestoupil na oběť oheň z nebe, Baalovi proroci jej svolat nedokázali. Pentheus, jehož katolický autor nazývá „athénským kapitánem“, byl podle báje thébský král, který pohrdl výstrahou věštce Teiresia a byl roztrhán bakchantkami.

mluvou vysloužíš hanbu u lidu: ale v tom, co učinil, lež nenajdeš; dříve či později zahynete. Táž pohroma, která kdysi stihla Penthea, athénského kapitána, za to, že se vysmál proroctví Teiresia, věštce bohů, který měl moc nad osudy, hrozí tobě i všem, kdo nedbali výstrah tohoto muže Božího."

(*Apologie pour le roy et response aux calomnies et meditations injurieuses de l'advocat de Montauban* – Obrana krále a odpověď na pomluvy a urážlivá rozjímání montaubanského advokáta, Paříž 1622.)

Ať je tomu jakkoli, ono datum 15. října opravdu odpovídá opraveným datům příprav ke generálnímu útoku a nezdařeného pokusu, o němž Bassompierre vypráví na straně 352 a následujících.

P. Dominik přišel také do Paříže, kde byl předmětem obecné úcty a kde „nebylo babky, která by mu neuřízla kousek z kutny". (*Chronique des favoris*.)

XX. Porážka pomocného sboru před Montaubanem v královských dopisech (září 1621)

[K noci z 27. na 28. září 1621: jedenáct set hugenotů, vedených mistrem tábora Beaufortem a rozdělených do tří batalionů, se pokusilo proklouznout královským táborem do obleženého Montaubanu. Druhý, prostřední batalion vpadl v úvoze přímo mezi Bassompierra a jeho Švýcary, kteří ho pobili téměř do posledního muže; třetí se neodvážil dál a vrátil se do roviny, „ale poslali jsme hraběte d'Ayen s jeho kompanií lehké jízdy, který je dostihl, než dosáhli lesa Grésigne, a všechny je zajal" (s. 333).]

Několik dní před touto srážkou dostal hrabě d'Ayen[35] od krále tyto pokyny:

17. září 1621. Král panu hraběti d'Ayen, Françoisi de Noailles.

„Pane hrabě d'Ayen, dostal jsem zprávu, že jste shromáždil hojný počet svých přátel a mých služebníků, abyste mi při této příležitosti sloužil proti

35. Chantérac (v deníku): François de Noailles, hrabě d'Ayen, nejstarší syn Henriho de Noailles, jemuž jsou psány ostatní dopisy; později guvernér Rouergue, Auvergne a Roussillonu, zemřel roku 1645. Pod královým podpisem jsou podepsáni státní sekretáři Phélypeaux a de Loménie.

vévodovi de Rohan[36], začež jsem vám velmi povděčen; a abyste s tím houfem nezůstal docela bez užitku, mám za vhodné, abyste všechno, co jste shromáždil, přivedl do okolí Saint-Antonin a ubytoval se co nejblíže, jak budete moci, abyste s nimi válčil a napadal oddíly, které do řečeného města vcházejí a z něho vycházejí, a přitom bedlivě hleděl, zda odtamtud nevyrazí nějaký oddíl směrem sem; v tom případě se pokusíte svést s ním boj, budete-li dost silný, anebo ho aspoň zdržet a zatím o tom dát zprávu mně a těm, kdo velí v mé armádě; stejně mě budete pečlivě a při každé příležitosti zpravovat o tom, co se dozvíte. Odeberete se tedy co nejdříve do okolí řečeného Saint-Antonin. Posílám k vám schválně tohoto lokaje, po němž mi dáte o sobě vědět. S tím prosím Boha, pane hrabě d'Ayen, aby vás měl ve své svaté ochraně. Psáno v táboře před Montaubanem 17. dne září 1621.

Podepsán: Ludvík,

a níže: Phelypeaux.“

Lettres, etc., a Mr de Noailles par les rois, etc., sv. II, fol. 357 (knihovna zámku Mouchy-Noailles).

„Porážku pomocného sboru“ oznámil král ihned panu de Noailles podrobným dopisem, plným nadějí, které byly brzy zklamány.

Král panu Henrimu de Noailles, 28. září 1621.

„Pane de Noailles, Boží požehnání je nade mnou zjevné ve všem, co se děje, a Bůh svou prozřetelností vede věci až k takovému bodu, že chce být uznán jejich původcem. Dozvěděl jste se, jak před několika dny ti, kdo se vzbouřili, shromáždili síly a jak část z nich byla poražena mými, jimž velel můj bratranec vévoda d'Angoulême[37]; to jim vzalo naději, že by se směli odvážit pomoci Montaubanu otevřenou silou, a přimělo je, aby (využívají-

36. Henri, vévoda de Rohan (1579–1638), zeť vévody de Sully, vrchní velitel hugenotů na jihu; za obléhání sbíral v Languedoku vojsko a posílal Montaubanu posily. Saint-Antonin je tehdy hugenotské městečko na řece Aveyron asi čtyřicet kilometrů východně od Montaubanu; král je dobyl v červnu 1622. Lombers leží v Albigeois; les Grésigne se prostírá mezi Saint-Antonin a Montaubanem.

37. Týž Charles de Valois, dříve hrabě d'Auvergne, o jehož čest šlo v příloze VI; za obléhání velel sboru, který měl hugenotským posilám zastoupit cestu. Královy naděje se nesplnily: část pomocného sboru se do města přece dostala, obležení vydrželi a v listopadu 1621 král od Montaubanu odtáhl.

ce krajiny) hledali jiné cesty, jak tam své lidi poslat a posílit je. Na straně, kde ležel řečený vévoda d'Angoulême, postavili čelo své armády, odkud po jednom dali odejít patnácti stům mužů, kteří dosáhli Lombers a odtud místy pro jízdu neschůdnými došli do Saint-Antonin; to jsem se ihned dozvěděl a začal jsem činit opatření, aby se nemohli vrhnout do Montaubanu. Vskutku, když dosáhli lesa vzdáleného míli od města, neodvážili se pokusit štěstí a několikrát byli nuceni vrátit se do své pevnosti, což jim bylo snadné pro polohu kraje; ale nakonec, přemoženi nouzí a hnáni ztřeštěnou odvahou, vyrazili této noci a prošedše místy, která si dali prozkoumat a kde nebylo možné držet stráž, proklouzli až k mému táboru. Tam už začali věřit, že jsou v bezpečí; ale když je zákopy přinutily chystat se k jejich ztečení, byli odhaleni a tak prudce odraženi, že čtyři nebo pět set jich zůstalo na místě a ostatní se dali na útěk, většinou ranění; několik jich však, šedesát nebo osmdesát, se po bocích těch, kdo s nimi bojovali, vrhlo do městských příkopů; velitelé zůstali na místě, zajatí, ranění nebo zabití, a s nimi množství jejich praporů. V této porážce a srážce lze poznat, co jsem vám řekl o prozřetelnosti Boží, která také posílila odvahu mých lidí; ti tu dělali divy, a zejména pan de Bassompierre, plukovník a Švýcaři a pluk Normandie, kteří směle vydrželi nápor a udeřili. O tuto dobrou zprávu jsem uznal za vhodné se s vámi podělit; můžete z ní doufat v ještě lepší, která přijde zakrátko, totiž o dobytí města. Poté bylo tři sta těch, kteří uprchli a znovu se sbírali, zastiženo hrabětem d'Ayen a poraženo a jejich velitelé zajati; Beaufort, který byl velitelem všech, a ten, který velel v Saint-Antonin a měl na starosti jednu část, byli mezi těmi, kdo zůstali v zajetí už od rána. Můžete se o to, co vám vzkazuji, podělit s těmi, o nichž víte, že jsou oddáni dobru mé služby, aby měli účast na mé radosti; a prosím Boha, pane de Noailles, aby vás měl ve své svaté ochraně. Psáno v táboře před Montaubanem 28. dne září 1621.“

Podepsán: Ludvík,

a níže: de Loménie.

Panu de Noailles, radovi v mé státní radě, kapitánu jedné kompanie mých ordonancí a mému generálnímu poručíkovi v gubernii Horní Auvergne.

Tamtéž, sv. II, fol. 292.

Tento dopis, který byl zaslán také pařížské městské radě, byl vytištěn (Paříž 1621).

XXI. Královy kondolence po smrti konetábla de Luynes (prosinec 1621)

[K prosinci 1621: zatímco Bassompierre ležel těžce nemocen v Marmande, vzdalo se obležené městečko Monheurt na Garonně a konetábl de Luynes tam zemřel na touž horečku, z níž Bassompierre vyvázl. „Král ho příliš neželel a záležitosti změnily tvář, stejně jako dvůr“ (s. 395). Chantérac k tomu cituje deník králova lékaře Héroarda, podle něhož byl král 15. prosince „smutný a zarmoucený“, a dodává, že Bassompierre tomu nevěří.]

Následující dva dopisy jsou v podivném protikladu ke skutečným citům krále, jak je dává poznat Bassompierre:

Král paní konetáblové de Luynes[38].

„Má sestřenice, poněvadž vůlí Boží, která nemá v našich srdcích nacházet odpor, bylo povolat k své slávě toho, jehož zde na zemi určil k mé službě, aby měl největší díl v mé přízni, je třeba přijmout z jeho ruky, co se mu líbí nám seslat, a mírnit svůj žal, abychom se stali hodnými jeho pomoci v souženích, která nás stihnou. Příklad, který vám v tom dávám, musí na vaši mysl působit velmi mocně, neboť nikdo na světě nemůže lépe než vy posoudit zármutek, který mi působí ztráta mého bratrance konetábla, vašeho manžela; vždyť znáte důvěrněji než kdo jiný, neřeknu dobro, které jsem mu přál, nýbrž spíše náklonnost, kterou k němu chovám, tak živou a tak silnou, že potrvá bez umenšení i po jeho smrti a přejde na jeho rodinu a na to, co na světě zanechal nejdražšího, totiž na vás a na vaše děti. Prosím vás, abyste věřila, že o ně budu pečovat tak, jak si přál, když mě v hodině smrti dal prosit, abych je vzal pod svou ochranu; a učiním to s tolika důkazy dobré vůle, že může-li něco zmenšit vaši bolest, najdete v tom útěchu.

38. Chantérac (v deníku): Marie de Rohan (1600–1679), dcera Hercula de Rohan, vévody de Montbazon, jemuž je určen druhý dopis; roku 1617 se provdala za Luynese, roku 1622 za vévodu de Chevreuse. Je to slavná vévodkyně de Chevreuse, pozdější duše spiknutí proti Richelieuovi a Mazarinovi. Luynes zemřel 15. prosince 1621; nemocen byl od 3. prosince.

Zatím prosím Boha, aby vám ji dal úplnou a měl vás, má sestřenice, ve své ochraně.“

Dne … prosince 1621.

Král panu de Montbazon.

„Můj bratranče, nemohla mě ani vás stihnout citelnější ztráta než ta, kterou mi působí smrt mého bratrance konetábla, vašeho zetě; vy, který víte, jak jsem ho miloval, můžete nejlépe posoudit, jaký z toho mám zármutek. Může-li mě něco na světě zarmoutit, je to tato rána, která přichází z ruky Boží a musí být přijata s odevzdáním naší vůle do vůle jeho. Řekl bych vám o tom víc, kdybych raději nechtěl projevit svou náklonnost tomu, co na světě zanechal nejdražšího, než svůj žal nad ním, který už není. Tím dosvědčím, že jsem ho miloval, že se postarám o jeho rodinu. Prosím vás, abyste věřil, že to učiním tak mocně, že všichni, jichž se to týká, budou mít proč chválit mou dobrotu. S tím prosím atd.“

Tyto dva dopisy jsou vzaty ze sbírky nadepsané: *Registre de monsieur Tronçon secretaire du cabinet, de plusieurs lettres escrittes de la main du Roy Louys treisiesme, a diuers princes, seigneurs et autres, ez années 1619, 1620, 1621, 1622, 1623, 1624, 1625, et 1626* (Registr pana Tronçona, sekretáře kabinetu, s mnoha dopisy psanými rukou krále Ludvíka XIII. rozličným knížatům, pánům a jiným v letech 1619–1626; Národní knihovna, Fr. 3722).

XXII. Přijetí pana de Bassompierre v La Rochelle podle dobového tisku (září 1620)

[Dodatek k září 1620: po Ponts-de-Cé táhl král s armádou do Guyenne. Bassompierre si 13. září v Saint-Jean-d'Angély vyžádal dovolenou, aby navštívil švagra Saint-Luka v Brouage a cestou se podíval do La Rochelle[39]*;*

39. La Rochelle, přístav na Atlantiku, byla hlavní pevností francouzských hugenotů a žila téměř jako samosprávná městská republika se starostou voleným z měšťanů; právě tam se koncem roku 1620 sešlo proti královu zákazu hugenotské shromáždění, které rozpoutalo válku roku 1621. Bassompierre líčí svou cestu jako soukromý výlet; Chantérac z tisku soudí, že měl od krále poslání. Timoléon d'Espinay, pán de Saint-Luc, manžel Bassompierrovy sestry, byl guvernérem pevnosti Brouage; v Saintes hostil krále vévoda d'Épernon jako guvernér Saintonge.

když se to u dvora rozneslo, chtělo jet s ním přes dvě stě šlechticů. Starosta je přijal u městské brány, ukázal jim přístav, opevnění, věž Řetězu a hugenotský chrám a pohostil je u prezidenta „skvělou hostinou o šedesáti ubrouscích“ (s. 205–206).]

Ve chvíli, kdy se dokončuje tisk tohoto svazku, nacházím velmi vzácný kus obsažený pod č. 34613 (45) knihovny Mazarinovy; je to šestistránkový tisk nazvaný: *La reception faicte a monsieur le comte de Bassompierre par les Maire, Eschevins et Bourgeois de la Rochelle, et autres particularitez* (Přijetí, jehož se panu hraběti de Bassompierre dostalo od starosty, konšelů a měšťanů města La Rochelle, a jiné zvláštnosti; Paříž, Joseph Bouillerot, 1620). Tento kus, který otiskuji jako historický doklad, zřejmě naznačuje, že pan de Bassompierre nedostal jen svolení odebrat se do La Rochelle, nýbrž že měl od krále zvláštní poslání k úřadům toho města.

„Po cestě do Saintes, kde měl pan vévoda d'Épernon tu čest hostit krále, držet otevřený stůl pro celý dvůr a uchystat Jeho Veličenstvu přijetí dokonale královské, odebralo se řečené Veličenstvo se svou armádou do okolí Blaye nedaleko města Bordeaux; předtím však určilo osobu pana hraběte de Bassompierre s několika členy své rady a s četnou šlechtou v jeho průvodu, aby je vyslalo do města La Rochelle a dalo tam na vědomí své dobré a upřímné úmysly.

Páni starosta, konšelé a měšťané města, zvěděvše o příchodu řečeného pana hraběte de Bassompierre, uchystali se přijmout ho způsobem hodným takového poselstva, prokázali mu všechny pocty, jaké jim byly možné, a v jeho osobě osvědčili všemožnou povinnost a oddanost Jeho Veličenstvu; nadto dali na věci, které řečený pán jménem Jeho Veličenstva přednesl, tak slušnou odpověď, že král neměl proč si na ně stěžovat; prohlásili všemožnou poslušnost a službu a potvrdili totéž, co prohlásili skrze své jednatele a poslance, které vyslali k Jeho Veličenstvu, když dlelo ve svém městě Poitiers; pohostili a uvítali řečeného pana hraběte podle jeho zásluh a velmi ho uspokojili svou zdvořilostí.

Král, jak dosvědčují zprávy z Blaye datované osmnáctého tohoto měsíce září, odjíždí z řečeného Blaye do svého města Bordeaux (armádu zanechal

na tomto břehu řeky Garonny), kde prý je pan markýz de la Force[40], místokrál čili guvernér pro krále v jeho zemi a svrchovaném panství Béarnu; čeká tam na Jeho Veličenstvo a nese podrobení Béarňanů, hotových prokázat všechnu povinnost a poslušnost. Je tam také pan vévoda de Mayenne a stará se o to, aby obyvatelé řečeného Bordeaux přijali krále se vší ctí a nádherou; odtud, jak je naděje, se Jeho Veličenstvo zakrátko vydá na zpáteční cestu k Paříži.

A tak z milosti Boží všechno poslouchá Jeho Veličenstva a není města, které by neukázalo všechnu ochotnou poslušnost buď jeho osobě, nebo těm, které se Jeho Veličenstvu zlíbilo tam jeho jménem poslat; není tedy proč bát se a strachovat nepokojů v budoucnu při tak dobrém srozumění krále s jeho princi, městy a obcemi království.“

40. Jacques Nompar de Caumont, markýz, později vévoda de la Force (1558–1652), hugenot a guvernér Béarnu. Král z Bordeaux v říjnu 1620 sám vtáhl do Pau, připojil Béarn a Navarru k francouzské koruně a obnovil tam katolickou bohoslužbu, čímž začal otevřený rozkol s hugenoty. La Force potom roku 1621 hájil proti králi Montauban; roku 1622 se podrobil a stal se maršálem Francie.

Tiráž

François de Bassompierre
Deník mého života. Díl I: 1579–1621
Český výbor s vysvětlivkami

Autor: François de Bassompierre (1579–1646)
Původní název a vydání: *Journal de ma vie. Mémoires du maréchal de Bassompierre. Première édition conforme au manuscrit original, publiée avec fragments inédits pour la Société de l'histoire de France par le marquis de Chantérac*, tomes premier et deuxième, Paris, Vve Jules Renouard, 1870 a 1873. První vydání podle vlastnoručního rukopisu; text i ediční poznámky jsou volným dílem.
Předloha: korigovaný přepis ve francouzském Wikizdroji (fr.wikisource.org), u prvního svazku srovnávaný se skenem Gallica (Source gallica.bnf.fr / BnF).
Překlad, výbor a vysvětlivky: Staré texty. Překlad vznikl s pomocí umělé inteligence a byl větu po větě srovnán s originálem.
Obálka: neznámý francouzský malíř, *François de Bassompierre*, olej, 17. století, Galerie slavných (Galerie des Illustres) na zámku Beauregard, Cellettes (Loir-et-Cher). Volné dílo (reprodukce: Wikimedia Commons, digitálně zvětšeno).

Vydal: JUDr. Libor Petříček (Staré texty), Březenská 2466/4, 182 00 Praha 8, www.stare-texty.cz
Výroba: Staré texty; elektronická publikace ve formátech EPUB a PDF
Vydání: první, elektronické
Rok vydání: 2026
Autorská práva: © Libor Petříček (Staré texty), 2026, k výboru a redakčnímu zpracování. Šíření podle licence CC BY-NC 4.0 (viz níže).

O Starých textech

Staré texty jsou digitální knihovna českých překladů historických pramenů z volného díla – pamětí, cestopisů, kronik a dalších svědectví lidí, kteří u

událostí sami byli. Knihy jsou zdarma ke stažení ve formátech EPUB a PDF na www.stare-texty.cz. Překlady vznikají s pomocí umělé inteligence; u každé knihy je uvedeno, z jakého vydání se překládalo, co je přeloženo celé a co zkráceno.

O zakladateli

Staré texty založil a provozuje JUDr. Libor Petříček, advokát a milovník historie. Cílem projektu je zpřístupnit českým čtenářům původní historické prameny, tedy svědectví očitých svědků, zdarma a v češtině.

Volné šíření

Tuto knihu můžete volně šířit, kopírovat, tisknout, upravovat i dále publikovat, avšak nikoli komerčně (licence Creative Commons Uveďte původ – Neužívejte komerčně 4.0, CC BY-NC 4.0). Podmínkou je uvést jako původní zdroj Staré texty s odkazem na www.stare-texty.cz, například: „Zdroj: Staré texty, www.stare-texty.cz“.

Komerční užití (prodej, placený obsah, reklama apod.) je možné jen s předchozím souhlasem provozovatele Starých textů. O souhlas lze požádat e-mailem na liborpetricek@gmail.com.